

ANŠLIUSAS

IR

KLAIPĖDOS KRAŠTO GYVENTOJAI

(1939–1944)

Arūnė Liucija Arbušauskaitė

Istorija yra gyvas, nenutrūkstamas procesas, ir tai, kas buvo, įvyko, – neturi galutinės, užbaigtos prasmės, o tęsiasi ir vyksta mumyse. Dabar ir visados.

Justinas Marcinkevičius

Arūnė Liucija Arbušauskaitė

ANŠLIUSAS IR KLAIPĖDOS KRAŠTO GYVENTOJAI (1939–1944)

Monografija

Klaipėda, 2010

UDK 947.45.07
Ar42

Recenzentai:
doc. dr. Vaclovas Bagdonavičius
doc. dr. Arūnas Bubnys

Projektą pagal Nacionalinę lituanistikos plėtros 2009–2015 metų programą
finansavo Lietuvos mokslo taryba

Knygos leidybą rėmė Lietuvos mokslo taryba
Projekto Nr. LIT-3-32

ISBN 978-9955-18-545-1

TURINYS

ĮŽANGA / 7

SANTRUMPOS / 9

ĮVADAS / 10

Pirmas skyrius. Išvakarės (1938–1939) / 16

Vokietijos priekaištai ir reikalavimai Lietuvai / 16 – Nerami 1938-ųjų vasara / 17 – Atsiranda Kultūrferbandas / 20 – Karo padėties atšaukimas / 21 – Organizuotų nacistinių struktūrų (OD, SA) kūrimas / 23 – VI seimelio rinkimai / 27 – Naujoji V. Bertulaičio direktorija: idėjos ir darbai / 33 – Anšliuso belaukiant / 35 – Paskutiniai taikos mėnesiai / 38

Antras skyrius. Memel ist frei! / 46

Lemtingoji savaitė / 46 – Likvidacinė komisija ir jos veikla / 58 – Evakuacijos prielaidos / 61 – Lietuvos kariuomenės evakuacija / 63 –Pasienio policijos ir muitinės tarnybų pasitraukimas / 65 – Civilinės valdžios pa(si)keitimas / 68 – Krašto perdavimo niuansai / 71 – Kultūros ir švietimo įstaigų likvidavimas / 73 – Mokyklų krašte ir draugijų uždarymas / 75 – Kai kurių įstaigų ir įmonių likvidavimas / 79

Trečias skyrius. Gyventojų pasitraukimas / 87

Institucijų pabėgėliams priimti su(si)kūrimas / 87 – Pabėgėliai Kretingoje, Tauragėje, kitose Didžiosios Lietuvos vietose / 89 – Klaipėdos krašto pabėgėliai Kaune; pabėgėlių priėmimo punktai / 99 – Pašalpos ir rinkliavos / 108 – Pabėgėlių įdarbinimo klausimas / 114 – Klaipėdiškiai Didžiojoje Lietuvoje / 117 – Visuomenės reakcija į Klaipėdos įvykius / 124

Ketvirtas skyrius. Administracinis krašto pertvarkymas ir ūkinio gyvenimo bruožai / 129

Administracinis krašto pertvarkymas/ 129 – Klaipėdos krašto ateities vizijos ir realijos/ 131 – Ekonominė situacija: pasikeitimai/ 133 – Lietuvos valstybės turto, likusio Klaipėdos krašte, klausimas/ 134 – Privačių asmenų turtas/ 136 – Darbo jėgos išteklių Klaipėdos krašte problema/ 138 – Kitokių svetimšalių padėtis/ 143 – Laisvosios zonos klausimas/ 146

Penktas skyrius. Naujoji administracija ir Krašto gyventojai / 160

Kai kurie demografinės statistikos pavyzdžiai/ 160 – Kompensacinė politika ir jos metodai: medaliai, žalos atlyginimas/ 164 – Klaipėdiškių pilietybės problema/ 167 – Pastangos išsaugoti lietuvišką identitetą/ 175 – Lietuvių suiminėjimai/ 180 – Trėmimai iš Krašto/ 187

Šeštas skyrius. Klaipėdos krašto gyventojai ir gyventojų mainų sutartis / 194

Pagrindiniai Gyventojų mainų sutarties principai/ 194 – Išvykimas iš Klaipėdos krašto į Lietuvą/ 196 – Persikėlimas iš Lietuvos į Vokietiją/ 201 – Kam priklauso klaipėdiškiai Lietuvos optantai?/ 206 – Klaipėdos krašto lietuviai nacių režimo gniaužtuose/ 209 – Apie Flucht Vokietijoje žino kiekvienas vaikas/ 210

PABAIGA / 214

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA / 216

PRIEDAI / 221

SUMMARY / 297

ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ / 305

MIELAS SKAITYTOJAU,

kiekvienai knygai atsirasti turi ateiti laikas. Atėjo laikas artimiau susipažinti ir su skaudžiausiais Klaipėdos bei Krašto žmonių gyvenimo momentais. Kalbu apie 1939–1944 – nacių okupacijos metus. Apie tai kai ką žinome, kai ką girdėjome, tačiau prisipažinkime – žinome nedaug. Tik pradedame žinoti.

Skaitytojau, suprantu, kad Tavo dėmesys pirmiausia nukrypo į pavadinimą – ANŠLIUSAS. Tikėtina, kad ne tik smalsumą – *kas tai yra*, bet ir nemalonų jausmą nuo tokio žodžio pajutai. Žodis išties svetimas, šiurkštus, bauginantis. Pats žodis niekuo dėtas: ANŠLIUSAS kaip tarptautinis terminas nepažeidžia lietuvių kalbos sistemos ir todėl yra vartotinas. Tačiau tai nesuminkština jo poveikio. Mėginau suskaičiuoti, kaip tas žodis ar tas įvykis, kurį jis žymi, verčiamas į lietuvių kalbą. Oficialiu pirmuoju lietuvišku terminu, kuris buvo vartojamas Lietuvos Respublikos diplomatiniuose ir Ministrų tarybos dokumentuose, laikytina sąvoka – Klaipėdos *atskyrimas* nuo Lietuvos. Tačiau labai greitai atsirado kitokių vertinių: *netekimas, atplėšimas, atėmimas, pagrobimas, užgrobimas, perleidimas, atidavimas, (su)grąžinimas, įglaudimas, prijungimas, aneksija, re-aneksija...* Mano lietuviškai ausiai žodis ANŠLIUSAS irgi nemalonus, bet supratau, jog lietuvių kalba paprasčiausiai per švelni turėti atskirą žodį tam agresyviam siekiui įvardyti. Todėl ir vartoju termino, kuris vokiečių kalba yra ANSCHLUß, sulietuvintą formą. Juolab kad ano meto dokumentuose ir šnekamojoje kalboje jis toks ir buvo įprastas.

Pabrėšiu, kad sąvoką ANŠLIUSAS suprasiu kiek plačiau nei *atplėšimas, užėmimas* etc. (tuomet dažniausiai kalbama tik apie 1939 m. kovo 22–23 dienų įvykius). ANŠLIUSO pradžią įžvelgiu užkoduotą Versalio taikos sutartyje, kai nuo Pirmąjį pasaulinį karą pralaimėjusios Vokietijos buvo atskirtos kai kurios teritorijos, tarp jų ir Rytų Prūsijos provincijos šiaurinė dalis, tapusi Klaipėdos kraštu (*Memelgebiet*). Vokietija nė minutę nepamiršo prarastų žemių, todėl Klaipėdos krašto susigrąžinimo idėja brendo ir buvo sąmoningai brandinama. Nors ir pamažu, bet jau 1938 metais visas Vokietijos politinis ir diplomatinis elgesys Europoje aiškiai rodė – Memelį ji atsiims. Todėl ANŠLIUSĄ suvokiu kaip PROCESĄ, kuris gilias šaknis turėjo ir pasėjo skaudžias pasekmes.

Tyrime, kurį pristatau šioje knygoje, mane labiausiai domina ne politikai, diplomatai ar jų veiksmai, o paprastas žmogus, gyvenantis ginčijamoje teritorijoje, turintis darbą, šeimą, kasdienių rūpesčių. Stengiausi rašyti apie VISUS Klaipėdos krašto gyventojus, tačiau pati matau, kad mano analizė aiškiai pasvirusi lietuviškumo pusėn. Jeigu kas nors dėl to man priekaištaus, priekaištą priimu iš anksto. Monografijoje siekiau parodyti, kaip objektyvūs istoriniai ir politiniai sprendimai dažnai laužo žmonių gyvenimus. Apie 1939 m. kovo lemtingąsias dienas mes žinome iš prisiminimų ar tos datos paminėjimų, tačiau beveik nieko nežinome, kas su šio Krašto gyventojais nutinka vėliau. Apie tai ir yra ši knyga. Joje įvairiomis formomis bus pateikta autentiškų dokumentų; prieduose skelbiami ne tik oficialūs to laiko dokumentai, bet ir 1938–1942 metų demografinė statistika.

Nesunku buvo apsispręsti dėl svetimvardžių norminimo pobūdžio, nors šiandieninė socialinė ir kalbinė aplinka agresyviai skatina ir spaudžia svetimžodžių vartojimą. Mūsų dienomis tai suprantama ir kaip „mokslinga“, ir kaip „modernu“. Pabūsiu aš nemokslinga ir nemoderni. Siekda-

ma išsaugoti lietuviškame tekste nepažeistą lietuvių kalbos sistemą, nelietuviškos kilmės tikrinius vardus (svetimvardžius) rašysiu lietuviškais rašmenimis pagal lietuvišką tarimą ir sugramatintus, o išsamesnė originali grafinė svetimvardžių forma bus pateikta skliaustuose ir knygos pabaigoje pridėtoje Asmenvardžių rodyklėje. Cituojant dokumentus, bus paliekama dokumente vartojama forma; jeigu cituojamo dokumento leksika ir rašyba yra adaptuota, bus nurodyta atskirai. Autorės pastabos ir paaiškinimai rišliame tekste pateikiami laužtiniuose skliaustuose.

Atkreipiu Skaitytojo dėmesį, kad klaipėdietiškos pavardės ir vardai neretai turi skirtingas ne tik lietuviškas ir vokiškas formas, bet varijuoja ir užrašant ta pačia kalba.

Parašyti šį darbą man pagelbėjo nemažai archyvistų, istorikų, įvykių liudininkų. Griežti ir reiklūs buvo mano recenzentai – doc. dr. Vaclovas Bagdonavičius ir doc. dr. Arūnas Bubnys. Profesionaliai man padėjo dr. Daiva Verkulevičiūtė bei doc. dr. Eduardas Spiriajevas, taip pat ir Mažosios Lietuvos istorijos muziejaus darbuotojai. Nuoširdžiai visiems dėkoju. Taip pat dėkoju Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos instituto bendradarbiams, visur ir visaip mane palaikiusiems.

Doc. Arūnė Liucija Arbušauskaitė

SANTRUMPOS

ADAP – *Akten zur deutschen Auswartigen Politik* (dokumentų rinkinys)
CK – Centro komitetas
DAI – *Deutsches ausländisches Institut* (Vokiečių, gyvenančių užsienyje, institutas)
EWZ – *Einwandererzentralstelle* – Imigrantų (persikėlėlių) centrinė tarnyba
Gestapas – *Geheime Staats Polizei* – Slaptoji valstybinė policija
GMS – Gyventojų mainų sutartis (1941 m. sausio 10 d.)
HJ – Hitlerjugendas (vok. *Hitlerjugend*) – jaunimo organizacija
KGB – Valstybės saugumo komitetas (rus. *Komitet gosudarstvennoj bezopasnosti*)
KB – Kultūrferbandas (vok. *Kulturverband*) – Kultūros sąjunga
KKVŽ – Klaipėdos krašto valdžios žinios (šaltinis)
LCVA – Lietuvos centrinis valstybės archyvas
LGGRTC – Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras
LYA – Lietuvos ypatingasis archyvas
LIM – Lietuvos istorijos metraštis (šaltinis)
LKP – Lietuvos komunistų partija
LKT – Liaudies komisarų taryba
LR – Lietuvos Respublika
MAB RS – Mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius
MLIM – Mažosios Lietuvos istorijos muziejus (Klaipėda)
MT – Ministrų taryba; Ministrų kabinetas
NKGB – *Narodnyj komissariat gosudarstvennoj bezopasnosti* – Valstybės saugumo liaudies komisariatas
NKVD – *Narodnyj komissariat vnutrennich del* – Vidaus reikalų liaudies komisariatas
NSDAP – *Nationalsozialistische Deutsche Arbeitspartei* – Vokietijos nacionalsocialistinė darbo partija
OD – *Ordnungsdienst* – Tvarkos tarnyba
RA – Raudonoji armija
RGBl – *Reichsgesetzblatt* (šaltinis)
RKFDV – Reicho komisaras vokietybei stiprinti (H. Himleris)
RSHA – Reichssicherheitshauptamt – Reicho vyriausioji saugumo tarnyba
SA – *Sturmabteilungen* – smogiamieji būriai (smogikai), dėl dėvėtos rudos uniformos vadinami „rudmarškiniais“
SS – *Schutzstaffel* – apsaugos korpusas (dėvėjo juodą uniformą)
UR(M) – užsienio reikalų (ministerija)
TSRS/SSRS – Tarybų (Sovietų) Socialistinių Respublikų Sąjunga
TSKP – Tarybų Sąjungos komunistų partija
VDG – Vytauto Didžiojo gimnazija
VDV – Visuomeninio darbo vadyba (Lietuvos Respublikos)
VGP – vietos gyventojo požymis
VoMi – *Volksdeutsche Mittelstelle* – Etninių vokiečių aprūpinimo tarnyba
VRM – Vidaus reikalų ministerija
VSD – Valstybės saugumo departamentas (Lietuvos Respublikos)
VŽ – *Vyriausybės žinios* (šaltinis)

ĮVADAS

XX amžiaus 9-ajame dešimtmetyje Europoje kardinaliai pasikeitė geopolitinė ir istorinė situacija, subrendo poreikis įprasminti praeitį iš naujojo ateinančio amžiaus perspektyvų. Aplinkybės tyrinėjimams pamažu darėsi vis palankesnės – atsivėrė slaptieji archyvai, gausėjo mokslinių monografijų, plėtėsi tyrimų kryptys.

Įprasta pradėti tyrinėti apžvelgus prieš tai atliktus tyrimus, parašytas monografijas. Jau yra susiklosčiusi savotiška XX amžiaus *Historica Klaipediana*, kuri turi savo klasikus (V. Žalys, A. Gaigalaitė, P. Žostautaitė, R. Žepkaitė, V. Vareikis), atsiranda ir naujų vardų, tačiau jie visi, įvairiais aspektais išanalizavę istorinį ir politinį Klaipėdos krašto gyvenimą, sustoja ties *Rubikono riba* – 1939 m. kovo mėn., o toliau tirti vėliau pradedama nuo 1945-ųjų metų sausio.

Taikliai 1939–1944 metų laikotarpį Joachimas Tauberis, Liuneburgo istorikas, įvardijo *terra incognita*.[1] Lietuvių istoriografijoje analizuodami tą laikotarpį randame vos vieną monografiją (A. Bubnys[2]), vienas kitas autorius tik užčiuopia to laikotarpio Klaipėdos reikalus (G. Vaskela[3], S. Grybkauskas, I. Jakubavičienė). Todėl galime fiksuoti menką problematikos ištirtumą. Žinoma, būtų galima įskaičiuoti kai kuriuos vokiečių tyrinėtojų veikalus (Willoweit, Tilitzki[4]), pridėti lenkų istoriką S. Mikuličių (S. Mikulicz). Tačiau pagal juos parašyta Klaipėdos krašto to laikotarpio istorija būtų visiškai kitokia, nei ją mato autorė.

Iš jau paskelbtų buvusių slaptųjų archyvų įvairiose šalyse ir gausybės politinės situacijos Antrojo pasaulinio karo išvakarėse tyrinėjimų šiandieną žinomi beveik visi užkulisiai. Palengva mažėja neaiškių ar nežinomų ir Klaipėdos problemos aspektų. Bet atsiskleidė vienas įdomus momentas. Nors Klaipėdos netekimas Lietuvai buvo skaudus įvykis, pasaulio, netgi Europos, anuo metu mastu jis liko beveik nepastebėtas. Ir tai akivaizdžiai atsivėrė vėliau. Mat kai Lietuvos istoriografijoje pradedama kalbėti apie Lietuvos Respublikos suverenumo praradimą 1940 metų vasarą, apie Antrojo pasaulinio karo ištakas ir pradžią bei vėlesnius įvykius, atsispiriama tik į 1939-ųjų rudens įvykius – Molotovo-Ribentropo paktą, Lenkijos užpuolimą, Vilniaus grąžinimą Lietuvai. 1939 metų kovo mėnesio netektis – vienintelio uostamiesčio netektis – yra tarsi išstumiama iš bendro Lietuvos valstybės griovimo konteksto.[5] Ir čia aš negaliu

---

[1] Tauber, J. Das Memelgebiet in der deutschen und litauischen Historiographie nach 1945 // *Im Wandel der Zeiten: Die Stadt Memel im 20. Jahrhundert*, Nordost-Archiv, Bd. X/2001, S. 39.

[2] Bubnys, A. *Nacių okupuota Lietuva (1941–1944)*. Vilnius, 1998.

[3] Vaskela, G. *Lietuva 1939–1940 metais*. Vilnius, 2002; Grybkauskas, S. Lietuvos vyriausybės reakcija į nacistinės Vokietijos politiką Klaipėdos krašto lietuvių atžvilgiu (1939 03 23 – 1940 06 15) // *Genocidas ir rezistencija*, 1998, Nr. 1 (3), p. 72–80; Jakubavičienė, I. Valstybės saugumo policijos pastangos įsiskverbti į Klaipėdos krašto nacistines organizacijas 1930–1939 metais // *Istorija*, 2008, LXXII/72, p. 40–51.

[4] Willoweit, G. *Die Wirtschaftsgeschichte des Memelgebiets*. Marburg/Lahn, 1969; Tilitzki, Chr. *Alltag in Ostpreußen 1940–45*. Leer, 1991; Mikulicz, S. *Klajpeda w polityce europejskiej 1918–1939*. Warszawa, 1976. – Iš šių trijų minėtų vienintelis *Christian Tilitzki* rašė būtent apie mūsų tiriamąjį laikotarpį, remdamasis Kenigsbergo apygardos kriminalinio teismo medžiaga.

[5] Čia aš norėčiau pavartoti ne mokslinį terminą, o metaforą – Klaipėdos krašto netekimas bendrame Lietuvos valstybės suverenumo praradimo kontekste yra tik *atriekta riekė*. Vėliau šita *atriektąja* dalimi nebesirūpinama.

nepritarti ir nepacituoti garsaus lietuvininko teisininko Martyno Brako tų metų įvykių vertinimo: <...> *tai buvo ne kas kita kaip PRADŽIA nesulaikomo lietuvių tautos laisvės griovimo proceso, sąmoningai vykdomo svetimų plėšikiškų jėgų.*[6]

Taip Klaipėdos praradimas iškyla tarsi duotybė *per se*, nelabai turinti ryšio su Lietuvos ir lietuvių likimu, o po šešerių metų – 1945 m. sausio mėn. – vėl tarsi savaime tampanti Lietuvos dalimi. Šitaip iškrenta šešeri metai Klaipėdos krašto pažinimo ir suvokimo, kad jis – mūsų pačių dalis. Todėl šio tyrimo vienas tikslų – parodyti, kad ir per tuos šešerius metus tiek Klaipėdos kraštas, tiek jame gyvenantys žmonės buvo veikiami tų pačių objektyvių politinių / ekonominių / militarinių procesų, veikiami tų pačių *svetimų plėšikiškų jėgų*, Martyno Brako žodžiais tariant, kaip ir visa Lietuva.

Antra vertus, Antrojo pasaulinio karo išvakarės ir pats karas, laikui bėgant, jau nustotas vertinti tik kariniu ar politiniu aspektais. XXI amžius diktuoja naujas vertinimo įžvalgas ir naujus diskursus. Atėjo laikas visa tai, kas buvo, vertinti moralės ir žmoniškumo požiūriu.

1939–1945 metų Klaipėdos miesto ir krašto neįmanoma tyrinėti atitrūkus nuo bendresnio politinio ar ekonominio konteksto. Mažų mažiausiai turėtume žvelgti bent iš dviejų pozicijų: vienoks diskursas – Klaipėdos kraštas ir Lietuvos Respublika tais metais, kitoks – Klaipėdos kraštas kaip Vokietijos reicho dalis. Metodiniu požiūriu perspektyvi šiek tiek siauresnė tyrimo kryptis – Klaipėdos kraštas kaip Rytų Prūsijos dalis (juolab tais metais ryšiai su Karaliaučiaus, Gumbinės ir Tilžės administracijos ir represinėmis institucijomis buvo labai glaudūs). Tačiau tokio pobūdžio tyrimui reikalingi pirminiai šaltiniai autorei praktiškai nebuvo prieinami.

Konkretesni šio tyrimo uždaviniai – parodyti, kokios buvo nacistinės Vokietijos nuostatos Klaipėdos krašto gyventojų lietuvių atžvilgiu ir kaip jas realizavo naujoji Krašto administracija, kaip toji politika atsispindėjo paprastų konkrečių žmonių gyvenimuose ir likimuose; analizuoti nacistinės politikos aspektus ir priemones, nukreiptus tiesiogiai į lietuvių kilmės Klaipėdos krašto civilius gyventojus ir sąmoningai kertančius per lietuvišką tautinę savimonę bei tautinį išdidumą. Kai kurie svarbūs tiriamojo laikotarpio socialinio gyvenimo aspektai – ekonominiai, ūkiniai, politiniai, ideologiniai ir pan. – liks už išsamesnės analizės ribų. Tyrimo pobūdis yra empirinis, jo pagrindą sudaro pirminiai šaltiniai – archyviniai dokumentai, daug interviu ir užrašytos kilminių krašto gyventojų gyvenimo istorijos.

Chronologiškai šis laikotarpis (1939–1944) visoje Europoje buvo labai intensyvus, dinamiškas. Kartais net ne mėnuo, ne savaitė, bet diena ar net valanda reikalavo apsisprendimo, veiksmo ir taip nulėmė žmogaus gyvenimo liniją. Monografijoje stengiamasi laikytis chronologijos, nors kartais tai netgi trukdo naratyvo logikai.

Šaltinių charakteristika

Istoriografinių bibliografinių šaltinių apie Klaipėdos krašto atplėšimo istorines, politines ir diplomatines aplinkybes dabar yra pakankamai, autorė su jais gerai susipažinusi. Tačiau šios grupės šaltiniai beveik neturėjo įtakos rašomai monografijai, kurioje prioritetas buvo atiduotas

6 Tarp kitko, 1939 m. kovo mėn. įvykius Klaipėdoje – vokiečių Klaipėdos krašto okupaciją – Lietuvos NEPRIKLAUSOMYBĖS GALO PRADŽIA laiko ir Vl. Bakūnas bei kai kurie kiti išeivijos veikėjai. Kodėl Lietuvos istorikai atkakliai to nemato ar bent nenuginčija tokios nuostatos, negalėčiau atsakyti.

pirminiams, ypač neskelbtiems ir nežinomiems dokumentams. Archyvuose (Lietuvoje, Rusijoje, Vokietijoje) rasta dokumentacija yra šio tyrimo pagrindas. Einant šiuo keliu – rekonstruojant buvusią situaciją pagal turimus dokumentus – iš anksto reikia žinoti, kad kelias bus duobėtas. Tarpais tų šaltinių yra (net per daug), tarpais ne.

Kai susiduriame su reprezentatyvių ir pirminių šaltinių stygiumi, dažniausiai vartojame labai patogią metaforą – *viskas pradingo karo ugnyje*. Mūsų tiriamo objekto atžvilgiu ji nėra visiškai teisinga. Iš įvairių šaltinių žinome, kad neretai dokumentai buvo ir sąmoningai naikinami. Taip elgėsi ir Lietuvos centrinės žinybos (pvz., Lietuvos Respublikos URM slaptojo archyvo dokumentai, kaip žinoma, buvo sunaikinti pirmąją sovietinės okupacijos dieną (1940 m. birželio 15 d.), ir institucijos periferijoje. Pagaliau iki šiol nežinome, kiek ir kokių dokumentų slepia buvęs TSRS ypatingasis archyvas (*Osobyj archiv),* dabar – Istorinių dokumentų kolekcijų saugojimo centras Maskvoje. Į šį KGB dispozicijoje buvusį archyvą buvo vežami trofėjiniai dokumentai ir jų rinkiniai iš visų Vakarų ir Vidurio Europos teritorijų, kuriose tik pašeimininkavo Raudonoji armija. Manytina, kad su Klaipėdos kraštu susijusių dokumentų gali būti ir kitų valstybių archyvuose.

Pagrindinė šiam tyrimui reikalinga dokumentacija buvo surinkta Lietuvos centriniame valstybės archyve (LCVA). Patys svarbiausi ir informatyviausi yra Lietuvos Respublikos užsienio reikalų, Vidaus reikalų (Valstybės saugumo departamento), Finansų ir kitų ministerijų fondai. Šiame archyve yra ne viena dešimtis Klaipėdos krašto dokumentų fondų, iš kurių pagal tiriamą dalyką naudingiausi buvo Klaipėdos krašto gubernatoriaus, Klaipėdos krašto komendantūros, Direktorijos, policijos įstaigų ir kiti fondai. Išsamiausias ir kompaktiškiausias mūsų tyrimui šiame archyve yra fondas 1734 – Lietuvos Raudonojo Kryžiaus draugijos. Šio fondo bylose 437–451 – Klaipėdos krašto pabėgėliams šelpti komitetas – radome pagrindinę medžiagą apie Klaipėdos krašto pabėgėlius. Tai yra retai pasitaikanti sėkmė, kai vienoje vietoje sukaupti beveik visi reikalingi dokumentai. Atskiras fondas 1740 – Klaipėdos krašto nukentėjusiems šelpti komitetas – tai tūkstančiai istorijų apie žmonių materialines ir dvasines netektis, pasitraukus iš okupuoto Klaipėdos krašto.

Beveik visiškai nėra arba neišlikę dokumentų apie tai, kaip vyko lietuviškų įstaigų, įmonių ir organizacijų evakuacija iš atplėšto krašto. Lietuvių istoriografijoje kalbant apie tai dažniausiai apsiribojama fakto konstatavimu, „užkoduotu“ klišėje – *1939 metais perkeltas į* [Šiaulius, Kauną ir pan.]. Daugiau informacijos apie jų evakuaciją arba perdavimą naujajai administracijai randame atsiminimuose, skelbtuose išeivijos spaudoje.

Buvo naudojamasi ir publikuotais dokumentų rinkiniais. Tarp jų pabrėžtinai išskirčiau 2006 metais Lietuvos istorijos instituto paruoštą dokumentų rinkinį rusų kalba *СССР и Литва в годы Второй мировой войны*. Jo pirmasis tomas kaip tik ir prasideda 1939-ųjų metų kovo mėnesiu. Pirmasis publikuojamas dokumentas – tai TSRS patikėtinio Lietuvoje N. Pozdniakovo pranešimas TSRS užsienio reikalų liaudies komisarui [narkomui] M. Litvinovui „Apie Klaipėdos / Memelio užgrobimą“. Gal pagaliau pradeda keistis Lietuvos istorikų požiūris į Klaipėdos klausimo sąsajas su Lietuva (?).

Kita nemaža šaltinių grupė, kuria buvo naudojamasi, – išeivijos spauda; joje buvo skelbiami politikos ir kultūros veikėjų atsiminimai, jų biografijos, įvykių analizė ir vėlesnio laikotarpio vertinimai. Memuaristika paprastai būna gan subjektyvi, informacija ne visuomet tiksli. Šiai monografijai atrinkti atsiminimai buvo kruopščiai verifikuojami. Labai vertingos tyrimui yra įvairios klaipėdiškių Martyno Brako, Martyno Gelžinio, Anso Lymanto publikacijos.

Sąvokų patikslinimas

Klaipėdos kraštas – administracinis teritorinis vienetas, atsiradęs po Pirmojo pasaulinio karo Versalio taikos sutartimi nuo Vokietijos atskyrus kai kurias jai priklausiusias teritorijas. Susiduriame su keblumais verčiant terminą *Klaipėdos kraštas* į užsienio kalbas. Diplomatiniuose dokumentuose anglų ir prancūzų kalbomis vartojamas terminas *teritorija* (*le territoire de Memel, Memel Territory*). Mes vartosime – *Klaipėda region* (žr. *Summary*).

Šios monografijos tyrimo dominantė – Klaipėdos krašto gyventojai. Visa kita aplinka – tarptautiniai santykiai, politinė / ekonominė situacija ar pan. tėra tik kontekstas, kuriame sukasi Klaipėdos krašto žmonių gyvenimai ir sprendžiasi jų likimai. Pradinis sumanymas buvo analizuoti ir rašyti apie visus Klaipėdos krašto gyventojus. Kaip žinoma, pagrindinės tautinės čia gyvenusiųjų grupės – lietuviai ir vokiečiai, tačiau greta jų gyveno ir kitų tautybių žmonių, nemažai žydų ir lenkų. Tačiau renkant ir klasifikuojant archyvinę medžiagą, sąmoningai atsiskirta nuo kitų tautybių (kaip grupių) atskiros analizės. Mat pagrindiniai įtampos laukai socialinėje ir politinėje terpėje buvo tarpusavio lietuvių ir vokiečių santykiai ir santykiai tarp dviejų skirtingų lietuvių grupių: kilminių Krašto lietuvių (lietuvininkų) ir atvykusių iš Didžiosios Lietuvos.

Tikslinga apibrėžti tas socialines grupes, kurios bus atpažįstamos pagal tautybę.

Klaipėdos krašto lietuvis. Istoriškai per XX amžių susiklostė taip, kad lietuviai, gyvenantys Klaipėdos krašte, būdami to paties kraujo ir kalbėdami ta pačia kalba, buvo nevienodi kultūrine ir religine prasme. Gimusius Klaipėdos krašte (ir Rytų Prūsijoje arba dar kitaip vadinamoje Mažojoje Lietuvoje) evangelikus liuteronus vadiname *mažlietuviais, Prūsų lietuviais, lietuvininkais, kilminiais lietuviais* ir pan. – bendroje gyventojų masėje juos atpažįstame pagal specifinius vardo ir pavardės derinius (tos kompozicijos susiformavo per beveik 700 metų veikiant vokiškai ir liuteroniškai kultūrai).

Lietuvininkas ir *vokietininkas* – sąvokos, kurios dažnai rodo ne tik kilmę, bet kartu ir politinę / tautinę orientaciją. Mat kilmė ir ši orientacija gali ir nesutapti.

Didlietuvis, didžlietuvis – atvykęs gyventi ir dirbti į Klaipėdos kraštą iš Didžiosios Lietuvos.

Žemaitis – Klaipėdos krašte ši sąvoka turėjo pašiepiančią, atstumiančią prasmę. Žemaitis nebūtinai turėjo juo ir būti; lietuvis iš Kauno taip pat galėjo būti pavadintas *žemaičiu*, norint jį paniekinti.

Kai kurios kitos Klaipėdos krašto gyventojus įvardijančios sąvokos bus apibrėžtos tekste pagal reikalą.

Trečiajame knygos skyriuje bus kalbama apie *pabėgėlius.*

Dėl dviejų objektyvių priežasčių – karų ir stichinių nelaimių – visuomet, beveik be išimties, susidaro minios pabėgėlių, t. y. žmonių, kurie staiga netenka namų, turto, tėvynės, kartais net ir ateities. Europa su pirmaisiais XX amžiaus masiniais pabėgėliais susidūrė Pirmojo pasaulinio karo metais. Padėtis buvo tokia rimta, kad teko sukurti tarptautines organizacijas, pasirašyti tarptautines konvencijas, kurios suformulavo *pabėgėlio* definiciją, statusą ir būdus tai padėčiai spręsti / valdyti. Lietuvoje Pirmojo pasaulinio karo pabėgėlių būta taip pat, taigi pirmoji pažintis su jais jau buvo įvykusi, kai atėjo lemtingieji 1939 metai. Pirmieji žmonių srautai, kuriuos galima įvardyti *pabėgėliais,* kilo po Klaipėdos krašto anšliuso.

Klaipėdos krašto pabėgėlių samprata kol kas yra už akademinio pažinimo ribų. Tai lemia keletas priežasčių. Viena vertus, neišspręstas klausimą, koks yra žmonių, kilus panikai Klaipėdos anšliuso metu pabėgusių į Lietuvą, teisinis statusas. Kitaip tariant, ar jiems galima taikyti

tarptautinių konvencijų priimtą *pabėgėlio* apibrėžimą? Mat iš kur tie pabėgėliai, apie kuriuos šioje monografijoje kalbėsime, pabėga? – Iš Lietuvos. Į kur jie atbėga? – Į Lietuvą. Kokios valstybės piliečiai jie yra prieš ir po pabėgimo? – Jie yra Lietuvos Respublikos piliečiai. Šitaip atsakius, kyla kitas klausimas: ką jie praranda, jeigu palyginsime su likusiais Klaipėdos krašte? Tačiau ar jie reikalingi globos? Ar jie reikalingi materialinės pagalbos? – Taip.

Kita vertus, ne visiškai aiškus dalykas, greičiau lingvistinis nei juridinis, – kaip juos įvardyti? Pabėgėliais? Kaip matome iš aukščiau pasakyto, tai ne visiškai tinka. Kitoks įmanomas įvardijimas – *atbėgėliai*. Kai kas (G. Surgailis[7]) vartoja būtent šią sąvoką. Ji pakankamai aiški, jeigu kalbame iš pozicijos esant Lietuvoje. Manau, čia galime pasikliauti savo tautos išmintimi ir prisiminti patarlę – *kaip pavadinsi, taip nepagadinsi,* juolab kad ir Klaipėdos kraštą palikusiesiems pabėgėlio statusas kaip toks dėl to meto istorinių peripetijų galiojo labai trumpą laiką. Straipsnio autorė yra linkusi vartoti tarptautinį terminą – *pabėgėliai* (angl. *refugees,* šiek tiek modifikavus *James C. Hathaway* pasiūlytą definiciją).

Yra ir dar vienas momentas. Po anšliuso Lietuvos vyriausybė nepaskelbė, ką ji apskritai laiko Klaipėdos krašto lietuviais, kas laikytinas Klaipėdos krašto pabėgėliu ir pan. T. y. 1939 metais situacija nebuvo juridiškai įforminta, vystėsi stichiškai, veikiau pagal moralės ir žmoniškumo normas / kriterijus nei pagal juridines normas.

Knygoje bus vartojami įprasti Krašto gyventojams administraciniai ir tarnybiniai terminai – landrotas (apskrities viršininkas), kreisleiteris, gauleiteris, ordnungsdienstas, gestapas, įstaigų pavadinimai su sandu *-amt*: Arbeitsamtas, finansamtas ir pan., nes taip jie buvo vartojami ir kanceliarine kalba, ir kasdiene šneka.

Monografijos struktūra

Pradžioje pateikiamas santrumpų sąrašas. Visos santrumpos šioje studijoje vartojamos originalo kalba.

Monografiją sudaro šeši skyriai, neskaičiuojant būtinų Įvado ir Pabaigos.

Pirmajame skyriuje, pavadintame *Išvakarėmis*, primenami pagrindiniai 1938–1939 metų įvykiai. Istorinis ir politinis to meto kontekstas yra labiausiai išanalizuotas lietuvių istoriografijoje. *A priori* laikomasi nuomonės, kad bendri anšliuso brendimo etapai yra žinomi.

Antrasis skyrius – *Memel ist frei!* – pati sudėtingiausia struktūros požiūriu knygos dalis; nelengva buvo suderinti skirtingų interesų sankirtas ir išlaikyti bent minimalų sinchroninį laiko pojūtį. Naudojama daug dokumentų, atskleidžiančių laiko ir įvykių autentiką. Ši dalis apima gan trumpą laiką – apie dešimtį kovo mėnesio dienų (būtent šis laikotarpis dažniausiai ir įvardijamas anšliusu – ANSCHLUSS), tačiau turėjusių labai ilgas pasekmes (evakuaciją ir lietuviškų įmonių / įstaigų / draugijų likvidavimą). Labai supaprastinant šiame skyriuje kalbama apie tai, ką žinomas Lietuvos istorikas sutalpino į trumpą sakinį: *Kovo 22 d. Vokietija, grasindama panaudoti karinę jėgą, atėmė iš silpnos Lietuvos Klaipėdos kraštą.*

Trečiajame skyriuje pasakojama apie Klaipėdos kraštą palikusius žmones ir kaip jie buvo sutikti Didžiojoje Lietuvoje. Šia tema tai pirmasis Lietuvoje tyrimas; Klaipėdos krašto pabėgė-

---

7 Tą dilemą – pabėgėliai ar atbėgėliai – mėgino išspręsti G. Surgailis. Žr. Literatūros sąrašą.

liai buvo tarsi lakmuso popierėlis, patikrinęs lietuvių visuomenės gebėjimą susitelkti ir padėti pakliuvusiems į bėdą žmonėms. Šiame skyriuje naudota Lietuvos Raudonojo Kryžiaus dokumentacija ir pranešimai Lietuvos spaudoje.

Ketvirtasis skyrius atsigręžia į Klaipėdos kraštą, oficialiai – *Memelgebiet*. Aptariamas administracinis krašto pertvarkymas; įvertinama ekonominė Krašto infrastruktūros būklė. Svarbiausias poskyris – Laisvojo uosto problema. Šis klausimas taip pat priklauso prie beveik netirtų ir menkai žinomų Klaipėdos miesto istorijos dalykų.

Penktajame skyriuje mėginama analizuoti naujosios Krašto administracijos požiūrį į kultūrine ir tautine prigimtimi skirtingas gyventojų grupes; pirmą kartą aptariamos kai kurios Klaipėdos / Memelio gyventojų demografinės charakteristikos, naudojant vokiečių 1938–1942 metų statistiką; svarbiausia šio skyriaus dalis – analizuojami klaipėdiškių pilietybės sprendimo teisiniai būdai ir reali optantų padėtis. Pasakojama ir apie gyventojų lietuvių suiminėjimus, trėmimus. Čia reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad autorė, pateikdama konkrečius suimtų lietuvių pavyzdžius, nenori parodyti, jog suiminėjami ir prasikaltusieji buvo tik gyventojai lietuviai. Be abejo, ir gyventojai vokiečiai buvo ne angelai. Tikėtina, kad ir jų nusikaltimai buvo tokie patys, tik apie juos neturima duomenų.

Šeštajame skyriuje kalbama apie vieną sudėtingiausių ir sunkiausių Klaipėdos krašto gyventojų, ypač lietuvininkų, išbandymo momentų – Gyventojų mainus pagal 1941 m. sausio 10 d. pasirašytą sutartį. Nuo pasirinkimo kur link pasukti, priklausė Klaipėdos krašto lietuvių, ypač Lietuvos optantų, visas likęs gyvenimas. Tai buvo pasirinkimas, kurio klaidos negalėjo būti ištaisytos.

Pabaigoje autorė dalijasi savo mintimis, kaip šiandieną Lietuvoje atrodo Klaipėdos kraštas.

Tokią dėstymo struktūrą lėmė tyrimo objektas ir jo specifika. Kiekviena atskira dalis santykinai yra savarankiška ir gali būti / tapti atskiru straipsniu ar net platesne studija. Bendra knygos apimtis neleidžia plėstis į jau žinomus dalykus. Didesnis dėmesys skiriamas mažiau ar visai neištirtiems aspektams. Kiekviena dalis turi savo šiek tiek skirtingą stilistiką, nes buvo remiamasi skirtingo pobūdžio ir skirtingomis kalbomis rašytais dokumentais. Tai neišvengiamai uždėjo antspaudą autorės naratyvui. Kadangi vartojama ir cituojama daug memuarinių šaltinių, tai daro stilistiką minkštesnę ir gyvesnę. Kartais autorė nevengia pasakyti ir savo nuomonės, nors tai lyg ir prieštarautų įprastam sausam moksliniam stiliui. Tačiau autorė niekada neslėpė, neslepia ir neslėps po jokiu pseudomoksliniu reveransu, kad jai SKAUDU dėl Klaipėdos krašto ir jo gyventojų likimo.

Šaltinių ir literatūros sąraše paminėti tik šioje monografijoje panaudoti archyviniai fondai ar tekstai.

Priedai yra labai svarbi, lygiavertė šios monografijos naratyvo sudedamoji dalis. Jie realizuoja vieną iš užsibrėžtų šio tyrimo tikslų – paskelbti kuo daugiau autentiškos dokumentikos. Prieduose publikuojamos oficialios sutartys ir kiti dokumentai, dažnai sunkiau prieinami tyrinėtojams; taip pat blokas autentiškų prisiminimų apie anšliuso dienas bei asmeninio pobūdžio dokumentai apie pabėgėlių gyvenimo niuansus; atkreiptinas dėmesys į Prieduose skelbiamą statistiką: pirmą kartą pateikiamas darbo užmokesčio Didžiojoje Lietuvoje ir Klaipėdos krašte lyginamąsias lenteles ir visiškai iki šiol lietuviškoje akademinėje sferoje nenaudotą vokiečių socialinę-demografinę informaciją apie Klaipėdos / Memelio gyventojus.

Knygą užbaigia *Summary* ir *Asmenvardžių rodyklė*, sudaryta pagal abėcėlę. Atsitiktinai ir tik nuorodoje pavartoti asmenvardžiai neįrašyti.

PIRMAS SKYRIUS

Išvakarės (1938–1939)

Vokietijos priekaištai ir reikalavimai Lietuvai – Nerami 1938-ųjų vasara – Atsiranda Kultūrferbandas – Karo padėties atšaukimas – Organizuotų nacistinių struktūrų (OD, SA) kūrimas – VI seimelio rinkimai – Naujoji V. Bertulaičio direktorija: idėjos ir darbai – Anšliuso belaukiant – Paskutiniai taikos mėnesiai

1938–1939 metais Europoje galutinai susiformavo aplinkybės, sukėlusios Antrąjį pasaulinį karą. Geopolitiniai ir istoriniai to meto įvykiai Europoje bei politinės jų priežastys pakankamai išnagrinėtos tiek užsienio, tiek Lietuvos istoriografijoje. Tačiau prasminga prisiminti kai kuriuos aktualesnius to laikotarpio lūžio momentus Klaipėdos krašte, vėliau turėjusius įtakos jo gyventojams.

Nagrinėjamą laikotarpį įvardiję *išvakarėmis*, nesunkiai galime nubrėžti sąlyginius „rėmelius" – vienerių metų trukmės trajektoriją tarp dviejų ultimatumų – 1938 m. kovo 17 d. Lenkijos vyriausybės ultimatumo Lietuvai, reikalaujant užmegzti diplomatinius santykius, ir 1939 m. kovo mėn. Vokietijos ultimatumo Lietuvai dėl Klaipėdos krašto grąžinimo. Lietuvos santykiai su Lenkija nėra šio tyrimo tikslas, todėl minimas ultimatumas tebus tik atskaitos taškas, nuo kurio pradėjo sparčiai kaisti politinis ne tik Europos, bet ir Lietuvos–Lenkijos, Lietuvos–Vokietijos santykių klimatas.

Nerimą Europoje gilino Austrijos anšliusas (1938 m. kovo 12 d.), Miuncheno suokalbis (1938 m. rugsėjo 28–29 d.) ir Sudetų srities atplėšimas. Natūraliai ir Lietuvoje brendo mintis – *o kas toliau?* Atvirai to svarstyti neleido cenzūra. Bet atsakymas – *ar tik ne Klaipėda?* – kirbėjo ne vieno apmąstymuose. Šitaip pamažu pasąmoningai buvo pradėta taikytis su mintimi, kad Lietuva gali prarasti Klaipėdą.

Vokietijos priekaištai ir reikalavimai Lietuvai

1938 m. kovo 25 d. Vokietija Lietuvos atstovui Jurgiui Šauliui įteikė vienuolikos punktų[1] sąrašą dėl lietuvių veiksmų, tariamai pažeidžiančių Klaipėdos Statutą:

- įvesta karo padėtis, nuo 1926 m. susiaurinusi Klaipėdos vokiečių sąjungų, susirinkimų ir spaudos laisves; vokiečių tautybės asmenų suėmimai, apsigyvenimo leidimų suvaržymai ir pan., Lietuvos politinė policija ir Krašto komendantas, perėmę kai kurias autonominės valdžios funkcijas;

[1] Vareikis, V. Klaipėdos krašto praradimas: tarp iliuzijų ir *Realpolitik* // *Kultūros barai*, 2009, Nr. 3, p. 70. – Istoriografijoje kai kas vartoja ir *reikalavimo* ar *skundo* terminus.

- gubernatoriaus veto teisė, paralyžiuojanti autonominių institucijų įstatymų leidybą;
- panaikinta daugelio buvusių vokiškų partijų narių balsavimo teisė;
- nepripažįstami kai kurie užsienio pasai su įrašu *Klaipėdos krašto pilietis*;
- gubernatūros patarėjai per daug kišąsi į mokyklų priežiūrą [tai priklausė Direktorijos kompetencijai – A. A.];
- Lietuvos pašto, geležinkelio ir muitų valdybos vartojančios vien lietuvių kalbą; verčiama vartoti lietuvių kalbą susirašinėjant su lietuviškomis įstaigomis; Klaipėdos krašto įmonėms rekomenduojama vartoti ne tik lietuvių kalbą, bet ir samdyti tik lietuvius darbininkus;
- skriaudžiamos vokiečių firmos išduodant eksporto licenzijas; trukdoma Reicho draudimo ir vokiškų kredito bendrovių veikla.

Šie kaltinimai, kurių daugelį buvo galima išspręsti žemesniosios valdininkijos lygmenyje, viešai platinami vokiečių spaudoje ir tarp užsienio diplomatų, formavo visuomeninę nuomonę apie Lietuvos vyriausybės neigiamą nusistatymą Klaipėdos gyventojų atžvilgiu. Šitaip netiesiogiai Lietuvos vyriausybė buvo verčiama panaikinti Klaipėdos krašte karo padėtį, saugumo policiją, cenzūrą vokiečių spaudai; apriboti Kauno skiriamo gubernatoriaus įgaliojimus (valdžią). Priekaištų ir reikalavimų potekstė buvo tiesmukiška – nevaržyti antilietuviškos Klaipėdos krašto nacių veiklos. Bendraujant visais diplomatiniais kanalais, dažniausiai būdavo nusiskundžiama dėl trijų pagrindinių dalykų – esama karo padėtis, karo komendanto institucija ir lietuvių politinė policija. Tuos nepasitenkinimus atremti turėjo Klaipėdos gubernatorius Jurgis Kubilius. Nors jis ir siūlė vyriausybei neskubėti vykdyti visų Vokietijos reikalavimų, tačiau Vokietijos URM spaudimą sunku buvo atlaikyti. Pateiktieji priekaištai (skundai) buvo tarsi programa, kurią vykdydama Lietuva žingsnis po žingsnio – prieš savo valią – traukėsi iš Klaipėdos krašto. Visi Vokietijos aimanavimai ir kaltinimai buvo grindžiami Klaipėdos krašto Statuto reikalavimais, todėl bet kokios derybos praktiškai buvo neįmanomos.

1938 metais Lietuvos vyriausybė iš esmės nusileido visiems Vokietijos reikalavimams.[2] Buvo paleisti iš kalėjimo beveik visi nuteistieji Noimano-Zaso byloje; įvairiomis diplomatinėmis priemonėmis buvo stengiamasi išlaikyti nuosaikią ir taikingą atmosferą. Tokią elgseną skatino ir valstybės-signatarės Didžioji Britanija bei Prancūzija. Taip pamažu Klaipėdos krašte buvo siaurinamas Lietuvos suverenitetas, o provokiškoms politinėms jėgoms Krašte atrišamos rankos savarankiškai veiklai.

Nerami 1938-ųjų vasara

Didelį rezonansą Lietuvos visuomenėje sukėlė neramumai Klaipėdoje 1938 m. vasarą, akivaizdžiai parodę, kad Klaipėdos krašte įtampa buvo dirbtinai eskaluojama. Kaskart atplaukus Vokietijos keleiviniams laivams, šiauriniame Danės rage naciai inspiruodavo riaušes. Keleivinių

[2] Apie visų pageidavimų išsprendimą buvo informuotas Vokietijos URM 1938 m. spalio 21 d.: pažadėta lapkričio 1 d. atšaukti karo padėtį Krašte; gubernatoriui įsakyta tartis dėl vetuojamų įstatymų ir sutvarkyti reikalus dėl Direktorijos išduotų pasų; mokyklų priežiūra atšaukta; kalbų problema ir vietovardžių rašyba sutvarkyta pagal vokiečių pageidavimus, išspręsti ir visi kiti klausimai. Pg. Gelžinis, M. *Mūsų gimtinė Mažoji Lietuva*. Vilnius: MLF, 1996, p. 355.

laivų sutiktuvės ir palydėtuvės buvo nerašytas Klaipėdos miesto ritualas, visuomet šventiškas ir laukiamas. Tačiau dabar jis įgavo kitokią nuotaiką ir formą.

1938 m. birželio 4 d., šeštadienį prieš Sekmines, vieną mėgstamiausių Klaipėdos krašte švenčių, į uostą pasižiūrėti gražuolio laivo *Tannenberg* susirinko nemaža minia žmonių. Nelauktai pusvalandį prieš išplaukiant laivui per laivo garsiakalbius pasklido garsiai grojama vokiška plokštelių muzika ir dainos. Pasigirdus vokiškoms dainoms, kai kurie krantinėje stovėję žmonės pradėjo joms pritarti ir dainuoti kartu. Nejučiomis (?!) tas dainavimas virto tarsi demonstracija. Policija paprašė plokštelių grojimą nutraukti. Į laivą užėjęs pasienio policijos karininkas laivo kapitonui trumpai paaiškino politinę padėtį Klaipėdos krašte. *Tannenbergo* kapitonas Jakobsenas liepė muziką nutraukti. Tačiau, dar kartą, iki šiol nežinia, ar laivo vadovybei pritarus, ar jiems nežinant, įvyko jau aiškesnė vokiečių provokacija, kurios iki šiol patys vokiečiai savo politinėse publikacijose negali paneigti.[3] Vos laivas atsišvartavo nuo krantinės, pasigirdo denyje stovinčiųjų šūksniai: *Memelländer, durchhalten! (Klaipėdiečiai, laikykitės!)* Tai buvo tarsi žibalo pliūpsnis į ugnį. Krantinėje stovėjusi minia pradėjo skanduoti nacistinius šūkius: *Wir vollen ins Reich. Ein Folk – Ein Fuhrer! (Mes norime grįžti į Reichą! Viena tauta – vienas vadas!)* ir pan.

Kad nepasikartotų panašios isteriškos scenos, pasienio policija atplaukiant kitam laivui buvo pasirengusi – 1938 m. birželio 21 d. įplaukiant laivui *Preussen*, apie 300 m nuo krantinės buvo nutiesta stora virvė. Laivas dėl stipraus vėjo vėlavo, o belaukianti minia gerokai įsiaudrino. Laivui besišvartuojant, kažkas perpjovė virvę, ir žmonės pasileido bėgti prie laivo. Šį kartą jau drąsiai skambėjo nacistiniai šūkiai, vokiškos dainos ir Vokietijos himnas. Autonominė policija tame sąmyšyje mėgino padaryti nors kokią tvarką, tačiau sekėsi sunkiai, neapsieita be susidūrimų. Laivui išplaukus, buvo suimta apie 50 aršiausių demonstrantų.

Politinė ir emocinė atmosfera dar labiau įkaito belaukiant, kada pagal tvarkaraštį – birželio 28 d. į uostą atplauks kruizinis laivas *Hansestadt Danzig*. Jį pasitikti ruošėsi visi. Ruošėsi gerokai iš anksto.

Šį kartą vietoj buvusios virvės uosto valdyba nusprendė pastatyti aukštą akliną medinę tvorą su mažomis durelėmis keleiviams praeiti. Atbuksyruotas galingas uosto ledlaužis *Perkūnas*, jame įtaisyti stiprūs švirkšliai gaisrui gesinti. Prieš tvorą riogsojo grįstų akmenų krūvos.

Ne vienas liudininkas prisimena, kad valdžios įstaigose ir laikraščių redakcijose buvo jaučiama laukimo įtampa, o firmų kontorose, miesto kavinėse ir užeigose dominuojanti pokalbių tema buvo laivo *Hansestadt Danzig* atplaukimas.[4]

Birželio 28 d. vakarop abipus pastatytos tvoros pradėjo būriuotis žmonės. Vienoje tvoros pusėje, link krantinės, stovėjo Lietuvos pasienio policija, kitoje pusėje, link Malkų gatvės, – Klaipėdos krašto autonominė policija.[5] Demonstrantų, smalsuolių, provokatorių – visokių buvo – skaičius greitai pasiekė keletą tūkstančių [mėgstama nurodyti, kad jų buvo apie 5 tūkstančius – A. A.]. Visi jie atėjo „pasitikti“ laivu atvykstančių 50-ies keleivių.

3 Lymantas, A. *Man knietėjo pasakyti, kas gulėjo ant širdies.* Vilnius, 2001, p. 112–113.

4 Ten pat, p. 114.

5 Klaipėdos miesto teritorijoje viešąją tvarką prižiūrėjo autonominė policija, pavaldi Direktorijai. Uosto teritorijoje tvarkos žiūrėjo uosto policija, subordinuota Lietuvos VRM.

Į uosto rajoną atvyko Klaipėdos krašto komendantas, pasienio ir saugumo policijos viršininkai, muitininkai, lietuviai uosto darbininkai, neorganizuoti ir neuniformuoti šauliai.

Kaip prasidėjo vėlesni įvykiai, niekas nebegalėjo paaiškinti. Kada minios įtampa pasiekia kritinį tašką, bereikia menkiausios kibirkštėlės, kuri įžiebtų gaisrą. Kas buvo toji kibirkštėlė? Galbūt į uostą įplaukiančio laivo sirenos garsas. Galbūt ant sujudusios ir šūkaujančios minios iš ledlaužio *Perkūnas* staiga pasipylusios vandens srovės. Susipynė viskas – naciai svaidė akmenis į lietuvius, lietuviai – į nacius, visi bendrai ir kiekvienas atskirai „kovėsi" su policija, pasigirdo šūviai, ir krito pirmieji sužeistieji... Apie 15 policininkų ir daugmaž tiek pat iš minios buvo sužeista. Vienas sužeistasis, nugabentas į Raudonojo Kryžiaus ligoninę, lietuvis Petras Kontautas, mirė.[6] Toliau muštynės iš uosto persikėlė į gatves ir tęsėsi iki vidurnakčio.

Įvykiai buvo plačiai komentuojami užsienyje ir Lietuvos spaudoje. Po jų Vokietijos užsienio reikalų ministerija nurodė bendrovei *Seedienst Ostpreussen* laikinai nutraukti jos laivų lankymąsi Klaipėdoje.[7]

Lietuvos vyriausybė visą įvykį interpretavo kaip provokaciją, todėl atšaukė leidimus Vokietijos keleiviniams laivams įplaukti į Klaipėdos uostą; taip pat buvo uždraustos visokios karinės pratybos, marširavimai ir pan. Lietuvos valstybės saugumo policija suėmė keletą riaušių dalyvių, autonominė policija – taip pat. Kiekviena savo ruožtu juos teisė ir baudė, tačiau dėl Vokietijos URM spaudimo ir tendencingos opinijos formavimo diplomatiniuose sluoksniuose abi pusės tylomis susitarė: lietuviai amnestavo[8] ir paleido suimtus vokiečius, autonominė policija tą patį padarė su suimtais lietuviais.

Šie vasaros įvykiai labai aiškiai parodė, kokie siekiai klajoja klaipėdietiškoje visuomenėje ir kokių veiksmų gali kilti. Nesustabdžius vis įsibėgėjančio noro „susijungti su tauta, su Fiureriu", „sugrįžti namo" ir pan., padėtis grėsė tapti nevaldoma. Todėl Rytprūsių gauleiteris Erichas Kochas nedviprasmiškai įspėjo Klaipėdos nacius *nepertempti, susilaikyti...* Dar nebuvo atėjęs laikas... Atsiskleidusias iniciatyvas reikėjo suvaldyti.

Matyt, šie įvykiai ir nulėmė strateginį Vokietijos URM sprendimą – perimti įvykių eigą ir kontrolę į savo rankas. Buvo apsispręsta ir dėl taktikos – kaip ir ką daryti. Pavasarį iš kalėjimo

---

6 Jaunuolio laidotuvės 1938 m. liepos 2 d. virto tylia lietuvių ir antinacių demonstracija. Teigiama, kad laidotuvėse dalyvavo per 15 tūkst. žmonių, lietuvių orkestrai. Iš visų Lietuvos kampelių buvo atsiųsta per šimtas vainikų. Petras Kontautas buvo palaidotas Klaipėdos miesto kapinėse. Jis nebuvo vienintelė tų riaušių auka. Praėjus kelioms dienoms po P. Kontauto laidotuvių ligoninėje mirė ir kitas tų riaušių dalyvis – Juozas Poška.

7 Keista likimo ironija. Šie trys paminėti laivai, prasidėjus karui, tapo mininininkais ir priklausė grupei *Šiaurė* (*Gruppe Nord*). 1941 m. birželio 22–23 d. d. visi trys atplaukė ties Giruliais ir išdėstė minas skersai Baltijos iki Švedijos teritorinių vandenų. Šitaip buvo uždarytas kelias TSRS laivams į pietinę Baltiją. 1941 m. liepos 9 d., trijų mažų karo laivų lydimi, *Preussen*, *Tannenberg* ir *Hansestadt Danzig* grįžo iš Suomijos. Norėdami aplenkti savo pačių paliktą minų lauką, jie pasuko į Švedijos teritorinius vandenis. Nežinojo, kad švedai prieš keletą dienų užminavo savo teritorinius vandenis. Kai apie 18 val. vokiečių laivų eskadra pasirodė prie Elando salos švedai mėgino atkreipti jų dėmesį ir perspėti apie galimą pavojų. Deja, vokiečių laivai nereagavo į jokius signalus. Pirmasis ant švedų minos užplaukė *Hansestadt Danzig* ir pradėjo skęsti; tuoj po jo nuskendo ir *Tannenberg*. Laivas *Preussen* sustojo ir pamėgino atsitraukti atbulas, tačiau palietė minas ir netrukus virto ugnies vulkanu. Kiek vokiečių jūreivių ir kareivių šioje katastrofoje žuvo, oficialiai nebuvo pranešta.

8 1938 m. rugpjūčio 16 d., Šiaulių teismo tardytojo ir Klaipėdos teismo nutarimu, buvo paleisti visi suimti riaušių uoste birželio 21 ir 28 d. dalyviai.

paleistas Ernstas Noimanas 1938 m. liepos mėn. pabaigoje buvo iškviestas į Berlyną aptarti vokiečių grupės laikysenos Klaipėdos krašte, nesenus incidentus Klaipėdos uoste ir būsimus seimelio rinkimus. E. Noimanui buvo nurodyta kol kas susikoncentruoti ties vienu siekiu – *būsimuose seimelio rinkimuose Klaipėdos vokiečiai turi išeiti vienu kandidatų sąrašu.*[9]

Taip ryškėjo pagrindinė veiklos kryptis ir tikslas – pergalė seimelio rinkimuose. Pergalę galėjo pasiekti tik institucionalizuota visuomenė, besilaikanti vienos ideologijos.

Pirmuoju smuiku telkiant Klaipėdos krašto gyventojus į organizuotas struktūras, be abejo, grojo E. Noimanas. Jam buvo suformuluotas pirmasis praktinis uždavinys – įkurti Klaipėdos vokiečių kultūros sąjungą – Kultūrferbandą *(Memeldeutsche Kulturverband – KB*). Panašią organizaciją nuo 1924 m. turėjo ir Lietuvos etniniai vokiečiai (*Volksdeutsche*). Tai buvo jų – etninės mažumos – teisė turėti savo organizaciją, vienijančią kultūros, švietimo, sporto ir kitokias etninės mažumos draugijas. Lietuvos etninių vokiečių KB ideologine ir organizacine prasme buvo pavaldi Užsienyje gyvenančių vokiečių institutui (DAI). Klaipėdos krašto vokiečiams iki šiol nebuvo reikalo turėti savo atskiros vienijančios organizacijos, nes Krašte jie nebuvo (ar bent nesijautė) etnine mažuma. Tačiau plintant nacistinei ideologijai reikėjo jos nešėjų, kurie privalėjo būti organizuoti, disciplinuoti, dėl to galėjo būti valdomi ir kontroliuojami. Nesukeliant didelio priešiškumo ar įtarumo, kultūrinė visus vokiečius vienijanti organizacija galėjo būti kaip tik tokia ideologijos nešėja.

Atsiranda Kultūrferbandas

Oficialiai apie Kultūrferbando kūrimą E. Noimanas paskelbė 1938 m. spalio 14 d., sukvietęs įvairių vokiečių organizacijų atstovus. Pagrindiniu kuriamos organizacijos tikslu buvo deklaruotas *vokiečių ir lietuvių, suaugusių su vokiečių kultūra, bendras visuomeninis darbas.* Garsiai buvo pasakyta, kad KB nėra politinė partija, o tik kultūrinė sąjunga, vienijanti visokių politinių pažiūrų draugijas ir pavienius asmenis.

Visi KB nariai pagal amžių ir savo psichologines savybes buvo suskirstyti į tam tikras funkcines grupes – Tvarkos tarnybos būrius (*Ordnungsdienst – OD*), smogikų būrius (*Memeldeutsche Sturmabteilung – SA*), Hitlerjugendo ir mergaičių bei moterų organizacijas.

Šios sąjungos tikslai atvirai buvo suformuluoti taip: *išlyginti kelius į vokiškąjį kultūrinį ir dvasinį gyvenimą ir į nacionalsocialistinį mąstymą*[10]. Kelius į nacistinę mąstyseną „lygino" įvestas nacistinis būdas sveikintis pakelta ranka. Vėliau, gan greitai, prisidės ir nacistinis šūksnys: *Sieg! Heil!*.. Iš esmės ši organizacija turėjo suburti visus vokiečius, atlikdama visą parengiamąjį darbą, reikalingą Klaipėdos kraštui atplėšti nuo Lietuvos.

---

9 Vokietijos URM politinio skyriaus naujojo vedėjo Ernsto Vėrmano (Woermann) 1938 m. liepos 23 d. užrašai. Cit. Gelžinis, M. *Mūsų gimtinė...*, p. 353. – Taip pamažu iniciatyvą iš Klaipėdos vokiečių, jiems gal net nepajutus, perėmė Vokietijos URM. O pagrindinio laidininko vaidmuo teko E. Noimanui, iki tol vykdžiusiam Vokietijos konsulato nurodymus ir užduotis. Nuo 1939 m. pradžios Vokietijos URM buvo paskyrusi spec. įgaliotinį ryšiui su E. Noimanu palaikyti, apeinant konsulatą ir net atstovybę Kaune.

10 *...die Wege zum deutschen Kultur- und Geistesleben und zum nationalsozialistischen Gedankengut zu ebnen* – cit. *Keleivis*, 1956, Nr. 3.

Vienas pirmųjų politinių žingsnių – 1938 m. rudenį turėję vykti rinkimai į VI seimelį. Reikėjo pergalės. Prasidėjo nuodugnus parengiamasis darbas keliomis kryptimis – žmonės telkiami į vientisas struktūras, – tai galėjo užtikrinti rinkimus tinkama linkme, o propagandine linija – kryptingai formuoti nacionalsocialistines nuostatas.

Pradėjusi veikti propagandinė mašina į KB sferą greitai įtraukė daugybę kultūros, sporto, karo veteranų ir kitokių draugijų draugijėlių; metų pabaigoje jų buvo per 160, neminint pavienių asmenų.[11] Ypač sparčiai plėtėsi organizacija panaikinus karo padėtį. Kiek narių joje buvo, sunku pasakyti. Valstybės saugumo departamento, Lietuvos spaudos ir kitų šaltinių duomenys labai skiriasi, skaičiai varijuoja nuo 40 iki 60 tūkstančių. Dėl vieno galime būti tikri – KB buvo masinė organizacija, disciplinuota, ideologiškai motyvuota ir greitai tapo padėties Krašte šeimininke. Kitas KB charakteringas bruožas – jie atvirai teigė, kad į organizaciją stojama savanoriškai, nenaudojama jokia prievarta. Tačiau realiai prievartos apraiškų buvo: laukininkams buvo grasinama, kad iš jų nebus nupirkta nė viena kiaulė, jeigu neprisidėsią prie KB; priešiško Kultūrferbandui nusiteikimo žmones buvo žadama *pakarti, atsiskaityti*; dvarininkai pagrasindavo atleisti darbininkus, jei jie ir toliau dalyvausią tik lietuviškose organizacijose. Buvo daug ir kitokių panašių pavyzdžių, kuriuos randame lietuviškoje spaudoje.

Karo padėties atšaukimas

Didelį įspūdį Klaipėdos krašto gyventojams padarė karo padėties atšaukimas 1938 m. lapkričio 1 d. (įvesta 1926 m. gruodžio 17 d.). Apie sprendimą atšaukti karo padėtį buvo paskelbta naktį iš spalio 29 į 30 d. per radiją; nepaisant vėlaus laiko, žinia žaibu pasklido po Kraštą. Kitą dieną žmonės pradėjo atvirai sveikintis nacistiniu rankos pakėlimu, o jaunuoliai žygiavo miesto gatvėmis traukdami vokiškas dainas. Pritarčiau Martyno Gelžinio nuomonei, kad *gyventojai džiaugėsi ne Lietuva, galų gale panaikinusia karo padėtį, bet Vokietija, kuri privertė Lietuvą tai padaryti.*[12] Viešos demonstracijos vyko ne tik Klaipėdoje, bet ir Šilutėje, Pagėgiuose bei kitose stambesnėse gyvenvietėse. Apimti nacionalsocialistinės euforijos Šilutės smogikai išdaužė *Lietūkio* langus, sumušė keletą jiems nepritariančių lietuvių. Laikoma, kad lapkričio 1 d. Klaipėdoje vykusiose organizacijų eitynėse su fakelais dalyvavo apie 6 tūkstančiai organizuotų dalyvių, o į sporto stadioną suplaukė 25 tūkstančiai žiūrovų. Skanduojamas šūkis *Ein Volk, ein Reich, ein Fuhrer* greitai virto atviru *Wir vollen heim, ins Reich.* Dėl Krašto gyventojų pronacistinio nusiteikimo abejonių beveik neliko.[13]

Karo padėties atšaukimas nereiškia draudimų ką nors daryti panaikinimą. Karo padėtis yra teisinis visuomenės gyvenimo reglamentavimo būdas, todėl jos atšaukimas automatiškai reikalauja suderinti su jo vykdymu susijusias teisines ir prevencines procedūras. Lietuvoje paskelbus karo padėtį, valstybėje veikė *Ypatingi valstybės apsaugos įstatai.*[14] Kol galiojo karo padėtis, didelę

---

[11] Įvykiai Klaipėdos krašte karo stovį nuėmus. 1938 m. *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1878, l. 51.

[12] Gelžinis, M. *Mūsų gimtinė...*, p. 356.

[13] Plačiau apie tai žr. Žostautaitė, P. *Klaipėdos kraštas 1923–1939.* Vilnius, 1992, p. 268–272.

[14] Tai buvo trumpas 17 paragrafų Lietuvos nepriklausomybės kovų metu išsirutuliojęs ir keliais pakeitimais patobulintas Lietuvos sąlygas atitinkantis įstatymas.

galią sudrausminti ir bausti turėjo karo komendantai, taip pat karo teismai; paskelbus karo padėtį svarbi buvo valstybės sienų apsauga, muitinės veikla ir administracinės tvarkos palaikymas bei kiti dalykai. Dabar, atšaukus Klaipėdos krašte karo padėtį, reikėjo skubiai suderinti įstatymus, nurodymus ir kai kurių tarnybų veiklos instrukcijas. Nesu įsitikinusi, kad visa tai suspėta atlikti iki anšliuso.[15]

Natūraliai visuomenėje pradėjo reikštis anarchija, gilėti įtampa, atsipalaidavo visi agresyvumą sulaikydavę varžtai; buvo užfiksuota atvirų vandalizmo atvejų Klaipėdos krašto mokyklose ir net autonominės valdžios įstaigose: išmetami Vyčio ir Prezidento paveikslai, lietuvių draugijų nariai ir uniformuoti lietuviškų mokyklų moksleiviai ar studentai gatvėse atvirai užgauliojami, mušami, ypač vakarais. Lietuviškų organizacijų komitetas išleido net tris atsišaukimus, raginusius lietuvius vengti provokacijų ir nepasiduoti [atsakomiesiems veiksmams? – A. A.].[16] Visi šie įvykiai aiškiai rodė, kad provokiškos, tiksliau – pronacistinės, jėgos Klaipėdos krašte įsigali ir laimi.

Savotiškai į besikeičiančią situaciją reagavo Klaipėdoje gyvenantys žydai. Nujausdami savo ateitį, įžvalgesnieji pradėjo išpardavinėti savo verslą, prekes ir nekilnojamąjį turtą, atsiiminėti indėlius iš bankų.[17] Kai kurie pradėjo perkeldinti savo įmones į Didžiąją Lietuvą. Bandydama užkirsti kelią kapitalo nuotėkiui, Direktorija 1938 m. lapkričio 30 d. buvo priversta uždrausti masinį prekių išpardavinėjimą ir pramonės įrengimų išvežimą iš Krašto.[18]

1938 m. lapkričio 11 d. miesto delegatų susirinkimas svarstė skulptūrų, nuverstų 1923–1924 metais, atstatymo klausimą. Jau 15 metų tos skulptūros gulėjo miesto gaisrinės kiemelyje, ir kartas nuo karto iškildavo klausimas dėl jų atstatymo. Šį kartą mintį skulptūras, nugriautas *piktadariškų elementų*, pagaliau atstatyti iškėlė delegatas Ernstas Zurau (Suhrau), jį palaikė ir miesto vyr. burmistras V. Brindlingeris. Lietuvių frakcijos nariai Vladas Grudzinskas, Kuršaitis nepritarė pasiūlymui, kilo diskusija. Bendru balsavimu [lietuvių frakcijos nariai nebalsavo] vis dėlto buvo nutarta *įpareigoti magistratą ir miesto savivaldybę pasirūpinti, kad tautos paminklas Borussia kuo greičiausiai būtų atstatytas*; o kaizerio Vilhelmo I paminklas turėtų būti atstatytas kitoje, *kilnioje*, vietoje, kartu atstatant ir prarastąją garbę.[19] *Borusijos* paminklas senojoje vietoje buvo atstatytas 1938 m. gruodžio 4 d.

---

15 Reikėtų prisiminti, kad tuo metu galiojantis *Tautai ir valstybei saugoti įstatymas* nebuvo atšauktas. O pagal veikiančią konstituciją (str. 138–140) yra numatyta tam tikra tvarka ir atvejai, kada valstybėje arba jos dalyje gali būti paskelbta *nepaprastoji būklė*. Jeigu tai nėra padaryta, tai valstybės gyvenimas tvarkomas pagal bendruosius valstybės įstatymus ir atitinkamų įstaigų instrukcijas. Aptariamuoju metu Lietuvos valstybėje *nepaprastoji būklė* nebuvo paskelbta. Ji bus paskelbta tik 1939 m. kovo 22 d.

16 Įvykiai Klaipėdos krašte karo stovį nuėmus, 1938 m. *LCVA*, f. 378, ap. 12, b. 500, l. 250.

17 Iš *Lietuvos aido*, 1938 12 10: *Tebesikrausto. Žydų bėgimas iš Klaipėdos, prasidėjęs tuoj panaikinus karo stovį ir įvykus kai kuriems išsišokimams prieš žydus, nesumažėjo. Bet dar didėja. Kasdien Klaipėdos gatvėse stovi dideli sunkvežimiai, kurie pakraujami baldais. Šiandien didelių butų pasirinkimas Klaipėdoje sunkenybių jau nesudaro, taip pat toks staigus padidėjimas butų pasiūlos paveikė ir jų nuomą, kuri žymiai nukrito. Sąryšyje su žydų bėgimu iš Klaipėdos – laikraščiuose mirgėte mirga skelbimai, kuriais siūloma pirkti įvairiausių baldų, knygų, patalynės ir visa kita.*

18 Policinis paliepimas apie išpardavimus. *KKVŽ*, 1938, Nr. 125, p. 1033; Paliepimas, ten pat, Nr. 127, p. 1045.

19 *Vakarai*, 1938 11 12, Nr. 264, p. 9.

Vokietininkų aktyvumas reiškėsi ir sukarintomis formomis. Skaitome raportą III pėstininkų divizijos vadui:

Pranešu Tamstai, kad KLAIPĖDOS krašte KULTURVERBAND smogiamųjų dalių vyrai atvirai ir intensyviai varo karinį mokymą. Prieš porą dienų PAGĖGIŲ apylinkėj grupė apie 100 žmonių vykdė nakties pratimus nuo 16.00 iki 24.00 val.

Lapkričio mėn. 16 d. po pietų tarp PIKTUPĖNŲ ir LAUKSARGIŲ palei geležinkelį pastebėta grupė apie 30 žmonių užsiiminėjant tankinėj rikiuotėj. Grupės instruktorius buvo pažintas kaip TILŽĖS gyventojas.

Iš visų trijų įgulų [su] pulko dviratininkais numatau daryti daugiau pratimų KLAIPĖDOS krašte, kad sekti, kas Krašte darosi, nes saugumo policija izoliuota. Be to, tokiais pratimais KLAIPĖDOS krašte bus priminta piliečiams, kad Kraštas dar priklauso Lietuvos valstybei.

Pasirašo Pulko vadas pulkininkas GENYS[20]

Organizuotų nacistinių struktūrų (OD, SA) kūrimas

Pirmiausia Kultūrferbandas įsteigė Tvarkos tarnybą (*Ordnungsdienst – OD*), kurios ruda uniforma ir rikiuotė priminė nacistinę. Į šias grupes buvo atrenkami patikimi vyrai nuo 18 iki 30 metų amžiaus, ne žemesni kaip 1,72 cm ūgio; dažniausiai visi buvę sportininkai. Atrodo, kad jauniems vyrukams tai buvo patrauklus, smagus užsiėmimas, nes Tvarkos tarnybos grupės buvo gana gausios net mažose gyvenvietėse. Pvz., 1938 m. gruodžio 6–14 d. tik Pagėgių apskrityje buvo per 400 „tvarkdarių". Pačiuose Pagėgiuose – 50 pėsčiųjų ir dviratininkų, Panemunėje – 33, Kavoliuose, Plaškiuose, Katyčiuose – po 20; kai kuriose vietose būta ir raitų „tvarkdarių": Lauksargiuose – 10, Opstainiuose – 20 ir pan. Vilkiškiai apskritai buvo geriausiai pasiruošę – 30 pėsčiųjų ir dviratininkų, 12 raitelių ir net 7 motociklininkai.[21] Ši organizacija suvaidins beveik lemiamą vaidmenį anšliuso metu. Lietuviškai ir žodžiu, ir raštu organizacijos nariai buvo vadinami *ordnungsdienstas*. Šitaip buvo galima nepasiklysti tarp įvairių profesijų ir specialybių uniformuotų vyrų.

Vyresnio amžiaus vokiečiai vyrai, kurie nepriklausė Tvarkos tarnybos būriams, galėjo / beveik privalėjo stoti į Klaipėdos krašto vokiečių saugumo dalinius (*Memeldeutsche Sicherheitsabteilung*), kuriamus Vokietijos smogiamųjų būrių (*Sturmabteilung – SA*) pavyzdžiu. Šios sukarintos smogikų organizacijos (SA) narius vienijo griežta drausmė, bendra politinė valia, nacistinė ideologija. Į organizaciją buvo kviečiami vyrai nuo 18 iki 30, vėliau – iki 50 metų. Klaipėdos krašte smogikų organizaciją sukurti buvo pavesta E. Noimano šalininkui – mokytojui Pauliui

---

20 Rikiuotės dalis. 1938 m. lapkričio 17 d. Raportas. *LCVA*, f. 929, ap. 2, b. 1055, l. 229.

21 Slaptas. Žinių lapas, Pagėgių apskrities „ORDNUNGSDIENSTO" kiekis ir paskirstymas vietovėmis. Dokumente nurodyta ir vado pavardė bei gyvenamoji vieta. *LCVA*, f. 929, ap. 2, t. II, b. 1055, l. 233.

OD marširuoja Klaipėdos gatvėmis

Kvaukai (Kwauka).[22] 1939 m. sausio mėn. visuose Krašto miestuose ir stambesniuose miesteliuose vyko steigiamieji susirinkimai. Idėjos turėjo pasisekimą, ir jau pirmomis dienomis į SA įsirašė keli tūkstančiai vyrukų. Laikraštis MD skelbė džiugias žinias, kiek daug atsiradę norinčiųjų tapti smogikais, tačiau buvo nutylima, kad dalis vyrų tiesiog privalėjo jais tapti. Autonominių įstaigų tarnautojams stojimo prašymai buvo išdalinti iš anksto. Taip pat jie buvo priverstinai platinami tarp valstiečių. Nenorinčiųjų stoti buvo nemažai: baugino nuolatiniai kariniai pratimai, aliarmai, politiniai susirinkimai, nepigios uniformos ir daugelis kitų kasdieniame gyvenime nepažįstamų ar nereikalingų dalykų. Vyresniems žmonėms, ypač turintiems ūkius ir šeimas arba gerai apmokamus darbus, atrodė, kad jų vokiškumui įrodyti pakaktų dalyvauti KB. Jaunimas buvo entuziastingesnis.

Paduotas pareiškimas dar nereiškė, kad tapsi smogiku. Kandidatai buvo tikrinami, apie pareiškėją renkama slapta informacija, stengiamasi nustatyti lojalumo lygį. Kai kas net iš žymių Klaipėdos krašto žmonių pasirodė netinkantys priklausyti SA. Klaipėdoje iki vasario 19 d. buvo pašalinta 350 narių, tarp jų buvo net nacistinio sąjūdžio organizatoriai – Klaipėdos mies-

22 Paulius Kvauka (Kwauka, 1898–1970) – mokytojas, kraštotyrininkas, kuršininkų žodyno sudarytojas, politikos veikėjas. Noimano-Zaso byloje nuteistas 10 m. sunkiųjų darbų kalėjimo, 1937 m. paleistas; toliau mokytojavo, buvo aktyvus nacistinio KB narys.

to vyriausiasis burmistras V. Brindlingeris ir buvęs Direktorijos pirmininkas O. Šreiberis (Otto Schreiber).[23]

Be tokio formalaus vokiečių vyrų organizavimo, išskirtina ir tai, kad kiekviena tokia organizuota grupelė turėjo savotišką „aptarnaujantį“ personalą – atvykstančius arba vietinius pareigūnus, kurie nuolat kontroliuodavo grupės narių elgesį, rinko žinias apie jų pažiūras, lojalumą, ieškojo išdavikų; stojantiesiems į SA buvo taikoma gana griežta atranka, nepriimdavo baustų, moraliai pakrikusių ar kitaip socialiai nepatikimų. Iš Vokietijos nuolatos atvykdavo instruktorių, kurie ruošdavo vietinius vadus. Į savotiškus kursus pasitobulinti buvo siunčiami ir klaipėdiškiai. Taip vyko gerai organizuotas ir kontroliuojamas parengiamasis darbas.

Siekdamas sujungti Krašte veikusias vokiškas organizacijas, E. Noimanas įsteigė Führerkreisą (vadų sambūrį); į jį buvo įtraukti visi Krašto direktorijos nariai; Kultūrferbando vadovybės nariai, Tvarkos tarnybos vadovybė, SA vadovybė, Darbo fronto ir jaunimo sąjungų vadai.

Po visų šių veiksmų vyriausiasis SA vadas Klaipėdos krašte E. Noimanas galėjo sau pasakyti – visuomenė sutelkta, kontroliuojama ir gali pradėti veikti. Pirmasis uždavinys buvo įvykdytas. Sutelkta visuomenė buvo tas užnugaris, kuris leido pronacistinėms jėgoms veikti laisvai ir su užmoju. Labai greitai Krašte tapo aišku, kas yra padėties šeimininkas.

Prie Krašto policijos, buvusios Direktorijos dispozicijoje, buvo sudarytas politinis skyrius. Jo pagrindinis „priešininkas“ buvo Lietuvos Respublikos valstybės saugumo policija. Augusto Baldžiaus direktorija paskelbė nutarimą, kad Valstybės saugumo policija nušalinama[24], nes jos buvimas Krašte prieštaraująs Klaipėdos krašto Statutui. Šį sprangų kąsnį Lietuvos vyriausybė nurijo nesipriešindama.

Tolesniu Direktorijos paakinimu iš visų Krašto mokyklų buvo pašalinti Lietuvos valstybės prezidento portretai ir Vytis. Vietoj jų pakabinti A. Hitlerio ir E. Noimano portretai. Kai kuriose mokyklose ženklus šalino patys mokytojai, kitose – mokyklų tarybų nutarimais.[25]

Nuo Krašto policijos kepurių buvo nuimti valstybės ženklai ir vietoj jų prisegtos žaliosbaltos-raudonos kokardos.

Lietuviai greitai pajuto vokiečių vienijimosi tendencijas ir rezultatus. Pasklaidykime Gindulių lietuvių privačios pradžios mokyklos mokytojos Mėtos Vencelytės-Kikutienės prisiminimus:

> *Metų pabaigoje Klaipėdos krašte jaučiama didelė politinė įtampa. Mat greit bus Seimelio rinkimai. Daug kur lietuvių privačioms mokykloms išdaužė langus ir užpuolė mokinius. Keli lietuvių mokyklų mokytojai perėjo iš privačių mokyklų į Krašto valdiškas mokyklas. Galėčiau ir aš tai padaryti, nes ten saugiau. Bet ne, duonos vergė nebūsiu. Esu lietuvaitė ir tokia paliksiu.*[26]

---

23 VSD 1939 03 18 biuletenis. *LCVA*, f. 378, ap. 10, b. 186, t. 1, l. 162, 264.

24 Išformuojant Valstybės saugumo policiją, visi darbuotojai buvo pervesti į pasienio policiją; darbo funkcijos liko tos pačios. 1939 m. kovo 22 d. apygardos viršininko įsakymu visi pasitraukė į Kretingą, vėliau buvo išskirstyti po Marijampolės, Šiaulių ir kitas saugumo apygardas Lietuvoje.

25 Informacija *Lietuvos aide*, 1938 12 29, Nr. 588.

26 Purvinas, M. *Klaipėdos krašto mokyklų draugijos istorija.* Kaunas: Spindulys, 1995, p. 88. Kad 1938 m. pabaigoje privačiose mokyklose pradėjo mažėti mokinių skaičius, paliudija ir kiti mokytojai. Kai kurie krašto lietuviai perkeldavo savo vaikus į Direktorijos mokyklas. Priežastys – vietos vokietininkų grasinimai represijomis ateityje...

Silute - Lietuva - Lithuania High Scool

1939 Jan. Asta,Friend,Mama,Algirdas,Gerda,Dora

Taikaus gyvenimo akimirkos.
Iš Jonušaičių šeimos albumo

Klaipėdos darbininkai susirinko į sociologijos kursus, 1938 m.
LCVA. Fotodokumentų skyrius, P. Gintalo fondas

VI seimelio rinkimai

Priešrinkiminė kova buvo ir įtempta, ir sudėtinga. Tarp Krašto gyventojų buvo jaučiamas vis didėjantis susirūpinimas būsimais seimelio rinkimais. Visus jaudino klausimas, – kokia bus rinkimų tvarka? Visi peikė praėjusių rinkimų praktiką ir reikalavo apie artėjančių rinkimų tvarką pranešti iš anksto.

Vokietijos URM rekomendavo, kad visos vokiškos partijos ir organizacijos rinkimuose dalyvautų vienu vardu. Panašiai ankstesniuose rinkimuose jungdavosi į *Einheitslist* (*Vienybės* sąrašas). Tačiau šis būdas buvo praradęs pasitikėjimą. Todėl šiems rinkimams buvo pasiūlytas kitas variantas – įkurti naują partiją, kuri vadintųsi *Memeldeutsche Partei*.[27] Jokios užuominos į sąvoką *Memellander*, kurią buvo galima suprasti dvejopai; visur buvo pabrėžiamas tik vokiškasis partijos pobūdis. Kartu buvo stengiamasi parodyti, kad Klaipėdos krašto vokiečiai sudaro vokiečių tautos dalį ir turi nenutraukiamų ryšių su Vokietija. Buvo ketinama į naująją partiją suburti visus vokiečių kilmės rinkimų teisę turinčius gyventojus. Vadu, žinoma, buvo numatytas E. Noimanas.

---

[27] Panašus rinkimų variantas buvo taikytas Čekoslovakijoje, sudarant Sudetų vokiečių partiją. Tai tik patvirtina teiginį, kad visą strategiją Klaipėdos atveju rengė Vokietijos URM. Patikėtinis E. Noimanas turėjo tik įvykdyti.

Ši naujoji partija padarė viską, kad laimėtų rinkimus.

Visų pirma artėjant rinkimams vokiškųjų politinių srovių atstovai visaip stengėsi apriboti lietuvių teises dalyvauti rinkimuose. Priešrinkiminė kampanija prasidėjo tuo, kad Direktorija *Valdžios žiniose* spalio 27 d. pradėjo skelbti sąrašus netvarkingų arba anuliuotų pasų. Tie asmenys rinkimuose dalyvauti negalės. Savaime suprantama, netvarkingųjų pasų savininkai buvo beveik vien tik lietuviai. Sąrašus asmenų, kurių pasai buvo pripažinti negaliojančiais, skelbdavo ne tik Direktorija, bet (kai kuriuos) ir Gubernatūra. Tačiau toks paskelbimas nereiškė priminimo, kad asmuo gali atvykti ir susitvarkyti savo dokumentus. Jeigu kas nors kreipdavosi tokiu reikalu, jo klausimas paprastai būdavo vilkinamas tiek, kiek reikėjo. Rinkimų teisės buvo apribotos tiems, kurie neseniai gyveno Klaipėdos krašte, buvo pakeitę gyvenamąją vietą (butą, rajoną). Iš rinkėjų sąrašų buvo išbrauktas Valstybinio teatro Klaipėdos skyriaus personalas, nes pristatė valdininkų, o ne atlyginimų liudijimus, bei laivų, kurie nebuvo registruoti Klaipėdoje, įgulų nariai.[28]

Visuomenėje buvo plačiai komentuojamas apygardos rinkimų komisijos pirmininko Krafto (Krafft) pareiškimas dėl įvairių nesusipratimų, kilusių prieš šiuos rinkimus.

Komisijos pirmininko nuomone, visų nesusipratimų priežasčių reikia ieškoti netobulame Klaipėdos krašto rinkimų įstatyme ir Didžiosios Lietuvos savivaldybių įstatyme. Tačiau daugumos komentatorių nuomone, rinkimų komisija nužengė per toli, komentuodama rinkimų įstatymų raidę, ypač pavesdama žemiausiems savivaldybių organams – seniūnams spręsti, ar teisingai gyventojai yra įsigiję vietos gyventojo požymį. Komisija negalinti visų seniūnų sukontroliuoti. Mat anksčiau į sąrašus įtraukdavo visus gyventojus, kurie turėdavo pasą su vietos gyventojo požymiu; reikalas buvo tvarkomas tik formaliai, ir seniūnai nebuvo įpareigoti ir ypatingai tikrinti vietos gyventojo požymio įgijimą tų gyventojų, kurie buvo atsikėlę iš Didžiosios Lietuvos. Esmė ta, kad vietos gyventojo požymis (VGP) – statutinė sąvoka. Pagal Klaipėdos krašto Statutą jis suteikia kai kurių privilegijų, kurių neturi Lietuvos piliečiai, neįgiję VGP. Būtent – teisę rinkti ir būti renkamam į Klaipėdos krašto seimelį, teisę dalyvauti Krašto direktorijoje ir pirmenybę, užimant vietas autonominėje administracijoje. Jokių kitokių teisių VGP nesuteikia.

Įvairiomis bauginimo ir prievartos formomis iš rinkimų sąrašų buvo eliminuota apie 10 tūkst. lietuvių; buvo užregistruota atvejų, kai iš lietuvių buvo net atiminėjamos rinkimų kortelės. Istoriografijoje dažniausiai laikomasi nuomonės, kad iš viso nedalyvavo / negalėjo dalyvauti rinkimuose apie 20 tūkst. piliečių lietuvių.[29] VSD pranešinėjo apie tiesioginio teroro atvejus – padegimus, smurtą, gąsdinimus ir pan.

Galutiniai rinkikų sąrašai turėjo būti paskelbti gruodžio 7 d. Bet jau iš anksto buvo galima spėti, kad nemaža Klaipėdos krašto lietuvių dėl vienokių ar kitokių priežasčių sekmadienį negalės pareikšti savo valios, nors jiems ir atrodo, kad tą teisę jie neginčijamai turi.

Klaipėdos krašto direktorija 1938 m. gruodžio 3 d. KKVŽ Nr. 127 pranešė, kad sudaroma pagalbinė policija, kuri Krašto policijai padėsianti palaikyti viešąją tvarką ir saugumą. Pagalbinės policijos pareigūnai ant rankos nešios baltą juostą su įrašu lietuvių ir vokiečių kalbomis

[28] VSD 1938 12 11 biuletenis. *LCVA*, f. 377, ap. 10, b. 440, l. 220.

[29] Ibid., l. 213. Autorė įsitikinusi, kad šiuos duomenis būtina atidžiai verifikuoti.

Pagalbinė policija. Be to, ant juostos bus Klaipėdos krašto direktorijos tarnybinis antspaudas. Jie eis pareigas tik Krašto policijai įsakius. Pagalbinės policijos įsakymai turi būti vykdomi.

Gruodžio 5 d. 18 val. baigėsi terminas sublokuoti Klaipėdos krašto seimelio kandidatų sąrašus. Apie 16 val. apygardos rinkimų komisijai buvo pranešta, kad visi keturi lietuvių sąrašai susijungė. Taip lietuviai sudarė vieną ūkininkų, valdininkų, miestiečių, darbininkų ir tarnautojų frontą.

Gruodžio 8–10 d. beveik visose organizacijose, tiek vokiečių, tiek lietuvių, buvo organizuoti paskutiniai mitingai ir susirinkimai dėl rinkimų tvarkos.

Gruodžio 7 d. ugningą kalbą Šilutėje vykusiame Visuomenės sąjungos susirinkime pasakė Laukininkų centro vadas Martynas Žvilius:

> *Atgimkite, lietuviai, ir kelkitės, kelkitės! Ar mes leisim, kad mus iš gyvenimo išbrauktų? Ar Autonomija tik vieniems Krašto vokiečiams? Krašto vokiečių politikai jau 15 metų pūtė mums dūmus į akis. Kas mums priklauso, turim patys atsikovoti. Sukruskim, vyrai!*[30]

M. Žviliaus raginimai, deja, buvo pavėluoti.

Gruodžio 8 d. Klaipėdoje vykusiame Visuomenės sąjungos susirinkime kalbėjo LOK pirmininkas Jonas Kybrancas, plačiai nušvietęs ekonominį Krašto gyvenimą ir nagrinėjęs lietuvių bei vokiečių santykių raidą; su idėjų tarpusavio kovomis supažindino Kazys Trukanas, pabrėždamas, kad lietuviai savo kultūrai Klaipėdos krašte turi lygias teises kaip ir kiti; po to Martynas Anysas smulkiai aiškino, kaip vyks rinkimai.

Vytauto Didžiojo gimnazijoje rinkosi Klaipėdos krašto darbininkų ir amatininkų susivienijimo nariai, rengėsi kalbėti kandidatai Juozas Pajaujis, Valančius ir kt.

Savotiškai įdomi yra ir E. Noimano priešrinkiminė kalba, pasakyta gruodžio 7 d. darbininkams. Pirmiausia jis suformulavo tris pagrindines naujos, sukursimos *socialistinės bendruomenės* programos tezes:

1. socialinės ir ekonominės programos turi būti sprendžiamos tokiu principu – bendruomenės gėris turi pirmenybę prieš nario gėrį;
2. kova su marksizmu;
3. išlyginimas skirtingų pramonės šakų interesų, vadovaujantis principu, kad tik bendruomenėje gali pramonė ir amatai klestėti.

Remiantis šiais principais esą ir galima spręsti konkretesnius bendruomenėms (laukininkų ar darbininkų) rūpimus klausimus.

Įdomesnis yra E. Noimano mėginimas būsimiems rinkėjams įteigti dvi mintis – viena vertus, kad Ordnungsdienstas yra tik Sportbundo padalinys ir esanti didelė klaida painioti jį su policija; antra vertus, Kultūrferbandas netarnaująs jokiai partijai; šis susivienijimas atstovauja visiems Klaipėdos krašto vokiečiams ir kartu jų nacionalsocialistiniam nusistatymui. Baigdamas savo kalbą E. Noimanas pripažino: *Nors pagal raidę mes ir esame Lietuvos piliečiai, tačiau sieloje su ja neturime jokio ryšio.*[31]

---

[30] *Lietuvos keleivis*, 1938 12 09, Nr. 285 [čia pateiktos tik ištraukos]; *Lietuvos aidas*, 1938 12 08, Nr. 557.

[31] Dr. Neumannas nori lietuvių darbininkų balsų... Jis pakartojo savo programą, paskelbtą prieš penkerius metus // *Lietuvos aidas*, 1938 12 10, Nr. 558.

Matydamas, kad kai kurie lietuvininkai blaškosi, o neretas pasiduoda vokiečių agitacijai ir propagandai, negali apsispręsti dėl rinkimų, Mažosios Lietuvos patriarchas Martynas Jankus prabilo savaip – viešu kreipimusi:

Klaipėdos krašto lietuvininkai!

Gyvybė nėra didžiausias žmogaus turtas. Didžiausias žmogaus turtas yra jo garbė. Tie, kurie pamiršta savo žmoniškos prigimties teises, atiduoda savo garbę tiems, kurie lietuvių tautybės žmones išjuokia, kurie mūsų tėvų kapus niekina ir kurie lietuviškus paminklus nuo kapų verčia. Dėtis su tais niekdariais, rėksniais nėra garbinga lietuvininkui.

Lietuvių tauta ir lietuvių visuomenė nepriklauso prie tų, kurie kitos tautos žmones naikintų ir skriaustų. Tai kuo gi lietuvininkai yra nusikaltę, kad šiandien laisvoje, nepriklausomoje Lietuvoje jų prigimtos teisės bei kalba yra pamintos? Ir svarbiausia, kad tai daro ne kitos tautos žmonės, bet patys lietuvininkai, kurie jokiu būdu negali užginčyti, kad jų tėvai ir tėvų tėvai nebūtų buvę tikri lietuvininkai, kurie savo tautą ir gimtąją kalbą garbingai mylėjo.

Vienok aš tvirtai tikiu, kad tie šiandien perkami ir parsiduodą lietuvininkai kartą, kad ir vėlai, susipras, kad jie yra senos, garbingos giminės žmonės. Tai supratę, jie atsitrauks nuo svetimųjų išnaudotojų, atsikratys svetimųjų giriamosios aukštos kultūros, pagrįstos daugiau jėga negu žmoniškumu, ir prieis išvadą, kad „kas kardą pakelia, tas nuo kardo ir žūva".

MARTYNAS JANKUS

Vakarai, 1938 12 01, Nr. 279

Vokiškasis frontas ne tik Klaipėdos miestą, bet ir Kraštą išmargino įvairiais plakatais, kuriuose įrašyta įvairiausių šūkių. Tokių plakatų buvo iškabinta ir Klaipėdoje. Kažkas [nežinomas] nukabino vieną tokį vokišką šūkį ties Pedagoginiu institutu. Tuojau buvo iškviesta policija, kuri, apklaususi instituto studentus, trejetą iš jų suėmė. Į įvykio vietą, kur grupė studenčių laukė, kol galės įeiti į instituto patalpas, nei iš šio, nei iš to atvyko būrys šautuvais ginkluotos autonominės policijos, kuri gana šiurkščiai tą studenčių ir studentų būrį išsklaidė.

Tuo pat momentu Lietuvos Raudonojo Kryžiaus ligoninėje mirė Benys Jonušys, kurį sekmadienio naktį Priekulėje mirtinai sumušė vokietininkai. Ašarodama išėjusi mirusiojo giminaitė taip pat matė tą autonominės policijos „stropumą", ir karčiai nusiskundė: *Verčiau jie rūpintųsi žmonių gyvybių, o ne plakatų gelbėti!* [32]

Rinkimų išvakarėse, gruodžio 9 d., Klaipėdos miesto kapinėse buvo iškilmingai palaidotas 21 metų Benediktas (Benys) Jonušys, žuvęs muštynėse tarp Priekulės lietuvių ir vokiečių darbininkų, kilusiose dėl nacistinio sveikinimo *Heil.* Laidotuvėse dalyvavo apie 2500 organizuotų ir antra tiek kitų žmonių. Lygiai 14 val. iš Raudonojo Kryžiaus ligoninės pajudėjo didžiulė gedulinga eisena; kaip rašė laikraščiai, buvo nešami bažnytiniai ženklai, 23 vainikai, gėlės, o karstas, apdengtas Klaipėdos krašto lietuvių darbininkų ir amatininkų susivienijimo vėliava, vežamas specialiu vežimu. Iš abiejų pusių ėjo tautinėmis juostomis papuoštais darbo drabužiais darbi-

[32] Priešrinkiminė ruoša Klaipėdoje // *Lietuvos aidas,* 1938 12 05, Nr. 552.

ninkų garbės sargyba. Paskui karstą žygiavo žuvusiojo artimieji, Priekulės lietuvių darbininkų delegacija, orkestras, organizuotos darbininkijos kolonos ir gale neorganizuotoji visuomenė. Kalbose prie kapo buvo pabrėžta, kad velionis yra *nauja kiršinimo, teroro ir smurto auka* <...>*; tuo tarpu kai lietuviai ragino ir ragina laikytis tvarkos ir elgtis kultūringai, priešingoji pusė šaukia vartoti kumštį* <...>. Prie žuvusio darbininko kapo buvo duota iškilminga priesaika: *Prie tavo kapo, mielasis darbo drauge, mes prisiekiame, kad tvirtai stovėsime savo tautinių reikalų sargyboje ir drąsiai ginsime savo teises. Tebūnie lengva tau laisvojo mūsų pajūrio žemė!*[33]

Sekmadienį, rinkimų dieną, jokių didesnių demonstracijų Klaipėdos krašte nebuvo. Viena šiek tiek didesnė įvyko Svencelėje, kur pelkių gyventojai ir žvejai buvo, anot *Lietuviškos Ceitungos,* įvairiai graudenami gruodžio 11 d. atiduoti savo balsus už vokiškąjį sąrašą. Rinkimai praėjo beveik ramiai, be didelių nesusipratimų. Išskyrus tai, kad buvo gerokai apkultas amerikiečių žurnalistas, atvykęs tų rinkimų stebėti.

Dar nesuskaičiavus rinkimų rezultatų, laikraščiai jau skubėjo pranešti, kad įvykusiuose Seimelio rinkimuose balsavo nuo 95,5 iki 97,9 % turinčių teisę balsuoti vietos gyventojų.

Galutiniai rinkimų rezultatai buvo paskelbti 1938 m. gruodžio 16 d. Apygardos rinkimų komisija[34] informavo, kad buvo pateikti penki kandidatų sąrašai: pirmasis (*Memeldeutsche List*) gavo 1 826 621 balsą, lietuviškieji: antrasis (*Visuomenės sąjunga*) – 115 394; trečiasis (*Laukininkų centro*) – 67 278, ketvirtasis (*Darbininkų ir amatininkų susivienijimo*) – 75 500, penktasis – 10 413.

Iš viso buvo gauti 2 095 206 galiojantys balsai. Pagal sąrašus jie pasiskirstė taip: kandidatų sąrašo Nr. 1–25 atstovai seimelyje, kandidatų sąrašų Nr. 2, 3, 4, 5 (iš viso gauta 268 585 balsai, t. y. 12,8 %) – 4 atstovai.

Įsibėgėjus priešrinkiminei kovai, kai vis labiau ryškėjo neigiamos prognozės lietuviams, atsistatydino („savo noru“) Klaipėdos krašto gubernatorius Jurgis Kubilius.[35] Naujuoju gubernatoriumi nuo 1938 m. gruodžio 12 d. Valstybės Prezidentas savo Aktu Nr. 1652 paskyrė Viktorą Gailių. Tai buvo pirmasis gubernatorius klaipėdiškis[36], kuriam ir buvo lemta šį Kraštą prarasti. Viktoras Gailius pradėjo gubernatoriauti turėdamas nedviprasmį įsakymą – *laikytis kuo nuolaidžiausios politikos.*

Dar nesudarius naujos Direktorijos, naudodamiesi tuo, kad naujasis gubernatorius nespėjo įeiti į darbo ritmą, senojo seimelio nariai jau pareikalavo atleisti visus tarnautojus iš Didžiosios

---

33 *Lietuvos aidas*, 1938 12 10, Nr. 558. – B. Jonušio įtariamieji žudikai – Priekulės dvaro kalvis Adolfas Buschardtas, darbininkai Edmundas Buschiningas ir Karlas Groegeris – buvo greitai suimti; kuo pasibaigė tyrimas ir jų teismas, medžiagos nerasta. Tačiau VI seimelio rinkimai jau turėjo kraujo kvapą.

34 Ją sudarė Krafft, Willy Betke – Klaipėdos prekybininkas, Peterat, banko direktorius Jonas Kybrancas, Fritz Bingau – Šilutės prekybininkas.

35 Per šešiolika Lietuvos valdymo metų Klaipėdos krašte lyg ir susiklostė „tradicija“ – gubernatoriaus atsistatydinimas po rinkimų. Po nenusisekusių I seimelio rinkimų 1925 10 19 atsistatydino pirmasis gubernatorius Jonas Budrys, jo vietą užėmė Jonas Žilius-Jonyla. 1927 08 03 lietuviams pralaimėjus II krašto seimelio rinkimus, atsistatydino gubernatorius Karolis Žalkauskas, jį pakeitė Antanas Merkys. Po IV seimelio rinkimų 1935 05 19 Antaną Merkį pakeitė Vytautas Gylys.

36 Kilminio Klaipėdos krašto lietuvio paskyrimu į tokias aukštas pareigas Lietuvos vyriausybė tarsi pamėgino sušvelninti amžinai primetamą priekaištą, kad pagrindines pareigas autonominiame krašte užima tik didlietuviai. 1938 m. gruodžio 28 d. dar vienas aukštas strategines – Klaipėdos pašto viršininko – pareigas eiti paskiriamas taip pat lietuvininkas – Viktoro Gailiaus brolis Alvinas Gailius.

Tuo būdu tenka:

kandidatų sąrašui Nr. 1 **25 atstovai**
kandidatų sąrašams Nr. 2, 3, 4, 5 **4 atstovai**

Sulig Rinkimų įstatymo 75 § yra išrinkti:

Kandidatų sąrašas Nr. 1

1. **Dr. Neumann, Ernst,** krašto veterinarijos patarėjas, Meinragė
2. **Lorenz, Otto,** laukininkas, Pangiriai
3. **Rademacher, Ernst,** laukininkas, Vingis
4. **Samel, Emil,** ūkininkas, Griežpelkiai
5. **Schernus, Michel,** ūkininkas, Mockiai
6. **Strauss, Karl,** laukininkas, Lydimai
7. **Loenhardt, Walter,** ūkininkas, Kunkiai
8. **Papendick, Arno,** ūkininkas, Geniai
9. **Roespel, Fritz,** žvejys, Nida
10. **Kausch, Artur,** ūkininkas, Šilviai
11. **Trakies, Hans,** ūkininkas, Kuršeliai
12. **Daumann, Otto,** ūkininkas, Kavoliai
13. **Buttkereit, Walter,** komisariškas apskrities viršininkas, Šilutė
14. **Wohlgemuth, Ernst,** ūkininkas, Andruliai
15. **Pfeiffer, Walter,** pirklys, Klaipėda
16. **Borrmann, Hermann,** kalvis meistras, Smalininkai
17. **Grigat, Georg,** drogistas, Katyčiai
18. **Kehrer, Erich,** stalius meistras, Klaipėda
19. **Kohn, Eduard,** nuomotojas, Žalgiriai
20. **Dr. Böttcher, Herbert,** advokatas ir notaras, Pagėgiai
21. **Stephan, Otto,** mokytojas, Urbiškiai
22. **Schlusnath, Wilhelm,** krovėjas, Klaipėda
23. **Bingau, Fritz,** pirklys, Šilutė
24. **Costede, Helmut,** Apygardos Teismo patarėjas, Klaipėda
25. **Broscheit, Albert,** metalo darbininkas, Panemunė.

Kandidatų sąrašas Nr. 2

1. **Gailius, Viktoras,** direktorius, Klaipėda
2. **Dr. Trukanas, Kazys,** gimnazijos direktorius, Klaipėda.

Kandidatų sąrašas Nr. 3

1. **Kybrancas, Jonas,** Žemės Banko Klaipėdos skyriaus direktorius, Klaipėda.

Kandidatų sąrašas Nr. 4

1. **Pajaujis, Juozas,** lektorius, Klaipėda.

Pagal Rinkimų įstatymo 76 § gali kiekvienas rinkikas ir administracinės valdžios atstovas per 7 dienas, skaitant nuo paskelbimo dienos, Apygardos Rinkimų Komisijai paduoti protestų dėl rinkimų netikslumų ir rezultatų.

Klaipėda, 1938 m. gruodžio mėn. 16 d.

Apygardos Rinkimų Komisija.

Krafft Betke Peterat J. Kybrancas Bingau

Es entfallen demnach:

auf den Wahlvorschlag 1 25 Abgeordnete
auf die Wahlvorschläge 2, 3, 4, 5 4 Abgeordnete

Gemäß § 75 des Wahlgesetzes sind gewählt:

von Wahlvorschlagsliste Nr. 1

1. Dr. Neumann, Ernst, Landesveterinärrat, Mellneraggen
2. Lorenz, Otto, Landwirt, Pangirren
3. Rademacher, Ernst, Landwirt, Winge
4. Samel, Emil, Bauer, Größpelken
5. Schernus, Michel, Bauer, Matzken
6. Strauß, Karl, Landwirt, Paugen
7. Loenhardt, Walter, Bauer, Kunken-Görge
8. Papendick, Arno, Bauer, Cullmen-Jennen
9. Roespel, Fritz, Fischerwirt, Nidden
10. Kausch, Artur, Bauer, Schillwen
11. Trakies, Hans, Bauer, Kl.-Kurschen
12. Daumann, Otto, Bauer, Kawohlen
13. Buttkereit, Walter, kommissarischer Landrat, Heydekrug
14. Wohlgemuth, Ernst, Bauer, Heinrichsfelde
15. Pfeiffer, Walter, Kaufmann, Memel
16. Borrmann, Hermann, Schmiedemeister, Schmalleningken
17. Grigat, Georg, Drogist, Coadjuthen
18. Kehrer, Erich, Tischlermeister, Memel
19. Kohn, Eduard, Zeitpächter, Bismarck
20. Dr. Böttcher, Herbert, Rechtsanwalt und Notar, Pogegen
21. Stephan, Otto, Lehrer, Hermannlöhlen
22. Schlusnath, Wilhelm, Stauer, Memel
23. Bingau, Fritz, Kaufmann, Heydekrug
24. Costede, Helmut, Landgerichtsrat, Memel
25. Broscheit, Albert, Metallarbeiter, Uebermemel,

von Wahlvorschlagsliste Nr. 2

1. Gailius, Viktoras, Direktor, Memel
2. Dr. Trukanas, Kazys, Gymnasialdirektor, Memel,

von Wahlvorschlagsliste Nr. 3

1. Kybrancas, Jonas, Direktor der Žemės Bankas Abt. Memel, Memel,

von Wahlvorschlagsliste Nr. 4

1. Pajaujis, Juozas, Lektor, Memel.

Gemäß § 76 des Wahlgesetzes kann jeder Wähler und Vertreter der Behörden innerhalb von 7 Tagen vom Tage der Bekanntmachung der Wahlkreiskommission Einsprüche wegen der bei der Wahl vorgekommenen Unrichtigkeiten und der Wahlergebnisse einreichen.

Memel, den 16. Dezember 1938.

Die Wahlkreiskommission.

Krafft Betke Peterat J. Kybrancas Bingau

Redaguoja Valdžios Žinių Administracija
Klaipėdos Krašto Direktorijoje, Klaipėdoje, Žvejų gatvė 12.
Spaudė: „Lituania" Klaipėda, Palangos gatvė 23/24.

Redigiert durch die Amtsblattverwaltung
beim Direktorium des Memelgebiets, Memel, Fischerstraße 12.
Druck: „Lituania" Memel, Polangenstraße 23/24.

KKVŽ, Oficialūs VI seimelio rinkimų rezultatai

Lietuvos, dirbančius ne tik autonominėse, bet ir centro valdžios įstaigose (paštas, geležinkelis, muitinė ir gubernatūra). Lazda aiškiai buvo perlenkta, bet už tai parodyta, kas laukia centro įstaigose dirbančiųjų:

> *Kauno valdžia padarys gerai, jei ji savo valstybinėse įstaigose, esančiose Klaipėdos krašte, tepanaudos tokias darbo jėgas, kurios autonominei valdžiai atrodys priimtinos (tragbar) ir tuo garantuos be trinties bendradarbiavimą tarp valstybės ir Krašto.*[37]

Lietuvos vyriausybė turėjo nusileisti ir į Kraštą įsileisti gimnazijos mokytojų vokiečių, išduoti jiems apsigyvenimo ir darbo leidimus. Savaip interpretuodami Klaipėdos Statutą, vokietininkai pareikalavo, kad apsigyvenimo ir darbo leidimus užsieniečiams ateityje išdavinėtų tik Krašto autonominės įstaigos.

Čia paminėtos (ir kitokios, nepaminėtos) nuolaidos buvo padarytos spaudžiant vokiškam politiniam presui. Tomis nuolaidomis, deja, kaip parodys ateitis, neilgam tebuvo laimėta ramybė.

Naujoji V. Bertulaičio direktorija: idėjos ir darbai

1939 m. sausio 7 d., praėjus mėnesiui po rinkimų, Krašto direktorijos pirmininkas Augustas Baldžius gubernatoriui Viktorui Gailiui įteikė atsistatydinimo raštą. Kaip įprasta, gubernatorius, priėmęs atsistatydinimą, pavedė Direktorijai toliau eiti pareigas laikinai. Dėl naujosios Direktorijos sudarymo su gubernatoriumi turėjo tartis laimėjusios politinės jėgos – *Memeldeutsche Liste* atstovai. Tuo atstovu tapo F. Bingau. 1939 m. sausio 12 d. jis atvyko pas gubernatorių pasiūlyti naujuoju Direktorijos pirmininku Vilių Bertulaitį (Willy Bertuleit). Gubernatorius akceptavo siūlomą kandidatūrą ir buvo sutarta susitikimo data – sausio 13 d.

Sutartą dieną gubernatorius Vilių Bertulaitį paskyrė Direktorijos pirmininku ir pavedė naują direktoriją sudaryti maždaug per savaitę.[38]

Viliaus Bertulaičio kandidatūra buvo pasirinkta neatsitiktinai. Vokietijos tikslams pasiekti – parengti ir įvykdyti Klaipėdos krašto anšliusą – reikėjo žmogaus, kurį vienodai gerai pažinojo ir vokiečiai, ir lietuviai. Vilius Bertulaitis, kilęs iš lietuvių ūkininkų, neslėpė savo lietuviškų šaknų; tačiau jis buvo aršus nacis, tokių savo pažiūrų neslėpė taip pat. Taigi, tinkamesnės kandidatūros tuo laiku kaip ir nebuvo.

---

[37] Cit. *Keleivis*, 1956, Nr. 3.
Štai kaip naujojo Direktorijos pirmininko programinę kalbą įvertino tuometinis Lietuvos Respublikos ministras pirmininkas Vl. Mironas: *Naujoji direktorija yra užsimojusi Klaipėdos kraštą tvarkyti daugiau atsižvelgdama nacionalsocialistinės ideologijos, kuri šiuo metu realizuojama Vokietijos valstybėje. Lietuvos vyriausybė, atkreipdama dėmesį į šiandien Klaipėdos krašte vadovaujančių sluoksnių nusistatymą ir į Vokietijos susiinteresavimą tuo klausimu, nemano varžyti autonominių organų reiškiamo noro tvarkytis vadovaujantis nacionalsocialistinės ideologijos teorijos pagrindais, manydama, kad toks tvarkymasis yra galimas be būtino susikirtimo su esminiais Lietuvos valstybės ir lietuvių tautos interesais* <...>. *Lietuvos žinios*, 1939 01 10, Nr. 7. [Išskirta aut. – A. A.]

[38] *Pro memoria* naujosios Direktorijos sudarymo reikalu. 1939 01 13. *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 1082, l. 233–234.

Naujasis Direktorijos pirmininkas, buvęs banko direktorius V. Bertulaitis, nacių smogikų vado E. Noimano pavaduotojas, nebepakvietė į Direktorijos narius nė vieno lietuvio. Direktoriją sudarė teisininkas (notaras) dr. Herbertas Biotcheris (Böttcher), buvusio seimelio vicepirmininkas Adolfas Monynas (Monien) ir buvusios Direktorijos narys O. Žygaudas (Otto Sziegaud).[39] Įgaliojimai naujai Direktorijai buvo perduoti 1939 m. sausio 23 d. Direktorijos prisistatymo gubernatoriui V. Gailiui metu V. Bertulaitis vilkėjo nacistų politinio vado, o H. Biotcheris – Tvarkos tarnybos (OD) nario uniformomis. Krašto likimas perėjo į grynai vokiškos Direktorijos rankas.[40]

Sausio 24 d. V. Bertulaitis prisistatė Direktorijos valdininkams ir pasakė ilgoką kalbą, išdėstydamas savo programines nuostatas.[41] Perimdamas pareigas, jis nubrėžė savo būsimosios veiklos kryptis:

Naujoji Direktorija, vadovaudamasi nacionalsocialistinės pasaulėžiūros pagrindais, perima pareigą, kad nuvestų mūsų gimtinę į laimingesnę ateitį... Propaganda prieš nacionalsocializmą jokiu būdu nebebus toleruojama.[42]

V. Bertulaičio kalboje buvo išreikšta mintis, kad nacionalsocialistinė pasaulėžvalga nebūtinai gali sutapti su vokietybe. Buvo teigiama: *tačiau tai nereiškia, kad kas yra lietuvis, turi atitinkamai pasikeisti. Lietuviškumas bus toleruojamas. Kiekvienas gali būti lietuviu ar vokiečiu.* Toliau pirmininkas prižadėjo, kad Direktorija nepakęs to, kas, pasireikšdamas lietuviu, skleis propagandą prieš nacionalizmą. Taip pat buvo pažadėta nepakęsti, jei kuris nors, priklausąs vokiečių kultūriniams sluoksniams ar Kultūrferbandui, laikysis liberalios pasaulėžvalgos ir veiks prieš nacionalizmą.

Čia naujasis Direktorijos pirmininkas aiškiai pabrėžė, kad būdų priešingai propagandai sunaikinti jis tikrai surasiąs. Be to, V. Bertulaitis įspėjo, kad *iki gyvos galvos paskirtieji valdininkai nesidangstytų tomis ypatingomis privilegijomis ir teisėmis, jie gali būti tikri, kad Direktorijos pirmininkas ir juos gali pasodinti ten, kur nei saulės, nei mėnulio nematyti.*[43]

Baigiamoji metafora padarė įspūdį, pirmieji naujosios Direktorijos žingsniai pradėjo praktinį įvardytų krypčių įgyvendinimą. Taip visi autonominių įstaigų tarnautojai įsirašė į SA, nes *norėjo matyti,* kaip saulė ir mėnulis šviečia.[44]

---

39 Herbertas Biotcheris (Herbert Böttcher, 1907 Priekulėje – 1950 Radome) – teisininkas, notaras, SS brigadenfiureris ir Policijos generalmajoras, po anšliuso 1939 m. kovo iki 1940 m. spalio – Klaipėdos policijos vadas; po karo kaip karo nusikaltėlis nuteistas mirties bausme. Adolfas Monynas (Adolf Monien) – nuo 1919 m. komunistinės krypties Darbininkų partijos vadovas, vėliau E. Noimanui pavedus įkūręs pronacistinę profesinę darbininkų organizaciją – *Darbo frontą.* Otas Žygaudas (Otto Sziegaud, 1886–1958) – žemės ūkio partijų atstovas, pats arklių augintojas; dirbo šešiose Krašto direktorijose.

40 *Nuo tos dienos už ugnį, bombas, mirtį ir tragišką krašto žuvimą lietuviai nebėra atsakingi.* – Taip konstatavo M. Gelžinis. *Mūsų gimtinė...*, p. 363.

41 Buvo įprasta, kad programinės naujosios Direktorijos nuostatos pristatomos seimelyje, tačiau ką tik išrinktas VI seimelis nebuvo sušauktas. Todėl apie būsimą V. Bertulaičio veiklos programą galime spręsti tik iš pranešimų spaudoje.

42 Cit. *Keleivis*, 1956, Nr. 3. (*Das neue Direktorium übernimmt die Geschäftsführung mit dem Ziel, unsere Heimat auf der Grunlage der nationalsozialistischen Weltanschauung einer glücklicheren Zukunft entgegenzuführen... Eine Propaganda gegen den Nationalsozialismus wird unter keinen Umständen mehr geduldet werden.*)

43 Bertuleitis pasakė kalbą Direktorijos valdininkams // *Vakarai*, 1939 01 25, Nr. 21.

44 Iš VSD biuletenio Nr. 26, 1939 01 31. *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 1082, l. 198.

Pagal susiklosčiusią tradiciją, naujoji Direktorija turėjo prisistatyti Respublikos prezidentui. Naujasis Direktorijos pirmininkas delsė ir taip paaiškino žurnalistams: *Aš dar nesu toks be charakterio, kad eičiau pas Kauno žmones, kol anos bylos padariniai nėra galutinai pašalinti.*[45] Nukentėjęs Noimano-Zaso proceso metu (nuteistas 12 metų kalėti su turto konfiskavimu), vėliau amnestuotas, žinoma, turėjo savo sąskaitų su kai kuriais Lietuvos valdininkais ir politikais. *Anos bylos* padarinius V. Bertulaitis atvirai konkretizavo vasario 22 d. Direktorijos surengtame Draugystės vakare (dalyvavo per 700 svečių) tokiais reikalavimais:

1. grąžinti konfiskuotus nuteistųjų turtus;
2. grąžinti paimtus šautuvus, stalus, kėdes, rašomąsias mašinėles ir t. t.;
3. grąžinti Direktorijos ir nuteistųjų sumokėtas bylos išlaidas ir algas;
4. pašalinti bylos iliustracijas iš Karo muziejaus[46];
5. išlyginti visą nuteistiesiems padaryti žalą;
6. pašalinti „melagingą kiršinamąją literatūrą", kuri atsirado ryšium su [bylos] sprendimu.[47]

Galima suprasti reikalavimus grąžinti asmeninį turtą, tačiau dėl grąžinimo šautuvų, kėdžių ir... išties juokiasi puodas, kad katilas juodas. Po mėnesio situacija bus analogiška, tik veidrodinė. Visi tie reikalavimai po anšliuso būtų sugrįžę bumerangu, jeigu... Bet istorija nežino tariamosios nuosakos.

Naujoji Direktorija pradėjo aktyvų socialinio gyvenimo pertvarkymą Klaipėdos krašte. Buvo sudarytas atskiras Vokiečių darbo frontas, paskirtas vidurinių mokyklų komisaras dr. Betkė (Bethke), įsteigta Darbo birža (*Arbeitsamt*); korespondencijai su Vokietija pareikalauta pašto vidaus tarifų ir imtasi dar kitų darbų.

Pamažu buvo keičiami, tiksliau – atkeičiami, gatvių vardai. Šis procesas pasibaigs jau po Krašto atplėšimo.

Anšliuso belaukiant

1939 m. sausio 27 d. į SA raštinę buvo sukviesti laikraščių *Tageblatt* ir *Memeler Dampfboot* bei DNB atstovai. Iš Vokietijos atvykęs instruktorius Vėberis (Weber) paskelbė, kad Klaipėdos krašte jau suformuoti keturi šturmbandai: po vieną Klaipėdos mieste ir apskrityje, kiti du – Šilutėje ir Pagėgiuose. Be to, esąs suformuotas ir atskiras jūrininkų šturmas. Iš viso SA organizacijoje jau esą 6 tūkstančiai narių.[48]

Klaipėdos krašto SA organizacijos struktūra buvo tokia: 10–15 vyrų sudaro skyrių, 3 skyriai – būrį; 5 būriai – kuopą; 2 kuopos – batalioną. Ilgą laiką batalionas buvo stambiausias SA vienetas. Vėliau atsiras ir didesnis – pulkas.

---

[45] Kada Direktorija atvažiuos į Kauną // *XX amžius*, 1939 02 24, Nr. 45.

[46] Muziejaus fonduose iš tiesų buvo sukaupta kaltinamoji bylos medžiaga ir daiktiniai įrodymai; grąžinti visa tai nuteistiesiems – regis, tokio juridinio kazuso iš viso nebuvo nė vienos valstybės jurisdikcijoje. Bylos dokumentus 1942 m. Tilžės gestapas išsivežė į Karaliaučių, kur jie ir dingo.

[47] Kada Direktorija atvažiuos į Kauną // *XX amžius*, 1939 02 24, Nr. 45.

[48] VSD 1939 03 30 biuletenis Nr. 23. *LCVA*, f. 378, ap. 10, b. 186, l. 97.

1939 m. pradžioje Klaipėdos mieste buvo 6 kuopos vyrų iki 35 metų; 2 kuopos vyrų 35–50 metų amžiaus ir 2 kuopos jūrininkų. Iš viso Klaipėdos mieste buvo suorganizuota apie 3 tūkstančius SA vyrų.[49]

Pagėgių apskrityje buvo suorganizuota 10 smogikų kuopų (šturmų), kuriuos sudarė apie 2 tūkst. vyrų. Šilutės apskrityje buvo 12 šturmų, iš jų 10 šturmų sudarė vyrai nuo 18 iki 35 metų, o du šturmus – vyresnio amžiaus, t. y. nuo 35 iki 50 metų.[50]

Prie kiekvienos kuopos buvo priskiriami 20–24 atskiri pareigūnai, kurie rinko žinias apie priimamus į SA vyrus, tikrino jų lojalumą ir pan. Norinčiųjų stoti į SA buvo daug, tačiau buvę bausti, padaužos ar kitaip prasikaltusieji nebuvo priimami.

Pirmuosius būsimuosius Klaipėdos SA grupių vadus apmokė iš Vokietijos atvykę instruktoriai. 1939 m. pradžioje mieste buvo šeši tokie instruktoriai, jų vyriausiasis – karininkas Bėrendas (Behrend).[51] Jau sausio pabaigoje apie 50 būsimųjų SA vadų išvyko į specialius vadų kursus pačioje Vokietijoje.[52]

Visiems SA vyrukams netrukus pasitaiko gera proga pasirodyti – sausio 29 d. Klaipėdoje surengiamas didžiulis „žygis“ (*Aufmarch*) švenčiant Hitlerio režimo Vokietijoje sukaktuves.[53] Klaipėdoje visi namai buvo papuošti trispalvėmis Mažosios Lietuvos vėliavomis.

Šiose demonstracijose dalyvavo Klaipėdos miesto ir krašto Tvarkos tarnybos daliniai, tarp jų ir naujai įsteigti raitelių būriai, SA organizacijos nariai, uniformuoti sportininkai. SA – *Memeldeutsche Sicherheitsabteilung* [Klaipėdos krašto vokiečių saugumo dalis – A. A.] – šį kartą viešai visuomenei pasirodė pirmą kartą. Iškilmėse dalyvavo ir Klaipėdos Schützengilde's nariai.

Viena demonstrantų rinkimosi vieta buvo Kanto mokyklos kiemas. Dar prieš 13 val. susirinkusiųjų buvo jau netoli pusantro tūkstančio. Aikštėje iškilmingai buvo prisaikdinta apie 1300 Ordnungsdiensto narių. Priesaiką priėmė E. Noimanas, V. Bertulaitis ir Tvarkos tarnybos vadovas Fricas Valganas (Fritz Walgahn).[54] Po priesaikos visi tvarkinga rikiuote nužygiavo į Turgaus aikštę prie Sportbundo namų. Papildomai iš Augustės Viktorijos gimnazijos atvyko apie 80 SA uniformuotų vyrų ir apie 135 SA jūreiviai. Iš Pedagoginio instituto atvyko apie tūkstantis įvairių kitokių organizacijų atstovų. Demonstrantų minioje šmirinėjo pradžios mokyklos mokiniai.

Visi atvykę organizacijų nariai buvo surikiuoti prieš Sportbundo namus, už jų stovėjo 165 raiteliai[55], vilkėję Tvarkos tarnybos uniformas. Taip pat dalyvavo apie 80 Klaipėdos miesto šaulių, jūreivių, apie 1600 sporto organizacijų narių. Skaičiuojama, kad iškilmėse dalyvavo daugiau kaip keturi tūkstančiai organizuotų žmonių.[56]

---

49 VSD 1939 02 02 biuletenis Nr. 29. *LCVA*, f. 378, ap. 10, b. 186, l. 113.

50 VSD 1939 02 04 biuletenis. *LCVA*, f. 378, ap. 10, b. 186, t. 1, l. 124.

51 Iš 1939 02 02 VSD biuletenio Nr. 29. *LCVA*, f. 378, ap. 10, b. 186, l. 113.

52 Pranešė *Vakarai*, 1939 01 19, Nr. 16.

53 1939 m. sausio 30 d. – nacių atėjimo į valdžią Vokietijoje diena visose Klaipėdos krašto mokyklose (ir vokiškose, ir lietuviškose) buvo nedarbo diena.

54 Prisaikdino „Ordnungsdienst“ narius // *Lietuvos keleivis*, 1939 01 31, Nr. 26.

55 Pagėgių ir Šilutės apskričių raitelių žirgai buvo atvežti traukiniu iš anksto sausio 28 ir 29 dienomis. Traukiniu išgabenti ir atgal.

56 VSD biuletenis Nr. 23, l. 95.

Sportbundo namų šventinimo proga E. Noimanas pasakė tris valandas trukusią kalbą. Jis apibūdino tų namų reikšmę ir nurodė, kad *1923 m. sausio 15 d. pro juos žygiavę ir į Klaipėdą atėję lietuvių kareiviai, aprengti skudurais. 1923 m. sausio 15 d. revolveris buvęs kaip įrodymo dokumentas. Jis turėjęs simbolinės reikšmės ir per visą 15 metų.*

Emocingoje kalboje E. Noimanas leido suprasti, kad ateisiąs laikas, kada visų vokiečių troškimas – *grįžti prie reicho* – išsipildysiąs.[57] Jo kalbą vainikavo ugningas pažadas:

> *Mes esame tvirtai įsitikinę, kad mūsų teisė ir mūsų kumštis yra pakankamai stiprūs kiekvieną įsikišimą į mūsų reikalus sudrausti. Savo ištikimybę skiriame tėvynei, savo gyvybę – laisvei, o savo viltis ir tikėjimą – visų vokiečių vadui Adolfui Hitleriui* <...>.[58]

Kito kalbėtojo – vokiečių sportininkų vado rektoriaus Frico Valgano – kalbą galima apibūdinti trimis pagrindinėmis tezėmis:

- iš vokiečių nė vienas niekada nepasiduosiąs ir čia baltos vėliavos neiškelsiąs;
- tauta norinti prie savo tautos, kraujas – prie savo kraujo, ir to niekas iš jų negali išplėšti;
- [baigiasi] laikai, kada vokiečiai buvę lietuvių persekiojami ir kankinami.

Po tokių uždegančių kalbų visos organizacijos žygiavo miesto gatvėmis. Prie Kanto aikštės E. Noimanas, stovėdamas automobilyje, sutiko žygiuojančiųjų paradą. Šalia jo garbės tribūnoje stovėjo vokiečių generalinis konsulas Klaipėdoje R. Zaukenas (Reinhold von Saucken), Tilžės gestapo šefas Grefė (Greffe), jo padėjėjas Palmeris, Krašto direktorijos nariai ir *Preussischer Zeitung* atstovas Henkelis. E. Noimanas, Direktorijos pirmininkas V. Bertulaitis ir Direktorijos narys H. Biotcheris buvo apsirengę Tvarkos tarnybos uniforma.

Uniformos kėlė daug aistrų kasdieniame gyvenime. Ją buvo privalu turėti pagal statusą, ją privalu vilkėti dėl prestižo. Uniformų ažiotažas buvo apėmęs visus sluoksnius – dvarininkus, kumečius, valdininkus, mokinius. Ūkininkai ir darbdaviai privalėjo išleisti iš darbo samdinį tą dieną, kai jis eidavo įsigyti uniformos. Jos kainavo brangiai, ir Klaipėdos krašto siuvėjai nespėjo siūti, o manufaktūros krautuvės nespėjo aprūpinti reikalingais aksesuarais. Todėl artimiausias kelias įsigyti jei ne visą uniformą, tai bent kepurę buvo Tilžė. Ir pradėjo eiti iš Panemunės Luizės tiltu į Tilžę prasčiokiškai apsirengę vyrukai, o atgal grįždavo uniformuoti, senus rakandus dažnas išmetęs. Tilžės pirkliai džiaugėsi netikėtu pelnu. Kol Lietuvos muitinė susigriebė, kad reikia tokias uniformas (kaip įvežamas naujas prekes) apmuitinti. Dėl aukštų muitų uniformoms (jas vėliau pradėjo centralizuotai užsakinėti Vokietijoje ir vežti į Lietuvą urmu), daugelis pradėjo įsigyti tik kepures Tilžėje. Luizės tiltas žino ne vieną piktą ar juokingą susirėmimą tarp atkaklių pirkėjų ir muitininkų. Kurį laiką buvo apmuitinamos tik naujos kepurės, o su pirktomis panešiotomis buvo galima sugrįžti į Lietuvą. Be muito. Bet uniforminių kepurių apyvarta įgavo platų ir organizuotą mastą, kai jų įsigyti per sieną eidavo ne vienas kitas, bet ištisi būriai. Didžiausias susirėmimas – ginčas, kurią kepurę reikia apmuitinti, kurios ne, vyko kovo 10 d., teko įsikišti pasienio policijai. Toji diena vėliau buvo vadinama „kepurių karo" diena. Reikalą

---

[57] VSD biuletenis Nr. 23, *LCVA*, f. 378, ap. 10, b. 186, l. 95–96.

[58] Vakarykštis paradas // *Vakarai*, 1939 01 30, Nr. 25.

išsprendė Lietuvos Respublikos finansų ministerija, nustačiusi, kad ir nauja, ir panešiota uniforminė kepurė turi būti apmuitintos vienodai – po 3,5 Lt.

Kryptinga propaganda bei agitatoriai veikė ir Klaipėdos krašto kaimuose. Bendruose ūkininkų ir kumečių (*Landwirtschaftlicherverein*) susirinkimuose paprastai būdavo priimamos rezoliucijos Klaipėdos krašto anšliuso reikalu. Vienas tokių ūkininkų susirinkimų vyko 1939 m. vasario 17 d. Dirvupiuose. Susirinkime priimta rezoliucija reikalavo, kad Klaipėdos krašto vokiečių vadai paskubintų Klaipėdos krašto anšliusą. Draugija darysianti visokių žygių ir *tol nenurimsianti*, kol Klaipėdos kraštas atiteksiąs Vokietijai.

Šiame susirinkime mokyklų patarėjas M. Karšis (*Karschies*) įrodinėjo, kad Didžioji Lietuva kultūros atžvilgiu esanti gerokai atsilikusi nuo Klaipėdos krašto. Sušukus tris kartus *Heil* už Hitlerį, susirinkimas buvo užbaigtas Vokietijos himnu.[59]

Tačiau Klaipėdos krašto vokiečių vadams esą įsakyta gyventojams paaiškinti, kad anšliusas šiuo metu negalimas, nes Vokietija esanti užimta svarbesniais reikalais. Vokietija pasižadanti savo autoritetu iškovoti klaipėdiškiams laisvę auklėtis nacionalsocialistine dvasia. Ji padėsianti pagerinti ir klaipėdiečių ekonominę padėtį. Jei centro vyriausybė bandysianti slopinti nacionalsocialistinį judėjimą ir taikyti ekonomines represijas, tai įsikišianti ir Vokietija. Dabar Vokietijai kištis nesą pagrindo, nes klaipėdiečių niekas nepersekiojąs.[60] Tai, aišku, tebuvo pasaka vaikams. Tik atsitraukimas prieš smūgį.

Paskutiniai taikos mėnesiai

O kuo užsiėmę tuo metu lietuviai? Iš paviršiaus atrodo, kad prasidėjo kažkoks atokvėpio laikas. Peržvelgus pirmuosius tris 1939 metų mėnesius, atrodo, kad Klaipėdos krašto lietuviai nejaučia jokios grėsmės. Visos verslamonės, įstaigos, organizacijos dirba savo darbą, taip pat ir daug švenčiama. Įvairiomis progomis.

Sausio 19 d. *Santaros* centro vadovybė posėdyje priima 1939 metų darbo planą: rimtai kultivuoti visas sporto šakas, įtraukiant į sportinę veiklą kuo jaunesnius; organizuoti ekskursijas, priešmokyklinį lietuvių vaikučių lavinimą, rengti literatūros, muzikos ir dainų vakarus, organizuoti įvairius dailiųjų rankų ir amatų būrelius. Programa tikrai išsami, turininga; deja, niekas nebeišsipildys. Ar buvo nerimo? Nepanašu.

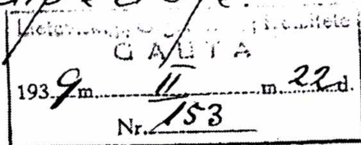
Sausio 15 d. pompastiškai švenčiama Mažosios ir Didžiosios Lietuvos susivienijimo šventė. Į Klaipėdą plūsta sveikinimai iš visos Lietuvos. Beveik visose šiek tiek gausesnėse draugijose, visose gyvenvietėse, didelėse ir mažose, paminima ši diena. Visur koncertuoja chorai, paskaitininkai aiškina tos dienos reikšmę, visur plazda vėliavos. Sausio 15-oji iškilmingai minima ir Kaune, padedant vainiką prie Nežinomo kareivio kapo, pakiliai kalbant ir jausmingai giedant Tautos himną. *Lietuvių tauta Klaipėdos krašto neužmiršo, ji jo niekad neišsižadės, niekad – toks liko įspūdis <...>,* – šitaip reziumavo klaipėdiečių laikraštis *Vakarai*. Šiandieną jau žinome, kad tas *niekad neišsižadės* baigėsi po dviejų mėnesių.

---

59 Iš VSD 1939 02 24 biuletenio Nr. 46 apie padėtį Klaipėdos krašte. *LCVA,* f. 378, ap. 10, b. 186, l. 180.

60 VSD biuletenis Nr. 46.

Lietuviškųjų Organizacijų
Komitetui, Klaipėdoje.

188

Semeliškių apylinkės gyventojai, Semeliškėse, minėdami Nepriklausomos Lietuvos dvidešimt vienerių metų sukaktį, sveikiname, Jus pajūrio broliai lietuviai, ir linkime ištvermės ir drąsos kovoje už lietuvišką pajūrį ir visos lietuvių tautos teises. Jūsų pasiryžimai tebūnie tvirtesni už plieną, o mūsų troškimai tokie kaip Jūsų.

Drąsiai ir ryžtingai kovokite, mes su Jumis!

Šventei Ruošti
Komitetas.

LCVA, f. 1498/775, ap. 1, b. 37, l. 188

Dar iškilmingiau Krašte vasario mėnesį minima Valstybės diena – vasario 16-oji. Tą dieną lietuviškos įstaigos ir mokyklos, kuriose buvo mokoma lietuvių kalba, galėjo nedirbti. Visur privalėjo kaboti Lietuvos valstybės vėliavos. Klaipėdoje iškilmės vyko Vytauto Didžiojo gimnazijoje, Šaulių gildijos namuose ir Smeltėje esančioje *Maisto* salėje. Visose vietose dainavo atskiri chorai, parengę specialias programas, teatro artistai. Vokiškoms įstaigoms ir mokykloms ši šventė nebuvo privaloma, jie turėjo dirbti. Direktorijos įsakymas, kad valstybės, kurios dalis buvo ir Klaipėdos kraštas, valstybinė šventė neprivaloma vokiečiams, taip pat tos pačios valstybės piliečiams, buvo tarsi Lietuvai mesta pirštinė. Lietuvos valdžia ją tylėdama pakėlė. Gubernatorius Viktoras Gailius vakare surengė rautą užsienio valstybių diplomatams.

1939 m. vasario 21 d., nepaisant sugrįžusio šaltuko ir sniego, dar nenutirpusio nuo stogų, Krašte buvo linksmai švenčiamos Užgavėnės. Ta proga Klaipėdos krašto Moterų draugija Šaulių gildijos namuose surengė Šiupinio šventę. Svečių prisirinko pilnutėlė salė. Buvo dainuojami specialiai tai šventei sukurti kupletai, valgytas tradicinis Prūsų Lietuvos patiekalas – šiupinys, skambėjo dainininkų ir choro *Aida* dainos, suvaidinta vieno veiksmo komedija *Jonis Lumplėšis*.

Švyturio futbolininkai ir Martyno Jankaus būrio šauliai šiupiniu vaišinosi Smeltėje, *Maisto* salėje; šventės metu ir ten dainavo choras, buvo vaidinama ir šokama. Paštininkai savo Šiupinį surengė Fišerio vyno svetainėje. Tą Užgavėnių vakarą Šiupinio šventė Klaipėdoje vyko Karininkų ramovėje, Vytauto Didžiojo gimnazijoje, viešbutyje *Viktorija*, įvairiose valgyklose, kavinėse ir restoranuose.

Tai buvo paskutinis Šiupinys lietuviškame Klaipėdos krašte. Vėl tas pats klausimas – Ar kas nors pajuto artėjančią nelaimę?

1939 m. kovo 4 d. Vytauto Didžiojo gimnazijoje buvo laikomi paskutiniai abitūros egzaminai žodžiu. Egzaminuojant dalyvavo ir Direktorijos atstovas dr. Plėvė (*Plehwe*). Gimnaziją užbaigė 9 mokiniai. Štai XI laida: Eduardas Balsys, Elžbieta Baltrūnaitė, Artūras Cenfeldas, Jokūbas Gurevičius, Pranas Klimkaitis, Jurgis Segalsonas, Ansas Šaknys, Jurgis Valaitis ir Irena Zubraitė (tai paskutinė laida Klaipėdoje. Kiti abiturientai gimnaziją užbaigs jau mokydamiesi Palangoje)[61]. Visiems lietuviams ši abiturientų laida suteikė didelį džiaugsmą – pildėsi lietuviškoji inteligentija išsilavinusiu jaunimu.

Kovo 5 d. susirinkę Klaipėdos apygardos Tautininkų sąjungos apylinkių pirmininkai rimtai ir detaliai nagrinėjo esamą situaciją Klaipėdos krašte. Buvo konstatuota, kad *pasikeitus Klaipėdos krašte politinei padėčiai ir vokiečiams pakeitus iš pagrindų savo veikimo formą ir taktiką*, panaši reforma būtina ir lietuviškame fronte. Po diskusijų prieita išvada – *reikia sudaryti bendrą visų Klaipėdos krašto lietuvių organizaciją* [kaip atsvarą *Memeldeutsche Partei?* Tai garsiai nebuvo pasakyta. – A. A.]. Šiai nuomonei pritarė ir LOK pirmininkas Jonas Kybrancas, atsiuntęs sveikinimą suvažiavimui, pabrėždamas: lietuviškų jėgų vienybės klausimas kaip niekad *šiandien aktualus visiems Klaipėdos krašto lietuviams.*[62] Deja, tolesnė įvykių raida parodė, kad idėja subrendo per vėlai.

Kovo mėnesį katalikiškoji Europa rengėsi iškilmingam naujojo popiežiaus Pijaus XII vainikavimui. Štai kokį *modus vivendi* matome Klaipėdoje:

---

61 Palyginkime – vokišką Luizės gimnaziją tuo metu baigė 15 abiturientų.

62 LOK sveikinimas suvažiavimui. *LCVA*, f. 1498/775, ap. 1, b. 37, l. 155.

Paskutinio Šiupinio vakaras 1939 m. vasario 21 d.
Asmeninė kolekcija

Loterija Šiupinio vakare. 1939 m.
Asmeninė kolekcija

Vakar Klaipėda margavo vėliavomis ir uniformomis

Vakar, kovo 12 d. Klaipėdoje buvo tikra šventės nuotaika. Miestas skendo įvairiose vėliavose. Prie lietuviškų valdiškų įstaigų ir šiaip privačių asmenų [namų] buvo iškeltos tautinės vėliavos. Jos buvo iškeltos Popiežiaus Pijaus XII vainikavimo proga.

Vokiečiai vėliavas iškėlė „didvyrių dienos", o kai kas ir Austrijos prijungimo metinių proga. Tokiu būdu Klaipėdoje vakar beveik nebuvo jokio namo, prie kurio nebūtų buvusi iškelta vienokia ar kitokia vėliava.

8 val. ryto Klaipėdos miesto šauliai, visas batalionas, susirinko pulko aikštėje rikiuotės pamokoms. Susirinko Dariaus-Girėno, Martyno Jankaus ir uosto kuopos, Jūros būrys, 21 Triušelių ir 46, 47, 48 ir 49 būriai. Po rikiuotės pamokų kuopos ir būriai gražioje rikiuotėje ir skambiai dainuodami skirstėsi į savo būstines. Mieste įvairiose vietose skambėjo lietuviškos dainos.

Vokiečiai taip pat nuo 8 val. pasirodė gatvėse. Jų SA būriai, Klaipėdoje gyvenę Vokietijos piliečiai, buvę karo dalyviai ir daug kitokių organizacijų rikiuotėje nešė vainikus prie žuvusių Didž[iajame] kare vokiečių karių paminklo Hindenburgo kapinėse. Be minėtų, margą gatvės vaizdą dar pagyvino pražygiavęs Liepojos gatve kariuomenės dalinys, kuris orkestro vedamas vyko į bažnyčią ir iš jos grįžo.

Visi tų eisenų dalyviai daug kartų susitiko ir gražiai vieni pro kitus praėjo, kai kurie vadai pasisveikino. Eisenas sekė būriai kaip lietuvių, taip ir vokiečių, nes iš tikrųjų tokio margumo ir tokio uniformų įvairumo iki šiol Klaipėdoje nėra buvę.

Žodžiu, vakar buvo šventiška nuotaika, kuriai padėjo taip pat gražus pavasariškas oras.

Vakarai, 1939 m. kovo 13 d. Nr. 60

Berlyne kovo 13 d. Didvyrių diena ir Austrijos anšliuso metinės taip pat buvo iškilmingai paminėtos – kariuomenės paradu ir A. Hitlerio padėtu vainiku ant Nežinomo kareivio kapo.

Iš tiesų to laikotarpio Vokietijoje visuomeninės šventės būdavo pompastiškos, triukšmingos ir margavo uniformomis, konkuruojančiomis puošnumu ir aksesuarais, orkestrais, taip pat ir įvairiaspalvėmis vėliavomis. Jos tapo būtinu kiekvienos šventės atributu. Pvz., likvidavus Čekoslovakiją Klaipėdos vokiečiai džiūgavo savaip – stengėsi išpuošti savo namus būtent vėliavomis. Jų poreikis labai išaugo. Pasakojama, kad visi miesto siuvėjai dirbo dieną naktį, o vienas siuvėjas su savo gizeliais per naktį pasiuvęs net 250 vėliavų su svastika. Visuotiniam azartui noromis nenoromis turėjai paklusti, nes namas be vėliavos iš karto sulaukdavo pusiausvyrą praradusių Tvarkos tarnybos arba Hitlerjugendo vyrukų „dėmesio".

1939 m. kovo 9 d. Rinkimų apygardos komisija pagaliau oficialiai paskelbė rinkimų rezultatus (25 vietas laimėjo *Memeldeutsche Liste*, 4 vietas – lietuvių organizacijų sąrašai)[63], ir VI Klai-

63 Oficialiai išrinktieji į VI Klaipėdos seimelį (eilės tvarka pagal gautus balsus): dr. Neumann Ernst, Lorenz Otto, Rademacher Ernst, Samel Emil, Schernus Michel, Strauss Karl, Loenhardt Walter, Papendick Arno, Roespel Fritz, Kausch Artur, Trakies Hans, Daumann Otto, Buttkereit Walter, Wohlgemuth Ernst, Pfeiffer Walter, Herrmann Hermann, Grigat Georg,

pėdos krašto seimelis galėjo pradėti darbą. Kovo 15 d. galutinai paaiškėjo, kad Klaipėdos krašto seimelio Rinkimų apygardos komisijos nutarimas, patvirtinantis 1938 m. gruodžio 11 d. Krašto seimelio išrinkimą, Vyriausiajam Tribunolui neapskųstas, taigi rinkimai įsiteisėjo. Gubernatorius V. Gailius, remdamasis Rinkimų įstatymu, nutarė pirmąjį naujojo seimelio posėdį sušaukti 1939 m. kovo 25 d. (Lietuvos saugumo departamento duomenimis, iš Berlyno Klaipėdą pasiekė patarimas pirmajame posėdyje nekeisti Direktorijos įgaliojimų, laikytis statuto ir svarstyti tik gubernatoriaus vetuotus įstatymus.[64])

Kovo 17 d. *Lietuvos žinios* išspausdino trumpą žinutę:

> *Berlynas. Vokiečių telegramų agentūra kovo 16 d. 16.30 val. paskelbė tokį pranešimą: „Užsienio spaudoje šiandien pasirodė pakartotinių gandų, kad Vokietija ketinanti artimiausiu laiku prisijungti Klaipėdos kraštą. Vietos politiniuose sluoksniuose neturima jokių pranešimų ar užsiminimų, kurie leistų daryti išvadą apie tokius ketinimus. Čia apie tokį planą nieko nežinoma".*

O Lietuvos valstybės saugumo departamentas tuo *artimiausiu laiku* informavo vyriausybę apie Klaipėdos krašto nacių ginklavimąsi:

> *Dr. Neumanno įsakymu Klaipėdos krašte įsteigta nacionalistų motorizuota kolona. Šiomis dienomis ta kolona iš Vokietijos gavo apie 20 naujų motociklų. Kalbama, kad iš Vokietijos kontrabandos keliu esą atgabentas didesnis kiekis mažo kalibro šautuvų, kurie būsią išdalyti šturmanams <...>. Tvarkos tarnybos nariams įsakyta pasirūpinti pistoletų. Daugelis jau turi <...>. Šiomis dienomis vienam šaltkalviui užsakyta įtaisyti didesnį kiekį parabelių ir parūpinti kariškiems šautuvams šovinių.*[65]

Kovo 19 d., sekmadienį, Klaipėdoje vėl buvo iškilmės – kaizerio Vilhelmo I paminklo atstatymas. Lietuvos užsienio reikalų ministras J. Urbšys tą dieną jau buvo Berlyne. Tai nebuvo atsitiktinis sutapimas. Kaizerio paminklo atstatymas buvo gerai apgalvotas ir pasvertas propagandinis veiksmas.

Kehrer Erich, Kohn Eduard, dr. Boettcher Herbert, Stephan Otto, Schlusnath Wilhelm, Bingau Fritz, Costede Helmut, Broschell Albert, Gailius Viktoras, dr. Trukanas Kazys, Kybrancas Jonas, Pajaujis Juozas. Kadangi Viktoras Gailius jau buvo paskirtas gubernatoriumi, vietoj jo seimelio nariu pagal sąrašą galėjo būti dr. Martynas Anysas, bet šis atsisakė raštu. Seimelyje vietą užėmė Endrius Borchertas, kuris iki tol buvo visų penkių seimelių narys. Vietoj atsisakiusio būti atstovu išrinkto Bohrmanno, jį pakeitė Regelskis.

[64] Iš VSD 1939 02 24 biuletenio Nr. 46 apie padėtį Klaipėdos krašte. *LCVA*, f. 378, ap. 10, b. 186, l. 181.

[65] VSD 1939 03 20 biuletenis. *LCVA*, f. 378, ap. 10, b. 196, l. 268–269.

LIETUWISZKA CEITUNGA Nr. 68
UTARNIKE 21 MERCA 1939

SENŲ MŪSŲ TĖVIŠKĖS ŽALNIERIŲ GARBĖS DIENA

Iškilmingas Kaizerio Wilhelm I paminklo Vėlpastatymas

Dabar galutinai atitaisyta Piktadėjystė, paprovyta didžlietuviškų balamūtų naktyj į 8 Aprili 1923 metais: Ciesoriaus Wilhelm I paminklas, kuris minėtą naktį tapė nuverstas, tapė vėl atstatytas. Berods Paminklas nestovi toj pačioj vietoj, kur anksčiau stovėjo, tačiau jis stovi ir pasiliks bestovįs ant visados. Paminklo vėlatstatymas gali mums derėti kaipo išorinis ženklas, kad ir mums, ypačiai mūsų Krašto ūkininkams, ateis geresni laikai, nes tol, kol Paminklas stovėjo, jiems ėjo daug geriau negu paskutiniuose 16 metuose. Berods ir tuokart žmonės turėjo dirbti ir turėjo visokių rūpesčių, tačiau tas, kuris buvo darbštus ir stropus, tuokart turėjo lūkestį, kad galės žengti pirmyn. Bet tuose 16 metuose, kada Paminklas gulėjo kampe, ir stropiausias ūkininkas bei darbininkas vos žinojo, kaip išsikapanoti iš nesiliaujančių bėdų, nes jei viens vargas buvo pergalėtas, tada mūsų kankintojai rado vis naujas priemones apsunkinti gyventojų gyvenimą, kurie prieš savo norą tapė nuo savo didelios Tėviškės atplėšti.

Dabartiniame laike jaunimas visur turi pirmenybę, tačiau vakar, kaip matėm, buvo senųjų Garbės diena. Jiems visų pirmiausei tenka garbė pribūti ciesoriaus Paminklo Atstatymui. Vakar iš viso Krašto į miestą suplūdo senieji Fronto kovotojai, senieji žalnieriai, kurie po ciecoriška vėliava daugiau kaip 4 metus gynė Vokietiją ir mūsų Tėviškę.

Pirm pietų iš visų Klaipėdos krašto vietų pradėjo suplūsti senieji žalnieriai. Iš Pagegių apskr. ypatingu traukiniu atvažiavo apie 800 fronto kovotojų, iš Šilokarčiamos ir Klaipėdos apskričių atvažiavo ar traukiniu, ar autobusais arba vežimais taipojau daugybė senųjų žalnierių. Gerai išsirikiavę visi numarširavo ant Turgaus Pleciaus ir čia sustojo į eiles. Prieš 12 val. visi aktyvi šventės dalyviai jau buvo susirinkę, iš viso 3049 fronto kovotojai. Jų tarpe buvo 550 buvusių marynerių. Kriegerkameradschaftsführeris Schwarze prieš puse 1 val. davė paliepimą marširuoti, Ordnungsdienst ir Šilokarčiamos SA orkestras grodami žengė pirmyn. Tada sekė Kameradšaftų vėliavos, o už jų nenumatomai ilga eilė senų fronto kovotojų. Jie traukė Turgaus-Liepojaus gatve ir tada marširavo link Turnplatz, kur dabar stovi vėlpastatytas Paminklas.

Ant minėto pleciaus buvo susirinkę daugybė žmonių, taip kad Ordnungsdienst vyrams buvo gana sunku palaikyti atvirą gatvę atmarširuojančioms kolonėms. Miestas, žinoma, buvo kuo gražiausiai pasipuošęs, ypačiai daug vėliavų kabėjo prie aplink plecių stovinčių namų. Pirmkol kolonė atsiekė plecių, atvyko Vokietijos Generalkonsulas su Dr. Neumann, Prezidentu Bertuleit ir kitais Direktorijos nariais bei dideliu skaičiu garbės svečių. Jiems sekė nemažas pulkas Klaipėdos krašte gyvenančių Vokietijos piliečių, visi rudoj uniformoj. Jiems priešakyj tapė nešta Vokietijos Haken-Kreuz vėliava ir Arbeitsdienst vėliava.

Netoli paminklo buvo pastatyti suolai kare paiškadytiems ir puolusiųjų pasilikusiems, kurie buvo seni arba ligoti ir negalėjo stovėti. Jų čia buvo apie 200 susirinkę. Pirmkol kolonė atžygiavo, atmarširavo pulkelis Bund deutscher Maedel ir Hitlerjugend. Veik po jų atžygiavo ir fronto kovotojai. Truko beveik iki puse 2 val., kol ilgasis pulkas buvo užmarširavęs ir susigrupavęs ant pleciaus aplink Paminklo. Visai arti prie Paminklo buvo sustoję apie 30 fronto kovotojų, kurie nešė labai gražius vainikus, o aplink Paminklo sustojo vėliavų nešėjai. Užmarširavimui pasibaigus, pasigirdo trimitai. Tada gebietsführeris Schwarze iš Šilokarčiamos užėjo ant tribynės ir pasveikino susirinkusius, ypačiai jis pasveikino garbės svečius. Tūlose pleciaus vietose buvo pastatyti garsiakalbei, taip kad ir toli atstu stovintys žmonės galėjo gerai girdėti. Bendrai pagiedojus Tėviškės giesmę kameradas Schwarze laikė ilgesnę kalbą, kurioj jis apibudino paminklo ir jo vėlpastatymo reikšmę mūsų Tėviškei. Kalbą mes pranešime rytoj. Iškilmės prie paminklo pasibaigė su vainikų padėjimu ir tada visi giedojo <neįskaitoma> Horst Wessel Lied.

Sulietuvintos tik raidės

Kovo mėnesį lietuvininkai aktyviai rengėsi Vydūno 71-ojo gimtadienio šventei. Ji turėjo įvykti Vytauto Didžiojo gimnazijos salėje. Apie rengiamą šventę buvo informuota miesto visuomenė. Visi šauliai buvo kviečiami atvykti su uniformomis. Programa numatyta įvairi. Įžangos žodį ruošėsi tarti *Aukuro* draugijos atstovas dr. V. Didžys, paskaitą apie Vydūną – kaip būdavo ne kartą – skaityti Adomas Brakas. Koncertinėje dalyje ruošėsi dainuoti choras *Vaidilutė*, teatro solistai, groti – styginis orkestras. Šventė turėjo prasidėti 1939 m. kovo 22 d. 8 val. vakaro. Į šventę buvo pakviestas atvykti ir Vydūnas, tuo metu gyvenęs Tilžėje.

LIETUVIŠKŲJŲ ORGANIZACIJŲ
KOMITETAS
KLAIPĖDA, LAUKININKŲ G-VĖ 17
(Įėjimas iš Kepėjų gatvės)
TELEFONAI: 3012, 3275
Nr. 284 288

Klaipėda, 1939 m. kovo mėn 16 d.

1/ Santarai, 2/ XX Šaulių Rinktinei,
3/ Darbininkų ir Amatininkų S-mui,
4/ Skautų Tunto vadui,
5/ Tautininkų Apygardos Pirmininkui.

Š/m. kovo mėn. 22 d. /trečiadienį/ "A u k ū r a s" rengia dr. Vydūno 71 metų amžiaus minėjimą, Vytauto Didžiojo Gimnazijos salėje. Minėjimo pradžia 8 val. vakaro. Programa labai plati, ypač meniškoji dalis.

Prašome Tamstos paraginti savo narius, kad į minėtą minėjimą mums taip brangaus ir lietuvių tautai nusipelniusio žmogaus kuo daugiausia atsilankytų.

Su pagarba.

J. Kybrancas,
LOK Pirmininkas.

J. Dubickas,
Reikalų vedėjas.

LCVA, f. 1498/775, ap. 1, b. 37, l. 336

Vydūno gimtadienį paminėti suspėjo tik *Lietuvos keleivis*, paskutiniame savo numeryje Nr. 69 1939 m. kovo 23 d. paskelbęs išsamų straipsnį...

ANTRAS SKYRIUS

Memel ist frei!

Lemtingoji savaitė – Likvidacinė komisija ir jos veikla – Evakuacijos prielaidos – Lietuvos kariuomenės evakuacija –Pasienio policijos ir muitinės tarnybų pasitraukimas – Civilinės valdžios pasikeitimas – Krašto perdavimo niuansai – Kultūros ir švietimo įstaigų likvidavimas – Krašto mokyklų ir draugijų uždarymas – Kai kurių įstaigų ir įmonių likvidavimas

Klaipėda buvo ir Klaipėdos nebėr. Viskas Klaipėdoj įvyko per vieną naktį. Ne tik staiga, nesitikint, bet gal net per staiga. Antradienį gulėm lietuvių valdžioj, trečiadienį kėlėm jau vokiečių [valdžioj], – karčiai pašmaikštavo laikraščio *XX amžius* korespondentas.[1]

Lemtingoji savaitė

Kovo 22-oji, trečiadienis

Aštunta valanda ryto. Heilsbergo radiofonas [galingas nacių radijo siųstuvas Rytų Prūsijoje, nukreiptas specialiai į Lietuvą] praneša: Vokietijos ir Lietuvos vyriausybės susitarusios dėl Klaipėdos krašto atidavimo Vokietijai; Krašto perdavimas įvyksiąs dar tą pačią dieną. Po pusvalandžio apie tai praneša ir Kauno radijas.[2] Apie devintą valandą pasigirsta fabrikų sirenų kaukimas... Ant valdiškų ir privačių namų iškyla vėliavos su svastika...

Toks trečiadienio rytas labiausiai įsmigęs atmintin. Vėliavos su svastika, bažnyčių varpai, įmonių ir laivų sirenos (*tuo norėta Klaipėdos miesto gyventojams pranešti, kad „išlaisvinimo valanda" jau atėjusi*[3]), lėktuvai danguje (vieniems – *praskridęs vienas*, kitiems – *jų skraidė daug*), radiofonas (lietuvių radijas – tik pramoginė plokštelių muzika, vokiečių radijas – kas pusvalandį kartojamas *Memel ist frei!*), žmonių minios bankuose, taupomosiose kasose, eilės prie telefono...

Daugelis lietuviškų įstaigų ir įmonių dar vis nenutraukė darbo. Dirbo ir *Ryto* spaustuvė bei laikraščių redakcijos. Tą dieną išėjo paskutinis *Vakarų* numeris – Nr. 68. Laikraščio redkolegija simboliškai atsisveikino su savo skaitytojais:

> *Kas turi trauktis, tas turi tai padaryti kaip rimtas jūrininkas iš laivo. Žiurkėmis pavirtusieji niekuomet negalės savo pasielgimu pasididžiuoti. Bet <...> dalis juk liks čia, nežiūrint, koks jų likimas bebūtų. Liekantieji, sutvirtinkime savo dvasią, mokėkime būti kieti ir atsargūs. Atminkime, kad istorijos ratas niekad nesustoja.*

---

1 Kovo dvidešimt antroji Klaipėdoje // *XX amžius*, 1939 03 24, Nr. 48.

2 Anysas, M. *Kova dėl Klaipėdos...*, p. 385; Bronius Krištopaitis, laivo *Kaunas* kapitonas, savo knygoje *Jūrų keliais* teigia, kad <...> *bene Maskvos radijas pirmiausia apie tai* [Klaipėdos krašto ir uosto perleidimą vokiečiams – A. A.] *informavo* (p. 136–137).

3 Krištopaitis, B. *Jūrų keliais...*, p. 137.

Mat išvakarėse, kovo 21 d., visų Lietuvos centrinių valdžios įstaigų vadovus buvo sukvietęs gubernatorius Viktoras Gailius ir trumpai painstruktavęs apie besiklostančią padėtį paprašė laikytis rimties. Po šio pasitarimo ne vienas Lietuvos tarnautojas paskubėjo kuo greičiau išsiųsti iš Klaipėdos savo šeimas.

1939 m. kovo 22 d. paskelbiamas Klaipėdos krašto gubernatoriaus Viktoro Gailiaus atsišaukimas į gyventojus.[4]

Klaipėdos krašto gyventojai!

Klaipėdos krašto gyvenimas yra įžengęs į naują labai rimtą padėtį. Šiandien sprendžiamas jo likimas. Tai turėdamas galvoje ir nuoširdžiai geisdamas, kad lietuvių ir vokiečių kaimyniniai santykiai visados būtų gražūs ir žmoniški, aš kviečiu visus krašto gyventojus laikytis ramiai, nepasiduoti jokiems drumstimams ar gandams. Aš norėčiau, kad šis mūsų sugyvenimo bandymo metas niekam nepaliktų kartumo, o priešingai – parodytų, kad mes ir sunkiausiais laikais, ir sunkiausius tarpusavio klausimus mokame sutvarkyti ramiai ir vieni kitus gerbdami. Mūsų rami ir garbinga laikysena tik padės Lietuvos ir Vokietijos vyriausybėms lengviau išspręsti Klaipėdos krašto likimo klausimą.

Kiekvienas, valdininkai ir tarnautojai, turi pasilikti savo vietose ir eiti savo pareigas. Vedamose su Vokietija derybose bus atsižvelgta į visų gyventojų, valdininkų ir tarnautojų padėtį ir teises.

Abi vyriausybės, Lietuvos ir Vokietijos, kreipiasi į jus, Klaipėdos krašto gyventojai, ir prašo išlaikyti visišką ramybę ir rimtį.

VIKTORAS GAILIUS
Ministras-Gubernatorius

Žinant, kaip klostėsi įvykiai ir mieste, ir Krašte iš tikrųjų, apie *ramią ir garbingą laikyseną* sunku kalbėti.

Diena buvo pavasariškai graži ir kaitriai saulėta. Kaip paprastai trečiadienį ties Jono bažnyčia vyko (ar bent turėjo vykti) sviesto turgus. Amžininkas prisimena, kad v*okietininkės moterys tą dieną plūdo „žemaičius" ir varinėjo pardavėjus nuo gatvės. Geriau jau jos sausos duonos plutą ir silkę krimsiančios, nei toliau gersiančios „žemaitišką šmantą".*[5]

Kovo 22 d. į Klaipėdą buvo sutraukti visi krašto SA ir Ordnungsdiensto būriai. Tą dieną miestui vadovavo V. Bertulaičio pavaduotojas – dr. Herbertas Biotcheris. Kur buvo pats Di-

---

[4] Atsišaukimą paskelbė Klaipėdos laikraštis *Vakarai* paskutiniame savo numeryje 1939 03 22; taip pat *Lietuvos žinios*, 1939 03 22, Nr. 66, *Lietuvos aidas* 1939 03 22 popietiniame Nr. 132 ir *XX amžius*, kuris, be to, pirmasis 1939 03 23, Nr. 67, atspausdino ir Sutartį su Priedais apie Laisvąją uosto zoną. Skaitomiausias lietuvininkų laikraštis *Lietuvos keleivis* tą dieną spausdino vien praėjusios paros žinias, o V. Gailiaus atsišaukimą paskelbė 1939 03 23. Supažindinęs skaitytojus, kad *Klaipėdos kraštas grįžta prie Vokietijos* ir kokie Vokietijos reikalavimai patenkinti, laikraštis daugiau šio reikalo neaptarinėjo. Tad Krašto žmonės kaimuose apie realią padėtį sužinojo vėliau. Tai buvo paskutinis *Lietuvos keleivio* numeris. Atsisveikindamas su savo skaitytojais, laikraštis konstatavo: *Žodžiu, šiandien Klaipėdos lietuviškoji visuomenė pergyvena didelį nervingumą ir nežino, ką žada rytojus. Bendrai paėmus, nuotaika yra bloga ir visi laukia įvyksiančio fakto.*

[5] Lymantas, A. Prisiminimai iš Klaipėdos krašto atplėšimo dienų. *Man knietėjo pasakyti...*, p. 45.

rektorijos pirmininkas? – Berlyne, išvykęs drauge su Rytų Prūsijos vadovais Erichu Kochu ir kitais laukė Sutarties pasirašymo.

Tarp 10 ir 11 valandos ryto vietos SA ir OD, bendradarbiaudami su krašto policija, užėmė centro įstaigų būstines. Buvo užimta muitinė, paštas, radiofonas su radijo stotimi ir kt. Klaipėdos radiofonas Jakuose nuo 11 val. faktiškai buvo vietos vokiečių žinioje. SA daliniai kartu su krašto policininkais apsupo pasienio policijos valdybos namus Ligoninės g. ir įsakė niekam iš namų nepasišalinti. Buvusius viduje pareigūnus nuginklavo, nuėmė įstaigos iškabą ir pasiliko įstaigoje. Visi kiti buvo be kliūčių išleisti iš pastato.

Tvarkos tarnybos būriai užėmė Klaipėdos uostą. Prie gubernatūros ir Žemės banko su šautuvais stovėjo krašto policija. Į gubernatūrą žmonės tą dieną dar galėjo laisvai įeiti ir išeiti. Prie visų centrinių lietuviškų įstaigų stovėjo vokiečių sargybos.

Paskui buvo pradėtos užiminėti bankų kasos ir pan. Iki vakaro viskas buvo užimta. Laikraščiai nors ir išėjo, bet ne visi juos tą dieną gavo. Ordnungsdiensto ir SA vyrai šturmavo *Lietuvos eksportą* su 20 vagonų, pakrautų mėsa; vėliau užėmė ir *Lietūkio* bei kitus naftos produktų tankus. Prie įėjimo į uostą buvo pastatyta sargyba. Nuo uoste buvusių lietuviškų įstaigų nuplėštos iškabos, užimtos Uosto valdybos patalpos ir kasa, o uoste stovėję *Švederskio ir Ko* bei *Sandėlio* bendrovių laivai iškėlė Vokietijos vėliavas. Vėliau uosto valdymą perėmė vokiečių Uosto valdyba.

Kovo 22 d. buvo iškraustyti visi *Viktorijos* viešbučio gyventojai. 14.30 viešbutis faktiškai buvo tuščias.

Uniformuoti vyrai užplūdo gatves. Jie skelbė – *atėjo iškilminga diena.* „Žemaičiams" siūlė kuo greičiau nešdintis. Mašinas su lietuviškais numeriais stabdė ir „patarinėjo" per valandą dvi apleisti Klaipėdą; nepaklusniesiems buvo grasinama mašinų konfiskavimu... Nors darbas visame mieste ir nutrūko, bet nešdintis iš Klaipėdos beveik dar niekas neskubėjo. Visi žiūrėjo į besirutuliojančius įvykius.

Po pietų ir vakarop prasidėjo aktyvių lietuvių veikėjų bei lietuviškų įstaigų vadovų suiminėjimai. Buvo suimtas ilgametis Uosto direkcijos pirmininkas B. Sližys, jūrininkystės inspektorius A. Daugirdas, *Maisto* bendrovės direktorius V. Grudzinskas. Suiminėjimai tęsėsi visą naktį.

Kovo 22 d. vakare, 21 val. 20 min., prasidėjo pirmasis (ir paskutinis) naujai išrinktojo seimelio posėdis. Jam pirmininkavo Ernstas Noimanas. Jis vienintelis ir tekalbėjo. Perskaitė proklamaciją Klaipėdos grįžimo prie Vokietijos proga. Taip pat pabrėžė, kad *Memelgebiet* bus atskirtas nuo pramoninės Vokietijos ir priskirtas prie žemės ūkio regionų. Tai bene vienintelis dalykas, nuliūdinęs E. Noimaną. Ir šiaip posėdis, liudininkų teigimu, buvęs blankus, jokio entuziazmo nebuvo. Pabaigoje keletą kartų buvo sušukta *Sieg Heil*, sugiedoti abu Vokietijos himnai[6], ir Klaipėdos krašto VI seimelis, kurį išrinkti buvo įdėta tiek organizacinių ir propagandinių jėgų, išsiskirstė. Krašto autonomija baigėsi. Iš keturių išrinktųjų lietuvių šiame posėdyje dalyvavo tik dr. J. Pajaujis.

6 Nacistinės Vokietijos metais (1933–1945) susiklostė tradicija visus masinius (ir ne tik) renginius užbaigti giedant du himnus: senąjį *Deutschland Deutschland über alles* ir vadinamąją Horsto Veselio dainą (*Horst Wessel Lied*) *Die Fahne hoch*, kuri buvo laikoma nacių partijos himnu.

Reikalavimą grąžinti Klaipėdos kraštą Vokietija parėmė ir karine jėga. Šiuo tikslu buvo panaudotos Rytprūsiuose stovinčios kariuomenės ir smogikų dalys, lokalizuotos arčiau sienos su Lietuva, – 22 ir 43 pėstininkų pulkai, motorizuoti I korpuso (korpo) daliniai, taip pat karo laivyno ir pakrančių apsaugos vienetai.[7] Kovo 22 d. 19–21 valandomis vokiečių kariuomenės dalys pervažiavo Tilžės Luizės tiltą. Vienos dalys pasuko link Pagėgių ir Šilutės, kitos – vokiečių policijos motorizuotos dalys ir SS būriai – į Klaipėdą atvyko jau kovo 22 d. vakare. Ties Nemunu, prie buvusios Lietuvos–Vokietijos sienos, gyvas judėjimas tęsėsi visą naktį.

Tos dienos vakarą, beveik naktį, 23 val. 55 min., Berlyne buvo pasirašyta Sutartis dėl Klaipėdos krašto perdavimo.

Nerimo naktis Klaipėdoje

Naktis iš trečiadienio į ketvirtadienį Klaipėdos mieste praktiškai buvo bemiegė. Mieste visą naktį pirmyn atgal zujo automobiliai, taksi ir visokios mašinos. Vietos vokiečių vadai ir kiti pareigūnai nesudėjo akių jau antra naktis – reikėjo viskuo pasirūpinti, pasiruošti atvykstančiam svečiui priimti.

Per visą naktį nemigo ir lietuviai. Daugelis stengėsi išsigabenti ne tik asmeninę mantą, bet ir baldus. Lietuvių kraustymasis nesiliovė nė vienos valandėlės. O gauti bent kokią susisiekimo ar transportavimo priemonę buvo jau nebeįmanoma.

Naktį iš Klaipėdos išvyko nemažas būrys lietuvių visuomenės ir politikos veikėjų, kurie paskutiniame iš vakaro vykusiame seimelio posėdyje išgirdo aiškius perspėjimo signalus.

Anksti rytą išvyko ir Lietuvos kariuomenės įgula bei paskutiniai pasienio daliniai.

Apie 6 val. ryto į Klaipėdą autobusais ir sunkvežimiais privažiavo daug Reicho policijos, SA ir OD vyrų. Gatves užpildė lengvieji kariniai automobiliai. Kovo 23 d., 7 val. ryto, visą tvarkos palaikymą Krašte į savo rankas perėmė atvykusi policija. Vietiniai policijos pareigūnai, kurie jau kovo 22 d. ant rankovių buvo užsisiuvę kaspinus su svastika, buvo pastatyti eiti mažiau svarbias pareigas: saugoti geležinkelio stotyje paštą (kuriame jau iš vakaro pradėjo šeimininkauti Reicho pašto valdininkai). Apskritai vietos policija tarsi ištirpo kitaip uniformuotų žmonių masėje.[8]

Kovo 23-ioji, ketvirtadienis

O Tilžėje gerokai prieš 5 val. ryto link Luizės tilto pradėjo žygiuoti vokiečių armijos kareiviai su orkestru priešakyje. Nors buvo dar ankstyvas rytmetys, tačiau prie tilto kareivius išlydėjo didelė daugybė žmonių, kurie sugiedojo vokiečių Tautos himną. Kaip rašė *Naujasis Tilžės keleivis*, kareivių į Klaipėdos kraštą išvyko labai daug – *pėstininkų, lauko artilerijos, dviratininkų, motorizuota artilerija, lakūnai, žvalgybininkai, šarvuočiai ir kitos dalys. Kareivių išvykimas per tiltą užtruko per dvi*

---

[7] Vokietijos karinė veikla 1939 m. Analitinė Kariuomenės štabo II skyriaus pažyma, slaptai, Nr. 6291. 1940 05 01. *LCVA*, f. 929, ap. 2, b. 1084, l. 7.

[8] Vakarykštė diena Klaipėdoje // *Lietuvos aidas*, 1939 03 24, Nr. 135.

valandas. Tuo laiku ir Ministeris Dr. Frick bei Gauleiteris Kochas trumpai po 7 val. ryte kartu su Dr. Neumannu išvyko į Klaipėdą.[9]

Adolfas Hitleris jau Klaipėdoje. *LCVA*, Fotodokumentų skyrius, P-21915

Kovo 23-ioji buvo ir lietuviškų, ir vokiškų atsišaukimų bei skelbimų diena... Ir gal net pati svarbiausia diena nacistinės Klaipėdos (Memelio) istorijoje – šį ketvirtadienį mieste viešėjo A. Hitleris!!!

Bet apie viską iš eilės.

Vokiečių telegramų agentūros pranešė, kad kovo 23 d. 7 val. ryto Klaipėdos vokiečių vadas E. Noimanas automobiliu atvyko į Tilžę iš Klaipėdos. Netrukus ten pat atvyko Vokietijos vidaus reikalų ministras Frickas ir Rytų Prūsijos nacionalsocialistų vadas Erichas Kochas. Po kelių minučių visa virtinė automobilių pervažiavo į Klaipėdos kraštą. Už jų per sieną perėję vokiečių nacionalsocialistų partijos daliniai su vėliavomis apsisuko ir grįžo atgal į Tilžę. Taip buvo parodyta, kad RUBEŽIAUS NEBĖRA.[10]

Taip E. Noimanas paslaugiai atvėrė vartelius Krašto okupacijai. Perėjusios sieną, iš Vokietijos pradėjo žygiuoti vokiečių kariuomenės motorizuotos dalys. Tuoj po 8 val. ryto į Klaipėdą įžygiavo vokiečių kariuomenė.

10 val. 13 min. Klaipėdos radiofonas pradėjo transliuoti žinią, kad Vokietijos šarvuotis *Deutschland*, lydimas ištisos įvairių laivų flotilės, hidroplanų ir karo lėktuvų, artinasi į Klaipėdos uostą.[11] Čia atvykstančio fiurerio pasitikti atvyko E. Noimanas ir V. Bertulaitis. A. Hitlerio vizitas detaliai aprašytas ne viename leidinyje, todėl nesikartosime.

Savo kalboje [žr. 7 priedą] A. Hitleris pabrėžė:

---

9 *Naujasis Tilžės keleivis*, 1939 03 25, Nr. 24.

10 Tilžės gyventojai buvo įsitikinę, kad A. Hitleris į Klaipėdos kraštą vyks per Tilžę. Todėl visas miestas buvo išpuoštas girliandomis, vėliavomis ir iliuminacija, o žmonės ištisą dieną sukiojosi gatvėse, kad nepražiopsotų tokio įvykio. Reikėtų pridurti, kad prisiminimuose ne vienas pamini, jog Krašto gyventojai buvo įsitikinę būtent tokiu Hitlerio maršrutu, jį pasitikti buvo pasirengusios beveik visos gyvenvietės pakeliui Tilžė–Klaipėda. Tik po pietų sužinota, kad fiureris atplaukė laivu.

11 Iš Lietuvos kariuomenės II skyriaus pranešimų:
1939 m. kovo 23 d. 10.20 atvyko vokiečių karinis laivynas. Jis susideda iš 31 vieneto. [Pagal kitus šaltinius, flotilę sudarė 43 laivai. Žr. Liekis, Š. „Laivyno paradas" ir neįvykusi Klaipėdos okupacija 1938 m. // *Genocidas ir rezistencija,* 2004, Nr. 2, p. 164.] *Atvyko šios paskirties laivai: kreiseris DEUTSCHLAND, mininінkai, torpedininkai, išminuotojai (iš Piluvos), 3-ioji eskadrinių minininkų flotilė. Ties švyturiu sustoję 11 eskadrinių minininkų. Esama ir hidroplanų. Desanto įgulos daliniai atsivežė lengvas patrankėles ant ratų. Jūrininkai ginkluoti karabinais.* (*Žinios apie Klaipėdos kraštą, 1939 m. kovo 23 d. iki 13 val.*). *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 1095, l. 34.

Vokietijos reicho kancleris Adolfas Hitleris „perduoda“ Klaipėdos kraštą Ernstui Noimanui.
LCVA, Fotodokumentų skyrius, P-21919

> *<...> vokiečiai neketina blogo daryti niekam pasaulyje. Tačiau reikėjo atitaisyti kentėjimus, kuriuos dvidešimt metų visas pasaulis provokavo prieš vokiečius <...> Esu nuomonės, kad negaliu geriau pareikšti savo dėkingumo jausmų Klaipėdos gyventojams, kaip paskirdamas Klaipėdos vokiečių vadui garbės ženklą, kurį nešioja labiausiai gerbiami nacionalsocialistinio reicho kovotojai. Klaipėdos vokiečiai vieną kartą [jau] buvo pamesti Vokietijos, kada ta priėmė gėdą ir nešlovę. Šiandien Klaipėdos vokiečiai yra vėl tapę reicho piliečiais. Jie vėl tampa reicho, galingo ir tvirtai pasiryžusio į savo rankas savo likimo vadovavimą paimti, net jei tai nepatinka pusei pasaulio, piliečiais.*[12]

Jo pasakytą kalbą galima vertinti kaip gana švelnią, diplomatišką; jokios grėsmės Lietuvai, kurios net vardas nepaminėtas. Vokietijos diplomatai šią kalbą apibūdino – *blanki.* Palyginus Adolfo Hitlerio kalbą, pasakytą iš Klaipėdos teatro balkono, su tuo triukšmingu pasiruošimu anšliusui ir fiurerio atvykimui, kuris buvo sukeltas mieste ir Krašte, su minėtu apibūdinimu – *blanki* – galima sutikti.

Lietuvoje tą dieną taip pat būta daug kalbų ir atsišaukimų. Per Kauno radiją ir spaudoje buvo paskelbtas brigados generolo Stasio Raštikio kreipimasis į karius [žr. 14 priedą]. Pagrindinė generolo mintis: *Mes negyvename vienais jausmais. Visi mūsų sprendimai išplaukia iš mūsų karštų širdžių ir šalto proto. Taip galvojant mums nebuvo netikėti paskutinieji įvykiai Klaipėdos krašte, taip pat kaip mūs nenustebino ir Lietuvos vyriausybės sprendimas Klaipėdos krašto reikalu. Mes nepasiduodame vien tik patriotinių jausmų bangai, nes gerai suprantame ir žinome, kokiomis sąlygomis ir aplinkybėmis visi tie įvykiai vyko <...>.*

---

[12] A. Hitlerio kalba, pasakyta iš Teatro balkono, buvo savais žodžiais atpasakota ir fragmentais išversta beveik visuose Lietuvos laikraščiuose. Oficialaus kalbos vertimo nerasta. Čia spausdinamas variantas iš *Lietuvos aido*, 1939 03 24 rytinio numerio (Nr. 135). Laikraštis tą dieną taip pat paskelbė Sutarties tekstą ir Pagrindinius dėsnius dėl laisvojo uosto.

Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministras Juozas Urbšys (kairėje) ir Vokietijos Užsienio reikalų ministras Joachimas fon Ribentropas (dešinėje) pasirašo Sutartį dėl Klaipėdos krašto atidavimo Vokietijai. Berlynas, 1939 m. kovo 22 d. *LCVA*, Fotodokumentų skyrius, 0-116567

Regis, S. Raštikis privalėjo nuraminti Lietuvos visuomenę, nes priekaištai, kodėl Klaipėdos niekas negynė, kodėl ji buvo atiduota lengvai, pylėsi iš visų pusių. Tokią poziciją sutiksime ir gerokai vėliau. Ar nuramino ką nors šis S. Raštikio kreipimasis, šiandieną sunku įvertinti. Tačiau šiame kreipimesi prasprūdo viena esminė nuostata, kurios Lietuvos Respublikos vadovai ir diplomatai stengdavosi neparodyti, – KLAIPĖDA NEBUVO SPĖJUSI ĮAUGTI Į LIETUVIŠKĄ SAVIMONĘ. Klaipėdos kraštas didlietuviams dar buvo kažkas *svetima*, nes kaip kitaip galėtume suprasti tokius S. Raštikio žodžius: *<...> mes neabejojame dėl savo nepriklausomybės ir nebijome viešai ir atvirai pasakyti, kad jei pavojus liestų dabartines mūsų žemes, o tuo pačiu ir mūsų Tėvynės nepriklausomybę, tai mes jų be kovos jokiu būdu neatiduosime.<...>*

Iš esmės lygiai tokią pačią nuostatą, tik kitais žodžiais, atskleidė ir finansų ministras J. Indrišiūnas: *<...> mes savo nepriklausomybei išsaugoti atsisakėme nuo Klaipėdos <...>, nes nepriklausomybė yra aukščiausia gėrybė, ir ją mes negalime nei į mums brangią Klaipėdą, nei į didžiausius pinigus iškeisti.*[13]

Visuomenei nuraminti bendrą atsišaukimą paskelbė ir keturiolikos organizacijų bei draugijų vadovai. Kreiptis į visuomenę jautė pareigą beveik visos politinės srovės, komunistai taip pat. Šios dienos akimis žiūrint, tai tebuvo tuščia demagogija [žr. 15, 16 priedus].

13 Ministro J. Indrišiūno paaiškinimas indėlių reikalu // *Lietuvos aidas*, 1939 03 27, Nr. 140.

Erscheint täglich nachmittags 3 Uhr, außer an Sonn- und Feiertagen. Monatlicher Bezugspreis: Für Abholer 4.50 Litas, mit Zustellung 5.— Litas. Bei den Postanstalten: Im Memelgebiet und im übrigen Litauen 5.30 Litas monatlich, 15.30 Litas vierteljährlich. In Deutschland 2,42 Mark, mit Zustellung 2.78 Mark monatlich. Für durch Streiks, nicht gesetzliche Feiertage, Verbote usw. ausgefallene Nummern kann eine Kürzung des Bezugsgeldes nicht eintreten. Für Aufbewahrung und Rücksendung unverlangt eingesandter Manuskripte wird keine Verantwortung übernommen. Sprechstunden der Schriftleitung: vormittags 11 bis 12 Uhr außer Montag und Sonnabend. Die Geschäftsstelle ist geöffnet: an Wochentagen von 7 Uhr morgens bis 6 Uhr, Sonnabends 5½ Uhr abends. Fernsprech-Sammelnummer 4544; nach 6 Uhr abds.: Schriftleitung 4544, Hausmeister 4545, Verlag 4546.
Drahtanschrift: Dampfbootverlag.

Einzelnummer 30 Cent

Anzeigen kosten für den Raum der mm-Spaltzeile im Memelgebiet und in Litauen 18 Cent, in Deutschland 9 Pfennig; Reklamen im Memelgebiet und in Litauen 1.10 Litas, in Deutschland 55 Pfennig. Bei Erfüllung von Platzvorschriften 50 % Aufschlag. Eine Gewähr für die Einräumung bestimmter Plätze kann nicht übernommen werden. Gewährter Rabatt kann im Konkursfalle, bei Einziehung des Rechnungsbetrages auf gerichtlichem Wege und außerdem dann zurückgezogen werden, wenn nicht binnen 14 Tagen nach Empfang der Rechnung Zahlung erfolgt.
Gerichtsstand u. Erfüllung
Kleine Anzeigen bis 9 Uhr vormittags
anzeigen mindestens 24 Stunden
bestimmten Tagen wird nicht gew
sprecher ohne Gewähr für die Ri

T 4694 E

Memeler Dampfboot

Führende Tageszeitung des Memelgebiets und Litauens

Nummer 70 | Memel, Donnerstag, den 23. März 1939 | 91. Jahrgang

Wir sind frei!

Der Führer holt das Memelland heim

Litauen gibt das Memelland freiwillig an das Deutsche Reich zurück – Eine litauische Delegation wird sich zur Regelung der aus der Zurückgabe sich ergebenden Fragen im Laufe des Mittwoch nach Berlin begeben

Das **Deutsche Nachrichtenbüro** meldet: Die litauische Regierung hat in der Nacht vom Dienstag zum Mittwoch folgende Erklärungen veröffentlicht:

Kauen, 22. März.

Nach seiner gestern am 21. März erfolgten Rückkehr nach Kauen hat Außenminister Urbschys dem Ministerrat, der von 14 bis 19 Uhr tagte, über die Ergebnisse seiner Besprechungen mit Reichsaußenminister v. Ribbentrop Bericht erstattet. Aus dem Bericht ging hervor, daß der Reichsaußenminister im Namen der Reichsregierung der litauischen Regierung den Vorschlag der Rückgabe des Memelgebiets an Deutschland gemacht und dies als die für die Befriedung einzig zweckmäßige Lösung bezeichnet hat.

Er fügte hinzu, daß, wenn die Rückgabe auf dem Wege einer freien Vereinbarung erfolge, Deutschland die wirtschaftlichen Interessen Litauens im Memeler Hafen weitgehendst berücksichtigen werde. Der Reichsaußenminister betonte, daß diese Regelung auch dem klar ausgedrückten Wunsch der memeldeutschen Bevölkerung entspreche und erklärte weiter, daß dies den künftigen guten Beziehungen zwischen beiden Ländern dienlich sein würde. Er verwies dabei auf die bekannte Forderung der memeldeutschen Bevölkerung nach Rückkehr ins Reich. Die Stimmung im Memelgebiet sei derart, daß die Regelung der Frage auf der vom Reich vorgeschlagenen Basis zur Vermeidung von Zusammenstößen jetzt dringend notwendig sei.

Nachdem Außenminister Urbschys dies dargelegt hatte, beriet der Ministerrat lange die entstandene Lage.

Der Außenminister wird noch heute dem Seim auf der geheimen Sitzung über diese Lage Bericht erstatten.

Kauen, 22. März. Der Ministerrat hat angesichts der Stellungnahme des Deutschen Reiches die Zustimmung zur

Klaipėdos vokiški laikraščiai tą dieną pretenzingai nešė lauktą žinią.

WIR SIND FREI (Esame laisvi) – pirmaisiais žodžiais skelbė *Memeler Dampfboot.*

Miestas buvo pasipuošęs didžiuliais klaipėdietiškos plytos spalvos plakatais gotišku užrašu[14]:

Der Tag der ist da!
Die litauische Regierung hat unser deutsches Memelland an das großdeutsche Reich zurückgegeben.
Wir kehren heim ins Reich, in unser deutsches Vaterland den unsere heiße Liebe in den Zeiten der Not gehörte, wie sie ihm jeßt in seiner Größe gehört und in alle Ewigkeit gehören wird.
Unzählige Male habe wir, noch unter dem litauischen Kriegsgeseß und erst recht wir unseren Marsch in die Freiheit antraten, slierlich erklärt:
Wir wollen heim ins Reich!
Was wir in tiefer Sehnsucht erhofft und mit Memeldeutsche!
unbeugsamem Willen erkëmpft haben, das erfüllt sich in dieser Stunde:
Wir kehren heim ins Reich!
Unermeßlich und unaussprechlich ist unser Dank an den Führer aller Deutschen, an unsern Führer Adolf Hitler!

Dr. Neumann

MLIM, Inv. Nr. 1176, IR-3301

Tuo pat metu Klaipėdoje 13.00 val. virš Gubernatūros iškeliama vėliava su *hakenkroicu.* Nuo šios minutės Klaipėdos tikrai nebėra. Yra tik Memelis. Visa tai suspėta atlikti iki A. Hitleris išlips į Memelio krantą.

[Lieka atviras klausimas, – kas nuleido Lietuvos vėliavą? Lietuviai ar vokiečiai?]

Nors visos lietuviškos įstaigos iki 14.00 val. dirbo maždaug tvarkingai, tačiau 16 val. buvo laikoma, kad visos buvusios centrinės valdžios įmonės ir įstaigos krašto organų užimtos / perimtos galutinai. Apie tai buvo paskelbta per garsiakalbius 16.00 val.

Kovo 23 d. popietinėmis valandomis naujoji Lietuvos–Vokietijos siena jau buvo užimta iš abiejų pusių. Lietuvos pusėje, kaip paprastai, stovėjo pasienio policija. Vokiečių pusėje – muitininkai, SA vyrai ir kai kur kariuomenė. Maždaug 200–300 metrų atstumu nuo sienos buvo organizuojami specialūs gestapo punktai. Laikoma, kad Klaipėdos krašto siena buvo uždaryta apie 14 val. Prie naujosios sienos jau kitą dieną pradėjo vykdyti pareigas iš Tilžės atvykę apie 700 muitininkų.

---

14 Vertimas:
Klaipėdos krašto vokiečiai!
Išsipildymo diena jau atėjo. Lietuvos vyriausybė sugrąžino mūsų vokiškąjį Memelandą Didžiajam Vokietijos Reichui. Mes sugrįžtame į Reichą, į mūsų vokiškąją tėvynę, kuriai mūsų karšta meilė priklausė vargo metais, kaip ji priklauso dabar jos didybėje ir priklausys amžinai.
Daugybę kartų, dar lietuviškosios okupacijos metu ir pradėjus savo žygį į laisvę, mes aiškiai pasakėme: Mes trokštame atgal į Reichą. Ką mes šiais troškimais įvykdėme ir nepalaužiamais norais iškovojome, išsipildė šią minutę: Mes sugrįžtame atgal į Reichą.
Neišmatuojama ir neaprėpiama yra mūsų padėka visų vokiečių fiureriui, mūsų fiureriui Adolfui Hitleriui!
Dr. Neumann

Visos susisiekimo su Lietuva ir Rytprūsiais iš Klaipėdos krašto linijos buvo nutrūkusios. Pirmasis buvo nutrauktas telefono ryšys (jau kovo 22 d.). Kai buvo atnaujintas po paros, jau galiojo užsienio tarifai. Laiškams, telegramoms taip pat iškart įsigaliojo užsienio tarifai.

Dar trečiadienį, kovo 22 d., Smalininkuose buvo sulaikyti keturi Raseinių–Jurbarko ruožu iš Didžiosios Lietuvos vykę autobusai. Trys iš jų grįžo į Lietuvą, ketvirtojo likimas liko neaiškus. Kovo 22 d. geležinkelio bilietai į Klaipėdą buvo nebeparduodami. Uždrausta priiminėti bagažo ar prekių siuntas į Klaipėdą ar kitas Klaipėdos krašto stotis. Nuo kovo 24 d. geležinkelio bilietai buvo parduodami tik iki Tauragės ir Kretingos. Keleiviniai traukiniai iš Klaipėdos važiavo, bet prekinių nebeišleisdavo jau nuo kovo 22 d.

Kovo 24-oji, penktadienis

Lietuvos Respublikos Ministrų kabinetas savo posėdyje (pirmininkauja Ministras pirmininkas Vladas Mironas, dalyvauja ministrai: užsienio reikalų Juozas Urbšys, krašto apsaugos brig. gen. Kazys Musteikis, teisingumo Jonas Gudauskis, vidaus reikalų Silvestras Leonas, finansų Julius Indrišiūnas, švietimo Juozas Tonkūnas, žemės ūkio Juozas Skaisgiris ir Vyriausybės kontrolierius Konstantinas Šakenis) išklauso J. Urbšio pranešimą apie sudarytą Sutartį tarp Lietuvos ir Vokietijos dėl Klaipėdos krašto atskyrimo nuo Lietuvos, priima ją ir nutaria pasiųsti Seimui duoti sutikimą ją ratifikuoti.[15]

Kai kurios Klaipėdos įmonės, dėl anšliuso ir neaiškios padėties nustojusios dirbti, penktadienio rytą vėl pradėjo darbą.

Tą dieną susitiko abiejų valstybių komisarai – Jonas Norkaitis ir Vilius Bertulaitis – pradėti oficialią Krašto perdavimo procedūrą.

Į Klaipėdą iš Tilžės persikėlė Lietuvos konsulatas – konsulas Juozas Sruoga su sekretoriumi Vladu Sadausku.

Atvykęs Gumbinės pašto viršininkas, lydimas kelių dešimčių valdininkų iš Rytprūsių, perėmė paštą, ir korespondencija iš Klaipėdos krašto tą dieną jau iškeliavo pagal užsienio tarifus.

Anšliuso proga E. Noimanas buvo apdovanotas *Obergruppenführerio* laipsniu. Ta proga Šaulių namuose buvo surengtas didelis balius.

Penktadienį vakarop, 16.00–19.00 val., iš Klaipėdos krašto per Luizės tiltą į Tilžę grįžo daug kariuomenės.[16] Tilžės miesto gyventojai kariuomenei suruošė iškilmingą sveikinimą.

Kovo 25-oji, šeštadienis

Šeštadienį buvo nukabinta Klaipėdos krašto gubernatūros iškaba ir vietoj jos pakabinta „Lietuvos konsulatas". Tuoj prie jo išsidriekė žmonių, norinčių išvažiuoti iš Krašto, eilės.

---

[15] MT posėdžio 1939 03 24 nutarimas. *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 1080, l. 52. – Posėdyje nedalyvavo susisiekimo ministras Kazys Germanas.

[16] Kariuomenės štabas, II skyrius. Slaptai. Žinios iki 1939 m. kovo 25 d. 10 val.: Sugrįžo į Tilžę apie dvi grupes sunkiosios artilerijos, kavalerijos pulkas (spėjama, kad iš Įsručio), dviratininkų daliniai, 10 šarvuočių, apie du batalionai pėstininkų, taip pat sunkvežimių ir motociklininkų. *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 1095, l. 39.

Kita ne mažesnė eilė išsirikiavo prie Direktorijos. Siekdama šiek tiek sureguliuoti chaotišką ir spontanišką pasitraukimą iš Krašto, Direktorija pradėjo reikalauti papildomų pažymų apie sumokėtą buto nuomą ir darbo bei magistratui priklausančius mokesčius. 1939 m. kovo 25 d. buvo išplatintas atsišaukimas, parašytas negrabia lietuvių kalba:

Paakinama į tai, kad sienos legitimacijos išvykimui iš ligšiolinio Klaipėdos Krašto į Lietuvą kol kas yra duodamos tiktai buvusiųjų lietuviškųjų Centro Valdžios įstaigų ir lietuviškųjų valdiškų bendrovių valdininkams, jeigu jie patiekia paliudijimus apie tai, kad jų mokesčiai yra užmokėti arba jie neprivalo mokesčių mokėti, buto nuoma ir miesto įmonių elektros srovės sąskaita yra užmokėta.

Dirbantieji lietuviai gyventojai užprašomi pasilikti savo darbo vietose. Jeigu kas ne dėl savo kaltės nustoja darbo vietos, tai jis privalo tai pranešti darbo tarpininkavimo vietai, kuri yra Krašto Apdraudimo Įstaigos name arba pas apskrities valdybas.

Nacionalsocialistinėje valstybėje turės darbo ir už[mokesčio] kiekvienas, kuris nori dirbti.

Už Reicho Valdžios Komisaro Klaipėdos Krašto prijungimui pavaduotoja –
Klaipėdos Krašto Direktorija: Bertuleit, Monien, Böttcher, Sziegaud. [17]

Lietuvos spauda pranešė; kad penktadienį iš Lietuvos kalėjimų buvo paleista 15 klaipėdiškių, šeštadienį – dar apie 20. Didžiosios Lietuvos kalėjimuose klaipėdiškių nebeliko.[18]

Kovo 27-oji, pirmadienis

Miestas stengėsi sugrįžti į įprastą darbo ritmą. Klaipėdos komendantu paskirtas jūrų kapitonas Fleischer. Naujoji komendantūra įsikūrė tose pačiose patalpose, kur buvo ir anksčiau. Klaipėdos kareivinės buvo valomos, remontuojamos, tikrinama, ar lietuviai nėra palikę sprogstamosios medžiagos užtaisų.

Iš Lietuvos kariuomenės II skyriaus pranešimų:

Bendrai jūreiviai Klaipėdoje dominuoja. Yra jūreivių su pėstininkų apranga, bet su jūreivių kepurėmis, matomai, tai yra desantiniai arba krantų apsaugos daliniai.[19]

Kovo 30-oji, ketvirtadienis

Po įvykusio anšliuso praėjo savaitė. Rytinis *Lietuvos aido* numeris pranešė, kad šiandien vyks viešas seimo plenumo posėdis, kuriame užsienio reikalų ministras padarysiąs pranešimą apie Klaipėdos krašto perleidimą. Į posėdį susirinko apie 50 vietos ir užsienio žurnalistų, daug publikos. Vyriausybės ložėje sėdėjo ministras pirmininkas gen. J. Černius ir ministras J. Urbšys.

---

17 Atsišaukimą pasirašė Bertulaitis, Monynas, Biotcheris, Žygaudas – visa Direktorija *in corpore*. *MLIM*, IR-294.

18 Informacija iš *Lietuvos žinių*, 1939 03 27, Nr. 70.

19 Žinios iki 1939 m. kovo 27 d. 8 val. vak. *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 1095, l. 41.

Respublikos seime svarstomas klausimas oficialiai skambėjo taip: *Dėl Klaipėdos krašto perdavimo Vokietijai.*

Štai posėdžio stenograma:

Seimo posėdis. Pradžia 10 val. 21 min.
Pirmininkauja seimo pirmininkas inž. K. Šakenis.
Sekretoriauja seimo sekretorius J. Viliušis.
Dalyvauja 42 seimo nariai, Ministras pirmininkas brig. gen. J. Černius, užsienio reikalų ministras J. Urbšys.

Darbų eilė

1. Užsienio reikalų ministro pranešimas dėl Klaipėdos krašto.

Pirmininkas. Gerbiamieji seimo nariai, 128-ąjį posėdį pradedame. Darbų eilėje yra p. užsienio reikalų ministro pranešimas. Prašau p. užsienio reikalų ministrą padaryti pranešimą.

Užsienio reikalų ministro pranešimas
dėl Klaipėdos krašto

Užsienio reikalų ministras Juozas Urbšys:
Gerbiamieji seimo nariai, kovo 21 d. esu tamstoms išdėstęs tą padėtį, kuri Lietuvoje buvo susidariusi po mano pasikalbėjimo su reicho užsienio reikalų ministru von Ribbentropu, įvykusio Berlyne pirmadienį, kovo mėn. 20 d. Atsižvelgdama į tą padėtį, Lietuvos vyriausybė kovo mėn. 22 d. pasiuntė mane į Berlyną derėtis su reicho vadovybe dėl Klaipėdos krašto likimo. Tą pačią kovo 22 d. tarp Lietuvos ir Vokietijos buvo pasirašyta sutartis, kuri tamstoms yra pateikta. Vyriausybė prašo seimą duoti savo sutikimą jai ratifikuoti.
Pirmininkas. Kas norėtų kalbėti dėl šio pranešimo? Žodį gauna p. Pūtvis:
P ū t v i s. Siūlau šią rezoliuciją:
Imdamas dėmesin p. užsienio reikalų ministro pareiškimą ir turėdamas galvoje susidariusią padėtį, seimas duoda reikalingą sutikimą kovo mėn. 22 d. Lietuvos ir Vokietijos sutarčiai ratifikuoti.
Pirmininkas. Kas dar norėtų kalbėti? Norinčių nėra. Prašau balsuoti šitą pasiūlymą. Kas prieš pasiūlymą? Nėra. Kas susilaikė? Nėra. Tad pasiūlymas priimamas.
Mūsų darbų eilė baigta ir posėdis baigtas. Apie kitą posėdį bus pranešta atskirai.
(10 val. 26 min.)[20]

Labai įdomus dokumentas. Jį interpretuoti galima įvairiai. Iš 49 seimo narių ratifikuojant Klaipėdos „sugrąžinimo" sutartį dalyvauja 42; tad kvorumas yra. Per penkias minutes, kaip užfiksuota protokole, atliekama visa privaloma procedūra: užsienio reikalų ministras J. Urbšys referuoja apie padėtį (nors niekaip neįvardija esamos padėties: nevartoja nei termino *perleidimas*, nei *grąžinimas* ar kt.), seimo narys Stasys Pūtvis perskaito rezoliuciją ir – klausimas išspręstas? Niekas neketina kalbėti. Tačiau kodėl pirmininkaujantis Konstantinas Šakenis, siūlydamas bal-

[20] Lietuvos istorijos šaltiniai. Vilnius, 1961, t. IV, p. 714–715. Šiame posėdyje nedalyvavo du Klaipėdos krašto atstovai IV seime – Michaelis Feslingas ir Michaelis Jurgelaitis. Trečiasis atstovas – ūkininkas iš Eglynų Jonas Pakalniškis, kaip žurnalistai pažymėjo, atrodė labai susijaudinęs; bet, atidavęs Klaipėdą, neužmiršo pasiimti paskutinės algos iš seimo buhalterijos.

suoti dėl pristatytos rezoliucijos, neklausia tradiciškai – *kas už?* Kodėl jis klausia – *kas prieš?* Regis, posėdis vyksta praėjus net savaitei po Sutarties pasirašymo. Ar tiek reikėjo laiko, kad vyriausybė „apdorotų“ seimo narius tinkamai balsuoti? Šiandieną toks klausimas, aišku, – tik retorinis.

Likvidacinė komisija ir jos veikla

Abi vyriausybės Klaipėdos kraštui perduoti / perimti sudarė Likvidacinę komisiją. Lietuvos pusė Lietuvos vyriausiuoju komisaru valstybės turtui Klaipėdoje perduoti Vokietijos valstybės žinion paskyrė Užsienio reikalų ministerijos Ekonomikos departamento direktorių Joną Norkaitį. Tai buvo itin tinkama kandidatūra tokiam reikalui. Ekonomistas ir finansininkas J. Norkaitis 1923 metais buvo Finansų ministerijos įgaliotinis Klaipėdos kraštui, dirbo ir Klaipėdos muitinės viršininku, buvo rinktas į *Aukuro* valdybą; tad labai gerai pažinojo ir Klaipėdos kraštą, ir jo žmones.

Pagrindinės vyriausiojo komisaro J. Norkaičio funkcijos buvo tvarkingai perduoti arba evakuoti Lietuvos vyriausybines įstaigas ir turtą. Kiekviena ministerija sudarė ekspertų grupes spręsti klausimus savo žinybos jurisdikcijoje. Vėliau dar komisaro pavaduotoju buvo paskirtas Antanas Kalvaitis.

Komisaru paskirtam buvusiam gubernatoriui Viktorui Gailiui priklausė visi vidaus ekonominiai ir finansiniai reikalai, susidarę dėl naujų aplinkybių.

Lietuvos Respublikos vyriausybė pirmą kartą preliminariai praktinius Krašto perdavimo reikalus apsvarstė kovo 23 d. Pagrindinis klausimas, – kokiu būdu evakuoti valstybinių įmonių ir įstaigų turtą bei personalą.

Kartu Ministrų kabinete kovo 23 d. buvo nuspręsta Klaipėdoje įsteigti Lietuvos generalinį konsulatą. Į jį dirbti buvo perkeliami valdininkai iš gubernatūros: patarėjas Martynas Brakas, referentas M. Bruzdeilynas, sekretorius V. Bakūnas.[21] Generaliniam konsulatui iš esmės buvo skiriama pagrindinė Lietuvos valstybės atstovavimo funkcija. Iki jo darbo pradžios visus konsulinius klausimus pavesta spręsti Tilžės konsulatui, skubos tvarka perkeldintam į Klaipėdą.[22]

Vokietija savo ruožtu komisaru turtui ir Kraštui perimti paskyrė Direktorijos pirmininką Vilių Bertulaitį. Generalinį įgaliojimą, aukštesnį už V. Bertulaičio įgaliojimus, tvarkyti ir spręsti visus reikalus turėjo Ernstas Noimanas. Už visą Klaipėdos krašto perėmimą ir inkorporavimą į Vokietijos reichą buvo atsakingas Rytų Prūsijos gauleiteris Erichas Kochas.

J. Norkaitis į Klaipėdą atvyko kovo 23 d., bet pasimatyti su Vokietijos pusės komisaru pavyko ne iš karto. J. Norkaitį tuoj užgriuvo svarbiausi reikalai: neveikiantis telefono ryšys (su Kaunu teko kalbėtis per Karaliaučių)[23], areštuotų tarnautojų sąrašai, sunerimusios valdininkų

---

21 Ministrų Tarybos 1939 04 06 posėdžio protokolas. *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 1080, l. 64.

22 Ministrų Tarybos 1939 03 23 posėdžio protokolas. *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 1080, l. 51. – Generaliniame konsulate dar dirbo sekretorius Vladas Sadauskas, atašė Adolfas Klemas, kuriam buvo pavesta rūpintis Lietuvos Respublikos piliečių, gyvenančių Klaipėdos krašte, švietimo ir kultūros reikalais; taip pat vėliau buvo atsiųstas dirbti konsulas Juozas Tijūnėlis. Jo pareigos buvo stebėti ir analizuoti informaciją, rašyti *Pro memoria* URM ir atlikinėti kitus darbus. Lietuvos generalinis konsulatas Klaipėdoje baigė darbą 1940 m. rugpjūčio mėn., Lietuvai praradus suverenitetą.

23 Tiesioginis telefono ryšys J. Norkaitis–Kaunas buvo atkurtas tik paliepus Vokietijos URM. Iš K. Škirpos 1939 03 25 slapto pranešimo Lietuvos užsienio reikalų ministrui. *LCVA*, f. 383, ap. 8, b. 897, l. 11.

932 9 balandžio 27

84

Lietuvos Pasiuntinybei

Berlyne

P.II

Lietuvos vyriausybė paskyrė konsulą Antaną Kalvaitį Lietuvos komisaro pavaduotoju. P.Kalvaitis išvyko jau į Klaipėdą š.m. balandžio mėn.25 d.

Užsienių Reikalų Ministerija prašo Pasiuntinybę pranešti tai Vokietijos Auswaertiges Amt'ui.

JB/OP

Įgaliotas Ministras

95

1939 m. balandžio mėn. 29 d.

85

P II

Ponui

Komisaro Pavaduotojui

Klaipėdoje.

Užsienių Reikalų Ministerija laiko garbe persiųsti Tamstai įgaliojimą Nr. 9507 ir jo vertimą, kuriuo Tamsta esi paskirtas Komisaro Pavaduotoju vykdyti,pagal 1939 m. kovo mėn. 22 d. Lietuvos Vokietijos valstybinės sutarties 2 straipsnio nuostatus, žinybų perdavimą Klaipėdos Krašte.

Priedų: 2.

J. BRĖDIKIS,
Pasiuntinybės Patarėjas

LCVA, f. 383, ap. 8, b. 967, l. 84, 85

šeimos, susisiekimo priemonių turtui ar žmonėms išvežti paieška, uoste įstrigę laivai su eksportui pakrautais gendančiais maisto produktais[24] ir daugybė kitų [žr. 19 priedą].

Buvo numatyta maždaug tokia perdavimo tvarka: atskirų žinybų viršininkai arba jų įgaliotiniai užmegs kontaktą su atitinkamais Vokietijos žinybų atstovais. Jeigu Lietuvos ir Vokietijos žinybų pareigūnai negalėtų susitarti, tuomet klausimą spręstų komisarai.

Vyriausiasis komisaras J. Norkaitis su komisijomis įsikūrė buvusios gubernatūros rūmuose. Pirmosios savo atstovus atsiuntė Vidaus reikalų, Susisiekimo ir Finansų ministerijos. Paaiškėjus atliktinų darbų apimčiai ir pobūdžiui, kiekviena ministerija siuntė savo ekspertus. Dėl įmonės turto sutvarkymo į Klaipėdą atvyko *Maisto* direktorius Kazys Sruoga, *Lietūkio* kolonialinės prekybos skyriaus vedėjas H. Trapikas. *Pienocentro* reikalus sutvarkyti buvo įgalioti Drevinskas ir Feliksas Gasparavičius. Vokiečių pusė labai atidžiai stebėjo, kad atvykusių ekspertų nebūtų per daug. Kartais tekdavo ir pasiginčyti dėl vieno kito eksperto reikalingumo. Mat vokiečiai sprendė ne pagal ekspertų kvalifikacijas, o pagal personalijas. Neįtikusiam kuo nors ekspertui paprasčiausiai nebūdavo išduodama (arba vilkinama išduoti) viza.

Ministerijų komisijos ėmėsi darbo kiekviena pagal savo kompetenciją: registravo, vertino turtą ir sprendė jo likvidavimo klausimą, rengė evakuacijos planus. Šiuo momentu ir išryškėjo, kaip lengvabūdiškai ir neapdairiai elgėsi Lietuvos vyriausybė, nenumačiusi ir neapgalvojusi įmanomos evakuacijos niuansų.

Pirmajame oficialiame komisarų J. Norkaičio ir V. Bertulaičio susitikime buvo sutarta dėl to, kas laikytina Lietuvos valstybės turtu, esančiu Klaipėdos krašte. Pagal funkcionalumą jis buvo suskirstytas į tris grupes:

I grupė – uostas, geležinkeliai, keliai, paštas, telefonas, telegrafas, muitinės[25];

II grupė – mokyklos, administracinės įstaigos ir joms pavaldžios prekybos bei pramonės įmonės;

III grupė – privačių asmenų (Lietuvos piliečių) turtas.

Komisarų derybose dar buvo svarstyti trys pagrindiniai strateginiai klausimai: laisvosios zonos uoste nustatymas, finansinis atsiskaitymas ryšium su Klaipėdos krašto perdavimu Vokietijai ir tolesni Lietuvos–Vokietijos prekybiniai ryšiai.

Kovo 27 d. tartasi ir dėl gyventojų evakuacijos. Po neilgų debatų J. Norkaitis ir V. Bertulaitis susitarė, kad norintys išvykti centro įstaigų valdininkai privalo gauti Direktorijos leidimą.

---

[24] Uoste įstrigo išsiuntimas bekonų partijos, paruoštos Anglijai. Šios siuntos vertė buvo 700 000 Lt. Išsiuntimą blokavo vietinės vokiečių įstaigos Klaipėdoje. Taip pat buvo sulaikytas 30 vagonų su grūdais išsiuntimas į užsienį ir kt. Toks transporto ekspedijavimo trukdymas grėsė labai didelėmis baudomis už užsakymo neįvykdymą laiku arba už sugedusią prekę. Lietuvos valstybei tai būtų buvusios didelės papildomos žalos. Šiuos reikalus sprendė nebe Klaipėdoje esantys komisarai, o Berlyno ir Kauno ministerijų atsakingieji valdininkai. Bendra įtampa buvo didžiulė.

[25] Čia įdomus teisinis momentas: pagal Klaipėdos konvencijos 5 straipsnį visas Vokietijos turtas, iki 1920 m. sausio 10 d., t. y. iki Versalio taikos sutarties įsigaliojimo, buvęs Klaipėdos krašte, buvo perleidžiamas Lietuvai. Tačiau visą šį turtą, išskyrus plačiuosius geležinkelius, plentus, paštą, telegrafą, telefoną, muitinės pastatus, uostą ir jo įrengimus, Lietuva turėjo perduoti Klaipėdos krašto autonominiams valdžios organams. Dabar gi 1939 m. kovo 22 d. Sutartimi tą patį turtą Lietuva turėjo dar kartą *de jure* perduoti jau Vokietijos reichui. Taigi lyg ir galima teigti, kad Lietuvos Respublikos nuostoliai yra tik lėšos, per 16 metų įdėtos į tų sričių infrastruktūros plėtrą.

Išvykstantis valdininkas galėjo be atskiro leidimo išsivežti asmeninį turtą ir 1000 Lt pinigais. Jeigu norėjo išsivežti didesnę grynųjų pinigų sumą, reikėjo atskiro Direktorijos leidimo.

Ne valdininkams iš Klaipėdos išvykti sutarta taikyti tokią tvarką:

Gyvenantieji Klaipėdos mieste ir apskrityje turi gauti Direktorijos leidimą. Gyvenantieji Šilutės ir Pagėgių apskrityse turi gauti tų apskričių viršininkų leidimą. Kiekvienos šeimos galva gali išsivežti be trukdymo 1000 litų, norintieji daugiau turi gauti atskirą leidimą. Taip pat sutarta, kad J. Norkaitis teiks mantos sąrašus visiems su šeimomis pasilikusiems valdininkams Klaipėdos krašte.[26]

Bendrai aptarus tuos klausimus, V. Bertulaitis pasiūlė, kad komisaras J. Norkaitis jau šiandien arba ryt pasirašytų bendrą įstaigų perdavimo aktą ir galėtų iš Klaipėdos išvykti. Visą kitą likusį perdavimo darbą, Direktorijos pirmininko nuomone, atliktų technikai. J. Norkaitis griežtai užprotestavo tokį pasiūlymą ir pareiškė, kad išvyks iš Klaipėdos tik atlikęs visus darbus ir gavęs Lietuvos vyriausybės leidimą. V. Bertulaičiui teko sutikti su tokiu griežtu atsakymu.

Vienas labiausiai degančių klausimų buvo *Lietuvos banko* ir *Žemės banko* reikalai. Mat iš Karaliaučiaus atvykęs Reichsbanko atstovas norėjo užimti *Lietuvos banką*, motyvuodamas tuo, kad tai yra emisijos bankas ir todėl su visu savo turtu bei patalpomis turi pereiti Reichsbanko žinion. Ilgai aiškintasi su V. Bertulaičiu (juk šis irgi buvo bankininkas), kol J. Norkaičiui pavyko įrodyti, kad *Lietuvos bankas* yra privatus akcinis bankas, ne emisijos bankas, ir todėl jis, kaip ir kiti privatūs bankai, gali pasilikti veikti toliau. Nepaisant tokių įrodymų, dalį patalpų vokiečiai užėmė, tačiau bankų reikalus spręsti buvo ne komisarų kompetencija, ir čia reikėjo vyriausybės įsikišimo.[27] Daugelį nesklandumų, kurie iškildavo (pvz., kariuomenės apgyvendinimas mokyklų pastatuose), Vokietijos pareigūnai buvo linkę įvardyti kaip *pereinamojo laikotarpio* trūkumus ir ne visada skubėdavo juos išspręsti.

Esant sudėtingesnei situacijai, į turto perdavimo ar likvidavimo derybas būdavo įtraukiamas generalinis konsulas Karaliaučiuje Leopoldas Dymša arba net Rytų Prūsijos gauleiteris Erichas Kochas.

Kai kuriuos perėmimo ir likvidavimo reikalus trukdė išspręsti skirtingos Lietuvos ir Vokietijos pozicijos. Būtinai reikėjo papildomų instrukcijų ir įstatymą įgyvendinančių aktų. Viskam reikėjo derybų.

Derybų eigą galėtume pavadinti derybų raundais. Vienas pirmųjų tokių raundų startavo 1939 m. balandžio 23–24 d. Berlyne. Apie tų derybų rezultatus – IV skyriuje.

Evakuacijos prielaidos

Juridinis pasitraukimo iš Klaipėdos pagrindas buvo Sutarties 2 str. 1 punkto pirmajame straipsnyje: <...> *Klaipėdos kraštas, skaitant nuo šios dienos, vėl sujungiamas su Vokietijos reichu.* O 2 str. sako, kad *iš Klaipėdos krašto bus tuojau evakuotos Lietuvos karinės ir policinės pajėgos. Lietuvos vyriausybė rūpinsis, kad evakuojant Kraštas būtų paliktas tvarkingoje būklėje...*

[26] Paaiškinimas *Lietuvos žiniose*, 1939 03 25, Nr. 69.

[27] *Pro memoria. LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 2180, l. 287–288.

Greta Sutarties 1939 m. kovo 22 d. Berlyne papildomai buvo pasirašytas ir tokio turinio Protokolas:

Šiandien pasirašant Lietuvių–Vokiečių sutartį apie sujungimą iš naujo Klaipėdos Krašto su Vokietijos reichu konstatuojamas abiejų šalių sutarimas dėl to, kad sutarties 2-jo straipsnio 1-jo posmo 1-jame sakinyje numatytasis evakuavimas bus įvykdytas ligi 1939 metų kovo mėn. 23 d. septintos valandos ryto. Pastatų ir įrengimų perdavimui iš Lietuvių pusės vietose bus paliktos mažos perdavimo komandos.[28]

Įsidėmėtina, kad evakuacijai iš Klaipėdos krašto nei teoriškai (Sutartis *Vyriausybės žiniose* buvo paskelbta tik 1939 m. balandžio 13 d.), nei praktiškai laiko nebuvo duota išvis. Antrojo Sutarties straipsnio TUOJAU virto auštančio ryto septinta valanda.

Atsimintina, kad 1924 m. Klaipėdos krašto Konvencija ir Statutas griežtai atskyrė Lietuvos Respublikai ir autonominėms institucijoms priklausančias valdymo ir veiklos institucijas (sritis bei įstaigas). Tad minėtasis protokolas visų pirmiausia lietė Lietuvos Respublikai pavaldžias įstaigas ir sritis. Atkreiptinas dėmesys į nurodytą evakuacijai laiką – jo praktiškai nebuvo. Tai nulėmė, kad pasitraukimas iš Krašto buvo chaotiškas.

Lietuvos vyriausybės ir ministerijų bei respublikinių įstaigų dispozicijoje buvo Klaipėdos krašto gubernatūra, Susisiekimo ministerijos žinioje buvusios geležinkelių valdyba (platieji geležinkeliai), pašto, telefono, telegrafo įstaigos, Rusnės vandens kelių rajonas, uosto valdyba, sienų apsauga, uosto ir geležinkelių policija (vidaus policija priklausė Direktorijai), laivyba Nemunu, muitinės, akcizo, vartojimo ir gėrimo mokesčių rinkimas (nors tam tikra dalis mokesčių buvo perleidžiama Klaipėdos krašto iždui). Prie valstybinių įstaigų galima priskirti ir monopolijų *Maistas, Pienocentras, Lietūkis* įmones, *Lietuvos* bei *Žemės bankų* skyrius, kurių administravimo centrai buvo Kaune. Be to, egzistavo dar akcinės bendrovės, pagal kapitalą lietuviškos arba pusiau lietuviškos.

Taigi vienos įstaigos turėjo pereiti iš rankų į rankas, kaip ir numatė Sutartis. Kitomis įstaigomis ir organizacijomis privalėjo pasirūpinti Lietuvos centrinės institucijos.

Tuoj pat lygiagrečiai iškilo ir perduotino arba išsivežtino turto klausimas. Mat Lietuvos valstybės turtas Klaipėdos krašte buvo dvejopas: turtas, kurį valdė administracijos organai viešajai funkcijai vykdyti (muitai, kariuomenė, uostas, paštas, geležinkeliai), ir turtas, kurį valdė Lietuvos valstybė ne viešajai funkcijai vykdyti, o iš esmės privataus asmens teisėmis (pvz., mokyklų pastatai). Taigi pirmos rūšies turtas buvo perduotinas Reichui pagal pasirašytą Sutartį, o antros rūšies turtas galėjo būti Lietuvos valstybės likviduotas kaip privatus.[29] Tačiau šios juridinės nuostatos pirmosiomis dienomis nebuvo viešai skelbiamos, gal net ir patiems Lietuvos vyriausybės nariams jos pasidarė aiškios gerokai vėliau. Tokia juridiškai neaiški situacija sukėlė daug nesusipratimų ir įtampos.

Kai kovo 22 d. per pietus Klaipėdos gubernatorius Viktoras Gailius pagaliau prisiskambino į Kauną, jam buvo atvirai pasakyta – *Klaipėdos evakuacijos reikalu nieko negalima padėti, nes viršūnėse taip pat esanti panika.*

---

[28] Protokolas. Pasirašė J. Urbšys, K. Škirpa ir Joachim v. Ribbentrop. *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 1104, l. 62.

[29] Išaiškinimas dėl Lietuvos valstybės turto Klaipėdos krašte. *LCVA*, f. 383, ap. 8, b. 967, l. 122.

Chaotiška neorganizuota evakuacija prasidėjo jau kovo 22–23 dienomis. Šį chaosą lydėjo ir nepageidautini ekscesai – smurtas, plėšikavimas, gąsdinimai ir prievarta. Nevardydami visų nepageidautinų ekscesų (jų buvo apsčiai), pamėginsime detaliau atskleisti kai kurių objektų evakuacijos ir likvidavimo eigą.

Lietuvos kariuomenės evakuacija

Sklandžiausiai (santykinai) iš Klaipėdos krašto pasitraukė Lietuvos kariuomenė. Klaipėdos krašte Lietuvos kariuomenę 1939 m. kovo mėn. sudarė Klaipėdos ir Pagėgių įgulos.

Klaipėdos įgulos evakuacija prasidėjo anksčiausiai ir slapta. Jau kovo 17 d. 6-ąjį pėstininkų pulką (toliau – 6 PP) pasiekė nurodymai išvežti į Kretingą ir Plungę mobilizacinius išteklius ir nebūtiną turtą, nesukeliant evakuacijos įspūdžio. Šio turto evakuacija kovo 20–21 dienomis vyko be jokių trukdymų.

Po 1939 m. kovo 21 d. ultimatumo, kai Lietuvos vyriausybė nusprendė Klaipėdos kraštą perleisti Vokietijai, tos pačios dienos vakare, 22.30 val., Klaipėdoje dislokuotų 6-ojo ir 7-ojo pėstininkų pulkų vadai gavo įsakymą nedelsiant trauktis iš Klaipėdos krašto. Kovo 22 d., apie vidurnaktį, buvo pradėta 6 PP evakuacija. Iki 21 val. vakaro šio pulko kariai geležinkelio stotyje pakrovė per 80 vagonų amunicijos. Ir tik iš Kretingos atsiuntus garvežį ir 6 PP vadui pagrasinus karine jėga, kovo 23 d. naktį, 2.30 val., sąstatas su kariniu turtu pajudėjo iš Klaipėdos į Kretingą. Po 15 minučių iš Klaipėdos kartu su komendantūros personalu išvyko ir 6 PP. 7.40 val. pulkas be trukdymo kirto Lietuvos sieną. Iš Klaipėdos pasitraukęs 6 PP iš pradžių apsistojo Kretingoje, o kovo 31 d. įsikūrė Plungėje ir Telšiuose. Klaipėdoje kareivinėse buvo palikti du karininkai, turėję jas perduoti Klaipėdos krašto policijai.[30]

Po tokio gan skubaus pasitraukimo dar liko Krašto apsaugos ministerijai priklausiusio turto. Jį išsivežti į Lietuvą galės tik balandžio pabaigoje, kai iš A. Hitlerio gimtadienio minėjimo Berlyne į Klaipėdą sugrįžęs V. Bertulaitis pagaliau duos sutikimą atsiimti ir išvežti likusį turtą.[31] A. Kalvaičio pranešimu, Lietuvos kariuomenės karininkas su puskarininkiu į Klaipėdą atvyko balandžio 28 d. prižiūrėti inventoriaus ir turto pakrovimo darbų. Juos užbaigti planuota per savaitę.[32]

Drauge su 6 PP pasitraukė ir Klaipėdos krašto komendantūra. Karo komendantas plk. Andrašiūnas, Klaipėdos krašte atšaukus karo padėtį, daugiausia rūpinosi šaulių kariniu parengimu ir jų aprūpinimo klausimais. Kovo 21 d. vakare visų šaulių būrių vadai buvo įspėti pasirengti *visokiems galimumams*. Tą naktį buvo deginamos administracinės [administratyvinės] ir mobilizacinės bylos, kad nepatektų vokiečiams į rankas. O naktį į kovo 22 d. paskambinęs gubernatorius Viktoras Gailius pranešė, kad Lietuvos vyriausybė yra linkusi priimti vokiečių ultimatumą, todėl reikia stengtis vengti tiesioginio susirėmimo su vokiečiais. Tą dieną Klaipėdos įgulos viršininkas davė įsakymą komendantūrai ir šauliams evakuotis. Reikėjo skubiai spręsti

---

[30] Jokubauskas, V. Tau, tėvų žeme! // *Vakarų ekspresas*, 2008 11 22.

[31] Iš Lietuvos komisaro Klaipėdoje pranešimo Nr. 12. 1939 04 25. *LCVA*, f. 383, ap. 8, b. 967, l. 68.

[32] Iš A. Kalvaičio pranešimo Nr. 14, 1939 04 28. *LCVA,* f. 383, ap. 7, b. 2180, l. 191 a.

klausimą, kaip pristatyti visų šaulių, kurie buvo išsibarstę po miestą ir apylinkes, ginklus į 6 PP. Gubernatoriui tarsi ir pavyko susitarti su Direktorija, kad krašto policija palydės šaulius iki kareivinių. Per vargus komendantūrai pavyko gauti iš *Maisto* porą mėsai vežti sunkvežimių. Su šiomis mašinomis buvo išgabenta dalis ginklų, baldų ir bylos. Kai visi komendantūros ir šaulių rinktinės štabo daiktai buvo išgabenti, tais pačiais sunkvežimiais buvo nuvežti į stotį ir asmeniniai komendantūros tarnautojų daiktai. Apie 18 val. komendantūra buvo tuščia.

Kar. štabo I skyrius

Lapas įteikiamas adresatui

Telegrama oficialė, ~~tarnybinė, mokoma~~

(nereikalingus žodžius išbraukti)

Nr. 1

Priimta 3 mėn. 23 d. 08 v. 20 m. iš Šiaulių (siunčiančioji stotis)

91 Varnas- (telegrafisto pavardė)

KARIUOMENES ŠTABO VIRŠININKUI

KLAIPEDOS IGULA APLEIDO MIESTA 0245 V.ŽYGIS ATLIKTAS TVARKINGAI?X,BE IVYKIU,.IGULOS TURTAS,IŠSKYRUS KURA, PAŠARA,MAISTO DALI IR BUTU SKYRIAUS TURTA,IŠGABENTAS I KRETINGA IR PLUNGE.ŠIUO METU KLAIPEDOS IGULOS DALINIAI TVARKO APSAUGA D.LIETUVOS SIENOJE.6 PP VV -KRETINGA. PASIENIO POLICIJOS VADO - PALANGA.=

PULK.URBŠAS=AR+

LCVA, f. 929, ap. 3, b. 1095

3 val. nakties iš kovo 22 į 23 d. komendantas ir jo žmonės drauge su 6 PP išvyko į Kretingą. Sutvarkęs šaulių aprūpinimą ir maitinimą, komendantas pagal įsakymą išvyko į Šiaulius.[33]

Klaipėdos krašto karo komendantūra bus galutinai išformuota ir jos taikos meto etatai panaikinti nuo 1939 m. liepos 31 d.[34]

Apie Pagėgių įgulos evakuaciją žinome iš pulko vado plk. Genio raporto. Pranešimą, kad reikės pasitraukti iš Pagėgių ir išvežti turtą, pulko vadas gavo kovo 21 d. apie 23.00 val. Kaip skubiai teks evakuotis, jokios informacijos nebuvo. Tauragės apskrities viršininkas samprotavo, kad, ko gero, evakuacijai bus skirta penkios dienos. O turtui išvežti reikėtų bent šešių sunkveži-

[33] Pagal slaptą-asmenišką plk. Andrašiūno raportą 1939 04 05 III pėstininkų divizijos vadui. *LCVA*, f. 929, ap. 9, b. 236, l. 17–18.

[34] Informacija Kariuomenės tiekimo viršininkui. Slaptai. 1939 08 10, Nr. 7365. *LCVA*, f. 384, ap. 2, b. 1069, l. 338; Slaptas įsakymas kariuomenei Nr. 11 1939 06 24. *LCVA*, f. 511, ap. 1, b. 529.

mių. Kovo 22 d., 8 val. ryto, I bataliono vadas mjr. Kazanskis su keturiais sunkvežimiais išvyko į Pagėgius išgabenti ginklų ir kito vertingesnio turto, o vėliau ketinta – ir baldų. Darbo drabužius ir patalynę žmonės galėjo pasiimti ant dviračių.

Kovo 22 d. įvykiai klostysis jau taip sparčiai, kad suabejota, ar sunkvežimiai galės nuvažiuoti ten ir atgal keletą kartų. Todėl buvo planuojama juos pakrauti kuo pilnesnius. Tačiau sunkvežimiai iš komendantūros atvyko tik 14.00 val., o Pagėgių kuopa, gavus divizijos štabo įsakymą, buvo išvykusi prieš 15 min. – ilgiau pasilikti buvo rizikinga. Panemunė nuo pat ryto buvo SA dalinių užimta, ir visi gyventojai laukė, kada vokiečių kariuomenė pagaliau įžengs į Klaipėdos kraštą. Taigi Pagėgiuose, neskaitant kareivinių įrangos, liko nemažai intendantūros turto, kareivių kasdienių drabužių (nes išvyko su išeiginiais), dalis patalynės ir karininkų bei liktinių puskarininkių nuosavų daiktų.[35]

Apėjus daugybę formalumų pasistengta, kad laivo *Prezidentas Smetona* turtas būtų laikomas priklausančiu Krašto apsaugos ministerijai ir kaip toks buvo išgabentas iš Klaipėdos.[36] Pats laivas *Prezidentas Smetona* skubiai išplaukė iš uosto dar prieš A. Hitleriui atvykstant į Klaipėdą. Jūros apsaugos laivai buvo perkelti į Šventosios uostą (1940 metais juos perėmė TSRS karinis jūrų laivynas).

Pasienio policijos ir muitinės tarnybų pasitraukimas

Pasienio sargyba ir muitinė iš esmės yra valstybingumo atributai. Teritorija, kuri neturi apibrėžtų saugomų sienų, nevadinama valstybe. Klaipėdos krašte susikūrė specifinė situacija, kad abi ribas su užsienio valstybėmis ženklinančios institucijos dirbo ir egzistavo glaudžiai susijusios ir drauge [kituose Lietuvos Respublikos valstybės sienos sektoriuose tokio bendradarbiavimo nebuvo, šios abi tarnybos funkcionavo savarankiškai. – A. A.], nors ir buvo pavaldžios skirtingoms ministerijoms: pasienio policija – Vidaus reikalų, muitinė – Finansų ministerijai. Stiprūs ryšiai tarp muitininkų ir pasienio apsaugos buvo savotiškas tiek Klaipėdos krašto, tiek ir Lietuvos valstybės garantas.

Tarpukariu Klaipėdos krašto muitininkai buvo savotiškai privilegijuoti tarnautojai. Viena vertus, buvo didžiulė konkurencija užimti tas pareigas; tai buvo priesaikos tarnautojai, dėvėję uniformas; jų darbo atlyginimai palyginti su kitomis valdininkų kategorijomis buvo aukšti. Tad ir reikalavimai jiems buvo keliami aukšti. Muitinių sistema Klaipėdos krašte susiklostė po 1923 metų, prijungus Klaipėdos kraštą prie Lietuvos Respublikos. Prie naujos valstybinės sienos buvo įkurtos Klaipėdos, Pagėgių, Šilutės, Smalininkų, Panemunės, Šilininkų, Rusnės ir Nidos muitinės. Sienos perėjimo punktuose būdavo po du muitininkus (viršininkas ir raštvedys-pasiuntinys). Be to, dar veikdavo sezoniniai sienos perėjimo punktai. Taigi darbo muitininkai turėjo nuolatos. Pagal savo darbo pobūdį muitininkai turėjo tiesioginius kontaktus su vokiečiais (iš Rytų Prūsijos), todėl muitininkų lojalumas Lietuvos Respublikai būdavo nuolatos

---

35 Plk. Kazanskio raportas pulko vadui 1939 03 22. 7 PP vado Genio raportas III PD vadui 1939 04 07. *LCVA*, f. 929, ap. 9, b. 236, l. 15, 16.

36 Iš A. Kalvaičio pranešimo Nr. 14, 1939 04 28. *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 2180, l. 181 a.

kontroliuojamas. [Muitininkus, kurių lojalumu būdavo abejojama, perkeldavo tarnauti gilyn į Lietuvą. Po anšliuso dauguma jų sugrįš į Klaipėdos kraštą. – A. A.] Ne paslaptis, kad tarp muitininkų buvo nemažai provokiškos orientacijos tarnautojų.

Pasienio policija tikrindavo asmenų, kertančių sieną, dokumentus; neretai pasienio ir muitinės tarnybos patalpos būdavo tos pačios. Tuo atveju pasienio policija, perėjimo punktų darbo laikui pasibaigus, perimdavo sienos apsaugą ties punktu ir galėdavo juo naudotis.

Anšliuso dienomis beveik visos muitinės buvo nusiaubtos Ordnungsdiensto ir SA vyrų, visi valdininkai praktiškai išsilakstė.

Pasienio policija teoriškai iš savo pozicijų turėjo pasitraukti su visa įranga ir ginklais. Tačiau kaip rodo amžininkų liudijimai, buvo įvairių ekscesų [žr. 9 priedą].

Štai Lietuvos įgaliotąjį atstovą Berlyne Kazį Škirpą iš Rytų Prūsijos pasiekė tokios nemalonios žinutės: prievarta atimti Panemunės ir Pagėgių muitinių kasų pinigai; Panemunėje išplėštas konfiskuotų gėrimų sandėlis; paimti ne tik Lietuvos banko keitimo kasos Panemunėje, bet ir tos kasos tarnautojų privatūs (iš kišenės) pinigai; nuginkluotas policijos viršininkas Petrauskas ir jo pavaduotojas; atėmus iš jų diržus, jie buvo priversti pėsčiomis iš Panemunės eiti link Tauragės; Panemunėje visi naujieji krašto pareigūnai prie muitinės, pereinamojo punkto ir pašte buvo gerokai įsigėrę.[37] Ką galėjo padaryti Lietuvos pasiuntinys? Tik informuoti Vokietijos užsienio reikalų ministeriją, kur beveik į visus jo priekaištus būdavo paaiškinama – *pereinamojo laikotarpio nesusipratimai.*

Pasienio policija pasitraukė iš savo dislokacijos vietų savarankiškai, palikdama (t. y. dažniausiai atiduodama) ginklus Ordnungsdiensto arba SA vyrams.

Pasitraukusi jūros pasienio apsauga paliko uoste savo laivus, vėliau ilgai dėl jų buvo deramasi. Vokietijos komisaras V. Bertulaitis iš esmės neprieštaravo, kad policijos laivai, skirti Lietuvos pajūrio apsaugai, būtų laikomi Lietuvos pajūrio apsaugos vienetu, t. y. jie nebuvo skirti tik Klaipėdos krašto apsaugos funkcijoms vykdyti. Kadangi šioji funkcija Lietuvos vyriausybės ir toliau turėjo būti vykdoma likusiame pajūryje, pasienio policijos laivai neturėjo būti perduoti vokiečiams.[38] Tačiau kovo 26 d. jie tebebuvo uoste, ir išplaukti jiems vokiečiai neleido.[39] Net balandžio 28 d. pasienio policijos ginklai, inventorius ir tarnautojams priklausantys pinigai, saugoti *Žemės banke*, dar tebebuvo vokiečių rankose.[40]

Užimant Klaipėdos kraštą, SA ir Ordnungsdiensto vyrai nesivaržė ir su muitininkais. Praktiškai visos muitinės buvo nusiaubtos. Mat naciams muitininkai simbolizavo Lietuvos įvykdytą Klaipėdos krašto užgrobimą 1923 m. Tad buvo neišvengta rimtų susirėmimų. Pvz., kovo 22 d. SA nariai suėmė Rusnės muitinės valdininkus Olišauską ir Zubaitį. Iš jų buvo atimti pinigai, kasos raktai, jie patys sumušti. Beveik iš visų SA užimtų muitinių buvo grobikiškai išvežami jų archyvai ir visa dokumentacija.[41]

---

37 Konfidencialus Konsulo pranešimas K. Škirpai, 1939 03 23 d. *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 2170, l. 192.

38 Išaiškinimas dėl valstybės ir privataus turto sampratos. *LCVA*, f. 383, ap. 8, b. 967, l. 122.

39 Iš informacijos 1939 03 26 vyriausybės posėdyje. *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 2170, l. 212.

40 Lietuvos komisariato Klaipėdoje pranešimas Nr. 14, 1939 04 28. *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 2180, l. 180.

41 Pagrindinių muitinių prie Lietuvos–Vokietijos sienos – Pagėgių ir Panemunės – archyvus Lietuvai pavyks atgauti tik 1939 m. rugsėjo mėn. Tuomet paaiškės, kad 1938–1939 m. knygų ir bylų nebėra. Jakubčionis, A. *Lietuvos muitinės...*, p. 156.

Oficialus muitinių perdavimas prasidėjo tik į Klaipėdą atvykus uosto muitinės viršininkui, Klaipėdos krašto muitinių kuratoriui Pranui Vainauskui.[42] Nebuvo aišku, ką daryti su išpirktomis prekėmis, sukrautomis muitinių sandėliuose. Vokiečių įstaigos neleido jų išvežti į Lietuvą. Jurbarko muitinėje įstrigo baidokas, gabenęs Celiuliozės fabrikui malkas.[43] Taigi reikėjo papildomų instrukcijų ar net teisinių aktų. Kol tokios instrukcijos buvo rengiamos, praretėjo muitininkų gretos. Laikoma, kad į Didžiąją Lietuvą sugrįžo 197 muitininkai, 70 liko Klaipėdos krašte. Departamento direktoriaus įsakymu, jie buvo įvardyti kaip *savavališkai pasišalinusieji iš darbo.*[44]

Muitininkai, parvykusieji į Lietuvą, gerokai vargo, nes Klaipėdos krašte liko jų šeimos, butai, baldai. O čia, naujoje vietoje, reikėjo nuomotis, pradėti gyventi iš naujo. Ne vienas patyrė finansinių nuostolių. Jokių persikėlimo išlaidų nebuvo numatyta. Ypač buvo sunku apsigyventi atvykusiems į Kretingą. Todėl Finansų ministerija, siekdama padėti savo tarnautojams, kreipėsi į Vidaus reikalų ministeriją, prašydama *iškraustyti gyventojus, kuriems prie sienos nebūtina gyventi, ir sudaryti sąlygas muitininkams.* Regis, pavyko sutarti dėl gyvenimo sąlygų muitininkams, ir tokių radikalių priemonių – gyventojų iškraustymo – neteko imtis. Tačiau ir kitose vietovėse, antai Palangoje, nelabai buvo paisoma namų savininkų norų, jeigu reikėjo įkurdinti muitininkus.[45]

Iš likusio muitinių sandėliuose turto po visų derybų Lietuva nebeatgavo prekių už 2 424 556,64 Lt. Daugiausia tokio turto liko Klaipėdos uosto sandėliuose – už 1 306 486,64 Lt, Panemunės muitinėje – už 300 434,22 Lt ir kitur.[46]

1939 m. kovo mėn. anšliuso pasekmė – Lietuvos–Vokietijos sienos prievartinis uždarymas ir muitinių tose vietose, kuriose jos buvo iki 1923 m., iki Klaipėdos atitekimo Lietuvai, atidarymas... Muitinės prie naujos Lietuvos–Vokietijos sienos, visiškai atitinkančios Vokietijos ir carinės Rusijos valstybės sienas, buvo pertvarkytos 1939 m. balandžio mėn. To mėnesio 6 d. departamento direktorius St. Stankus[47] kreipėsi į Finansų ministrą prašydamas panaikinti tik „popieriuje" teveikiančias Klaipėdos krašto muitines ir perėjimo punktus:

1. Smalininkų muitinę ir Vidkiemio perėjimo punktą,
2. Viešvilės muitinę ir Zokaičių perėjimo punktą,
3. Panemunės muitinę, Bitežerių, Bitėnų, Šereitlaukio ir Vingės punktus,
4. Pagėgių muitinę,
5. Šilininkų muitinę ir Lakūnėlių, Jonaičių perėjimo punktus,
6. Rusnės muitinę ir Rusnės, Tatamiškių bei Skirvytės perėjimo punktus,
7. Nidos muitinę ir Neringos perėjimo punktą,
8. Klaipėdos geležinkelio muitinę.

---

42 Iš informacijos 1939 03 26 vyriausybės posėdyje. *LCVA,* ap. 383, ap. 7, b. 2170, l. 212.

43 Iš A. Kalvaičio pranešimo 1939 04 28. *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 2180, p. 181 a.

44 MLE, III t., p. 177; Jakubčionis, A. *Lietuvos muitinės.* Vilnius, 1999, p. 158.

45 Jakubčionis, A. *Lietuvos muitinės...*, p. 159.

46 Ibid., lentelė p. 157.

47 Ibid., p. 159.

Numatyta šių panaikinamų muitinių tarnautojus įdarbinti naujai kuriamose muitinėse prie „naujos“ Lietuvos–Vokietijos sienos.[48]

Iš naujai atidarytų muitinių svarbiausia tapo Kretingos muitinė, kurią organizavo ir administravo Klaipėdos uosto muitinės viršininkas P. Vainauskas. Kretinga ir carinės Rusijos laikais buvo viena svarbiausių muitinių. Dabar į ją buvo perkeltos Klaipėdos uosto ir geležinkelio muitinės.

Iš esmės naujoji siena galutinai nusistovėjo 1939 metų rudenį, kadangi muitines reikėjo ne kurti, užteko tik perkelti. Šia prasme muitinėms ir pasienio tarnyboms buvo lengviau persitvarkyti negu kitoms Klaipėdos krašto netektį pajutusioms struktūroms. Iš Klaipėdos buvo pervežtas muitinių inventorius, įranga, prekės, liko tie patys kadrai. Ši sistema vėl pradės griūti 1940-ųjų metų vasarą, kai į Lietuvą įžengs TSRS Raudonoji armija, o sienos su Vokietija kontrolę ir muitines perims NKVD.

Bajorų kalėjimas buvo perkeltas visas (tarnautojai ir kaliniai) į Šiaulių sunkiųjų darbų kalėjimą 1939 m. gegužės 26 d. Žinių apie perdavimą nepavyko rasti; pasakojama, kad dėl transporto trūkumo kaliniai ėjo pėsčiomis.

Reikalavimas, kad visos Lietuvos militarinės pajėgos paliktų kraštą iki kovo 23 d. 7 val. ryto, buvo įvykdytas.

Civilinės lietuvių valdžios pa(si)keitimas

Civilinei valdžiai Klaipėdos krašte atstovavo Gubernatūra kaip pagrindinė Lietuvos Respublikos centrinės valdžios institucija. Ji buvo įsteigta 1924 m., performavus Lietuvos Respublikos vyriausybės aukštojo įgaliotinio įstaigą. 1939 m. be Klaipėdos krašto gubernatoriaus (paskutinis buvo klaipėdiškis Viktoras Gailius), joje dirbo 30 asmenų [žr. 22 priedą].

Matyt, siekdamas išlaikyti *visišką ramybę ir rimtį*, pagrindinis Lietuvos Respublikos pareigūnas okupuojamame krašte pasirašo savo įsakymą Nr. 14a[49], paskutinį šiame krašte, ir praneša apie savo išvykimą į Kauną.

Pagal Martyno Anyso prisiminimus, evakuacija iš Klaipėdos krašto atrodė taip:

Prasidėjo individualus pavienių asmenų bėgimas. Paaiškėjo, kad *net nebuvo galimybės išvežti Gubernatūros ir kitų Centro vyriausybės įstaigų ir lietuviškų organizacijų archyvus ir partijų sąrašus.*[50] Gubernatūra savo sunkvežimio neturėjo. Sunkvežimį byloms išvežti pavyko gauti iš Direktorijos,

---

[48] Kitas Departamento direktoriaus įsakymas numatė atidaryti šias naujas muitines: Jurbarko, Tauragės, Naujamiesčio, Aisėnų, Gargždų, Kretingos (su Bajorų perėjimo punktu) ir Palangos (su Būtingės perėjimo punktu) muitines bei Pašvenčio ir Paleikių prieplaukas (prie Jurbarko muitinės), Degučių, Gardamo, Inkaklių ir Sugintų (prie Tauragės, Naujamiesčio muitinių), Kretingos bei Jokūbavo (prie Kretingos muitinės) perėjimo punktus. Suorganizuotos naujos muitinės // *Tautos ūkis*, 1939, Nr. 13, p. 306. – Čia pasikartojo 1923 metų situacija, tik veidrodiniu būdu. 1923 m. Jurbarko, Tauragės, Naujamiesčio, Aisėnų, Gargždų, Kretingos ir Palangos muitinės buvo uždarytos, o jų tarnautojai perkelti į Smalininkų, Klaipėdos, Šilutės, Panemunės, Rusnės, Pagėgių ir Nidos muitines.

[49] Klaipėdos krašto gubernatoriaus įsakymas Nr. 14a, 1939 03 22. *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 1069, l. 110.

[50] Anysas, M. *Kova dėl Klaipėdos...*, p. 386.

Nuorašas

Klaipėdos Krašto Gubernatoriaus

Įsakymas Nr 14a

Klaipėda, 19 39 m. kovo mėn. 22 dieną.

Šiandieną, 24 val. tarnybos reikalais išvykstu į Kauną.

Skubesnius reikalus pavedu atlikti Gubernatūros reikalų vedėjui M.Kukučiui. -

(pas.) Vk. Gailius.
G u b e r n a t o r i u s

Nuorašas tikras:

Gub. Reikalų Vedėjas.

LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1069, l. 110

Pirmasis egzempliorius

RESPUBLIKOS PREZIDENTO

A K T A S.

Remdamasis Lietuvos Konstitucija (str.124) ir Ministro Pirmininko teikimu (1940 metų sausio mėn.12 d. Nr.39), atleidžiu Klaipėdos Krašto Gubernatorių VIKTORĄ G A I L I Ų iš pareigų dėl įstaigos likvidavimo nuo 1940 metų vasario mėn.1 dienos.

KAUNAS,1940 metų sausio mėn.13 d.

RESPUBLIKOS PREZIDENTAS

MINISTRAS PIRMININKAS

LYA, f. 3377, ap. 58, b. 807, l. 79

tačiau jis Liepojos gatvėje sulūžo, o byloms išsibarsčius po gatvę, praeiviams buvo proga pasijuokti – kaip netvarkingai „žemaičiai bėga".

Besiruošiant evakuacijai, Gubernatūroje buvo deginami kai kurie slapti dokumentai, kiti buvo vežami į Kretingą. Telefonu buvo gautas paliepimas sunaikinti susirašinėjimą, kuris galėtų būti naudingas naciams.

Gubernatūros evakuacija ėjo išformavimo ir dalies perkėlimo į Kauną būdu. Joje dirbusius atrinktus specialistus, pareiškusius norą likti Vyriausybės dispozicijoje[51], buvo nuspręsta palikti Klaipėdoje ir nuo kovo 23 d. laikyti esančius komandiruotėje prie Lietuvos vyriausybės Komisaro ir Lietuvos konsulato. Taip buvo palikta 18 tarnautojų, o kiti išvyko į Kauną. Pasilikusiems Klaipėdoje Gubernatūros tarnautojams buvo mokama pusė dienpinigių, nustatytų komandiruojamiems į Vokietiją tarnautojams, sumos.[52] Pasilikę Klaipėdoje Gubernatūros darbuotojai turėjo padėti ne tik įsteigti Konsulatą, bet ir atlikti daugybę likvidacinių darbų. Kai kurie Gubernatūros tarnautojai dėl Gubernatūros likvidavimo pageidavo gauti pašalpą ir skirti jiems pensiją. Daugiau dirbti jie nebesutiko.[53]

Kai Klaipėdoje pradėjo veikti Generalinis konsulatas, Gubernatūros veikla Klaipėdoje nutrūko visiškai. Perkėlus Gubernatūrą ir jos tarnautojus į Kauną, buvo tikimasi, kad iki 1939 m. rugpjūčio 1 d. bus paruoštas Gubernatūros archyvo ir atskaitomybės perdavimas, o tarnautojai gaus naujus paskyrimus. Archyvas buvo gan greitai sutvarkytas, šiek tiek užstrigo finansinės atskaitomybės reikalai. Mat Gubernatūros kasa turėjo daug reikalų su organizacijomis, išblaškytomis ir po Lietuvos teritoriją, ir pasilikusiomis užsienyje [čia – Klaipėdos krašte].[54] Galutinai Klaipėdos krašto gubernatūra likviduota 1940 m. vasario 1 d. Tų metų sausio 13 d. Respublikos prezidento aktu Klaipėdos krašto gubernatorius Viktoras Gailius atleistas iš pareigų.[55]

Nors oficialiai nei Gubernatūra, nei gubernatorius nebėjo pareigų, klaipėdiečių sąmonėje jie dar ilgai išliko paskutine instancija, į kurią galima kreiptis reikalo ar pagalbos. Kažkiek reikalingos pagalbos buvusiems Klaipėdos krašto gyventojams po Gubernatūros likvidavimo galėjo suteikti prie URM suformuota Komisija Klaipėdos krašto reikalams (Viktoras Gailius, Pranas Sidzikauskas, Martynas Anysas[56]), kurios tiesioginė paskirtis buvo finansinių reikalų perduodant Kraštą galutinis sutvarkymas.

---

51 Sąrašas Gubernatūros tarnautojų, kurie pareiškė savo noru palikti Vyriausybės dispozicijoje. *LCVA,* f. 383, ap. 7, b. 2170, l. 190. – Sąraše 13 pavardžių: patarėjas Martynas Brakas, referentai Hansas Bruzdeilynas ir Mikas Klimaitis, reikalų vedėjas Mikas Kukutis, vyr. buhalteris Gaudentas Baltrušaitis, sekretoriai Jurgis Pėteris ir Vladas Bakūnas, mašininkė Janina Pėterienė, šoferis Mikšys, šveicorius Baltrušaitis, portjė Vilius Pempė, LOK Stasys Zeirys.

52 Lietuvos ministrų tarybos generalinio sekretoriaus 1939 04 12 raštas Nr. 345. *LCVA,* f. 923, ap. 1, b. 1104, l. 49.

53 Sąrašas Gubernatūros tarnautojų, pageidaujančių pašalpos ir pensijos. *LCVA,* f. 383, ap. 7, b. 2170, l. 191. – Šiame sąraše 6 pavardės: buhalteris Jonas Kėželis, sekretoriai Jurgis Enzikaitis ir Martynas Užpurvis, jaun., valdininkai Jonas Šlažas, Ema Dugnaitė ir Trūdė Bertulaitytė.

54 Gubernatoriaus V. Gailiaus 1939 07 26 raštas Ministrui pirmininkui. *LCVA,* f. 923, ap. 1, b. 1069, l. 29–30.

55 1940 01 13 Respublikos prezidento aktas. *LYA,* f. 3377, ap. 58, b. 807, l. 79.

56 M. Anysas savo knygoje *Kova dėl Klaipėdos*, p. 408, mini Praną Sidzikauską, tačiau tokio URM nerandame. Gal autorius suklydo, ir kalbama apie Vaclovą Sidzikauską, kuris pagal savo kompetenciją galėjo būti tokio komiteto narys.

Krašto perdavimo niuansai

Miestas, o ypač kraštas, visuomet yra sudėtinga struktūra. Ir staigus tos struktūros keitimas, nesvarbu, taikiomis ar ne visai taikiomis priemonėmis vykdomas, būna skaudus ir negailestingas. Pamėginsime atskleisti, kaip vyko kai kurių Klaipėdos krašto – kaip sudėtingos struktūros objekto – elementų naikinimas arba keitimas naujais. Analizuosime tik labiausiai specifines civilinės struktūros dalis – kai kurias civilines įstaigas ar organizacijas.

Kadangi nebuvo bendro pasitraukimo ir išvykimo iš Klaipėdos krašto plano, visiems teko pasikliauti savimi ir spręsti pagal konkrečias sąlygas.

Kiti svarbūs svarstytini klausimai buvo susiję su turto priklausomybe; reikėjo atsakyti į klausimus: kam priklauso Gubernatūros patalpos (namas buvo pirktas ir privačių asmenų); kam priklauso uoste stovintys baidokai; kam priklauso autobusai, kurie aptarnavo susisiekimą Klaipėdos krašte (vieni jų buvo Palangoje, kiti Klaipėdoje), ir daug kitokio kilnojamojo ar nekilnojamojo turto.

Išaiškėjo, kad nelengva suderinti abiejų komisijų – Krašto perdavimo ir Turto likvidavimo (t. y. J. Norkaičio ir V. Gailiaus) – funkcijas ir veikimą. O juk beveik visus klausimus dar reikėjo derinti su V. Bertulaičiu ir Direktorijos ekspertais.

Finansų ministerijos komisija užsiėmė lietuviškų bankų reikalais. Jie anšliuso dienomis ir po jo buvo patys opiausi. Bankai ir jų įstaigos, kredito įstaigos, taupomosios kasos buvo staigiai žmonių apgultos – kiekvienas norėjo kuo skubiau atgauti savo pinigus.

Evakuacija 1939 m. kovo mėn.
LCVA, Fotodokumentų skyrius, 4-4845

Klaipėdos krašte veikė trys pagrindiniai lietuviški bankai: Lietuvos, Žemės ir Ūkio. Jų kapitalai, vokiečiams įžengus į Klaipėdą, buvo iš karto užšaldyti.

Bet koks bankų, kaip finansinių įstaigų, perorganizavimas, tuo labiau likvidavimas savaime yra ilgas ir sudėtingas procesas. Mat turima reikalo ne tik su materialiu, realiu turtu (pastatai, įranga, net tarnautojai), bet ir su idealiu turtu – per mokėjimus, sąskaitas ir kitokias finansines operacijas judančiais pinigais. Visų lietuviškų bankų skyriuose Klaipėdos krašte buvo palikti darbuotojai užsiimti likvidavimo darbais.

Būtų juokinga, jei nebūtų liūdna

Beveik juokingų nuotykių buvo ir su lietuviškais pinigais. Visuose lietuviškuose ir vokiškuose bankuose, taip pat ir visose įmonėse bei įstaigose, Klaipėdoje ir krašte – vokiečiams į rankas pateko stambios sumos Lietuvos pinigų. Lietuvos vyriausybė nepasistengė net valdiško Lietuvos Banko pinigus laiku iš Klaipėdos išvežti. Kaip ir ar iš viso Vokietija su Lietuva už tuos pagrobtus Lietuvos turtus ir grynus pinigus atsiskaitė, – man nėra žinoma. Būtų įdomu, kad žinantieji apie tai paskelbtų savo atsiminimuose.

Bet štai pavyzdėlis, kaip vokiečiai pasinaudojo jiems į rankas patekusiais Lietuvos pinigais.

Iš Klaipėdos krašte įsikūrusių lietuvių dvarininkų leidimą parduoti savo dvarą ir išvykti Lietuvon pirmoji gavo dvarininkė Baranauskienė, žinomojo solisto Stasio Baranausko-Baro motina. Nežinau, kiek jai buvo sumokėta už jos dvarą, bet dalis kainos buvo sumokėta Lietuvos litais... grynais sidabriniais: 15,000 litų sidabru. Ta suma buvo sukrauta į 15 maišiukų, antspauduota Vokietijos Reicho Banko antspauda, atvežta Lietuvos konsulatan, kur papildomai buvo antspauduota Lietuvos konsulato antspauda, ir privačiu (Per. Zaborsko) automobiliu buvo pervežta Kretingon. Tokiu būdu Baranauskienė, pasiskubinusi parduoti dvarą, išgelbėjo ne tik savo nuosavybę, bet tuo pačiu Lietuvai išgelbėjo ir stambią sumą brangaus lietuviško sidabrinio pinigo.

Bakūnas, Vl. Nepriklausomybės galo pradžia // *Naujienos*, 1965 II 22

Pasekime Martyno Toleikio, palikto Klaipėdoje likviduoti Lietuvos banką, pasakojimu:

Lietuvos banke, po poros dienų užsidarymo, vėl prasidėjo darbas, bet likvidacinis darbas baisiai varginantis ir nemalonus. Daug klientų išbėgę, visi žydų turtai konfiskuoti Treuhänderių [Patikėtinių], vekseliai protestuojasi, tarnautojai iš dalies išvažiavę į Lietuvą, likusieji neturi ūpo daug dirbti, o darbo be galo daug. Atsiskaitymams su Lietuvos klientais ir šiaip su užsieniu <...> reikėjo Devizų tarnybos leidimo, kuri pradžioje turėjo atstovus Klaipėdoje, bet vėliau tekdavo kreiptis į Karaliaučių <...> nuo gegužės 1 d. apyvartoje lieka tik markės <...> keitimo kursas nenaudingas tiems, kurie turi pinigų, naudingas tiems, kas turi skolų <...> 1940-ieji metai. <...> negalime baigti likvidaciją dėl įvairiausių suvaržymų: tai valiutų suvaržymai, karo meto suvaržymai, žydų turto suvaržymai <...> 1941 sausio 10 d. pagal sutartį [Paušalo – A. A.] Lietuvos banko Klaipėdos skyriaus turtas pereina Vokietijos valdžios nuosavybėn, bankui paskiriamas Treuhänderis...[57]

---

[57] Toleikis, M. *Ir Žodžiai tapo Kūnu...*, p. 169–171, 174.

Taip sureguliavus turtines pretenzijas, 1941 metais Lietuvos bankas nustojo egzistavęs, visi poskyriai uždaryti.

Reikalai Žemės banke klostėsi kiek kitaip. Mat lietuviškų įstaigų ir įmonių turtas iš pradžių buvo inventorinamas ir vertinamas. Tačiau dalis Lietuvos valstybei ar privatiems asmenims priklausančio turto *a priori* buvo konfiskuojama.[58] Taip buvo konfiskuotas Žemės banko fondo Nr. 1 kapitalas ir už jį įgytos įmonės, nekilnojamasis turtas, investicijos į prekybą ir pan. Mat šis fondas buvo tikslinis – jame esantys pinigai buvo skirti vadinamajam Krašto „kolonizavimui". Vėliau Žemės bankas buvo sujungtas su vokiškuoju *Raiffensen bank*.[59]

Kultūros ir švietimo įstaigų likvidavimas

Dauguma švietimo įstaigų Klaipėdos krašte buvo skirtingo pavaldumo. Aukštosios mokyklos buvo valstybinės arba privačios, amatų mokyklos – bendrojo lavinimo ir pradžios mokyklos – vienos privačios (lietuviškos), kitos (vokiškos) išlaikomos Direktorijos, dar kitos – Lietuvos Respublikos švietimo ministerijos. Oficialus lietuviškų mokyklų steigėja (išlaikytoja) buvo Klaipėdos krašto mokyklų draugija. Būtent jai priklausė gimnazijos Klaipėdoje, Pagėgiuose ir Šilutėje. Šioms gimnazijoms per 16 lietuviškų metų Klaipėdos krašte buvo pastatytos specialios modernios patalpos. Klaipėdos krašto perdavimo atveju galutinai nuspręsti, kokiai žinybai priskirtini kokios mokyklos pastatai, turėjo spręsti Švietimo ministerija. Ji taip pat turėjo apsispręsti, kurios mokyklos paliktinos, kurios uždaromos. Reikia nepamiršti, jog čia iš esmės buvo kalbama apie mokyklų ir mokytojų – didlietuvių reikalus. Tos mokyklos, kurios priklausė autonominėms Klaipėdos krašto įstaigoms, nebuvo liečiamos.

Naujajai administracijai, žinoma, nebuvo reikalingos aukštosios mokyklos, rengusios specialistus ir formuojančios lietuviškąją inteligentiją. Iškilus mokymo įstaigų evakuacijos būtinybei, daugelis aukštųjų mokyklų stengėsi persikelti į Kauną. Šis miestas, kaip administracinis ir kultūrinis tuometinės Lietuvos centras, traukė daugumą inteligentų.

Klaipėdos aukštosiose mokyklose iš esmės mokėsi atvykusieji iš Didžiosios Lietuvos, dažniausiai – Žemaitijos. Klaipėdoje veikusios aukštojo mokslo įstaigos buvo viso Šiaurės vakarų regiono kultūros vystymo prielaida... Tačiau, manytume, tas faktas, kad pagrindinis studentų ir lektorių kontingentas šiuose institutuose buvo didlietuviai, palengvino širdgėlą dėl Klaipėdos netekimo ir priverstinio išsikraustymo.

Respublikos pedagoginis institutas Klaipėdoje, Lietuvos vyriausybės nurodymu turėjo palikti savo naujus gražiuosius rūmus. Vokiečiai be didelių kivirčų sutiko lietuviams atiduoti visą Pedagoginio instituto turtą. Tuo reikalu rūpinosi Instituto raštinės vedėjas Kavoliūnas, Instituto turtas buvo tvarkingai sukrautas į vagonus ir saugiai išgabentas į Panevėžį. Ten patalpas Institutui parūpinti buvo įpareigota Panevėžio savivaldybė. Lietuvos švietimo ministerijos nurodymu, Pedagoginis institutas normalų darbą turėjo pradėti tuoj po Velykų. Taip Panevėžyje

---

[58] Pirmiausia, žinoma, buvo konfiskuotas žydų turtas: tekstilės fabrikai, pramonės ir prekybos įmonės, amatininkų dirbtuvės, žemės sklypai, dvarai, indėliai bankuose. Žydų turtui konfiskuoti Vokietijoje buvo iš anksto priimti įstatymai.

[59] MLE, I, 138.

Klaipėdos pedagoginis institutas užbaigė mokslo metus ir išleido trečiąją savo laidą. 1939 m. spalio mėnesį, Lietuvai atgavus Vilnių, šis Institutas buvo perkraustytas į Vilnių (įsikūrė prie Aušros Vartų veikusios lenkų Pedagoginės seminarijos patalpose) ir davė pradžią vienai stambiausių pedagoginio profilio mokyklų – dabartiniam Vilniaus pedagoginiam universitetui (ilgai buvęs Vilniaus pedagoginis institutas).[60]

Evakuacija Prekybos instituto vadovybę Klaipėdos krašte užklupo labai netikėtai. Iškilus šiai būtinybei, Prekybos instituto vadovybė kreipėsi į finansų ministrą, prašydama leisti persikelti į Kauną. Iš pradžių toks sutikimas buvo duotas.[61] Tačiau įsikišo Švietimo ministerija, ir galutinai nuspręsta Prekybos institutą perkelti į Šiaulius. Šis provincijos miestas tuo metu buvo svarbiausias Šiaurės Lietuvos prekybos ir pramonės centras. Jame veikė odos, linų apdirbimo, saldainių, baldų, avalynės ir kitokie fabrikai, buvo patogu susisiekti geležinkeliu ir plentu su Vidurio Lietuvos regionu. Miesto raidos kryptis buvo industrinė, taigi šis provincijos miestas liko be mokslo, meno ir kultūros apskritai. Tarp Šiaulių ir Kauno, kuriame koncentravosi visos aukštosios Lietuvos mokyklos, buvo susidaręs nenormaliai didelis ir vis gilėjantis kontrastas. Klaipėdos netekimas šiuo atveju buvo patogus momentas sustiprinti Šiaulių humanitarizavimą, perkeliant kai kurias mokslo ir kultūros įstaigas. Taip ir buvo apsispręsta.

1939 m. gegužės 1 d. persikėlimas iš Klaipėdos buvo baigtas, ir Institutas oficialiai pradėjo darbą.[62]

Su Prekybos institutu iš Klaipėdos išvyko buvęs Klaipėdos krašto gubernatūros mokyklų referentas Adolfas Klemas[63] (Institute dėstė prekių mokslą ir technologiją), Instituto teisės asistentas lietuvininkas Povilas Lokys[64], vokiečių kalbos lektorius lietuvininkas Vilius Skvirblys.[65] Vėliau prie pedagogų klaipėdiškių šiame Institute prisijungs Martynas Brakas.

Į Šiaulius, Lietuvos vyriausybės nurodymu, persikėlė ir Klaipėdos muzikos mokykla. 1939 m. birželio 10 d. Šiaulių berniukų gimnazijoje įvyko paskutinis Klaipėdos muzikos moky-

---

60 Išsikrausčius iš Klaipėdos Respublikos pedagoginiam institutui, greitai užsidarė ir Klaipėdos krašto pedagoginis institutas, Direktorijos iniciatyva įkurta analogiška aukštoji mokykla, rengusi mokytojus vokiškųjų mokyklų mokytojams. Taip nuo 1939 metų Klaipėdos miestas (ir kraštas) ilgam liko be pedagoginio profilio profesinio rengimo įstaigų.

61 Finansų ministro 1939 03 28 raštas Ministrui pirmininkui. *LCVA*, f. 391, ap. 5, b. 729, l. 217.

62 Rektoriaus E. Galvanausko pranešimas finansų ministrui gen. Sutkui. *LCVA*, f. 391, ap. 5, b. 729, l. 199.

63 Adolfas Klemas g. 1904 03 02 Marijampolės apsk., Liudvinavo vlsč. lietuvių ūkininkų šeimoje. 1918–1923 m. mokėsi Marijampolės realinėje gimnazijoje. Paskui mokytojavo Sedoje, 1924–1928 m. mokėsi Vytauto Didžiojo universitete, Matematikos-gamtos fakultete. Nuo 1928 m. iki 1934 m. dirbo Kauno, Šilutės mokyklose; nuo 1934 – mokyklų referentas Klaipėdos krašto gubernatūroje. Tas pareigas ėjo iki 1939 m. kovo mėn.

64 Povilas (Paulius) Lokys g. 1912 Gewindhpure, Rytų Indijoje, klaipėdiečio misionieriaus Kristupo Lokio šeimoje. Tėvas mirė 1921 m., nepalikęs jokio turto. Povilas 1930 m. baigė Vytauto Didžiojo gimnaziją Klaipėdoje, 1931–1935 m. studijavo teisę Berlyno universitete, kartu uždarbiaudamas mokymuisi. Nuo 1938 m. dirbo Klaipėdos m. teisme, atliko karinę prievolę. Nuo 1939 m. dirbo Kauno teisme ir vėliau – Šiauliuose.

65 Vilius Skvirblys g. 1895 m. Klaipėdoje lietuvio tarnautojo šeimoje. 1912–1914 m. mokėsi Klaipėdos mokytojų seminarijoje, įgijo mokytojo kvalifikaciją. 1914–1918 m. Pirmojo pasaulinio karo dalyvis, keletą kartų sužeistas. Po karo pradėjo mokytojauti Klaipėdoje pradžios mokykloje, visą likusį gyvenimą dirbo pedagogu. Prekybos institute buvo charakterizuojamas kaip ramaus, tvarkingo būdo, geras pedagogas. 2008 m., viešėdama Bostone (JAV) autorė girdėjo vieną smagią istoriją apie Vilių Skvirblį Šiauliuose. Esą jis, aistringas buriuotojas, atsivežęs į Šiaulius bujerio modelį ir savo bute, sukvietęs studentus, mokęs juos laivų statybos ir buriavimo paslapčių. Buvo taip ar ne, bet vis tiek įdomu.

klos mokslo metų baigimo aktas-koncertas. Tuometinis mokyklos direktorius Juozas Karosas paskelbė apie mokyklos perkėlimą ir pasikeitusią mokyklos struktūrą. Savo iškilmingą kalbą direktorius baigė žodžiais:

> *Šis aktas paskutinis tiek metų veikusios Klaipėdos konservatorijos, iš kurios išėję daug įvairių specialybių muzikos veikėjų, bet susidėjusios aplinkybės verčia tam vardui išnykti, nors mūsų muzikos istorijoje jis paliks neišdildomas.*[66]

Klaipėdos valstybinės amatų mokyklos mokiniai buvo išskirstyti visoje Lietuvoje tarp įvairių kitų amatų mokyklų atitinkamai pagal specializaciją. Nuo gegužės 1 d. Panevėžyje atidaryta Prekybos mokykla Klaipėdoje veikusio Prekybos skyriaus pagrindu. Buhalterijos skyrius atidarytas Šiaulių prekybos mokykloje.

Mokyklų Krašte ir draugijų uždarymas

1938 metų pabaigoje Klaipėdos krašto mokyklų draugija išlaikė 60 pradžios mokyklų, jose mokėsi apie 2500 mokinių.[67] Trys gimnazijos krašte – Vytauto Didžiojo su Spartesniąja mokykla Klaipėdoje, Donelaičio Pagėgiuose ir Vydūno Šilutėje – buvo lietuviškos kultūros ir mokslo židiniai.[68]

Klaipėdos Vytauto Didžiojo gimnazija kraustėsi į Palangą, nors leidimas išsivežti biblioteką buvo gautas tik balandžio mėn. pabaigoje.

Labai šiurkščiai buvo uždaryta Pagėgių Donelaičio gimnazija: į patalpas įsiveržę smogikai moksleivius ir mokytojus išgrūdo laukan, o duris užplombavo. Vėliau turtas buvo perkeltas į Tauragę.

Šiek tiek faktų, kaip buvo gelbėjama Šilutės Vydūno lietuvių gimnazija. 1939 m. kovo mėnesį, dar vokiečių pareigūnams neperėmus Krašto administravimo, Šilutės lietuvių gimnazijoje pradėjo „šeimininkauti" hitlerjugendo žaliūkai. Direktorius Vilius Bajoras, garsus mokytojas ir Krašto kultūros veikėjas, tą patį vakarą sušaukė mokytojų tarybos posėdį ir formaliai užbaigė mokslo metus – parašė mokinių žinių įvertinimo pažymius ir perkėlė juos į aukštesnes klases. Gimnazijos pastatas buvo okupuotas, inventorius konfiskuotas. Dalį gimnazijos turto ir mokinių pavyko išgelbėti, perkeliant juos į Žemaičių Naumiestį. Vėliau, prasidėjus Vokietijos karui su Lenkija, beveik visuose buvusių lietuviškų gimnazijų ir mokyklų pastatuose arba buvo įkurdinti Vokietijos sausumos ir jūrų kariuomenės daliniai, arba jos paverstos sandėliais.

Dokumentinės medžiagos apie privačių lietuviškų mokyklų pasitraukimą iš krašto arba jų likvidavimą Krašte beveik nėra, dažniau galime naudotis prisiminimais.

Prisimena Rusnės lietuvių privačios pradžios mokyklos mokytojas Martynas Kleinaitis:

---

66 Klaipėdos muzikos mokykla Šiauliuose // *Lietuvos aidas*, 1939 06 14, Nr. 295.

67 Kurschat, H. *Das Buch vom Memelland*..., S. 485.

68 Pastaba: vokiškos buvo 4 gimnazijos: Luizės mergaičių licėjus Klaipėdoje, Herderio – Šilutėje, realinė – Pagėgiuose ir dvi vidurinės mokyklos Klaipėdoje (berniukų ir mergaičių atskirai). 1938 m. balandžio mėn. vokiškose aukštesniosiose ir vidurinėse mokyklose mokėsi 1852 mokiniai, o lietuviškose – 1348 (42,2 procento).

<...> išaušo neramus kovo 22 d. rytas. Ankstokai paskambino pašto viršininkas, pranešdamas, kad miestelyje yra jau „svečių“, persikėlusių iš anapus Nemuno. Tada tuoj iš kampų išlindo ir vietiniai, jau anksčiau susiorganizavę juodmarškiniai, bet šį kartą jų rankoves „puošė“ svastikos ženklas.

Į mokyklą vis tiek dar rinkosi dalis mokinių. Sukviečiau juos į vieną klasę. Tariau trumpą žodį. Tiems, kurie su savo tėvais liks čia, šiame krašte, linkėjau nepamiršti, kas jie yra, likti ištikimais savo tautos vaikais, būti ir dorais piliečiais šios naujos šalies. Visi sugiedojome Himną, visų akyse ašaros. Himnas šį kartą (gal paskutinį šiuose namuose) skambėjo kitaip nei kitais kartais. Žodžiais nusakyti tikrai negalėčiau, ką jautė tuo metu mūsų širdys, tą tik liudijo mūsų visų akyse žvilgančios ašaros. Tikrai tai buvo graudus atsisveikinimas, kurio niekad nepamiršiu...

Mokiniams išsiskirsčius, atsisveikinu ir su mokytoja Jucevičiūte, gal paskutinį kartą paduodame vienas kitam abi rankas...[69]

Valstybės teatro Klaipėdos skyrius [toks buvo oficialus pavadinimas – A. A.], kurio trupė 1935 m. liepos 1 d. buvo atkelta iš Šiaulių, 1939 m. kovo 23 d. dieną ten ir sugrįžo.[70] Visu inventoriumi pasirūpinti buvo įgaliotas „didysis evakuatorius“ Kazys Trukanas.

Dėl Švietimo ministerijai priklausančio ir Klaipėdos krašte likusio turto vyko gana sunkios ir įnirtingos derybos. Į jas buvo įsitraukęs net Rytų Prūsijos gauleiteris E. Kochas, dr. Noimanas ir kita aukštoji krašto administracija. Tik balandžio mėn. pabaigoje pagaliau buvo gautas leidimas išvežti į Lietuvą Pagėgių ir Šilutės gimnazijų, Pagėgių viešosios bibliotekos, Saugų žemės ūkio mokyklos ir Kūno kultūros rūmų sporto apygardai priklausantį turtą.[71] Šios įstaigos buvo įkurtos Lietuvos kapitalu ir Lietuvos vyriausybės išlaikomos. Švietimo ministerijai priklausiusį turtą perėmė komisija, vadovaujama ministerijos įgaliotinio doc. Antano Juškos.

69 Purvinas, M. Klaipėdos krašto mokyklų draugijos istorija..., p. 87.

70 1939 05 04 Švietimo ministro įsakymu D/Nr. 19 patvirtintas naujas oficialus teatro pavadinimas – Valstybės teatro Šiaulių skyrius. *LCVA*, f. 391, ap. 8, b. 345, l. 214.

71 Lietuvos komisaro Klaipėdoje pranešimas Nr. 12, 1939 04 25. *LCVA*, f. 383, ap. 8, b. 967, l. 68–69.

Žr. žemiau 1 lentelę, kurioje parodyta, kaip buvo įvertintas Švietimo ministerijai priklausęs ir Klaipėdos krašte buvęs turtas.

1 lentelė. Švietimo ministerijos turtas Klaipėdos krašte (1939)

Eil. Nr.	Įstaigos pavadinimas	Suma (tūkst. Lt)
1.	Respublikos pedagoginis institutas	163 368
2.	Pradžios mokyklos	239 625
3.	Vytauto Didžiojo gimnazija	1 329 999
4.	Šilutės Vydūno gimnazija	681 565
5.	Pagėgių Donelaičio gimnazija	809 806
6.	Mergaičių bendrabučiai	177 749
7.	Valstybinė amatų mokykla	1 333 141
8.	Muzikos mokykla	177 200
9.	Valstybės teatras	150 000
10.	Pagėgių valstybinė biblioteka	7000
11.	Klimatologijos stoties turtas	700
	Iš viso	5 070 153

Cit. pg. Žostautaitė, P. *Klaipėdos kraštas...*, p. 356.

1939 m. kovo 22 d. SA ir OD daliniai užėmė visų lietuviškų draugijų būstines. Vienur kitur grasinimais ir bauginimais draugijų tarnautojai ir vadovybės privalėjo palikti patalpas. Taip faktiškai jau pirmąją Klaipėdos krašto užėmimo dieną buvo sustabdytas lietuviškų kultūros įstaigų veikimas. Draugijų turtas, buvęs būstinėse, liko užgrobtas, ir ilgai nebuvo aišku, kas dėl jo darytina. Lietuvos vyriausybės komisarui Klaipėdoje tokių organizacijų turto ir inventoriaus sąrašai buvo įteikti.

Kovo 25 d. visų lietuviškų draugijų veikimas buvo suspenduotas, ir jos neteko galimybės pačios rūpintis savo reikalais. Kai kurių draugijų dokumentaciją pavyko išgelbėti. Antai dar 1939 m. kovo 22 d. naktį, apie 23 val., Reisgys ir L. Šukys suspėjo supakuoti visas *Santaros* bylas ir, pasikvietę taksi iš Palangos, nuvežė jas į Kretingą pas *Jaunosios Lietuvos* rajono vadą.[72]

Į visuomeninių organizacijų turtą labiausiai pretendavo Direktorija. Po netrumpų derybų su V. Bertulaičiu pagaliau buvo sutarta, kad tik *Santara* galėtų būti laikoma vietine organizacija, ir todėl jos turtas turėtų likti Klaipėdos krašte kaip reali galimybė būsimai vietos lietuvių sporto organizacijai.

Kaip buvo išgelbėtas ir evakuotas Lietuviškųjų organizacijų komiteto turtas, prisimena Vl. Bakūnas:

[72] Gelžinis, M. Klaipėdos krašto lietuvių tautinio jaunimo organizacija „Santara" // Pėteratis, V., Reisgys, J., Stiklorius, J. *Mažosios Lietuvos garbinga praeitis...*, p. 195.

Gal kiek kuriozinio pobūdžio įvykiu būtų galima paimti tokį faktą: Klaipėdos krašto Lietuviškųjų organizacijų sąjungos Centro komiteto, kurio pirmininku ilgą laiką yra buvęs E. Simonaitis su reikalų vedėju Pr. Klimaičiu, būstinė (Biržos g-je) nacių įsibrovėlių kovo 22 d. buvo sunaikinta, langai išdaužyti, stalai suvartyti, sienos rašalu „bombomis" nuterliotos... Buvęs po Pr. Klimaičio – prie J. Kybranco – kurį laiką tos įstaigos tvarkytoju-reikalų vedėju, žinojau gerai, kas jos stalčiuose yra ir dėl to po kovo 22 d. buvau susirūpinęs – kur viskas pateko. Kaip ir buvo galima laukti, visos bylos su klaipėdiškių veikėjų vardais ir adresais jau buvo patekę į III Reicho gestapo rankas ir rūsius. Dr. Trukanui pasiskundus, kad vokiečiai sukonfiskavo Vytauto Didžiojo gimnazijos rašomąsias mašinėles, man konsulo buvo pavesta vykti į Gestapo būstinę tas mašinėles išgauti.

Vienas Gestapo valdininkas nuvedė į rūsį, kur buvo suversta ne tik gimnazijos, bet ir Lietuviškųjų organizacijų Vykdomojo komiteto rašomosios mašinėlės bei visi archyvai. Kai iš Kretingos atvažiavo sunkvežimis, pradėjome krauti mašinėles ir paskui nieko niekam nesakius, tam pačiam gestapininkui prižiūrint, suvertėme ir visas ten buvusias bylas ir knygas. Sunkvežimio šoferiui pasakiau, kad važiuotų kaip galima greičiau į Kretingą, nes bijojau, kad vokiečiai, ko gero, apsižiūrės ir pamatę, kad atidavė Lietuviškųjų organizacijų Vykdomojo komiteto visą archyvą, – duos įsakymą Bajoruose sunkvežimį sulaikyti. Bet... laimei, sunkvežimis su visu kroviniu Kretingą pasiekė be jokių nuotykių ir taip, galima sakyti, – visai netyčia buvo išgelbėtas sakytas archyvas, kuris, jei vokiečiai būtų susipratę jį peržiūrėti, – tikriausiai būtų išdavęs daug klaipėdiškių lietuvių veikėjų. O tokiu atveju jų ne vienam būtų tekę turėti reikalų su gestapo ir su vokišku kalėjimu.

Bakūnas, Vl. Nepriklausomybės galo pradžia // *Naujienos*, 1965 02 22

Viena įtakingiausių Klaipėdos krašto lietuviškų visuomeninių draugijų buvo Mokyklų draugija. Kovo 30 d. vokiškų organizacijų daliniai savavališkai užėmė Mokyklų draugijos turimą nuosavą namą (Žardžių g. 1) ir jame įsikurdino. Nepaisant to, kad namas buvo privati nuosavybė, jis buvo užimtas net neinformavus namo savininko – Mokyklų draugijos.

Neplanuotai iškilo Žurnalistų vilos likvidavimo reikalas. Mat toji vila Giruliuose buvo statyta už Lietuvos laikraščių žurnalistų suaukotas lėšas ir buvo ne valstybinė, bet privati nuosavybė. Tuoj po anšliuso vilos raktai buvo paimti iš jos prižiūrėtojos. Vila, kaip teigė Klaipėdos miesto nacionalsocialistinės partijos politinis vadovas (*Politischer Leiter*) Bastiane, patiko partijos vadovams, ir šie ketino toje viloje įkurdinti specialią partijos vadų mokyklą.[73] Lietuvos komisariato atstovai privalėjo apginti vilą kaip privačią žurnalistų nuosavybę, ta prasme ji buvo nekonfiskuotina. Abi šalys sutarė sudaryti specialią komisiją klausimui galutinai išspręsti. Regis, toje viloje karo metais veikė kažkokia „mokykla".

Lietuviškos įstaigos ir organizacijos buvo priverstos likviduotis ne įsakymo ar nurodymo būdu, bet sudarius specialias ekonomines sąlygas. Nepalankias, aišku.

Iki 1939 m. rugsėjo mėn. Klaipėdoje jau nebeliko nė vieno lietuviško knygyno – *Sandoros* knygynas laikomas uždarytu (nuostoliai skaičiuojami iki 10 000 litų), buvo priversti likviduotis *Spaudos fondo* ir *Karvelio* knygynai.

Suspenduotos tiek kultūrinės, tiek ir labdaringos organizacijos (Net ir *Aukuras*, kuris buvo įkurtas dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą); jų indėliai ir sąskaitos bankuose areštuotos. Sustabdyta

73 Susirašinėjimas dėl Žurnalistų vilos: Lietuvos komisaro Klaipėdoje pranešimas Nr. 12. *LCVA*, f. 383, ap. 8, b. 967, l. 69; Lietuvos komisariato Klaipėdoje raštas Nr. 26, 1939 04 25, redaktoriui A. Dėdelei; ten pat, l. 70.

ir veikla labdaringos draugijos *Globa*, kuri išlaikė prieglaudą ir žiemos metu Klaipėdos miesto neturtėliams atidarydavo valgyklą; konfiskuoti jos pinigai.[74] Buvo priverstos likviduotis visos lietuviškos valgyklos ne tik mieste, bet ir uoste; taip pat ir kooperatinė *Pienocentro* užkandinė, įvairūs lietuviški Prekybos namai (*Studentai, Centrum, Gerovė*), smulkios privačios krautuvės. Giruliuose priverstos likviduotis Petroko krautuvė ir stoties kioskas, nes savininkai buvo lietuviai. O vasarai atėjus lietuvių išlaikomi vasarnamiai buvo boikotuojami, savininkai patyrė didelių nuostolių.

Kai kurių įstaigų ir įmonių likvidavimas

Viena svarbiausių ir skubiausiai Ordnungsdiensto vyrukų užimta buvo strateginė įmonė – Akcinė bendrovė *Rytas*.

1937 metų pradžioje visų trijų dienraščių, ėjusių Klaipėdos krašte, spausdinimas buvo nuostolingas, bendrovės vadovybė prašė padidinti subsidijas.[75] Nuolat blogėjant bendrovės finansinei būklei, Finansų ministerija 1938 m. vasarą parengė konkretų planą perimti visas privačių asmenų rankose likusias AB *Rytas* akcijas, sumokant 50 % nominalios vertės už pirmosios emisijos akcijas ir 100 % vertės už antrosios emisijos akcijas. Ministrų Taryba 1938 m. liepą leido Finansų ministerijai už 156 640 litų įsigyti visas privačių akcininkų rankose buvusias *Ryto* akcijas: dar 1923 metais dirbtinai padidinto akcinio kapitalo sumažinimu ir nauja 500 tūkst. litų vertės akcijų emisija buvo siekiama sumokėti bendrovės skolas ir įgyti apyvartinių lėšų.[76] Kraštą atplėšus nuo Lietuvos, AB *Rytas* dar turėjo apie 240 tūkst. litų skolų, iš kurių daugiau kaip 100 tūkst. litų priklausė vokiškoms firmoms.[77] Akcinės bendrovės *Rytas* likvidavimas buvo skausmingas. Kovo 23 d. vokiečių policija uždarė leidyklą, kurioje buvo spausdinami visi lietuvių periodiniai leidiniai (*Lietuvos keleivis, Darbininkų balsas* ir kt.). Tą dieną paruoštas išleisti ir spausdintas dienraštis *Vakarai* konfiskuotas.[78] Taigi visi lietuviški laikraščiai tą dieną faktiškai nustojo eiti. Leidykla uždaryta. Po anšliuso, kol bus galutinai apsispręsta, ką ir kaip daryti, jai buvo paskirtas patikėtinis; po kurio laiko leidykla dar gaudavo vieną kitą nežymų užsakymą. Dėl *Ryto* bendrovės Lietuvos komisaras Viktoras Gailius buvo parengęs specialų raštą Viliui Bertulaičiui, kad jis reglamentuotų patikėtinio veiklą: arba visiškai jį pašalintų, arba sutvarkytų ta prasme, kad *Patikėtinio kišimasis į darbo procesą nebūtų įmonei pražūtingas*.[79] Tačiau patikėtinis kietai vykdė numanomą įsakymą – leidyklą sunaikinti. Valdžios spaudimo neatlaikiusi, AB *Rytas* buvo likviduota. Dalis techninės įrangos buvo pergabenta į Lietuvą, kita dalis parduota (aišku, nuostolingai) įmonei, įsikūrusiai tose patalpose – vokiečių spaustuvei *Druckhaus Gutenberg*. Ši spaustuvė veikė iki 1944 m.

---

74 Pg. *Pro memoria,* 1939 09 13. *LCVA*, f. 383, ap. 2, b. 20, l. 27.

75 Akc. „Ryto" b-vės dienraščių leidimo 1937 metų sausio mėn. daviniai. *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 1199, l. 419; AB „Rytas" 1937 04 15 raštas gubernatoriui. *Ten pat*, l. 412–413.

76 Finansų ministro 1938 07 15 raštas Ministrų tarybai. *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 986, l. 21–22; Ministrų tarybos 1938 07 19 posėdis. *Ten pat*, b. 1025, l. 121; „Ryto" bendrovės reikalu // *Vakarai*, 1938 09 10, p. 8. Už pirmos emisijos akcijas buvo sumokėta 40 % jų nominalios vertės.

77 Lietuvos komisariatas Klaipėdoje. Pranešimas Nr. 16. *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 2184, l. 70.

78 Iš VDV 1939 04 15 *Pro memoria*. *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 1060, l. 14.

79 Iš Lietuvos komisaro Klaipėdoje pranešimo Nr. 12, 1939 04 25. *LCVA*, f. 383, ap. 8, b. 967, l. 69.

Likviduotos *Ryto* leidyklos ir spaustuvės įrengimai išvežami į Klaipėdos geležinkelio stotį. 1940 m. pavasaris. Iš D. Kaunas. *Mažosios Lietuvos veidai ir vaizdai*. Vilnius, 2000, p. 234

Ko gero, sudėtingiausiai ir techniniu, ir biurokratiniu požiūriu vyko Raudonojo Kryžiaus ligoninės likvidavimas. Ši ligoninė buvo lietuviškosios Klaipėdos pasididžiavimas. Ji buvo pastatyta 1932 m. Lietuvos Raudonojo Kryžiaus draugijos, privataus pobūdžio organizacijos, lėšomis nuosavame 10 600 kv. metrų sklype, susidėjo iš kelių iki keturių aukštų moderniai įrengtų pastatų. Ligoninėje 1939 metais veikė penki naujausia to meto aparatūra įrengti skyriai. Veikė ir ambulatorija. Buvo skaičiuojama, kad ligoninės patobulinimams ir praplėtimui iki 1939 m. Lietuvos Raudonasis Kryžius buvo išleidęs apie 3 200 000 litų. Taigi tai buvo didelės finansinės ir ekonominės vertės objektas.

Kovo 21–22 dienų įvykiai prasiskverbė pro storas ligoninės sienas ir pirmiausia į juos sureagavo patys ligoniai. Jie pradėjo išsirašinėti iš ligoninės. Kovo 21 d. vakare ligoninės direktorius dar prisiskambino į Kauną Lietuvos RK valdybos pirmininkui ir pranešė apie susidariusią padėtį. Ką daryti? Iš valdybos gautas atsakymas – viskas gerai, ir kiekvienas dirbkite savo darbą. Bet kitą dieną – kovo 22 d., apie 12 val., ligoninę pasiekė jau kitas nurodymas – *tvarkykitės savo nuožiūra*, susitarę su Gubernatūra ir vietinėmis įstaigomis. Taigi Raudonojo Kryžiaus valdyba tarsi nusiplovė rankas. Kovo 23 d. susirinko ligoninės vadovai – direktorius dr. Ciplijauskas, prof. Parčevskis, ūkio vedėjas A. Jekelis ir gailestingoji sesuo Monkutė. Savo posėdyje jie konstatuoja padėtį ir numato pirmąsias veiklos gaires:

Atsižvelgiant į staigų ligonių skaičiaus sumažėjimą (išvyko 65 ligoniai ir liko 86) ir į tai, kad jų dar mažės, sumažinti ligoninės personalą, paleidžiant II kurso gailestingųjų seserų mokines neapribotam laikui atostogų ir išduoti joms pažymėjimus, kad jos yra išklausiusios visas programoje numatytas paskaitas ir atlikusios praktiškus darbus. Prašyti valdybos, kad II kurso mokinėms išduotų diplomus ir pripažintų gailestingųjų seserų teises. Kelionės išlaidoms duoti toms, kurios neturi pinigų, paskolą, kuri turės būti grąžinta Valdybai, gaunant diplomą. Ten pat jos turės sumokėti reikalaujamą už diplomą mokestį Lt. 50,-.

Sveikatos centro patalpas ir gailestingųjų seserų bendrabutį Sodo g. 1 likviduoti. Sveikatos centrą perkelti į ligoninės patalpas. Gyvenančias ten mokines ir tarnaites perkelti į ligoninės gailestingųjų seserų bendrabutį.

Apmokėti algas už kovo mėn., kiek yra lėšų. Pirmoje eilėje mokėti algas žemesniam personalui.[80]

Nepaisant tos panikos, agresyvumo, baimės ir netikrumo, kurie tvyrojo aplink ligoninę už jos sienų, ligoninėje pirmaisiais žingsniais (sic.!) buvo rūpinamasi žmonėmis – personalu, kursantėmis[81]; ligoniai namo išvyko patys. Kiekvienam ligoninės tarnautojui buvo rašomas atleidimo iš darbo arba leidimo „vykti į atostogas“ įsakymas. Galiausiai paliko keturi žmonės, kurie rūpinosi perduodamu turtu, tvarkė atsirandančius reikalus. Gyd. J. Ciplijauskas ligoninę paliko paskutinis, kaip ir dera kapitonui.

Tačiau prieš tai reikėjo išspręsti klausimą, – ką daryti su tokiu specifiniu turtu. Į ligoninę atvyko vermachto aukštieji karininkai, apsilankė vokiečių laivyno gydytojas su asistentais apžiūrėti ligoninės, E. Noimanas. Lietuvos komisaras J. Norkaitis taip pat nežinojo, ką ir kaip su tokiu turtu daryti. J. Ciplijausko nuomone, Klaipėdoje *tokiai ligoninei veikimui toliau nėra galimybių* <...> *geriausia būtų ligoninės turtą (jeigu bus galima) evakuoti Lietuvon (Telšius ar kur kitur) ir įsteigti ten ligoninę. Jeigu turto evakuoti neleistų, reikalauti už jį atlyginimą. Jeigu ir tai nepavyktų, parduoti turtą, kas jo pareikalaus, ir visą personalą su jo nuosavu turtu perkelti į Lietuvą.*[82]

Kai Lietuvoje sužinota apie Raudonojo Kryžiaus ligoninės likvidavimą, buvo sprendžiamas klausimas, – kam ligoninė atiteks. Pirmieji atsiliepė kretingiškiai. Motyvuodami tuo, kad jų miesto ligoninė yra senose, mažose ir jos paskirčiai visai *netinkamose patalpose*, kad Klaipėdai atsiskyrus *padaugėjo ligonių*, kurie anksčiau gydėsi Raudonojo Kryžiaus ligoninėje, kad pastaroji ligoninė *pelnė gerą vardą ir pasitikėjimą visame Žemaitijos krašte* ir pan., Kretingos apskrities valdyba prašė ligoninę perkelti į Kretingą. Netgi buvo pasiteirauta pranciškonų vienuolyne ir gautas jų principinis sutikimas ligoninės reikmėms užleisti per 40 kambarių.[83]

---

80 Protokolas. 4 parašai. *LCVA*, f. 1734, ap. 1, b. 419, l. 38.

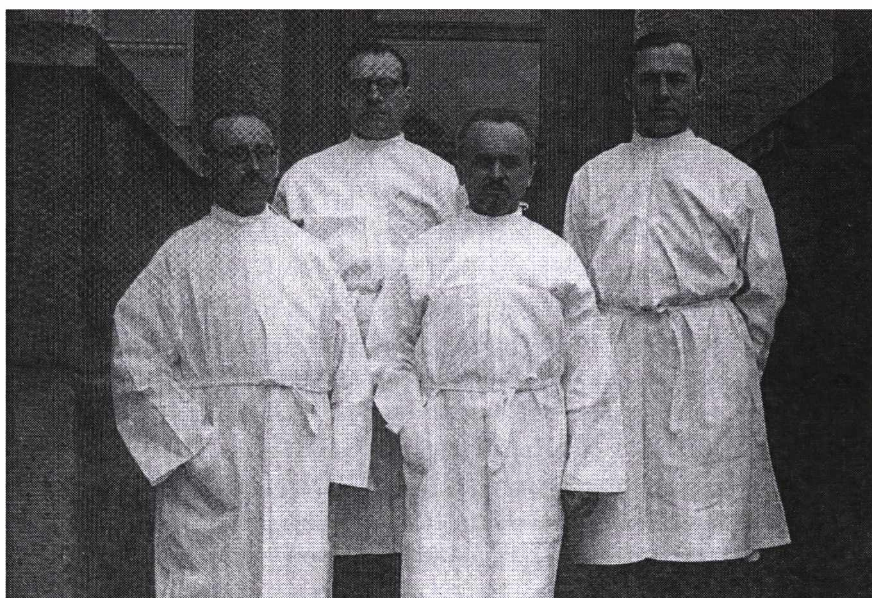
81 LRK Klaipėdos gailestingųjų seserų kursų 1939 metų laida: Marija Balšaitytė, Elena Deksnytė, Lybė Frumanaitė, Ona Gabalytė, Ona Guzaitė, Marija Kairytė, Olga Kasparaitytė, Otilija Kuprionytė, Juzė Martinaitytė, Morta Pauliukaitė, Stasė Romeikaitė, Galina Pankevičiūtė, Antanina Šelmytė, Ulė Utaraitė, Nastė Vaišnoraitė, Marija Vasalauskaitė, Paulina Žulytė. *LCVA*, f. 1734, ap. 1, b. 286, l. 10.

82 J. Ciplijauskas Lietuvos Raudonojo Kryžiaus valdybai, 1939 03 25. *LCVA*, f. 1734, ap. 1, b. 419, l. 40.

83 Kretingos apskrities valdybos 1939 03 28 raštas Nr. 1584 Lietuvos Raudonojo Kryžiaus pirmininkui. *LCVA*, f. 1734, ap. 1, b. 395, l. 91; Kretingos apskrities valdybos 1939 04 19 raštas Nr. 1585 Vidaus reikalų ministrui per Savivaldybių departamento direktorių. *LCVA*, f. 1734, ap. 1, b. 394, l. 88; Kretingos apskrities valdybos 1939 04 20 raštas Nr. 2041 Sveikatos departamento direktoriui. *LCVA*, f. 1734, ap. 1, b. 395, l. 85.

Klaipėdos krašto Lietuvos Raudonojo Kryžiaus ligoninės personalas 1939 m. kovas.
Pirmoje eilėje viduryje – ligoninės direktorius Juozas Ciplijauskas.
Iš D. Kaunas. *Mažosios Lietuvos veidai ir vaizdai*..., p. 261

Klaipėdos krašto Lietuvos Raudonojo Kryžiaus ligoninės chirurgai palieka ligoninę. 1939 m. kov
Iš D. Kaunas. *Mažosios Lietuvos veidai ir vaizdai*..., p. 261

den 31.März 1939.

399

B E V O L L M Ä C H T I G U N G .

Die Vervaltung des Litauischen Roten Kreuzvereines, bevollmächtigt hiermit Herrn Dr.med.JUOZAS CIPLIJAUSKAS, Direktor des Litauischen Roten-Kreuz-Krankenhauses in Memel die Interesen des oben genannten Krankenhauses, als Eigentum eines Privat-Vereines
chen und behördlichen Stellen z
-Genehmigung der Vervaltung des
reines, das vorhandene Hab und
und Immobilien, Grundstück von
se an der Banhofsstrasse Nr.13-
gebäuden - welches insgesamt di
Millionen zweihunderttausend/ L
übergeben.

Präsident de

Nuorašas tikras
Sep

Lietuvos Raudonojo Kryžiaus Draugijos Valdyba įgalioja Dr. JUOZĄ C I P L I J A U S K Ą , Lietuvos Raudonojo Kryžiaus Draugijos Klaipėdos ligoninės direktorių, ginti jos ligoninę kaipo esančią privačią nuosavybę prie visus Vokietijos valstybės oficialius organus ir be Lietuvos Raudonojo Kryžiaus Draugijos Valdybos specialaus sutikimo niekam to turto, esančio Klaipėdoje Stoties gatvėje 13-15 nr., susidedančio iš 10.600 kv. metrų sklypo, 4 ligoninės pastatų ir inventoriaus, ir siekiančio bendros Lt 3.200.000,- vertės niekam neperleisti.

Dr.J.Alekna
Lietuvos Raudonojo Kryžiaus
P i r m i n i n k a s .

Lietuviškas ir vokiškas įgaliojimai J. Ciplijauskui
LCVA, f. 1734, ap. 1, b. 419, l. 399

Kitas pretendentas priimti ligoninę buvo Plungė. Miesto ir apylinkių gyventojų vardu buvo kreiptasi į Lietuvos Raudonojo Kryžiaus valdybą:

> Plungė yra labai svarbus Žemaitijos centras ir tinkamiausia vieta Raudonojo Kryžiaus ligoninei. Į Plungę sueina devyni aplinkinių miestų ir miestelių vieškeliai. Plungės miestas turi per 6000 gyventojų, didelę kariuomenės įgulą ir dideles pramonės įmones. Apie Plungės miestą koncentruojasi kelių dešimčių tūkstančių gyventojų apylinkė. Raudonojo Kryžiaus ligoninė Plungėje aptarnautų ne vien Plungės miesto bei jos artimiausios apylinkės gyventojus ir kariuomenės dalis, bet taipogi ir tolimesnių apylinkių gyventojus, <...> tuo labiau kai visoje apylinkėje nėra tinkamos ligoninės. Kariuomenės įgula irgi neturi tinkamos didesnės ligoninės.
>
> Plungės miestas turi gražią apylinkę, didelį apie 50 ha ploto parką, naujamiestį, esantį prie pat Babrungo upės <...>.[84]

Nors tokį motyvuotą prašymą pasirašė per 30 institucijų vadovų ir pavieniai asmenys, ne jie sprendė ligoninės likimą.

1939 m. balandžio mėn. į žaidimą įsitraukia Vokietijos Raudonasis Kryžius. Jo pirmininkas pa(si)siūlo nupirkti Lietuvos Raudonojo Kryžiaus turtą, likusį Klaipėdoje. Pardavimo / pirkimo derybose iš Lietuvos pusės buvo sudaryta komisija – dr. J. Ciplijauskas, inžinierius A. Mošinskis, šiai komisijai vadovauti paskirtas Lietuvos komisaro Klaipėdoje pavaduotojas Antanas Kalvaitis.[85] Kaip leidžia spėti turimi dokumentai, derybų metu ligoninės turtas buvo padalintas į dvi dalis: 1. medicininė įranga ir inventorius ir 2. žemės sklypas su pastatais. Pirmoji turto dalis buvo perkelta į Kauną, o antroji – perduota / parduota (?) Vokietijai.

Daug triukšmo ir nemalonumų abiem pusėms – ir lietuviams, ir vokiečiams – teko patirti dėl *Viktorijos* viešbučio priklausomybės nustatymo ir perdavimo. Kaip ir daugeliui Krašte veikusių įmonių, viešbučiui buvo paskirti patikėtiniai. Apie tai turime išlikusį dokumentą, akcinės bendrovės *Viešbučiams laikyti* valdybos protestą Lietuvos vyriausybės komisarui V. Gailiui:

> <...> 1939 metų kovo mėn. 22 d. apie 13.30 val. į viešbutį *Viktorija* atvyko teisme referendaras Behl kaipo Direktorijos komisaras su OD [Tvarkos tarnybos] būriu ir pareiškė, kad jie tuojaus perima viešbučio valdymą ir įsako viešbučio direkcijai perduoti jam visus raktus, o patiems iš gyvenamų patalpų ir biuro išsikraustyti. Jokio formalaus turto perėmimo komisaras Behl nedarė, bet pasitenkino peržiūrėjęs kambarius ir kitas patalpas. Prie visų durų pastatė sargybas ir po to jau viešbučio direkcijos nariai viešbutin nebebuvo įleidžiami. Dėl virš išdėstyto komisaro Behl veiksmų teisėtoji bendrovės valdyba ir direkcija asmenyje direktoriaus L. Dargio ir buhalterio J. Dziubinskio toliau savo pareigų nebegalėjo eiti.

---

84 Plungės miesto ir apylinkės gyventojų Prašymas 1939 m. gegužės 2 d. Lietuvos Raudonojo Kryžiaus valdybai Kaune. *LCVA*, f. 1734, ap. 1, b. 395, l. 79 ir apv.

85 Įgalioto ministro Lozoraičio pranešimas Komisaro pavaduotojui Klaipėdoje, 1939 04 29 *LCVA*, f. 383, ap. 8, b. 967, l. 87. Įgaliojimas šiems asmenims vesti derybas su Vokietijos vyriausybės įstaigų atstovais dėl buv. LRK ligoninės Klaipėdoje sklypo ir jame esančių pastatų datuojamas 1939 m. birželio 21 d. *LCVA*, f. 1734, ap. 1, b. 419, l. 3.

Be viso kito, mūsų sandėlyje 22/III buvo gėrimų, rūkalų ir produktų savikainos kainomis už Lt 6247,95, kurie visi buvo žinioje ir atsakomybėje bufetininko Artūro Vėsulo. Pas Vėsulą buvo ir visi sandėlių raktai. Vėliau Park Hotel perimdamas sandėlį rado jame prekių tik už Lt 2646,79. Bufetininkas Vėsulas aiškina, kad trūkumas sumoje Lt 3601,16 pasidarė dėl to, kad komisaras Behl prievarta atėmė iš jo sandėlio raktus ir gėrimus išdalijo ir išvaišino sargybiniams.

Komisaras Behl šeimininkavo viešbutyje iki kovo 28 d. Nuo tos dienos viešbutį tvarkyti iš jo perėmė von Bukovski, *Deutsche Allgemeine Treuhand* atstovas, pareikšdamas valdybos nariui J. Dziubinskui, kad daro tai remdamasis tuo, jog nebėra teisėtos bendrovės valdybos, nors J. Dziubinskas yra bendrovės valdybos narys, esantis savo biure, į kurį jis jau galėjo įeiti, nes sargybos, anksčiau to neleidusios, jau buvo nuimtos. Ir nekreipdamas dėmesio į tai, kad teisėtoji valdyba negalėjo būti vietoje, nes komisaro Behl buvo atstatyta dar 22/III. Apie perėmimą jokio akto neįteikė, bet paskelbė keletą ištraukų iš nuorašo. Šis antras perėmimas buvo atliktas be mūsų dalyvavimo.[86]

Vokiečių administracijos įkurta *Deutsche Allgemeine Treuhand Viktorijos* viešbutį išnuomojo *Park Hotel* bendrovei be jokio atlyginimo ir viešbutyje buvusio inventoriaus aprašymo. Buvę viešbučio savininkai iš šono stebėjo, kaip niokojamas viešbučio turtas.[87] Dėl visų faktų ir buvo surašytas cituotas Protestas Lietuvos komisarui Klaipėdoje. Buvusioji valdyba prašė pagelbėti atstatyti jų teises, kol viešbučiui nebuvo padaryta nepataisoma žala.

Galutinai *Viktorijos* viešbučio klausimas bus išspręstas tik 1941-aisiais, kai bus pasirašyta Paušalo sutartis [apie tai VI skyriuje]. 1941 m. gegužės mėn. viešbutį savo žinion perėmė Klaipėdos Finansamtas ir perdavė jį valdyti privačiam asmeniui. Visa tai atlikta gavus Gumbinės apygardos prezidento nurodymą.[88]

Pateiksime kitokį, „švelnesnio" likvidavimo ir perėmimo būdo, pavyzdį. Kaip buvo perduota Usėnų pieninė, prisimena joje dirbęs Mikalojus Sukutas:

Dirbau Usėnų pieninėje pienininku. Atėjo nelemtoji diena. Hitlerininkai pareikalavo, kad Lietuva per 24 valandas išvestų savo kariuomenę iš viso Klaipėdos krašto, nes ateina jie. Tokio galingo ir agresyvaus kaimyno teko paklausyti.

Ką mums Usėnuose daryti, bėgti ar likti? Su dideliu nerimu klausinėjome vienas kito. Laimei, po poros dienų atvažiavo iš Klaipėdos „Pienocentro" atstovas ir mus nuramino. Pasakė, kad ultimatumą priėmus, vokiečiai už pieninės inventorių ir produktus sandėlyje žada apmokėti. Mūsų pareiga – būti savo vietose, dirbti ir saugoti pieninės turtą.

Dar po kelių dienų atvyko mišri pieninės perdavimo-priėmimo komisija. Vokiečiai prašė mūsų visų dirbti toliau. Antrasis pienininkas Nagevičius griežtai atsisakė toliau dirbti. Mūsų atstovas komisijoje prašė manęs pasilikti toliau dirbti pas vokiečius. Sakė, kad nenori pyktis su vokiečiais, kad sužinočiau, kaip jie dirba, ir pažadėjo darbo, kai grįšiu į Lietuvą. Susitariau dirbti Usėnuose iki Naujųjų metų.

86 Viešbučių laikymo AB valdybos protestas Lietuvos vyriausybės komisarui V. Gailiui. 1939 04 25. *LCVA*, f. 383, ap. 8, b. 967, l. 71–72.

87 Pvz., buvo išardytas bilijardas ir iš jo pagamintas stalas vynui gerti.

88 Toleikis, M. *Ir Žodžiai tapo Kūnu...*, p. 176.

> Pirmiausia vokiečiai pakeitė pieninės iškabą. Vieton stambiomis raidėmis parašyto PIENOCENTRO USĖNŲ PIENINĖ pakabino REIFEISEN MOLKEREI MÄDEWALD. Tai reikštų – Usėnų kooperatinė pieninė, nes Raifaizenas buvo kooperatinių pieninių steigėjas Vokietijoje.<...> Usėnų pieninė, buvusi Pienocentro nuosavybė, tapo kooperatinė. Buvo išrinkta pieninės valdyba. Pieninės direktoriumi buvo paskirtas Karlas Šramkė, atvykęs iš Reicho <...>. Valdyba pieninės vadovavime ir tvarkyme vaidino daug mažesnį vaidmenį negu Lietuvos pieninėse. Beveik visus klausimus sprendė vienas direktorius...[89]

Taigi nors nebuvo jokių išankstinių nurodymų, praktika parodė, kad įstaigų ir organizacijų evakuacija, turto ir pastatų perėmimas / perdavimas vyko kartais stichiškai, ir neretai priklausė nuo ją vykdančių žmonių. Kalbant apie Klaipėdos miestą apskritai apibendrindami lietuviškų įstaigų ir organizacijų turto perdavimą ir išsaugojimą, privalome paminėti ilgametį Seimelio narį, Vytauto Didžiojo gimnazijos direktorių, visuomenininką ir politiką didlietuvį Kazį Trukaną, kurį gerbė tiek lietuvininkai, tiek ir vokietininkai, ir be kurio organizacinių bei asmeninių ryšių visa centro įstaigų turto evakuacija nebūtų buvusi sėkminga.

Kalbant apie pavienių asmenų turtą, padėtis buvo kitokia. Įstaigų tarnautojams ar darbininkams dar galėjo padėti jų žinybos, tačiau pavieniai žmonės negalėjo tikėtis jokios pagalbos. Ta proga pacituosime labai charakteringą ministro Stasio Lozoraičio rezoliuciją ant rašto lietuviško turto atgavimo reikalu: *valstybinės įstaigos žino, kur reikia kreiptis, o pavienių asmenų turto atgavimas yra* PAČIŲ SUINTERESUOTŲ ASMENŲ REIKALAS.[90]

---

[89] Sukutas, M. Senojoje Usėnų pieninėje... // *Pienininkystė*, 1991, Nr. 6, p. 26–27.

[90] Lietuvos vyriausybės komisaro Klaipėdoje 1939 05 12 raštas ministrui Lozoraičiui Kaune. *LCVA,* f. 383, ap. 7, b. 2180, l. 182.

TREČIAS SKYRIUS

Gyventojų pasitraukimas

Institucijų pabėgėliams priimti su(si)kūrimas – Pabėgėliai Kretingoje, Tauragėje, kitose Didžiosios Lietuvos vietovėse – Pabėgėliai Kaune; pabėgėlių priėmimo punktai – Pašalpos ir rinkliavos – Pabėgėlių įdarbinimo klausimas – Klaipėdiškiai pabėgėliai Didžiojoje Lietuvoje – Visuomenės reakcija į Klaipėdos įvykius

Gyventojai iš okupuojamos Klaipėdos traukėsi trimis pagrindinėmis kryptimis – per Kretingą, Gargždus ir Tauragę. Per dvi paras užsikimšo visos susisiekimo arterijos, vedančios nuo pajūrio Lietuvos gilyn. Nei pasienio miestų administracija, nei susisiekimo tarnybos nebuvo pasiruošusios priimti tokio kiekio žmonių.

Institucijų pabėgėliams priimti su(si)kūrimas

Kaune pirmieji į Klaipėdos įvykius sureagavo skautai. Pasirodžius pirmiesiems pabėgėliams jau kovo 23 d. rytą, skautai pradėjo jais rūpintis – geležinkelio stotyje buvo įsteigtas pagalbos punktas atvykstantiesiems.

Kovo 24 d. Kaune Raudonojo Kryžiaus valdyboje susirinkę Raudojo Kryžiaus narių ir lietuviškų visuomeninių bei labdaros organizacijų atstovai, apsvarstę politinę situaciją, nutaria prie Raudonojo Kryžiaus įsteigti *Klaipėdos krašto nukentėjusiems šelpti komitetą.*[1] Raudonasis Kryžius, kurio statute vienas pagrindinių uždavinių yra suteikti pagalbą, ištikus kraštą kokiai nors nelaimei, natūraliai atrodė geriausiu įrankiu pasireikšti visuomeninei pagalbos iniciatyvai. Pagrindinės naujai kuriamojo Klaipėdos krašto nukentėjusiems šelpti komiteto, įsikūrusio Kęstučio g. 8, telefonas 25542, funkcijos – pagalbos ir šalpos darbas. Kovo 25 d. darbui organizuoti ir šalpai parūpinti buvo sudarytas penkių asmenų Vykdomasis komitetas:

Dr. Jurgis Alekna – pirmininkas, Lietuvos Raudonojo Kryžiaus pirmininkas

Ignas Šeinius-Jurkūnas – vicepirmininkas, rašytojas, buvusios Klaipėdos krašto gubernatūros atstovas

Pranas Vaitkūnas – iždininkas, Lietuvos Raudonojo Kryžiaus buhalteris

Alfonsas Zauka – sekretorius, Skautų brolijos atstovas

A. Hunebelienė – narė, Lietuvos motinoms ir vaikams globoti organizacijų sąjungos atstovė

Komiteto nariai:

Steponas Rusteika – Kauno miesto viceburmistras

Pranciška Pikčilingienė – Lietuvos moterų tarybos vicepirmininkė

Sofija Marcinkevičienė – Šaulių moterų vadė

---

1 Klaipėdos krašto pabėgėliams šelpti komiteto posėdžio protokolas 1939 03 24. *LCVA*, f. 1734, ap. 1, b. 437, l. 123.

Vlada Arminaitė – Skaučių seserijos atstovė
Rapolas Skipitis – Šaulių sąjungos atstovas
Grigaliūnienė – Kunigaikštienės Birutės karininkų šeimų draugijos pirmininkė
K. Kosakaitis – Vidaus reikalų ministerijos socialinės apsaugos atstovas

Kauno geležinkelio stotyje įsteigtas Komiteto punktas teikti atvykusiems Klaipėdos krašto pabėgėliams pagalbą ir kartu juos registruoti. Prie budinčių skautų paskiriama ir gailestingoji seselė pirmajai pagalbai teikti.

Šiek tiek vėliau oficialiai apie Raudonojo Kryžiaus komiteto rėmimą ir palaikymą paskelbė organizacijos ir asmenys:

Antanas Merkys – Kauno miesto burmistras
Jadvyga Tūbelienė – Motinoms ir vaikams globoti organizacijų sąjungos pirmininkė
Plk. Pranas Saladžius – Šaulių sąjungos vadas
Kun. Vl. Mileška – Lietuvos *Caritas* pirmininkas
Jonas Navakas – Tautininkų sąjungos vicepirmininkas
Alfonsas Kaulėnas – Jaunosios Lietuvos sąjungos vadas
Ksavera Žilinskienė – Skaučių seserijos vadė
Plk. Juozas Šarauskas – Skautų brolijos vadas
Juozas Leimonas – *Pavasario* federacijos vyr. vadas
Magdalena Galdikienė – Lietuvių katalikių moterų draugijos pirmininkė
Prof. Izidorius Tamošaitis – Lietuvos žurnalistų sąjungos pirmininkas
Liudas Gira – Lietuvos rašytojų sąjungos pirmininkas
Vladas Tiškus – Jaunųjų ūkininkų ratelių sąjungos vyr. vadovas
Plk. Liudvikas Butkevičius – Žmogaus globos draugijos pirmininkas
Algirdas Florijonas Jurskis – Vytauto Didžiojo universiteto studentų atstovybės pirmininkas

1939 m. kovo 27 d. Prekybos, pramonės ir amatų rūmuose įvyko tarpžinybinis pasitarimas Klaipėdos kraštą apleidusių lietuvių reikalu. Buvo sudarytas *Vyriausias komitetas Klaipėdos kraštą apleidusiems lietuviams globoti,* įsikūręs Kaune, Donelaičio g. 2B. Į šį komitetą įėjo atstovai iš: Savivaldybių ir Policijos departamentų (Vidaus reikalų ministerijos), Susisiekimo ministerijos Geležinkelių valdybos, Užsienių reikalų ministerijos, buvusios Klaipėdos gubernatūros, Visuomeninio darbo vadybos[2], Prekybos, pramonės ir amatų rūmų, taip pat ir Lietuvos Raudonojo Kryžiaus. Šio Vyriausiojo komiteto funkcijos – rūpintis Klaipėdos kraštą apleidusių asmenų ar jų šeimų gabenimu, paliktu Klaipėdos krašte turtu, darbo parūpinimu, apgyvendinimu ir kitokia globa.[3]

---

2 Apie Visuomeninio darbo vadybą (VDV) verta paaiškinti atskirai. Kiekvienas totalitarinis režimas sukuria savo cenzūros sistemą. Taip tautininkams valdant Lietuvą atsiranda nauja įstaiga (ją įkurti pasiūlė ELT'os direktorius Pranas Dailidė), tarsi tautininkiškos propagandos ministerija, kuri privalėjo ne tik tvarkyti, bet ir redaguoti visą spaudą. Taip gimė VDV [humoristai ją greitai pavadino *Viešpaties Dievo Valia*], kuri ruošdavo privalomai atspausdinti informacinius biuletenius. Jie būdavo skirtingos spalvos – mėlynuosius redakcijos privalėjo būtinai įdėti į numerį, kitokios spalvos galėjo būti skelbiami redakcijos nuožiūra. Po jais nebuvo galima padėti jokio parašo. Šioje studijoje nurodomas ženklas VDV reiškia – informacija oficiali ir cenzūruota.

3 VDV biuletenis Nr. 469, Kaunas, 1939 03 27 vak. *LCVA*, f. 1734, ap. 1, b. 437, l. 11.

Visi pabėgėliai, kurie negalėjo apmokėti geležinkelio bilietų ar mantos vežimo išlaidų, atitinkamų žinybų nurodymais buvo vežami nemokamai. Iš pradžių vežimas geležinkeliu vyko sklandžiai, nors ir spontaniškai. Vėliau Geležinkelių valdyba nustatė, kokiais atvejais Klaipėdos kraštą apleidžiantys žmonės ir jų manta gali būti vežami nemokamai. Būtent:

1. kai vykstama ar vežama manta keliaujant iš Klaipėdos krašto, nors ir apsistojant Didžiosios Lietuvos stotyse;
2. kai grįžtama į Klaipėdos kraštą ten sutvarkyti savo šeimos ar mantos reikalų;
3. kai vykstama ar vežama manta iš laikinų apsistojimo vietų į apsigyvenimo ir darbo bei tarnybos vietas.

Nemokamu vežimu pasinaudoti buvo galima tik pateikus atitinkamus pažymėjimus, kuriuos išduodavo Vyr. komitetas Klaipėdos kraštą apleidusiems lietuviams globoti, jo skyriai (registracijos biurai) arba policija bei savivaldybė.[4]

Ši tvarka galiojo iki birželio mėnesio. Vyriausiojo geležinkelių direktoriaus įsakymu nemokamas vežimas, poreikiui išsekus, buvo nutrauktas: keleivių – birželio 6 d., mantos – birželio 16 d. Po tos datos jokie leidimai ir dokumentai nemokamam vežimui geležinkeliu asmenims nebebuvo išduodami.[5]

Pabėgėliai Kretingoje

Pirmasis Didžiosios Lietuvos miestas, greičiausiai ir skaudžiausiai pajutęs Klaipėdos krašto netekimą, buvo Kretinga. Kretingos gyventojai buvo glaudžiai susiję su Klaipėda, be jos neįsivaizdavo savo kasdienio gyvenimo, nes daugelis ten arba gyveno, arba dirbo. Apie tuos įvykius *Lietuvos žinios* rašė:

> <...> *Pasklidus žiniai, kad lietuviai turi pasitraukti iš Klaipėdos, kilo nepaprastai didelis sąmyšis. Nors oficialiai dar nebuvo paskelbta, bet jau antradienį, kovo mėn. 21 d., apie 16 val., prasidėjo masinis gyventojų perbėgimas iš Klaipėdos į Kretingą. Toks didelis klaipėdiškių subruzdimas smarkiai paveikė ir Kretingos gyventojus. Gatvėse visur pilna žmonių, nes beveik visi pasitraukė nuo savo kasdieniškų darbų ir ėjo stebėti staigaus perversmo. Daugelis traukiniais ir mašinomis skubėjo į Klaipėdą padėti savo giminėms ar pažįstamiems. Naktį ir sekančią dieną judėjimas vis didėjo. Miesto gatvės ir plentas nuo Kretingos iki pat Bajorų buvo užtvenktas žmonių ir įvairių susisiekimo priemonių. Gyventojai nerimo. Įstaigose ir įmonėse darbas nebėjo normaliai.* <...> *net kinas neturėjo lankytojų* <...>.[6]

Kretingos burmistro Tomo Dambrausko iniciatyva jau kovo 24 d. miesto savivaldybės patalpose buvo sukviestas pasitarimas. Apskrities agronomas Dailydė, savivaldybės sekretorius

---

4 Susisiekimo m-jos Geležinkelių v-bos Ekonominės direkcijos 1939 04 20 nurodymas Nr. 3815 VRM savivaldybių ir policijos departamentams. *Kauno AA*, f. 219, b. 1105, l. 15.

5 SM Geležinkelių v-bos Ekonominės direkcijos 1939 06 01 raštas Nr. 5214 VRM savivaldybių departamentui ir kt. įstaigoms. *Kauno AA*, f. 219, ap. 1, b. 1105, l. 21.

6 Kaip gyvena Klaipėdos pabėgėliai Kretingoje // *Lietuvos žinios*, 1939 03 28, Nr. 71.

Antanas Dirmeitis ir pradžios mokyklos vedėjo žmona Juodikienė nutarė suorganizuoti maitinimo punktą pabėgėliams. Tam miesto savivaldybė paskyrė 300 Lt. Punktą organizuoti bei tvarkyti ir apskritai rūpintis pabėgėlių reikalais pavesta sekretoriui A. Dirmeičiui.

1939 m. kovo 24 d. Lietuvos Raudonasis Kryžius Klaipėdos pabėgėliams pagalbą teikti į Kretingą pasiuntė savo atstovus gyd. Vaclovą Laboką ir gailestingąją seselę Liudą Mickevičiūtę. Savo užrašuose gydytojas pažymės:

> *<...> Kelionė į Kretingą pavyko gerai. Tarp važiuojančių buvo matyti daug gelžkeliečių tarnautojų ir uniformuotų šaulių. Visi kiek euforiškoje nuotaikoje, daug kalbėjo ir ginčijosi. Kretingoje buvome 22.10 val. (kovo 24 d., penktadienį). Čia pilna stotis prisigrūdusi pavargusių žmonių – vyrų ir moterų su vaikais. Dalis vieni ant kito suvirtę miegojo. Perone didelė krūva įvairių daiktų – bagažo. Ir čia daug geležinkelio tarnautojų, uniformuotų šaulių. Girdėti karšti patriotiški ir kitokie ginčai.*
>
> *Stoty mūsų pasitikti buvo atvykęs miesto savivaldybės policininkas, bet nakvynės neturėjo. Mieste gauti nakvynės neįmanoma, nakvynės namai pilni, privatūs butai perpildyti priimtų pabėgėlių. Mokyklos ir kitos didesnės patalpos paskirtos kariuomenės reikalams, kuri atvyko iš Klaipėdos, ir šauliams pabėgėliams, kurių priskaitoma apie 200. Aš prisiglaudžiau pas dr. Stropų, seselė L. Mickevičiūtė – apskrities ligoninėje.*[7]

Atvykus Raudonojo Kryžiaus atstovams, jiems buvo perduoti punkto organizavimo ir pabėgėlių šelpimo reikalai.

Maitinimo punktas buvo įsteigtas kovo 25 d. 7 kambarių name nuošaliau miesto, Jablonskio gatvėje. Prie namo buvo iškelta Raudonojo Kryžiaus vėliava ir prikalta iškaba: *Maitinimo punktas*. Čia nuolat dirbo medicinos seselė. Gydytojas V. Labokas savo užrašuose įrašė:

> *Didžiausį įspūdį padarė pirmos dienos maitinimas. Mano iniciatyva buvo pakviestas fotografas, kurio fotografijos vėliau atsidūrė Lietuvos aide, XX amžiuje ir kituose laikraščiuose. <...> Susirinko daugumoje jauni vyrukai darbininkai ir moterys su vaikais. Tą dieną buvo išvirti kopūstai. Pabėgėliai valgė tyliai ir ne vienam mačiau varvant prakaitą nuo kaktos, kaip tat būna rugiapjūtės metu, kada pavargę nuo darbo vyrai užvalgo karštų kopūstų. Širdžiai graudu ir smagu pasidaro, kai pajunti palengvinęs nors mažą dalelę jų vargą sunkų.*[8]

Veikiai Kretingoje pasijautė maisto stygius. Nepaisant burmistro įsakymo, produktai šiek tiek pabrango. Trūko sviesto, cukraus, druskos, miltų (stigo ir žibalo bei motorino).

Maitinimo punktas veikė iki balandžio 7 d. Vidutiniškai kasdien maitinosi po 300 pabėgėlių. Pradžioje buvo valgydinama du kartus per dieną: pietūs ir vakarienė. Pietūs – mėsiška sriuba (kopūstai, burokai, žirniai), vakarienei – pieniška sriuba (makaronai, bulvienė, kruopos). Vėliau Raudonojo Kryžiaus komitetui teko perimti ir šaulių pabėgėlių maitinimą (juos iki tol maitino iš Klaipėdos pasitraukęs 6-asis pėstininkų pulkas). Tuomet imta duoti ir pusryčius (arbata ir duona su sviestu). Valgį gamino kariška virtuvė, o kovo 31 d. kariuomenei išvykstant iš Kretingos virtuvė su virėju buvo palikta pabėgėlių reikalams. Tvarką maitinimo punkte prižiūrėjo ir patarnavo

---

7 Gydytojo V. Laboko užrašai, Kretinga, 1939.IV.2. *LCVA*, f. 1734, ap. 1, b. 438, l. 34.

8 V. Laboko užrašai... *LCVA*, f. 1734, ap. 1, b. 438, l. 36 ir apv.

vietos šauliai ir šaulės.[9] Malkos virtuvei buvo perkamos turguje. Iš viso maisto produktams, malkoms ir kitoms išlaidoms maitinimo punkte išleista 2079,51 Lt.

Gydytojas V. Labokas įsikūrė savivaldybėje; jis teikdavo ne tik medicininę pagalbą, bet ir išmokėdavo pašalpas.[10] Jos buvo nedidelės, nuo 5 iki 30 Lt, atsižvelgiant į pabėgėlio padėtį (vedęs, nevedęs, su vaikais ir pan.). Pirmiausia pašalpos buvo išmokamos toms šeimoms, kurios norėjo iš Kretingos išvykti. Iš viso sušelpta pinigine parama 287 šeimos. Tam išleista 2237,00 Lt (vienai šeimai vidutiniškai teko 7,80 Lt). Be to, per Palangos, Gargždų ir Veiviržėnų valsčių savivaldybes tenykščiams pabėgėliams sušelpti buvo išleista 170,00 Lt.[11]

Velykų šventėms buvo išduotas sausų produktų davinys: 2 kg baltos duonos arba vietoj jos 1 kg pyrago; rūkytų lašinių 1 kg; sviesto ir cukraus po 0,25 kg. Vaikams iki 5 metų amžiaus ir pageidavusiesiems vietoj produktų buvo išmokėta pinigais. Produktų išduota 293 pabėgėliams už 1053,50 Lt; pinigais vietoj sauso davinio išmokėta 161 pabėgėliui iš viso 591,00 Lt. Be to, pabėgėlių vaikams nuo 4 iki 14 metų amžiaus, kurių susidarė 94, Šv. Vincento Pauliečio draugija suruošė Velykų stalą. Tam duota 100,00 Lt. Visas pabėgėlių velykinis šelpimas atsiėjo 1744,50 Lt, sušelpta 454 pabėgėliai.[12]

Susisiekimo priemonė praktiškai buvo viena – geležinkelis. Autobusai iš Kretingos važinėjo tik į Palangą. Labai sunkiai pavykdavo gauti privačių automobilių ir sunkvežimių pabėgėlių mantai vežti. Šitai buvo brangu, nes poreikis didelis, o pasiūla – maža. Ypač brangiai tekdavo už transportą mokėti žydams. Tačiau jie mokėdavo. Pabėgėlių daiktams vežti buvo samdomi net ūkininkai, kurie specialiai arkliais važiuodavo į Klaipėdą.

Kadangi iš pradžių (kovo 22–23 d.) pabėgėlių niekas neregistravo, nežinoma, kiek jų atvyko ar išvyko iš Kretingos per anšliuso dienas. Vėliau, kovo 24 d., savivaldybė pradėjo registruoti pabėgėlius. Registruojant buvo fiksuojama ir pabėgėlių materialinė padėtis. Reikalingiems pagalbos išduodamos nemokamo maitinimo kortelės. Tokių kortelių buvo išduota 673.[13]

Iki balandžio 2 d. pabėgėlių Kretingoje buvo užregistruota per 1500. Tačiau tai nėra tikslus skaičius, nes registruodavosi tik tie, kuriems reikėjo pagalbos, pašalpos arba kurie priverstinai turėjo ilgesniam laikui čia apsistoti. Pravažiuojantys Kretingą tranzitu, vykstantys pas gimines ar sustoję tik trumpam paprastai nesiregistruodavo. Iš užsiregistravusių didesnę dalį sudarė Klaipėdos mieste dirbę darbininkai ir jų šeimos. Kai kurių darbininkų šeimos buvo likusios Klaipėdoje. Buvo pabėgėlių, kurių šeimos išdriko, žmonės nežinojo, kur kuris yra. Tai vyras ieškojo žmonos, tai žmona – vyro. Buvo šeimų su 6–8 vaikais. Pasitaikė paliktų vaikų, kurių tėvai išvykdavo atgal į Klaipėdą susitvarkyti reikalų ir ilgai negrįždavo.

Šauliai ir jų šeimos buvo atskiriami nuo bendro pabėgėlių srauto. Jiems būdavo parūpinamos atskiros patalpos. Nors tekdavo nakvoti ir ant šiaudų, užsiklojus kas ką turėjo.

---

[9] Lietuvos Raudonojo Kryžiaus pabėgėlių šelpimo punkto Kretingoje apyskaita. *LCVA*, f. 1734, ap. 1, b. 438, l. 37.

[10] Dr. V. Laboko užrašuose minima, kad jis praktiškai neturėjo jokio kontakto su Kretingos apskrities Raudonojo Kryžiaus skyriumi; mat jo vadovas dr. Jonas Nainys (apskrities gydytojas) *esąs užimtas savo įvairių reikalų*.

[11] Lietuvos Raudonojo Kryžiaus pabėgėlių šelpimo punkto Kretingoje apyskaita. *LCVA*, f. 1734, ap. 1, b. 438, l. 37.

[12] Ibid.

[13] Gyd. Laboko užrašai. *LCVA*, f. 1734, ap. 1, b. 438, l. 35.

Vėlesnėmis dienomis pabėgėliai dažnai atvykdavo nelegaliai, slaptai pereidami sieną. Be to, Kretingoje užsiliko atvykusi iš esmės varguomenė ir darbininkai, kurių čia liko prisiglaudę apie 2 tūkstančius. Tie buvo pasiryžę sulaukti darbų pradžios Šventosios uoste ar kitur. Dažniausiai šie darbininkai nesutikdavę dirbti žemės darbų (teisindamiesi, kad per 10–15 metų nuo tų darbų atpratę ir nebemoką), nors pavasariop tokių darbininkų pareikalavimas išaugo. Ypač šauliai nemėgdavę, kada jiems siūlydavo žemės ūkio darbus. Esą jiems žadėta pirmiausia duoti darbo Šventosios uoste ar kitur, todėl ir nesiskubino iš Kretingos kraustytis. *Juk turi maistą ir pastogę!* – šitaip karčiai reziumuoja gydytojas.[14]

Pabėgėlių išvykimą iš Kretingos sunkino ir privalomi atlikti formalumai. Kovo 25 d. po pietų Kretingos geležinkelio stotis gavo nurodymus, kad pretenduojantysis nemokamai važiuoti:

1. turi įrodyti, kad yra Klaipėdos krašto pabėgėlis;
2. turi įrodyti, kad neturi pinigų;
3. privalo pasirašyti pasižadėjimą, kad vėliau apmokės kelionės išlaidas.

Iki tol visi, kurie vyko traukiniais, iš esmės važiavo *zuikiais*, be bilietų. Šitos iš Kauno padiktuotos sąlygos buvo labai nepalankiai priimtos. Ne vienas dejavo: *Ar iš mūsų biznio laukiama, kada turtas žuvo ir moralė liko palaužta?!*[15]

Tokiomis sąlygomis teikiamomis lengvatomis iki balandžio 2 d. geležinkeliu pasinaudojo 1203 asmenys, daugiausia jų žydai.

Tarp pabėgėlių buvo ir apie 400 vietinių gyventojų, kurie su Klaipėdos atplėšimu neteko darbo joje. Iš jų maždaug 300 dirbo Klaipėdos įmonėse bei uoste ir apie 120 – tekstilės fabrike Bajoruose. Jų įdarbinimu turėjo pasirūpinti miesto savivaldybė, nors pačioje Kretingoje tuo metu buvo ir apie 100 „savų" bedarbių. Tačiau jų, t. y. vietinių pabėgėlių, pasai buvo registruoti Klaipėdos krašte, taigi jiems priklausė Raudonojo Kryžiaus teikiama parama.

Retas pabėgėlis, atsidūręs Kretingoje, turėjo drabužių. Dažniau pasitaikė atbėgę kaip stovi, be cento kišenėje. Kai kurioms apiplyšusioms šeimoms teko nupirkti net apatinių baltinių (tam išleista 46,55 Lt). Balandžio 5 d. iš Kauno komiteto buvo gauta įvairių drabužėlių ir medžiagos, visa tai išdalinta 58 šeimoms.

Medicininė pagalba buvo suteikta tokia:

1. ambulatoriškai apžiūrėta 59;
2. pas dantų gydytoją pasiųsta 9;
3. į ligoninę paguldyta 9 (viena gimdyvė, du sergantys plaučių uždegimu, viena moteris vokiečių sumušta, penki – kitos ligos). Už gydymą ir vaistus iš Komiteto lėšų sumokėta 282,52 Lt;
4. Suorganizuota pirtis kovo 27 d. moterims, kovo 28 d. vyrams; pasinaudojo 94 asmenys.

Iš viso, neįskaitant kelionės ir pragyvenimo išlaidų komandiruotiems asmenims, Kretingoje pabėgėliams šelpti išleista 6588,28 Lt.[16]

Apibendrinant Kretingos punkto darbą, reikia konstatuoti – negalime pasakyti, kiek pabėgėlių tiksliai buvo šiame mieste. Iki balandžio 8 d. Kretingos miesto savivaldybės raštinėje

---

[14] Gyd. Laboko užrašai. *LCVA*, f. 1734, ap. 1, b. 438, l. 35.

[15] Ibid.

[16] Lietuvos Raudonojo Kryžiaus pabėgėlių šelpimo punkto Kretingoje apyskaita. *LCVA*, f. 1743, ap. 1, b. 438, l. 38.

buvo užregistruota 1978 pabėgėliai, tarp jų 393 žydai. Vėliau bendresnėje Raudonojo Kryžiaus ataskaitoje buvo teigiama, kad Kretingoje veikusiame Komiteto skyriuje trumpiau ar ilgiau pabuvojo per 3000 pabėgėlių.[17]

Kretingos Pabėgėlių šelpimo punktas inspektavo ir rūpinosi pabėgėliais visoje apskrityje. Palangoje didesnis pabėgėlių skaičius buvo tik pirmosiomis dienomis. Čia atbėgo tie, kurie iš čia kilę ir turėjo prieglobstį. Per vieną naktį iš kovo 21 d. į kovo 22 d. miestelis, turėjęs 3 tūkst. gyventojų, išaugo iki 4,5 tūkst. gyventojų. Apie 50 procentų pabėgėlių buvo žydai. Pabėgėlių buvo pilnos vasarinės, namai, stoginės. Tie, kurie atvykdavo trumpam laikui, gaudavo nemokamus autobusų bilietus vykti toliau. Krautuvės labiausiai pajuto išaugusį „valgytojų" skaičių – pritrūko įprastų maisto produktų. Kovo 24 d. buvo turgaus diena, tad į Palangą suvažiavo daug ūkininkų su produktais pabėgėliams – sūriais, kiaušiniais, sviestu ir kt. Kaip tvirtina laikraščio *Lietuvos žinios* korespondentai, šie produktai buvo parduodami pusdykiai, o kai kam net ir dovanai dalijami.

Telefoninis ryšys Palanga–Klaipėda nutrūko staiga ir ilgai nebuvo atkurtas. Pasienio policija laikinai įsikūrė prie pat sienos operos solisto Santvaro vasarinėje. O pačią sieną ties Nimerzate [Nemirseta] iš Palangos pusės iš pradžių saugojo šauliai ir pasienio policija, jiems pagelbėjo vyresniųjų klasių gimnazistai ir skautai. Iš Klaipėdos pusės sieną saugojo Ordnungsdiensto ir SA būriai.[18]

Veiviržėnuose užregistruotus tik kelis pabėgėlius priglaudė vietiniai gyventojai. Gargžduose susidarė šiek tiek didesnis pabėgėlių susigrūdimas. Buvo skaičiuojama apie 800 asmenų, iš jų apie 100 lietuvių ir 700 žydų. Pastaruosius priglaudė vietinė žydų bendruomenė. Prašančiais paramos ar pagalbos rūpinosi viršaitis.

Skuodo mieste ir apylinkėse apsistojo 38 Klaipėdos pabėgėlių šeimos (92 asmenys). Dauguma jų kreipėsi paramos į valsčiaus savivaldybę. Jiems iš vietinės kasos ir iš Žiemos pagalbos lėšų buvo skirtos menkutės sumos. Šiais pabėgėliais rūpinosi vietiniai gyventojai ir valsčiaus viršaitis Dubinskas.[19]

Balandžio mėnesio pabaigoje, atslūgus didžiausiam pabėgėlių srautui, miesto savivaldybė perregistravo ilgesniam laikui Kretingoje apsigyvenusius pabėgėlius. Perregistruota 71 šeima, jose – 189 asmenys. Dauguma šeimų buvo gausios; 17 asmenų neturėjo šeimos. Perregistruoti pabėgėliai pagal užsiėmimą pasiskirstė taip: tarnautojų – 8 šeimos, prekybininkų – 4; amatininkų – 15 šeimų; miesto ir kaimo darbininkų – po 22 šeimas.

22 darbininkų šeimos buvo kilusios iš kaimo, bet vėliau gyveno Klaipėdos mieste, dirbo fabrikuose ir prie žemės darbų grįžti nebenorėjo. 9 užregistruotos šeimos Klaipėdoje gyveno nuo 1924 metų, 6 šeimos – nuo 1930 metų ir 7 šeimos – nuo 1935 metų. Taigi visi šie asmenys per netrumpą miestiško gyvenimo laiką buvo praradę žemės ūkio darbų įgūdžius. Jų įdarbinimas ir finansinė parama buvo didelė našta Kretingos miestui.[20]

---

[17] Trumpas J. Aleknos provizorinis pranešimas Vyriausybei apie šalpos darbą nukentėjusiems klaipėdiečiams, 1939 05 24. *LCVA*, f. 1734, ap. 1, b. 438, l. 187.

[18] 1500 pabėgėlių iš Klaipėdos Palangoje // *Lietuvos žinios*, 1939 03 28, Nr. 71.

[19] Telefonograma Nr. 1935 1939 04 04 Kretingos apskrities viršininkui iš Skuodo valsčiaus savivaldybės. *LCVA*, f. 1734, ap. 1, b. 438, l. 49.

[20] Kretingos miesto burmistro 1939 04 28 raštas Nr. 2845 Klaipėdos krašto pabėgėliais rūpintis vyr. komitetui. *LCVA*, f. 1734, b. 1, b. 438, l. 93 ir apv.

Kretinga ir vėlesniais metais sulauks pabėgėlių, kurie grįš į Didžiąją Lietuvą paleisti iš kalėjimų arba prievarta ištremti iš Klaipėdos krašto.

Pabėgėliai Tauragėje

Žiniai apie Klaipėdos krašto atidavimą pasiekus Tauragę, kovo 24 d. miesto burmistro iniciatyva buvo sudarytas Komitetas Klaipėdos krašto nukentėjusiems šelpti. Tą pačią dieną į Tauragę atvyko ir Raudonojo Kryžiaus siųstas gydytojas dr. Jonas Mikužis su gailestingąja sesele Viktorija Bortkevičiūte; jie užmezgė ryšį su vietinio Komiteto pirmininku gimnazijos direktoriumi A. Jakuboniu ir kovo 25 d. nuo pat ryto prasidėjo bendras darbas.

Geležinkelio stotyje ir prie kelių kabojo dideli Raudonojo Kryžiaus plakatai su nurodymais pabėgėliams kreiptis į Komiteto buveinę – Tauragės gimnaziją. Ten ištisą parą budėjo Komiteto nariai ir registravo pabėgėlius. Buvo galima kreiptis ir telefonu Tauragėje – 121, nors iš pradžių telefoninio ryšio iš viso nebuvo. Nuo pat pirmųjų dienų gimnazijoje buvo suteikiama nakvynė. Kariuomenės daliniai parūpino šiaudinių čiužinių. Visi pabėgėliai buvo maitinami. Ypač daug pavalgydinta kovo 27 ir 28 dienomis (atitinkamai 124 suaugusieji ir 45 vaikai). Šiek tiek maisto aukojo visuomenė. Bet didesnę dalį maisto teko pirkti, sąskaitas apmokėdavo Raudonojo Kryžiaus atstovas. Maistas buvo gaminamas ūkio būdu (t. y. nemokamai), gamino miesto inteligentės, šaulės ir birutietės.[21] Vaikams buvo ruošiamas pagerintas maistas. Maitinimo punktas Tauragėje dirbo iki balandžio 3 d. Vėliau likusių pabėgėlių maitinimu rūpinosi Žmogaus globos draugija. Ši draugija maistą tiekė iki balandžio 13 d. Tuo metu kasdien maitinosi apie 15–20 pabėgėlių, paskutinėmis dienomis – balandžio 12 d. valgė 6, o 13 d. – tik 4.[22]

Gimnazijos rūmų 8 klasėje buvo įrengtas medicinos pagalbos punktas. Nors buvo nemažai sergančių vaikų, jokių epidemijų neužfiksuota. Apskrities ligoninėje buvo gydomi trys sužeisti pabėgėliai: Pagėgių pašto tarnautojas Juodkazis[23], kurį žiauriai sumušė ir suspardė SA vyrai,

---

21 Pagal J. Mikužio pranešimą, 1939 03 26 8 val. ryto Raudonojo Kryžiaus pirmininkui. *LCVA*, f. 1734, ap. 1, b. 438, l. 12–13.

22 Iš Klaipėdos krašto nukentėjusiems šelpti Tauragės komiteto ataskaitos Klaipėdos krašto nukentėjusiems šelpti komitetui. Pasirašė visi komiteto nariai: Jakubonis, S. Volotkienė, O Milmantavičienė, kitas parašas neįskaitomas. *LCVA*, f. 1734, ap. 1, b. 438, l. 183 ir apv.

23 *Ką pasakoja nukentėjęs Juodkazis.* Telefonu iš Tauragės:
Kovo 22 d. Juodkazis, buvęs Pagėgių pašto valdininkas, gavęs žinių, kad rengiamasi jį suimti. Tą pat dieną apie 13 val. automobiliu norėjo išvažiuoti į Tauragę. Lauksargiuose, prie Didžiosios Lietuvos sienos, buvo sulaikytas. Sulaikę smogikai su jų grupės vadu Kasneriu priešakyje. Išsodintas iš automobilio, smuklės kieme buvo pastatytas prie sienos. Čia buvo gąsdinamas, užgauliojamas ir terorizuojamas. Sargyboje buvo ne mažiau kaip trys smogikai, bet jie nuolatos keitėsi ir po kiekvieno pasikeitimo vis iš naujo terorizavo.
Taip jis kentėjęs nuo 13.30 iki 17 valandos. Po to buvo nugabentas į Lauksargių kaimo areštinę. Terorizavimas nė čia nesibaigė. Pagaliau apie 22 val. atvyko vietinių smogikų vadas Tobašus, kuris iki paskutiniųjų įvykių gyveno Tilžėje. Jis liepė Juodkazį paleisti. Pastarasis manė, kad tuo viskas ir baigsis. Keli smogikai, nutarę Juodkazį palydėti, neleidę eiti plentu, bet pasukę kaimo keliu. Vos tik atsitolinę nuo Lauksargių, ėmę mušti guminėmis lazdomis, spardyti kojomis iki apalpimo. Atsipeikėjusį varė ir vėl mušė. Taip kartojo kelis kartus, kol šis visai neteko sąmonės. Pagaliau palikę ir nuėję savo keliu.
Rytą Juodkazis atgavo sąmonę ir vargais negalais atėjo į Tauragę ir dabar gydosi ligoninėje. Apie savo automobilio ir kito turto likimą nieko nežino. // *Lietuvos aidas*, 1939 03 26, Nr. 139.

Baltupėnų pašto agentūros vedėjas Mik. Reisgys (buvusio Direktorijos pirmininko brolis) ir *Lietūkio* Pagėgių skyriaus tarnautojas Juozas Pusdešris (iš Slavikų), kuriam buvo sulaužytos abi kojos.

Kovo 30 d. pabėgėliams buvo surengta pirtis, ir tų, kurie neturėjo baltinių pamainai, baltiniai buvo dezinfekuoti specialioje kameroje. Atsisakiusiųjų nuo pirties nakvynei nepriimdavo.[24]

Kaip pranešė Komiteto pirmininkas, buvo pasiruošta sutikti ir didesnį pabėgėlių srautą. Svarbiausia – susitarta su 7-ojo pėstininkų pulko ūkio viršininku dėl pabėgėlių pamaitinimo.

Pabėgėliai į Tauragę atvykdavo plentais ir miško keliukais, dauguma – nelegaliai; geležinkeliu naudojosi labai mažas skaičius žmonių. Geležinkeliu pabėgėliai galėjo vykti nemokamai, o autobusai teikdavo nuolaidas. Visiškai neturintiems pinigų bilietus apmokėdavo iš Raudonojo Kryžiaus lėšų.

Štai kaip atrodė Tauragės geležinkelio stotis telefonu iš Tauragės:

> *Atvykus į Tauragę geležinkeliu pirmas keistas vaizdas, kad stotyje daug muitinės valdininkų. Laikinai Pagėgių ir Panemunės muitinės įsikūrė geležinkelių stotyje. Čia yra atvykę abiejų muitinių beveik visi tarnautojai, tačiau darbo jie neturi, nes pasienio judėjimas sustojo. Tenka praleisti tarptautinius Tilžės–Obelių traukinius. <...> Daug pabėgėlių iš Pagėgių ir apylinkių. Tai geležinkelio tarnautojai, plentų darbininkai, Viešvilės lentpjūvės darbininkai. Keletas vyrų ir merginų tarnavo pas Klaipėdos krašto ūkininkus.<...> Patirta, kad Panemunėje, Pagėgiuose, Viešvilėje ir kituose miesteliuose bei kaimuose esą suimta daug lietuvių ir vis dar naujai jų suimama. Kai kurie po tardymo paleidžiami ir vėl suimami. Ligi vakar vakaro iš Tauragės nė su vienu Klaipėdos krašto paštu telefonu nesusisiekta. Pasienio policija savo stotį įsikūrė viešosios policijos būste.*[25]

Pirmosiomis dienomis po anšliuso atvykusieji teigė, kad iš Klaipėdos krašto juos išleidžia sunkiai, su įvairiais trukdžiais. Iki kovo 26 d. 8 val. ryto buvo užregistruota 131 šelpiamas pabėgėlis ir 35 vaikai.

Atvyko ir pabėgėliai žydai, tačiau jais tuoj pradėjo rūpinti jų bendruomenė, ir atvykusių į Tauragę žydų skaičius lieka nežinomas.

Kai kurie pabėgėliai apsigyvena privačiai bei viešbučiuose ir registruotis neateina. Daugelis jų palieka visus baldus ir turtą Klaipėdos krašte. Jie nuolat kreipiasi į Komitetą tuo reikalu, klausdami – ką ir kaip daryti? Yra perskirtų šeimų. Vyrai atbėgo į Tauragę, palikę savo žmonas su vaikais Klaipėdos krašte. Šeimos pas juos kol kas dar negali atvykti.

Pirmosiomis pabėgėlių antplūdžio dienomis daugelis nesiveržė vykti toliau – lūkuriavo, kas bus toliau, kol paaiškės situacija; vieni laukė šeimos, kiti darbo, treti pažįstamų ir pan. Ilgai jokia Tauragės įstaiga su Klaipėdos kraštu neturėjo jokio telefoninio ar kitokio ryšio.

Per Velykas, balandžio 9–11 dienomis, pabėgėliams, kurie dar neturėjo butų ir gyveno gaisrinėje (jų buvo apie 15), karininkų žmonos birutietės suruošė Velykinį stalą. Kitiems pabėgėliams buvo išdalinta produktų į rankas: lašinių, cukraus, miltų, pyrago, dešrų ir kiaušinių.

[24] J. Mikužio pranešimas Raudonojo Kryžiaus valdybos pirmininkui. *LCVA*, f, 1734, ap. 1, b. 438, l. 1.

[25] Tauragėje 300 pabėgėlių. Telefonu iš Tauragės // *Lietuvos aidas,* 1939 03 26, Nr. 159.

Tauragėje 600 pabėgėlių

(Mūsų specialaus bendradarbio)

Pabėgėlių skaičius Tauragėje kas kartą vis didėja. Užvakar vakare jau buvo įregistruota gerokai per 200 suaugusių ir 60 vaikų. Be to yra neregistruotų apie 200 žydų. Jei skaityti tuos pabėgėlius, kurie biure nesiregistruoja (tai įvairių įstaigų tarnautojai ir šiaip pasiturį, kuriems pagalbos nereikėjo,

viso Tauragėje yra jau per 600 pabėgėlių.

Valdininkai, bent didesnė jų dalis, jau gavo paskyrimus. Vieni dirbs Tauragėje organizuojamose įstaigose, kiti iškeliami į įvairias įstaigas Kaune ir provincijoje. Visiems paskirtiems pranešta, kad jie turės pradėti darbą balandžio 1 d. Ligi tos dienos jie turi laiko nuvykti į paskyrimo vietas, nusigabenti savo turtą. Tuo tarpu daugumas valdininkų dar tebėra Tauragėje, renka savo šeimų narius, nes šeimų dalis yra Tauragėje, o kita dalis buvusios tarnybos vietoje. Dalis atvykusių iš Tauragės jau yra išsikėlę. Buvo išsirūpinta, kad išsikeliantiems nemokamai būtų vežamas turtas geležinkeliais į bet kurią vietą. Sekmadienį tiek daug buvo privežta daiktų, kad stigo vietos kur juos padėti. Pirmadienį burmistras parūpino didelį sandėlį, į kurį kraunamas atvežtas turtas, kuris ir užvakar dieną buvo gabenamas iš Klaipėdos krašto. Atbėgo daugiau darbininkų, dirbusių pas ūkininkus, ypač tie darbininkai, kurie buvo šauliai. Juos vietos SA vyrai visą laiką terorizuoja, grasina ir pasitaikius progai apmuša. Ligi šiol darbininkų neišleisdavo, bet vakar tiems darbininkams, kurie kategoriškai pareiškė norą išvykti, davė leidimus.

Tačiau išvyksta iš savo samdytojų negavę atlyginimo už ištarnautą laiką, jiems neleidžia išsigabenti savo daiktų.

Iš viso atbėgą papasakoja daug žiaurių atsitikimų.

Labiausia nukentėjo šauliai. Jie buvo smarkiai krečiami, reikalaujamis atiduoti ginklus, ne vienas kelis kartus areštuotas ir sumuštas. Daugelis šaulių pabėgo kaip apsirengę.

Jie ir Tauragėje sunkioje padėtyje, neturi iš ko gyventi, nežino kur gaus darbo. Tuo tarpu gyvena gimnazijoje ir naudojasi Raudonojo Kryžiaus teikiamu maistu ir globa.

Raudonasis Kryžius daro, ką gali. Tačiau jo šelpimo ištekliai riboti. Ateina žmonės, verkdami prašo keliolikos litų pašalpos įrankiams nusipirkti, kad galėtų pradėti verstis kokiu nors darbu. Vietos komitetas turi labai mažai pinigų, ir jie jau baigiasi. Tiesa, daromos naujos rinkliavos, bet kai kasdien gausėja pabėgėlių skaičius, kasdien daugiau reikalaujančių pašalpos, visiems neužtenka. Dėl to kai kurie žmonės, ypač darbininkai, pradeda atsidurti kritiškoje būklėje. Iš viso atrodo, kad be platesnės visuomenės paramos nebus galima apsieiti.

Vertėtų skubiau organizuoti aukų rinkimą Kaune ir kituose miestuose ir tas aukas nieko nelaukiant siųsti į pabėgėlių vietas, pvz., pavedant apskrities viršininko dispozicijai.

Netenka abejoti, kad visuomenė šį reikalą supranta.

Pirmadienį Tauragėje buvo turgus. Iš plačios apylinkės suvažiavo daug ūkininkų ir iš ryto mėgino gerokai kelti kainas. Tačiau pirkėjų buvo mažiau nei kitomis dienomis. Apie pietus teko parduoti senomis kainomis. Į turgų nebuvo atvykęs nė vienas klaipėdiškis. Jų per sieną tuo tarpu neleidžia.

Naumiestyje užvakar jau buvo apie 150 pabėgėlių.

Dalis anksčiau atvykusių išsikėlė, o kiti dar nežino, kur galės apsigyventi. Visus atbėgusius globoja įstaigų ir organizacijų sudarytas komitetas. Visos lietuviškos organizacijos pabėgėliams šelpti sudėjo po keliolika litų, be to, aukos plaukia ir iš gyventojų.

Švėkšnoje ligi užvakar vakaro tebuvo atbėgusios tik dvi šeimos ir penki ūkio darbininkai.

Gauta žinių, kad

Pagėgių apskrityje dviejų lietuvių ūkininkų, buvusių šaulių ir kitų organizacijų veikėjai, sudegintos trobos.

Į Tauragę atvyko Vidaus Reikalų Ministerijos atstovas pasirūpinti darbininkais, ypač žemės ūkio. Jie po poros dienų bus išvežti į įvairias vietas pas ūkininkus. Keli darbininkai jau vakar persisamdė pas vietos ūkininkus.

J. K. B.

LCVA, f. 1734, ap. 1, b. 438

Vaikams buvo iškepta pagerintų bandelių. Bent šitaip buvo stengiamasi palengvinti ir sušvelninti padėtį, kurioje atsidūrė netekę namų žmonės.

Apžvelgiant Tauragės komiteto bendrą darbą, paminėtina ir kita pagalba, suteikta pabėgėliams: suruošta pirtis; išmokėtos nedidelės pašalpos vykti toliau, produktais, pinigais; pabėgėliams parūpinti arkliai pervažiuoti su manta į apskritį arba atvežti mantą iš stoties į miestą; skirtos pašalpos butui išsinuomoti, vaistams, laidotuvėms, darbininkams įrankiams nusipirkti etc.

Iki balandžio 1 d. iš viso per Tauragės punktą perėjo užsiregistravusių 320 Klaipėdos krašto pabėgėlių ir 60 vaikų.[26]

Pabėgėliams buvo ieškoma ir siūlomas darbas. 30–50 vietų buvo darbininkams tiesti plentą. Komitetas ragino vietines įmones ir kooperatyvus suteikti darbo pabėgėliams. Ūkininkams pasiūlyta atvykti ieškoti samdinių. Taip pamažu vienas po kito pabėgėliai būdavo įdarbinami. Jeigu kam niekaip nebuvo randama pageidaujamo darbo, mandagiai primindavo, kad toks pabėgėlis negali būti ilgai šelpiamas ir patariama jam vykti pas gimines. Geležinkeliečiai, paštininkai, mokytojai ir kiti valdininkai gavo avansus, o kovo 31 d, jiems buvo išmokėti atlyginimai. Taip jie palikdavo Raudonojo Kryžiaus šelpiamųjų eilę.

1939 m. balandžio 1 d. Komiteto dispozicijoje dar buvo likę 24 suaugusieji ir 15 vaikų. Iš tikro tai buvo moterys, likusios be vyrų. Šie arba buvo suimti, arba gulėjo ligoninėje, arba buvo nežinia kur. Paliko senyvi žmonės ir chroniški ligoniai, kuriems netiko sunkesnis fizinis darbas. Šiais pabėgėliais toliau pasirūpinti sutiko Tauragės Žmogaus globos draugija.

Apžvelgdamas Komiteto darbą, gyd. J. Mikužis numatė prioritetus, kaip turėtų būti šelpiama ateityje:

---

[26] Vėliau, patikslinus kai kuriuos duomenis, J. Alekna praneš vyriausybei, kad per Tauragės punktą perėjo apie 800 pabėgėlių, o iš viso per visus Žemaitijoje veikusius Komiteto skyrius – apie 4500 žmonių. *LCVA*, f. 1734, ap. 1, b. 438, l. 187.

- *pirmoj eilėj, mano nuomone, turi būti sumokėta už pabėgėlių gydymą Apskrities ligoninėje ir sužeistų pabėgėlių šeimynoms duotos pašalpos;*
- *antroj eilėj eina šauliai. Jie labiausiai nukentėjo materialiai, nes jiems grėsė pavojus ir jie turėjo mestę viską bėgti. Be moralinės paguodos, jiems būtinai reikalinga materialinė pašalpa;*
- *trečioj eilėj stovi ūkininkai, kurie metę savo ūkius išbėgo. Juos siųsti prie viešųjų darbų nepatogu, iš kitos pusės, šelpti sveikus vyrus neišeina. Dalis jų gal grįš, bet ką daryti su tais, kurie negali grįžti? Jų nedaug. Gal išnuomoti jiems nedidelius ūkius, praskolintus Žemės banke?*
- *Atrodo, kad piniginę pašalpą duodant, reiktų individualiai ištirti kiekvieno padėtį.*[27]

Gydytojas J. Mikužis, suorganizavęs visą veiklą, išvykdamas paliko 500 litų. Su tais pinigais Komitetas ir turėjo išsiversti. O papildomai savo iniciatyva rinkliavas pabėgėliams paremti dar surengė Lietuvos Vakarų sąjungos ir Šaulių sąjungos nariai.[28]

Kitose Didžiosios Lietuvos vietovėse

Pradėjus plūsti pabėgėliams iš Klaipėdos krašto Telšių apskrityje įsisteigė komitetas, kuris drauge su miesto savivaldybe rūpinosi pabėgėlių šalpa, įkurdinimu ir įdarbinimu. Plungėje komiteto nebuvo, keliais ten atklydusiais pabėgėliais pasirūpino miesto savivaldybė ir kapucinų vienuolynas. Kitose apskrities vietovėse nebuvo apčiuopiamo pabėgėlių susitelkimo, todėl ir komitetų nebuvo reikalo steigti. Mat į apskrities miestus ir miestelius grįždavo vietiniai žmonės, kuriems tuoj padėdavo giminės ir artimieji. Apskrities viršininko teigimu, 1939 m. gegužės mėn. pabaigoje visoje Telšių apskrityje dar buvo šiek tiek pabėgėlių, bet apskrities administracija buvo *pajėgi jiems padėti be jokių papildomų komitetų.*[29]

Jurbarke „lokalinis“ Klaipėdos krašto pabėgėliams šelpti komitetas Raseinių apskrities viršininko iniciatyva buvo sudarytas kovo 25 d. Jo pirmininkas buvo Jurbarko miesto burmistras Eduardas Misevičius, pavaduotojas – Jurbarko valsčiaus viršaitis Juozas Zdanavičius ir komiteto narys Jurbarko policijos nuovados viršininkas Kazys Čaplikas.[30]

Didžiausias komiteto rūpestis – parūpinti patalpas pabėgėliams ir juos aprūpinti maistu. Tuo tikslu miesto pradžios mokykloje Nr. 1 buvo atidarytas maitinimo punktas. Jame keturias paras buvo maitinama 13–15 šeimų (53–60 asmenų). Maitinimą organizavo ir atliko labdaringos organizacijos: miesto Moterų ratelis, Šv. Vincento Pauliečio draugija ir Žiemos pagalbos komitetas. Kai pabėgėlių antplūdis kiek atslūgo, likusios pradžios mokykloje šeimos buvo perkeltos prie miesto savivaldybės į ugniagesių salę; ten ir gyveno, ir maitinosi. Pamažu pabėgėliai išsiskirstė kas kur. Vieni išvyko į savo gimtinę, kiti apsigyveno Jurbarke ar kituose miestuose. Tiems, kurie pareiškė norą išvykti į gimtinę, buvo parūpintos susisiekimo priemonės, dažniausiai arkliai. Vykstantiems garlaiviais buvo taikoma 50 procentų nuolaida.

---

27 Gyd. J. Mikužio pranešimas Raudonojo Kryžiaus valdybos pirmininkui. *LCVA*, f. 1734, ap. 1, b. 438, l. 2.

28 Pagal Ataskaitą Klaipėdos krašto nukentėjusiems šelpti komitetui. *LCVA*, f. 1734, ap. 1, b. 438, l. 183 apv.

29 Telšių apskrities viršininko 1939 05 17 pranešimas Nr. 2248 Klaipėdos krašto nukentėjusiems šelpti komitetui Kaune. *LCVA*, f. 1734, ap. 1. b. 438, l. 182.

30 Raseinių apskrities viršininko 1939 04 28 pranešimas Nr. 2568 Klaipėdos krašto nukentėjusiems šelpti komitetui. *LCVA*, f. 1734, ap. 1, b. 437, l. 47.

Jurbarko vietinio komiteto veiklos apibendrinti rezultatai:
1. maistu aprūpinta – 60 asmenų, už 125,83 Lt;
2. parūpinta nakvynė – 72 asmenims;
3. parūpinta susisiekimo priemonių – 112 asmenų, už 492,00 Lt.

Kitiems pavieniams pabėgėliams ir maistas, ir transportas buvo suteikiama pagal poreikį. O pabėgėlius pašelpti visoje Raseinių apskrityje Darbo ir Socialės apsaugos departamentas skyrė 2000 litų.[31]

Kėdainių mieste prie miesto savivaldybės Klaipėdos krašto nukentėjusiems šelpti komitetas buvo sudarytas vėlai – balandžio 4 d. Komitetui vadovavo miesto burmistras Povilius. Vietos moterų šaulių būrys surinko aukų 1657,88 Lt, kuriuos įteikė komitetui. Komitetas pašalpomis padėjo 21 asmeniui. Darbu buvo aprūpinti trys, nes to darbo ieškojo. Aukų daiktais nebuvo renkama.[32] Kokia padėtis iš tiesų buvo Kėdainiuose, dėl labai skurdžių duomenų situacijos atkurti negalime.

Panevėžyje Klaipėdos krašto pabėgėlių pasirodo vėliau – po Velykų, balandžio mėnesio antrąją savaitę. Komitetas nukentėjusiems klaipėdiečiams šelpti Panevėžyje buvo organizuotas apskrities viršininko iniciatyva. Jis veikė prie Lietuvos Raudonojo Kryžiaus Panevėžio skyriaus, pirmininku buvo gydytojas Mykolas Marcinkevičius. Šio komiteto nutarimu balandžio 23 d. mieste buvo rengiama piniginė rinkliava; be to, prašyta įstaigų ir įmonių administracijų paskatinti savo tarnautojus aukoti pabėgėlių naudai pagal aukų lapus. Komiteto surinktomis žiniomis, balandžio pabaigoje Panevėžio mieste gyveno 230 Klaipėdos krašto pabėgėlių. Iki įsisteigiant komitetui, Panevėžio apskrities viršininko įstaigoje privačiai buvo sušelpti keli asmenys klaipėdiečiai, atsidūrę vargingesnėje padėtyje; taip pat keliolikai klaipėdiečių pabėgėlių buvo suteikta darbo vykdant viešuosius darbus.[33]

Į Utenos apskritį užklydusiais Klaipėdos krašto pabėgėliais rūpinosi Utenos Žiemos pagalbos komitetas, kuris paruošė aukų lapus ir per trumpą laiką surinko 841,38 Lt. Taip pat iš savo surinktų Žiemos pagalbai lėšų klaipėdiečiams šelpti skyrė 350 Lt. Klaipėdiečių pabėgėlių apskrityje buvo pasirodę apie 20–30 žmonių; jie nebuvo niekaip registruojami, bet kas kreipėsi pagalbos arba pašalpos, tas ją gavo. Dėl labai menko pabėgėlių skaičiaus specialaus komiteto šioje apskrityje nebuvo steigta.[34]

Kaip matome, Klaipėdos krašto pabėgėliai pasklido beveik po visą Lietuvą, tačiau pagrindiniai keliai vedė į Kauną.

---

[31] Raseinių apskrities viršininko 1939 04 28 pranešimas Nr. 2568 Klaipėdos krašto nukentėjusiems šelpti komitetui. *LCVA*, f. 1734, ap. 1, b. 437, l. 47 ir apv.

[32] Kėdainių apskrities viršininko 1939 04 27 pranešimas Nr. 2016 Klaipėdos krašto nukentėjusiems šelpti komitetui. *LCVA*, f. 1734, ap. 1, b. 437, l. 125.

[33] Panevėžio apskrities viršininko 1939 04 21 pranešimas Nr. 3324 Klaipėdos krašto nukentėjusiems šelpti komitetui. *LCVA*, f. 1734, ap. 1, b. 437, l. 45.

[34] Utenos apskrities valdybos pirmininko 1939 07 10 pranešimas Nr. 2622 Klaipėdos krašto nukentėjusiems šelpti komitetui, *LCVA*, f. 1734, ap. 1, b. 437, l. 126.

Klaipėdos krašto pabėgėliai Kaune

Pirmieji pabėgėliai iš Klaipėdos Kauno geležinkelio stotyje pasirodė kovo 21 d. vakare, bet jie dar nesukėlė nei susidomėjimo, nei nelaimės pojūčio.

Kitą dieną, kovo 22, jau beveik kiekvieno atvykstančio iš Klaipėdos pusės traukinio pasitikti rinkdavosi kauniečiai. Dauguma tai buvo žydai, kurie laukė savo tautiečių. Dėl didelio važiuojančiųjų skaičiaus traukiniai pradėjo vėluoti. Vakarinė automatrica, kuri pagal tvarkaraštį turėjo atvykti 22 val. 12 min., Kauną tepasiekė 23 val. Ji buvo sausakimšai perpildyta keleivių. Be to, kiekvienas keleivis vežėsi didelius bagažus, o ant kūno ir rankų neretas vilkėjo dar ir nemažai drabužių.

Atgaline kryptimi keleivių beveik nebuvo. Tik vėlai vakare kovo 22 d. iš Kauno į Klaipėdą išvyko iš kariuomenės dalinių paleistieji klaipėdiškiai. Visus juos lydėjo dalių, kuriose jie tarnavo, kariai. Išvykstančiųjų nuotaika, kaip teigė *Lietuvos aido* žurnalistai, *neatrodė pakili.*[35]

Jau kovo 23 d. nuo pat ryto skautai savo iniciatyva pradėjo budėti Kauno geležinkelio stotyje, sutikdami Klaipėdos krašto pabėgėlius. Registracijos punktas geležinkelio stotyje kasdien užregistruodavo apie 200 asmenų. Dalis atvykstančiųjų apsigyvendavo pas gimines, pažįstamus, draugus. Neturinčius kur apsistoti nukreipdavo į Kauno savivaldybės Turizmo namus Gardino g. 1. Buvo panaudotos ir Raudonojo Kryžiaus dispozicijoje buvusios patalpos Laisvės al. 12 [anksčiau Motinos ir vaiko muziejus].

Pabėgėlių srautui Kaune didėjant, buvo svarbu atvykstančiųjų skaičius. Nors pasienio apskrityse ir buvo registruojami atvykstantieji/išvykstantieji, kaip matėme aukščiau, ši registracija nebuvo tiksli. Kaune taip pat buvo įsteigtas Klaipėdiečių registracijos biuras, veikęs Prekybos, pramonės ir amatų rūmuose Kaune, Donelaičio g. 2 b (įėjimas iš Lydos gatvelės, III aukštas). Visais reikalais jame rūpinosi buvęs Klaipėdos krašto gubernatūros patarėjas Pranas Morkus.[36] Išanalizavus visų registracijos punktų duomenis, vėliau buvo pateikta oficiali atbėgusių į Lietuvą iš Klaipėdos krašto asmenų statistika (žr. 1–3 paveikslus).

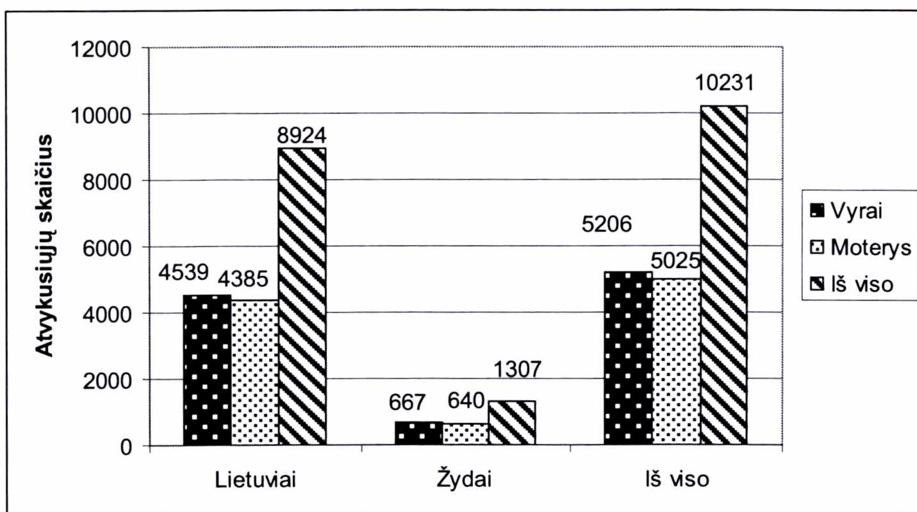
Elementarius statistinius duomenis turime apie 10 231 pabėgėlį. Iš anksto reikia pasakyti, kad pabėgėlių punktuose registravosi toli gražu ne visi, todėl ši informacija nebus tiksli. Tačiau nuo jos galima atsispirti, mėginant suprasti, kokie buvo Klaipėdos krašto gyventojų nuostoliai ir kokie galėjo būti darbo jėgos persiskirstymo mastai.

Pabėgėlių statistika akivaizdžiai rodo, kad iš Krašto traukėsi dviejų tautybių žmonės: lietuviai (patikslinus sąrašus galima, be abejonės, teigti – traukėsi didlietuviai) ir žydai. Turimos žinios apie žydų tautybės žmones tikrai nereprezentatyvios, kadangi kai kuriuose miesteliuose juos priglobė vietinės bendruomenės, ir jokios informacijos apie tai Klaipėdiečių registracijos biuras neturėjo. Tačiau palyginę turimą statistiką, matome, kad abiejų tautybių pabėgėlių grupėse pasiskirstymas pagal lytį (1 pav.) tiek tarp suaugusiųjų, tiek tarp nepilnamečių (2 pav.) yra panašių proporcijų. Struktūros pagal užimtumą analizė (3 pav.) akivaizdžiai rodo, jog pasitraukusieji iš Klaipėdos krašto iš esmės yra dirbantys, tarnautojų (t. y. valdininkų) grupė palyginti menka.

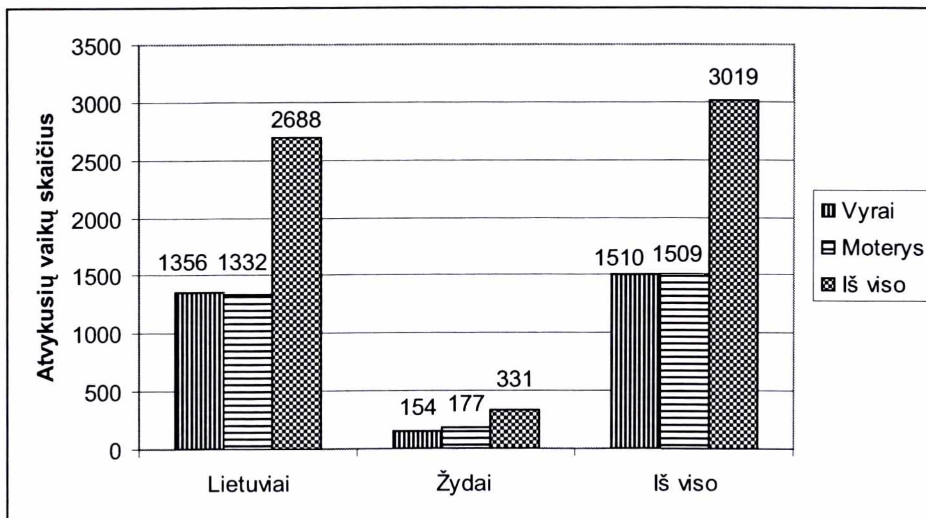
---

35 *Lietuvos aidas*, 1939 03 23, Nr. 133.

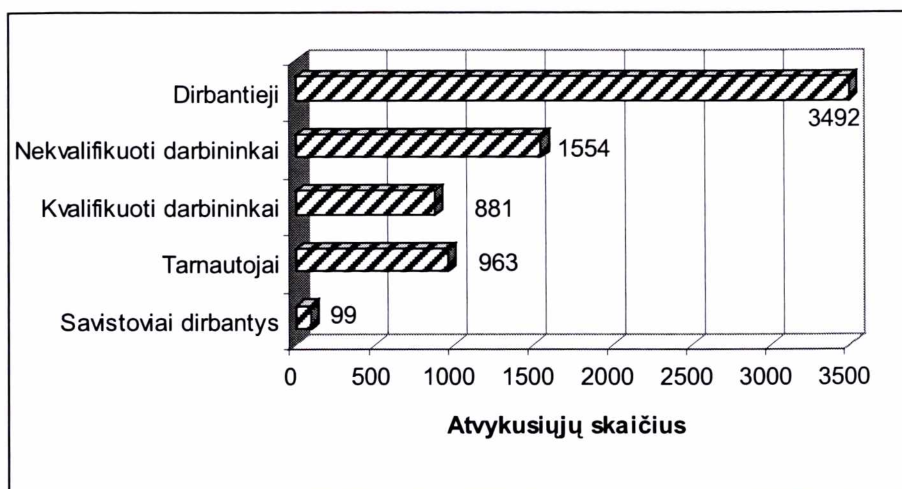
36 Pagal *Lietuvos aido* 1939 03 26, Nr. 139 pranešimą.

1 pav. Klaipėdos krašto Lietuvos piliečių, atbėgusių į Lietuvą 1939 metais, struktūra pagal lytį ir tautybę

2 pav. Klaipėdos krašto mažamečių vaikų, atbėgusių į Lietuvą 1939 metais, struktūra pagal lytį ir tautybę

3 pav. Klaipėdos krašto Lietuvos piliečių, atbėgusių į Lietuvą 1939 metais, struktūra pagal užimtumą
Pagal: *Atbėgėlių iš Klaipėdos krašto Lietuvos piliečių struktūra 1939 m. LCVA,* f. 923, ap. 1, b. 1069, l. 18

Sparčiai didėjant pabėgėlių srautui, jiems įkurdinti Kaune skubiai buvo paruošti keturi Komiteto išlaikomi bendrabučiai – priėmimo punktai. Apgyvendintiems reikalingus čiužinius ir antklodes skolino Kauno įgula, Raudonasis Kryžius ir Jaunimo keliavimo sąjunga.

Pabėgėlių maitinimu buvo rūpinamasi centralizuotai – produktus pirko Komitetas. Reikalingiems maitinimo buvo išduodamos specialios kortelės. Jas galėjo gauti ir apsigyvenusieji mieste. Laisvės al. 12 pabėgėliai buvo maitinami iš Raudonojo Kryžiaus ligoninės virtuvės, o kituose trijuose bendrabučiuose buvo pastatytos kariškos virtuvės, aptarnavo kariuomenės virėjai.

Veikiai pabėgėlių punktai tapo pagrindinėmis pabėgėlių susitelkimo vietomis, kur susiformavo savotiškas gyvenimo ritmas ir būdas. Todėl verta apie tuos punktus pakalbėti atskirai.

Klaipėdos pabėgėlių Gardino punktas

Šis punktas buvo pirmasis, įsteigtas priimti ir pasirūpinti Klaipėdos krašto pabėgėliais, todėl greitai prigijo jo pavadinimas – Gardino punktas. Iš esmės tai buvo Kauno savivaldybės žinioje esanti Ekskursijų stotis (namai), Gardino g. 61. Tuos namus visą laiką (ir pabėgėlių punktui veikiant) prižiūrėjo V. Blažauskienė.

Kovo 22 d. Kauno miesto savivaldybė nurodė tose patalpose priimti pirmuosius 7 pabėgėlius. Oficiali pabėgėlių punkto įsteigimo data – 1939 m. kovo 24 d. Pirmieji pabėgėliai buvo sutalpinti šešiose klasėse, kiekvienoje klasėje paskirtas vyresnysis. Per šį savotišką įgaliotinį / tar-

Redakcijos maloniai prašomos dėti kasdien žymioje vietoje bent po dvejetą šūkių ir bent po vieną šūkį stambiomis raidėmis per visą puslapį

KLAIPĖDOS KRAŠTO NUKENTĖJUSIEMS ŠELPTI KOMITETAS

ĮRODYKIME, KAD KLAIPĖDIEČIAI GRĮŽO IŠ FRONTO SAVO ŽEMĖN

ATSISAKYKIM NUO VELYKŲ VIZITŲ NUKENTĖJUSIŲ KLAIPĖDIEČIŲ NAUDAI

TAUTOS GEDULO ŽENKLAN, VIETOJ PAVASARIO TUALETŲ, AUKOKIM NUKENTĖJUSIEMS KLAIPĖDIEČIAMS

VELYKOS BUS KRIKŠČIONIŠKESNĖS, JEI VELYKINIŲ TORTŲ IR GĖRIMŲ PINIGUS ATIDUOSIM KLAIPĖDIEČIAMS LIETUVIAMS

LIETUVIAI APLEIDO KLAIPĖDOS KRAŠTĄ NE IŠ BAIMĖS, O IŠ NENORO SVETIMIEMS VERGAUTI

LIETUVIAI NEBĖGO IŠ KLAIPĖDOS KRAŠTO, O TIK ATSITRAUKĖ Į NAUJĄ TAUTINIO DARBO FRONTĄ

PARODYKIME, KAD DRAUGE SU KLAIPĖDIEČIAIS SUDAROME VIENĄ STIPRIĄ SOCIALINĘ IR TAUTINĘ ŠEIMĄ

SUDUOTAS SMŪGIS MŪSŲ NEPARKLUPDĖ, TIK ĮSKĖLĖ MUMYSE VISAS KLIŪTIS NAIKINANČIO PASIRYŽIMO UGNĮ

KLAIPĖDIŠKI LIETUVI, BŪK MŪSŲ SVEČIAS, KOL PATS ANT KOJŲ ATSISTOSI

KLAIPĖDIŠKI LIETUVI, MES DALINAMĖS SU TAVIM KAS KĄ TURIM

IR DIDELĖ AUKA MŪSŲ NENUSKRIAUS, NES JI SUSTIPRINS KLAIPĖDIŠKĮ LIETUVĮ, SUSTIPRINS VISĄ TAUTĄ

KAD IR MAŽA TAVO PAGALBA, KLAIPĖDIEČIUI JI BUS DIDELĖ PARAMA

Buvo įteikta *XX amžiui*
Žinioms
Lietuvos aidui
10 centų
Laikui

LCVA, f. 1734. ap. 1, b. 437, l. 67

pininką buvo tvarkomi kiekvieno pabėgėlio apgyvendinimo ir maitinimo reikalai. Paprastai į šį punktą apgyvendinimui buvo priimami tik vyrai.

Šiam punktui per visą jo veiklos laiką vadovavo keletas asmenų: nuo kovo 29 d. iki balandžio 23 d. – Elžbieta Uogintaitė, paskui savaitę – seselė[37] Marytė Bedalytė, nuo balandžio mėn. 1 d. iki gegužės 13 d. – seselė Aniceta Puleikytė ir paskutinis – Vladas Tamulis, perėmęs punkto vadovavimą gegužės 13 d.

Laikoma, kad punktas perleido ilgesnį laiką gyvenančius apie 300 Klaipėdos pabėgėlių ir apie 150 pabėgėlių, kurie pernakvodavo punkte tik vieną kitą dieną arba ateidavo maitintis ilgesnį laiką[38]. Iš viso punktas perleido 450 Klaipėdos pabėgėlių.[39]

Maistas į šį punktą buvo pristatomas iš *Paramos*, *Pienocentro* bendrovių pagal Raudonojo Kryžiaus užsakymus. Virtuvė ir virėjai buvo iš II pėstininkų pulko.

Dalis inventoriaus – lovos, stalai ir gultai buvo Ekskursijų stoties; indais parėmė Raudonasis Kryžius, skautai ir Ekskursijų stotis. Per šio punkto darbo laiką dingo („žuvo") nemažai inventoriaus – geriamųjų puodelių, užvalkalų, paklodžių ir pan.

Paskutinis punkto vedėjas buvo Vladas Tamulis, kuris drauge su I skautų vyčių draugove gegužės 22 d. ir likvidavo punktą.

Klaipėdos pabėgėlių punktas Laisvės al. 12

Šis punktas buvo įsteigtas kovo 27 d., kai pasidarė aišku, kad pabėgėlių srautas vis didėja ir skubiai reikėjo ieškoti naujų patalpų.

Pabėgėliams maistą tiekė Lietuvos Raudonasis Kryžius nuo kovo 27 d. iki gegužės 11 d. iš savo ligoninės, vėliau, iki punkto likvidavimo, maistą gamino II pėstininkų pulko virtuvė pačiame punkte. Šiame punkte buvo apgyvendinamos moterys (našlės be vaikų ir merginos). Skaičiuojama, kad punktas perleido apie 380 Klaipėdos pabėgėlių, gyvenusių ilgesnį laiką punkte, ir apie 100 pabėgėlių, išbuvusių punkte vieną kitą dieną.

Punktui iš pradžių vadovavo skautai ir Raudonojo Kryžiaus paskirtos seselės. Paskutinė punkto vedėjos pareigas ėjo seselė Žukauskaitė. Inventorius (lovos ir patalynė) buvo išduota iš Lietuvos Raudonojo Kryžiaus atsargų be apskaitos, be apskaitos buvo ir sugrąžintas.

Punktas tvarkingai likviduotas gegužės 20 d. Likvidacijos darbus atliko Vladas Tamulis ir I skautų vyčių draugovė.[40]

Į Klaipėdos krašto nukentėjusiems šelpti komiteto išlaikomus bendrabučius Gardino g. 61 ir Laisvės al. 12 paprastai buvo priimami laikinai apsistoti tik tie Klaipėdos kraštą apleidę lietu-

---

37 *Seselėmis* buvo vadinamos gailestingosios medicinos seserys. Mes neatsisakysime tokio pagarbaus ir švelnaus įvardijimo.

38 Maitinimo(si) tvarka buvo nustatyta tokia: tikrinami dokumentai, ar asmuo tikrai yra Klaipėdos krašto pabėgėlis; išduodami maisto talonai nustatytam laikui; maitinimosi laiką nusistatydavo kiekvienas atvykęs pats, nes punkte buvo galima maitintis ir tokiems, kurie, pvz., atvyko į Kauną vienai dviem dienoms susitvarkyti reikalų. Paskutinę punktų darbo dieną, juos likviduojant, visas tuo metu ten esantis maistas buvo padalintas tarp paskutinių punkto gyventojų.

39 Iš Vl. Tamulio, buvusio Gardino punkto vedėjo, raporto Klaipėdos krašto nukentėjusiems šelpti komitetui. *LCVA*, f. 1734, ap. 1, b. 438, l. 234 ir kt.

40 Pagal Vlado Tamulio raportą Klaipėdos krašto nukentėjusiems šelpti komitetui. *LCVA*, f. 1734, ap. 1, b. 438, l. 235–235 apv.

viai, kurie turėjo darbą Kaune, bet dar nebuvo susiradę buto. Jų šeimos nariai, žmonos, kurios neturėjo darbo, ir vaikai į tuos bendrabučius nebuvo priimami. Jie privalėjo užsiregistruoti išvykimui į Alytų arba būti pasiųsti kur nors į kaimą.

Vinco Kudirkos mokyklos punktas

Šis punktas pradėjo veikti 1939 m. kovo 29 d.

Maistas pabėgėliams buvo teikiamas nuo kovo 30 d. iki gegužės 11 d. Pagal išlikusius sąrašus šiame punkte ilgesnį laiką praleido 1403 pabėgėliai, apie 500 Klaipėdos pabėgėlių čia praleido vieną kitą dieną. Skaičiuojama, kad iš viso šis punktas perleido 1900 Klaipėdos krašto pabėgėlių.[41]

Pagrindinius pabėgėlių aptarnavimo darbus čia atliko Pirmosios skautų vyčių draugovės skautai. Vedėjai keitėsi labai dažnai, neperduodami punkto inventoriaus vienas kitam. Todėl keblu kalbėti apie šiame punkte buvusį inventorių, punkto darbo tvarką ir pan.

Virtuve ir virėjais rūpinosi kariškiai. Maisto produktus priimdavo ir gamindavo Raudonojo Kryžiaus atsiųstos seselės, kurios virtuvėje ir šeimininkavo.

Čiužiniai ir antklodės buvo atgabenti iš aviacijos, II bei V pėstininkų pulkų ir Jaunimo keliavimo sąjungos. Kaip vėliau paaiškės, daugiausia būtent šio inventoriaus ir buvo pradanginta. Pabėgėlių registravimas šiame punkte vyko labai netvarkingai, buvo registruojami atskirai vyrai ir moterys, esama daug neaiškios paskirties sąrašų.

Paskutinėmis punkto darbo dienomis – gegužės 9–11 d. – jam vadovavo Vladas Tamulis, kuris ir paruošė likvidavimo darbus. Tik gegužės 9 d. buvo parašytas pirmasis inventorizacijos punkte aktas. Juo remiantis punkto vedėjo pareigas iš tuo metu tas pareigas ėjusio Tresnikovo perėmė Vl. Tamulis. Pasirodė, kad yra didelis trūkumas čiužinių, antklodžių; naujasis likviduojamo punkto vadovas turėjo atsivežti iš jau likviduoto Jablonskio mokyklos punkto savo čiužinius ir antklodes, kurie buvo naudojami iki punkto likvidavimo dienos. Dingusių daiktų ir turto buvo labai daug. Ar pavyko kariškiams surasti dingusį inventorių, žinių nėra. Punktas likviduotas gegužės 11 d.

Jono Jablonskio mokyklos punktas

Punktas Jono Jablonskio mokykloje Kaune buvo įsteigtas 1939 m. balandžio 8 d.

Šiam punktui vadovavo Vladas Tamulis, kuriam talkino I skautų vyčių draugovė, atlikdama visus reikalingus pagalbinius ir aptarnavimo darbus. Punkto vedėjo padėjėjo pareigas ėjo skautas vytis vyr. skiltininkas Pranas Juodelis. Virtuvėje šeimininkavo iš Lietuvos Raudonojo Kryžiaus atsiųstos seselės, joms protarpiais padėdavo samarietės ir šaulės. Punkto veiklai labai gelbėjo tos mokyklos vedėjas Mileris, jis suteikė įvairias patalpas, sandėlius, salę, vonią ir kt.

Nuo pat pradžių šio punkto pabėgėliams maistą, kaip ir kitiems, tiekė Lietuvos Raudonasis Kryžius.

[41] Buvusio V. Kudirkos mokyklos punkto vedėjo Vlado Tamulio raportas Klaipėdos krašto nukentėjusiems šelpti komitetui. *LCVA*, f. 1734, ap. 1, b. 438, l. 233–234.

Šiame punkte vieni gyveno ilgiau (tokių pagal sąrašus randame 408), kiti pernakvodavo vieną kitą naktį (tokių buvo apie 150) ir vykdavo toliau. Ataskaitose apie šio punkto darbą skaičiuojama, kad per visą darbo laiką jame pabuvojo 560 Klaipėdos krašto pabėgėlių.[42]

Punktas likviduotas gegužės 8 d. Likvidavimo procesas vyko be trukdžių, visas gautas (paskolintas) inventorius buvo grąžintas tvarkingai. Galima pridurti, kad visų punktų likvidacijos darbus atlikęs Vladas Tamulis buvo pedantas, jo palikta dokumentacija labai tvarkinga ir informatyvi, todėl apie pirmas sunkiąsias Klaipėdos krašto pabėgėlių dienas Kaune žinome daugiausia.

Pagal Vl. Tamulio pateikiamus apibendrintus duomenis, Kaune keturi Klaipėdos krašto pabėgėliams šelpti punktai visi kartu veikė 190 dienų; pro punktus praėjo 3390 asmenų, jiems iš viso išduoti 33 567 maisto daviniai, o bendras per dieną punktuose maitinamų asmenų vidurkis buvo 777 asmenys.[43]

2 lentelė. Klaipėdos pabėgėlių, gyvenančių ir besimaitinančių punktuose, suvestinės žinios pagal dienas

Eil. Nr.	Punktas	Iš viso	Kovo mėnuo	Balandžio mėnuo			Gegužės mėnuo		Punkto darbo dienos
				1–10	11–20	21–30	1–10	11 ir vėliau	
1.	Gardino g. 61	6151	761	1211	1106	892	698	1483	03.24–05.21
2.	Laisvės al. 12	3171	470	714	497	535	401	554	03.27–05.20
3.	Vinco Kudirkos mokykla	16 856	242	3511	5760	5050	2293		03.30–05.11
4.	Jono Jablonskio mokykla	732	----	721	2765	2980	855		04.06–05.08
	Iš viso	33 499	1473	6157	10 128	9457	4247	2037	

Apskaičiuota pagal *Daviniai, kiek Klaipėdos pabėgėlių maitinosi punktuose.* Ataskaitas pasirašė Vl. Tamulis, 1939 m. birželio 5 d., Kaunas. *LCVA,* f. 1734, ap. 1, b. 438, l. 224–228.

Sąrašai besimaitinančių Klaipėdos pabėgėlių punktuose buvo sudarinėjami vardiniai, deja, todėl pagal juos negalime nustatyti, kiek asmenų iš viso buvo pamaitinta, kadangi kai kurios pavardės kartojasi keliolika kartų, varijuoja pasikartodamos skirtinguose punktuose. Galime aiškiai atskirti tik du srautus – tuos, kurie ne tik maitinasi, bet ir gyvena nurodytame punkte, ir tuos, kurie gyvena kitur, o į punktą ateina tik maitintis. Tokių ateinančių iš miesto maitintis daugiausia buvo V. Kudirkos mokykloje – kartais iki ketvirtadalio, valgančių tą dieną; nors gegužės mėn. tame punkte jau maitinosi tik gyvenantieji tenai. Nemažai iš miesto ateidavo

[42] Buvusio Klaipėdos pabėgėlių Jablonskio mokyklos punkto vedėjo Vlado Tamulio raportas Klaipėdos krašto nukentėjusiems šelpti komitetui, 1939 06 15. *LCVA,* f. 1734, ap. 1, b. 438, l. 232.

[43] Bendrieji daviniai. *LCVA*, f. 1734, ap. 1, b. 458, l. 231.

maitintis ir į J. Jablonskio mokyklos punktą – kiekvieną dieną vidutiniškai 20–30. Šiame punkte pastovus ateinančiųjų maitintis skaičius išliko iki paskutinės to punkto darbo dienos. Kituose punktuose tiksliai buvo registruojama ne kiekvieną dieną, todėl nustatyti tikslių skaičių negalime. Bet kuriuo atveju per 30 tūkstančių pusryčių, pietų ir vakarienių Klaipėdos krašto pabėgėliams buvo surengta visuomenės jėgomis ir lėšomis.

Visuose punktuose buvo svarbu palaikyti drausmę ir organizuoti vidaus gyvenimą. Tvarkai bendrabučiuose palaikyti buvo paruoštos ir skelbiamos *Privalomos taisyklės*[44], patvirtintos Klaipėdos krašto nukentėjusiems šelpti komiteto; paprastai prieš kiekvieną vakarienę jos būdavo perskaitomos. Taisyklės buvo tokios:

> Kauno miesto visuomenė, tiek parodžiusi gražaus Klaipėdos krašto nukentėjusiais susirūpinimo, tikisi, kad Klaipėdiečiai tą susirūpinimą lygiai gražiai įvertins ir su rodoma globa ir duodama pašalpa sąžiningai pasielgs. Tačiau Komitetas, kad išvengus bet kokių nemalonumų, kurie pakenktų geram Klaipėdiečių vardui, turi paskelbti šias kiekvienam pabėgėliui
>
> PRIVALOMAS TAISYKLES:
>
> 1. Kas atsisako nuo pasiūlyto darbo, nustoja teisės naudotis nakvyne, maistu ir pašalpa.
> 2. Kas gautą piniginę pašalpą prageria ar gautus daiktus parduoda, prieš tą bus imtasi tinkamų priemonių.
> 3. Visuomeninis turtas: patalpos, baldai, indai, čiužiniai, paklodės, antklodės ir kita turi būti rūpestingai saugoma. Kiekvienas atsako už padarytą žalą ar nuostolį.
> 4. Kiekvienas kiekvienam savo žygyje turi žiūrėti kuo didžiausios švaros, nes nešvara visiems gresia ligos pavojumi.
> 5. Visi turi gulti vėliausiai 22 val., nieko naktį netrukdyti, kelti 7 val. ir kiekvienas pats sutvarkyti savo guolį.
> 6. Niekas negali pavėluoti į nustatytas valgio valandas.
> 7. Kas keikiasi ar šiaip vartoja negražius žodžius ar nepadoriai elgiasi, turi būti pašalintas ir nustoja teisių į teikiamą paramą.
> 8. Visi kiti viršininkų ar tvarkadarių pageidavimai ir parėdymai yra visiems privalomi.
>
> Be to, suprantama, kad kiekvienas Klaipėdietis pats iš savo pusės pasirūpins greičiau susirasti darbo ir užleisti savo vietą naujai iš Klaipėdos atvykstantiems.
>
> Klaipėdos krašto nukentėjusiems šelpti
> Komitetas

Bendros tvarkos palaikymą, viena vertus, garantavo didelis susikaupimas ir kantrybė, atsidūrus neįprastose ir sunkiose sąlygose. Kita vertus, nestigo ir *neramesnio elemento*, linkusio išgerti

[44] Privalomos taisyklės, 1939 m. balandžio 6 d. *LCVA*, f. 1734, ap. 1, b. 447, l. 2.

ir laisviau pagyventi.[45] Tokie pabėgėliai, pasirodydami smuklėse, eidami per butus ir kaulydami pašalpų, nuo pasiūlyto darbo atsisakydami, gerokai pakenkė klaipėdiškių pabėgėlių vardui. Todėl *Privalomos taisyklės* vėliau buvo koreguojamos ir įgavo griežtesnį toną.[46]

Artėjant Gegužės 1-ajai[47], tarp pabėgėlių pasitaikė ir komunistinės agitacijos apraiškų. Klaipėdos krašto nukentėjusiems šelpti komitetui buvo įteiktas 119 vyrų pasirašytas kolektyvus reikalavimas išduoti po 180 litų pašalpos kiekvienai trijų asmenų šeimai, aprūpinti visus nukentėjusius klaipėdiečius darbu su 7 litų minimaliu atlyginimu dienai ir kitais reikalavimais. Kai kurie pabėgėliai grasinosi darbo su mažesniu atlyginimu neimti. Sutikęs dirbti mažesniu atlyginimu buvo vadinamas darbininkų klasės išdaviku.[48] Bendrabučių darbuotojai turėjo pripažinti, kad per visą darbo laiką nestigo ir antisemitinės agitacijos[49], nors ji buvusi silpnesnė nei komunistų.

Visokių „agitacijų" iniciatoriai dažniausiai buvo Klaipėdos uosto darbininkai-krovėjai. Tarp jų maišėsi ir darbininkai šauliai, kurie bendroje masėje ryškiai skyrėsi savo uniforma ir apsiginklavimu. Su šiais atributais jie galėjo laisviau elgtis. Visų punktų darbuotojai pažymėjo, kad šauliai visur sukeldavo nemažai rūpesčio. Pvz., kai atėjo laikas apleisti Vinco Kudirkos mokyklos patalpas, darbininkai šauliai griežtai atsisakė tai padaryti. Jie neketino vykti į Alytaus kareivinėse specialiai jiems paruoštą bendrabutį ir, pasakysime atvirai, elgėsi įžūliai, reikalaudami sau išskirtinių sąlygų. Tik įsikišęs Kauno miesto komendantas sugebėjo juos sudrausminti ir išspręsti reikalą.

---

45 Šiek tiek realesnio gyvenimo pabėgėlių punkte vaizdelis iš vieno Vl. Tamulio raporto *Dėl išleidimo į miestą vakarais: Punkte [Jablonskio m-los] kas naktį iš eilės dežuruodavo du skautai vyčiai, kurie prižiūrėdavo, kad būtų laiku gulama, šviesos užgesintos, kad pabėgėliai, kartais būdami truputį įsigėrę, triukšmauna, neardytų drausmės ir tylos, neitų pas moteris, žmonas, kas tankiai įvyksta, ir įleisdavo naujai atvažiavusius ar išleistų į miestą su leidžiamais [leidimais]. Kadangi nakties metu kartais būdavo daugiau triukšmo ir darbo negu dieną, tai kad išlaikius drausmę ir tvarką, naktimis dežuruodavo jau po keturis skautus vyčius ir griežtai reikalaudavo iš pabėgėlių drausmės, tylos; girtų ir be leidžiamų į punktą neįleisdavo, tikrindavo patalpas ir langus, nes tankiai lįsdavo per langus ir buvo keletas kartu pagauti. Tokie klaipėdiečiai, kurie išgerdavo, triukšmaudavo ir naktimis valkiodavosi, pasikartojus keletą kartų buvo įspėjami ir nesusitvarkius šalinami iš punkto...* (*LCVA*, f. 1734, ap. 1, b. 447, l. 29).

46 Pvz., gegužės 13 d. Gardino punkte paskelbtos tokios TAISYKLĖS:
1. Patalpose ir koridoriuose rūkyti griežtai draudžiama (rūkyti galima išvietėse ir prie atidaro lango). 2. Švaros prižiūrėtojai prižiūri švarą savo patalpose ir koridoryje. 3. Visas šiukšles prašome mesti į šiukšlių dėžę. 4. Lošti kortomis azartinius lošimus griežtai draudžiama. 5. Pastebėjus vartojant keiksmažodžius arba elgiantis nepadoriai su pareigūnais, bus šalinami iš punktų ir apie tai raportu pranešta Komitetui. 6. Punkto patalpose tyla nuo 22 valandos. 7. Patalpos uždaromos 22 valandą. Be atskiro leidimo į patalpas nebus vėliau įleidžiami. 8. Pastebėjus ką nors girtuokliaujant arba patalpose triukšmaujant, bus šalinami iš punkto apie tai pranešant Komitetui. 9. Visus pareigūnų įsakymus ir reikalavimus privalo vykdyti sąžiningai. 10. Už nesilaikymą virš minėtų taisyklių nusižengėliai nustoja teisių punkte gyventi ir maitintis.
Žinant, kad punkte gyveno suaugę žmonės, tokios *Taisyklės* gali pasirodyti keistokos savo pedagogine demagogija, bet jos nebuvo be pagrindo.

47 Čia turima omenyje faktas, kad gegužės mėnesio pirmoji diena buvo tarptautinė darbininkų šventė.

48 119 klaipėdiečių, gyvenančių Jablonskio pradžios mokykloje, pareiškimas. *LCVA*, f. 1734, ap. 1, b. 437, l. 2; 1939 m. birželio 24 d. ataskaita apie Klaipėdiškių šalpos darbą. *LCVA*, f. 1734, ap. 1, b. 439, l. 29.

49 VSD žiniomis, Kaune atsiradus pirmiesiems Klaipėdos pabėgėliams, buvo kalbama, kad anksčiau už lietuvius atvykę žydai yra užėmę miestuose visus butus ir kambarius. Todėl kelių pabėgėlių iniciatyva Kaune buvo paruošta rezoliucija (ją planuota įteikti Vidaus reikalų ministrui ir Pabėgėliams šelpti komitetui), kurioje prašoma daryti žygių, kad žydai būtų išsiunčiami į provinciją ir užleistų patalpas pabėgėliams lietuviams. Rezoliucija buvo gan kategoriško charakterio, – jei vyriausybė jų pageidavimų neišpildysianti, tai apgyvendinti mokyklų patalpose pabėgėliai geruoju neišsikraustysią. Buvo renkami visuomenės ir pabėgėlių parašai. Ar atsidūrė toks dokumentas ant valdininkų stalo, nepavyko nustatyti. *LCVA*, f. 378, ap. 10, b. 186, t. II, l. 53.

Neskaičiuojant tokių nesusipratimų, Klaipėdos krašto pabėgėlių gyvenimas bendrabučiuose ir punktuose vyko gana sklandžiai, jokių ypatingų nelaimių nebuvo. Bent tokios nuosaikios buvo baigiamosios Raudonojo Kryžiaus darbuotojų išvados. Likviduojant Kauno bendrabučius gegužės mėnesį, į Alytų išvyko per 90 žmonių.

Pašalpos ir rinkliavos

Visuose pabėgėlių surinkimo punktuose pabėgėliai iš Komiteto sąskaitos pagal reikalą buvo aprūpinami maistu, drabužiais ir gydymu. Viso to, aišku, buvo per maža. Vieni kiti gan greitai susirado darbą ar nusisamdė butą, tačiau pradžiai neturėjo nei kuo sumokėti už butą, nei iš ko gyventi. Mat daugelis darbininkų, apleisdami Klaipėdos kraštą, paliko jį negavę darbo užmokesčio. Be to, daugelis nespėjo atsiimti santaupų iš Klaipėdos krašto bankų. Jei kas ir turėjo kiek pinigų su savimi, juos išleido pakeliui, dažniausiai transportui. Neverta nutylėti, kad tomis pirmomis lemtingomis bėgimo dienomis automobilio ar vežiko vairuotojai nuo žmonių po *du kailiu lupo.* O greičiausiai pinigai tirpo atsidūrus Kaune. Todėl dauguma pabėgėlių Didžiojoje Lietuvoje faktiškai atsidūrė tuščiomis kišenėmis. Ir Komiteto reikalas buvo jiems pagelbėti.

Netrukus paaiškėjo, kad vyriausybė iš biudžeto ne ką gali skirti. Tad lėšų klausimas labai aštrėjo. Siekiant palengvinti valstybės iždą ir suteikiamą pagalbą padaryti lankstesnę, buvo stengiamasi į veiklą įtraukti visuomenę. Taip buvo nusistatyta organizuoti viešą rinkliavą pinigais ir daiktais. Nepaisant plačiu mastu jau anksčiau pradėtos ir vykdomos rinkliavos Ginklų fondui, per gana trumpą laiką pinigais buvo surinkta 99 800 litų, o daiktų – maždaug už 15 000 litų.[50]

Parama pabėgėliams buvo renkama balandžio 4 – gegužės 4 dienomis visoje Lietuvoje. Net jeigu kokioje vietoje pabėgėlių neatsirado, buvo steigiami šelpimo komitetai rinkliavai. Štai Ukmergės apskrities pavyzdys. Į šią tolimą (nuo Klaipėdos) apskritį atklydo tik vienas kitas pabėgėlis, greičiausiai – pas gimines. Pačiame Ukmergės mieste buvo sudarytas Nukentėjusiems šelpti komitetas, jam duotas leidimas rinkti aukas klaipėdiečiams šelpti. Panašūs komitetai, kuriuos iš esmės sudarė vietos šauliai, buvo įsteigti Pabaisko, Musninkų, Panoterių, Gelvonų, Želvos, Pagirio, Širvintų, Giedraičių, Veprių ir Siesikų valsčiuose. Taujėnų valsčiuje tokio komiteto nebuvo, bet vietos tarnautojai tarp savęs susidėjo 87,05 litus klaipėdiečiams.[51]

Buvo aukojama keliais būdais: pinigais, daiktais ir maisto produktais. Visi aukotojai buvo registruojami specialiuose Aukų lapuose, o rinkėjai skiriami ir tvirtinami tik pagal rekomendacijas. Taip siekta užtikrinti, kad tai, kas paaukota, tikrai pateks tam, kuriam aukojama. Aukotojų sąrašai įspūdingi. Tai ne tik pagrindinės Lietuvos įstaigos (bankai, bendrovės, mokyklos, draugijos, visuomeninės organizacijos), bet ir atskira pradinės mokyklos klasė (pvz., Kėdainių pradžios mokyklos IV skyriaus mokiniai aukoja 7,30 Lt), draugų ar kaimynų grupė ir pan. Aukojo

[50] Trumpas provizorinis pranešimas vyriausybei apie šalpos darbą nukentėjusiems klaipėdiečiams. 1939 05 24. J. Alekna. *LCVA*, f. 1734, ap. 1, b. 438, l. 187–189.

[51] Ukmergės apskrities viršininko 1939 05 17 pranešimas Nr. 4076 Klaipėdos krašto nukentėjusiems šelpti komitetui. *LCVA*, f. 1734, ap. 1, b. 438, l. 181.

ir pavieniai asmenys – nuo profesorių (pvz., profesoriai Antanas ir Liuda Purėnai – 500 Lt, prof. Pranas Mažylis – 300 Lt) iki žemiausio rango valdininkų (tarnautojas B. aukoja 5 Lt).

Aukojimas ypač suaktyvėjo per velykinę savaitę. Antai Prienų alaus bravoras Velykų proga atsiuntė alaus – *prašau įteikti Klaipėdos krašto pabėgėliams. Ta pačia proga linkiu linksmų Velykų Švenčių. B. Šakovas.*[52]

1939 m. gegužės 1 d. Komiteto atsišaukimu buvo kreiptasi į užsienio lietuvius.

Išeivijoje į prašymą reagavo jautriai. Paminėsime tik kelis pavyzdžius: *Toronto lietuvių komitetas Lietuvoje demokratijai atsteigti* surinko ir pinigine pašto perlaida atsiuntė 47,00 $[53], Varšuvos Lietuvos prietelių draugija atsiuntė 300,00 zlotų[54]; Ročesterio (JAV) visuotinio lietuvių susirinkimo metu klaipėdiečių šelpimui surinkta 60,61 $, kurie į Lietuvą pateko per Niujorko konsulatą.[55] Argentinos lietuviai, 1939 m. balandžio 2 d. susirinkę Buenos Airėse į viešą susirinkimą, priėmė net Rezoliuciją, kurioje pabrėžė:

> *KADANGI Vokietija sulaužė su Lietuvos Respublika sudarytas sutartis, prievarta iš jos išplėšė nuo senų senovės lietuviais apgyventą Mažosios Lietuvos kraštą ir Lietuvos vienatinį uostą Klaipėdą,*
>
> *TODĖL susirinkimas nutarė pasmerkti tą niekšingą Vokietijos hegemonijos žingsnį ir apeliuoti į pasaulio demokratiškas valstybes, kad sulaikytų nacizmo sauvaliavimą ir grąžintų į valstybių santykius teisingumą* <...>*,*
>
> *TAIPOGI susirinkimas vienbalsiai nutarė pasiųsti Klaipėdos ir Tilžės krašto lietuviams, kurie atskirti nuo savo laisvos tėvynės dabar neša skaudų vokiečių persekiojimų jungą ir nebeturi teisės savo tautinės kultūros plėsti, Argentinos lietuvių nuoširdžios užuojautos pareiškimą ir iškilmingą pasižadėjimą remti jų pastangas atgauti prarastas laisves.*[56]

Gautas pinigines pašalpas Klaipėdos krašto pabėgėliams skirstė speciali atskira komisija. Į ją buvo pakviesti Raudonojo Kryžiaus revizorius direktorius dr. J. Vanagas-Simonaitis, Pranciška Pikčilingienė ir buvęs Klaipėdos gubernatūros referentas A. Rimdžius. Ši komisija veikė iki gegužės 17 d. Buvo paduota apie 3 tūkst. prašymų, patenkinta 1798. Vėliau dar buvo apie 100 (ne komisijai) individualių pareiškimų. Toliau, mažėjant atvykstančiųjų skaičiui, prašymus sprendė Komiteto pirmininkas ir vicepirmininkas atskirai arba abu drauge.

Visus prašymus pašalpai gauti galima lyg ir suskirstyti į individualius ir kolektyvinius. Aišku, tai sąlyginis skirstymas. Mat tam tikra prasme kolektyviniais buvo laikomi tie prašymai, kur vienas sūnus ar duktė išlaiko vieną ar abu tėvus, kur broliai išlaiko sesutes ar broliukus, kur šeimos galva atstovauja tam tikram šeimos narių skaičiui. Taip skaičiuojant pašalpų gavėjų skaičius vien tik Kaune išauga iki 5083 asmenų.[57]

---

52 Prienų alaus bravoro B. Šakovo 1939 04 08 laiškas Lietuvos Raudonajam Kryžiui. *LCVA*, f. 1734, ap. 1, b. 438, l. 64.

53 1939 06 02 Toronto Lietuvių Komiteto Lietuvoje Demokratijai Atsteigti pranešimas Klaipėdos krašto nukentėjusiems šelpti komitetui, su prašymu atsiųsti pakvitavimą už gautus pinigus. *LCVA,* f. 1734, ap. 1, b. 438, l. 198. Įdomus aukotojų sąrašas: Sūnų Dukterų Kanados Lietuvių Savitarpinės Pašalpos Draugijos I kuopa Toronte; S. D. K. L. S. P. D. Centro Komitetas, Lietuvių Literatūros Dr-jos 162 kuopa Toronte, Toronto Lietuvių Komunistų kuopa, Toronto Moterų Komitetas ir pavieniai asmenys. Iš pranešimo aiškėja, kad aukojama buvo Komiteto sušauktame tuo reikalu masiniame susirinkime.

54 Związek Przyjaciol Litwy, 1939 05 02. *LCVA*, f. 1734, ap. 1, b. 438, l. 165. J. Aleknos padėka – t. p., l. 166.

55 Pranešimas Lietuvos Respublikos atstovui P. Žadeikiui. *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 2180, l. 220.

56 Argentinos lietuvių rezoliucija. *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 2180, l. 262.

57 Trys mėnesiai klaipėdiškių šalpos darbo, 1939 06 24. *LCVA*, f. 1734, ap. 1, b. 439, l. 32.

Klaipėdos krašto pabėgėliams išmokama pašalpa. Kaunas.
Iš *Jaunoji karta*, 1939 m. Nr. 16

Pašalpos buvo išduodamos buto pirmo mėnesio nuomai arba išvykimui iš Kauno. Taip pat surinkti pinigai buvo skiriami maitinimui, gydymui, darbo drabužiams, naujiems baltiniams pirkti, teko nupirkti ne vieną porą avalynės. Tam buvo išleista apie 38 tūkst. litų.

Laikantis Komisijos pašalpoms skirti pasiūlyto ir Vyr. komiteto aprobuoto sąmatinio limito, nutarta vienam prašytojui skirti ne daugiau kaip 100,00 litų piniginių pašalpų ir iš Komiteto lėšų išduoti ne daugiau kaip 50 000 litų. Komisijos ir Komiteto prezidiumo buvo svarstyta 1918 prašymų, iš kurių 126 buvo palikti be pasekmių, o 1792 prašymai (1358 asmenys) patenkinti. Iš viso buvo paskirta 42 801 Lt (žr. 3 lentelę).

3 lentelė. Komisijos pašalpoms skirti apyskaita 1939 m. gegužės 26 d.

	Paskirta	Klaipėdiečiams		Krašto atėjūnams		Iš viso		Vidurkis
		Skaičius	Suma	Skaičius	Suma	Skaičius	Suma	
	Komiteto prezidiumo							
a.	asmenims	2	65	14	390	16	455	28,43
b.	šeimoms	5	2440	39	2110	44	4550	103,40
	Komisijos							
a.	asmenims	19	860	433	7188	452	8048	17,80
b.	šeimoms	21	1445	825	28 303	846	29 748	35,16
	Iš viso	47	4810	1311	37 991	1358	42 801	31,51

LCVA, f. 1734, ap. 1, b. 441, l. 40.

Brangūs Klaipėdiečiai!

Mūsų mokykla džiaugdamasi artėjančiomis šventėmis neužmiršo Jūsų, brangūs broliai ir sesutės, pabėgę iš Klaipėdos krašto. Mums skauda širdys prisiminus, tą žiaurų Jūsų likimą. Žinome, kiek daug Jums teko vargo pakęsti, apleidžiant brangiąją gimtinę ir visų mūsų mylimą Klaipėdą, kuri vėl kenčia po svetimųjų priespauda.

Sveikindami Jus su šventėmis, siunčiame menkutę auką, kurią mūsų mokykla sudėjo. Žinokite, Brangieji kad laisvoje Lietuvoje Jūs nežūsite Jūsų vargai – mūsų vargai. Mes vargdami su Jumis sieksime atvaduoti Jūsų brangiąją gimtinę ir visų lietuvių mylimą Klaipėdą.

Pajuostė.
1939 m. Balandžio mėn 5 d.

Pajuostės pr. mokyklos mokiniai:

St. Radzevičiūtė.

J. Morkūnaitė.
Br. Benetaitė
J. Pavilonytė
B. Šmailys.
D. Stanikūnaitė.
I. Aleknaitė.
K. Lukoševičius
A. Reidytė.

J. Kalilionis
Bronė Reidytė
A. Vainauskaitė
D. Paulionyti.
B. Alekna
A. Draugelytė.
V. Šerbokas.
A. Suveiukaitė

LCVA, f. 1734, ap. 1, b. 438, l. 58

Klaipėdos krašto nukentėjusiems šelpti

AUKŲ LAPAS Nr. 576

(DAIKTAMS)

Dr. J. ALEKNA
Lietuvos Raudonojo Kryžiaus Pirmininkas ir Klaipėdos Krašto Nukentėjusiems Šelpti Komiteto Pirmininkas

A. HÜNEBELIENĖ
Komiteto Narė ir Rinkliavos Komisijos Pirmininkė

Socialės Apsaugos Inspekcija
REGISTRUOTA
1939 m. 72 Nr.

Socialinės Apsaugos Departamentas

Socialės Apsaugos Inspektorius

Eil. Nr.	Aukotojo pavardė ir vardas	Paaukotų daiktų pavadinimas ir skaičius	Parašas
21	—	1. [illegible] 2 klg. dešros, 2 klg. lašinių	
22	—	2. rūkytos galvos	
23	—	3. klg. miltų ir 2 klg. kruopų	
24	D-ras. Jankus	2. klg. pyrago, 1 klg. dešros	
25	p. Zalakevičienė ir	10 kiaušinių ½ kg. kosėdlinos 1 kapa kiaušinių (60)	
26.	K. Al. p. Burmistras	10 geacintų	
27	p. Černiauskienė	20. kiaušinių	
28	———	1 kump. veršienos	
29	p. Strikienė	pyragas, kepsnys 2 kg.	
30	p. Kosmavičienė	20 kiaušinių, pyrago 1 barkų	
31.	p. [illegible]	½ kg. sviesto, 20 kiaušinių	
32.	p. ~~Linkienė~~ Kulikauskienė	20 kiaušinių	
33	Ekonominė Karių B-vė	prekių už 50 Lt.	
34.	p. ~~[illegible]~~	žalumynai.	
35	Šnitienė	margučiai 10, kėslinos	
36	"	pyragas 1 kg. mėsos	
37	Gridošikienė	kumpis veršienos.	
38	Šlapelienė	tortas	
39	Jackevičienė	½ kg. sviesto	
40	Šineikaitė	10 kiaušinių ir sviestas	
41	Žigelienė	tortas	

[illegible] produkto sąraše ištraukta

Pastaba: Surinktus daiktus ir aukų lapus prašom siųsti Klaipėdos Krašto Pabėgėliams Šelpti Komitetui iki 1939 m. gegužės mėn. 15 d. (Kaunas Kęstučio g. 8). Rinkliava vyksta 1939 m. balandžio mėn. 4 d. — gegužės mėn. 4 d.

LCVA, f. 1734, ap. 1, b. 443, l. 97

Pašalpos buvo įvairios: nuo 3 iki 30 litų, išskirtiniais atvejais – iki 100 litų.

Vietiniams komitetams ir skyriams duota 17 000 litų. Taigi gegužės 24 d. kasoje iš surinktų aukų buvo išleista apie 95 000 litų, o kasoje buvo apie 5000 litų.[58] Aukojami buvo daiktai, drabužiai, baltiniai, apavas, pinigai. Visame krašte litais buvo surinkta 108 656,63 (žr. 4 lentelę).

4 lentelė. Piniginės pajamos-išlaidos nuo 1939 m. kovo 23 d. iki 1939 m. birželio 24 d.

Eil. Nr.	Paskirtis	Suma litais
1.	Piniginėmis aukomis surinkta	108 656,63
2.	Pašalpų išmokėta iš viso	47 750,95
2a	Tarp jų: D. Lietuvos kilmės lietuviams	41 715, 95
2b	klaipėdiškiams	6035,00
3.	Rūbų ir apsiavimo pirkta ir išdalinta	9987,64
4.	Ligi šiol gautoms sąskaitoms maitinimui Kaune išleista	29 062,10
5.	Pabėgėlių gydymas	1354,97
6.	Subsidijos Kretingos, Tauragės, Alytaus ir kitiems lokaliniams komitetams	16 521,65
7.	Administracijos išlaidos	2826,77
8.	Neatsiskaitytų avansų ir neapmokėtų sąskaitų	2857,00
9.	Iš viso išlaidų	110 361,09
10.	Nepriteklius	1704,46

Pranas Vaitkūnas, Komiteto iždininkas

Paruošta pagal LCVA, f. 1734, ap. 1, b. 441, l. 34.

Kai Raudonojo Kryžiaus punktai ir komisijos baigė darbą, dėl pašalpų buvo kreipiamasi ir toliau – į ministerijas, Klaipėdos krašto gubernatorių Viktorą Gailių (kuris gubernatoriaus pareigas ėjo iki 1940 m. vasario 1 d.), Klaipėdos krašto reikalų komisiją, kuri veikė prie Užsienio reikalų ministerijos[59]. Daugelis vėlesnių pašalpų liko nepatenkintos, nes nebuvo joms lėšų. Todėl ne visus, reikalingus paramos, pavyko paremti. Štai 1939 m. rugpjūčio 16 d. į Klaipėdos krašto gubernatorių kreipėsi ilgametis Klaipėdos krašto lietuvių chorų dirigentas Alfonsas Mikulskis, prašydamas finansinės paramos. Savo prašyme jis rašė:

> <...> *Teko dirbti kelis metus be atostogų nė vienos dienos savaitėje poilsiui. Nuolat kelionėje, nes, apart chorų instruktavimo ir dviejų chorų Klaipėdos mieste, buvo reikalo pačiam vadovauti du chorus krašte ir, kas papuola, įvairiomis susisiekimo priemonėmis vykti, net dviračiu arba arkliais. Nuolatinis reikalas organizacijoms visokeriopai muzikaliai padėti, įvairūs numatyti ir nenumatyti parengimai – šventės, nuolatinės kelionės po kraštą su chorais, dažnai net keliose vietose per dieną, nekalbant ir apie mažiausius patogumus, savo sveikatą ir iš viso savo asmens ir šeimos reikalus teko pamiršti, nes žmona taip pat visą laiką dirbo visuomeninį darbą, vadovaudama šaulių moterų rinktinei ir dalyvaudama kanklių orkestre* <...>.

---

58 Iš trumpo provizorinio pranešimo vyriausybei... *LCVA,* f. 1734, ap. 1, b. 438, l. 188.

59 M. Anyso teigimu, šią komisiją sudarė Viktoras Gailius, Pranas (?) Sidzikauskas ir jis pats. Ši komisija tvarkė visus su Klaipėdos krašto atidavimu susijusius finansinius reikalus. // M. Anysas, *Kova dėl Klaipėdos...*, p. 408.

Kadangi ištarnautas laikas Klaipėdos krašte neįskaitomas į pensiją, gauti kompensacijos, einant įstatymu, negaliu, nes dirbu Pedagoginiam Institute, o uždirbu tik 285 Lt mėnesiui, iš ko vos tegaliu pragyventi. Prašau Jo Ecs. Poną Gubernatorių įeiti į mano ir mano šeimos tikrai kritišką būklę ir skirti man 2500 litų pašalpos atstatyti prarastą sveikatą, nes dirbti visai nebegaliu <...>. Prašau nepalikti manęs neviltyje, nes dar noriu ir galiu būti naudingas Tėvynei.

Panevėžys, 1939 VI 27 d. (parašas)[60]

Švietimo ministro atsakymas buvo lakoniškas – *šios rūšies pašalpai Švietimo ministerija kreditų neturi.*[61]

Pabėgėlių įdarbinimo klausimas

Pabėgėlių įdarbinimo reikalais turėjo pasirūpinti Vyriausiasis komitetas Klaipėdos kraštą apleidusiems lietuviams globoti. Darbo parūpinimas pabėgėliams, regis, buvo pati silpniausia šio komiteto veiklos grandis.

Kaip rodo dokumentų analizė, pabėgėlių į(si)darbinimas iš pradžių vyko dviem būdais: 1. stichiškai ar savanoriškai (per draugus, pažįstamus, palankias aplinkybes) ir 2. pasiūlius pabėgėliais besirūpinančioms organizacijoms (dažniausiai siūlant viešuosius darbus ir pan.). Visiškai nebuvo žinoma, kokių profesijų ir specialybių pabėgėliai atsirado Lietuvoje ir kokius kur galima / tikslinga įdarbinti. Nė viena ministerija, žinyba ar pramonės šaka neturėjo jokio plano, kaip pagelbėti Klaipėdos pabėgėliams.

Todėl labai pravartu pirmiausia pasižiūrėti, kokių profesijų, kvalifikacijų ir darbo įgūdžių žmonės atklydo Lietuvon (žr. 5 lentelę).

Nors ši lentelė vadinasi *profesiniu sąrašu*, tai greičiau pabėgėlių pasiskirstymas pagal žinybas arba kitokius kriterijus (pvz., *klaipėdiškiai veikėjai, žmonos šeimininkės, svetimtaučiai* etc.). Kaip matome, žinių esama tik apie 4154 asmenis, t. y. tik apie trečdalį pabėgėlių. Be to, apie beveik 600 svetimtaučių profesiją ar užimtumą nėra jokios informacijos.

Didžiausią dalį įskaitinių pabėgėlių sudaro pramonės darbininkai ir amatininkai – 26,6 procentus; darbininkų specializacijos tipiškai klaipėdietiškos. Šiek tiek mažiau – susisiekimo ministerijos tarnybų darbuotojai, labai marginalinė grupė specialybių požiūriu. Dar mažiau esama kultūros ir švietimo įstaigų darbuotojų – 8,7 procento. Itin marginali žinybinė grupė – dirbusieji Žemės banko sistemoje. Nemažą dalį – beveik dešimtadalį – sudaro vadinamosios *žmonos šeimininkės*. Reikėtų manyti, kad jos visos iš esmės neturėjo konkrečios profesijos, bet tai nereiškia mūsų laikų moterų kategorijos „namų šeimininkė". Mat tarpukariu Lietuvoje egzistavo tam tikras valstybės tarnautojų (ir kariškių) žmonų profesinio darbo apribojimas.[62] Jeigu pritaikytume kitokį stratifikacijos modelį, visai įmanoma kai kurias *žmonas šeimininkes* priskirti inteligentijos sluoksniui.

---

[60] A. Mikulskio prašymas. Ant jo yra argumentuota J. Kybranco, LOK pirmininko, rekomendacija. *LCVA*, f. 1493, ap. 1, b. 51, l. 39–40.

[61] LR Švietimo ministeris. 1939 rugpjūčio 16 d. Nr. 20192, Klaipėdos krašto gubernatoriui. *LCVA*, f. 1493, ap. 1, b. 51, l. 38.

[62] Pvz., 1939 m. sausio 10 d. Ministrų tarybos nutarimu, buvo nustatytos tokios tarnybinio apribojimo normos: jeigu vienas vedusiųjų Kaune gauna 600 Lt, o provincijoje – 450 Lt (jei yra vaikų, tai norma didinama už kiekvieną vaiką po 50 Lt), tai vienas iš sutuoktinių turi būti atleidžiamas iš tarnybos. Ta prievolė taikoma ne tik valstybinėms, bet ir savivaldybių įmonėms, taip pat verslamonėms, kur valstybė dalyvauja savo kapitalu.

5 lentelė. Klaipėdos kraštą apleidusių asmenų profesinė-žinybinė sudėtis

Eil. Nr.	Ministerija/Įstaiga	Specialistai	Skaičius	Pastabos
1.	Vidaus reikalų ministerija	Tarnautojai: pasienio policija, Visuomenės darbų tarnyba	40	
2.	Žemės ūkio ministerija	Tarnautojai: agronomai, kontrolės asistentai ir kiti	13	4,9 %
3.		Darbininkai: bernai, mergos, ūkvedžiai, kumečiai	153	
4.	*Pienocentras*	Tarnautojai	20	
5.	*Lietūkis*	Tarnautojai: pardavėjai, sargai, darbininkai, tarnautojai ir t. t.	46	
6.	*Maistas*	Tarnautojai ir darbininkai	102	
7.	Finansų ministerija	Muitininkai, kredito inspekcijos, akcizo, spirito monopolio, valstybės kontrolės tarnautojai ir darbininkai	85	
8.	Lietuvos bankas	Tarnautojai	14	
9.	Žemės bankas	Tarnautojai, amatininkai, darbininkai, dirbę prie Žemės banko statybos	191	
10.	Artelė *Vaga*	Tarnautojai ir darbininkai	51	
11.	Akcinė bendrovė *Rytas*	Tarnautojai ir darbininkai: raidžių rinkėjai, knygrišiai, kontoristai, redaktoriai, reporteriai ir t. t.	45	
12.	Teisingumo ministerija	Tarnautojai ir darbininkai: Bajorų kalėjimo prižiūrėtojai, sargai ir kiti	17	
13.	Susisiekimo ministerija	Uosto valdybos tarnautojai ir darbininkai	349	17,9 %
		Geležinkelių tarnautojai ir darbininkai	194	
		Pašto tarnautojai ir darbininkai	145	
		Jūrininkai	57	
14.	Švietimo ministerija	Mokytojai: lektoriai, pradžios mokyklų, gimnazijos	129	8,7 %
		Vaikų darželių vedėjos	22	
		Klaipėdos Valstybinio teatro personalas	58	
		Kiti Švietimo ministerijos tarnautojai ir darbininkai	19	
		Mokiniai: studentai, gimnazijų, amatų mokyklos	134	
15.	Gubernatūros personalas		14	
16.	Klaipėdiškiai veikėjai		18	
17.	Prekybininkai, namų savininkai ir kiti savistovūs asmenys		32	
18.	Privatiniai tarnautojai: kanceliaristai, pardavėjai ir t.t.		99	
19.	Amatininkai	Malioriai, statybininkai, šoferiai, kalviai, šaltkalviai, siuvėjai, kurpiai, kirpėjai ir t. t.	183	26,6 %
20.	Medžio apdirbimo darbininkai		178	
21.	Tekstilės fabrikų darbininkai		344	
22.	Miesto darbininkai: laivų krovikai, vežikai ir kiti		399	
23.	Svetimtaučiai	Žydai	593	
		Kiti svetimtaučiai ir svetimšaliai	16	
24.	Žmonos šeimininkės		394	9,48 %
IŠ VISO			**4154**	100

Klaipėdiškių registracijos biuras. 1939 m. balandžio 22 d., Kaunas.
Klaipėdos kraštą apleidusių asmenų profesinis sąrašas. LCVA, f. 1734, ap. 1, b. 438, l. 100, 101.

Darbininkų ir atvykusių valdininkų bei tarnautojų įdarbinimo klausimai buvo sprendžiami skirtingai. Atvykusiais valdininkais ir tarnautojais turėjo pasirūpinti tos žinybos, kurių erdvėje jie dirbo, būdami Klaipėdos krašte. Tarkime, kad šios kategorijos asmenimis buvo pasirūpinta pakankamai. Bet kiek ir kokių profesijų darbininkų reikėjo ar buvo įmanoma įdarbinti Lietuvoje? Klausimas ne vien retorinis, bet pragmatinis, mat kiekvienoje apskrityje buvo vietinių bedarbių, o ir klaipėdietiškos darbininkijos pasiskirstymas pagal specialybes neatitiko profesinės struktūros Lietuvoje. Čia nereikėjo nei jūrininkų ar uosto darbininkų, nei tiek daug vairuotojų (*šoferių*), kalvių, kurpių ar pan.

Vidaus reikalų ministerija, vyriausybei pageidaujant ir Prekybos, pramonės bei amatų Rūmams pritariant, kreipėsi į Lietuvos pramonininkus, prašydama suteikti darbo atvykusiems iš Klaipėdos pramonės darbininkams. Įmonėms buvo siūloma papildomai priimti bent 5 procentus bendro įmonės darbininkų skaičiaus, neatleidžiant iš darbo jau dirbančių darbininkų.[63] Neturime duomenų, ar tas VRM kreipimasis buvo išgirstas, ar ne.

Beveik visi darbininkai pabėgėliai be išimties atsisakinėjo užsiimti viešaisiais darbais. O dar stipriau spyriojosi, kai jiems būdavo siūloma grįžti į kaimus ir ten dirbti žemės ūkio darbus. Kai kurios apskritys buvo nusiteikusios palankiai priimti pabėgėlius dirbti žemės ūkio darbus.[64] Bet dirbusieji Klaipėdos fabrikuose atsisakinėjo: *atpratau, nebemoku, nenoriu, per sunku* ir pan. Pasitaikė vienas kitas pabėgėlis, kuris būtų sutikęs vykti dirbti žemės ūkio darbų, tačiau tik su visa šeima.[65] Tokių, deja, nepriėmė nė viena apskritis.

Taigi įdarbinimo sferoje susiklostė dviprasmiška situacija: darbo reikia – darbo yra – dirbti nenorima. Šitaip gimsta įtampa. Šitaip gimsta griežtas Klaipėdos krašto nukentėjusiems šelpti Vykdomojo komiteto įspėjimas: <...> *kiekvienam teks savo reikalavimus sumažinti ir tenkintis tuo, kas po ranka pasitaiko. Turime atminti, kad visi esame ūkininkų vaikai, turime parodyti, kad nelaimei ištikus mokame dirbti bet kokį darbą ir su mažesniu atlyginimu* <...> *visi, kas neturi darbo Kaune ar nenorėtų vykti Alytun, prašomi apleisti Kauną ir vykti į savo gimtąsias vietas.*[66]

Pabėgėlių šelpimo darbą ir punktų veiklą buvo nuspręsta nutraukti 1939 m. gegužės 1 d. Likusius pabėgėlius – nukreipti į Alytų. Kodėl Klaipėdos krašto pabėgėliams buvo parinktas Alytaus miestas, atsakymo neturime. 1939 m. balandžio 21 d. miesto valdžia, sužinojusi apie vyriausybės sprendimą pas juos įkurdinti Klaipėdos krašto pabėgėlius, sušaukė pasitarimą. Jame dalyvavo Alytaus miesto burmistras Z. Jakulis, Alytaus apskrities viršininko atstovas, Policijos vadas Anta-

---

63 1939 04 22 Darbo ir socialinės apsaugos departamento direktoriaus kreipimasis į Lietuvos pramonininkus. *LCVA*, f. 1734, ap. 1, b. 437, l. 17.

64 Ne vienas pabėgėlis yra gavęs tokio pobūdžio pranešimą: *Kadangi Kaune nėra galimybės gauti darbo ir trūksta butų, o provincijoje yra didelis pareikalavimas žemės ūkio darbininkų, Vidaus reikalų ministerija siūlo Tamstai ligi š. m. balandžio ... d. atvykti į... užsirašyti išvykti žemės ūkio darbams į Marijampolės, Vilkaviškio, Šakių, Šiaulių ar Biržų apskričius. Užsirašiusieji, jų šeimos ir manta į darbo vietas bus nugabenti nemokamai. Jeigu Tamsta ligi nustatyto laiko neužsirašysi ir nepasinaudosi pasiūlytu darbu provincijoje, Tamstai bus nutraukta visokeriopa parama ir šelpimas. LCVA*, f. 1734, ap. 1, b. 437, l. 12.

65 Įdomumo dėlei paanalizuokime vieną dokumentą iš dešimčių kitų tokių pat – *Klaipėdos krašto pabėgėlių, gyvenančių Jablonskio pradžios mokykloje, nesutinkančių dirbti lauko darbus ir užimti tarnaitės pareigas, sąrašas.* Jame 37 pabėgėliai, iš jų 12 moterų. Nė viena sąraše paminėta moteris nesutinka eiti tarnaitės pareigų: *esanti nesveika, nepratusi, tokio darbo nedirbusi* ir pan. 7 iš jų išlaiko vyrai, beje, patys neturintys darbo. Iš 25 pabėgėlių vyrų tik vienas viengungis sutinka dirbti bet kokį darbą, du – su šeimomis (2–4 vaikai) sutiktų dirbti lauko darbus, bet jų niekas nepriima. *LCVA*, f. 1734, ap. 1, b. 447, l. 7–7 apv.

66 1939 05 01 Vykdomojo komiteto atsišaukimas *Klaipėdos kraštą apleidę lietuviai! LCVA*, f. 1734, ap. 1, b. 447, l. 3.

naitis, Alytaus apskrities valdybos atstovas Žilionis. Iš šių asmenų sudaromas pabėgėliais rūpintis komitetas, pirmininkas Z. Jakulis. Nuspręsta atsiunčiamiems Klaipėdos krašto pabėgėliams butus skirti Alytaus miesto savivaldybės išnuomotose naujokų ėmimo reikalams patalpose; maistui paruošti prašyti Ulonų pulką laikinai paskolinti lauko virtuvę; čiužinius miegojimui įpareigota paruošti miesto savivaldybė. Išlaidas, jeigu jų neskirtų Centro vyriausybė, skirs Alytaus apskrities ir miesto savivaldybės. Veiklos koordinavimas ir administravimas – miesto savivaldybės rankose.[67]

Regėjosi, Klaipėdos krašto pabėgėliai lietuviai buvo perduoti į patikimas rankas. Toliau tiek Lietuvos vyriausybė, tiek ir Raudonasis Kryžius laikėsi nuostatos, kad Klaipėdos pabėgėlių klausimas užbaigtas.

Apžvelgdamas savo darbo rezultatus, Lietuvos Raudonojo Kryžiaus vykdomasis komitetas apibendrina, kad *Klaipėdos lietuvių, kilusių iš D. Lietuvos, šeimos tai vis jaunos šeimos. Vaikai mažamečiai, retai kada vyresni 14–15 metų. Tik vieni tėvai turėjo 8 vaikus, šiaip po 2–3. Nereta, kad jaunas šeimas lydėjo paprastai kas vienas tėvų. Tai nereta ir viengungiams. Nereta, kad netekėjusios mergaitės turėjo po vieną, o kartais ir po du vaiku. Viena mergina atvažiavo su trimis berniukais.*[68] Ar tokių daugiavaikių ir su mažais vaikais šeimų klausimai buvo sprendžiami kaip nors specialiai, duomenų neturime.

Klaipėdiškiai Didžiojoje Lietuvoje

Vykstant anšliusui, į Didžiąją Lietuvą traukėsi ne tik didlietuviai, bet ir kilminiai Klaipėdos krašto lietuviai – lietuvininkai. Ypač pasižymėjusieji tautiniame ir kultūriniame darbe. 1939 m. kovo 27 d. Kaune jau buvo Mažosios Lietuvos patriarchas Martynas Jankus, Lietuviškųjų organizacijų komiteto pirmininkas Jonas Kybrancas ir to komiteto reikalų vedėjas Zubrickas, *Santaros* vadas Reisgys su visa vadovybe, gubernatorius Viktoras Gailius, gubernatūros patarėjai Pranas Morkus, Martynas Anysas, Ignas Šeinius-Jurkūnas, Adolfas Klemas, direktorius Jonas Toleikis; be to, tarnybos reikalais atvykęs buvęs Klaipėdos krašto komendantas pulk. Andrašiūnas[69] ir kai kurie kiti. Atskiros tikslios jų registracijos nėra, nes ne visi registravosi; be to, vienur buvo registruojama atskirai nuo didlietuvių, kitur – kartu. Lietuvininkų sutinkame Šiauliuose ir Panevėžyje, po kelis kituose miestuose, miesteliuose, o vėliau, nuo 1939 m. spalio mėnesio – ir Vilniuje. Tačiau didžioji dauguma klaipėdiškių vis dėlto būrėsi Kaune. Kad ir kaip būtų, per registraciją pabėgėlių punktuose klaipėdiškių beveik nerandame. Matyt, jiems įsikurti ir vėliau įsidarbinti buvo padedama individualiai.

Pirmosiomis bėgimo iš Klaipėdos dienomis buvo skaičiuojama, kad tikrųjų klaipėdiškių lietuvių Kaune buvo tik apie 30. Vėliau skaičius paaugo iki šimto (su vaikais), tačiau tikslaus, matyt, niekuomet nesužinosime.

Žinomiems klaipėdiškiams veikėjams buvo suteikta materialinė parama. Lietuvos Raudonojo Kryžiaus pirmininkas dr. J. Alekna taip kreipėsi į Martyną Jankų, Mažosios Lietuvos patriarchą:

---

[67] 1939 04 21 atsiunčiamiems Klaipėdos krašto pabėgėliams į Alytaus miestą butais ir maistu aprūpinimo pasitarimo protokolas. *LCVA*, f. 1734, ap. 1, b. 438, l. 175.

[68] Trys mėnesiai klaipėdiškių šalpos darbo, 1939 06 24. *LCVA,* f. 1734, ap. 1, b. 439, l. 32.

[69] *Lietuvos aidas*, 1939 03 27, Nr. 140.

Skaudus smūgis, ištikęs mūsų valstybę, giliai palietė visą tautą. Ypač daug tenka pergyventi tiems, kurie patys daugiau dirbo tautos laisvei.

Tamsta visą savo gyvenimą esi dirbęs lietuvių tautos labui, o todėl šis smūgis – aiškiai tai suprantame Tamstos pergyvenimą itin jautriai.

Įvykiai privertė Tamstą pasitraukti laikinai iš lietuviško pajūrio, kur visą amžių esi praleidęs, pasitraukti iš mūsų senovės šventovės Rambyno ir apsigyventi mūsų laikinoj sostinėj Kaune.

Didžiai atjausdami Tamstą ir gėrėdamiesi Tamstos giedria nepalaužiama dvasia, norėtume pareikšti savo didžią pagarbą. Tikimės, kad Tamsta neatsisakysi priimti ir šią kuklią mūsų paramą. Su didžia pagarba Dr. J. Alekna.[70]

Visiškai nesvarbu, kokia litų suma buvo įteikta Mažosios Lietuvos patriarchui. Svarbiau šiuo atveju yra tai, kad pagarbiai buvo stengiamasi neužgauti žmogaus, stokojančio tos pašalpos...

<...> *reikia pripažinti, kad jie [klaipėdiškiai] yra pripratę prie aukštesnio materialio gyvenimo standarto ir kad jų padėtis neturint čia jokių giminių, pažįstamų, yra žymiai sunkesnė. Be to, jiems ir įsikurti čia sunkiai. Gana svetimos sąlygos ir visai kitos kvalifikacijos*[71], – tokios buvo oficialios nuostatos, sprendžiant kilminių klaipėdiškių šalpos ir paramos reikalus.

Jų pašalpų reikalavimai buvo gerokai didesni nei didlietuvių: nuo 100 iki 800 litų. Antai pagal Igno Šeiniaus rezoliuciją didelės pašalpos buvo išmokėtos iš Klaipėdos krašto atvykusiems asmenims: Marijai Vanagaitienei – 800 Lt, Stasiui Lukauskui – 400 Lt, Martynui Bundeliui per du kartus 75 Lt, o kitiems iš to paties sąrašo – tarp 10 iki 40 Lt.[72] Skiriamų pašalpų kriterijai yra numanomi.

Dėmesį klaipėdiškiams parodė ir Lietuvos Respublikos prezidentas. Įvairiais aktais ir dekretais buvo suteikta papildomų pašalpų ir valstybinių pensijų. Šitos pensijos buvo skiriamos pasižymėjusiems asmenims ar jų šeimoms ligi gyvos galvos. Pagal Lietuvos įstatymus gauti tokias pensijas buvo galima tik Ministro Pirmininko teikimu. Paminėsime keletą tokių atvejų: Jonui Vanagaičiui ir Marijai Vanagaitienei po 250 litų kas mėnuo nuo 1939 m. birželio 1 d.[73]; Jurgiui Lėbartui po 200 litų kas mėnuo nuo 1939 m. liepos 1 d.[74]; Ansui Baltriui po 150 litų kas mėnuo nuo 1939 m. liepos 1 d.[75]; Jokūbui Bobiui po 45 litus kas mėnuo nuo 1940 m. sausio 1 d.[76]; Mikui Otonui Gudaičiui po 200 litų kas mėnuo nuo 1940 m. sausio 1 d.[77]; prof. Viliui Gaigalaičiui, Jokūbui Stiklioriui po 600 litų kas mėnuo nuo 1940 m. sausio 1 d.[78] ir pan.

---

70 Dr. J. Aleknos raštas Martynui Jankui, 1939 m. balandžio mėn. *LCVA*, f. 1734, ap. 1, b. 438, l. 59.

71 1939 06 24 LRK Vykdomojo komiteto ataskaita *Trys mėnesiai klaipėdiškių šalpos darbo*. *LCVA*, f. 1734, ap. 1, b. 439, l. 32.

72 Pašalpos gavėjų sąrašas. *LCVA*, f. 1734, ap. 1, b. 450, l. 104. Pašalpos gavėjų klaipėdiškių sąrašų yra ir daugiau. Štai dar vienas *Sąrašas gavusių pašalpas iš ypatingų kreditų:* po 800 Lt skirta Martynui Jankui, Marijai Vanagaitienei, Mikeliui Šimkui per kelis kartus 575 Lt, 500 Lt – Reizgiui, Maksui Kiaukai – 200 Lt, po 100 Lt – Martynui Kuršiui, Karoliui Oželiui su žmona, Ansui Baltriui, Teofiliui Gailiui, Hermanui Tumui; Gustavui Juozapaičiui – 200 Lt (per kelis kartus) ir t. t. Ibid., l. 105.

73 *VŽ*, 1939 07 01, Respublikos prezidento aktas Nr. 684.

74 Respublikos prezidento aktas Nr. 961. *LYA*, f. 3377, ap. 58, b. 807, l. 43.

75 Respublikos prezidento aktas Nr. 961.

76 Respublikos prezidento aktas Nr. 63. *LYA*, f. 3377, ap. 58, b. 807, l. 80.

77 Respublikos prezidento aktas Nr. 63. Ibid.

78 Respublikos prezidento aktas Nr. 63. Ibid., l. 81.

Kaunas, 1939 gegužės 13 d.

626

Sąrašas gavusių pašalpas iš ypatingų kreditų.

35	Jankui Martynui	Lt 800,-		
436	Vanagaitienei Marijonai	" 800,-		
611	Šimkui Mikeliui	" 300,-		
872	Reizgiui	" 500,-		
1197	Lukauskui Stasiui	" 400,-		
1438	Šimkui Mikeliui	" 200,-		
1662	Kiaukai Maksui	" 200,-	Lt 3.200,-	

Duotos pašalpos be atsiklausimo:

89	Kuršiui Martynui	Lt 100,-		
435	Oželiui Karoliui ir žmon. ..	" 100,-		
620	Baltriui Ansui	" 100,-		
1195	Bundeliui Martynui	" 35,-	Lt 335,-	

Išmokėtos didesnės sumos:

146	Tumui Hermanui	Lt 100,-		
239	Juozupaičiui Gustavui	" 100,- + 100.		
245	Gailiui Teofiliui	" 100,- 200		
298	Šimkui Mikeliui	" 75,-	Lt 375,-	Lt 3.910,-
			Viso	Lt 3.910,-

KLAIPĖDOS KRAŠTO NUKENTĖJUSIEMS ŠELPTI
KOMITETAS.

PIRMININKAS.

LCVA, f. 1734, ap. 1, b. 450, l. 105.

Klaipėdos Krašto Nukentėjusiems Šelpti

Komitetui

Stud. Henriko Keraičio, gyv.
Kaunas, Aukštaičių g. 26 bt. 1.

Prašymas.

Prašau Klaipėdos Kr. Nukentėjusiems Šelpti Komitetą man paskirti mėnesinę pašalpą iki 1940 m. vasario 1 d. Nuo vasario 1 d., t. y. nuo II semestro gausiu Švietimo Ministerijos stipendiją. Iki to laiko pragyvenimo šaltinio neturiu. Esu baigęs Klaipėdos Vytauto didžiojo gimnaziją ir dabar studijuoju teisę. Tėvai ir giminės yra Klaipėdos krašte. Iš jų jokios paramos negaliu gauti. Vokietijoje kaipo lietuvis mokslų negalėjau eiti.

Henrikas Keraitis

Kaunas, 1939. X. 21.

Liet. Univ. Teisių fak. stud. Keraitis Henrikas gim. 1916 m. V. 16 d. gimęs Laukupių km., Priekulės parap. Klaipėdos apskr., kaipo mažų žmonių, lietuviškas ūkininkų, valdančių taipat apie 50 ha dydžio žemės ūkį, sūnus. P. Keraitis baigė 1936 m. Vyt. Didž. gimnaziją Klaipėdoje. Po to įstojo į Klaip. kr. Pedagoginį Institutą, Klaipėdoje. Iš ten kaipo lietuvių ūkininkų sūnus ir lietuv. gimnazijos auklėtinis, politiniai priešingosios pusės, ypatingai partinio laiko, visaip nekenčiamas turėjo pasišalinti. – Jis yra [illegible] galiausiai apsigyvent. Didž. Lietuvoje ir [illegible] čia pat aukšt. mokslą.

P. Keraitis reikalingų ryšių su namais neturėdamas, negali iš ten gauti reikalingos pašalpos. Todėl jo prašymas gauti paramos, kol išsirūpins Švietimo Ministerijos stipendiją, minėtinas remtinas.

Kaunas, 1939 m. spalių mėn. 28 d.

[illegible]
Sur. Liet. organiz. komiteto
Klaip. kr. Pirmininkas

LCVA, f. 1734, ap. 1, b. 439, l. 3

Atskirai būdavo svarstomas kilminių klaipėdiškių įdarbinimo klausimas. Laikytasi pozicijos, kad jie turi gauti ne žemesnę tarnybą, negu turėjo Klaipėdos krašte. Todėl visose ministerijose, departamentuose aktyviai ieškota galimybių juos įdarbinti pagal pareikštą norą. Nemažai klaipėdiškių įsidarbino pašte ir jo tarnybose: Martynas Lipčius, Marija Ašmytė ir kiti. Klaipėdos pašto viršininkas Alvinas Gailius buvo paskirtas Kauno pašto viršininku.[79] Žemės ūkio ministerijoje ir Žemės ūkio rūmuose buvo įdarbinti: Mikas Puodžius, Jurgis Vėsuls (žvejybos prižiūrėtojas), Anė Endzikaitienė, Mikas Gatavis. Išlaikė buvusią darbovietę dirbusieji bankuose, antai Jonas Kybrancas, buvęs Žemės banko direktorius, gavo vietą Žemės banke Kaune; buvę mokytojai dažnas gavo vietas arba Švietimo ministerijoje (Eduardas Simaitis), arba vietą mokykloje (Jurgis Reisgys Panevėžyje, Jonas Purvinas, Vilius Gailius, Endrius Bajoras ir kai kurie kiti Kaune ir t. t.).

Klaipėdiškiai, kuriems pagal jų nuopelnus negalėta surasti atitinkamų pareigų, o amžius leido, buvo laikomi *esantys laikinoje pensijoje*. Tai buvo Erdmonas Simonaitis, Jonas Toleikis, Jonas Tolišius, Mykolas Šlaža.

Tačiau teigti, kad visiems be išimties klaipėdiškiams buvo padėta, negalime. Kai kurie prašymai buvo atmesti, antai atmestas pašalpos prašymas lietuvininko valstybinio Pelkių valdytojo Vilhelmo Endrikaičio, kuris *iš priežasties suverenumo pasikeitimo* persikėlė dirbti į Kretingos muitinę[80].

Buvusieji Klaipėdos krašto mokytojai greitai atkreipė dėmesį į ypač sunkias klaipėdiškių moksleivių ir studentų materialines sąlygas. Štai buvę Klaipėdos gimnazistai, studijuojantys teisę Kauno Vytauto Didžiojo universitete, kilminiai klaipėdiškiai, dažnas nebegalėjo gauti jokios materialinės paramos iš tėvų, pasilikusių gyventi Klaipėdos krašte; jie ieškojo galimybių, kaip tęsti mokslą, ir jiems reikėjo padėti. Matyt, tokių prašymų paakintas Klaipėdos krašto Mokyklų draugijos valdybos iždininkas Jonas Kybrancas 1939 m. gruodžio 29 d. savo bute Kaune, Žemaitės g. 9, sukvietė Mokyklų draugijos valdybos posėdį. Jame buvo diskutuojama ir mėginama išspręsti labai svarbius reikalus – Draugijos likvidavimą, palikto Klaipėdoje turto ir likusių pinigų bankuose klausimus.[81] Susirinkę aktyvieji lietuvininkai konstatavo, kad *ir prie geriausių norų atitinkamos vietos ir įstaigos ne visur gali tiek padėti, kiek reikalas prašosi* [žr. 24 priedą]. Todėl nuspręsta kreiptis į visus iš Klaipėdos krašto pasitraukusius lietuvininkus susijungti savišalpai. Taip sudaryta *Klaipėdiškių Lietuvių Savišalpa*, aptartas jos valdymas ir finansiniai reikalai.[82] Deja, nepavyko rasti dokumentų, liudijančių tolesnę šios gražios iniciatyvos eigą.

Taip pat beveik nežinome, kaip sekėsi Klaipėdos kraštą palikusiems lietuvininkams integruotis į Didžiosios Lietuvos politinį ir kasdieninį gyvenimą. Akivaizdu, kad jie stengėsi šlietis vienas prie kito, gyvenimas riedėjo sava vaga, bet visiškai nieko nežinome, kaip jie sutiko ir vertino 1940 m. vasaros įvykius ir Lietuvos inkorporavimą į TSRS. Buvę aktyvūs politikos ir

---

[79] Alvinas Gailius (1895 Berštininkuose – 1942 Dachau), po anšliuso pasitraukęs į Didžiąją Lietuvą, 1939–1941 m. buvo Kauno pašto viršininku. 1941 m. gestapo suimtas už savo antinacistinę veiklą Klaipėdos krašte, kalintas Klaipėdos, Tilžės, Karaliaučiaus kalėjimuose, žuvo Dachau koncentracijos stovykloje.

[80] V. Endrikaičio prašymas dėl persikėlimo pašalpos 1939 10 27 ir Gubernatūros reikalų vedėjo atsakymas 1939 11 02. *LCVA*, f. 1493, ap. 1, b. 51, l. 23, 24.

[81] Kvietimas Vytauto Didžiojo gimnazijos direktoriui dr. K. Trukanui Palangoje. *MLIM*, inv. Nr. 3846/1.

[82] Atsišaukimas į lietuvininkus *Bendro likimo Drauge! MLIM*, IR-496, 24 priedas.

Ninos Misiūnaitės ir Viliaus Puodžiaus vestuvės 1942 m. spalio 4 d.
Pirmoje eilėje iš kairės sėdi: Lidija Bajoraitė, Ninos teta Ona Diržytė-Endrilienė, Endrius Bajoras, Nina Misiūnaitė, Vilius Puodžius, Ninos jaunesnioji sesutė Elena, Jonas Baškys
Antroje eilėje iš kairės stovi: Jonas Vilgalys, neatpažinta mergina, Jonas Kalvis, kaunietė mergina, neatpažintas vaikinas, Miko Puodžiaus žmona Bronė, Mikas Puodžius, Nina Liachovičienė, Ado Liachovičius, neatpažintas vyras
Asmeninė kolekcija

1940 m. kovo 29 d. klaipėdiškiai Vilniuje, Gedimino pilies bokšte.
Iš kairės į dešinę: Marija Klimkaitytė, Birutė Juozupaitytė, Jurgis Jagomastas
Asmeninė kolekcija

1942 m. vasara. Klaipėdiškiai buriuotojai surengė varžybas Rekyvos ežere
Asmeninė kolekcija

kultūros Klaipėdos krašte veikėjai, atsidūrę Didžiojoje Lietuvoje, dauguma liko nepažinti ir aiškiai už politikos, už kultūros ribų.

Štai kaip aprašo Ieva Simonaitytė vienintelio garsaus kultūros veikėjo Adomo Brako, kurį Klaipėdos krašte pažinojo kiekvienas, varganą buitį:

> <...> *Jokio turto, o Klaipėdoje – tūkstantinės skolos. Tuomet dailininkas gyveno be galo kukliai. Butukyje – tik lova, jo paties rankomis sukalta nedidukė spintelė ir iš balto marmuro iškalta nuostabaus grožio klasikinio stiliaus skulptūrėlė.* [83]

Beveik neturime žinių, kaip klostėsi kasdieninis klaipėdiškių gyvenimas po 1941-ųjų, prasidėjus TSRS–Vokietijos karui. Nėra žinoma, kokios buvo jų nuostatos ir nuotaikos, prasidėjus karui su Vokietija. Kad ir kaip žiūrėsi, – Vokietija buvo jų visų Tėvynė.

Randame labai nedaug jų neilgo gyvenimo Didžiojoje Lietuvoje akimirkų.

Tiesa, beveik visi lietuvininkai (arba *klaipėdiškiai veikėjai*, kaip juos mėgo vadinti lietuviškoji to meto spauda), kurie lemtingais 1940-aisiais ir vėliau, gyvendami Kaune, kartu su visa Lietuva patyrė okupaciją ir inkorporaciją bei karo pradžią, po Antrojo pasaulinio karo atsidūrė Vakaruose. Tų metų savo vertinimus ir išgyvenimus jie išliejo išeivijos spaudoje ar memuaristikoje. Kiek objektyvūs šie išbarstyti vertinimai *ex post factum*, sunku spręsti.

Visuomenės reakcija į Klaipėdos įvykius

Ką Lietuvos visuomenė žinojo ir kaip mąstė, galime spręsti pirmiausia iš periodinės spaudos. Pagrindiniai laikraščiai – *Lietuvos aidas, Lietuvos žinios, XX amžius*, kai kurie priedai jaunuomenei, leidžiami Didžiojoje Lietuvoje, pasiekdavo Klaipėdos kraštą, ir tai buvo gan produktyvus būdas formuoti bendrą ar bent panašią visuomeninę nuomonę apie daugelį vidaus ir užsienio klausimų. Klaipėdos krašto periodinė spauda – *Vakarai, Lietuvos keleivis* ir kt. buvo labiau specifiniai, Lietuvoje mažai žinomi, o kai kurie net nepaskaitomi dėl gotiško šrifto. Teigti, kad Lietuvos visuomenė gerai žinojo klaipėdietiškų problemų gilumą ir specifiškumą, neturime pagrindo. Esminiai 1938–1939 metų įvykiai būdavo pateikiami reportažo stiliumi, be analizės. Anšliuso dienomis, regis, spauda daugiau vietos skyrė įvykiams Klaipėdos krašte, retsykiais net valandomis nušviesdama, ką veikia diplomatai, tačiau vėlgi – analizės ar bet kokio vertinimo buvo vengiama. Ir, kas įdomu, pasirašius Sutartį dėl Klaipėdos krašto grąžinimo, Lietuvos spaudos informacija apie tai, kas dedasi krašte, labai greitai susitraukia iki poros sakinių. Nepraėjus nė dviem savaitėms, beveik nebelieka jokios informacijos, kas gi vyksta Klaipėdos krašte. Ten dabar kita valstybė. Todėl neturime šaltinių, pagal kuriuos galėtume spręsti apie visuomenės nuomonės raidą ir požiūrį į Klaipėdos praradimą.

[83] Arbušauskaitė, A. L. Brakų šeima – totalitarinių režimų politikos įkaitė (1939–1958) // *Klaipėdos krašto istorijos ir kultūros atodangos*. Klaipėda, 2007, p. 75.

Pamėginsime pasinaudoti oficialiu dokumentu, kuris yra labai lakoniškas, santūrus ir dalykiškas. Pamėginsime perskaityti Lietuvos apskričių viršininkų suvažiavimo protokolą šališkai – ieškodami informacijos apie Lietuvos gyventojų požiūrį į Klaipėdos įvykius.

1939 m. balandžio 5 d. Kaune, Policijos mokyklos patalpose, įvyko apskričių viršininkų suvažiavimas, kuriame dalyvavo Vidaus reikalų ministras brig. gen. Skučas, viceministras ats. plk. Giedraitis, departamentų direktoriai ir visų apskričių viršininkai. Paskutiniai politiniai įvykiai Lietuvoje vertė rimtai aptarti vyriausybinių žinybų veiksmus, nubrėžti pagrindinę liniją. Žinome, kad paskutiniu metu pasikeitė Ministrų kabinetas, Respublikoje buvo vykdomas Ginklų vajus ir po visą šalį sklido Klaipėdos krašto pabėgėliai. Brigados gen. Skučas savo kalboje itin pabrėžė, kad naujoji vyriausybė, sudaryta iš įvairių politinių grupių, imasi *bendro krašto darbo*, į kurį kviečiami *visi lietuviai*. Kvietimas susitelkti ir santarvės, kaip parodys tolesni istoriniai įvykiai, buvo pasakytas pačiu laiku. Ministras atkreipė dėmesį į pareigūnų drausmingumo stoką, polinkį tikėti gandais ir juos skleisti; ypač buvo atkreiptas dėmesys, kad nei veiksmu, nei žodžiu nebūtų užgauta nė viena tautinė mažuma. Nei žydai, nei lenkai, nei vokiečiai. Svarbiausieji bendri darbai, kurie laukė visų krašto gyventojų, – artėjantys savivaldybių rinkimai, viešųjų darbų tikslingas paskirstymas, bedarbių įdarbinimo reikalai ir pan. Šalia šitų rutininių klausimų visiems apskričių viršininkams rūpimiausias klausimas – kaip atsispindi Klaipėdos įvykiai Lietuvos Respublikos ūkyje? Pirmiausią smūgį pajuto valstybės biudžetas – reikia iš jo paimti 60–70 milijonų litų. Todėl *tenka labai spaustis ir griežtai žiūrėti taupumo*, ragino vidaus reikalų ministras. Apskričių, kuriose buvo didesnės Klaipėdos krašto pabėgėlių grupės, viršininkams labiausiai rūpėjo ne tiek pabėgėlių aprūpinimo ir laikino priglaudimo klausimai, kiek klausimas, ką su jais daryti toliau? Kretingos apskrities viršininko nuomone, reikėtų išleisti įstatymą arba bent privalomą įsakymą, pagal kurį net prievarta galima būtų pabėgėlius iš pasienio zonos išskirstyti į kitas Lietuvos vietas. Mat kai kurie pabėgėliai Kretingos apskrities iš vis neketina palikti. Apskrities viršininkas nurodė priežastis, dėl kurių negalima toje zonoje laikyti pabėgėlių didesnių sankaupų: *laikomus būryje suformuotus pabėgusius šaulius, kurie dabar užima pradžios mokyklos patalpas, reiktų išformuoti, kad jie nevaržomai galėtų rūpintis savo šeimomis ir susirasti nuolatinį darbą.*[84]

Ginklo vajaus rinkliava Kretingos apskrityje, viršininko teigimu, irgi pasisekimo neturi, nes pasienio gyventojai, sužinoję, kad Klaipėdos krašto ginklų dalį iš šaulių ir policijos atėmė vokiečiai, kaltina buvusią vyriausybę, kam ji Klaipėdoje iki paskutinių dienų laikiusi ginklus ir karinį turtą, kam nepasirūpinusi visa tai išgabenti į Lietuvą.

Be to, skubiai reikalinga, susitarus su vokiečių vyriausybe, sutvarkyti sienos ženklus. Buvęs griovys yra apaugęs krūmokšniais, vietomis visai sulygintas. Nuo Palangos–Klaipėdos plento į jūros pusę griovys, ypač smėlynuose, visiškai išnykęs. Reikia ir prie pereinamųjų punktų kuo greičiau padaryti bomus, pastatyti sargybai būdeles ir pakabinti žibintus. Vokiečiai savo pusėje, apie 1 metrą nuo sienos, jau kerta krūmus, tvarko sienos priėjimus. Išvardijęs svarbiausius apskrities reikalus, viršininkas apibendrino – dabartinė Kretingos apskrities padėtis atsidūrė sunkiose sąlygose. Okupavus Klaipėdos kraštą, apskritis liko įsiterpusi tarp dviejų valstybių.

---

84 Apskričių viršininkų suvažiavimo protokolas. *LCVA*, f. 377, ap. 7, b. 214, l. 9.

Tačiau ši padėtis gali būti ir naudinga – apskritis ateityje gali įgyti didelę reikšmę tarptautiniam turizmui (artimiausias ir patogiausias kelias iš Klaipėdos krašto, Rytprūsių bei Lenkijos pajūrio ir Baltijos šiaurės kraštų). Kretingos apskrities viršininkas optimistiškai žiūrėjo į ateitį – numatė nemažą reikšmę prekybai su užsieniu.

Antra vertus, visi iki šiol statyti keliai (Žemaičių geležinkelis ir plentas, taip pat ir vieškeliai) buvo orientuoti į Klaipėdą ir dabar liko be natūralios pabaigos. Apskrities viršininkas samprotavo – gal reikia tuos kelius nukreipti į Kretingą ir į turimą pajūrį, kuris, nors ir neturintis tokios ūkinės reikšmės kaip Klaipėda, bet visuomet liks sveikatos centru. Vienintelis dabar likęs Lietuvos pajūrio Palangos kurortas dar neturi didesnės ūkinės reikšmės, o Šventosios uostas visai neturi ryšių su užnugariu, be kurių jų augimas neįmanomas. Neatidėliotinai reikėtų pradėti statyti geležinkelio liniją iki Palangos ir Šventosios uosto.

Svarbu Kretingos apskričiai ir geros mokyklos. Mat esant tarp dviejų valstybių visuomet bus tautinių mažumų ir bus jaučiama kaimyninių valstybių propaganda. Apskrities viršininkas pabrėžė, kad Klaipėdos Vytauto Didžiojo gimnazija buvo užsikariavusi didelį prestižą visoje Žemaitijoje, net apie 50 procentų mokinių buvo iš Žemaitijos, ypač iš Kretingos. Dabar dauguma kretingiškių mokinių atsikėlė į Kretingą, bet šie mokiniai nebeturi sąlygų tęsti mokslo, nes, viena vertus, yra skirtingos mokymo programos, kita vertus, Kretingoje nėra valdinės gimnazijos. Pranciškonų gimnazijos daugumas mokinių lankyti negalės, nes ten specifinis auklėjimas – ne katalikai vengia savo vaikus leisti ir, be to, nėra kur mokytis mergaitėms. Pasak apskrities viršininko, Vytauto Didžiojo gimnaziją lankė apie 1200 mokinių. Naujomis sąlygomis jiems beveik visiems reikėtų nutraukti mokslą. Tai būtų didelė skriauda ne tik paliestiesiems, bet ir visai tautai. Todėl viršininkas pageidauja, kad Vytauto Didžiojo gimnazija būtų perkelta į Kretingą arba Palangą.

Kiti Kretingos apskrities neišspręsti dalykai – naujų namų (tiek gyvenamųjų, tiek valdinių įstaigų) statyba, medicininio aprūpinimo galimybės, nes kretingiškiai buvo įpratę vykti gydytis į Klaipėdą.

Kitoje apskrityje, besiribojančioje su Klaipėdos kraštu, regis, panašių keblumų nėra. Tauragės apskrities viršininkas labai glaustai informavo kolegas, kad *tam tikruose lietuviškuose sluoksniuose daromi priekaištai dėl Klaipėdos nustojimo. Pirmomis dienomis buvo susidariusi tam tikra panika, kai bankai buvo nustoję mokėti indėlius. Žydai šiuo metu Ginklų vajui aukoja gana gausiai. Apskrityje yra gana daug evangelikų ir vokiečių, kurie rūpinasi gauti leidimus susirinkimams daryti.*[85]

Mažeikių apskrities gyventojai Klaipėdos įvykius vertina ekonomiškai. Pasvarstoma: *kas bus toliau, jei vokiečiai mėgins brautis giliau į kraštą?* Klausimas, kas tada būtų? Mažiau tautiškai susipratę kalba, kad vokiečiams užėjus ūkininkų padėtis būsianti ta pati; neapykanta lenkams esanti didesnė negu vokiečiams, ir net iš dalies džiaugiamasi, kad vokiečiai graso lenkams; o šaulių ginklavimusi pasitikėti negalima, nes šaulių eilėse dalyvauja daug komunistų, – taip apibendrino Mažeikių apskrities viršininkas savo gyventojų nuotaikas ir nuomones.[86]

---

85 Apskričių viršininkų suvažiavimo protokolas. *LCVA*, f. 377, ap. 7, b. 214, l. 17

86 Ibid., l. 14.

Klaipėdos krašto pabėgėliams Kaune surengtas Velykinis stalas.
Dalyvauja ir Mažosios Lietuvos patriarchas Martynas Jankus.
Iš *Jaunoji karta*, 1939 m. Nr. 16

Rokiškio apskrities viršininkas pasidžiaugė, kad *po Klaipėdos užėmimo žydai pasidarė labai dideli patriotai ir gausiai aukoja [Ginklų fondui].*[87]

Kitų Lietuvos apskričių viršininkų pranešimuose Klaipėdos klausimas nebuvo svarbus. Naujos vyriausybės politika ir ūkiniai reikalai buvo reikšmingiausi.

Kaip atskirą reikšmingą visuomenės reakcijos akcentą išskirtume vadinamąjį VELYKINĮ STALĄ. Čia iniciatyvą parodė birutietės ir kitos moterų organizacijos. Per patį pabėgėlių atvykimo ir įkurdinimo įkarštį – balandžio 5–12 dienomis – buvo Velykų savaitė. Beveik visuose miestuose ir apskrityse, visur, kur buvo Klaipėdos krašto pabėgėlių, jiems buvo ruošiamas Velykinis stalas.

Kaune tam renginiui birutietės ir kitos moterų organizacijos specialiai rinko aukas ir pirmąją Velykų dieną Vinco Kudirkos mokykloje klaipėdiškiams pabėgėliams paruošė gražų ir gausų *atsigavėjimo stalą*. Pusryčiai prasidėjo 9 val. ryto. Buvo pavaišinta per 700 pabėgėlių. Vaišėse Kaune atsilankė Ministro pirmininko Jono Černiaus žmona, visų moterų organizacijų pirmininkės ar atstovės; atvyko ir Mažosios Lietuvos patriarchas Martynas Jankus bei keletas kitų žinomų visuomenės atstovų.[88] Kunigas Vl. Mileška atlaikė trumpas bažnytines apeigas ir pašventino stalą. *Sugiedojus Aleliuja! vietoje įprasto lietuviams tokiais atvejais didžiausio džiaugsmo visų pabėgėlių, tikrai visų, akyse sutryško ašaros. Tai buvo patiems pabėgėliams ir vaišėse dalyvavusiems visoje Klaipėdos krašto nelaimėje pats labiausiai jaudinantis ir gal giliausias pergyvenimas*, – randame tokį amžininko paliudijimą.

87 Apskričių viršininkų suvažiavimo protokolas. *LCVA*, f. 377, ap. 7, b. 214, l. 13.

88 Apie panašius Velykinius pusryčius gausiai rašė *Lietuvos aidas, Lietuvos žinios, XX amžius* ir kiti Lietuvos laikraščiai 1938 04 11.

Baigiant kalbėti apie Klaipėdos krašto pabėgėlius Didžiojoje Lietuvoje, pravartu išgirsti ir pačių pabėgėlių nuomonę. *Audiatur et altera pars*, kaip sakoma. Iš daugelio pareiškimų, prašymų ir panašaus pobūdžio dokumentų išrinktas vienas būdingiausių:

Igno Kungio, pabėgėlio klaipėdiečio,
atviras laiškas
Komitetui ir vyriausybei

<...> Apleisdamas Komitetą, noriu pareikšti savo atvirą mintį, prašau nepalaikyti už blogą, galbūt ne mano reikalas taip galvoti ir Komitetui rašyti, bet aš tikiuos – Komitetas ir vyriausybė yra susirūpinusi galbūt daugiau kaip mes, klaipėdiečiai. Todėl galbūt nebus blogai suprasti mūsų kai kurių nuomonę. Rašysiu savo [nuomonę], kuri tinka daugumai:

Mums nereikalingi šelpimo punktai, pašalpos, mums reikalingas darbas, kad galėtumėm žmoniškai gyventi; nesame ubagai, išmaldų nereikalaujame, nes galime užsidirbti. Reikalingos patalpos šeimyniniam gyvenimui, punktai tam netinka, o surandamos patalpos vienos nepatogumu, kitos kaina bedarbiui gyvent neįmanoma. Bedarbiai yra tie, kurie surišti su darbo birža. Ar tos darbo biržos kaipo tokios šiuo laiku turi 8490 darbininkų, pavertė ir suteikė žmonėms tą garbingą bedarbio vardą, save pateisina? Mano manymu, juk tie žmonės dirba, kiek jiems duoda, o tas gražus jų vardas numuša ūpą ir dar daugiau pasmerkia turėti bedarbių. Lietuvai yra gėda prieš pasaulį – darbų pas mus yra, tik apsidairykime. Lietuviai žmonės yra geri, jeigu jie daužosi, ne visuomet reikia juos kaltinti. Brangieji, eikite į jų padėtį, užtikrinkite jų gyvenimą, duokite ateitį. Ar jis yra tikras, kad jis rytoj turės darbo? Ne. Ar jis yra tikras, kad netekęs darbo gaus pašalpą? Ne. Manote, kad jis nesupranta, kad jį išnaudoja visokie rangovai, fabrikantai ir t. t.

Brangieji, esame nedidelė tauta, turime būti visi patriotai, turime būti visi vieningi, jeigu norime savo tautą išlaikyti. Pasakykite man, ar tas bedarbis gali būti patriotas, ar jis gali kovoti už mūsų valstybę? Niekuomet. Jis turi visuomet kovoti už duonos kąsnį ir pragyvenimo būvį. Tai pasakykite, gerbiamieji, kas tie yra jų spaudėjai? Tai vyriausybė, Todėl kovodamas už duoną [bedarbis] turi kovoti su vyriausybe, negali niekados būti patriotas. Niekados nesukursime vieningos valstybės, neatkreipę dėmesio į darbo žmogų, neužtikrinę jų ateitį. Ne visi rūpinasi ateitimi, bet jeigu kas nori rūpintis ir žiūri kiek toliau, tam yra blogai, papuolus į tų bedarbių skaičių ir pasmerkus save. Drįstu pasakyti, kad palikau, jūsų teigimu, tinginiu – tokiu žmogumi, kuris nenori dirbti, nes niekur dar nedirbu. Gaunu pasiūlymų grįžti į Klaipėdą, eiti pas vokiečių konsulą. To padaryti nenorėčiau, bet manau, kaip toks netikęs žmogus, blogesnio darbo negausiu ir blogiau, kaip tokios rūšies žmogus, neturėsiu, nes tenai [Klaipėdos krašte] į darbo žmogų yra kitaip žiūrima. Ir rimtai manau grįžti. Maniau, kad būsiu reikalingas savo krašte, o pasirodo – likau bedarbiu, o bedarbiai sunkina valstybę. Nors esu ir netikęs, bet sunkinti valstybę nenoriu. Todėl aš galbūt apleisiu Lietuvą, bet noriu, kad ji gyvuotų ir turėtų savo teisę pasaulyje, net prašau kreipti dėmesio nors į tokius žmones, kurie reikalauja ir rimčiau galvoja. Nemanykite, ir vienas žmogus turi reikšmę.

Pasakysiu, kad ir į klaipėdiečius žiūrite šaltai. Pasitaikė ir blogų žmonių, blogų pavyzdžių, bet tas nereiškia, kad visi yra tokie. Su šelpimu parodėte gerą valią, bet su darbu daug paliekate Dievo valiai, o į uždarbį nekreipiate jokio dėmesio. Tas anksčiau ar vėliau blogai atsilieps. Prašyti nieko neprašau, bet pykstu labai už suteršimą paso su savo žymekliu. Bijau prie jūsų ir ateiti daugiau. Matau, kad reikalingieji yra sutvarkyti, o nereikalingieji tegu žinosi [patys]. Nors pašalpa ir būtų reikalinga, bet tokios, kaip aš tikiuosi, negausiu.

Nesu patenkintas.

Su pagarba Ignas Kungis,
Mažoji Darbininkų 63a, Kaunas

Rašyba adaptuota

LCVA, f. 1734, ap. 1, b. 450, l. 82–82 apv.

KETVIRTAS SKYRIUS

Administracinis krašto pertvarkymas ir ūkinio gyvenimo bruožai

Administracinis krašto pertvarkymas – Klaipėdos krašto ateities vizijos ir realijos – Ekonominė situacija: pasikeitimai – Lietuvos valstybės turto, likusio Klaipėdos krašte, klausimas – Darbo jėgos išteklių Klaipėdos krašte problema – Kitokių svetimšalių padėtis – Laisvojo uosto klausimas

Administracinis krašto pertvarkymas

Po krašto aneksijos Vokietijos vidaus reikalų ministerijoje buvo įkurta Centrinė valdyba Klaipėdos krašto reikalams *(Zentrale für die Überleitung des Memelgebiets)*. Jos vadovu paskirtas valstybės sekretorius Štukartas *(Stuckart)*, referentais ekonomikos ir ūkio reikalams – ministerijos patarėjai Hochė *(Hoche)* ir Esenas *(Essen)*.[1] Kraštą tiesiogiai administruoti buvo paskirti svarbiausi valdininkai: Klaipėdos landrotas Karlas Štrausas *(Karl Strauss)*, Šilutės landrotas Valteris Butkeraitis *(Walter Buttkereit)* ir Pagėgių landrotas Fricas Šlenteris *(Fritz Schlenther)*.[2] Šiek tiek vėliau, 1939 m. liepos mėn., Rytprūsių gauleiteris Erichas Kochas paskyrė Klaipėdos kraštui tris naujus kreisleiterius – apskričių vadus. Iki tol tas pareigas ėjo NSDAP pareigūnai, atkelti iš Reicho gilumos. Vietiniai vokiečiai veikėjai, daugiausia Noimano-Zaso bylos kaltinamieji, tuo buvo labai nepatenkinti ir pareikalavo kreisleiterius paskirti iš jų aplinkos. Tuomet NSDAP vadovybė nusileido ir paskyrė klaipėdiškius: Klaipėdos miesto mokytoją Kurtą Grau – Klaipėdos miestui, mokytoją M. Karšį *(Karschies)* – Klaipėdos apskričiai ir pirklį Fricą Bingau – Šilutės apskričiai.[3] Vienaip ar kitaip kraštui vadovavo NSDAP. Klaipėdos gestapo viršininkas buvo Raušas *(Rausch)*, vėliau buvęs pasienio policijos vadas dr. Erichas Frovenas *(Frohwann)*, jo padėjėjas – Huvė *(Huwe)*. Klaipėdos miesto vyriausiuoju burmistru iš pradžių buvo dr. Vilhelmas Brindlingeris, 1940 m. sausio mėn. paskirtas naujas – Kurtas Langė.[4]

Pertvarkytas Klaipėdos krašto administracinis padalijimas. 1939 m. rugpjūčio 24 d. Pagėgių apskritis buvo likviduota. 28 seniūnijos perduotos Šilutės apskričiai, Panemunės seniūnija – Til-

[1] Berlynas, 1939 03 29. Šnurės pranešimas patarėjui v. Bėrui. *PAAA*, R-105951.

[2] Gumbinės prezidento pranešimas Vokietijos vidaus reikalų ministrui. 1939 04 11. *BArch*, R 1501 / 8043.

[3] Žinios iš Klaipėdos krašto. Biuletenis Nr. 136, 1939 07 22. *LCVA*, f. R-378, ap. 5, b. 422, t. 1, l. 219.

[4] Kurtas Langė g. 1904 Rytprūsiuose, studijavo Karaliaučiaus ir Berlyno universitetuose, buvo advokatas Gumbinėje; žymus nacių veikėjas, buvęs Gumbinės apygardos štabo aukštas pareigūnas // *Lietuvos aidas*, 1940 01 09, Nr. 13.

žės miestui.[5] 1939–1944 m. Šilutės apskritis, prasiplėtusi Pagėgių ir Pakalnės apskritimis, buvo vadinama *Landkreis*, t. y. turėjo savivaldą. Nuo 1939 m. gegužės 15 d. Šilutės apskrityje buvo panaikinta daugelis valsčių ir kaimų. Vietoj buvusių 30 liko tik 13 valsčių. Iš 300 kaimų, kurie turėjo savo seniūnus, liko tik 85 seniūnijos. Naujų seniūnijų vardai buvo keičiami vokiškais.[6] Miesto pavadinimas, žinoma, remiantis 1938 metų praktika pietnemunės Rytų Prūsijoje, buvo pakeistas pavadinimu *Heydekrug*. Vėliau, 1941 m. rugsėjo 27 d., *Heydekrug* (Šilutė) gavo miesto teises.

Nuo 1939 m. gegužės 1 d. visi autonominiai Klaipėdos krašto valdymo organai buvo panaikinti, kraštas galutinai tapo Rytų Prūsijos provincijos dalimi ir perėjo šios provincijos oberprezidento dispozicijon. Taip pat E. Kochas pareiškė, kad toliau visus Lietuvos reikalus tvarkysiąs ne per Tilžės konsulą ar kokį kitą pareigūną Klaipėdoje, bet tik per *de iure* akredituotą Lietuvos generalinį konsulą Karaliaučiuje Leopoldą Dymšą.[7] Pokalbiuose su L. Dymša Rytprūsių gauleiteris pareiškė, kad Vokietija laikanti save Lietuvos krikštamote *(Taufpate)*.[8]

Kaip konkrečiai buvo pertvarkomas administracinis Klaipėdos krašto valdymas, stokojame informacijos. Akivaizdu, kad visos valdymo funkcijos pamažu perėjo į partijos – NSDAP – rankas. Vėliau, prasidėjus karui su Lenkija, į kai kurias administravimo sritis pradėjo kištis ir kariškiai. Akivaizdi ir kita administravimo linija – tai policija ir gestapas. Šios sritys buvo nacistinės valstybės pagrindiniai ramsčiai, kontroliuojantys ir manipuliuojantys atskirų žmonių – individų – gyvenimais. Visomis valdymo kryptimis driekėsi nepajudinama subordinacija, neretai pereinanti į fanatišką *Įstatymo* ar *Įsakymo* laikymąsi ir taikymą. Humaniškumą, padorumą, demokratiškumą – šituos principus valdymo piramidėje reikėjo pamiršti.

1939 m. spalio 27 d. Klaipėdos miesto rotušėje buvo iškilmingai prisaikdinta naujoji ir naujoviška miesto valdžia. Vietoj buvusių miesto atstovų (delegatų) patariamuoju organu magistratui ir burmistrui buvo paskirta 18 patarėjų. Posėdyje dalyvavo kreisleiteris Kurtas Grau, burmistras Vilhelmas Brindlingeris ir kiti aukšti magistrato valdininkai. Šį kartą Klaipėdos miesto istorijoje valdžios institucija buvo rinkta ne pagal *marksistišką būdą*, bet paskirta pagal *nacionalsocialistiškąjį Fiurerio principą*. Paskirtiesiems specialius pažymėjimus – *Pašaukimo liudijimus* – įteikė K. Grau kaip oficialus NSDAP įgaliotinis. Jis atskleidė pagrindinę patarėjų paskirtį: *patarėjai yra pašaukti*

---

5 Nuo panaikintos Pagėgių apskrities Šilutės apskričiai teko šie kaimai ir viensėdijos: Akmoniškiai, Antšyšiai (*Altweide*), Aukštykiai, Berštininkai, Domaičiai (iki 1942 07 09 *Heydeberg*), Katyčiai, Kavoliai, Kažiamėkai, Mediškiemiai, Meišlaukiai, Pageldynai, Pakamoniai, Skersviečiai, Steponiškiai (?), Stoniškiai, Stremėnai, Stubriai, Užpelkiai, Verslininkai, Žemaitkiemis ir Dinkių girininkija su mišku. Iš Pakalnės apskrities į Šilutės apskritį perkelti Tatamiškiai/Rukštynkrantė ir Skirvytė. Taip iš buvusios bendros Pagėgių apskrities teritorijos 928,09 kv. km ploto Šilutės apskričiai grąžinta 217,39 kv. km, Tilžės miestas prasiplėtė 13,59 kv. km (Panemunės seniūnijos sąskaita), likęs Pagėgių apskrities 697,11 kv. km plotas prijungtas prie Tilžės–Ragainės apskrities (*Kreis Tilsit-Ragnit*).

6 Iš VSD 1939 05 31 biuletenio Nr. 127. *LCVA*, f. 378, ap. 10, b. 186, II t., l. 178.

7 L. Dymšos *Pro memoria*. B. d. *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 2181, l. 74.

8 Čia turbūt buvo aliuzija į 1917–1918 metus, kai Lietuva, būdama okupuota Vokietijos, kūrė savo nepriklausomos valstybės modelį ir principus. Vokietija tuomet nekliudė lietuvių planams. Kita vertus, jiems nekliudė ir bolševikinė Rusija – antrasis „krikštatėvis". Artima ateitis parodys, kaip abu „krikštatėviai" sudraskys Lietuvą į gabalus.

būti ryšiu tarp burmistro ir gyventojų, duoti jam pranešimus ir patarti. Patarėjams buvo suteiktas ir titulas – *Ratsherr.*[9] Šiame posėdyje jie gavo ir naujus miesto Nuostatus (*Hauptsatzung*).

– *Tikiu, kad geidaujate savo darbą atlikti Tėviškės miestui ir Didvokietijos tautai ant naudos. Neužmirškime, kad čia, tolimiausiame Didvokietijos kampe šiaurrytyje, turime būti geras pavyzdys vakariniams miestams, nes čia senoji vokiškoji kultūra tapo išsaugota sunkiausiame laike. Mes Fiureriui turime parodyti, kad norime būti pavyzdingas rytų miestas.* – Tokie buvo NSDAP įgaliotinio palydimieji žodžiai naujajai miesto valdžiai.[10]

Klaipėdos krašto ateities vizijos ir realijos

Įtraukus kraštą į Reicho sistemą, vokiečiai ėmėsi nagrinėti jo socialinę-ekonominę būklę ir vertinti ateities perspektyvas.

Gumbinės administracijos ekspertai konstatavo, kad per laiką nuo 1923 metų, kai visas kraštas buvo *lietuvių priespaudoje ir visais atžvilgiais pasmerktas išnykimui*, 1939–1940 metais:
- visos komunikacijos apgriuvusios ir nebegali atlikti savo funkcijų; nei gatvės, nei namai nebuvo remontuojami;
- visur matyti neūkiškumo pėdsakų;
- žemės ūkis nugyventas dėl žemų žemės ūkio produkcijos kainų;
- padėtis Klaipėdos krašte daug blogesnė nei kitose į Reichą sugrįžusiose srityse, pvz., Austrijoje ar Sudetuose.

Todėl buvo sudaryta visa apimanti krašto atkūrimo programa, kuri turėjo kraštą pakelti į tokį pat lygį, koks buvo likusioje Rytų Prūsijos dalyje. Kai kurios ministerijos greitai ėmėsi darbo pirmų keturių mėnesių atstatymo darbams. Šių darbų buvo tik užuomazgos, kai 1939 m. rugsėjo 1 d. prasidėjo karas su Lenkija. Numatytos didžiosios statybos Klaipėdos mieste – ligoninė, rotušė, teatras, mokyklos, viešbučiai dar tebuvo planuojami.

Karo laikotarpiu visoje Reicho teritorijoje buvo paskelbtas *Generalinis statybų draudimas.* Jis galiojo ir Klaipėdos kraštui, tačiau nebuvo taikomas buvusioms anksčiau lenkiškoms sritims (*kad sušvelnintų ten esantį vargą,* – taip buvo aiškinama direktyviniuose dokumentuose). Klaipėdos krašto naujoji administracija pajuto tam tikrą nuoskaudą, nors atvykstantys iš Gumbinės ir Berlyno įvairių ministerijų ekspertai ir žadėdavo *padaryti nuolaidų.* Gumbinės viceprezidentas bandė motyvuoti, kad Klaipėdos kraštas *tik penkiais mėnesiais anksčiau* už Poznanę, Dancigą ir t. t. *tapo vokiškas,* ir tas laikas buvo tarsi pasiruošimas darbui įveikti čia (Klaipėdos krašte) esantį

---

[9] Patarėjais paskirti šie asmenys (pavardės nelietuvinamos): kupčius Kurt Schattauer, kupčius Walter Pfeifer, kupčius Franz Corny, drogistas [vaistininkas] Franz Salewski, advokatas ir notaras dr. Paul Borchert, rektorius Paul Kwauka, teismo patarėjas Bruno Krafft, pašto inspektorius Hans Schpickereit, redaktorius Hermann Gelhaar, raidžių rinkėjas Walter Paskarbeit, kupčiaus pagalbininkas Hans Zander, szafneris [konduktorius] Albert Guschausky, būras Hans Semturris, žvejys Martin Kurschus, unterstaueris Fritz Weber, cimerninkas [dailidė] Gustav Regge, ovingio [uosto] darbininkas Otto Jaguttis, budavonės [statybų] darbininkas Hermann Surau.

[10] *Lietuviczka ceitunga*, 1939, oktoberio [spalio] 28 / 29, Nr. 252.

skurdą bei sudaryti pagalbos planą. *Trūkumai per tokį trumpą laiką, aišku, negalėjo būti likviduoti. O memelenderiai jaučiasi apleisti ir užmiršti, kaip, deja, buvo ir prieš Pasaulinį karą*[11]. Šie argumentai, kaip galima spėti, neturėjo poveikio.

Rytų Prūsijos gauleiteris Erichas Kochas, ne vieną kartą lankydamasis Klaipėdoje, ugningomis kalbomis braižė Memelio miesto perspektyvą: Memelis tapsiąs antru pagal didį ir svarbą miestu Rytų Prūsijoje; Memelis bus ne miestas, o miestas-tvirtovė (*Festung*); esanti parengta viso Krašto ekonomikos atkūrimo programa, jai žadama skirti 44 mln. RM, uostą ketinama išplėsti ir t. t.[12] Kai kas, matyt, tikėjo tomis rožinėmis svajonėmis. O iš tiesų Klaipėda pamažu provincialėjo ir prarado savo statusą kaip pagrindinis Krašto miestas.

Į Klaipėdą buvo atkelti Reicho vokiečiai ir įdarbinti įvairiose tarnybose; jiems reikėjo butų. Gyvenamojo ploto reikėjo ir miestą užplūdusiems kariškiams bei NSDAP funkcionieriams. Trūkumas buvo didžiulis, nepaisant, kad iš miesto buvo išvykę daug lietuvių ir beveik visi žydai. Klaipėdos miesto policijos valdybos ir asmeniškai Memelio tvirtovės komendanto įsakymais miestiečiams buvo įsakyta pranešinėti apie tuščius butus ar kitas tinkamas gyventi patalpas, tačiau bendra miesto gyvenamojo fondo situacija liko išties prasta.[13]

Tuomet Gumbinės vyriausybės prezidentas ėmėsi kitų argumentų:

> *Memelis į Reichą grįžo su išaugusiu gyventojų skaičiumi, palyginus su 1914 metais, bet sumažėjusia ūkine galia, nusmukusiu kultūriniu lygiu, susilpnėjusiu socialiniu pajėgumu. Prireiks nemažai laiko, kol vokiškasis ūkinis gyvenimas bus pakeltas ir pasieks reikiamą lygį. Jeigu artimiausiu laiku nebus pradėta didžiausius nuostolius šalinti, Memelis dar ilgai šlubuos paskui kitus vidutinio dydžio senojo Reicho miestus. Jis turi tapti vizitine korta prie prasiveržimo vartų į Didžiojo Reicho šiaurės rytus, o ne kultūriniu požiūriu atsilikusiu, visais atžvilgiais neigiamai veikiančiu miestu.*[14]

Galima spėti, kad nuotaika mieste nebuvo linksma. Juolab kad priartėjo pirmosios Klaipėdos krašto prie Vokietijos prijungimo metinės. Šių sukaktuvių minėjimas 1940 m. kovo 22 ir 23 d. lietuvių diplomatų akimis pasirodė menkas:

> <...> *Mačius visas iki šiol Klaipėdoje įvykusias vokiečių demonstracijas ir manifestacijas, gaunasi įspūdis, kad didžiausioji demonstracija buvo 1938 m. lapkričio mėn. 1 d. – karo stovio Klaipėdos krašte panaikinimo proga. Nei vėliavų skaičiumi, nei minios didumu, nei entuziazmo išraiškos atžvilgiu iki šiol nėra įvykę Klaipėdoje tokių iškilmingų ir triukšmingų demonstracijų, kaip tada – 1938.XI.1 d. Net Führerio Klaipėdon atvykimo proga, 1939 m. kovo mėn. 23 d., nebuvo parodyta tiek pompastiško entuziazmo, kaip 1938.XI.1 d. (Be parašo)*[15]

---

11 Iš analitinės pažymos. *BArch*, R-1501/795. Byla nepaginuota.

12 Mikulicz, S. *Kłajpeda w polityce europejskiej*. Warszawa, 1976, s. 269–270.

13 2 priedas, *MD*, 1939 03 30.

14 *Atstatymo darbai buvusiame Memelgebiet (Klaipėdos krašte)*. Gumbinė, 1940 03 09. Vyriausybės prezidentas. Adresatas neaiškus

15 Lietuvos generalinio konsulato Klaipėdoje pranešimas. *LCVA*, f. 383, ap. 2, b. 20, l. 223–224.

Tik 1940 metų pabaigoje, gruodžio 20 d., fiureris pagaliau išleido *Įstatymą dėl Memelio miesto sutvarkymo.*[16] Tame labai trumpame įstatyme buvo pažymėta, kad šiam miestui turi būti pritaikytos *ypatingos miestų statymo priemonės.* Joms įgyvendinti buvo paskirtas Rytų Prūsijos NSDAP gauleiteris Erichas Kochas.[17]

Ekonominė situacija: pasikeitimai

Tuoj po anšliuso kurį laiką ūkinis miesto ir Krašto gyvenimas buvo sutrikęs ir dėl valdžios pasikeitimų, ir dėl staigaus darbo jėgos sumažėjimo.

Vėliau ūkinius ir politinius Vokietijos-Lietuvos santykius reguliavo 1939 m. gegužės 20 d. papildomai pasirašytos sutartys: dėl tarpusavio prekių apyvartos, dėl mokėjimų, kylančių iš prekių apyvartos ir mažojo pasienio susisiekimo.[18]

Pamažu gyvenimas įėjo į savo vėžes. Nepaisant draudimų ir potvarkių, kilo kainos, ypač maisto produktų.[19] Gan greitai pradėjo jų trūkti. Iš parduotuvių išnyko kokybiški audiniai, drabužiai, avalynė. Šias prekes masiškai pirko atvykstantys iš Rytprūsių. Miesto ir gyventojų ekonominę padėtį blogino ne tik šie bei kiti (karo metais dar labiau paaštrėję) neišvengiami totalitarinės, visus išteklius karo ekonomikai pajungusios valstybės vidaus gyvenimo reiškiniai. Karo metais klaipėdiečiai jautė tuos pačius maisto produktų, kuro ir kt. trūkumus kaip ir kitų Vokietijos miestų gyventojai. Dėl nepriteklių ir suvaržymų smuko miesto pramonė ir prekyba.

Prasidėjus karui, dėl žaliavų trūkumo nutraukė ir nebeatnaujino gamybos fabrikas *Union*, įprastinius užsakymus ir kontraktus buvo priversta koreguoti *Lindenau* laivų statykla. Vokietijos karo laivyno pavedimu statykla pradėjo minų tralerių statybą, todėl jos darbuotojų skaičius karo metais netgi smarkiai išaugo (1939 m. – 600, 1944 m. – 900). Tuojau pradėta kurti karinę bazę: prekybos uostas paverstas kariniu, buvo įrengiamos miesto fortifikacijos. Fabrikai ir

---

16 *Erlass des Führers und Reichskanzlers über städtebauliche Maßnahmen in der Stadt Memel vom 20. Dezember 1940. Reichsgesetzblatt.* Teil I. Jahrgang 1940. Zweites halbjahr. Hrsg. Vom Reichsministerium des Innern. Berlin: Reichsverlagsamt, 1940. Nr. 218, S. 1645.

17 Minimos priemonės jau buvo numatytos 1937 m. spalio 4 d. *Įstatymo dėl Vokietijos miestų sutvarkymo ir reorganizavimo* 1 paragrafo 2 pastraipoje ir 3 paragrafe. Beje, galima pridurti, kad lygiai tokio pat turinio įstatymas, tik kiek anksčiau – 1940 m. liepos 12 d. – buvo išleistas ir dėl Kenigsbergo miesto sutvarkymo. *Reichsgesetzblatt,* I, S. 1054.

18 Šią sutartį pasirašė iš Vokietijos pusės Joachim v. Ribbentrop ir Karl Schnurre, iš Lietuvos pusės – J. Urbšys ir J. Norkaitis. Oficialiai paskelbta *Vyriausybės žiniose* 1939 m. birželio 13 d., Nr. 648. Iš esmės reglamentavo tvarką, kaip suderinti žemės ūkio, gyvulių ir pramonės prekių importo bei eksporto taisykles; buvo numatyta, kad kiekviena šalis paskirs specialią vyriausybės komisiją, kurios uždavinys bus *nuolatiniame tiesioginiame kontakte svarstyti visus klausimus*; įdomus faktas, kad šios sutarties galiojimo laikas buvo numatytas 1941 m. liepos 31 d., tačiau nepaisant to, kad ji dar nebuvo ratifikuota, neformaliai ji buvo pradėta taikyti nuo 1939 m. birželio 1 d.

19 Už dirbtinį kainų pakėlimą buvo griežtai baudžiama. Antai vien tik 1940 m. sausio mėn. keturi žvejai buvo nubausti 10–15 markių už kainos nepažymėjimą; devyni ūkininkai sumokėjo 5–50 markių baudas už daržovių ir paukštienos kainų pakėlimą; keli pirkliai nubausti 30–150 markių baudomis už sūrio, miltų ir paukštienos brangnimą // *Jaunoji karta*, 1940 m., Nr. 10, p. 162.

gamyklos pamažu įsisuko į karo poreikių tenkinimo mechanizmą, pradėtos statyti papildomos didelės kareivinės.[20]

Buvo stengiamasi palaikyti svarbios karo reikmėms celiuliozės fabriko produkcijos gamybą, nors žiemą klaipėdiečiams labai trūkdavo anglies. Nepaprastai šalta ir ilga buvo 1940 metų žiema. Uostas ir jūra užšalo ištisas mylias nuo kranto, netgi dideli jūriniai transporto laivai visiškai negalėjo plaukti. Kuro trūkumas buvo didžiulis, ne viena šeima liko be anglių ir šalo, o teatras ir mokyklos turėjo būti uždarytos.

Žemės ūkyje greitai buvo paskelbti reikalavimai, kaip tvarkytis savo ūkiuose, kokias prievoles vykdyti, kiek kokių gyvulių skersti ir kokiems gauti leidimus. Šie nurodymai kėlė didelį ūkininkų nepasitenkinimą, nes jais buvo suvaržomas laisvas šeimininkavimas savame ūkyje. Bet kaimų seniūnai, dažnai naujai paskirti, budriai ėjo savo pareigas. Visi Klaipėdos krašto ūkininkai, tiek vokiečiai, tiek lietuviai, buvo įpareigoti priklausyti vargingųjų šelpimo organizacijai NSV – *Nacionalsocialistische Volkswohlfahrt*.

Labai greitai po įvykdytos krašto aneksijos Karaliaučiaus Rytų Prūsijos žemės ūkio draugija (*Ostpreussische Landesgesellschaft)* pradėjo supirkinėti stambesnius ūkius ir dvarus iš visų Klaipėdos krašto lietuvių. Vėliau šie ūkiai buvo dalijami smulkesniais vienetais ir apgyvendinami kolonistais iš Vokietijos gilumos.[21] Žemės sklypų grąžinimas/perdavimas vokiečių nuosavybėn vyko per *Allgemeine Deutsche Treuhand* (Bendroji Vokietijos rūpyba), ir iki 1941 m. sausio 10 d. Sutarties[22] sudarymo buvo pavykę atlikti daugelio žydams priklausiusių sklypų ir pastatų kadastrą, parinkti jiems pirkėjai. Po Sutarties pasirašymo šis procesas buvo pristabdytas ir nauji pirkėjai negalėjo būti į kadastrą traukiami.[23]

Ekonominė padėtis gali būti atspindima daugybe rodiklių ir formų. Laikydamiesi savo tyrimo tikslų ir uždavinių, išsamiau analizuosime tik du klausimus, kurie, mūsų įsitikinimu, geriausiai atskleis Klaipėdos krašto gyventojų padėtį po anšliuso: Klaipėdos krašte pasilikusio turto juridinė būklė ir darbo jėgos išteklių klausimas.

Lietuvos valstybės turto, likusio Klaipėdos krašte, klausimas

Kalbėti apie Klaipėdos krašto turtą galima dvejopai: iš lietuvių ir iš vokiečių pozicijų. Šios pozicijos kartais diametraliai skiriasi. Kaip turtą čia suprasime ne įvairios paskirties statinius, įrangą ar inventorių, bet infrastruktūros visumą, reikalingą normaliam ekonominiam ir socialiniam gyvenimui.

---

[20] Į kraštą įžengusiai vokiečių kariuomenei mieste trūko kareivinių; dalis kariuomenės buvo apgyvendinta buv. Vytauto Didžiojo gimnazijoje. Jiems skirtos kareivinės pradėtos statyti ties Gargždų ir Priekulės plentų kryžkele. – 1939 07 12 biuletenis Nr. 127. *LCVA*, f. R-378, ap. 5, b. 422, t. 1, l. 244.

[21] 1939 07 13 biuletenis Nr. 128. *LCVA*, f. R-378, ap. 5, b. 422, t. 1, l. 243.

[22] Apie 1941 m. sausio 10 d. sutartis žr. VI skyriuje.

[23] 1942 m. sausio 19 d. SS pažyma Nr. 252 *Lietuvių ir žydų turtas Klaipėdoje apsunkina apvokietinimą* // Boberach, H. *Meldungen*, Bd. 9, S. 3185–3186.

Vertindami iš lietuvių pozicijos, turėtume skaičiuoti, kaip Klaipėdos krašto atplėšimas paveikė Lietuvos valstybės ekonominę struktūrą ir apimtis.

Labai greitai po anšliuso Lietuvos statistikos centrinis [centralinis] biuras pateikė pirmuosius orientacinius skaičiavimus, ko ir kiek netekome, praradę Klaipėdos kraštą [žr. 17 priedą]. Greitosiomis apskaičiavus paaiškėjo, kad vien tik žemės ūkio atžvilgiu Lietuva prarado apie 7 procentus ganyklų, maždaug po 4 procentus ariamos žemės ir pasėlių ploto, beveik 12 procentų šieno, apie 580 tūkstančių vienetų galvijų ir paukščių, 65 pienines ir pan. Praradus uostą, buvo išbalansuota eksporto ir importo pusiausvyra, netekta apie ketvirtadalio susisiekimo ir transporto infrastruktūros bei kitų ūkio segmentų.[24]

Čia pateiksime keletą mėginimų suskaičiuoti ir įvertinti Lietuvos valstybės turtą, likusį Klaipėdoje. Iš anksto turime pasakyti, kad visi skaičiavimai remiasi skirtingais kriterijais, bendros sumos skiriasi, todėl ir Lietuvos, ir Vokietijos pateikiami skaičiavimai nesutampa nei kokybine, nei kiekybine išraiška.

Pvz., Vokietijos URM Ūkio ir ekonomikos skyrius buvo gavęs skaičiavimus, kad Klaipėdos krašte likęs Lietuvos valstybės turtas sudaro 18 179 055,87 litų. Ši suma pasiskirsto taip: žr. 6 lentelę.[25]

6 lentelė. Lietuvos valstybės turtas, paliktas Klaipėdos krašte

	Žinybinė priklausomybė	Bendra suma
1.	Ryšių ministerija	13 998 941,33
2.	Vidaus reikalų ministerija	499 274,19
3.	Gauta „dykai" iš Vokietijos atstovybės iš Lietuvą palikusių Vokietijos optantų* (iki 1928 m.)	66 480,00
4.	Finansų ministerija	2 313 465,84
5.	Krašto apsaugos ministerija	1 300 894,51
	Iš viso Lietuvos valstybės turto litais	18 179 055,87

*Pastaba: Lietuvos pasiuntinybė Berlyne patvirtino, kad šis turtas nebuvo įskaičiuotas į bendrą sąmatą.

Čia tik vienas iš daugelio Lietuvos vyriausybės pateiktų reikalavimų Vokietijos pusei. Tačiau krašte liko pilni sandėliai prekių, nebaigti sandoriai, sukurtos organizacijos su visa dokumentacija bei archyvais ir kitokios vertybės, kurias ne visada galima suskaičiuoti ir įvertinti pinigais.

Vokiečių pusė Klaipėdos krašto ekonominį potencialą vertino kiek kitaip.

Po įvykdytos aneksijos kraštą reikėjo įtraukti į visą Reicho ūkinę sistemą. Lyginant su kitais Vokietijos regionais, Klaipėdos kraštas nei ekonominiu, nei kultūriniu atžvilgiu nebuvo jiems lygus. Berlyno specialistai krašto ekonomiką įvertino kaip esančią „ant sugriuvimo ribos".[26] Vien žemės ūkio nuostolius jie vertino 150–200 RM nuo kiekvieno ha. Silpno krašto prekybos,

[24] 17 priedas pagal Centralinio statistikos biuro 1939 03 31 pažymą *Atskyrus Klaipėdos kraštą netekome (santrauka). LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 2180.

[25] Susirašinėjimas Lietuvos valstybės turto klausimais. *PAAA*, R-113455. Byla be paginacijos.

[26] Analitinė saugumo pažyma Nr. 162, 1941 m. vasario 13 d. // Boberach, H. *Meldungen*, Bd. 6, S. 2000–2001.

amatų ir transporto vystymosi priežastis laikė buvusią konkurenciją tarp lietuvių ir žydų bei pigių lietuviškų kreditų. Buvo laukiama, kad prijungus kraštą prie Reicho, pasitraukus žydams ir lietuviams, krašto ūkyje susidarys 28 milijonai litų skolų. Todėl būtinai reikėjo perplanuoti ir papildomai finansuoti krašto ekonomiką, kad ši sritis, kuri dabar Reiche buvo tarsi sala, ekonomiškai silpna ir esanti nuošalyje pasienio sritis *atsilaikytų vykstant karui ir įveiktų praeities nuostolius*. Tad integracijai į Reicho ekonominę sistemą gerokai trukdė komplikuotas palikto Lietuvos valstybės turto klausimas.

Konkrečia išraiška jis atrodė taip: dalis Lietuvos geležinkelių transporto, *Maisto*, *Lietūkio* turtas, eksportui skirta mediena ir kitos vertybės. Lietuvos valstybės turto krašte buvo likę už 24,5 milijardo litų.[27] [Vėl kitoks skaičiavimo turinys – A. A.]

Be to, Klaipėdos krašte liko ir įvairių akcinių bendrovių bei privačių asmenų turto. Štai dar viena lentelė.[28]

7 lentelė. Kai kurių akcinių bendrovių paliktas [nekilnojamasis] turtas Klaipėdos krašte

	Žinybinė priklausomybė	Suma litais, iš viso
1.	Žemės ūkio ministerija	141 847,99
2.	Pradinių mokyklų departamentas	1 262 732,56
3.	Vidurinių mokyklų departamentas	2 966 213,81
4.	Specialiųjų mokyklų departamentas	1 205 966,17
5.	Kultūros reikalų departamentas	150 564,00
6.	Amatų ir kūno kultūros įstaigos	382 809,36
7.	Vidaus reikalų ministerija	17 834,10
8.	Teisingumo ministerija (Bajorų kalėjimas)	144 831,95
	Iš viso pagal šiuos reikalavimus	6 272 799,94

Pastaba: 2–6 pozicijos – tai Statybos ministerijos balanse esantis nekilnojamasis turtas. Iš viso 5 968 285,90 litų.

Be to, krašte liko *privačių asmenų* verslo įmonių ir kitokios (nekilnojamosios ir kilnojamosios) nuosavybės.

Privačių asmenų turtas

Iš karto reikia pripažinti – nustatyti, kiek ir kokio privatiems asmenims priklausiusio turto Klaipėdos krašte buvo palikta [netekta], praktiškai nebeįmanoma. Nėra išlikusių jokių nei kokybinių, nei kiekybinių rodiklių.

27 Lietuvos palikto valstybinio turto Klaipėdos krašte apskaita. *PAAA*, R-113455. – Toji apskaita rėmėsi Lietuvos Respublikos ministerijų, departamentų, akcinių bendrovių turtiniais reikalavimais. Pvz., Finansų ministerija paliko krašte turto už 2 313 465,84 Lt, Ryšių ministerija – 13 998 941,33 Lt, Statybos ministerija (tai visų tipų pastatytos mokyklos ir sporto įrenginiai) – 5 968 285,90 Lt, Krašto apsaugos ministerija – 1 300 894,51 Lt ir kt. Bendra apskaičiuota suma buvo 24 451 854 litai.

28 Paruošta pagal *PAAA*, R-113455 medžiagą.

Privačių asmenų turtą galima santykinai grupuoti į kilnojamąjį ir nekilnojamąjį. Baldai, drabužiai, knygos, verslo įnagiai, indai ir kita kiekvienam žmogui ar šeimai reikalinga manta... Kiek jos spėta išsivežti? Kiek jos buvo atimta kertant sieną? Kiek jos žuvo ar pradanginta įvairiuose sandėliuose, saugyklose, talpyklose ir pan? Ir kiek mantos liko Klaipėdos krašte paliktuose butuose, namuose ir pan.? Nėra jokios metodikos, kaip viską suskaičiuoti ir įvertinti.

Šiek tiek aiškesnė padėtis, kai kalbama apie nekilnojamąjį turtą (statinius ir žemę).

Kurį laiką atrodė, kad ekonominės ir kliringinio tarpusavio atsiskaičiavimo sutartys tarp Vokietijos ir Lietuvos bus pasirašytos, ir žmonėms, palikusiems savo turtą Klaipėdos krašte vs. Vokietijoje, bus atlyginta. Tačiau strigo daug klausimų: kaip apskaičiuoti skolas bankams, kaip garantuoti paskolų grąžinimą ir pan.

Ypatingas naujosios administracijos dėmesys buvo skiriamas bendram (jungtiniam) lietuvių ir žydų turtui. Mat bet koks žydų turtas buvo nusavinamas pagal specialius dar 1938 metais ir vėliau Vokietijoje išleistus įsakymus.[29]

Per nepriklausomos Lietuvos gyvavimo laikotarpį lietuvių ir žydų Klaipėdos krašte bendrai įsigyta žemės ūkio ir namų nuosavybė turėjo būti „sugrąžinta" Reichui. 1940 m. sausio 15 d. buvo priimtas dar vienas specialus *Priešų turto nusavinimo įstatymas*.[30] Žydų turtas buvo vertinamas kaip „priešų" turtas. Kol dar Lietuva buvo nepriklausoma valstybė, prasidėjo ir tęsėsi ilgi bylinėjimaisi dėl tokio turto, nes lietuviai savininkai stengėsi išsaugoti arba atgauti savo turto dalį iš jungtinės nuosavybės.

Matyt, todėl sunkiai ėjosi Lietuvos tautinio banko ir Žemės banko likvidavimo procesas. Kovos tarp Gumbinės administracijos ir Žemės banko iš esmės buvo kovos dėl žydų žemės nuosavybės, mat šis bankas buvo jiems suteikęs didelius ilgalaikius kreditus. Beje, ir pats Žemės bankas valdė daug nuosavybės.

Kalbėdami apie likusį Lietuvos valstybės turtą Klaipėdos krašte, turėtume nepamiršti ir propagandinio aspekto. T. y. šis turtas buvo vertinamas ne tik pinigais, bet ir ideologine prasme. Apie tai tiesiogiai, nedangstant prasmės, kalbama išsamiame Vokietijos finansų ministerijos aplinkraštyje, išsiuntinėtame visoms su Baltijos valstybių turtu susijusioms įstaigoms. Taigi tame rašte sakoma:

> *Klaipėdos krašte esantis lietuvių turtas yra panaudotas kaip kovos prieš vokiškumą turtas. Aš nurodau tik Žemės bankui [priklausantį turtą]. Būtų visai nesuprantama, jei šis kovos turtas <...> būtų paliktas buvusiems [vokiečių] tautos priešams šioje pasienio srityje <...>.*[31]

Požiūrį į Lietuvos valstybės ir Lietuvos piliečių turtą, likusį Klaipėdos krašte, gerokai pakoregavo 1940 metų vasarą įvykdyta Lietuvos Respublikos inkorporacija į TSRS. Pasikeitusios aplinkybės buvo labai palankios vokiečiams. Lietuviai dėl inkorporacijos į TSRS tapo kitos

---

[29] Pvz., *Einsatz des jüdischen Vermögens vom 3. Dezember 1938; Verordnung über die Behandlung feindlichen Vermögens vom 15. Januar 1940; Zweite Verordnung... vom 30. Juni 1941* ir daugelis kitų.

[30] Verordnung über die Behandlung feindlichen Vermögens // *Reichsgesetzblatt,* 1940, I. S. 1645.

[31] *Schnellbrief.* Reichsminister der Finanzen an AA. Berlin, 30. Juni 1941. *PAAA.* R-112951, S. 285 ff.

valstybės piliečiais, o šiek tiek vėliau, prasidėjus karui, jie jau buvo traktuojami kaip „priešo valstybės“ piliečiai. Taigi ir lietuvių, ne tik žydų, likęs turtas Klaipėdos krašte galėjo būti traktuojamas kaip „priešo“ turtas. Atitinkamai ir buvo elgiamasi.

1940 metų rudenį turtinių klausimų sprendimo būdus lėmė faktas, kad pasikeitė Vokietijos derybų partneris – dabar reikėjo derėtis jau ne su nepriklausoma Lietuvos valstybe, bet su TSRS. Tuo metu vyko diplomatinės TSRS–Vokietijos derybos dėl etninių vokiečių (*Volksdeutsche* – folksdoičai) iškeldinimo iš Estijos, Latvijos ir Lietuvos. Tose diplomatinėse derybose, kurios iš esmės *non stop* tęsėsi nuo 1939 m. rugpjūčio mėnesio, buvo tariamasi ne tik dėl paties gyventojų perkėlimo mechanizmo, bet ir sprendžiamas jų paliekamo turto bendros kompensacijos klausimas. Taip atsirado reali grėsmė (kaip 1940 metų Lietuvos inkorporacijos į TSRS pasekmė) iškilti Maskvos pretenzijoms į Lietuvos turtą, likusį Klaipėdos krašte.

Maskvos diplomatai iš tiesų pamėgino – kaip „teisėti“ Lietuvos valstybės turto „perėmėjai“ – pareikalauti kompensacijos už Klaipėdos krašte likusį Lietuvos turtą. Turtą, į kurį Maskva pretendavo Klaipėdos krašte, sudarė:

1. Lietuvos valstybinių įstaigų turtas ir investicijos;
2. buvusių Lietuvos valstybės turtinių įstaigų (finansų valdybos) ir kt. akcijos bei aktyvai;
3. bankų ir kredito įstaigų turtas;
4. juridinių asmenų, kooperatyvų ir kt. bendrovių turtas bei kapitalas;
5. privačių asmenų kilnojamasis ir nekilnojamasis turtas, įskaitant pramonės ir amatų verslovių bei įmonių savininkus.[32]

Dėl kai kurių bendrovių turto lyg ir buvo susitarta. Pasirašius 1941 m. sausio 10 d. sutartį, kurioje buvo numatyti paliekamo turto kompensavimo principai, regėjosi, atsirado teisinės sąlygos palankiai spręsti turto klausimus. Bet išėjo kitaip. Vokietijos pusė pareiškė, jog ši Sutartis nėra Vokietijos įstatymų leidybos dalis, nes nebuvusi ratifikuota.[33] Tai buvo išgalvotas argumentas, nes pasirašant Sutartį apie jos ratifikavimą nebuvo nei užsiminta, be to, nei Vokietija, nei TSRS neratifikavo nė vienos su *Volksdeutsche* iškeldinimu susijusios sutarties.[34] O galiausiai visus turtinius klausimus „išsprendė“ prasidėjęs karas su TSRS. Pasibaigus Antrajam pasauliniam karui, turto bei nuostolių skaičiavimo būdai ir objektai jau buvo kitokie.

Darbo jėgos išteklių Klaipėdos krašte problema

1938 m. pabaigoje buvo laikoma, kad darbininkų Klaipėdos krašte yra per 40 tūkstančių. Didesnė jų dalis – apie 60–65 procentai – tai atvykėliai iš Didžiosios Lietuvos. Mažesniąją darbininkijos dalį sudarė vokiečiai ir kitų tautybių žmonės. Darbininkijos struktūra anšliuso

---

[32] Rusų pretenzijos dėl Memelio. *PAAA*, R-112950, S. 49 ir kt.

[33] *Die Abkommen vom 10. Januar 1941, welches die Vermögensverhältnisse früherer litauische Staatsangehöriger behandelte, ist nicht ratifiziert, so dass das Abkommen nicht zum Bestandteile der deutschen Gesetzgebung geworden ist.* – Iš susirašinėjimo Klaipėdos krašte palikto lietuvių ir lietuvių–žydų turto klausimais. *PAAA*, R-113455.

[34] Apie tai daugiau žr. VI sk.

išvakarėse buvo maždaug tokia: pramonės darbininkų apie 30 tūkstančių (Klaipėdos mieste – apie 18 tūkstančių, likusieji 12 tūkstančių – kitose Krašto vietovėse); žemės ūkyje dirbo apie 12 tūkstančių, iš jų 8 tūkstančiai buvo vadinamieji lauko darbininkai.[35]

Padėtis staigiai pasikeitė po anšliuso, kai pirmosiomis dienomis į Didžiąją Lietuvą stichiškai pasitraukė didelė dalis pramonės darbininkų; net nacių vadai pradėjo būgštauti, kad ūmus darbininkų pasitraukimas iš įmonių gali pakenkti visam Krašto ūkiui, jei pradės stigti darbo jėgos. Kovo 30 d. Klaipėdos valdžia išplatino kvietimą klaipėdiečiams darbininkams neieškoti darbo svetur, o pasilikti Krašte; be raginimų, darbininkų pasitraukimas buvo stabdomas ir prievartiniais būdais – buvo priimtas griežtas įstatymas, draudžiantis laužyti darbo sutartį; nenoriai duodamas leidimas išvykti pas šeimos narius, jau esančius Didžiojoje Lietuvoje ir pan.

Laikinojo komisaro potvarkiu *Gegen Vertragsbruch und Abwerbung* darbininkams buvo uždrausta palikti savo darbo vietą prieš darbo sutarties terminą, o darbdaviams – vilioti kitų įmonių ir įstaigų darbininkus aukštesnėmis algomis ir pan. 1939 m. balandžio pradžioje Rytų Prūsijos provincijos darbo biržos (*Arbeitsamt der Provinz Ostpreussen*) prezidentas uždraudė Rytprūsių įmonėms verbuoti ir įdarbinti darbininkus iš Klaipėdos krašto be Klaipėdos darbo biržos sutikimo.[36]

Tačiau net ir su darbininkais, išvykusiais į Didžiąją Lietuvą, vokiečių administracija turėdavo dar papildomų reikalų: mat atvykę Lietuvon darbininkai, turėdami aukštesnę kvalifikaciją nei buvo reikalinga ar jiems Lietuvoje siūloma, atsisakydavo tokio darbo. Netenkino, žinoma, ir Lietuvoje siūlomas atlyginimas. Tuomet prasidėdavo grįžimas į Klaipėdos kraštą. Grįžimui reikėjo gauti vizą Vokietijos pasiuntinybėje. Pasiuntinybė, turėdama tokių kandidatų keletą šimtų, suabejojo, ar gali leisti visus norinčiuosius grįžti į Klaipėdą. Tuo reikalu vyko diskusijos ir derybos su Lietuvos generaliniu konsulatu Klaipėdoje, įsitraukė ir Berlyno institucijos. Galiausiai balandžio 25 d. iš Klaipėdos Vokietijos pasiuntinybei buvo pranešta, jog visokiems darbininkams siena esanti atidaryta ir galima juos įsileisti, *nes kaip tik esąs didelis darbininkų pareikalavimas: galima leisti įvažiuoti į Klaipėdą paprastiems darbininkams, uosto, laivų ir ypač žemės ūkio darbininkams, jeigu tik jie nėra političkai nusikaltę.* [Šios žinios buvo slaptos ir neskelbiamos.][37] Šitaip liberalizavus atvykimą į Klaipėdos kraštą (net be dokumentų) jame vėl padaugėjo darbininkų lietuvių. Generalinio konsulo Klaipėdoje A. Kalvaičio nuomone, vienu metu Klaipėdos krašte vien žemės ūkyje galėjo dirbti apie 15 tūkst. darbininkų.[38]

Atvykę iš Lietuvos darbininkai Klaipėdos krašte gaudavo gerokai didesnį atlyginimą nei Lietuvoje, be to, maisto produktai, ypač degtinė, taip pat buvo pigesni. Verbuoti tokių darbininkų nereikėdavo, nes susitikę patys išsikalbėdavo ir būdavo įtikinti, jog Vokietijoje (Klaipėdos krašte) esą geriau. Be to, nuo 1939 m. rugpjūčio 15 d. kai kurie stambesni statybų rangovai

---

35 Stankūnas, D. Teisininkų paruošimas Klaipėdos krašte // *Teisė*, 1938, Nr. 44, p. 403.

36 *Memeler Dampfboot*, 1939 03 30; 1939 04 01, 1 priedas.

37 Iš VSD 1939 04 24 biuletenio Nr. 97. *LCVA*, f. 378, ap. 10, b. 186, II t., k, 72. – Taip pat buvo leista įvažiuoti ir tiems, kurie nori savo daiktus pasiimti, neišskiriant nė žydų, bet jiems Vokietijos pasiuntinybė Kaune privalėjo išduoti atskirus specialius pažymėjimus, nurodydama kuo trumpiausius sugrįžimo terminus.

38 1940 01 24 *Pro memoria*. *LCVA*, f. 383, ap. 2, b. 20, l. 5.

visiems darbininkams pradėjo didinti atlyginimus. Taigi darbo sąlygos Klaipėdos krašte darbininkams lietuviams neretai atrodė patrauklesnės nei Lietuvoje [žr. 36 priedą].

Ir pasilikusieji, ir sugrįžusieji atgal į Klaipėdos kraštą darbininkai teisiškai buvo Lietuvos piliečiai. Kad galėtų gyventi ir dirbti Klaipėdos krašte, turėjo gauti vietos administracijos leidimą.[39]

Darbininkus lietuvius Klaipėdos krašte galima sąlyginai suskirstyti į atskiras grupes pagal darbo pobūdį. Didžiausią lietuvių darbininkų daugumą sudarė vadinamieji lauko darbininkai; kiti – pramonės įmonių, uosto ir įvairių nedidelių įmonėlių ar amatų dirbtuvių darbininkai.

Lauko darbininkai daugiausia dirbo kumečiais, žiemos mėnesiais be išlaikymo gaudavo 15 markių. Iš tos sumos buvo atskaitoma įvairių mokesčių 4 markės. Už likusius pinigus jie nebeįstengdavo nupirkti sau ir vaikams būtiniausių reikmenų. Be to, pradėjus galioti karo meto įstatymams, jie nebegalėjo disponuoti savo pačių išpenėtomis kiaulėmis arba parduoti užsiaugintų bulvių. Viskam reikėjo leidimo. Ne geresnė padėtis buvo ir nevedusių / netekėjusių lietuvių darbininkų, tarnaujančių pas ūkininkus. Nors jų išlaidos buvo mažesnės, tačiau jie, lygiai kaip ir tokie pat darbininkai vokiečiai, privalėjo mokėti specialius karo mokesčius.[40]

1940 m. balandžio 1 d. turėjo baigtis daugelio kumečių darbo sutartys. Lietuvos konsulatas prognozavo, kad po tos datos padaugės norinčiųjų sugrįžti į Lietuvą, nors ir šiaip pirmaisiais metais po anšliuso sugrįžimo į Lietuvą dokumentus (vizas ir išsivežamos mantos sąrašus) kasdien tvarkydavosi apie 20–25 šeimos.

Formaliai žiūrint, tiek vokiečio, tiek lietuvio žemės ūkio darbininko teisinė padėtis buvo vienoda. Vokietijos įstatymai nedarė jokių išimčių darbininkų Lietuvos piliečių atžvilgiu. Tačiau realiame gyvenime padėtis neretai buvo kitokia. Apie tai geriausiai buvo informuotas Lietuvos generalinis konsulatas, nes ten darbininkai ieškodavo *teisybės*. Dažniausios nesutarimų priežastys:

- kalbos nemokėjimas;
- nesiorientavimas painiuose karo metų įstatymuose;
- nepripratimas prie griežtos vokiečių disciplinos;
- nepalankus vokiečių darbdavių ir žemesniųjų pareigūnų nusiteikimas darbininko lietuvio atžvilgiu ir t. t.

Karo metu įvedus kortelių ir įvairiausių leidimų sistemą, kiekvienas, juolab paprastas, darbininkas buvo suvaržytas ir savotiškai priklausomas nuo įvairaus rango pareigūnų. Žemės ūkio darbininkų atžvilgiu egzistavo praktika, kad jie ne tik visapusiškai priklausė nuo darbdavio, bet ir bet kuriuo reikalu turėdavo gauti kaimo seniūno ar valsčiaus viršaičio leidimą / pritarimą. Pastarieji pareigūnai buvo subordinuoti Arbeitsamtui. Taigi, pvz., darbininkas, norėdamas pereiti pas kitą darbdavį, turėdavo užsitikrinti seniūno arba viršaičio pritarimą. Darbo jėgą skirstė Arbeitsamtas, kuris visuomet atsiklausdavo kaimo seniūnų nuomonės.

---

[39] Įsidėmėtina, kad Vokietijos institucijos galėjo ir neduoti apsigyvenimo ir darbo leidimų tam tikrais atvejais: kurie yra bausti teismo arba veikia prieš valstybės saugumą; yra elgetos, valkatos; ilgą laiką gyvena iš pašalpų ir nėra vilties, kad ateityje jie tos pašalpos nebus reikalingi (t. y. yra neturtingi); taip pat galima išduotus leidimus atimti sveikatos ir doros kriterijais, t. y. sergantiems užkrečiamosiomis ligomis, paleistuvaujantiems asmenims, kurie dažnai savo elgesiu kelia viešą pasipiktinimą, ir pan.

[40] Iš informacijos URM, 1940 01 25. *LCVA*, f. 383, ap. 2, b. 20, l. 1.

Pateikiame vieną tipišką darbininkų gyvenimo epizodą.

Nuorašas.

Pranešimo protokolas.

Aš VERPICINSKIS Stasys, sūn. Antano, gim.1915 m. vasario mėn. 28 d. Skaudvilės mst. Tauragės apskrt. Nuolat gyvenu Tauragės apskrt. ir valšč. Visbutų kaime. Š.m. gegužės mėn. 16 d. esu ištremtas iš Vokietijos. Apie elgesį ūkininko ir policijos su manimi pranešu sekantį:

Aš Klaipėdos kraštegyvenu nuo 1939 m. sausio mėn. ir likau ten gyventi kraštą užėmus vokiečiams. Nuo 1939 m. pavasario dirbau Tilžės celiuliozės fabrike, bet tų pačių metų rudenį buvau atleistas, kaip nesant daugiau darbo. Tada aš atvykau į Klaipėdą ir kreipiausi į "Arbeitsamtą" prašydamas nurodyti darbo. "Arbeitsamtas" mane išsiuntė pas ūkininką Purviną Miką, gyvenantį Klaipėdos apkrt. Šunpetrių, dabar vadinamą Leisten kaime ūkio darbams dirbti nustatydamas 42,90 RM į mėnesį atlyginimo. Š.m. antrą sekmadieno dieną aš su savo draugais buvau išėjęs pasilinksminti ir kiek vėlai grįžau. Sekantį rytą, kai šeimininkas 5 val. liepė kelti, aš taip greit nesikėliau, nes buvau truputį įsigėręs, o atsikėliau tik 9 val. Tada šeimininkas tą pat dieną atsivedė su policininkus, kurie mane tuoj suėmė, nusivedė į tvartą ir pradėjo mušti iš kart ranka per veidą, paskiau gumine lazdele kur pataikė, o po to uždarė į daboklę. Š.m. gegužės mėn.16 d. išvežė mane į Klaipėdą ir prieš išvykstant ūkininkas Purvinas man priklausantį 42,90 RM atlyginimą policijos akivaizdoje išmokėjo, kuri iš manęs tuos, ir dar pas mane atrastus 5 RM paėmė. Tą pat dieną, t.y. gegužės m. 16 d. mane iš Vokietijos ištremiant, lydėjęs iki sienos policininkas Bajoruose davė tik 3 RM. Taigi mano pinigų policijos liko paimta 28,38 RM apie kurių paėmimą jokio pakvitavimo neišdavė, bet tik pasakė, kad pinigus prisiųs į Kretingos banką. Aš pas ūkininką Purviną dirbau 5 mėn. ir jis visą laiką buvo patenkintas, bet prieš mėnesį laiko jis gavo du lenkų belaisvius kuriems privalo mokėti tik 21 RM į mėnesį, todėl, norėdamas nusikratyti brangesniais darbininkais, įskundė policijai, kuri nieko manęs apie įvykį nepasiklausė, primušė ir ištrėmė.

Dėl teisingumo mano skundo, kaipo liudininką nurodau kartu su manimi iš Vokietijos ištremtą pil. Mikulskį Praną, gyvenantį Šventosios kaime.

pas. – Verpecinskis.

parašas Vachm. neišskaitomas.

LCVA f. 383, ap. 2, b. 20, l. 143

Kitas atvejis. Galutinį leidimą palikti darbo vietą, ypač išvykstant į Lietuvą, pasirašydavo landrotas (apskrities viršininkas). Jeigu valsčiaus viršaitis ir kaimo seniūnas, atsižvelgdami į darbdavio interesus ir nuomonę, tokio leidimo neduoda, tai darbininkas leidimo palikti darbo vietą negauna. Kilus interesų konfliktui tarp darbdavio ir lietuvio darbininko, pastarasis visuomet patenka į blogesnę padėtį. Žinoma, turi reikšmės ir seniūno ar darbdavio vidinė nuostata. Tokiais atvejais Arbeitsamtas dažniausiai priima darbininkui lietuviui neigiamą nutarimą.

Nesutarimų, į kurių sprendimą turėdavo įsikišti kaimų seniūnai arba valsčių viršaičiai, kildavo dėl maisto kokybės, darbo valandų ir apimties. Tokiais atvejais Arbeitsamtas būdavo informuojamas pagal formulę *atsisako dirbti*. Tokių „atsisakančių dirbti" bylos būdavo perduodamos teismui. Bausmė paprastai būdavo keli mėnesiai kalėjimo (*wegen die Arbeitsverweigerung*) – *už atsisakymą dirbti*.

Pasitaikydavo ir kitas variantas – policija galėjo tokį darbininką nubausti ištrėmimu. Tuo tarpu darbininkui vokiečiui tokia praktika negalėjo būti taikoma, nes tas pats galėjo išsiteisinti ir apsiginti.

Kiek kitokia buvo fabrikų ir kitų pramonės profesijų darbininkų lietuvių teisinė ir ekonominė padėtis.

Darbininkų lietuvių, dirbančių fabrikuose ar pramonės įmonėse, skaičius buvo mažesnis. Dirbą pramonės įmonėse – daugiausia jauni žmonės, nevedę vyrai ir netekėjusios moterys. Lietuvos generalinio konsulato darbuotojų nuomone, šioje darbininkų grupėje esanti kita bėda – moralinis pakrikimas. Jauni vyrai, daugiau uždirbą, likusį nuo pragyvenimo uždarbį prageria. Tarp jaunų netekėjusių moterų atsiranda nemažai pavainikių vaikų. Išduodant užsienio pasus pastebėta, kad labai didelis skaičius jaunų moterų, pradedant 18 metų amžiumi, turi kūdikius. Konsulas A. Kalvaitis daro išvadą:

> *Nors tas „laisvas gyvenimas" Klaipėdoje, kaip buvusiame Lietuvos pramonės centre, buvo pastebėtas ir anksčiau, tačiau kai dabar Vokietijoje lytinis gyvenimas propaguojamas viešai, tikslu padidinti gimimų skaičių, atrodo, kad ta propaganda palietė ir paveikė ir lietuvaites, ir jos nuo to šūkio neatsilieka.*[41]

Lauko ir pramonės darbininkus lietuvius skyrė ir tai, kad pastarieji, dirbusieji fabrikuose ir gamyklose, mažiau konfliktuodavo su darbdaviais ar skundais *ieškojo teisybės*. Tačiau ekonomikai pamažu pereinant į karo pramonei reikalingą režimą, nemažai įmonių ar gamyklų keisdavo profilį ar net bankrutuodavo. Tuomet, iškilus klausimui, kuriuos darbininkus – lietuvius ar vokiečius – atleisti, pasirinkimas buvo vienareikšmis. Tokie atleistieji darbininkai dažniausiai būdavo nukreipti į lauko arba mažesnės kvalifikacijos, sunkesnius ir mažiau apmokamus darbus. 1939–1940 metų sandūroje atleidimo mastai tolygiai augo, per kelis kartus buvo atleista po 50–60 vyrų. Štai uoste iki anšliuso paprastai dirbdavo 500–600 darbininkų lietuvių. 1940 m. pavasarį bendrame uoste tedirbo apie 20–30 darbininkų lietuvių.[42] Buvo pastebėta, kad ne vienoje pramonės įmonėje lietuviai darbininkai neretai buvo laikomi tarsi antraeiliais. Pvz., celiuliozės fabrike visi lietuviai darbininkai iš fabriko patalpų buvo pervesti į darbus fabriko kieme. Buvo paaiškinta, kad karo metu *svetimšaliai negali dirbti įmonėse, kurios gamina karo medžiagą*.

Tačiau būsime neteisūs, jeigu nepripažinsime, kad net būdami svetimšaliai, dirbantys pagal leidimus, lietuviai darbininkai neprarado ambicijų ginti savo profesines teises. Štai 1939 m. liepos 10 d. sustreikavo 55 Bajorų tekstilės fabriko darbininkai, reikalaudami išmokėti visus jų uždirbtus pinigus. Darbininkus gąsdino policija ir kitomis bausmėmis, tačiau streikuojantieji vis tiek nėjo į darbą, žadėdami grįžti į Lietuvą. Galiausiai fabriko savininkas su darbininkais susitarė, ir visi vėl stojo dirbti.[43]

Konsulato žiniomis, iš darbo atleistieji darbininkai, nesutikdami su tokiu pažeminimu, dažniausiai siekdavo grįžti į Lietuvą. Beje, tas nuolatinis lietuvių darbininkų išvykimas, kurio nebuvo įmanoma tiksliau prognozuoti, visą laiką trukdė atsakyti į vieną klausimą, – kiek gi lietuvių darbininkų, Lietuvos piliečių, esama Klaipėdos krašte?

---

41 *LCVA*, f. 383, ap. 2, b. 20, l. 3.

42 A. Kalvaičio *Pro memoria*, 1940 01 24. *LCVA*, f. 383, ap. 2, b. 20, l. 7.

43 Iš VSD informacijos. *LCVA*, f. 378, ap. 10, b. 186, II t., l. 252.

Darbininkais lietuviais, po anšliuso likusiais ir dirbusiais Krašte, tuoj pat užsiėmė nacistinės ideologijos sargai. Buvo pradėta lietuvių darbininkus prievarta traukti į vokiškas organizacijas (*Arbeits Front*), neatsižvelgiant į tai, ar jie dirbo vokiškose, ar lietuviškose įmonėse. Lietuviai darbininkai negalėjo organizuotis ir veikti nei kultūros, nei profesijos pagrindais, kadangi nebuvo leista steigti atskiros lietuvių darbininkų organizacijos. Lietuvos konsulatui pasiteiravus Ernsto Noimano dėl lietuvių darbininkų organizacinės ir kultūrinės veiklos, gautas atsakymas: *tai yra mūsų reikalas ir mes jį tvarkysime taip, kaip mums tiks.*[44]

Tokiems, kurie nesutiko stoti į Arbeitsfrontą, grėsė apskritai negauti jokio darbo. Tuomet netekusieji darbo nori nenori iš Klaipėdos krašto turėdavo išvykti. O jeigu buvo trukdoma išvykti legaliai, belikdavo eiti į Lietuvą per *žaliąją sieną.*

Nacistinės ideologijos sargai nepaliko be dėmesio ir nemažo skaičiaus jaunimo, atvykusio iš Didžiosios Lietuvos. Vokietijos Hitlerjugendo vadovybė dėjo pastangas šiuos jaunuolius įtraukti į savo organizaciją. Norintieji įstoti buvo lengvai priimami ir veltui gaudavo uniformą, tik be perpetinio diržo ir teisės nešioti šios organizacijos peilį. Tuo metu nebuvo paisoma, ar įstojantysis yra lietuvis, ar vokietis. Hitlerjugendo organizacija turėjo net į lietuvių kalbą išverstus vadovėlius, kuriuos duodavo nemokantiems vokiečių kalbos pasimokyti.[45]

Kitokių svetimšalių padėtis

Čia daugiausia kalbėjome apie lietuvių darbininkų reikalus. Darbo jėgos išteklių klausimas Klaipėdos krašte karo metais, kaip ir visoje Vokietijoje, buvo vienas svarbiausių. Todėl jis buvo sprendžiamas į darbą įtraukiant ir kitokią darbo jėgą.

Pvz., karo metais į vermachtą buvo pašaukta apie 300 Celiuliozės fabriko darbininkų ir tarnautojų. Dėl darbo jėgos trūkumo fabriko vadovybė buvo priversta ieškoti darbininkų iš kitur; taip fabriko teritorijoje atsirado svetimšalių darbininkų stovykla, talpinusi 250 žmonių. 1943 m. birželį joje gyveno 180 tokių darbininkų.

Darbininkijos klausimus mėginta spręsti ir pasitelkiant priverčiamojo darbo bei karo belaisvių stovyklų kontingentą. Tuo reikalu buvo kuriami specialūs darbo tarnybos lageriai (*Arbeitsdienstlager*). Pirmieji iš jų buvo pastatyti Rusnėje ir jos apylinkėse. Tai buvo 8 barakai, kuriuose buvo apgyvendinta apie 900 darbo tarnybą atliekančių vyrų. Buvo numatyta ateityje apgyvendinti apie 1500 vyrų. Darbininkai dirbo nusausinimo darbus, kasdami kanalus ir pildami pylimus. Darbo planuose buvo viso žemės ploto tarp Atmatos ir Skirvytės upių nusausinimas. Beveik visi darbininkai, atrodo, buvo atvežti iš Vakarų Vokietijos.[46]

---

44 D. Stankūno *Pro memoria*, 1939 04 13. *LCVA,* f. 923, ap. 1. b. 1060, l. 14–15.

45 1939 08 28 d. biuletenis Nr. 163. *LCVA*, f. R-378, ap. 5, b. 422, I t., l. 160–161.

46 Iš VSD 1939 05 31 biuletenio Nr. 31. *LCVA*, f. 378, ap. 10, b. 186, II t., l. 177. – Pagal VSD operatyvinę informaciją, buvo teigiama, kad Klaipėdos krašte veikiai bus pradėta statyti darbininkų kolonijas. 1939 m. esą numatyta pastatyti 250 dvibučių namukų: Klaipėdoje – 100, Priekulėje, Sauguose ir Pagėgiuose – po 20, Šilutėje – 40, Viešvilėje, Vilkyškiuose, Traksėdžiuose, Juknaičiuose – po 10 ir t. t. Namų statybą atliksianti tuo tikslu sudaryta bendrovė, kuri jau 1938 m. Klaipėdoje buvo pastačiusi keliolika namų – *Ostpreussische Heimstatte G.m.b.H.* Buvo kalbama, kad pastatytieji namukai būsią atiduoti atkeltiems iš Vokietijos gilumos darbininkams, itin nusipelniusiems nacionalsocializmui.

Neturime tikslios dokumentinės informacijos apie visas Krašte veikusias darbo stovyklas. Turimos žinių nuotrupos neleidžia daryti didesnių apibendrinimų. Tačiau viena yra tikra: tiek Klaipėdos krašte, tiek mieste buvo ir kitokių darbininkų – atvežtų priverčiamiesiems darbams iš TSRS, Lenkijos, Prancūzijos okupuotų teritorijų. Priverčiamiesiems darbams į Klaipėdos kraštą, kaip į Reicho dalį, buvo atvežami ir rekrutuoti pagal Zaukelio programą darbininkai (dažniausiai lenkai, bet pasitaikydavo ir lietuvių). Be to, darbo sektoriuje aktyviai buvo panaudojama karo belaisvių (dažniausiai prancūzų) darbo jėga.[47] Taigi darbo jėga Klaipėdos krašte buvo daugiatautė, nevienalytė profesine prasme ir – svarbiausia – labai pigi.

Kiek jų iš viso per karo metus dirbo, bendros statistikos neturime. Veikiausiai skaičius keisdavosi priklausomai nuo darbo jėgos trūkumo. Miesto ir privačiose įstaigose nuolat dirbo apie 100 karo belaisvių.[48] Štai 1942 m. lapkričio 23 d. Klaipėdoje dirbo:

1. Karo belaisviai (tik prancūzai), iš viso 33 asmenys: stovyklos virtuvėje – 3, sandėlyje – 1, statybose – 5, miesto teatre – 3, miesto kapinėse – 5, visuomeniniame transporte – 6, miesto dujofikacijoje – 3, miesto gatvių priežiūroje – 5; šiuo metu serga – 2.
2. Užsieniečiai civiliai darbininkai – iš viso 9, iš jų 1 tarnautojas, 8 darbininkai, kurie buvo įdarbinti: girininkijoje – 3, kelto įmonėje – 2, miesto skerdykloje – 2, miesto ligoninėje – 1, labdaroje – 1. Iš minimos grupės keturi buvo lietuviai, taip pat keturi – be pilietybės lietuviai, vienas – be pilietybės estas.[49]

Dirbančių karo belaisvių charakteristika buvo palanki: darbingi, kruopštūs, nepaisant kai kurių išimčių. Civiliai darbininkai buvo vertinami iškalbingiau: vienas – labai darbštus, du darbštūs ir darbingi, trys darbingi ir patikimi, du darbą atlieka patenkinamai ir vienas yra gero elgesio. Tik du darbininkai, dirbę kelto įmonėje, buvo atleisti *dėl blogo elgesio ir nepatenkinamos laikysenos.*[50]

Kad minimų marginalinių grupių darbininkai nepasimestų tarp kitų bendroje masėje, jų priežiūra ir elgesys buvo reglamentuojami įvairiais nurodymais ir taisyklėmis. Svarbiausia jie visi ant drabužių privalėjo nešioti skiriamuosius ženklus „P“ [*Polen*] arba „Ost“. Stovyklų prižiūrėtojams buvo griežtai įsakyta kontroliuoti, kad užsieniečiai tuos savo skiriamuosius ženklus turėtų ir ant apatinių drabužių, idant *jie negalėtų neatpažinti judėti mieste ir kartu užsiimti nešvariais reikaliukais (...in der Stadt unerkannt frei an bewegen und somit ihr dunkles Treiben begünstigen).*[51]

Karo belaisviai kaip darbo jėga buvo naudojami ir žemės ūkyje. Ne vienas ūkininkas, likęs be berno ar mergos, siekė gauti pigios darbo jėgos. Ūkininkams dažniausiai buvo siūlomi

47 Savotišką „koloritą“ krašto gyvenimui teikė ir įkurdintos karo belaisvių stovyklos. Jos buvo įvairių tipų. Pagrindinės: Šilutėje (Macikuose) ir Pagėgiuose. Apie Šilutės karo belaisvių stovyklą turime labai mažai medžiagos, yra išlikęs tik lagerio kapinių planas. Šios abi stovyklos buvo subordinuotos netoli Tilžės buvusiam 53 *oflagui*, kuris garsėjo žiauriomis karo belaisvių laikymo ir drausmės sąlygomis. 1943 m. pabaigoje Šilutėje buvo „Luftlager 6“, kuriame buvo laikomi internuotieji britai. Režimas šiek tiek sušvelnėjo. Šioje studijoje apie karo belaisvių aukas, taip pat žydų sušaudymus Rytų Prūsijos / Klaipėdos krašto teritorijoje nebus kalbama.

48 Darbininkų užsieniečių sąrašai ir jų būklės įvertinimas yra randamas Susirašinėjime tarp Rytų Prūsijos VDF valdybos (*DAP Gauwaltung*) ir Klaipėdos valdybos. *LCVA*, f. 645, ap. 2 ir 3 bylos.

49 An die Deutsche Arbeitsfront Gauwaltung Ostpreussen – Der Hauptbetriebsobmann der Stadverwaltung, 23. November 1942, Memel. *LCVA*, f. 645, ap. 3, b. 23, l. 5–5 apv.

50 Ibid., l. 5 apv.

51 Ištrauka iš *Abschrift der Kreis-Anordnung* Nr. 7/44 des Kreisobmannes der DAF vom 15. April 1944. *LCVA*, f. 645, ap. 3, b. 23, l. 8.

lenkų belaisviai arba lenkų darbininkai civiliai. Nepaisant jų darbo pigumo, buvo gana painūs įstatymai, reguliuojantys ūkininko/šeimininko elgesį su tokiais darbininkais: negalima su lenkais prie vieno stalo valgyti, negalima su jais privačiai kalbėtis, negalima jiems duoti knygų ar laikraščių, negalima jiems leisti dirbti drauge su moterimis ir daug kitų draudimų. Visa tai varžydavo, juolab kad ir pavydūs kaimynai gali greitai paskųsti apie draudimų nepaisymą.

Paimant į ūkio darbus kalinį iš kalėjimo (tai buvo plačiai praktikuojama), reikėjo pasirašyti specialius pasižadėjimus. Štai pavyzdys:

Einantis pareigas
Šilutės teismo direktorius Schwarze
Kaip laisvės atėmimo įstaigos prižiūrėtojas

Šilutė, 1939 m. liepos 22 d.

Atvyko kanceliarijos sekretorius Ewald Lauks iš Pagrynių ir paaiškino:

Aš prašiau dviem dienom – pirmadieniui ir antradieniui liepos 24 ir 25 d. 4 vyrų kalinių, kad nuimtų rugių derlių mano uošvės, našlės Elisabeth Makies, žemės sklype Ermalėnuose.
Aš esu pasiruošęs šį laiką neatlygintinai atlikti prižiūrėtojo funkcijas. Man išaiškintos tarnybinės pareigos ir elgesio su ginklu taisyklės...

Man paaiškinta, kad aš esu atsakingas už tai, kad nė vienas iš mano priežiūroje esančių kalinių neprisigers, nė minutės nepasišalins ar nekontaktuos su neįgaliotais asmenimis, nepaliks savo teritorijos, nepavogs įrankių, neatliks įstatymams prieštaraujančių veiksmų ir grąžins darbui pasibaigus visus jiems įduotus įrankius.

Bet kuri žala, kilusi dėl kalėjimo įstaigai arba tretiems asmenims, taip pat išlaidos, kilusios dėl kalinių pasišalinimo, kuriuos vėl reikės pagauti, gali teismo sprendimu būti priskirtos man ir iškart išskaičiuotos, jei bus įrodytas mano aplaidumas.

Tokiu būdu ponui E. Lauks buvo išaiškinta ir rankos paspaudimu jis žodžiu prisaikdintas.
Perskaityta, suprasta, pasirašyta.

Atliko (parašas)
Įkalinimo įstaigos prižiūrėtojas (parašas)

LCVA, f. 1573, ap. 1, b. 1, b. 309, l. 23–23 apv

Be panašių bendrų tarpusavio santykių reglamentavimo, visi darbininkai vokiečiai, ypač dirbusieji drauge su užsieniečiais, dar privalėjo nešioti DAF (*Deutsches Arbeit Front* – Vokietijos darbo frontas) ženkliukus, kurie akivaizdžiai demonstravo jų priklausymą Vokietijos reichui ir pilietybei. Šitaip paženklinti žmonės bendroje masėje atpažindavo vienas kitą ir privalėjo atitinkamai elgtis. Viename to skiriamojo ženklelio nešiojimo reglamente jo svarba pabrėžiama tokiu pavyzdžiu: kad *netyčia asmeniškai pasisveikindamas nepaspaustumėte rankos svetimšaliui.*[52]

[52] Ibid.

Laisvosios zonos klausimas

Uostas buvo ne tik pati svarbiausia Klaipėdos miesto infrastruktūros dalis, bet ir pati reikšmingiausia Lietuvai kaip valstybei. Klaipėdos uostas turėjo tarptautinį režimą, t. y. privalėjo leisti valstybėms, Tautų Sąjungos narėms, jų laivams, piliečiams ir prekėms lygiomis teisėmis juo naudotis. Iš pradžių, kol Lietuvos valstybė neturėjo savo prekybos bendrovių ir laivyno (visa ta infrastruktūra tik buvo pradėta kurti), jos pozicijos uoste buvo silpnos.

Uostą administravo specialiai sukurta uosto Direkcija. Ją sudarydavo trys asmenys: Lietuvos vyriausybės, Tautų Sąjungos ir Klaipėdos krašto direktorijos skirti atstovai. Direkcijai vadovavo pirmininkas. Ilgiausiai (1934–1939) Direkcijos pirmininku buvo Balys Sližys, jo rūpesčiu uostas buvo modernizuotas, pailgintos krantinės, pastatyti galingi kranai, intensyvesni tapo krovos darbai. Teisę registruoti atplaukiančius į uostą laivus turėjo autonominės valdžios subjektas – Klaipėdos valsčiaus teismas. Jūrų kolegijos (jūrų teismo) narius skirdavo Direktorija. Taigi uostas iš dalies priklausė Lietuvos Respublikos susisiekimo ministerijai, iš dalies uosto Direkcijai, o kai kurios funkcijos atiteko krašto Direktorijai. Šitokia funkcijų sklaida nebuvo naudinga uosto infrastruktūros plėtrai, neretai susikirsdavo skirtingi interesai.

Per laikotarpį, kai Klaipėdos kraštas ir uostas priklausė Lietuvai, Lietuvos vyriausybė negailėjo lėšų uosto plėtrai (krantinių, molų, sandėlių, saugyklų ir muitinės statybai, moderniai krovos įrangai, įplaukų gilinimui ir kitiems poreikiams). 1923–1938 metais uostui išlaikyti ir plėsti valstybės iždas išleido 41,7 mln. Lt, o pajamos per tą laiką buvo kuklios – gauta iki 11 mln. Lt. Konstatuojama, kad valstybės investicijos uosto perspektyvai siekė 30,7 mln. Lt.[53] Agrarinei Lietuvos ekonomikai tokios sumos buvo nelengva našta. Tačiau siekimas sukurti savo laivininkystės bendroves, prekybos laivyną, konceptualizuoti jūrų teisę ir integruoti Klaipėdos uostą kaip Lietuvos uostą į tarptautinę laivininkystės sistemą buvo to vertas. 1939 metų pradžioje su Lietuvos vėliava jau plaukiojo 11 prekybos laivų[54], aptarnaujančių didesnę Lietuvos užsienio prekybos dalį – Lietuvos Respublika tuo metu prekiavo su 47 valstybėmis. 1938 m. Klaipėdos uosto apyvarta sudarė per 70 procentų visos Lietuvos užsienio prekybos. Kas savaitę nuolatine linija Klaipėda–Antverpenas–Roterdamas plaukiojo refrižeratoriai, gabendami eksportuojamą *Maisto* ir *Pienocentro* produkciją.

Klaipėdos uosto praradimas 1939 m. kovą sukrėtė visą Lietuvos ekonomiką. 1938 m. per Klaipėdos uostą Lietuva eksportavo 77 % savo eksporto ir įsivežė 65 % importo. Per uostą daugiausia buvo eksportuojama žemės ūkio produktų (48 %), miško medienos, celiuliozės, faneros ir kt. medžiagų (47 %). Per Klaipėdos uostą taip pat ėjo miško medžiagos, daugiausia popiermedžio, tranzitas iš Suomijos, Rusijos, Švedijos. Popiermedis sudarė 80 % viso Lietuvos

---

[53] Klaipėdos uosto direkcijos metinė apyskaita 1937 metams. Klaipėda, [1938], p. 9; Merkys, V. Susisiekimas per Klaipėdos uostą istorinėje perspektyvoje. *LCVA*, f. 386, ap. 1, b. 1127, l. 119.

[54] Tai buvo: šeši akcinės laivininkystės bendrovės *Lietuvos Baltijos Lloydas* laivai (*Panevėžys, Kaunas, Šiauliai, Marijampolė, Utena, Kretinga*), klaipėdiškio verslininko Martyno Reišio privačios laivininkystės b-vės *Sandėlis* du laivai (*Nida* ir *Venta*), taip pat ir Švederskio ir Ko (*Schwedersky u. Co.*) bendrovės trys laivai (*Friesland, Gotland* ir *Holland*).

tranzito.[55] Netekusi uosto, Lietuva kartu neteko daugiau kaip 180 mln. litų[56], per šešiolika metų investuotų į viso Klaipėdos krašto ekonominės infrastruktūros plėtrą.

1939 m. kovo 22 d. Berlyne pasirašytos Sutarties *Dėl Klaipėdos krašto perleidimo* 3 straipsnis numatė įkurti laisvąją zoną Klaipėdos uoste:

> *Kad būtų atsižiūrėta ūkinių Lietuvos interesų, Lietuvai bus įsteigta Klaipėdoje laisvo uosto zona. Detalės bus atskirai nustatytos, vadovaujantis pridėto prie šios sutarties Priedo pagrindais* [žr. 3 priedą].

Priedą sudaro dvi dalys.

Pirmosios dalies preambulėje sakoma:

- ligšiolinis Lietuvos valstybinis turtas uoste pereina Reicho nuosavybėn ir jo valdymą perima Vokiečių uosto valdyba;
- Lietuvos ir Vokietijos vyriausybių sutarimu bus įsteigta Klaipėdos uosto bendrovė, kurioje vyraujančioji kapitalo dalis bus lietuviška;
- dėl uosto įrengimų Klaipėdoje privatinės nuosavybės teisės perleidimo ir naudojimo sąlygų bus sudaryta atskira sutartis. Numatomoje sutartyje turi būti sutarta dėl tokių nuostatų:
    - pakankamo dydžio vandens ir žemės plotų bei įrengimų naudojimui nuomos 99 metų laikotarpiui[57];
    - nustatyta, kiek ir kaip naudotis uosto įrengimais bendro susisiekimo reikalais;
    - Klaipėdos uosto bendrovė, perimdama jai išnuomotinai perleistus plotus bei įrengimus, turi garantuoti jų eksploataciją ir užlaikymą;
    - uosto rinkliavos imamos Klaipėdos uosto bendrovės naudai;
    - ir – svarbiausia nuostata: atsižvelgiant į Lietuvos vyriausybės investicijas uosto plėtrai, nuoma bus laikoma atlyginta.

Antrojoje *Priedo* dalyje buvo duotos savotiškos garantijos, jog Klaipėdos uosto bendrovei bus suteiktos nemažos mokesčių lengvatos, įrengtos laisvos veiklos sritys, numatyta palanki muitų kontrolė, patogus susisiekimas tarp Lietuvos ir laisvųjų sričių, ir pažadėta, kad visi ginčijami klausimai bus išspręsti vadovaujantis palankumo [Lietuvai] principais.[58]

Šiuose *Prieduose* numatyti *Uosto dėsniai* sukėlė dideles specialistų – teisininkų, uostininkų ir politikų – diskusijas. Mat įsigaliojus kovo 22 d. Sutarčiai, Klaipėdos uosto tarptautinis režimas nustojo veikęs. Jūrų teisės atžvilgiu Klaipėdos uostas galėjo būti laikytinas Vokietijos nacionaliniu atviru uostu, kuriam taikytinas bendrasis tarptautinės jūrų teisės režimas. Tad kokia turėjo būti laisvosios (t. y. lietuviškos) zonos teisinė padėtis? Derėjo nustatyti, kiek tarptautiniai uostų laisvųjų zonų nuostatai gali būti taikytini Klaipėdos uosto laisvajai zonai. Kitas esminis ir

---

[55] Vaskela, G. *Lietuva 1939–1940 metais.* Kursas į valstybės reguliuojamą ekonomiką. Vilnius: LII, 2002, p. 18–19.

[56] Žostautaitė, P. Ekonominė-socialinė padėtis Klaipėdos krašte 1923–1939 m. // *LIM*, 1985. Vilnius, 1986, p. 48.

[57] Autorės pastaba: 99 metų laikotarpio nurodymas – tai tik tokia žemės valdymo forma.

[58] Priedas prie 1939 m. kovo 22 d. Lietuvių-Vokiečių sutarties 3 straipsnio. *LCVA*, f. 383, ap. 8, b. 967, l. 158–159.

principinis klausimas – zonų režimo[59] (siaurasis ar platusis) nustatymas. Svarbus buvo ir uosto įrengimų, žemės bei vandens plotų paskyrimas laisvajai zonai, transportavimas jais ir t. t.

Visus šiuos ir kitus su laisvąja uosto zona susijusius klausimus buvo numatyta aptarti bendrose derybose su vokiečių ekspertais. Derybos dėl laisvosios zonos vyko keliais etapais.

1939 m. balandžio 20 d. buvo sudaryta Lietuvos Respublikos derybų delegacija:[60]

Pirmininkas – Ekonominio departamento direktorius Jonas Norkaitis.

Nariai:

prekybos atašė Berlyne Stasys Kuzminskas;
veterinarijos departamento direktorius Stasys Jankauskas;
Prekybos, pramonės ir amatų rūmų sindikas Petras Baltuška;
Žemės banko valdytojas Kazys Radušis;
Lietuvos banko prokuristas prof. A. Rimka;
Susisiekimo ministerijos inspektorius Jonas Augustaitis;
Vytauto Didžiojo universiteto docentas Tadas Petkevičius.

Delegacijos ekspertais buvo paskirti:

Vidaus reikalų ministerijos referentas T. Alekna;
Žemės banko Klaipėdos skyriaus direktorius Petras Šernas;
Lietuvos banko Klaipėdos skyriaus direktorius Vytautas Statkus;
Klaipėdos krašto Gubernatūros patarėjas Martynas Brakas.

Delegacijos sekretoriai:

Užsienio reikalų ministerijos referentas J. Montvila;
Pasiuntinybės Berlyne sekretorius Jonas Jablonskis.

Berlyne prasidėjusias derybas Martynas Brakas vėliau apibūdino taip: *buvo kuriamas visiškai naujas darinys, apie kurį neturėjome jokio supratimo.*

Atitinkama *Sutartis dėl laisvo uosto zonos įrengimo Lietuvai Klaipėdoje (Lietuvos-Vokietijos laisvo uosto sutartis)* buvo pasirašyta Berlyne 1939 m. gegužės 20 d. Iš Vokietijos reicho pusės ją pasirašė Reicho užsienio ministras Joachimas Ribentropas ir Pasiuntinybės referuojantis patarėjas Užsienio reikalų ministerijoje Karlas Šnurė (*Schnurre*), iš Lietuvos Respublikos – LR užsienio reikalų ministras Juozas Urbšys ir Ekonominio departamento direktorius Jonas Norkaitis.[61]

Sutartyje yra 30 straipsnių, jie labai detaliai reglamentavo visas uosto infrastruktūros dalis ir jų veiklą. Tačiau pradėjus realiai dirbti, kilo daug neaiškumų.

---

59 Siaurasis laisvųjų zonų režimas skiriasi nuo plačiojo laisvųjų zonų režimo tuo, kad pirmojoje zonoje atvykusios prekės negali būti perdirbamos taip, kad iš esmės pasikeistų; t. y. prekės tokioje zonoje gali būti tik rūšiuojamos, pakuojamos, džiovinamos ir pan.; tai reiškia, kad tokioje zonoje neleidžiama jokia gamybinė veikla. Plačiojo režimo laisvojoje zonoje atvykusios prekės gali būti iš dalies ar visiškai perdirbamos ir be jokių tiesioginių ar specialių muitų eksportuojamos toliau. Tokioje zonoje leidžiamos [steigti] įmonės ir gamybinė veikla.

60 Informacija užsienio reikalų ministrui 1939 04 24. *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 1104, l. 44.

61 Šios Sutarties ratifikacijos dokumentais buvo pasikeista tik 1939 m. lapkričio 2 d. Ši data labai svarbi laisvojo uosto funkcionavimui, nes Sutarties 30 straipsnis apibrėžė, jog ji įsigali tik *pasikeitus ratifikacijos dokumentais*. Todėl galima teigti, kad laikas nuo gegužės iki lapkričio yra uosto steigimo laikotarpis.

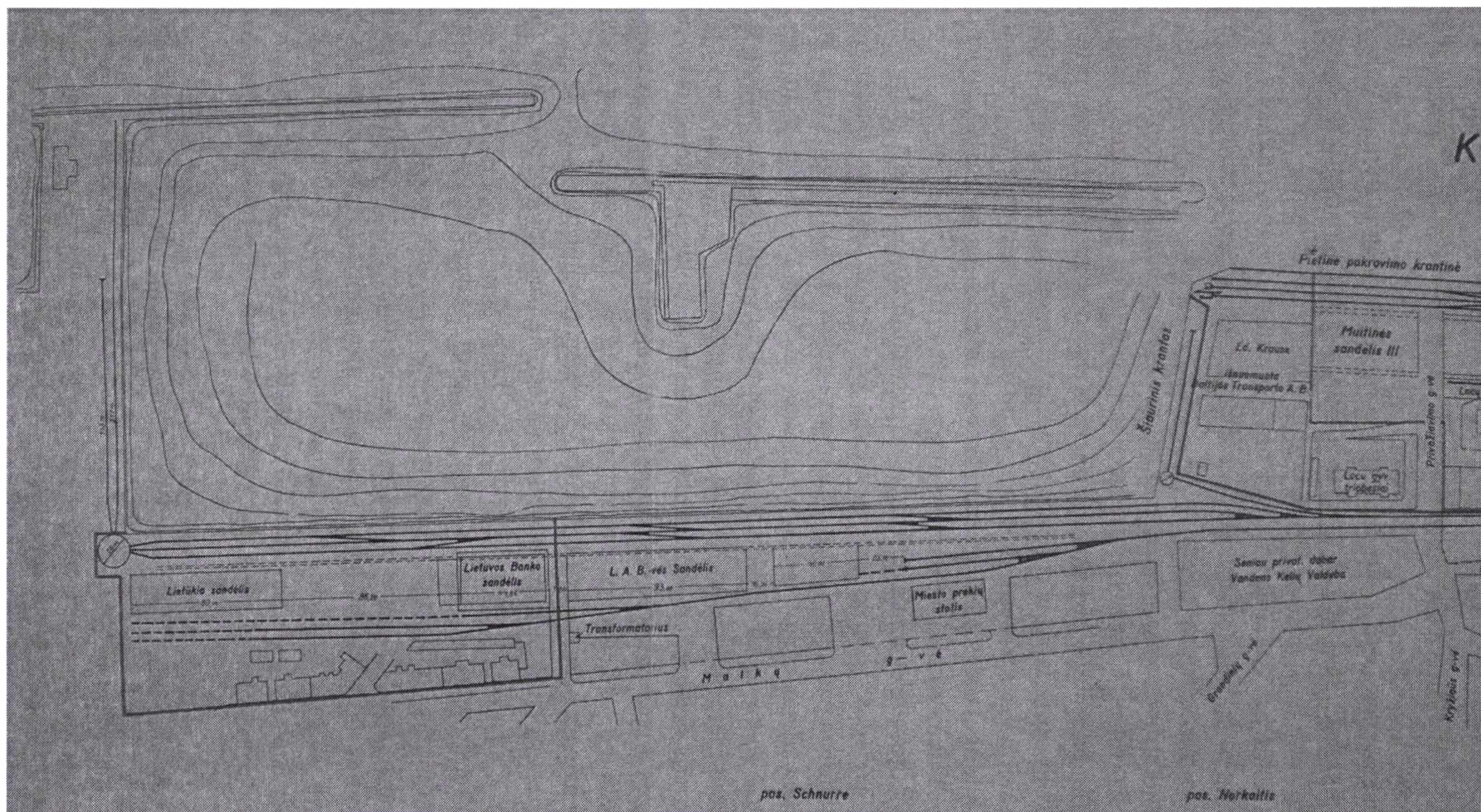
Drauge su *Sutartimi* 1939 m. gegužės 20 d. buvo pasirašyti ir papildomi, „slaptieji", dokumentai:

1. Konfidencialus *Protokolas apie Lietuvos banko agentūros įsteigimą laisvojo uosto zonoje Klaipėdoje.*[62]
2. Neskelbtinas Lietuvos delegacijos pirmininko patvirtinimas Vokietijos delegacijos pirmininkui, kad derybų metu susitarta dėl: sudarysimos Nuomos sutarties ir steigsimos Klaipėdos uosto bendrovės sutarties turinio.
3. Neskelbtinas Vokietijos delegacijos pirmininko patvirtinimas Lietuvos delegacijos pirmininkui, kad susitarta dėl aukščiau minėtų sutarčių turinio.
4. Neskelbtina *Nuomos sutartis.*
5. Neskelbtina *Klaipėdos uosto bendrovės su aprėžta atsakomybe sutartis*[63] [žr. 2 priedą].
6. Neskelbtinas Vokietijos delegacijos pirmininko priminimas Lietuvos delegacijos pirmininkui apie projektą pietinėje Klaipėdos miesto dalyje, prie Smeltės, įrengti laisvojo uosto zoną ir sudaryti technikinę komisiją tam reikalui išspręsti.
7. Neskelbtinas Lietuvos delegacijos pirmininko patvirtinimas Vokietijos delegacijos pirmininkui dėl projekto įrengti laisvojo uosto zoną pietinėje Klaipėdos miesto dalyje ir technikinės komisijos sudarymo.
8. Vokietijos delegacijos pirmininko patvirtinimas Lietuvos delegacijos pirmininkui, kad pažadas laisvojo uosto zonoje Vokietijos lėšomis pastatyti Klaipėdoje dar reikalingus pastatus (Lietuvos biurams, geležinkelio ryšiams) ir kai kuriuos įrengimus bus įvykdytas. Taip pat kaip pakaitas už *Sandėlio* sandėlį, esantį už laisvojo uosto zonos Lietuvai ribų, Vokietijos lėšomis bus atitinkamai perstatyti laisvojo uosto zonoje Lietuvai esantys *Eduard Krauze sandėliai.*
9. Lietuvos delegacijos pirmininko pranešimas Vokietijos delegacijos pirmininkui apie gautą patvirtinimą dėl reikalingų pastatų statybos.
10. Vokietijos delegacijos pirmininko raštas Lietuvos delegacijos pirmininkui, patvirtinantis susitarimą dėl darbo jėgos naudojimo nuostatų.
11. Lietuvos delegacijos pirmininko atsakymas Vokietijos delegacijos pirmininkui, kad gavo raštą dėl darbo jėgos naudojimo nuostatų.
12. Neskelbtinas Vokietijos delegacijos pirmininko pranešimas Lietuvos delegacijos pirmininkui, kad per derybas dėl laisvojo uosto zonos Lietuvai įrengimo Klaipėdoje negalėjo būti galutinai sutvarkyti kai kurie Lietuvos delegacijos iškelti klausimai. Derybas šiais klausimais numatoma atnaujinti birželio mėnesio pradžioje. Tose derybose svarstytiniems klausimams rekomenduojami šie klausimai: Susitarimas dėl pašto ir telefono susisiekimo; dar tvarkytini kai kurie muito, apsistojimo ir apsigyvenimo reikalai; vienas kitas Vokietijos-Lietuvos vidaus laivininkystės klausimas.

---

62 Protokolo preambulė: Lietuvos ir Vokietijos vyriausybės susitarė, kad Lietuvos bankas laisvojo uosto zonoje steigia ir išlaiko agentūrą, kuri su savo tarnautojų personalo pagalba atlieka vien bankines operacijas susisiekimui iš Lietuvos į trečią valstybę, respektyviškai iš trečios valstybės į Lietuvą aptarnauti. – Šiai institucijai buvo taikomi Vokietijos devizų įstatymų nuostatai.

63 Žr. Knygos priedus.

Laisvosios zonos schema (1)

Laisvosios zonos schema (2)

Visuose diplomatiniuose dokumentuose buvo nuolat pabrėžiama, kad Vokietija ir šiuos klausimus svarstysianti *palankiai*, siekdama rasti Lietuvos *ūkiškus interesus* visiškai patenkinantį sprendimą.

Šių gegužės 20 d. pasibaigusių derybų diplomatinė dokumentacija yra gausi.[64] Dokumentai, kurie buvo neskelbtini, t. y. realiai žinomi labai ribotai diplomatų ir valdininkų aplinkai, vargu ar galėjo padėti realizuoti pagrindines numatytas laisvosios uosto zonos kūrimo ir funkcionavimo nuostatas.

Trumpai paanalizuokime *Nuomos sutartį*. Ją sudaro 18 paragrafų. Pasirašo Prūsijos (Uosto valdyba), oberprezidento (Vandens kelių direkcija) Karaliaučiuje atstovaujamos, toliau vadinamos *Uosto valdyba*, atstovas ir Klaipėdos uosto bendrovės atstovas. *Nuomos sutartis* apibrėžia, kad laisvojo uosto zonai skiriami du plotai (šiaurinė ir pietinės zonos) su ten esančiais trobesiais, įtaisymais ir įrengimais. Jie apėmė pusę krantinės prie naujojo prekybos baseino su *Lietūkio, Maisto*, Lietuvos banko sandėliais ir prieplaukomis, muitinę, jos kiemą, locų bokštą ir kt. pastatus.

Sutartis įpareigojo, kad Lietuva ir Vokietija lygiomis dalimis sudarys technikinę komisiją, kuri numatys statytinus pastatus, reikalingus uosto veiklai. Dėl papildomų plotų, pastatų arba įtaisymų numatyta galimybė tartis atskirai. Ketvirtas sutarties straipsnis nustatė, kad *atsižvelgiant į Lietuvos Respublikos savo laiku padarytas išlaidas uoste, nuoma už perleistinus bendrovei plotus laikoma sumokėta.* Bendrovei palikta teisė prireikus papildomai išsinuomoti plotus, pastatus ar reikalingus įrenginius. Bendrovė turi teisę savo reikmėms gaminti elektrą. Penkioliktas straipsnis numatė, kad Bendrovės užrašai ir vieši skelbimai išnuomotame plote bus rašomi lietuvių ir vokiečių kalbomis. Nuomos sutartis numatė ir kitas smulkmenas – teikti statistines žinias, locų apmokėjimo tarifus, derinti tranzitinį judėjimą ir pan.

Pagrindinės laisvojo uosto nuostatos buvo legitimuotos *Klaipėdos uosto bendrovės su aprėžtos atsakomybės sutartimi.* Tai yra labai detali aštuonių dalių, 17 paragrafų sutartis. Patvirtinamas oficialus bendrovės vardas ir veiklos tikslas – „Klaipėdos uosto bendrovė su aprėžta atsakomybe" Klaipėdoje. Ši verslo įmonė perima uosto įrengimų, perkrovimų ir sandėlių įtaisymų laisvojo uosto zonoje valdymą, veikimą ir nuolatinį išlaikymą. Pagrindinis kapitalas nustatomas 100 000 RM (jį sudarė Lietuvos 60 tūkstančių markių ir Vokietijos 40 tūkstančių markių įnašai). Nustatoma valdymo piramidė: Bendrovės valdyba, Administracijos taryba; apibrėžiamos Bendrininkų susirinkimo teisės ir veiklos reglamentas; nustatoma Bendrovės likvidavimo

[64] 1939 m. gegužės 20 d. Berlyne buvo pasirašytas visas paketas kitokių diplomatinių dokumentų, su laisvąja uosto zona tiesiogiai nesusijusių. Tai: 1. Lietuvos-Vokietijos prekių apyvartos sutartis, panaikinusi 1936 m. rugpjūčio 5 d. analogišką sutartį; ši sutartis turėjo daug priedų ir papildomų protokolų; 2. Lietuvos-Vokietijos sutartis dėl mokėjimų, kylančių iš prekių apyvartos; 3. Protokolai dėl kapitalų judėjimo ryšyje su Klaipėdos krašto prijungimu prie Vokietijos reicho; 4. Mažojo pasienio susisiekimo sutartis, ją sudarė 38 straipsniai; ši sutartis turėjo būti ratifikuota; drauge patvirtinti Lietuvos-Vokietijos sienai pereiti vietų sąrašai ir neskelbtini baigiamieji protokolai.

Įdomu, kad Lietuvos spauda apsiėjo tik paminėjimu, jog pasirašyta *ūkiška sutartis* su Vokietija. Jokių papildomų komentarų nerandame nė viename laikraštyje. Prasprūdo nepastebėta ir galimybė po šių sutarčių pasirašymo susigrąžinti konfiskuotą visuomeninių organizacijų ir švietimo įstaigų turtą, likusį Klaipėdos krašte. Vienintelė detalė, į kurią skaitytojas galėjo atkreipti dėmesį – J. Urbšys su žmona po tokios gausybės dokumentų pasirašymo buvo pakviesti į teatrą.

tvarka: Bendrovės likvidavimo atveju po likvidavimo sumos bus išdalintos tarp bendrininkų pagal pagrindinių įnašų santykį [niekur neteko girdėti ar matyti dokumentų, liudijančių, kad Bendrovė buvo likviduota laikantis šių nuostatų – A. A.].

Labai svarbus būsimam laisvojo uosto funkcionavimui buvo darbo jėgos panaudojimas, dėl kurio buvo laikomasi žodinio susitarimo, įforminto nota. Šis dokumentas[65] pateikiamas ištisai:

Vokietijos Delegacijos
Pirmininkas
Dr. K. Schnurre

Lietuvos Delegacijos Pirmininkui Ponui
Ministerijos Direktoriui
J. Norkaičiui

Berlynas, 1939 m. gegužės 20 d.

Pone Pirmininke,

Atsižvelgdamas į šiandien pasirašytą sutartį tarp Vokietijos Reicho ir Lietuvos Respublikos apie laisvojo uosto zonos Lietuvai įrengimą Klaipėdoje, turiu garbę patvirtinti sekantį mūsų susitarimą:

Klaipėdos uosto bendrovė ir laisvojo uosto zonoje tos Bendrovės leidimu tik Lietuvos tranzito reikalams veikiančios prekybos ir laivininkystės įmonės turi teisę be Vokietijos Darbo tvarkymo įstaigų ar Vokietijos Svetimšalių policijos įstaigos leidimo samdyti ir duoti darbo Lietuvos piliečiams, darbininkams, kurie turi nuolatinę gyvenamąją vietą arba paprastai gyvena Lietuvoje ir kurie baigę kasdieninį savo darbą paprastai vėl į ten grįžta.

Dėl darbo sąlygų šitoms darbo jėgoms gali laisvai susitarti darbo davėjai ir ėmėjai. Minėtos darbo jėgos kai dėl atlyginimo už darbą, paliuosuojamos nuo Vokietijos atlyginimo ir pajamų mokesčio. Jos priklauso ne Vokietijos socialiniam ir nuo nedarbo draudimui, bet Lietuvos socialiniam draudimui ir globai.

Visi kiti klausimai, susiję su minėtų darbo jėgų įvažiavimu (užrakintuose vagonuose ar traukinių dalyse), apsigyvenimu ir užsiėmimu bus sutvarkyti atskirais susitarimais. Be to, bus rūpinamasi, kad sakytoms darbo jėgoms būtų leista pagrįstais atsitikimais įžengti į Vokietijos Reicho teritoriją už laisvo uosto zonos ribų.

Klaipėdos uosto bendrovė ir 1 posme paminėtos įmonės turi teisę laisvai be Vokietijos Darbo tvarkymo įstaigų leidimo samdyti ir atleisti Lietuvos piliečius darbininkus, kurie turi gyvenamąją vietą ar paprastai gyvena Vokietijos Reiche. Įmonės, kurios duos minimoms darbo jėgoms darbą, apie jų priėmimą resp. atleidimą turi nedelsdamos pranešti atitinkamai Vokietijos darbo įstaigai. Šiaipjau šitiems darbininkams taikomi Vokietijos nuostatai.

Jeigu šitą susitarimą praktiškai bevykdant susidarytų sunkumų, tai abi Vyriausybės tarsis dėl reikiamų papildymų.

Šitas sutvarkymas galioja ligi 1941 m. gruodžio mėn. 31 dienos ir tyliu sutikimu pratęsiamas kiekvieną kartą sekantiems metams, jei ketvirtį metų prieš jam pasibaigiant nuo jo nebus atsisakyta.

Šis notų pasikeitimas sudaro šiandien pasirašytos Lietuvos-Vokietijos laisvojo uosto sutarties dalį.

Priimkite, Pone Pirmininke, mano aukštos pagarbos pareiškimą.

Vokietijos Delegacijos Pirmininkas

[65] Dokumentų rinkinys. Mažosios Lietuvos istorijos muziejus. Inv. Nr. JS-800, p. 22.

Kad laisvojoje zonoje nors minimaliai normaliai pradėtų vykti darbas, prireikė papildomos reglamentacijos ir instrukcijų. Todėl 1939 m. birželio 1 d., finansų ministro siūlymu, Ministrų taryba sudarė dar vieną komisiją deryboms su vokiečiais dėl Klaipėdos uosto laisvosios zonos. Komisijos pirmininku buvo paskirtas Susisiekimo ministerijos inspektorius Jonas Augustaitis, komisijos nariai: Klaipėdos krašto gubernatūros patarėjas Martynas Brakas, Klaipėdos uosto kapitonas Adomas Daugirdas, Klaipėdos uosto muitinės viršininkas Pranas Vainauskas ir AB *Baltijos Lloydas* atstovas Jokūbas Sližius.[66]

Su komisija į Berlyną išvyko ir nemažas būrys ekspertų. 1939 m. rugpjūčio 3 d. Ministrų taryba jau galėjo patvirtinti papildomus susitarimus dėl laisvosios zonos Klaipėdos uoste: susitarimas pašto reikalu su nota; susitarimai telefono ir telegrafo, laivininkystės, maisto dalykų įvežimo, [komandiruotųjų] apsistojimo, devizų ir muitų reikalais; taip pat notą dėl Lietuvos piliečių ir prekių laisvojoje zonoje teisinės būklės.

Kartu su laisvosios zonos legitimacija buvo siekiama ratifikuoti naujai parengtas *Sutartis tarp Lietuvos Respublikos ir Vokietijos Valstybės dėl geležinkelių ir inventoriaus perdavimo.*[67] Visi šie paminėti dokumentai sudarė laisvojo uosto praktinio funkcionavimo teisinę bazę.

Pats laisvasis uostas formaliai buvo atidarytas tik 1940 metų pradžioje. Derybos taip ilgai tęsėsi dėl to, kad, Martyno Brako teigimu, *derybininkams nebuvo lengva surasti tokiam naujoviškam kūriniui tinkamiausią veiklos formą.*[68]

Į laisvojo uosto valdymo reikalus aktyviai kišosi Rytų Prūsijos gauleiteris Erichas Kochas. Antai sužinojęs, kad Vytautas Statkus, Bendrovės valdybos narys, Lietuvos ekonominės delegacijos derybose su vokiečiais narys, atsisakė direktoriaus pareigų, o vietoj jo svarstoma Vlado Grudzinsko, *Lietuvos Baltijos Lloydo* įgaliotinio Klaipėdoje, *Maisto* bendrovės Klaipėdoje direktoriaus, kandidatūra, gauleiteris telefonu prašė Lietuvos generalinio konsulo Leopoldo Dymšos pranešti Lietuvos vyriausybei: Vlado Grudzinsko kandidatūra šiam postui vokiečiams *esanti nepageidautina*, jiems su juo *bendradarbiauti būtų beveik neįmanoma.*[69]

Nepaisant tiek Karaliaučiaus, tiek Klaipėdos biurokratų kišimosi, lietuviškajai uosto bendrovei pavyko sukomplektuoti patikimų, profesionalių darbuotojų komandą. Čia dirbo Martynas Brakas, reikalų vedėju – žurnalistas Hermanas Dugnius, teisininku Hermanas Tumas, visi jie buvo Lietuvos optantai, bei kiti patikrinti ir lojalūs Lietuvai valdininkai.

---

66 Informacija Ministrų kabinetui. *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 1104, l. 36; MT 1939 06 01 posėdžio protokolas. *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 1080, l. 106.

67 1939 08 05 Pranešimas užsienio reikalų ministrui. *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 1104, l. 25.

68 M. Brako autobiografija. *BRLAI MBF*, b. 22.

69 Konfidencialus L. Dymšos pranešimas URM politikos departamentui 1939 08 08. *LCVA*, f. 927, ap. 4, b. 3802, l. 3. – Su Vl. Grudzinsku vokiečiai sąskaitas suvedė vėliau – suėmė 1941 m. Kaune ir išsiuntė į Štuthofą.

Hermanas Dugnius

Tel. 2311 — Klaipėda, 1939 m. birželio 2 d.

Molkenstr. 5a

55

Gerbiamam

Ponui Generaliniam

Sekretoriui Masalaidžiui.

Ponas Dr. Gailius, vakar išvykdamas gydytis, nebegalėjo užeiti Tamstai ir pavedė man perduoti Tamstai savo sveikinimus. Taja proga turiu garbę prisistatyti Tamstai, Aukštai Gerbiamasis, ir aš juo labiau tikėdamas, kad Tamsta jau iš p. Gailiaus būsi informuotas.

Mano tarnyba Krašto Direktorijoje baigėsi ir man bus reikalinga vieta, kurioj aš kaipo lietuvis dirbti galėčiau. Turėdamas namelį Klaipėdoje, labai pageidaučiau gauti paskyrimą steigiamojoje nafto Bendrovėje, jos valdyboje.

Malonėkite šitą mano prašymą paremti, jei reikia, perduoti atitinkamai vietai. Ponas Dr. Gailius remia mano prašymą, tikiu šį paremos ir ponas Lietuvos Komisaras Klaipėdoje, per kurio rankas šį raštą siunčiu.

Reiškiu tikros pagarbos

H. Dugnius

LCVA, f. 1493, ap. 1, b. 51, l. 55

Jo Ekscelencijai
Ponui Užsienių Reikalų Ministeriui.

Teisininko ir Ped. Inst. lektoriaus
Hermano Tumo, gyv. laikinai
Panevėžyj, Ped. Institutas,

Prašymas.

Pagal 1939 m. kovo mėn. sudarytą tarp Vokietijos ir Lietuvos valstybių sutartį ir dabar vykstančias prekybos derybas numatoma Klaipėdos uoste įrengti laisvąją uosto zoną Lietuvos prekybai varyti, įsteigiant tam tikslui prekybinę bendrovę.

Nuolankiai prašyčiau, Jo Ekscelenciją, Poną Ministerį, sutikti, jeigu galimybės būtų, tarpininkauti keliamoj bendrovėje gauti jūriskonsulto arba kitą atatinkamą tarnybą, kadangi noriu, tarp kitako, savam gimtame krašte, ant kiek sąlygos leis, savo tautiečių tarpe tolyn pasidarbuoti.

Kaunas,
1939 m. gegužės mėn. 6 d.

H. Tumas.

LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2180, l. 172

Minėtoji uosto zona buvo tapusi Lietuvos teritorija nacistinėje apsuptyje. Ant aukšto stiebo plevėsavo trispalvė. Kai kurių amžininkų teigimu, Lietuvos vėliava rytais būdavo pakeliama, vakarais – nuleidžiama. Neaišku, ar šis ritualas buvo kaip nors legitimuotas. Teritorijoje buvo lietuviška muitinė, įvairios įstaigos, o susisiekimas su Lietuva vyko specialiais traukiniais. Laikui bėgant buvo ketinama pastatyti ir geležinkelio stotį.

Uosto darbus vykdė tik lietuviai darbininkai. Jie beveik visi buvo apgyvendinti Kretingoje, į darbą ir iš jo vežami užplombuotais vagonais iš Bajorų geležinkelio stotelės. Darbininkai neturėjo leidimo laisvai lankytis Klaipėdos mieste, kuris buvo už tvoros. Tokius leidimus turėjo

tik Uosto bendrovės ir kai kurių kitų įstaigų tarnautojai, iš Lietuvos atvykę ekspertai ar tie keletas, kurie gyveno Klaipėdos mieste. Visi jie Vokietijoje buvo *svetimšaliai,* atvykę su Lietuvos užsienio pasais.

Paviršutiniškai žiūrint, padėtis uoste neturėjo būti itin sudėtinga. Tačiau į kai kuriuos kasdienio gyvenimo ir darbo laisvojoje zonoje aspektus pažvelkime giliau. Pvz., kaip buvo reglamentuotos darbininkų, Lietuvos piliečių, kurių gyvenamoji vieta buvo Lietuvoje ir kurie, baigę savo kasdienį darbą, paprastai vėl ten sugrįžta, maitinimosi ir sienos kirtimo sąlygos. Būtent:

1. į laisvojo uosto zonas be muito jie gali atsigabenti paruoštus valgyti mažus maisto produktų atsargos kiekius vienai dienai ir vienam asmeniui;[70]

2. tie patys asmenys į laisvojo uosto zonas be muito gali pasiimti su savimi tabako praplėštose pakuotėse, jeigu tabako kiekis nėra didesnis už tą, kuris yra reikalingas vienam rūkančiam žmogui per dieną.[71]

Jeigu minėti asmenys atvyksta ilgesniam laikui, maisto gali atsigabenti tokiam dienų skaičiui, kiek reikės, bet tabako – ne daugiau kaip savaitei. Šiuo atveju Vokietijos muitinės pažymės atsigabenamus kiekius *sienos perėjimo kortelėse*[72] (arba, jeigu reikės, bus išduodamos *ypatingos kortelės*).

Šie reikalavimai, kuriuos vokiečiai vadino *nuolaidomis*, galiojo ir Lietuvos valdžios įstaigų valdininkams bei tarnautojams, kurie dirbo laisvojo uosto zonose, o jų gyvenamoji vieta buvo Lietuvoje; jie sieną pereidavo pagal *tarnybos liudijimą*.[73]

Atskirais susitarimais su Vokietijos įstaigomis laisvojo uosto zonose buvo leista įrengti valgyklą-krautuvę (*Kantine*), kurios veikla taip pat buvo griežtai reglamentuota. Joje galėjo būti parduodami tik valgymui paruošti produktai, kuriuos reikėjo suvartoti vietoje. Pardavinėti alkoholinius gėrimus ir tabako gaminius buvo draudžiama. Valgykla-krautuve naudotis galėjo asmenys, kurie turėjo sienai pereiti korteles, tarnybos liudijimą arba specialų Uosto bendrovės leidimą. Šių leidimų galiojimas privalėjo atitikti būtiną užsiėmimo zonoje laiką.

Sprendžiant dirbančių laisvojoje zonoje žmonių maitinimo(-si) klausimus, buvo reglamentuotos net maisto normos vienam asmeniui per vieną dieną: duona – 700 g, bulvių – 500 g, mėsos, dešrų, lašinių, kumpio – 400 g, sviesto – 150 g, kiaušinių – 3 vnt., pieno, virinto, ar kt. nealkoholinių gėrimų – pusantro ltr., cukraus – 50 g, daržovių, vaisių – 750 g, sūrio – 150 g. Šitos maisto normos buvo neapmuitinamos.[74] Dėl kitų maisto produktų ar kitokio kiekio derėjo tartis atskirai.

---

70 Paruoštais valgyti buvo laikomi tik tie maisto produktai, kurie be tolesnio paruošimo yra tinkami žmogui maitintis.

71 Didžiausias vienos dienos vieno asmens kiekis buvo laikomas: cigarų 2 vnt. arba cigarečių 15 vnt., arba rūkomojo tabako 50 gramų ir popieriaus cigaretėms 50 lapelių vienoje knygelėje.

72 *Sienai pereiti kortelė* buvo oficialus dokumentas, atleidžiantis nuo bendros paso ir vizos prievolės, pereinant Vokietijos-Lietuvos sieną. Ji galiojo ne ilgiau kaip vienerius metus ir buvo išduodama laisvosios zonos darbininkams. Kortelėje buvo nurodyti sienos perėjimo punktai, su ja buvo galima laikinai apsistoti Klaipėdos mieste ir apskrityje, išskyrus sritis, į kurias negali eiti svetimšaliai.

73 *Tarnybos liudijimas* – analogiškas dokumentas kaip *sienai pereiti kortelė*, tik išduodamas Lietuvos valdžios įstaigų valdininkams ir tarnautojams.

74 Lietuvos Respublikos ir Vokietijos reicho 1939 m. gegužės 20 d. Sutarties dėl laisvo uosto zonos įrengimo Lietuvai Klaipėdoje priedai // *VŽ,* 1939 11 16, Nr. 677, p. 703–706.

Klaipėdos Uosto bendrovės personalas 1939-1940 metais
Stovi viršutinėje eilėje iš kairės: direktorius Martynas Brakas, uosto kapitonas Adomas Daugirdas, priežiūros tarybos narys Jonas Augustaitis, prokuristas Meier, reikalų vedėjas Hermanas Dugnius, ekonomistas A. Stulpinas.
Asmeninė kolekcija

1940 metų pavasarį buvo sumanyta laisvąjį uostą perkelti į pietinę Klaipėdos miesto dalį, ties Nemuno žemupiu (prie Smeltės). Šiuo reikalu Lietuvos vyriausybė nusprendė sudaryti technikinę komisiją iš Užsienio reikalų, Susisiekimo ir Finansų ministerijų atstovų, pirmininku paskiriant Susisiekimo ministerijos atstovą Joną Augustaitį.[75] Atitinkamą skaičių atstovų į šią komisiją turėjo paskirti ir vokiečių pusė. Kuo baigėsi šio klausimo sprendimas, dėl duomenų stokos negalime pasakyti. Beveik nėra išlikusios ir informacijos apie praktinę ūkinę laisvosios zonos veiklą.

Po anšliuso, į Didžiąją Lietuvą išbėgus didelei daliai darbininkų, uoste jų pritrūko. Kilo krovos kainos, o prasidėjęs karas suardė Lietuvos eksporto / importo prekybą; ryšiai su Anglija buvo nutraukti, laivai plaukdavo tušti; Lietuvos ekonominiai ryšiai su Vokietija, nepaisant visų perrašytų *ūkiškų sutarčių*, ir taip buvo menki; gabenimui sumažėjus, sumenko uždarbiai, dėl to pasitaikė net įgulų streikų; vienas po kito buvo prarasti keli laivai – nuskendo su mina susidūręs garlaivis *Kaunas*, Suomijos įlankoje ant seklumos įstrigo *Panevėžys*; 1939 m. pabaigoje buvo areštuotas (tiksliau – užgrobtas) laivas *Venta*, priklausęs Martyno Reišio kompanijai; taip Klaipėdos laisvasis uostas prarado technines galimybes išvystyti numatytą veiklą.

1940 m. birželio 15 d. sovietinė Lietuvos okupacija ne tik sugriovė Lietuvos nepriklausomybę, bet ir sudarė pretekstą formaliam laisvosios zonos išardymui. Įsiklausykime į Martyno Brako vertinimus: *Laisvoji zona iš viso gimė ne po laiminga žvaigžde. Deryboms tebeeinant, Europos politinis dangus ėmė taip grėsmingai niauktis, kad ilgas derybininkų darbas galėjo likti bergždžiu. Jie tai ir patys aiškiai matė.*

---

[75] Slapta MT generalinio sekretoriaus Mašalaičio informacija URM, FM ir SM, 1940 03 30. *LCVA*, f. 927, ap. 7, b. 3802, l. 1.

Taip ir įvyko.

Sovietų Sąjunga, laikydama save Lietuvos valstybės „teisėta įpėdine", galėjo pareikalauti iš Vokietijos, kad jai perleistų Lietuvos valdytą Klaipėdos uosto dalį. Stengdamasis užbėgti tokioms įmanomoms Maskvos pretenzijoms už akių, Vokietijos užsienio reikalų ministerijos Ūkio politikos skyrius paruošė dekretą:

> Laisvojo uosto zonos įsteigimas buvo tarptautinis įsipareigojimas, kuris turėjo palengvinti mažai Lietuvai ligi tol svarbaus uosto atidavimą Vokietijai. Prasiplėtusiai Rusijai, kuri turi daug Baltijos jūros uostų, ji prarado savo prasmę: jos palikimas reikštų politiškai abejotinas rusų teises Vokietijos teritorijoje. Jei Rusija pretenduotų į laisvojo uosto zonos palikimą Klaipėdoje, mes laikysimės nuomonės, kad į TSRS inkorporuota Lietuva nebegali naudotis 1939 m. kovo 22 d. Vokietijos-Lietuvos sutarties pažadais. Kompetentingos įstaigos imsis likviduoti dabartinę padėtį.
>
> Į rusų susisiekimo per vokiečių Klaipėdos uostą suaktyvėjimą bus ypač budriai žiūrima.
>
> (Pas.) Martius[24]

Kompetentingos įstaigos staigiai reagavo į šį dekretą: 1940 m. rugpjūčio 27 d. į uosto teritoriją įėjo vokiečių kariuomenė; buvo sustabdyta muitinės veikla ir įsakyta visas šioje zonoje esančias Lietuvos prekes išgabenti. Tučtuojau. Taip Vokietija vienašališkai likvidavo Klaipėdos uosto bendrovę. O 1940 m. rugsėjo 10 d. Vokietija oficialiai paskelbė nutraukianti laisvosios zonos muitinės veiklą Klaipėdoje.

Maskvai tas nepatiko. Viačeslavas Molotovas 1940 m. rugpjūčio 29 d. įteikė V. Šulenburgui verbalinę notą-protestą, kad vokiečių veiksmai pažeidžia Lietuvos TSR teises ir interesus. V. Molotovas pareikalavo, kad ir toliau būtų tęsiama Vokietijos-Lietuvos Klaipėdos laisvojo uosto zonos sutartis. 1940 m. rugsėjo 2 d. K. Šnurė aptarė tą klausimą su A. Mikojanu, užsienio prekybos liaudies komisaru. Pokalbis buvo toks aštrus, kad rusų diplomatas nesugebėjo paslėpti susierzinimo. Vokietijos pozicija Klaipėdos atžvilgiu buvo kieta. J. Ribentropas įsakė ir V. Šulenburgui *jokiu būdu neužkabinti Klaipėdos laisvojo uosto klausimo.* Susidūrę su tokia tvirta Vokietijos pozicija, Maskvos diplomatai dar pamėgino kaip „teisėti" Lietuvos valstybės turto „perėmėjai" pareikalauti kompensacijų už Klaipėdos krašte pasilikusį Lietuvos turtą, bet nieko nepešė.

Uždarius laisvąją zoną, tarnautojai išsiskirstė kas kur išmanė. Dalis uosto darbininkų galėjo pasilikti dirbti; uosto teritorijoje kurį laiką dar veikė *Lietūkio* ir *Maisto* sandėliai drauge su juos aptarnaujančiu personalu. Bet tai Vokietijos reiche jau buvo svetimkūniai, kuriais bus nusikratyta per 1941 m. pavasarį vykusius gyventojų mainus.

Kaip vėliau, išeivijoje, įvertino Martynas Brakas – laisvasis uostas Lietuvai nieko ypatingo nespėjo duoti, *ir visa jo struktūra, visas jo funkcionavimas ir bendrai visa patirtis pagrįsti nenormaliais laikais ir dar nenormalesnėmis ūkiškomis sąlygomis.*[77]

---

[76] Įvairus susirašinėjimas Klaipėdos uosto laisvosios zonos klausimu: *ADAP*, V, S. 440–441; X, S. 370, 485 ir kt.

[77] Iš 1954 08 03 M. Brako laiško A. Geručiui. Autorės archyvas.

PENKTAS SKYRIUS

Naujoji administracija ir Krašto gyventojai

Kai kurie demografinės statistikos pavyzdžiai – Kompensacinė politika ir jos metodai: medaliai, žalos atlyginimas – Klaipėdiškių pilietybės problema – Pastangos išsaugoti lietuvišką identitetą – Lietuvių suiminėjimai – Trėmimai iš Krašto

Klaipėdos krašto suverenumo pasikeitimas negalėjo nepadaryti įtakos socialiniams-demografiniams procesams. Pamėginsime juos apžvelgti, kartu ir apibrėžti selektyvią naujosios administracijos politiką gyventojų atžvilgiu.

Lietuvos statistikos duomenimis, 1939 m. sausio 1 d. Klaipėdos krašto gyventojų struktūra buvo tokia (žr. 8 lentelę).

8 lentelė. Klaipėdos krašto gyventojų pasiskirstymas pagal lytį 1939 m. sausio 1 d.[1]

	Vyrai	Moterys	Visi
Klaipėdos apskritis ir miestas	35 174	37 905	73 079
Pagėgių apskritis	20 253	21 885	42 138
Šilutės apskritis	18 373	20 203	38 576
Iš viso Klaipėdos krašte	73 800	79 993	153 793
Iš viso Lietuvoje	1 242 210	1 333 153	2 575 363

Šioje lentelėje akivaizdžiai matyti, kokią Lietuvos Respublikos gyventojų dalį sudaro Klaipėdos krašto gyventojai – 5,97 procentus, t. y. *apie 6 procentus*. Tai bus pagrindinis skaičius, kurį randame beveik visuose darbuose, skirtuose Klaipėdos krašto problematikai.[2]

Kita įdomi tendencija, atsiskleidusi šioje lentelėje, yra pastovus vyrų ir moterų santykis visomis matavimo pozicijomis – vyrai apie 48 procentai, moterys – apie 52 procentus. Vienintelis žymesnis skirtumas yra gyventojų skaičiaus pasiskirstymas Klaipėdos krašto apskrityse. Šilutės

---

[1] Lentelė apskaičiuota pagal *Gyventojų skaičius einant natūraliniu prieaugliu 1939 m. sausio mėn. 1 d.* // *Statistikos biuletenis*, 1939, Nr. 2, p. 87. – P. Žostautaitė dar nurodo Klaipėdos krašto gyventojų tautinę sudėtį, esant bendram gyventojų skaičiui 153 793: lietuviai – 43 226 (28,1 procento), klaipėdiškiai – 35 219 (22,9 procento), vokiečiai – 64 281 (41,8 procento), kiti – 11 067 (7,2 procento). Jos išvada – lietuviai drauge su klaipėdiškiais sudarė 50,8 procentus visų krašto gyventojų // *Klaipėdos kraštas...*, p. 55. – Tai paskutinė galimybė palyginti Klaipėdos krašto gyventojus pagal tautybę, nes Vokietijoje statistika pagal tautybę nebuvo vedama; visi gyventojai buvo traktuojami arba *vokiečiais*, arba *svetimtaučiais* / *kitakilmiais*.

[2] Lietuvių istoriografijoje Klaipėdos klausimu egzistuoja du pagrindiniai skirtumai, kaip interpretuojamas šis skaičius. Vieni tyrinėtojai sako – *tik* 6 procentus gyventojų (praradome / netekome...), t. y. *kiek mažai*. Kiti teigia – *net* 6 procentus, t. y. *kiek daug*. Autorė pritaria pastarajai pozicijai.

apskrityje gyvena ketvirtadalis gyventojų (25 procentai), o pagrindinė dalis – beveik pusė gyvena Klaipėdos apskrityje ir mieste – 47,5 procento.

Iš kitų šaltinių sužinome, kad 1939 m. kovą pačiame mieste buvo 51 168 gyventojai[3].

Toliau analizuodami gyventojų statistiką, remsimės Klaipėdos miesto Statistikos valdybos (*Statistischen Amt*) 1942 metų ataskaita, nes nuo 1939 m. kovo mėn. oficialiuose Lietuvos dokumentuose jokios Klaipėdos kraštą liečiančios informacijos nebelieka. Vokiškoji gyventojų statistika buvo tvarkoma šiek tiek pagal kitokius principus / kriterijus, tačiau yra vienas teigiamas dalykas – minėtoje ataskaitoje dažnai nurodoma demografinė būklė 1938 metais. Todėl galime akivaizdžiai užfiksuoti pokyčius ir jų intensyvumą.

Be to, privalu įvertinti keletą momentų. Pirmiausia vokiškoji statistika skaičiuoja tik oficialiai žinomus Klaipėdos miesto / krašto gyventojus. Vieša paslaptis, kad Klaipėdoje visuomet buvo nemažai nelegalių gyventojų. Netrūko jų net ir karo metais, kai galiojo griežtas asmenų registracijos ir kontrolės režimas. Tiksliausią asmenų, konkrečią dieną esančių mieste, skaičių, manytume, žinojo tik gestapas. Mat į oficialią statistiką nepakliūdavo ne tik kariškiai ir jų šeimos, bet ir kai kurie komandiruotieji, parvykusieji atostogų arba atvykę trumpam laikui. Todėl skaičiai, kuriais mes operuosime, apima tik tuos asmenis, kurių gyvenamoji ir darbo vieta yra oficialiai tiksliai žinoma.

9 lentelė. Natūrali Klaipėdos miesto gyventojų migracija

Laikotarpis	Atvyko	Išvyko	Migracijos saldo
1938	351	563	Minus 212
1939	8786	17032	Minus 8246
1940	7888	8992	Minus 1104
1941	8033	7643	Plius 390
1942	6021	6228	Minus 207

9 lentelėje akivaizdžiai matyti didžiausias gyventojų išvykimas 1939 metais – iš miesto išvyko per 17 tūkst. gyventojų. Be abejo, tai tie, kurie paliko Kraštą per anšliusą. Tačiau atkreiptinas dėmesys, kad beveik visais metais nemažas skaičius gyventojų atvyksta į Klaipėdą. 1939 ir 1940 metais atvykusieji – daugiausia nauji valdininkai ir tarnautojai iš Reicho. Trūksta papildomos informacijos, kad galėtume paaiškinti pliusinį migracijos saldo 1941 metais.

Labai įdomūs duomenys apie gyventojus pagal jų kilmės vietą (žr. 10 lentelę). Suformuoti labai charakteringi matavimo kriterijai: Klaipėdos miestas ir kraštas atskirai, Vokietijos reichas, taip pat Lietuva drauge su tomis teritorijomis, kurios buvo prijungtos prie Lietuvos po sovietinės okupacijos [t. y. Vilnija, dalis Vakarinės Baltarusijos]. Labai akivaizdus kilusiųjų iš Vokietijos skaičiaus didėjimas, lyginant su ikianšliusiniu laikotarpiu. Ne mažiau ryškus ir atvirkštinis procesas – lietuvių kilmės gyventojų mažėjimas.

[3] *Einwohnerbuch der Stadt und Landkreis Memel.* Memel. 1942, IV, S. 1. Tame pat šaltinyje nurodytas Klaipėdos miesto gyventojų skaičius – 41 188.

10 lentelė. Civilių gyventojų pasiskirstymas pagal kilmės vietą

Data Gimimo vieta	1940 10 10		1939 10 10		1938 10 10	
	N	%	N	%	N	%
Klaipėdos miestas	18 008	43,4	18 249	42,0	18 439	37,1
Klaipėdos kraštas	14 457	34,9	15 370	35,3	14 506	29,2
Vokietijos reichas	5809	14,0	5516	12,7	2596	5,2
Lietuva ir TSRS*	3035	7,3	3569	8,2	12 562	25,3
Kita	181	0,4	783	1,8	1586	3,2
Iš viso	41 490	100	43 487	100	49 689	100

Dar įdomesnė yra Klaipėdoje gyvenančiųjų sandara pagal konfesiją (žr. 11 lentelę). Lyginant 1940 m. spalio mėn. būklę su 1938 m. spalio mėn., labai ryškiai išnyko vienos konfesijos gyventojai – judėjai. Praktiškai žydų tautybės gyventojų mieste nebeliko visiškai.

Šį faktą užfiksavo ir kai kurie tyrinėtojai. Pvz., lenkų istoriko S. Mikuličiaus (*Mikulicz*) teigimu, 1938 metais Klaipėdoje gyveno apie 6 tūkstančiai žydų. Masinio išvykimo 1939 m. sausio–vasario mėn. metu, teigia lenkų istorikas, žydai iš vietos bankų pasiėmė apie 2 mln. svarų sterlingų indėlius. Tai sukėlė sumaištį Klaipėdos valiutų rinkoje ir davė peno antisemitiniams išpuoliams.[4] Skaičius 6 tūkstančiai gyventojų žydų, mūsų nuomone, yra per didelis, nepatvirtintas kitokių šaltinių. Artimesnis greičiausiai yra Joachimo Tauberio nurodomas 3–4 tūkstančių skaičius visame Klaipėdos krašte.[5]

Tikrai galime teigti tik tai, kad praktiškai visi mieste ir Krašte gyvenę žydai pasitraukė. 1940 metais mieste gyveno vienintelė žydė Rebekka Kaplan.[6]

11 lentelė. Gyventojų pasiskirstymas pagal konfesiją

Nurodyta konfesija	1940 10 10		1939 10 10		1938 10 10	
	N	%	N	%	N	%
Evangelikai	35 756	86,1	36 636	84,2	32 476	65,6
Katalikai	4576	11,0	5886	13,6	12 650	25,5
Judėjai	3	0,0	33	0,1	3496	7,0
Kiti	1104	2,7	874	2,0	967	1,9
Laisvamaniai	91	0,2	58	0,1	-	-
Iš viso	41 530	100	43 487	100	49 689	100

Beveik tris kartus sumažėjo ir katalikų. Taigi gyventojų masė akivaizdžiai darėsi homogeninė. Kitus gyventojų socialinius-demografinius Klaipėdos krašto gyventojų rodiklius analizuojame 37 priedo 17, 18, 19 lentelėse.

[4] Mikulicz, S. *Klajpeda...*, S. 230.

[5] Tauber, J. Garsden. 24. Juni 1941 // *Annaberger Annalen,* Nr. 5, S. 124.

[6] Klaipėdos miesto magistratas, *LCVA*, f. 645, ap. 2, b. 167. – Nurodo J. Tauberis 22 savo straipsnio nuorodoje.

Atskirai galėtume išskirti grupę svetimtaučių, kurių apskaita buvo skirtinga. Visų pirma buvo registruojami visi svetimšaliai, kuriems reikėjo išduoti leidimą dirbti arba gyventi Klaipėdos krašte. Tarp tokių, aišku, buvo ir lietuvių, visi *Pienocentro* ir *Maisto*, *Lietūkio* ar uosto darbininkai ir tarnautojai. Tokio tipo leidimų 1939–1943 metais buvo išduota apie 3 tūkstančiai.[7] Leidimai apsigyventi Klaipėdoje buvo išduodami vokiečių persikėlėliams iš Lietuvos, Latvijos, Estijos, neturintiems Vokietijos pilietybės. Atskira registracija buvo taikoma ir atvežtiems į Klaipėdos kraštą pagal priverčiamųjų darbų programą. Daugiausia tokių darbininkų buvo atvežta iš okupuotų TSRS teritorijų, Lenkijos (per tūkstantį), taip pat beveik ir iš visų Vakarų Europos šalių. Pagal Klaipėdos miesto ir krašto policijos direkcijų (*Polizeidirektion Memel; Direktorium des Memelgebiets*) užfiksuotus gyventojus, galime daryti išvadą, jog karo metų Klaipėda buvo daugiatautis ir daugiakultūris miestas.

Statistikos, kiek buvo kariškių ir karo jūreivių, suprantama, neturime.

Tokios įvairialypės sandaros gyventojų grupės ir jų tarpusavio santykiai buvo reglamentuojami ir pagal rasistinius kriterijus.

Štai vienas charakteringas to laikotarpio gyventojų reglamentavimas: jeigu karo dalyviai ir invalidai nenori prarasti kariškio pašalpos ar pensijos, visi be išimties turi priklausyti nacionalsocialistinei nukentėjusiųjų kare šelpimo organizacijai (*Nationalsozialistische Kriegsopferversongung*).

Taip pat buvo numatytos tam tikros rasistinio pobūdžio taisyklės, kaip reikėtų traktuoti mišrias šeimas, ypač jeigu vienas iš šeimos narių buvo „priešo" tautybės, pvz., lenkas ar lenkė; žydas ar žydė. Buvo griežtai reglamentuoti tarpusavio santykiai ne tik su karo belaisviais, bet ir su Vokietijos sąjungininkų pilietybę turinčiais asmenimis. Net jeigu minimi asmenys ir gaudavo leidimą gyventi ar dirbti Klaipėdos krašte, nebūtinai taip ir turėjo būti. Pvz., egzistavo slapti policijos aplinkraščiai, nurodydavę, kokių tautybių ar valstybių piliečiams registrų tarnyboje negalima užregistruoti kuriamos (arba pirktos) įmonės. Šiuo atveju interesantui nebuvo aiškinama priežastis. Neregistruodavo, ir tiek.[8] Taip pat slaptai buvo uždrausta įtraukti į registrų knygas ir lietuviškas organizacijas.[9]

Rasistinis požiūris į kitų tautybių žmones atsispindėjo netgi ir raštvedybos taisyklėse. Antai įstaigų dokumentacijoje buvo uždrausta vartoti terminą „Lenkijos pilietybė"; visi dokumentai privalėjo pabaigoje turėti būtiną *Heil Hitler!*; jau pirmosiomis dienomis po anšliuso buvo uždrausta naudoti lietuviškus blankus.

Rasinis tikrinimas lietė ne tik svetimtaučius. Visų Reicho įstaigų tarnautojų kilmė taip pat privalėjo būti tikrinama ir įrodoma. Be to, buvo siekiama nustatyti ir kitas asmenį charakterizuojančias detales: seksualinė orientacija, priklausymas masonų ložei ir t. t.

---

[7] *LCVA*, f. 1633. Klaipėdos policijos direkcija. Apyrašas 3.

[8] Medžiagos apie panašius atvejus galima rasti LCVA išlikusiuose Šilutės, Klaipėdos, Rusnės teismų archyvuose.

[9] *LCVA*, f. 1631, ap. 1, b. 43.

Kompensacinė politika ir jos metodai

Nacionalsocialistinės propagandos pastangomis ilgai buvo kuriamas specifinis *kenčiančio, skriaudžiamo vokiečio* Lietuvoje įvaizdis. Dabar atėjo metas apžaisti tokį įvaizdį labiau apčiuopiamais būdais. Tuo pagrindu buvo pagrįsta kompensacinė politika, Klaipėdos krašte pradėta taikyti netrukus po Krašto integravimo į Reichą. Pagrindiniai šios politikos įkūnijimo metodai buvo du – apdovanojimai įvairiais garbės ženklais ir kompensacijos pinigais.

Medaliai

1939 m. gegužės 1 d. A. Hitlerio įsakymu buvo įsteigtas specialus Klaipėdos krašto atgavimo atminimo medalis[10] – *Medaille zur Erinnerung an die Heimkehr des Memellandes 22 März 1939*; tai buvo bronzinis apvalios formos medalis su raudonų baltu žaliu kaspinu. Buvo apibrėžtos[11] kelios grupės asmenų, kuriems šis medalis įteiktinas:

1. Klaipėdos krašto kovotojams, ypač sužeistiesiems;
2. žuvusiųjų klaipėdiečių giminėms;
3. vermachto, policijos, muitinės, partijos ir jos grupių nariams, kurie dalyvavo užimant Klaipėdos kraštą;
4. svarbiausių įstaigų tarnautojams.

Savo asmeniniuose nurodymuose, kad šis medalis turėtų būti *ypatingos garbės ženklas*, fiureris pabrėžė, kad jis iš esmės tinkąs tik vyrams. Na, moterims galėtų būti įteiktas tik išskirtinėmis pasižymėjimo / nukentėjimo aplinkybėmis (pvz., suėmimo atveju).

Pirmiausia buvo apdovanojami *nukentėjusieji dėl savo vokiškumo*. Tai buvo pati mėgstamiausia *skriaudos* formulė. Niekas negalėjo empiriškai pagrįsti, ką reiškia *vokiškumas* ir kokie jo raiškos trukdymo būdai gali būti pripažinti *nukentėjimu*. Juridine prasme visa tai tebuvo demagoginė kazuistika, tačiau ja buvo patogu operuoti, formuojant lojalių asmenų dėkingumą ir gilinant nacionalsocialistinį fanatizmą.

Medaliai būdavo teikiami pagal gautas charakteristikas-rekomendacijas. Štai vienas pavyzdžių:

> *Mokyklos patarėjas [vyr. mokytojas] Meyer buvo puikus kovotojas prijungiant Memelio kraštą. Jis privalėjo 1934 metais bėgti iš Memelio krašto dėl lietuvių persekiojimo* <...>.[12]

---

[10] Šis medalis buvo jau trečias specialaus apdovanojimo grupėje. Prieš tai buvo įsteigti Austrijos (*Anschluss Medal, 1938*), Čekoslovakijos (*Sudetenland Medal, 1938*) įvykių atminimui. Trečiuoju ir buvo *Memel Medal, 1939*. Visų jų autorius buvo Richard Klein, Taikomojo meno mokyklos Miunchene profesorius ir nepamainomas nacių įvaizdžio kūrėjas.

[11] Visiškai slaptas susirašinėjimas dėl Memelio medalio. *LCVA*, f. 645, ap. 2, b. 41. Byla nepaginuota.

[12] Memelio vyr. burmistro rekomendacija Gumbinės karališkajam prezidentui, 1940 06 01. *LCVA*, f. 645, ap. 2, b. 41. Žr. toliau *Fridos Masuhr* atvejį.

Nėra jokių žinių, kaip vyr. mokytojas Mejeris *kovojo* dėl Memelio prijungimo dar 1934 metais (!), kaip jį persekiojo tie okupantai lietuviai ir pan. Realu galvoti, kad vienas *parteigenosse* rašydavo teikimą kitam *parteigenosse,* šitaip ir būdavo renkami kandidatai *ypatingos garbės ženklui* gauti. O valstybinių įstaigų nusipelniusiems tarnautojams buvo rašomos standartizuotos charakteristikos. Tikėtina, kad medalių įteikimo ceremonijos būdavo pompastiškos ir triukšmingos. Kiek tokių *kovotojų už Memelį* buvo apdovanota? Tikslių žinių nerasta, kai kurie vokiški šaltiniai teigia, kad per trisdešimt tūkstančių.[13]

Žalos atlyginimas *(Entschädigung Memeldeutsche)*

Pagrindinius kompensavimo principus Vidaus reikalų ministerija nustatė 1939 m. gruodžio 4 d. Juos įgyvendinti buvo pavesta Rytų Prūsijos provincijos oberprezidentui per Gumbinės prezidentą.[14]

Buvę Pirmojo pasaulinio karo belaisviai, dalyviai ar invalidai, našlės, našlaičiai, vienišos motinos – tai buvo socialinio rūpesčio objektai. Dėl jų tarp Lietuvos ir Vokietijos buvo pasirašytos specialios sutartys, pvz., kaip bus mokamos pašalpos ar pensijos Klaipėdos krašto gyventojams. Bet viena grupė ypač įdomi. Ji charakterizuojama taip: *nukentėjusieji nuo okupantų lietuvių* ir jų *patirtos žalos* kompensavimas.

Žalos kompensavimas vyko keliais kanalais; pirmiausia kai kurios žalos natūraliai susidarė patvirtinus atlyginimų ir užmokesčio skirtumus iki anšliuso ir po jo, perėmus nuostolius vokiečių tarnyboje, priemokas dėl stažo ir pan. 1941 m. vien Klaipėdos krašte jos sudarė 615 000,00 RM iš patvirtintų sąmatinių 700 000,00 RM sumos. Šito pobūdžio žalos mūsų nedomins.

Žalos atlyginimo dydžius numatė Reicho teisės ministro 1942 m. vasario 23 d. įsakymas ir konkretizavo Gumbinės apygardos prezidento ypatingi nurodymai 1942 m. birželio 13 d., liepos 31 d. bei vėlesnės instrukcijos. Vietose turėjo būti sudaryti specialūs planai (pvz., *Nukentėjusių buvusiame Klaipėdos krašte žalos kompensavimo planas – Entschädigungsplan über Volkstumsschäden in ehemaligen Memelgebiet*), kuriuos tvirtino Gumbinės apygardos administracija. Tuose planuose buvo nurodyti pareiškėjai, elementari informacija apie juos (adresas, užsiėmimas, šeiminė padėtis), patirtos žalos pobūdis ir susidarymo aplinkybės, pareiškėjo prašoma kompensacija ir numatyta skirti suma. Įdomi yra Gumbinės administracijos nuostata – *Viešas paraginimas pranešti apie žmonių nuostolius Klaipėdos krašte (Memelgebiet) visuotinai nėra laikomas tikslingu.*[15] Tad iš anksto galime teigti, kad ne visi nuostoliai ir patirtos žalos buvo kompensuota.

Kas galėjo ar turėjo teisę jaustis *nukentėjęs nuo okupantų lietuvių* ir reikalauti kompensuoti žalą? Neteisingai atleistas iš darbo, per maža paskirta pensija, gavę baudų [na, kad ir už dviračio

---

[13] Kaip teigia „visažinė“ Wikipedia, tokių medalių buvo įteikta 31 322 asmenims.

[14] Feststellung von unter litauischer Herrschaft entstandenen Schäden im Memelgebiet. Des Reichsminister des Innern, 4. Dez. 1939 an den Herrn Oberpräsidenten der Provinz Ostreussen in Königsberg. *BArch*, R/1501 Akten Band 795, S. A, B.

[15] Iš pasitarimo, vykusio Berlyne 1941 02 25 Finansų ministerijoje, kuriame dalyvavo Gumbinės viceprezidentas Eichardt, valdžios tarėjai Scheu, Essen, Epich ir kiti ekspertai Klaipėdos krašto ūkio ir ekonomikos klausimais. *BArch*, R/1501, Aktenband 795.

vagystę – A. A.], sėdėję kelis mėnesius ar net metus kalėjime, buvę suimti, tardomi, atleisti iš darbo už nusižengimus (arba, kaip teigiama, dėl to, kad vokietis) ir pan. Dažniausiai nurodoma nukentėjimo priežastis – dėl asmens vokiškumo (*wegen deutscher Betätigung*). Šiais atvejais buvo svarbu ne „nukentėjimo" priežastis ar nubaudimo forma, bet pats faktas ir jausmas – esi *nukentėjęs nuo okupanto*. Taigi, nukentėjęs neteisingai. Naujoji administracija tokiems pripažindavo teisę gauti atlyginimą. Atlyginama buvo pinigais. Peržiūrėjus tokių nukentėjusių sąrašus, nėra visiškai aiškūs kriterijai, pagal ką apskaičiuojamos konkrečios kompensacijos sumos. Gal egzistavo kokios nors specialios taisyklės, bet jų archyvuose neaptikta. Skiriamos sumos pavieniams asmenims labai diferencijuotos – nuo 100 RM iki vieno tūkstančio ir daugiau.

Sprendimai išmokėti žalos kompensacijas buvo priimami vietose, juos turėjo patvirtinti Gumbinės apygardos prezidentas. Štai 64 asmenų sąrašas, jiems visiems išmokėta bendra suma 160 150,00 RM (vidutiniškai vienam – 2,5 tūkst.). Kitas toks pat sąrašas 11 asmenų, jiems išmokėta 35 650,00 RM (vidutiniškai vienam – per 3 tūkst.). Trečias sąrašas – 7 asmenims išmokėta 16 960,00 RM (vidutiniškai vienam – 2,4 tūkst.)[16].

Pažiūrėkime iš arčiau į tuos *nukentėjusius nuo okupantų lietuvių*.

- Ūkininkė *Jagst* iš Rubokų, Šilutės apskritis. Jos sūnus, vienintelis šeimos maitintojas, buvo suimtas lietuvių už vokiškumą, po pusantrų metų kalėjimo ir metų ligoninėje mirė 1937 m. kovo 26 d. nuo įkalinimo pasekmių. To rezultatas: motinos ūkio skolos, gresiančios varžytynės ir sunki ekonominė padėtis. Prašoma kompensacija 8000 RM, numatoma skirti – 6000 RM.
- Telegrafo prižiūrėtojas *Panneck Herman* iš Klaipėdos. 1934 m. rugpjūčio 21 d. neatlygintinai atleistas iš valdininko pareigų Lietuvos pašto administracijoje dėl savo vokiškumo. Po ilgos bedarbystės jį lietuviai vėl suėmė 1936 m. balandžio 1 d. ir nuteisė kalėti vienerius metus ir devynis mėnesius [šį kartą neaišku, už ką]. 1937 m. lapkričio 12 d. dėl sunkios ligos amnestuotas. Visą laiką, kol paštą vėl perėmė 1938 m. gegužės 16 d. Reicho paštas, jis vėl buvo bedarbis. Jam kalint lietuviai taip pat suėmė jo žmoną, dėl to ji patyrė persileidimą ir sunkių sveikatos sutrikimų; be to, ji buvo priversta už grašius išparduoti visus buto baldus. Žalos pobūdis: užmokesčio netektis, nuostoliai dėl ligos. Prašoma kompensacija 7400 RM, numatoma skirti – 7000 RM.
- Kapitonas *Palkus Wilhelm* iš Klaipėdos – lietuvių atleistas dėl savo vokiškumo, 18 mėnesių buvo bedarbis. Prašoma suma 3350 RM, numatoma skirti – 2000 RM.
- Buvęs jūreivis lietuvių uoste *Tydeck Georg* iš Melnragės – 1936 m. gegužės mėn. dėl savo vokiškumo atleistas iš darbo ir buvo be užmokesčio iki 1939 m. kovo mėn. Žala: darbo užmokestis. Prašoma suma 1994 RM, numatoma skirti – 900 RM.
- Grupė kopų darbininkų iš Nidos skundėsi, kad lietuviai tyčiojosi iš jų vokiškumo ir jiems buvo sumažintas atlyginimo tarifas. Žala ir kompensacija – likutinės vertės [atlyginimo] skirtumo už daugelį metų išmokėjimas.
- Justicijos inspektorius *Jankus Klemens* iš Viešvilės, 1934 m. lietuviškoji M. Reizgio direktorija neatlyginamai atleido iš darbo dėl jo vokiškumo. Tik vėliau vėl buvo įdarbintas vokiškoje Direktorijoje. Žala – uždarbio netekimas. Kompensuojama visa prašoma 800 RM suma.

[16] *Verzeichnis* [Sąrašas]. *BArch*, R 1501 / 795. Byla nepaginuota.

- *Frida Masuhr* 1927–1934 buvo tuometinio Klaipėdos krašto Landtago mokyklų patarėjo Mejerio patikėtinė ir atsakinga už vokiečių žinių tarnybą. Dėl gresiančio suėmimo įtarus špionažu Reicho naudai, ji buvo priversta 1934 m. liepos mėnesį išvykti į Reichą. Dėl to kurį laiką buvo be uždarbio. Jos vyras tarnavo lietuviškame pašte, liko Klaipėdos krašte, bet kaip ir žmona neteko darbo. Be to, dėl bėgimo *Frida Masuhr* gavo širdies ligą ir neteko daugelio dantų. Kompensuojama pragyvenimo pajamų praradimas, persikėlimo išlaidos, gydymo išlaidos dėl dantų iškritimo. Prašo 2380 RM, gaus 2000 RM.

Pravartu prisiminti, kad „nukentėjusiems" nuo okupantų lietuvių buvo kompensuojama ir anksčiau. Štai Klaipėdos krašto direktorija iš 1937 metų biudžeto buvo numačiusi galimybę atlyginti nuteistiesiems bei kalintiesiems Noimano ir Zaso byloje. Vien tik Ernstui Noimanui buvo išmokėta per 22 tūkst. Lt, kitiems – vidutiniškai po 15 tūkst. litų kompensacijos.[17]

Vėliau, įsibėgėjant Antrajam pasauliniam karui, Vokietijoje 1940 m. rugpjūčio 19 d. buvo įsteigtas *Kriegsverdienstmedaille*, kuris buvo įteikiamas civiliams asmenims, pasižymėjusiems teikiant pagalbą dėl įvairių karinių reikalų; jo įteikimas buvo labai suprimityvintas – jį paprasčiausiai atsiųsdavo pašto banderole.

Klaipėdiškių pilietybės problema

Grįžkime prie Klaipėdos krašto lietuvių.

Ypatingas yra Klaipėdos krašto gyventojų pilietybės klausimas. Dar nuo 1924 metų Klaipėdos konvencijos įsigaliojimo Krašto gyventojai turėjo tarsi dvigubą pilietybę – Lietuvos Respublikos ir Klaipėdos krašto (*Klaipėdos krašto vietos gyventojo požymį*)[18]. Sudėtingą šios juridinės institucijos struktūrą geriausiai išanalizavo J. Robinzonas savo Klaipėdos krašto konvencijos komentaruose.[19] Šiek tiek analizuota ir autorės monografijoje *Lietuvos optantai: klaipėdiškiai, 1939*. Tačiau kalbamuoju momentu, 1939 metais, situacija buvo pasikeitusi iš esmės ir pilietybės dualumas tapo nebeaktualus.

Mat pasirašant 1939 m. kovo 22 d. *Klaipėdos krašto sugrąžinimo sutarties*, antrajame straipsnyje buvo numatyta galimybė vėliau svarstyti ir Klaipėdos krašto gyventojų pilietybės klausimą. Tačiau tas *vėliau* buvo realizuotas *tuoj pat*. Vadovaudamasis minėtos Sutarties pirmuoju straipsniu, Vokietijos kancleris A. Hitleris 1939 m. kovo 23 d. pasirašė *Įstatymą dėl Klaipėdos krašto prijungimo prie Vokietijos*. Šis įstatymas tą pačią dieną buvo oficialiai paskelbtas leidinyje *Reichsgesetzblatt*, o įsigaliojo atgaline data – nuo 1939 m. kovo 22 d. Įstatyme buvo konstatuota, kad Klaipėdos kraštas vėl sudaro Vokietijos Reicho dalį ir yra įtraukiamas į Prūsijos krašto Rytų Prūsijos provinciją. Nepaisant Lietuvos ir Vokietijos *Sutartyje dėl Klaipėdos krašto perleidimo* numatytą pilietybės klausimą svarstyti vėliau ir atskirai (2 str. 2 d.), minimas Vokietijos kanclerio *Įstatymas* vienašališkai pradėjo spręsti Klaipėdos krašto gyventojų pilietybės klausimus: pagal Įstatymo

---

[17] VSD biuletenis 1939 03 16. *LCVA*, f. 378, ap. 10, b. 186, t. 1, l. 243.

[18] Konvencijoje vartojama *Klaipėdos vietos gyventojo požymio* sąvoka negali būti sutapatinama su *pilietybės* sąvoka, kadangi ji reiškia ne pilietybės santykius, bet priklausomybę konkrečiai vietai.

[19] J. Robinzonas. *Klaipėdos krašto Konvencijos komentaras*. I tomas. Kaunas: Spaudos fondas, 1934.

3 straipsnį klaipėdiečiai, kurie 1924 m. liepos 30 d. nustojo Vokietijos pilietybės, jeigu Sutarties pasirašymo metu gyveno Klaipėdos krašte arba Vokietijoje, vėl laikomi Vokietijos piliečiais (t. y. atgauna Vokietijos pilietybę). Tas pats principas taikytinas ir tiems, kurie savo pilietybę išveda iš tokio klaipėdiečio.[20] Taip pagal šį *Įstatymą* visi Krašto gyventojai automatiškai tapo Vokietijos piliečiais. Juridine prasme *Įstatymas* prieštaravo Sutarčiai su Lietuva, nes vienpusiškai mėgino išspręsti klausimą, ką laikyti Vokietijos piliečiu. *Įstatymas* nenustatė jokio pereinamojo laikotarpio, imta iš karto keisti gyventojų lietuviškus pasus vokiškais. Visa tai rodo, kaip kruopščiai Vokietija buvo pasiruošusi perimti Klaipėdos kraštą.

Šis politinis-teisinis „tandemas" (Sutartis ir Įstatymas) iš esmės lietė visus Klaipėdos krašto gyventojus, nors ir nevienodai.

Tiems, kurie per šešiolika buvimo Lietuvos Respublikos sudėtyje metų galėjo drąsiai ir garsiai reikšti savo lietuviškąjį pradą, automatiškas Vokietijos pilietybės įteisinimas reiškė ir tautybės pakeitimą. Tautybės atsisakyti lietuvininkai nenorėjo. Kai kurie visokiais būdais stengėsi išsisukti nuo vokiško paso, slapstėsi. Pasilikę gyventi Krašte pagal senuosius lietuviškus asmens tapatybės dokumentus bet kuriuo metu galėjo būti suimti, nubausti ar ištremti.

Įvairiais iš šio Įstatymo išplaukiančiais aktais Vokietija pasirūpino tais Klaipėdos krašto gyventojais, kurie Sutarties su Lietuva pasirašymo metu buvo už jo ribų. Klaipėdos valstybinė policija nedelsdama išleido nurodymus, kaip elgtis Krašto gyventojams ir vokiečiams, po anšliuso atsidūrusiems už dabar jau Vokietijos Reicho ribų. Buvo nurodyta:

> *Klaipėdos krašto vokiečiai, turintys lietuvišką pasą su įrašu „Klaipėdos krašto pilietis" ir kartu turintys Vokietijos diplomatinės atstovybės rekomendacinį raštą, gali, jei tik yra ne žydai, nekliudomai įvažiuoti į Klaipėdos kraštą. Minėtų Klaipėdos vokiečių nepilnamečiai vaikai, neturintys lietuviško paso, taip pat gali įvažiuoti. Klaipėdos vokiečiai, neturintys lietuviško paso su įrašu „Klaipėdos krašto pilietis", gali įvažiuoti tik tada, jei jie diplomatinėje atstovybėje Kaune pateiks patvirtinimą, kad jie yra Klaipėdos krašto piliečiai, ir iš diplomatinės atstovybės gaus pažymas apie šio patvirtinimo pateikimą.*[21]

Šio nurodymo prasmė – ne galimybė, bet įsakymas sugrįžti į Klaipėdos kraštą visiems gyventojams. Įsakymą reikėjo vykdyti.

Ar Lietuvos Respublikos vyriausybė paskelbė, kokius asmenis, gyvenančius Klaipėdos krašte, ji laiko savo piliečiais? Nepaskelbė. Pasiūlymas, kaip jau buvo paminėta anksčiau, buvo iškeltas vyriausybės posėdyje kovo 26 d., bet liko neapsvarstytas.[22] Šis Lietuvos vyriausybės

---

[20] Gesetz über die Wiedervereinigung die Memellands mit dem Deutschen Reich // *Reichsgesetzblatt* (Teil I.), 1939, Nr. 54/559. – Beje, šio Įstatymo 4 str. nustatė, kad Klaipėdos krašte nuo 1939 m. gegužės 1 d. įsigalioja visa Vokietijos teisė.

[21] Citissime. Vokietijos URM 1939 03 29 diplogerma Nr. 65 į Kauną. Pasirašė Saucker. *PAAA*, Ges. Kowno, byla 133e. *Memeldeutsche, die im Besitz litauischer Inlandpässe mit dem Vermerk „Mit der Eigenschaft als Bürger das Memelgebiets" und gleichzeiting von Empfehlungsschreiben der Gesandschaft sind, können, soweit sie nicht Juden sind, ungehindert in das Memelgebiet einreisen. Minderjährige Kinder von oben erwähnten Memeldeutschen, die nicht im Besitz von litauischen Pässen mit dem Vermerk „Mit der Eigenschaft als Bürger des Memelgebiets" sind, können nur dann einreisen, wenn sie bei Gesandtschaft Kowno Nachweis führen, daß sie Bürger des Memelgebiets sind und entsprechenden Ausweis über die Führung dieses Nachweises von der Gesandschaft erhalten.*

[22] Lietuvos vyriausybės komisaro iškelti klausimai. *LCVA,* f. 383, ap. 7, b. 2170, l. 211.

delsimas [o gal – neapsisprendimas? Svarbos nesuvokimas? – A. A.] vėliau ne vienam klaipėdiškiui lietuviui sudarys daug nepatogumų.

Taigi vienai pusei skubinant, o kitai delsiant, kilo daug praktinių klausimų.

Aštrus klausimas kilo dėl Klaipėdos krašto gyventojų, kurie tuo metu tarnavo Lietuvos kariuomenėje arba mokėsi karo mokykloje. Kokios valstybės piliečiai jie yra ir ar atitinka kovo 23 d. Įstatymo nustatytas sąlygas? Kaip traktuoti tuos klaipėdiškius, kurie pasilieka tarnauti Lietuvos kariuomenėje. Ar jie yra savanoriai? Savanorių statuso to meto Lietuvos jurisdikcijoje nebuvo. Svetimos valstybės piliečiai taip pat negalėjo tarnauti Lietuvos kariuomenėje. Todėl būtų reikėję išsiaiškinti, kaip jiems taikoma Vokietijos įstatymų nuostata dėl karinės prievolės atlikimo. Be to, čia taip pat tektų nustatyti, ar Vokietijos įstatymais piliečiams yra leidžiama / draudžiama tarnauti svetimos šalies kariuomenėje. Taip pat tektų išsiaiškinti, ir tai, ar klaipėdiškiai, esą karo mokykloje, yra įstoję savanoriais ar ne, nes su tuo susijęs jų gyvenamosios vietos klausimas, o kartu ir pilietybės pasikeitimas.

Klaipėdiškių vaikinų karinės prievolės klausimas buvo aštriai diskutuojamas nuo pat Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos ir nebuvo galutinai sutartas. Pagal Konvencijos dėl Klaipėdos teritorijos 13 str., asmenys, turintys Klaipėdos teritorijos vietos gyventojo požymį, privalėjo atlikti karinę prievolę bendra tvarka kaip ir visi Lietuvos vyrai. Klaipėdiškiai į Lietuvos kariuomenę buvo pradėti šaukti tik nuo 1930 m. (t. y. pradedant gimusiais 1909 metais).

Vokietininkai gi laikėsi nuomonės, kad klaipėdiškiai vaikinai neturėtų tarnauti Lietuvos kariuomenėje, nes jie nesą tikri Lietuvos piliečiai. Atskirais įstatymais (1923 05 10; 1930 04 07) Lietuvos vyriausybė stengėsi įveikti pasipriešinimo barjerą, vis derindama ir gerindama klaipėdiečių tarnavimo sąlygas Lietuvos kariuomenėje (laikydama viename padalinyje, suteikdama geresnes patalpas, patalynę, rūpindamasi kokybišku maitinimu), mėgindama ideologiškai patraukti savo pusėn. Tačiau nemaža dalis šaukiamojo amžiaus jaunuolių stengdavosi išvykti į Vokietiją ir karinę prievolę atlikti tenai. Propagandinis Vokietijos spaudimas pasiekė apogėjų 1939 metais. 1939 m. vasario mėn. Direktorijoje vyko pasitarimas, kuriame buvo rimtai svarstoma – leisti ar ne gegužės mėn. klaipėdiečiams atlikti karinę prievolę Lietuvos kariuomenėje.[23] Be to, Klaipėdos krašto atstovas Lietuvos seime Jonas Pakalniškis kovo 2 d. 122-ajame posėdyje garsiai pareiškė, kad Lietuvos kariuomenė blogai maitinama, esama nemažai nusiskundimų, todėl klaipėdiečiai kareiviai nenorį tarnauti Lietuvos kariuomenėje ir netgi dezertyruoja.[24] Po įvairių diskusijų Lietuvos vyriausybė buvo priversta nusileisti. Klaipėdos krašto komendantas 1939 m. kovo 16 d. buvo įpareigotas informuoti Direktoriją, kad Lietuvos valdžia sutinkanti atsisakyti privalomos karinės tarnybos vykdymo klaipėdiečiams, tačiau į Lietuvos kariuomenę galės vykti tie, kurie norės patys.[25] Sprendimas, kaip žinoma, buvo jau gerokai pavėluotas.

Pasirašyta *Vokietijos ir Lietuvos sutartis dėl Klaipėdos sugrąžinimo* panaikino pagrindą, kuriuo klaipėdiškiai galėjo tarnauti Lietuvos kariuomenėje. O dar labiau padėtis komplikavosi, paskel-

---

23 VDV biuletenis 1939 02 28. *LCVA*, f. 378, ap. 10, b. 186, t. 1, l. 194.

24 Seimo stenogramos. IV nepaprastoji sesija. 1939 I 10 – 1939 II 15. Paprastoji sesija 1939 II 12 – 1939 IV 15. 122 posėdis, 1939 m. kovo 2 d., p. 49.

25 Iš Klaipėdos krašto į kariuomenę imami tik savanoriai // *Vakarai*, 1939 m. kovo 20 d.

bus juos visus esant Vokietijos piliečiais. Siekdamas prevenciškai užbėgti neaiškumams už akių, Krašto apsaugos ministras 1939 m. kovo 22 d. įsakė karinę prievolę Lietuvos kariuomenėje atliekančius nuolatinius Klaipėdos krašto gyventojus iš kariuomenės tuojau paleisti.[26] Ar visi (arba kiek) klaipėdiškiai paliko Lietuvos kariuomenę, informacijos nerasta. Tik žinoma, kad 1940–1941 metais joje dar tarnavo keletas klaipėdiškių, kurie tarnybą Lietuvos kariuomenėje paliks kitokiomis aplinkybėmis. Apie tai – vėliau.

Pasikeitimas pilietybės nuostatose palietė ir Lietuvos aukštosiose mokyklose studijuojančius klaipėdiškius. Ar galėjo jie, paskelbti esą Vokietijos piliečiais, įgyti Lietuvos valstybės išduodamą diplomą? Tiksliau, ar jų įgysimas lietuviškas diplomas bus pripažįstamas Vokietijos Reiche? Be to, Vokietija nebeskyrė finansavimo tiems klaipėdiškiams jaunuoliams, kurie studijavo Europos universitetuose.

Taigi klausimų buvo daug, bet nebuvo juridinės bazės į juos atsakyti.

Toliau. Kaip minėta, nemažai lietuvių pirmosiomis dienomis po anšliuso paliko Kraštą paskubomis. Pirmieji dar suspėjo išvykti su lietuviškais pasais. Vėliau norintieji išvykti, automatiškai tapę Vokietijos piliečiais, dažnai rankose turėjo vokiškus pasus ir todėl visi be išimčių privalėjo gauti Lietuvos vizą Klaipėdos konsulate. Be to, dar vėliau kai kurie ištremiamieji, kurie buvo neparankūs naujajai administracijai, pakliūdavo į Lietuvos teritoriją išvis be dokumentų.

Visi šie civiliai asmenys *de jure* Lietuvoje buvo laikomi svetimšaliais ir netgi nelegalais (nes neturėjo dokumentų). Papildomų rūpesčių kildavo siekiant juos apgyvendinti arba įdarbinti. Pvz., kad Švietimo ministerija Raudonės pradinėje mokykloje galėtų įdarbinti pabėgėlę mokytoją Gretę Kunkytę, kilminę Klaipėdos krašto lietuvę, kuri Lietuvoje juridiškai buvo „*užsienietė*“, keturis mėnesius susirašinėjo penkios žinybos ir departamentai.[27]

Kitas pavyzdys. Klaipėdos krašto muitininkas Hansas Bruzdeilynas, lietuvininkas, pasitraukęs į Didžiąją Lietuvą tuoj po anšliuso, turėjo pradėti Lietuvos pilietybės natūralizacijos procedūrą, kad galėtų dirbti Šiaulių muitinėje. Mat juridiškai Lietuvoje jis buvo ne tik „svetimšalis“, bet dar ir su negaliojančiu pasu.[28] Dažnai, susikirtus juridiniams reikalavimams ir faktinei situacijai, reikėdavo ieškoti, kokių nuostatų laikytis ir kaip jas spręsti. Natūralizacijos procedūra pasinaudojo ir kai kurie kiti lietuvininkai: Martynas Brakas, Jokūbas Stikliorius, Richardas Milkeraitis ir kt.

Visi panašūs pavyzdžiai rodo, kad Lietuvos Respublikos valstybės aparatas buvo visiškai nepasiruošęs šitokiam įvykių posūkiui.

Būtinybė išspręsti Klaipėdos krašte gyvenančių kilminių lietuvių pilietybės klausimus paaštrėjo 1939 m. vasarą, kai prasidėjo Vokietijos piliečių, gimusių 1906–1920 metais, registracija atlikti karinę prievolę. Į šią grupę pateko ir mokytojai lietuviai bei vyresniųjų Vytauto Didžiojo

---

26 Tačiau įvertinus tų dienų įtemptą padėtį ir palyginti negausią Lietuvos kariuomenę, taip pat ir staigų tokio būrio iškritimą iš normalaus kariuomenės gyvenimo, tuo pačiu įsakymu buvo pavesta atlikti naują šaukimą į kariuomenę iš atsargos karių – Didžiosios Lietuvos vyrų. – Pg. Paleisti iš kariuomenės Klaipėdos krašto vyrai // *Karys*, Nr. 12, p. 381.

27 Gretės Kunkis ir Anikės Kunkis (motinos) apsigyvenimo bylos. *LCVA*, f. 1367, ap. 3, b. 1539, 1540. – Vėliau Grėtė Kunkytė optuos Lietuvos pilietybę, optacijos Nr. 196.

28 H. Bruzdeilyno natūralizacijos byla. *LCVA*, f. 1367, ap. 3, b. 369.

gimnazijos klasių mokiniai.[29] Dėl šių gimnazijos direktorius Kazys Trukanas kreipėsi į Lietuvos komisarą A. Kalvaitį:

> <...> *jie nenori tarnauti vokiečių kariuomenėje ir norėtų tapti Lietuvos piliečiais. Prašome, jeigu galima, daryti žygių, kad jiems nereikėtų stoti į vokiečių kariuomenę, kol nėra išaiškintas optacijos klausimas.*[30]

Dėl šios agitacijos Vytauto Didžiojo gimnazijos direktorius Kazys Trukanas ir jo pavaduotojas mokytojas Martynas Purvinas vėliau per Lietuvos užsienio reikalų ministeriją buvo įspėti *nepasirodyti Reicho ribose, nes jiems baigsis blogai.* Šiems mokytojams karo lauko teisme buvo užvesta byla dėl pagelbėjimo [gimnazistams] pasislėpti nuo karo prievolės.

Šitaip brendo objektyvi būtinybė išspręsti Klaipėdos krašto lietuvių pilietybės klausimus.

Tačiau kai pasklido gandai apie ruošiamą pasirašyti optacijos sutartį tarp Lietuvos ir Vokietijos, dėl pilietybės reikalų gerokai sunerimo ir buvę Klaipėdos krašto žydai. Jų delegacija – R. Rubinšteinas, advokatai L. Garfunkelis ir S. Gringauzas – liepos 6 d. apsilankė pas URM Politikos departamento direktorių ministrą E. Turauską. Jie pagrįstai būgštavo, kad pasirašę rengiamą sutartį neteks nei Vokietijos, nei Lietuvos pilietybės. Taip jie taptų *apatridais*. Šitokio statuso žmonėmis nesidžiaugia nė viena valstybė, nes tokia juridinė būklė labai suvaržo asmens judėjimo ir veiklos galimybes. Pvz., neturėdami pilietybės ar atitinkamų asmens dokumentų, jie net negali išvykti iš šalies (emigruoti), kuri jų nepageidauja kaip piliečių. Be to, reikėtų nepamiršti, kad Lietuvos Respublikos piliečiams valstybė garantavo (ar bent stengėsi garantuoti) turto, palikto Klaipėdos krašte, apsaugą ir susigrąžinimą. Žydai tokios valstybės apsaugos negalėjo tikėtis. O vien žydų arba jungtinio lietuvių-žydų turto Klaipėdos krašte buvo likę nemažai. Aptarimas humaniškumo, teisinių, moralinių ir kitokių rengiamos sutarties aspektų žydų tautybės asmenų atžvilgiu pas E. Turauską liko be pasekmių.[31]

Optacijos sutartis buvo pasirašyta tiktai 1939 m. liepos 8 d., visas jos pavadinimas – *Sutartis tarp Lietuvos Respublikos ir Vokietijos reicho dėl klaipėdiškių pilietybės [Vertrag zwischen der Republik Litauen und dem Deutschen Reich über die Staatsangehörigkeit der Memelländer]*[32] [žr. 4 priedą].

Abi valstybės savo ruožtu priėmė reikalingus šios Sutarties *įgyvendinamuosius teisės* aktus. Lietuvos vyriausybė nustatė *Sutarčiai tarp Lietuvos Respublikos ir Vokietijos reicho dėl klaipėdiškių pilietybės vykdyti T a i s y k l e s.* Jas sudarė 7 straipsniai.

---

[29] Kalbama apie mokytojus, atsargos karininkus Joną Kalvį, Miką Panarą, Eriką Pempę, Martyną Gelžinį, Vilių Šmitą, Hansą Trakį, gimnazistus Martyną Kubilių, Endrių Žilių, Hansą Vilgalį, Vilių Ašmį, Fricą Lenkevičių, Valterį Beržinskį, Vilių Gelžinių. Beveik visi vėliau taps Lietuvos optantais. Apie juos žr. knygoje *Lietuvos optantai: klaipėdiškiai, 1939.*

[30] *LCVA,* f. 383, ap. 7, b. 2170, l. 124.

[31] E. Turausko *Pro memoria,* 1939 07 05. *LCVA,* f. 383, ap. 7, b. 2170, l. 105–107.

[32] Detaliau, kaip buvo rengiama ir ratifikuota *Sutartis*: Arbušauskaitė, A. *Lietuvos optantai: klaipėdiškiai, 1939...,* p. 20–28. Atkreiptinas dėmesys į savotišką prasmių susikeitimą, vartojant sąvokas *klaipėdiškis* ir *Memelländer.* Šios pasirašomos *Sutarties* kontekste abi sąvokos atitinka tą pačią asmenų grupę. Daug vėliau jos įgaus naują konotaciją: *klaipėdiškiais* bus vadinami tik lietuvių kilmės, o *memelenderiais* (lietuviškame vertime) – tik vokiečių kilmės Klaipėdos krašto gyventojai. XXI a. pradžioje šios sąvokos apskritai nebeteko savo pirminės prasmės. Taigi *klaipėdiškis* tampa tik istorine sąvoka, kuri šiandieną reiškia beveik tą patį, ką ir *klaipėdietis.* O *memelenderiais* vadinami visi, turintys genetinį ryšį su Klaipėdos kraštu, bet iš jo išvykę.

Pirmuoju straipsniu buvo detalizuota Lietuvos pilietybės optacijos prašymo eiga. Ji šiek tiek skyrėsi atžvilgiu tų, kurie buvo palikę Kraštą ir jau gyveno Lietuvoje, ir tų, kurie atsisakė Vokietijos pilietybės, bet pasiliko gyventi Klaipėdos krašte.

Asmenys, kurie turėjo Klaipėdos krašto Direktorijos įstaigų ar Klaipėdos krašto Gubernatūros duotus vidaus bei užsienio pasus ar juos atstojančius dokumentus ir gyveno Lietuvoje, ligi 1939 m. rugsėjo 1 d. pagal savo gyvenamąją vietą privalėjo (valsčiuose viršaičiams, miestuose – burmistrams) pateikti užpildytą anketą [žr. 23 priedą]. Buvo reikalaujama smulkių pareiškėjo asmens identifikacijos duomenų: vardas, pavardė, gimimo data ir vieta (detaliai), tikslus gyvenamosios vietos adresas, tikyba, kada apsigyveno ir kiek laiko gyveno Klaipėdos krašte, kada perkėlė savo nuolatinę gyvenamąją vietą iš Klaipėdos krašto į Lietuvą, ar tvirtai apsisprendęs nebegrįžti į Klaipėdos kraštą ir kuo tai gali įrodyti; kokius Klaipėdos krašto dokumentus turėjo; tokius pat duomenis derėjo nurodyti apie visus šeimos narius. Apie mokyklinio amžiaus vaikus buvo reikalaujama nurodyti, kokios ir kuria kalba mokykloje mokėsi (gyvendami Klaipėdos krašte). Jeigu keli šeimos nariai buvo pasilikę Klaipėdos krašte, buvo reikalaujama nurodyti tikslią jų gyvenamąją vietą. Labai svarbūs buvo atsakymai į klausimus, – kurios tautybės pareiškėjas save laiko ir kodėl.

Paskui buvo tiriama, kokią pilietybę pareiškėjas turėjo anksčiau. Čia buvo įmanomi tik du variantai: 1) ar turėjo Vokietijos pilietybę 1924 m. liepos 30 d.; 2) ar turėjo Vokietijos pilietybę prieš gaudamas iš Klaipėdos krašto Direktorijos įstaigų pasą. Toliau buvo domimasi, kurioms lietuvių organizacijoms pareiškėjas priklausė, ar Lietuvoje turi nuolatinį užsiėmimą (jei turi, tai kokį ir kur dirba, kokios pajamos) ar nekilnojamąjį turtą.

Užpildyta anketa su pristatomais pasais turėjo būti užregistruota valsčiaus viršaičio arba burmistro ar policijos įstaigose.

Pagal *Taisyklių* antrąjį straipsnį, asmenys, įteikę reikalaujamus dokumentus, turėjo gauti laikiną asmens liudijimą, kuriame pažymima, vietoj kokio Klaipėdos krašto asmens dokumento šis laikinas asmens liudijimas išduodamas; jo galiojimo laikas nebuvo atskirai numatytas.

Trečiasis straipsnis reglamentavo lietuvių tautybės asmenų, kurie pagal Sutarties 1 str. įgijo Vokietijos pilietybę, tačiau kalbamuoju momentu norėjo turėti Lietuvos pilietybę, prievolę iki 1939 m. gruodžio 31 d. kreiptis į Lietuvos generalinį konsulą Klaipėdoje. Pareiškime buvo reikalaujama nurodyti apie save ir šeimos narius praktiškai tas pačias žinias, kaip ir aukščiau minėtoje anketoje. Vienintelis skirtumas – buvo prašoma nurodyti mergautines pavardes ne tik savo žmonos, motinos, bet ir tėvų motinų. Tai buvo įprasta Vokietijoje praktika; Didžiojoje Lietuvoje nebuvo tuo domimasi.

Taisyklių ketvirtasis straipsnis reglamentavo, kad anketose ir prašymuose nurodytiems faktams išsiaiškinti gali būti pareikalauta pateikti papildomų įrodymų.

Penktasis straipsnis aptarė trečiose valstybėse gyvenančių klaipėdiškių teisinę padėtį. Tų kilminių Klaipėdos krašto gyventojų, kurie pagal Sutarties pirmąjį straipsnį įgijo Vokietijos pilietybę, turimieji Lietuvos pasai laikomi nustojusiais galios ir jie turi būti pristatyti artimiausiems Lietuvos konsulatams ar pasiuntinybėms; vietoje pristatytų dokumentų jiems bus išduodami atitinkami pažymėjimai apie pilietybės pasikeitimą. Taisyklių šeštasis straipsnis nurodė: Klaipėdos krašto direktorijos įstaigų ar Klaipėdos krašto Gubernatūros duoti užsienio ar vidaus pasai arba juos atstojantys dokumentai, paskelbus šias *Taisykles*, nebus tinkami dokumentai sienai pereiti.

Asmenys, kurie gyvena užsienyje su Klaipėdos krašto Direktorijos ar Klaipėdos krašto Gubernatūros duotais užsienio pasais ir pagal Sutarties pirmąjį str. nėra [išskirta aut.] įgiję Vokietijos pilietybės, privalo savo turimus užsienio pasus pristatyti artimiausiam Lietuvos konsulatui ar pasiuntinybei ir užpildyti pirmajame str. numatytą *Anketą* (*Taisyklių* septintasis straipsnis). Šiuo atveju Lietuvos pasiuntinybė ar konsulatas, įsitikinę, kad pareiškėjas yra turėjęs Lietuvos pasą, prieš įgydamas Klaipėdos krašto įstaigų pasą, jam išduoda naują užsienio pasą.

Visų kitų *Sutartyje* ar šiose *Taisyklėse* nenumatytų atvejų klaipėdiškių bylos siunčiamos svarstyti į centro įstaigas.[33]

Optacijos terminas buvo nustatytas 1939 m. gruodžio 31 d. Bet vokiečių pusė labai uždelsė *Sutarties* ratifikaciją, kuri buvo atlikta tik lapkričio 9 d., o Lietuvos pusės nustatyta optacijos procedūros tvarka (*Taisyklės*) buvo paskelbta tik gruodžio 9 d. Taip praktiškai liko tik trys savaitės įforminti Lietuvos pilietybę optacijos būdu.

Po Sutarties pasirašymo, nors ji nebuvo oficialiai paskelbta, krašte greitai pasklido gandai. Lietuvos konsulatas Klaipėdoje buvo užverstas prašymais pagreitinti procesą. Ypač jaudinosi šaukiamojo amžiaus jaunuoliai. Kaip minėta, Lietuvos pilietybės optacija jiems buvo vienintelis būdas išvengti šaukimo į vermachtą. Gestapas savo ruožtu labai stengėsi sužinoti gyventojų nuostatas ir pasiryžimą nepriimti / atsisakyti Vokietijos pilietybės. Ketinančius optuoti Lietuvos pilietybę „pasikviesdavo" pas save ir stengėsi atkalbėti. Pagrindinis tokio pokalbio argumentas paprastai būdavo toks:

– *Na kam jums Lietuvos pilietybė, jeigu gimėte Klaipėdos krašte?*

Tokiomis sąlygomis pats sprendimas optuoti Lietuvos pilietybę buvo drąsus žingsnis. Kaip parodys vėlesni įvykiai, Vokietijos valstybė Lietuvos optantams tokio pasirinkimo neatleido NIEKADA.[34]

Kai kurie lietuvininkai tėvai sutikdavo automatiškai tapti „vokiečiais", kad tik apsaugotų savo vaikus, pasiryžusius optuoti Lietuvos pilietybę. Taip neretai vienoje šeimoje galime surasti įvairių pilietybės variantų.

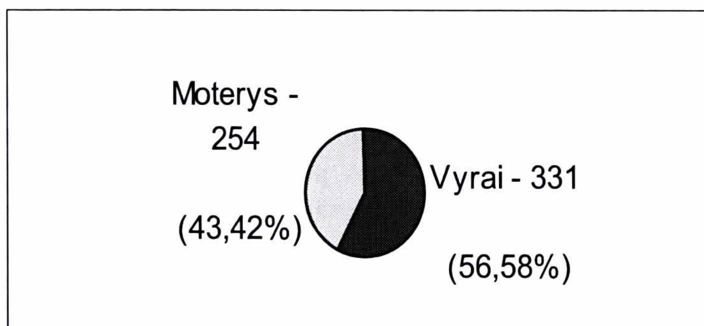
Pareiškimų optuoti Lietuvos pilietybę buvo paduota 303.[35] Su visais šeimos nariais – 585 asmenys. Apie 40 procentų jų buvo nepilnamečiai vaikai (žr. 6, 7, 8 paveikslus). Daug tai ar mažai? Į šį klausimą atsakys vėlesni įvykiai.

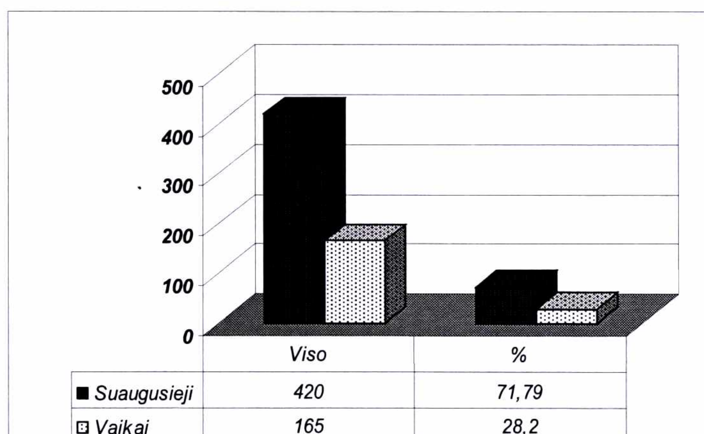
[33] Taisyklės. *LCVA*, f. 383, ap. 2, b. 21, l. 8–11. Archyvuose užpildytų tokių anketų aptikti nepavyko. Jos galėtų atskleisti platesnę pilietybės (ne)pasirinkimo paletę ir motyvaciją. Visai įmanoma, kad panašaus pobūdžio dokumentai buvo sunaikinti sąmoningai. Originalių dokumentų apie Lietuvos pilietybės optaciją aptinkame labai retai.

[34] Bumerangu toks pasirinkimas sugrįžo net po 50 metų. Pateiksime tik vieną pavyzdį. XX a. 9-ajame dešimtmetyje, kai ir Europoje, ir Vokietijoje bei Lietuvoje jau buvo pasikeitusi politinė situacija, nemaža dalis buvusių kilminių Klaipėdos krašto gyventojų stengėsi atgauti Vokietijos pilietybę ir taip išvykti iš Lietuvos. Šilutiškiui R. A., kuris išlaikė evangelikų liuteronų tikėjimą ir buvo užaugintas vokiška dvasia, buvo atsisakyta suteikti Vokietijos pilietybę, nes jo seneliai 1939 m. pasirinko Lietuvos pilietybę – buvo optantai.

[35] *Optantų sąrašas* Lietuvoje niekada nebuvo viešai paskelbtas ir net nebuvo žinoma, kur tie dokumentai gali būti. Matyt, stengtasi žmones apsaugoti nuo nacių persekiojimo. O vėliau šis klausimas šešiasdešimčiai metų apskritai iškrito iš akiračio. 1940 m. vasarą Lietuvos Respublikai praradus nepriklausomybę, Lietuvos pilietybės optacijos faktas nebeteko jokios prasmės. Tik 1999 m. *Optantų sąrašą* pavyko rasti Vokietijos valstybės archyve – *Bundesarchiv*, Berlin. Visas sąrašas ir Lietuvos pilietybės optavimo sąlygos yra paskelbta: Arbušauskaitė, A. *Lietuvos optantai: klaipėdiškiai, 1939*. Klaipėda, 2001.

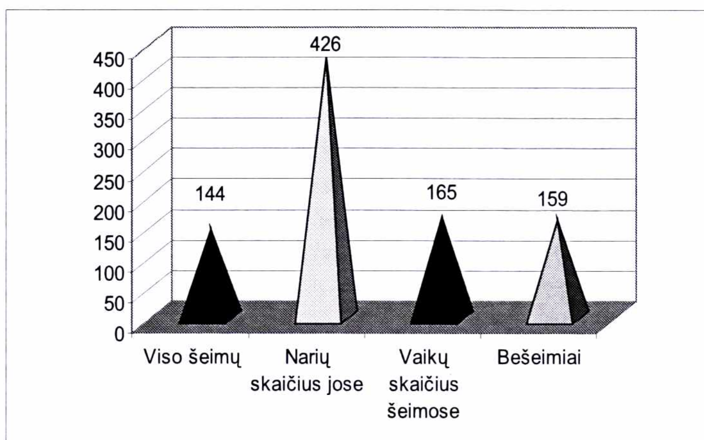

6 pav. Optantų pasiskirstymas pagal lytį

	Viso	%
Suaugusieji	420	71,79
Vaikai	165	28,2

7 pav. Suaugusieji ir vaikai

8 pav. Optantų šeiminė struktūra

Kas rinkosi Lietuvos pilietybę? Profesinis optavusiųjų spektras labai platus: mokytojai ir mokiniai, ūkininkai, sportininkai, bankininkai, prekybininkai ir verslininkai valstybinių įstaigų tarnautojai, studentai – būsimieji vėliau diplomatai ir mokslininkai. Visuminis intelektinis, kūrybinis ir dvasinis optantų potencialas buvo didžiulis. Jis suformavo apsisprendimą ir nepalankiausiomis aplinkybėmis išlikti lietuviu, taip pilietybės optacija kaip veiksmas *per se* įgijo ypatingą prasmę.

Pažvelgę į *Optantų sąrašą* kitu kampu, matome pažangiąją lietuvių Klaipėdos krašto jaunuomenę, kuri savo orientaciją atsinešа iš šeimos. Būtent šeimose buvo ugdomas ir saugomas lietuviškas sąmoningumas, perduodamas iš kartos į kartą. Taip šeimomis (ir giminėmis) sąmoningai rinkosi Lietuvos pilietybę Anysai, Buntinai, Brakai, Jonušaičiai, Karaliai, Kybrancai, Purvinai, Reisgiai, Toleikiai, Trumpjonai ir kiti. Šių šeimų vaikai vėliau, išeivijoje, pratęsė savo tėvų darbus ir brandino lietuvybės išsaugojimo idėjas.

Lietuvių pastangos išsaugoti kultūrinį identitetą

Kol politinis ir ekonominis gyvenimas pamažu pradėjo įeiti į vėžes, lygiagrečiai skleidėsi nauja bėda – lietuviško kultūrinio gyvenimo ir švietimo stoka. Jau kovo 25 d. buvo suspenduotos visos lietuviškos kultūros, sporto ir jaunimo organizacijos, uždaryti knygynai ir bibliotekos.

Buvo galima numanyti, kad lietuviškumo išsaugojimo prarastame Klaipėdos krašte reikalai iškils ir bus patys aštriausi.

Todėl neilgai trukus po anšliuso, 1939 m. balandžio 13 d., Visuomeninio darbo vadybos direktorius D. Stankūnas, gerai pažinęs Klaipėdos krašto reikalus dirbdamas 1937–1938 m. Lietuviškųjų organizacijų komitete, Lietuvos vidaus reikalų ministrui pamėgino suformuluoti artimiausius vyriausybės uždavinius ir veikimo gaires. Pirmiausia D. Stankūnas pasiūlė atlikti šiuos veiksmus:

1. Per Lietuvos konsulatą Klaipėdoje arba tiesiogiai dėti pastangas, kad vietos lietuvių iniciatorių grupė įsteigtų vieną lietuvių kultūrinę organizaciją Klaipėdos krašte. Minėtai organizacijai turėtų būti pavesta rūpintis
   - lietuviškomis pradžios ir vidurinėmis mokyklomis;
   - buvusių lietuviškų organizacijų būkle ir ypač jų likusiu turtu;
   - lietuviško laikraščio ir šiaip spaudinių leidimu;
   - lietuviškos spaustuvės išlaikymu Klaipėdoje;
   - lietuviškos spaudos platinimu;
   - visais kitais kultūriniais Klaipėdos krašto lietuvių reikalais; taip pat palaikyti santykius su visais Prūsų lietuviais.
2. Surasti tinkamus asmenis Klaipėdoje, kurie galėtų faktiškai organizuoti lietuviško dienraščio leidimą neatidėliotinai.
3. Suregistruoti likusius lietuvius, pirmiausia darbininkus, Klaipėdos krašte ir pasirūpinti jų būkle <...>.

4. Formuojant konsulatą Klaipėdoje, skirti jame bent vieną tarnautoją, kuriam būtų pavesta rūpintis spaudos ir organizacinio veikimo reikalais.[36]

Pasiūlymai steigti lietuvius vienijančią kultūrinę organizaciją, mokyklas ir leisti lietuvišką spaudą buvo taiklūs, ta kryptimi vėliau ir buvo veikiama.

Tačiau abejotinas autoriaus siūlymas registruoti visus lietuvius darbininkus. Tam yra dvi priežastys: viena vertus, darbininkai lietuviai Klaipėdos krašte nebuvo statiška masė, kurią būtų galima išmatuoti; ir po Krašto aneksijos toliau vyko savotiška tiek sezoninė, tiek ir švytuoklinė migracija; tačiau turėti bent bendrą supratimą, kiek jų krašte yra, žinoma, reikėjo. Kita vertus, vargu ar gestapui būtų „patikusi" tokia lietuvių „registracija"; mat gestapas ir taip turėjo tikslesnių žinių apie lietuvius darbininkus, nes iš darbdavių reikalaudavo ne tik statistinių žinių[37], bet ir darbininkų charakteristikų[38].

Tačiau kontakto, tiesioginio ir kryptingo poveikio lietuvių darbininkams reikėjo būtinai. Mat lietuviai darbininkai buvo verčiami stoti į vokiškas organizacijas, kuriose jie buvo ideologiškai apdorojami. Šitoks vokiškas *perauklėjimas* galėjo grėsti apskritai lietuviškos darbininkijos praradimu. Nacistine politika apdorotas, tautiškai nepalankus lietuvis darbininkas galėjo tapti net priešiška jėga pačiai Lietuvai.

Todėl D. Stankūnas gal ir nebuvo visiškai neteisus, siūlydamas kuo skubiau išspręsti darbininkų klausimą vienu iš dviejų variantų:

- ar dabar Klaipėdos krašte pasilikusius lietuvių darbininkus reikia ten palikti, ar daryti pastangų, kad jie išsikeltų į Didžiąją Lietuvą;

- ar darbininkų klausimo Klaipėdos krašte nebūtų galima tvarkyti specialia atskiro darbininkų parūpinimo sutartimi? (Panaši sutartis tuo metu veikė tarp Lenkijos ir Vokietijos.)

Atvirai kalbant, D. Stankūno pasiūlymai vertė ir reikalavo vieno – apibrėžti Lietuvos vyriausybės strategiją ir taktiką lietuvių, likusių Klaipėdos krašte, atžvilgiu.

Lietuvos konsulatą, o per jį ir Lietuvos vyriausybę pasiekdavo nelinksmos žinios apie galimybių stoką patenkinti elementarius kultūrinius bei švietimo lietuvių poreikius. Apibendrinant galima teigti, kad Lietuvos piliečių kultūrinis gyvenimas iš esmės to meto Vokietijoje tapo neįmanomas. Ypač prasidėjus karui su Lenkija. Lietuviai negalėjo gauti, kad ir kaip norėtų, Lietuvoje leidžiamų lietuviškų laikraščių ir knygų, klausytis Kauno radijo pranešimų ir t. t. Siekdami atseit patenkinti lietuvius, vokiečiai įvedė žinių per Karaliaučiaus radiją perdavimą lietuvių kalba. Tačiau ar klausydavo lietuviai tų žinių? Nes iš esmės tai buvo nacionalsocialistinė propaganda, tik lietuviškai.

---

[36] VDV direktoriaus D. Stankūno *Pro memoria* 1939 04 13 Vidaus reikalų ministrui. *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 1060, p. 13–16. – Nuorašai siunčiami Užsienio reikalų ministerijai, Ministrų Tarybos generaliniam sekretoriui. Ar šie pasiūlymai buvo rimtai svarstyti, žinių nerasta.

[37] Tikslios darbuotojų statistikos reikėjo dėl aprūpinimo maisto ir pramoninėmis prekėmis per kortelių sistemą.

[38] Pastaba: charakteristikų policijos organai reikalavo todėl, kad beveik visi darbininkai buvo *staatenloss*, jie negalėjo dirbti be privalomai išduodamų leidimų. Dėl leidimų dirbti pratęsimo kreipdavosi ne pats darbuotojas, o darbdavys, dažniausiai rašydamas teigiamą charakteristiką. Labai maloniai nuteikia dažniausiai darbininkus lietuvius apibūdinanti formulė – *sehr fleissig* [labai stropus (-i)].

Iš užsienio (taigi ir Lietuvos) siunčiama korespondencija ir spauda ėjo per vokiečių karo cenzūrą. Dažniausiai buvo cenzūruojama Karaliaučiuje. Ta cenzūra, kaip skųsdavosi lietuviai, esanti griežta, kartais nepraleidžianti netgi visai nekalto turinio laiško. Pvz., viena Lietuvos pilietė, norėdama apgyvendinti savo kūdikį Kauno prieglaudoje, laišku kreipėsi į prieglaudą. Tačiau iš Karaliaučiaus užsienio korespondenciją cenzūruojančios įstaigos gavo atsakymą, kad tuo reikalu ji pati turėtų vykti į Kauną.[39]

1940 m. vasario 12 d. K. Škirpa lankėsi Vokietijos užsienio reikalų ministerijoje pas Vėrmaną aptarti dviejų klausimų:

1. Lietuvių, gyvenančių Klaipėdos krašte, bendros kultūrinės draugijos sukūrimo reikalu. Tokia organizacija Lietuvos atstovybei Rytprūsiuose duotų galimybę paveikti savo piliečius ir, pvz., perspėti, kad tokie dalykai kaip Lietuvos radijo laidų klausymasis nepasikartotų, – argumentavo K. Škirpa. Kaip analogišką organizaciją jis įvardijo etninių Lietuvos vokiečių Kultūrferbandą.[40] Diplomatas prašė tik abipusiškumo (*Er bätte also nur um Reziprozität*), remdamasis tuo, kad Klaipėdos krašte esama apie 8–10 tūkstančių Lietuvos piliečių.
2. Antrasis klausimas – buvo prašoma Lietuvos piliečiams Klaipėdos krašte leisti turėti savo laikraštį lietuvių kalba. Vėlgi analogiškai remiamasi tuo faktu, kad Lietuvoje etniniai vokiečiai savo kalba turi laikraštį *Nachrichtenblatt*.[41]

Vėrmanas laikėsi nuomonės, kad Vokietija dabar kariaujanti, ir tokiu sunkiu momentu turėtų būti taikomi kitokie reikalavimai nei taikos metu. Taigi, kas liko lietuviams? Gyventi ir misti tomis pačiomis žiniomis, tenkintis tomis pačiomis kultūros vertybėmis kaip ir vokiečiai.

Pats opiausias, be abejo, tapo mokyklų klausimas. Visos lietuviškos mokyklos buvo uždarytos vienu pirmųjų naujosios Krašto administracijos įsakymu – 1939 m. kovo 24 d. Kai kuriose mokyklose tomis dienomis mokymasis nutrūko savaime. A. Juška teigia, kad, pvz., Klaipėdos Rėzos pradinėje lietuviškoje mokykloje pamokos jau nebevyko kovo 22 d. Tėvams skubiai išvykstant į Didžiąją Lietuvą, likusieji moksleiviai, jų susidarė apie dvidešimt, buvo suburti į vieną klasę. Liudininkų teigimu, visi mokiniai drauge su mokytoja L. Ruseckiene buvo perkelti į vokiškąją Vitės mokyklą. Šios mokyklos rektorius tuomet išrikiavęs visus mokyklos moksleivius ir visiems įsakęs būti svetingais šeimininkais – nepravardžiuoti, nestumdyti ar kitaip neskriausti čia atkeltų lietuvių vaikų.[42]

Krašte likę gyventi ir dirbti lietuviai (laikomasi nuomonės, kad jų kartu su vaikais vien Klaipėdos mieste ir apskrityje buvo apie 17 tūkstančių[43]) suskato rūpintis savo vaikų mokymu. Vieni tėvai perkėlė juos į vokiškas mokyklas, kiti delsė, vis dar tikėdamiesi, kad bus leista vaikus

---

[39] Iš A. Kalvaičio *Pro memoria*, 1940 01 24. *LCVA*, f. 383, ap. 2, b. 20, l. 11.

[40] *Kulturverband der Deutschen Litauens* (Lietuvos vokiečių kultūros sąjunga) – Užsienyje gyvenančių vokiečių instituto (vok. DAI *Deutsche Ausland-Institut*) padalinys Lietuvoje. Įkurtas 1924 m. Kaune, vienijo visos Lietuvos, išskyrus Klaipėdos kraštą, vokiečius.

[41] Aufzeinung. Berlin, den 13 Febr. 1940. *PAAA*. R-28870, S. 266-7.

[42] Šį faktą mini A. Juška. *Mažosios Lietuvos mokyklos...*, p. 359. Minimos Rėzos mokyklos pastatas yra išlikęs, jame pokariu buvo profesinė technikos mokykla Nr. 14.

[43] Tokį skaičių pateikia A. Juška kn. *Mažosios Lietuvos mokyklos...*, p. 344. Šaltinis nenurodytas.

mokyti gimtąja kalba. Net penkiolikos vietovių tėvai kreipėsi į švietimo reikalus tvarkančius asmenis, prašydami leisti veikti nors pradinėms lietuviškoms mokykloms. Deja, atsakymas buvo neigiamas.[44]

Garsūs Krašto mokytojai Jonas Užpurvis ir Martynas Purvinas rūpinosi, kad Krašte likę lietuvių vaikai galėtų baigti mokslo metus, ir parengė memorandumą-prašymą naujajai administracijai. Iš pradžių jie ketino šį memorandumą įteikti Prūsijos gauleiteriui Erichui Kochui Karaliaučiuje, bet šiam atsisakius mokytojus priimti pamėgino savo memorandumą įteikti Gumbinės apygardos prezidentui Šmitui (Schmidt). Apie tai jie prisimena:

> *Mums teko išlaukti apie dvi valandas, kol Schmidt mus priėmė. Mudu išdėstėme pagrindines memorandumo mintis ir pareiškėme, kad lietuviškos mokyklos susilaikys nuo bet kokios politinės veiklos. Schmidt <...> pareiškė, kad jis susisiekė su Klaipėda ir pavedė mokyklų tarėjui sužinoti, kiek lietuvių vaikų norėtų mokytis lietuviškoje mokykloje. Gautomis žiniomis, šis skaičius esąs per mažas, kad pateisintų atskiros lietuviškos mokyklos išlaikymą. Mudu nurodėme, kad nereikalaujama valdiškos lietuviškos mokyklos, užteks privačios, tėvų išlaikomos, tačiau Schmidt pareiškė, kad mūsų apsilankymas nebuvo reikalingas. Lietuviai turi pamiršti bet kokias savo mokyklas, Vokietijos reiche visi gyventojai laikomi vokiečiais, mažumų likučiai atsisakė savo tautinių savybių ir savanoriškai įsiliejo į naujos Vokietijos gyvenimą. Lietuviai, kurie nenorės pripažinti savęs vokiečiais, galės išsikelti į Lietuvą.*[45]

Šitaip ciniškai buvo patarta lietuviams įsilieti į germaniškąją kultūrą ir nustoti kalbėti apie savo tautybę bei kalbą.

Buvo padaryta tik viena išimtis – Klaipėdos mieste prie vokiškųjų mokyklų atidaryta dešimt klasių, į kurias buvo sukelti visi Lietuvos pilietybę turėjusių šeimų vaikai. Tas klases lankė 342 mokiniai. Iki 1939 metų vasaros atostogų juos mokė lietuviai mokytojai, tačiau vėliau jie buvo iš darbo atleisti, ir klasės iširo. Kaimuose gyvenusių lietuvių vaikai automatiškai buvo nusiųsti į vokiškas mokyklas, o prolietuviškos orientacijos mokytojams uždrausta dirbti Krašto teritorijoje.

Pasitaikė tėvų lietuvių, kurie priešinosi, nesutiko vaikų leisti į vokiškas mokyklas. Tokius tėvus baudė piniginėmis baudomis. Vaikus, kurie vis dėlto tęsė mokymąsi vokiškose mokyklose, neretai diskriminavo ir mokytojai, ir mokiniai. Pvz., Martynas Toleikis nuvyko į mokyklą aiškintis, kodėl jo dukra Dorotėja Rūta, buvusi puiki mokinė, dabar gauna labai prastus pažymius. Mokytojas atsakęs: *jeigu ji jau lietuvė, tai aukštesnio pažymio ir nebus.*[46]

Pasitaikė ir kitokio pobūdžio prievartos. Į Lietuvos konsulatą kreipėsi lietuvė, gyvenanti Smeltėje. Ji prašė patarimo – ką daryti? Jos sūnų Albertą verčia stoti į HJ organizaciją. Smeltės III mokyklos mokytojas paaiškinęs – *nesvarbu, kieno vaikas, svarbu, kad gimęs Klaipėdoje, ir todėl esąs vokietis ir privaląs stoti HJ organizacijon. Jei nestos – bus baudžiami tėvai.*

---

44 Lietuvos vyr. konsulo A. Kalvaičio 1939 09 20 pranešimas URM-jai. *LCVA*, f. 383, b. 20, l. 25; Prašymas atidaryti lietuviškas mokyklas. *LCVA*, f. 391, ap. 6, b. 299a, l, 193.

45 Purvinas, M. *Klaipėdos krašto mokyklų draugijos istorija...*, p. 78–79.

46 Asmeninis archyvas. Interviu su Ieva Biržiene.

Ką galėjo tokiai motinai patarti konsulate? Patarė savo vaiko neleisti stoti į HJ organizaciją, o jeigu policija verstų, pranešti Generaliniam konsulatui. Bet ką galėjo padaryti Generalinis konsulatas? Vienintelis būdas – veikti žinybiniu būdu, t. y. informuoti Lietuvos užsienio reikalų ministeriją.[47] Tačiau iš tokio susirašinėjimo apčiuopiamos naudos nebuvo. O mokinys ir jo motina turėjo kęsti mokykloje spaudimą.

Su panašiu prievartiniu reikalavimu įrašyti vaiką į HJ nesutiko ir kitas tėvas: *Aš esu lietuvis, ir mano vaikai nedalyvaus jokiose nacistinėse organizacijose.*[48]

Šis užsispyrėlis tėvelis buvo iškviestas į gestapą ir atitinkamai apdorotas. Nepadėjo. Galų gale jis buvo priverstas savo vaikus pasiimti iš mokyklos ir išsiųsti mokytis į Didžiąją Lietuvą.

Taip darė nemažai lietuvių tėvų. Ne visuomet tai pavykdavo legaliai. Pvz., žymaus lietuvių žemdirbių lyderio M. Žviliaus dukros Rūta ir Gretė *žaliąją sieną* kirto naktį, paslapčiomis, kad patektų į Palangą, kurion iš Klaipėdos buvo evakuota Vytauto Didžiojo gimnazija.[49]

Nemaža Lietuvos piliečių protestų banga kilo rugpjūčio 4 d. prasidėjus mokslui mokyklose. Lietuviai užplūdo Konsulatą – ką daryti? Kokioje mokykloje mokyti vaikus? Kada Klaipėdoje ir krašte bus atidarytos lietuviškos mokyklos?

Kelios energingesnės moterys net pakėlė triukšmą – *esą Didžiojoje Lietuvoje veikia ne tik vokiečių pradžios mokyklos, bet dargi ir gimnazija. <...> važiuosime į Kauną ir vokiečių gimnazijai išdaužysime langus – tegul Vyriausybė daro ką nori, lietuviškos mokyklos Klaipėdoje turi būti atidarytos.*[50]

Todėl vieni tėvai leido savo vaikus į vokiškas mokyklas, kiti neleido iš viso. Pastarieji laukė atidarant lietuviškas mokyklas. Čia reikėtų prisiminti, kad Vokietijoje galiojo tvarka – tėvai, kurie neleisdavo vaikų į mokyklą, būdavo baudžiami (dažniausiai pinigine bausme). Kad būtų nubaustas už tokį elgesį koks nors tėvelis lietuvis, informacijos neaptikta. Ką gi, lietuviukams to mokslo juk ir nereikia...

Lietuviškajam klaipėdiškių identitetui buvo kirsta ir iš kitos pusės – religinės.

1940 m. rugsėjo 15 d. Klaipėdos krašto bažnyčiose paskutinį kartą buvo laikomos pamaldos lietuvių kalba. Tą dieną kunigas Gustavas Gildė iš Priekulės Klaipėdos Jokūbo bažnyčioje *kalbėjo lietuviškai, bet po mišios perskaitė įsakymą, sulig kuriuo nuo dabar „Dievo šlužba" bus tik vokiškai. Girdėjau šalia manęs žmones garsiai dūsaujant. Aš atsistojau ir išėjau iš bažnyčios. Nežinau, ar kada ten benueisiu.*[51]

Tačiau ką galėjo padaryti / padėti Lietuvos vyriausybė? Juk nebuvo nei strategijos, nei taktikos plano, nebuvo jokių papildomų susitarimų su Vokietija dėl kultūrinio lietuvių identiteto apsaugos (apie ką rašė D. Stankūnas). Mat bijota sugadinti *normalius kaimyniškus santykius*...

---

47 A. Kalvaičio pranešimas URM, 1939 09 28. *LCVA*, f. 383, ap. 2, b. 20, l. 522.

48 Asmeniniai autorės interviu.

49 Asmeninė autorės korespondencija.

50 Lietuvos generalinio konsulato Klaipėdoje pranešimas Nr. 2, 1939 08 08. *LCVA*, f. 383, ap. 2, b. 20, l. 59. – Lietuvės moterys buvo teisios. Etniniai Lietuvos vokiečiai savo vaikus mokė vokiškose mokyklose. Vien Kauno vokiečių gimnazijoje mokėsi apie 200 mokinių, Vilkaviškio vidurinėje mokykloje – 25 mokiniai, aštuoniose pradinėse mokyklose buvo apie 500 mokinių. Šiauliuose, Žemaičių Naumiestyje, Raseiniuose, Lyduvėnuose veikė privačios pradžios mokyklos. Analogiškų sąlygų mėgino reikalauti ir lietuviai, gyvenę Klaipėdos krašte.

51 Toleikis, M. *Ir Žodžiai tapo Kūnu.* Klaipėda, 2008, p. 173.

1939 m. rudenį prasidėjus karui su Lenkija, Klaipėdos kraštas buvo paskelbtas pasienio zona. Buvo įvesta daug draudimų ir apribojimų, o lietuvių priežiūra dar labiau sustiprėjo. Pvz., buvo uždrausta klausytis svetimų valstybių radijo stočių, tarp jų ir Kauno radijo. Buvo uždrausta bet kokia užsieninė spauda, taip pat ir lietuviška.

Taip visas kultūrinis ir dvasinis lietuvių, gyvenusių Klaipėdos krašto ribose, gyvenimas buvo iš esmės paralyžuotas. Visus naujosios nacistinės administracijos veiksmus galima apibūdinti nuostata: *Rottet aus was litauisch ist.*

Kol Vokietija kariaus – joks Lietuvos piliečių Klaipėdos krašte kultūrinis gyvenimas nėra galimas, – tokia A. Kalvaičio išvada.[52]

Lietuvių suiminėjimai

Pirmosios kryptingos represijos prieš civilius Klaipėdos krašto gyventojus, išimtinai lietuvius, prasidėjo jau 1939 m. kovo 21–22 d., Lietuvos ir Vokietijos sutarties pasirašymo išvakarėse. Pagal iš anksto sudarytus sąrašus buvo pradėti suiminėti labiausiai pasižymėję ir veikliausi Krašto lietuvininkai. Kalėjime atsidūrė buvę Direktorijų pirmininkai Erdmonas Simonaitis, Endrius Borchertas ir Eduardas Simaitis, advokatas Mikelis Tolišius, dailininkas Adomas Brakas, pedagogas Martynas Purvinas ir daugelis kitų. Manoma, kad pirmoji areštų banga palietė per 100–120 asmenų. Dabar jau aišku, kodėl buvo taip skubama – juk į Klaipėdą vyko pats Adolfas Hitleris.

Čia verta prisiminti, kad Lietuvos vyriausybė buvo gavusi tam tikrų garantijų iš Vokietijos dėl Klaipėdos krašto gyventojų saugumo. Pasirašius ultimatumą apie Krašto perdavimą Vokietijai, kovo 23 d. Lietuvos užsienio reikalų ministras Juozas Urbšys ir Vokietijos valstybės sekretorius E. F. Vaiczėkeris (*Weizsäcker*) Berlyne apsikeitė notomis, kuriose vokiečių pusė iškilmingai prisiekė, kad

> *joks Klaipėdos krašto gyventojas nebus persekiojamas ar skaudžiamas dėl jo politinės laikysenos ryšium su ligšioliniu Klaipėdos krašto priklausymu Lietuvai, o persekiojimas, jeigu toks atsitiksiąs, bus griežtai baudžiamas.*[53]

Šis svarbus dokumentas Klaipėdos spaudoje buvo paskelbtas tik po penkių dienų.[54] Tad lieka atviras klausimas – ar pirmieji suėmimai Klaipėdoje ir krašte buvo Berlyno direktyva, ar

---

[52] Kalvaitis, A. *Pro memoria*, 1940 01 24. *LCVA*, f. 383, ap. 2, b. 20, l. 12.

[53] *LCVA*, f. 383, ap. 5, b. 68, l 29; f. 923, ap. 1, b. 1104, l. 63. Vokiškas tekstas: *Kein Bürger des Memelgebietes wird gegen seiner politischen Haltung mit Beziehung die bisherige Zugehörigkeit des Memelgebiets zu Litauen verfolgt oder behelligt werden.*
Čia vėl turime veidrodinę situaciją: Klaipėdos Konvencijos 14 straipsnis buvo skirtas Klaipėdos krašto gyventojų, visų pirma vokiečių, apsaugai nuo galimo persekiojimo dėl politinių pažiūrų. Šis straipsnis skelbė: „Joks Klaipėdos teritorijos vietos gyventojas negalės būti trukdomas arba persekiojamas dėl jo politinių nusistatymų nuo 1914 m. liepos 28 d. ligi Lietuvai šią Konvenciją ratifikavus".

[54] Klaipėdoje prasidėjo lietuvių areštai // *Lietuvos aidas*, 1939 03 24, Nr. 135.

A b s c h r i f t .

Geheime Staatspolizei
Geheimes Staatspolizeiamt
B.Nr. II D. Haft Nr. L 3008.

Berlin, SW 11 den 11.4.39.
Prinz-Albrechtstr. 8.

S c h u t z h a f t be f e h l .

Name: Willi Lorenosus
Geburtstag: 26.3.06 - Anuschen
Beruf: Postvorsteher
Familienstand : verh.
Staatsangehoerigkeit: Lit.
Religion: ev.
Rasse: Arier
Wohnort: Schwarzort
wird in Schutzhaft genommen.

G r u e n d e .

Er gefaehrdet nach dem Ergebnis der staatspolizeilichen Feststellungen durch sein Verhalten den Bestand und die Sicherheit des Volkes und Staates, indem er Spitzeldienste fuer die litauische Polizei leistete, deutsche Volksgenossen im Memelgebiet als Volksverraeter bezeichnete und nach seinem bisherigen volksverraeterischen Verhalten zur Erwartung Anlass gibt, dass er sich auch kuenftig staatabtraeglich verhalten wird.

gez. Heydrich
/ Stempel /

LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2181, l. 163

Arešto orderis

Vilius Lorenčius bus areštuotas

Priežastys

Policijos išaiškinimų išvadoje jis savo elgesiu sukelia pavojų valstybės ir tautos tvirtumui ir saugumui, vykdydamas špionažą lietuviškajai policijai, Vokietijos veikėjus Klaipėdos krašte pavadindamas tautos išdavikais, ir pagal jo ikišiolinį išdavikišką elgesį yra pagrindo tikėtis, kad jis ir ateityje elgsis kenkdamas valstybei.

vietinių nacistinės ideologijos fanatikų asmeninė iniciatyva. Žinoma, kad H. Biotcheris buvo aršus nacis, tokių nacizmo fanatikų buvo ir kitose vietovėse [žr. 10, 11, 13 priedus].

Vieni suimtieji buvo gana greitai paleisti iš kalėjimo, kiti įstrigo jame ilgam [žr. 30 priedą]. Padėtį sunkino tai, kad nei Lietuvos užsienio reikalų ministerija, nei ką tik įkurtas konsulatas Klaipėdoje iš pradžių neturėjo tikslios informacijos – kiek ir kas kalinama Krašto areštinėse ar kalėjimuose.[55] Kovo 29 d. Vokietijos telegramų agentūra pirmą kartą viešai paskelbė, kad Klaipėdoje buvo areštuoti 183 asmenys, iš kurių 125 tebelaikomi suimti. Lietuvos komisariatas pradėjo sudarinėti suimtųjų sąrašus, o balandžio 1 d. Lietuvos pasiuntinybė Berlyne pirmą kartą kreipėsi į Reicho užsienio reikalų ministeriją dėl lietuvių paleidimo iš kalėjimų.[56]

Išlaisvinti iš kalėjimo suimtuosius buvo mėginama trimis kanalais. Klaipėdos generalinis konsulatas ir Komisariatas kreipdavosi į vietinės administracijos įstaigas, Karaliaučiaus generalinis konsulatas – į Rytų Prūsijos gauleiterį, o Pasiuntinybė Berlyne – į Vokietijos užsienio reikalų ministerijos atsakingus pareigūnus. Nebuvo laiko aiškintis, kieno kompetencijai priklauso sprendimų priėmimas.

Iš archyvinių dokumentų aiškėja, kad šios Vokietijos valdžios institucijos praktiškai nekoordinavo savo veiksmų ir sprendimų, jų informacija apie suimtuosius neretai skirdavosi. Ypač dažnai į keblią padėtį patekdavo Vokietijos URM valdininkai, gavę iš Lietuvos pasiuntinybės vardinius suimtųjų sąrašus, mat ir jie neretai neturėdavo tikslių duomenų apie suimtuosius. Tokia situacija perša išvadą, kad lietuvių, ypač lietuvininkų, suėmimai kaip represinė priemonė, dažnai akcentuojant „prevencinį" jos turinį, nebuvo iki galo apgalvota, ir vietos administracija Krašte neretai elgėsi savo nuožiūra. Paanalizuokime vieną pavyzdį. 1939 m. balandžio mėn. buvo suimtas buvęs Lietuvos pašto Juodkrantėje viršininkas Vilius Liorenčius.

Generalinio konsulo Karaliaučiuje L. Dymšos, URM Politikos departamento ir kitų tarnybų pastangomis išsiaiškinus suėmimo motyvus, vokiečių pusė turėjo nusileisti, pripažindama, kad suėmimo motyvai yra politiniai.[57] Vilius Liorenčius, kaip politinis kalinys, gegužės 20 d. buvo paleistas.

Panašiai buvo kovojama dėl daugelio suimtųjų. Bendromis visų instancijų pastangomis visi „prevenciškai" sulaikytieji iki 1939 m. birželio mėnesio vidurio iš kalėjimų buvo išleisti.

Prasidėjus Vokietijos karui su Lenkija, kilo antroji suiminėjimų banga. Įsigaliojo režiminiai karo meto įstatymai. Jau 1939 m. rugsėjo pradžioje Vokietijoje buvo išleistas įsakymas, draudžiantis gyventojams klausytis svetimų radijo stočių. Už prasižengimus šiam nurodymui numatytos įvairios bausmės, kai kuriais atvejais grasinama net mirties bausme. Dažniausiai buvo suiminėjama dėl užsienio, t. y. Lietuvos, radijo klausymosi. Veikiai Lietuvos generalinis konsulatas pranešė apie pirmuosius nukentėjusius lietuvius:

---

55 Suimtieji lietuviai buvo kalinami Klaipėdos, Tilžės ar Ragainės policijos kalėjimuose, taip pat ir gestapo areštinėse.

56 *Pro memoria* apie areštus Klaipėdos krašte. *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 2181, l. 47. – Visus suimtųjų paleidimo reikalus koordinavo S. Lozoraitis, paskirtas rūpintis reikalais, susijusiais su Vokietijos ir Lietuvos pasirašyta sutartimi.

57 Geheime Staatspolizei. Berlin den 11. 4. 39. Abschrift. *LCVA,* f. 383, ap. 7, b. 2181, l. 163; L. Dymša 1939 05 20 URM Politikos departamentui. *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 2181, l. 5; Lietuvos komisaras Klaipėdoje. 1939 05 23, Nr. 151 – Pašto valdybos direktoriui. *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 2181, l. 164.

Lietuvos piliečių, gyvenusių Klaipėdos krašte ir Vokietijos Ypatingojo teismo nuteistų laisvės atėmimu, sąrašas

1940 m. vasario 1 d., Berlynas

Eil. Nr.	Pavardė, vardas	Bausmės dydis	Šeimos sudėtis
A. Nubausti už užsienio radijo stočių klausymąsi			
1.	Apulskis Julijonas	10 mėn.	žmona ir du vaikai
2.	Bančkauskas Vilius	2 metai	žmona ir du vaikai
3.	Jančiauskis Julijonas	1 metai	žmona ir trys vaikai
4.	Žilius Ignas	1 metai	žmona ir vienas vaikas
5.	Paibrekis Mykolas	10 mėn.	žmona ir trys vaikai
6.	Motužis Kazys	1 metai	žmona
7.	Mačiulis Tadas	18 mėn.	viengungis
8.	Pocius Jonas	1 metai	žmona ir trys vaikai
9.	Ramonas Kazys	1 metai	viengungis
10.	Eitavičius Alfonsas	1 metai	viengungis
11.	Barma Petras	1 metai	žmona ir keturi vaikai
12.	Dervonskis Juozas	18 mėn.	–
13.	Frau Dervonskis Stasė	6 mėn.	vienas vaikas
14.	Rymas Tadas	1 metai	?
15.	Kaupas Zigmas	9 mėn.	žmona ir du vaikai
16.	Razutis Simonas	18 mėn.	žmona
17.	Lukauskas Jonas	15 mėn.	viengungis
18.	Srėbalius Jonas	1 metai	viengungis
B. Nubausti už neleistiną išsireiškimą apie valdžią			
19.	P-lė Juškevičiūtė Bronislava	18 mėn. kalėjimo	viena motina
20.	Frau Piaulokienė Ona	2 metai kalėjimo	du vaikai
21.	Jankauskas Antanas	2 metai kalėjimo	žmona
22.	Frau Dvarionienė	18 mėn. kalėjimo	

Pastaba prie sąrašo:
Visi nubausti kalėti iš Klaipėdos kalėjimo perkelti į Ragainės kalėjimą.
PAAA, R-27207

<...> gauta žinia, kad kai kuriems lietuviams Gruppenleiteriai der NSDAP užantspaudavo radijo aparatus ir uždraudė bendrai jais naudotis. Kol kas gauta žinių, kad radijo aparatai užantspauduoti dvarininkui Janulaičiui, dvarininkui Borchertui ir dvarininkui Szviliui.[58]

1940 m. sausio 4 d. Klaipėdos ypatingasis teismas svarstė net trylikos darbininkų bylą – jie buvo suimti, kai susirinkę viename bute klausėsi žinių iš Lietuvos. Visi kaltinamieji dirbo Karališkės dvare ir rinkdavosi Juozo Dervonskio bute kelis kartus per savaitę pasiklausyti žinių. Lietuvius darbininkus policijai įskundė vyriausiasis melžėjas. Teismas nuteisė Juozą Dervonskį 18 mėnesių sunkiųjų darbų kalėjimo, jo žmoną Stasę – šešis mėnesius paprasto kalėjimo.[59]

Draudimas klausytis užsienio radijo buvo karo metų įstatymas ir galiojo visoje Reicho teritorijoje, todėl nubaustuosius už šio įstatymo pažeidimą nebuvo paprasta išlaisvinti. Iniciatyvą, kaip išspręsti šį reikalą, parodė Vokietijos pareigūnai. Jie pasiūlė pasikeisti politiniais kaliniais, kurių buvo pakankamai abiejose pusėse. Keitimasis politiniais kaliniais prasidėjo 1940 m. pradžioje ir vyko iki metų vidurio [šis aspektas išeina už mūsų tyrimo ribų. – A. A.].

Didžiausią Klaipėdos, Tilžės ir Ragainės kalėjimuose sėdinčiųjų dalį sudarė Lietuvos piliečiai (didlietuviai). Vieni jau buvo nuteisti, kiti dar tardomi, laukė teismo sprendimo.

Lietuvos piliečiai į kalėjimus dažniausiai patekdavo dėl tokių nusikaltimų:

- už kontrabandą (šmugelį);
- už nelegalų sienos perėjimą[60];
- už vagystes (ypač dviračių);
- už Kauno radijo klausymą;
- už įžeidžiančius išsitarimus prieš Vokietijos valdžią, NSDAP partiją ir A. Hitlerį;
- už darbo sutarčių laužymą;
- už vadinamąjį *darbo sabotažą*;
- už prekių pardavimą be leidimo;
- už kiaulių skerdimą be leidimo ir už įvairiausius kitus smulkesnius *nusikaltimus*.

---

58 A. Kalvaičio 1939 09 11 pranešimas Nr. 131/sl. Užsienio reikalų ministerijai. *LCVA*, f. 383, ap. 2, b. 20, l. 190.

59 Klaipėdoje nubausta 13 lietuvių darbininkų // *Lietuvos aidas*, 1940 01 09, Nr. 13.

60 Jeigu laikysime, kad pasienio gyvenime kontrabanda yra latentinė egzistencinė būsena, tai sugautų *šmugelninkų* bylos, vienos graudžios, kitos net šiek tiek juokingos, suteikia ano rūstaus meto gyvenimui tam tikro bravūriškumo. Daug sudėtingiau, jeigu *šmugelninkui* prikerpamas šnipinėjimas, tuomet byla įgauna politinį atspalvį ir į jos sprendimą gali įsikišti valdžios institucijos. Tokių bylų mūsų archyvuose esama, jos gali būti atskiras tyrimo objektas.
Mums svarbiau yra sulaikymas ir nuteisimas už nelegalų sienos perėjimą. Čia reikėtų prisiminti, kad siena tarp Lietuvos / Rusijos imperijos ir Vokietijos egzistavo visą laiką. Ir po 1923-iųjų metų, Klaipėdos kraštą priskyrus Lietuvai, siena išliko, tik su vadinamuoju *mažuoju pasienio režimu*. Toli į priekį žvelgė Vokietijos politikai, stengdamiesi išsaugoti sieną. Po 1939 m. kovo ji vėl įgavo SIENOS tarp skirtingų valstybių funkciją. Egzistavo legitimuoti (įstatymų patvirtinti) pasienio perėjimo punktai, tačiau greta jų egzistavo ir vadinamosios *žaliosios zonos*. Jas žinojo ir abiejų valstybių pasienio policija, ir visi aplinkiniai gyventojai. Toje *žaliojoje zonoje* vyko savas intensyvus gyvenimas. Vienas kitas prasižengėlis buvo tik tokio gyvenimo įrodymas. Prasižengėliai nebūdavo stipriai baudžiami. Tačiau *žaliosios zonos* virs *mirties zonomis* po 1940 m. vasaros, kai pasienio tarnybas Lietuvos pusėje perims sovietinės NKVD sargybos. Kiek Lietuvos teritorijoje buvo nušauta, suimta, įkalinta ar net nuteista mirtimi, tyrimai dar nebaigti.

Konsulatas ne visuomet žinojo apie nuteistuosius ir kalinamus Lietuvos piliečius. Pvz., 1940 m. sausio mėn. Konsulatas turėjo tokias žinias apie Ragainėje ir Klaipėdoje kalinamus asmenis:

- 18 asmenų nubausta už užsienio radijo pranešimų klausymą nuo 6 mėn. iki 2 metų kalėjimo;
- 5 asmenys nubausti už įžeidžiančius arba nepalankius išsitarimus prieš valdžią ir Hitlerį – nuo 1 iki 2 metų kalėjimo;
- 2 asmenys nubausti už kiaulių be leidimo paskerdimą – nuo 2 iki 4 savaičių kalėjimo;
- keli asmenys nubausti už sutarčių nutraukimą, jų bausmės nuo 2 iki 4 mėnesių.

Už peštynes, vagystes, kontrabandą ar kitus smulkius kriminalinius nusikaltimus – dar laukia teismų. Skaičius nežinomas.[61]

Keletas įdomesnių pavyzdžių.

1939 m. rugsėjo 1 d. buvo suimta Dreižytė-Piaulokienė Anna, gyvenusi Bomelsvitėje, 150. Jai pareikšti kaltinimai: klausėsi Kauno radijo ir pranešinėjo, ką išgirdusi, kitiems; skaitė lietuviškus laikraščius. Teismo procesas vyko Karaliaučiuje 1939 m. gruodžio 19 d. Anna Piaulokienė buvo nuteista dvejiem metams kalėjimo, nepaisant to, kad turėjo du mažus vaikus. Iki teismo buvo laikoma Klaipėdos kalėjime. Iš bylos medžiagos aiškėja, kad pagrindiniai liudytojai ir kaltintojai buvo kaimynai.[62]

Fotografas Antanas Jankauskas į Klaipėdą atvyko 1927 m. ir nuo to laiko Klaipėdoje vertėsi fotografo amatu. Jis 1920–1923 metais buvo tarnavęs Lietuvos kariuomenėje. Gyvendamas Klaipėdoje A. Jankauskas jokioms lietuviškoms organizacijoms nepriklausė, net buvo pastebėta jį turint simpatijų Vokietijai. A. Jankauskas, policijos požiūriu, – vyras plepus ir net ne visai rimtas. Klaipėdoje turėjo fotoateljė [Palangos g. 22], o Lietuvoje buvo dalinis savininkas kažkokio fabrikėlio. Uždirbdavo fotografas neblogai, ypač po anšliuso, nes Lietuvos piliečiai darbininkai, besirūpindami užsienio pasais, pas jį darydavosi pasams reikalingas nuotraukas.

Kitą dieną po Miuncheno atentato[63] pas A. Jankauską atėjo 50 metų amžiaus moteris Kapust nusifotografuoti sienos kortelei gauti reikalingoms nuotraukoms. A. Jankauskas kaip naujieną jai papasakojo, kad prieš Hitlerį buvo pasikėsinta. Prūsė lietuvė [= lietuvininkė] Kapust pradėjo dejuoti, kad *pikti žmonės nori nužudyti tokį gerą Führerį, kuris tiek daug dirba, kad net neturi laiko vesti*. Jankauskas jai į tai paaiškino, kad *Fiureris neveda, kadangi neturi tų daiktų, kurie reikalingi meilei – vedyboms*. Be to, fotografas dar lyg ir pridėjęs, kad Hitleris karo norėjęs.

Minima Kapust yra Prūsų lietuvė, Vokietijos pilietė. Grįžusi namo papasakojo apie savo pasikalbėjimą su fotografu A. Jankausku. Apie tai per trečią asmenį sužinojo gestapas ir A. Jankauską suėmė. Tiek per tardymą, tiek bylos nagrinėjimo metu A. Jankauskas prisipažino, kad yra pasakęs, jog Hitleris karo metu buvęs sužeistas ir dėl to negalįs vesti. Tačiau jis to nesąs

---

[61] A. Kalvaičio *Pro memoria*, 1940 01 24. *LCVA*, f. 383, ap. 2, b. 20, l. 10.

[62] Baudžiamoji byla – Anna Piaulokienė. *LCVA*, ap. 3, b. 3.

[63] Čia greičiausiai kalbama apie 1939 m. lapkričio 8 d. mėginimą susprogdinti A. Hitlerį, besilankantį Miunchene jo pamėgtoje alinėje. Fiureris išėjo likus pusvalandžiui iki bombos sprogimo.

išgalvojęs ir pasakęs nenorėdamas apšmeižti, bet tik pakartojęs tai, ką Vokietijoje *visi žino* ir pasakoja. Jis tai pasakęs ne šmeižimo tikslu, bet nesąmoningai, o *lyg ir iš užuojautos.*

Procesas vyko Karaliaučiuje Ypatingajame teisme (*Sondergericht*) 1940 m. sausio 11 d. Šio įskundimo užteko pritaikyti A. Jankauskui *įstatymą kovai su gandų skleidimu.* A. Jankauską gynė advokatas Šrioderis (*Schröder*). Valstybės gynėjas pareikalavo Jankauskui 2 metų kalėjimo bausmės, neįskaitant iki teismo kalėjime praleisto laiko. Teismas valstybės gynėjo reikalavimą patenkino[64].

Kita baudžiamoji byla, taip pat tą dieną svarstyta tame pačiame teisme, buvo 60 metų ūkininkės Dvarionienės. Ši moteris, Lietuvos pilietė, visiškai nemokanti vokiečių kalbos, Klaipėdos krašte turėjo 120 margų ūkį. Ją kaimynai įskundė, esą ji šmeižusi Vokietijos valdžią ir partiją, platinusi gandus, kad Vokietija karą pralaimėsianti ir Klaipėda greitai atiteksianti Lietuvai. Rekvizavus jos arklį, ji tūlam Tamašauskui pasakiusi *Velnias buvo – velnias bus*, turėdama galvoje fiurerį. Kaltinamoji savo kaltės nepripažino. Buvo nuteista pusantrų metų paprasto kalėjimo. Jokio gynėjo jos byloje nebuvo, ji pati visą procesą sėdėjo kaltinamųjų suole tylėdama, atsakinėjo tik į klausimus. Paskelbus jai nuosprendį, labai patenkinti buvo aštuoni liudininkai, *vietiniai būrai, kurie net ne visi mokėjo vokiškai kalbėti.*[65]

Karaliaučiaus ypatingojo teismo valstybės gynėjas šiose bylose taip aiškinęs lietuvių siekimą skleisti gandus ir šmeižtą: *Lietuva dar prieš anschlussą jiems įskiepijo neapykantą prieš Vokietiją; dabar lietuviai, palikę Vokietijoje, kurios svetingumu naudojasi, negali viešai veikti, tai stengiasi slaptai, lyg pelės, graužti Vokietijos valstybės šaknis, skleisdami įvairius gandus ir šmeižtus. Su tuo reikią kovoti ir sučiuptus bausti visu griežtumu <...> ypač karo metu vokiečių tautai ir valstybei tokie šmeižtai esą pavojingi, nes jais siekiama suardyti vokiečių tautos vieningumą ir nugriauti führerio autoritetą.*[66]

Pažiūrėkime iš arčiau į dar vieną tokią *vokiečių tautos vieningumą* griaunančią bylą, itin ryškiai, plačiai ir su komentarais aprašytą Klaipėdos laikraštyje *Memeler Dampfboot.* Jos esmė: viena darbininkė, Lietuvos pilietė, Bronislava J., yra nuteista pusantrų metų kalėjimo *už nepalankų išsitarimą prieš Hitlerį.* Laikraštis cituoja prokuroro žodžius: *um den anderen litauischen Arbeiterinnen zu zeigen, dass das Deutsches Reich nicht gewillt ist, derartige Beschimpfungen hinzunehmen (...kad kitoms lietuvėms darbininkėms parodytumėm, jog Vokietijos reichas nėra nusiteikęs šitokius užgauliojimus pakęsti).* Pasirodo, kaltinamoji lietuvaitė Klaipėdoje turi seną motiną ir mažą broliuką, kuriuos išlaiko savo darbu; mergaitė naivi, padori, visiškai nesidominti politika, tapo įskundimo auka. O įskundė kita mergaitė – konkurentė vokietaitė *dėl kavalieriaus.* Kai Bronislava J. buvo gestapo suimta, skundikė išsigando, supratusi, kas įvyko. Nuteistąją kalbinęs kalėjimo viršininkas netgi padaręs savo išvadą: *šita, matyt, tikrai visai nekaltas vaikas.*[67]

Tai tik vienas pavyzdys iš šimtų kitų, kaip buitinis konfliktas paverčiamas politiniu ir atitinkamai reaguojama.

---

64 A. Kalvaičio pranešimas URM 1940 01 12. *LCVA*, f. 383, ap. 2, b. 20, l. 451–452. Po kelių dienų A. Kalvaitis pranešė, kad nuteistojo žmona Bronė Jankauskienė yra ištremta iš Vokietijos. Vyro byloje ji nebuvo įvelta, nė vienu žodžiu nepaminėta. Ištrėmimo pagrindas jai įteiktame rašte nurodytas bendrai: Ausländerpolizeiverordnungo 5 str. (kuris turi apie 10 punktų, jais remiantis galima ištremti bet kokį svetimšalį). *Ištremtoji B. Jankauskienė jau išvyko į Kauną.*

65 A. Kalvaičio pranešimas URM 1940 01 12. *LCVA*, f. 383, ap. 2, b. 20, l. 451.

66 Ibid., l. 452.

67 A. Kalvaičio pranešimas URM 1939 12 07. *LCVA*, f. 383, ap. 2, b. 20, l. 456–457.

Trėmimai iš Krašto

Kita plačiai paplitusi ir dažnai naudota represinė priemonė buvo ištrėmimas iš Krašto. Šia teise pradėta naudotis įvedus Vokietijoje galiojančią svetimšalio teisę. Ji tuoj pat buvo pradėta taikyti Lietuvos piliečiams, esantiems (gyvenantiems ar dirbantiems) Klaipėdos krašte.

Jau pirmosiomis dienomis po anšliuso Klaipėdos policijos direktorius nedelsė ir pasinaudojo Vokietijos svetimšalių įstatymo 5 paragrafo punktu a, kuris apibrėžė: *Diejenigen, dessen Verhalten geeignet ist, wichtige Belange des Reiches oder der Volksgemeinschaft zu gefährden, sollen ausgeschieden werden (Tie, kurių elgesys kelia grėsmę Reicho arba tautinės bendruomenės interesams, turi būti pašalinti.)* Ir pirmiausia iš Klaipėdos krašto ištrėmė tuos, kurie buvo teisiami ar kalinami dar iki anšliuso. Taip iš Klaipėdos krašto į Lietuvą buvo ištremti, be leidimo apsigyventi, iš pradžių 83 asmenis (74 jų buvo bausti, 4 neva nenorėję dirbti, 1 negalėjęs dirbti ir 4 reikalingi pašalpos)[68]. Paskui trėmė nuolat po kelias dešimtis asmenų kiekvieną mėnesį.

Teisę ištremti turėjo ne tik policija, bet ir landrotas bei gestapas. Lietuvos konsulatas Klaipėdoje paprastai apie tokius ištremtuosius nebūdavo informuojamas. Be to, tremiamas asmuo, tarkime, lauko darbininkas, ne visuomet galėjo atvykti į Konsulatą ir pasiskųsti. Tokiems tremiamiesiems buvo duodamas labai trumpas, dažniausiai trijų dienų, terminas. Pasitaikė ir atvejų, kai tremiama šeima būdavo susodinama į vežimą ir išvežama prie Lietuvos sienos, nepaisant to, kad tremiamieji neturi Lietuvos užsienio pasų. Keletas Lietuvos piliečių ištrėmimo be teisinio pagrindo atvejų, įvykdytų landrotų sprendimu, buvo žinoma ir Lietuvos, ir Vokietijos užsienio reikalų ministerijoms, tačiau liko be galutinio sprendimo.

Ištremiamų iš Krašto lietuvių skaičius nuolat augo, ir tikrosios priežastys Lietuvoje nebuvo aiškios, todėl atsakymo ieškojo diplomatai. Politikos departamento direktorius E. Turauskas iš Vokietijos pasiuntinio E. Cechlino išgirdo tokį paaiškinimą: <...> *tikrai iš Klaipėdos krašto tam tikros pasienio zonos, į kurią įeina ir Klaipėdos miestas, buvo išsiunčiama 80 Lietuvos piliečių, tačiau jie visi buvo kuo nors nusikaltę (kontrabanda, nesilaikymu policijos įsakymų ir pan.). Ta operacija jau beveik baigta, ir daugiau Lietuvos piliečių nebenumatoma išsiųsti, todėl visos žinios apie darbininkų iš Klaipėdos krašto išsiuntimą nesančios pagrįstos.*[69]

Lietuviai ir lietuvininkai iš Krašto buvo tremiami siekiant rasiškai ir ideologiškai išgryninti gyventojų masę. Priežastys akivaizdžios – politinės arba ekonominės.

Dėl politinių priežasčių tremdavo tuos, kurie anksčiau aktyviai dalyvaudavo įvairiose lietuviškose organizacijose arba atsisakydavo priimti Vokietijos pilietybę. Šiuos asmenis tremiant neretai būdavo taikomas toks metodas: asmuo iškviečiamas į policiją ar gestapą ir iš jo reikalaujama pasirašyti pasižadėjimą, kad paliks Klaipėdos kraštą „savanoriškai“. Vokietijos užsienio reikalų ministerija atkakliai neigė tokius priverstinio „savanoriškumo“ atvejus.

Pvz., 1939 m. gegužės 17 d. Lietuvos pasiuntinybė įteikė verbalinę notą Vokietijos URM dėl 9 ištremtųjų, nurodydama, kad šiuos asmenis paleidus iš kalėjimo buvo paimti jų raštiški pasižadėjimai apleisti Klaipėdos kraštą. Nurodžiusi, kad toks elgesys nesiderina su

[68] A. Kalvaičio *Pro memoria,* 1940 01 24. *LCVA*, f. 383, ap. 2, b. 20, l. 8.

[69] E. Turausko *Pro memoria* 1939 11 23 d. Lietuvos konsulatui Klaipėdoje. *LCVA*, f. 383, ap. 2, b. 20, l. 213.

1939 m. kovo 22 d. pasikeistos notos dvasia, Pasiuntinybė prašė imtis žygių, kad panašūs trėmimai būtų sustabdyti ir ištremtiesiems būtų leista grįžti į Klaipėdos kraštą, jeigu jie patys to pageidaus. Savo verbaline nota Pol. VI /1545 Vokietijos URM atsakė, kad nė vienas nebuvęs ištremtas ir kad tie 9 asmenys yra Reichą apleidę laisvai savo noru.[70] Lietuvos diplomatai pateikė konkrečius pavyzdžius – Viesulo[71], Lasyčio, Jurgio Zubaičio[72], taip pat Lietuvos komisaro Klaipėdoje Viktoro Gailiaus informaciją. Lietuvos vyriausybės pastangos įrodyti faktais nenuėjo veltui – tokiam trėmimo metodui buvo užkirstas kelias.

Dėl ekonominių priežasčių buvo ištremiami stambių ūkių, pramonės įmonių arba kitokio nekilnojamojo turto savininkai, kurių turtas ištrėmus savininkus būdavo konfiskuojamas Reicho naudai, kriminaliniai nusikaltėliai ir nuteistieji už administracinius pažeidimus[73] bei socialiai remtini asmenys.

Štai charakteringas pavyzdys. 1940 m. balandžio mėn. Klaipėdos policijos direktorius H. Biotheris nusprendė iš Krašto ištremti du lietuvius – Adolfą Pažučinską ir Oną Giačienę. Ištrėmimo priežastis – *abudu yra senyvi ir kaipo darbininkai nenaudingi.* Ši lietuvė Klaipėdos krašte gyveno per 20 metų, gavo rentą; jos trys sūnūs dirbo ir gyveno Klaipėdoje, bet jų netrėmė, nes jie buvo pigi darbo jėga. A. Pažučinskas taip pat buvo senas, niekur nedirbantis.

Minėtų asmenų trėmimas.Lietuvoje buvo suprastas kaip socialinės naštos primetimas. Nepaisant energingų Lietuvos užsienio reikalų ministerijos ir Klaipėdos konsulato pastangų, sena ir paliegusi motina buvo atskirta nuo sūnų ir turėjo išvykti į Lietuvą.[74]

Panašiai, nieko neaiškinant nei Konsulatui, nei patiems žmonėms, buvo ištremti Lėbartų kaime gyvenę invalidas Kundrotas ir Skrinskienė. Abu dėl to, kad kreipėsi jiems priklausančios rentos.[75]

Padėtį komplikavo tai, kad nebuvo spėta iki galo suderinti socialinės saugos ir socialinio aprūpinimo įstatymų, galiojusių Lietuvoje, Klaipėdos krašte ir Vokietijoje. Štai buvusius Vokietijos Pirmojo pasaulinio karo invalidus ir jų šeimas, gyvenusias Klaipėdos krašte, pensijomis aprūpindavo Lietuvos vyriausybė, remdamasi 1928 m. sausio 29 d. pasirašyta Konvencija tarp

---

70 Pastabos dėl verbalinių notų, liečiančių lietuvius tremtinius iš Klaipėdos krašto. Slaptai. 1939 07 04. *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 2181, l. 20–21.

71 Viesulas (Vėsols) Jurgis dirbo Klaipėdos krašte žvejybos užvaizdu; ši pareigybė buvo skiriama ligi gyvos galvos; 1939 m. kovo 24 d. buvo gestapo areštuotas ir nugabentas į Karaliaučiaus kalėjimą, kuriame išbuvo dvi savaites. Savo pareiškime jis tvirtino kad prieš jo norą buvęs ištremtas į Lietuvą. – Ibid.

72 Jurgis Zubaitis savo pareiškime 1939 05 24 Lietuvos URM nurodo, kad kovo 22 d. buvo suimtas SA ir SS vyrų, nugabentas į Rusnės, o vėliau į Tilžės kalėjimą. Iš Tilžės kalėjimo balandžio 8 d. J. Zubaitis buvęs perduotas Tilžės policijai, kuri jam padavė pasirašyti pasižadėjimą, kad apleis Vokietiją ligi balandžio 15 d. – Ibid.

73 Pvz., 1940 m. sausio 24 d. Konsulas A. Kalvaitis pranešė, kad iš krašto jau ištremti 74 asmenys, kurie buvo nuteisti dar prieš Klaipėdos krašto aneksiją. *LCVA,* f. 383, ap. 2, b. 21, l. 8.

74 Susirašinėjimas tarp Vokietijos ir Lietuvos užsienio reikalų ministerijų, Lietuvos pasiuntinybės Vokietijoje bei Klaipėdos generalinio konsulato. *LCVA*, f. 383, ap. 2, b. 517.

75 A. Kalvaičio pranešimas URM 1940 03 28 Kundrotų ir Skrinskienės ištrėmimo reikalu. *LCVA*, f. 383, ap. 2, b. 20, l. 461–463. Konsulatas turėjo informacijos ir apie kitus Lietuvos piliečius rentininkus, kuriems 1939 m. rudenį buvo įteikti policijos pranešimai per 3 dienas apleisti Klaipėdos kraštą. Landroto tarnyba aiškindavo, kad jie iškraustomi kaip *nepageidaujami asmenys*, detaliau nesigilinant.

Lietuvos Respublikos ir Vokietijos valstybės. Ši Konvencija, vokiečių administracijos akimis žiūrint, automatiškai nustojo galioti 1939 m. kovo 22 d. Nuo tos dienos buvusius Vokietijos karo dalyvius ir invalidus, įgijusius Vokietijos pilietybę, savo globon perėmė Vokietija. Aprūpinimą pensijomis tų asmenų, kurie optavo Lietuvos pilietybę, privalėjo perimti Lietuvos vyriausybė ir aprūpinti pagal Lietuvos įstatymus. Tačiau optacijos sutartis buvo rengiama lėtai, o pensijas jau reikėjo mokėti. Taigi dalies žmonių materialinė padėtis buvo sunki. Todėl jei priimdami Vokietijos pilietybę jie galėjo išsigelbėti nuo skurdo, tai ją ir pasirinkdavo...

Pasitaikė ir „slaptų" įtrėmimų į Lietuvą, t. y. visiškai neaiškinant priežasčių nei ištremiamajam, nei Lietuvos pasienio tarnyboms. Taip Vokietijos pasienio policija ištrėmė Joną Gertvilį, dirbusį lauko darbus pas ūkininką D. Kalniškį Pašyšiuose (numanoma priežastis – pareikalavo atlyginimo už darbą); Lietuvon ties Tauragės Naumiesčiu buvo įtremta Vokietijos pilietė Klara Isakovitz, atėmus iš jos kelionės dokumentus (*Reise Pass*); oficialiai priežastis nežinoma (tik numanoma). Vokietijos pasienio policija įtrėmė Lietuvon Povilą Jurgutį, dirbusį plento darbus Pagėgių apskrityje; priežastis nenurodyta, ir t. t.[76]

Trėmimo kryptys buvo dvi – maždaug iki 1940 metų vidurio buvo tremiama į Didžiąją Lietuvą, o vėliau – į Vokietijos gilumą (dažniausiai į Rytų Prūsiją).

Ištrėmimo formos buvo įvairios.

Pirmosiomis dienomis po anšliuso buvo taikomas vadinamasis *išstūmimas per sieną*. Tai metodas, kai tremiamas asmuo, negavęs nei laiko, nei galimybių, nei teisinio paaiškinimo, būdavo gabenamas iki Lietuvos sienos ir priverstinai išstumiamas iš Vokietijos teritorijos.

Tokiam asmeniui Lietuvoje paskui kildavo daug keblumų, nes

- jis dažnai neturėjo dokumentų (kartais išvis jokių); taigi į Lietuvą jis buvo atvykęs nelegaliai;
- šeima kurį laiką nežinodavo, kas atsitiko;
- neretai ištremiamasis būdavo sužeidžiamas ar pan.

Vienoje šeimoje iki šiol apie jų tėvo (šeimos galvos) ištrėmimą iš Krašto pasakojama taip: *Įspyrė į užpakalį ir ištrenkė per Lietuvos pasienio užkardą.*[77]

Tai štai kokiu įvaizdžiu įsispaudė į atmintį pats ištrėmimo būdas. Archyviniai dokumentai liudija, kad stipriai sumuštas ir taip išmestas iš Krašto buvo ne vienas.

Tokiu išstūmimo būdu buvo ir persistengta – išstumtas kitos šalies pilietis, atsidūręs Klaipėdos krašte vykdamas tranzitu. 1940 m. sausio mėn. iš Latvijos atvykęs Suomijos pilietis Sergej Blašin, turėjęs vienkartinę tranzito vizą vykti per Lietuvą, buvo gestapo suimtas, nuvežtas prie sienos ir jam įsakyta per mišką eiti link Lietuvos. Tačiau Suomijos pilietis pasirodė esąs kietas riešutėlis – atsisakė tokiu būdu kirsti Vokietijos–Lietuvos sieną. Tuomet buvo priverstinai atgabentas į Konsulatą išsiimti naujos tranzito vizos.[78]

Kiek tokių išstūmimų buvo, vargu ar galima nustatyti, nebent būtų išlikusi kokia Lietuvos pasienio ar muitinių dokumentacija.

---

[76] *Pro memoria.* 1939 06 13. *LCVA*, f. 383, ap. 2, b. 20, l. 28.

[77] Interviu, Autorės archyvas.

[78] *Pro memoria,* 1940 01 24. *LCVA*, f. 383, ap. 2, b. 20, l. 9.

Dėl tokio trėmimo būdo kilo daug protestų, todėl vėliau jo atsisakyta ir pradėta tremti „civilizuotai". Tai atrodė taip: dažniausiai numatytasis ištremti asmuo gaudavo įspėjimą, kad turi išvykti iki nurodyto termino. Tokiu atveju įspėjime visuomet būdavo nurodomi įstatymai, pagal kuriuos asmuo yra tremiamas. Šitaip ištrėmimui būdavo suteikiamas legalumo įspūdis. Tokį būdą dažniausiai naudojo gestapas. Taip buvo priversti išvažiuoti iš *Grenzgebiet* (pasienio zonos) Otto Raszawitz, Mikas Palavykas, Mikas Gudaitis, E. Meikis, ūkininkas Martynas Žvylius iš Mozūriškių, advokatas Tolišius, Kristupas Lekšas, Jurgis Brūvelaitis, ūkininkas Vilius Kybrancas iš Pėžaičių ir kiti [žr. 21 priedą].

Kai kurios šeimos buvo tremiamos po kelis kartus. Pvz., bankininko Petro Šerno (*Schernas*) šeima pirmą kartą buvo ištremta į Įsrutį, o 1943 metais pakartotinai ištremta į Drezdeno apylinkes [žr. 20 priedą]. Kaip ir kur įsikurdavo ištremtasis asmuo arba šeima, valdininkams neberūpėjo.

Bet tuo metu Vokietijos reiche egzistavo visa apimanti darbo prievolė. Vadinasi, ištremtasis privalėjo susirasti darbą. Jis taip pat privalėjo leisti savo vaikus į mokyklą. Ir, žinoma, jį visą laiką stebėjo akyla gestapo arba policijos akis.

Žinoma atvejų, kad žmones tiesiog suimdavo ir fiziškai priversdavo pasirašyti pasižadėjimą, jog jie patys (t. y. savo noru) išvyks į Lietuvą. Šį metodą dažniau taikydavo gestapas. Šiuo atveju juridinio ištrėmimo pagrindo nebebuvo ieškoma. Laikas išvykti būdavo skiriamas skirtingas – nuo 24 valandų iki mėnesio. Kaip bus įvykdytas toks „pasižadėjimas", kontroliavo gestapas.

Masinis lietuvių trėmimas vėlyvą 1940 metų rudenį prasidėjo iš Tilžės apskrities kaimų, esančių prie pat Nemuno, dešinėje jo pusėje. Tuo metu čia jau ėjo siena tarp Vokietijos ir TSRS. Vien tik per 1940 m. gruodžio mėnesį Pagėgių pasienio punktą kirto per 340 asmenų. Pagal amžiaus grupes ištremiamieji visi yra paties darbingiausio amžiaus, jeigu neskaičiuosime trečdalio vaikų. Tremiami ir viengungiai, ir šeimos, dažniausiai turinčios 3–5 vaikus. Jaunos šeimos buvo tremiamos su visu turtu ir netgi su ką tik gimusiais kūdikiais. Nėra jokių faktų, kad buvo ištremta (ar bent perkelta kitur) nors viena vokiečių ar lietuvininkų šeima, gyvenusi toje teritorijoje. Tai leidžia daryti išvadą, kad ištrėmimas buvo nukreiptas tik prieš lietuvius, kilusius iš Didžiosios Lietuvos. Maždaug per tris savaites Vilkyškius, Bitėnus, Lumpėnus, Trakininkus, Griežpelkius, Baltupėnus, Lauksargius ir kitus Tilžės apskrities pasienio kaimus paliko gausios darbingų žmonių grupės. Didžiausia jų dalis įsikūrė Tauragės apskrityje, kai kurie buvo apgyvendinti Raseinių apskrityje, Šiaulių mieste ar kitur Didžiojoje Lietuvoje, tuo metu jau inkorporuotoje į TSRS.[79] Nerandama jokių vokiečių pusės dokumentų, kodėl buvo vykdomas toks organizuotas trėmimas, juolab kad jau buvo aišku – netrukus bus pasirašoma Gyventojų mainų sutartis. Tikėtina, kad šis trėmimas buvo susijęs su pasienio zonos ruošimu karo veiksmams. Bet tuomet kyla klausimas: kodėl nebuvo paliesti tų kaimų vokiečių tautybės gyventojai?

Civilių asmenų trėmimai kaip represinė priemonė vyko iki pat 1944 metų rudens. Kiek lietuvių iš viso ir kodėl per tą laiką buvo ištremta iš Klaipėdos krašto, tokios statistikos turbūt nėra.

---

[79] Sąrašai kirtusių pasienio postą. *LCVA*, f. R-839, ap. 1, b. 2, 3, 4, 6, 9.

92.	3.12.40г.	ЮРКАУСКАЙТЕ Анели	1912г.	д.Гению,Погегенского уезда
93.	-"-	КРЕЙВИС Пранас	1907	д.Гению, -"-
94.	-"-	ТАМАЖАУСКИС Антонас	1894	д.Опланки,Тильзит.уезда
95.	-"-	Жена Юлиана	49 л.	-"-
96.	-"-	Сын Ионас	7 л.	-"-
97.	-"-	Сын Альфонас	9 л.	-"-
98.	-"-	Сын Иозеф	13 л.	-"-
99.	-"-	Дочь Мария	16 л.	-"-
100.	-"-	Мать Марцеля	90 л.	-"-
101.	-"-	ЛИНЧАС Винцас	1896	-"-
102.	-"-	Жена ОНА	1906	-"-
103.	-"-	Дочь Моника	1914 л.	-"-
104.	-"-	Дочь Бронислава	12 л.	-"-
105.	-"-	Дочь ОНА	7 л.	-"-
106.	-"-	НЕЦЕЛИС Эвалдас	1911	г.Лауксарген
107.	-"-	Жена Эмилия	1915	-"-
108.	-"-м	ВИМКАНАУСКИС Пройчешкас	1911	д.Керквутче
109.	-"-	ШАТБАРЕНИН Паулина	1885	д.Опланки
110.	4.12.40г.	КАМИНСКАС Ионас Антанас	1915	д.Куркутвиты,Тильзитск. уезда
111.	-"-	КОИМАНАС Викас	1920	д.Стренеикины,Тильзитского уезда
112.	-"-	ВАЙТКУТЕ Агота	1912	д.Витгерей,Тильзитскрго уезда
113.	-"-	КАРБАУСКАС Альфонас	1912	д.Вартулишка,Тильзитского уезда
114.	-"-	ЛАТВАЙТИС Юргис	1913	д.Гению,Тильзитского уезда
115.	-"-	Жена БАСКИТЕ Мета	1913	-"-
116.	8.12.40г.	ВЕРЧИНСКАС Статус	1896	д.Тракинишки,Тильзитского уезда
117.	-"-	Жена АННА	1904	-"-
118.	-"-	Дочь РЕНАДА	8 л.	-"-
119.	-"-	Сын АЛЬГЕРДАС	3 л.	-"-
120.	-"-	САРАНИНАС Езас	1895	д.Приштонишки,Тильзитского уезда
121.	-"-	Жена ЭЛЬЗА	1898	-"-
122.	-"-	Сын Петрас	1924	-"-
123.	-"-	ИВАНУСКАС Иозас	1915	г.Лауксарген
124.	-"-	Жена КИРКИСКАЙТЕ Ольга	1921	-"-
125.	-"-	Дочь Она-Ольга	1940	-"-
126.	-"-	ЯНКУС Микас	1900	д.Бертштонишки,Тильзитского уезда
127.	-"-	Жена ЭЛЬЗА	1909	-"-
128.	-"-	Дочь АННА	1924	-"-
129.	-"-	КАРПИЕНЕ Елена	1905	д.Вилькишки,Тильзитс. уезда
130.		Сын ПРАНЦИШКА	1926	-"-

Ištremtų iš Tilžės apylinkių į Lietuvos TSR sąrašo fragmentas.
LCVA, f. R-839, ap. 1, b. 9.

Būsime neteisūs teigdami, kad visos aukščiau minėtos represinės priemonės buvo nukreiptos išimtinai prieš gyventojus lietuvius. Nieko panašaus. Totalitarinio režimo sąlygomis kiekvienas, nepaisant lyties, tautybės ar rasės, buvo stebimas, kontroliuojamas ir valdomas. Taigi ir Klaipėdos krašto gyventojai vokiečiai ar bent tie, kurie jautėsi esą vokiečiais, taip pat patyrė režimo spaudimą.

Tuoj po anšliuso prasidėjo kadrų kaita valdininkų gretose. Į autonominę policiją ir kai kurias kitas autonomines įstaigas atvyko reicho pareigūnai. Dirbusieji valdininkai buvo atleidinėjami iš tarnybos už tai, kad pirmiau *buvę susidėję su lietuviais arba bent laikęsi neutraliai.*[80]

Vyresnio amžiaus valdininkai buvo leidžiami atostogų neribotam laikui, ketinant vėliau juos perkelti dirbti į reicho gilumą. O jaunesnieji, ypač pradėję dirbti paskutinės Direktorijos laikais, buvo verčiami baigti specialius politinius kursus.

Perduodant Klaipėdos kraštą Vokietijai, dalis centro įstaigų valdininkų liko tarnauti vokiečiams. Iš karto jie buvę priimti nuolatiniais tarnautojais, tačiau nuo 1939 m. balandžio 15 d. visiems pranešta, kad jie atleidžiami ir laikomi tik padieniais tarnautojais. Dabar valdininkai, kurie seniau (*Lietuvos laikais*) buvo gerai apmokamų VII–IX kategorijų, pradėjo gauti labai mažus atlyginimus.

Buvo pradėta skrupulingai analizuoti visų likusiųjų tarnybose biografijas, elgesį, veiklą Lietuvos valdymo metais. Šitaip prasidėjo savotiškas savųjų gretų valymas. Bet kuris nors kiek artimesnis lietuviams ar pasireiškęs lietuviškoje veikloje galėjo tapti persekiojamuoju, būti tardomas, suimamas ir kalinamas. Kaltinimai dažniausiai būdavo arba išgalvoti, arba primesti iš šalies. Štai dantų gydytojas B. Šilutėje suimtas ir įkalintas už abortų darymą; Šilutės pradžios mokyklų vedėjas H. pats suvedė sąskaitas su gyvenimu, nes buvo apkaltintas teikęs žinių Lietuvos saugumo organams; buvęs Lietuvos valstybės saugumo policijos valdininkas B., kuris iš tarnybos pasitraukė dar 1936 m. ir vertėsi restoranų verslu, buvo suimtas ir išvežtas Vokietijon. Po kurio laiko žmonai grąžinti tik jo drabužiai, paties likimas nežinomas.[81]

Itin aktyviai buvo valomas Šilutės, Juknaičių, Pagėgių ir aplinkinių pašto įstaigų personalas. Buvusieji santariečiai, šauliai ar turėję bent menkiausią ryšį su lietuviškomis kultūrinėmis / sportinėmis organizacijomis, iš darbo buvo atleidinėjami be paaiškinimo. Kai kurie, tiesa, vėliau vėl buvo priimti į darbą, prieš tai prisaikdinus, kad liks *ištikimi vokiečiai.*[82] Ypač buvo netoleruojama giminystė su didlietuviais. Antai Lumpėnų laiškininkas K. buvo atleistas iš tarnybos dėl to, kad savo dukterį išleidęs už buvusio Lietuvos saugumo policijos viršininko. O Pagėgių laiškininkas D. ir geležinkelių sargas P., tikrų tikriausi vokiečiai, atleisti iš tarnystės dėl to, kad jų vaikai išbėgo į Didžiąją Lietuvą.[83]

Neaplenkti buvo ir tie, kurie prieš Klaipėdos anšliusą stengėsi vokiečiams įsiteikti. Matyt, suabejota jų nuoširdumu. Pvz., Pagėgių stoties bufeto savininkas Hermanas B. prieš užimant

[80] Įspūdžiai iš Klaipėdos. *LCVA,* f. 378, ap. 10, b. 186, II t., l. 160.

[81] VSD 1939 05 17 biuletenis Nr. 117. *LCVA,* f. 378, ap. 10, b. 186, II t., l. 134–135.

[82] VSD 1939 05 17 biuletenis Nr. 112. *LCVA,* f. 378, ap. 10, b. 186, II t., l. 136 ir kt.

[83] VSD 1939 08 17 biuletenis Nr. 161. *LCVA,* f. 378, ap. 10, b. 186, II t., l. 286.

vokiečiams Klaipėdos kraštą, buvo viešai sudaužęs Lietuvos valstybės prezidento ir Vyties paveikslus. Dabar iš stoties bufeto išvarytas, atleista iš tarnybos ir jo žmona.[84]

Oficialus požiūris į lietuvius šiek tiek suminkštėjo po 1939 m. gegužės mėn. derybų ir pasirašytų sutarčių. Kai kurie vokiečiai netgi priekaištavo savo Užsienio reikalų ministrui ir kitiems derybininkams, kad jie buvę *pernelyg nuolaidūs ir palankūs lietuviams*. Tačiau atsakingi nacių pareigūnai Vokietijoje pasitaikius progai stengdavosi labai palankiai atsiliepti apie Lietuvą. Paskaitų metu partijos nariams paprastai buvo paaiškinama, kad *Lietuva ir lietuviai nebesą priešai,* ir todėl reikią *užmiršti praeities nesutarimus*. Netgi ir E. Noimanas gegužės 19 d. savo kalboje *Ostlandflug* dalyviams pabrėžė, kad nereikia turėti *jokios neapykantos prieš lietuvius*; *Lietuva esanti darbšti ir ypatingai pažangi aviacijoje; dabar reikią galvoti ne apie kerštą, bet apie sugyvenimą ir bendradarbiavimą*.[85]

Linksmiau šio nuotaikų pasikeitimo prasme nuteikia operatyvininkų žinutė: *Klaipėdos krašto policijai esąs duotas įsakymas, kad nereikią taip smarkiai lietuvių kratyti, jeigu jie į Klaipėdos kraštą kontrabandos keliu gabeną maisto produktų*.[86] Duonos trūko ir vokiečiams, ir lietuviams.

Lietūkio Šilutės skyriaus darbuotojai. 1939m.
LCVA, Fotodokumetų skyrius. P. Gintalo fondas

[84] VSD 1939 08 17 biuletenis Nr. 161. *LCVA*, f. 378, ap. 10, b. 186, II t., l. 286.

[85] VSD 1939 05 31 biuletenis Nr. 127. *LCVA*, f. 378, ap. 10, b. 186, II t., l. 176.

[86] Ibid.

ŠEŠTAS SKYRIUS

Klaipėdos krašto gyventojai ir Gyventojų mainų sutartis

Pagrindiniai Gyventojų mainų sutarties principai – Išvykimas iš Klaipėdos krašto į Lietuvą – Persikėlimas iš Lietuvos į Vokietiją – Kam priklauso klaipėdiškiai Lietuvos optantai? – Lietuviai nacių režimo gniaužtuose – Apie Flucht Vokietijoje žino kiekvienas vaikas

Pagrindiniai Gyventojų mainų sutarties principai

Daug legalių, nors visiškai nelauktų ir netikėtų, permainų į Klaipėdos krašto gyventojų, ypač lietuvių, gyvenimą įnešė *Gyventojų mainų sutartis*, pasirašyta 1941 m. sausio 10 d. Kaune.[1] Ši sutartis numatė etninių Lietuvos vokiečių (*Volksdeutsche – folksdoičai*) perkeldinimą iš Lietuvos į Vokietiją, o lietuvių ir rusų tautybės asmenų – iš vokiečių okupuotų Klaipėdos ir Suvalkų kraštų perkeldinimą į Lietuvą. Per gana trumpą laiką – 1941 m. vasarį–kovą – iš Lietuvos į Vokietiją išvyko apie 50 tūkstančių etninių vokiečių, o į Lietuvą atvyko 6167 asmenys iš Klaipėdos krašto ir apie 14,5 tūkstančių iš Suvalkų krašto.[2]

Ideologinį pagrindą šiam gyventojų – etninių vokiečių – perkeldinimui (Lietuvos atveju – mainams) sudarė nacionalsocialistinė tezė: *vienas fiureris, viena teritorija, viena tauta. Viena teritorija – Lebensraum* – buvo ruošiama nukariaujant arba aneksuojant papildomas teritorijas. O *viena tauta* buvo surankiojama iš visų Europos, Azijos ir net tolimesnių šalių. Teoriškai visi vokiečiai turėjo gyventi vienoje teritorijoje, kuri buvo vadinama Tėvyne. Buvo laikomasi nuostatos, kad etniniai vokiečiai *grįžta* į savo *Tikrąją Tėvynę*.

---

[1] 1941 m. sausio 10 d. baigėsi ilgai trukusios diplomatinės derybos tarp Vokietijos ir TSRS, pradėtos 1939 m. rugpjūtyje. Maskvoje, Rygoje ir Kaune tą dieną buvo pasirašytos šešios baigiamosios sutartys, išsprendusios įtakų sferos pasidalijimo legitimacijos reikalus, ekonominius ir tarpusavio turtinius įsipareigojimus bei pasikeitimo gyventojais klausimus. Maskvoje pasirašytos: Sienų sutartis (*Grenzvertrag*), kuria netiesiogiai Vokietija pripažino įvykusį Lietuvos inkorporavimą į TSRS, o pastaroji savo ruožtu – Klaipėdos krašto priklausymą Vokietijai; Antrasis susitarimas dėl tarpusavio prekių pristatymo (*Wirtschaftsabkommen*); Dėl abipusių turtinių pretenzijų Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje sureguliavimo (*Das Abkommen zwischen dem Deutsches Reich und der UdSSR über die Regelung der gegenseitigen Vermögensansprüche in Litauen, Lettland und Estland* – sutr. *Paušalo* sutartis, svarbi mūsų nagrinėjamam dalykui) ir [Trečiasis] *Slaptasis protokolas*, padėjęs paskutinį tašką Lietuvos likime; šio protokolo ekonominė esmė – susitarimas dėl kompensacijos už vad. Suvalkų trikampį; jo politinė esmė – TSRS atsisako savo pretenzijų į laisvąją zoną Klaipėdos krašte, o Vokietija perleidžia Tarybų Sąjungai už nurodytą sumą Suvalkų trikampį. Rygoje pasirašytas *Susitarimas tarp TSRS ir Vokietijos Vyriausybės dėl Vokietijos piliečių ir vokiečių tautybės asmenų perkėlimo iš Latvijos ir Estijos Tarybų Socialistinių Respublikų į Vokietiją*, o analogiška sutartis pasirašoma Kaune.

[2] Tilžės gestapo 1941 03 31 pranešimas apie iškeldinimo rezultatus. *BArch*, R 58 / 794, S. 93–103. Literatūroje galima aptikti ir kitokių skaičių.

Pats perkeldinimo procesas vokiečių kalba buvo vadinamas *Umsiedlung*, perkeldinamieji – *Umsiedler* (lietuviai tuoj padarė iš jų *sydlerius* ir pan.), lietuviškai vartotas švelnesnis terminas – *repatriacija*, o perkeldinamieji / persikėlusieji – *repatriantais*.[3]

Gyventojų perkeldinimui vadovavo specialiai sukurtos institucijos: Etninių vokiečių aprūpinimo tarnyba (*Volksdeutsche Mittelstelle, VoMi*) ir Imigrantų (persikėlėlių) centrinė tarnyba (*Einwandererzentralstelle, EWZ*), tiesiogiai pavaldžios SS reichsfiureriui Heinrichui Himleriui[4] (šio santrumpa RKFDV).

Vykdydama etninių vokiečių grąžinimo į tėvynę politiką, Vokietija sudarė 15 sutarčių su įvairiomis valstybėmis. Daugeliu atvejų tai buvo vienpusis procesas – etninių vokiečių atkeldinimas. Tik trimis atvejais tai buvo gyventojų mainai tarp valstybių: 1939 m. lapkričio 16 d. Vokietijos–TSRS sutartis dėl ukrainiečių ir baltarusių, gyvenančių jau okupuotos Lenkijos rajonuose, išmainymo į etninius vokiečius iš Volynės, Galicijos ir Narevo rajono; 1943 m. rugpjūčio 11 d. sutartis su Kroatija ir mums rūpimoji – 1941 m. sausio 10 d. sutartis.

Etninių vokiečių iškeldinimas iš Lietuvos pradžioje buvo traktuojamas lygiai taip pat kaip ir iš kitų šalių – kaip vienpusis folksdoičų išvykimas į Vokietiją. Iš esmės Lietuvos folksdoičai jau buvo pasiruošę išvykti 1940 metų rudenį. Jie turėjo būti iškeldinti tuoj pat, kai baigsis ši procedūra Latvijoje ir Estijoje. Tačiau keičiantis geopolitinei situacijai, Pabaltijo respublikoms praradus nepriklausomybę, diplomatinės derybos dėl Lietuvos folksdoičų iškeldinimo pamažu virto derybomis dėl mainų. Atrodo, kad mainų idėja užsimezgė Vokietijos URM įsčiose 1940 m. birželio–liepos mėnesiais. Mat tuo metu Vokietijos reiche susiformuoja naujas darinys – dvigubai padidėjusi Gumbinės apskritis, išaugusi prijungtų Klaipėdos ir Suvalkų kraštų sąskaita. Vienas delikatus momentas – atsiranda *nauja pasienio zona su TSRS*. Galvojant apie netolimą ateitį, civiliai gyventojai joje – labai nepatogus elementas. Taip išryškėja du geografiniai taškai – Klaipėdos ir Suvalkų sritys. Iš jų reikėtų iškeldinti nepriimtinus visais atžvilgiais lietuvius. Į Lietuvą. Mainais į etninius vokiečius. Maskva su tokiu derybų posūkiu sutinka ne iš karto, nes gyventojų iškeldinimas glaudžiai susijęs su jų turto kompensavimo klausimais. Permainingos derybos dėl gyventojų mainų vyko nuo 1940 m. rugsėjo mėn., kol Maskva įsitikino, kad jokio Lietuvos valstybės palikto turto Klaipėdos krašte „teisėtai" neperims. Pagaliau randamas konsensusas, ir 1941 m. sausio 10 d. Kaune pasirašomas *Susitarimas dėl Vokietijos piliečių ir vokiečių tautybės asmenų perkėlimo iš Lietuvos TSR į Vokietiją, taip pat dėl Lietuvos piliečių bei lietuvių, rusų ir baltarusių tautybės asmenų perkėlimo iš Vokietijos (buvusių Klaipėdos ir Suvalkų kraštų) į Lietuvos TSR*.

Iškeldinimo darbas prasidėjo tuoj pat, pasirašius sutartį. Tiesiogiai perkeldinimą – žmonių registraciją ir transportavimą – organizavo mišrios rusų-vokiečių komisijos. Akivaizdų prievartinį ir ideologinį šio perkeldinimo pobūdį rodo faktas, kad jį vykdė pagrindinės represinės struktūros: viena pusė SS ir gestapas, kita – NKVD.

Klaipėdos krašto lietuviai (tiek lietuvininkai, tiek didlietuviai) tuo metu (1941 m. pavasarį) buvo atsidūrę abiejose mainų linijos pusėse.

---

[3] *Umsiedlung* proceso vokiškoji istoriografija yra gausi. Lietuvių kalba šiuo metu yra pasirodę keli straipsniai, taip pat ir A. L. Arbušauskaitės monografija *Gyventojų mainai tarp Lietuvos ir Vokietijos pagal 1941 m. sausio 10 d. sutartį*. Klaipėda, 2002 (toliau – *GM*).

[4] RKFDV – *Reichskommissar für die Festigung deutschen Volkstumst* – Reicho komisaras vokietybei stiprinti – H. Himleris.

Pirmieji, pasitraukusieji iš Klaipėdos krašto į Didžiąją Lietuvą po 1939 m. anšliuso, dabar galėjo pasinaudoti galimybe per repatriaciją sugrįžti į gimtąjį kraštą. Motyvacija buvo dvejopa ir stipri – sugrįžimas į tėviškę ir pabėgimas, gelbėjimasis nuo bolševikinio režimo.

Antrieji – tie, kurie pasiliko gyventi Klaipėdos krašte ir kartu stengėsi išlaikyti lietuvišką tapatybę, sunkiai adaptavosi prie naujojo nacistinio režimo, taip pat gavo galimybę jo išvengti ir atvykti į Lietuvą.

Taip gauname du priešpriešinius persikeliančiųjų (repatrijuojančiųjų) srautus, kuriuos reikia aptarti atskirai.

Išvykimas iš Klaipėdos krašto į Lietuvą

Pirmiausia analizuosime repatriaciją iš Klaipėdos krašto į Lietuvą.

Gandai apie galimybę ar būtinybę išvykti iš krašto sklandė senokai. Stokojama dokumentų nustatyti, kaip ir ar vyko oficiali propaganda / agitacija. Neaiškus šiame procese ir TSRS konsulo Karaliaučiuje vaidmuo. Yra dokumentų, liudijančių to konsulato darbuotojų lankymąsi pas Klaipėdos krašto ūkininkus, aiškinant (gal raginant?) apie būsimą iškeldinimą.[5]

Vyriausiojo iškeldinimo iš Vokietijos (t. y. Klaipėdos ir Suvalkų kraštų) štabo būstinė buvo Klaipėdoje. Už iškeldinamųjų transporto organizavimą buvo atsakingas Kenigsbergo slaptosios policijos ir SD inspektorius.[6] Iškeldinimą tik iš Klaipėdos krašto vykdė ir kontroliavo Mišri rusų-vokiečių komisija, įsikūrusi Pagėgiuose. Kiti registracijos punktai ir komisijos dirbo Šilutėje, Viešvilėje, Priekulėje ir Pagėgiuose. Deja, šių komisijų darbo pirminės dokumentacijos Lietuvoje nerandame; išskyrus keletą fragmentiškų užsiregistravusiųjų Priekulės punkte sąrašų.

Nors GM sutarties preambulėje ir buvo pabrėžta, kad išsikėlimas yra savanoriškas, tačiau kokiu būdu buvo atrenkami tie „savanoriai" išvykti iš Klaipėdos krašto, lieka neaišku. Apie etninių vokiečių „grįžimą" į tėvynę Lietuvoje skalambijo visi laikraščiai, o apie lietuvių grįžimą į Lietuvą, istorinę tėvynę, nebuvo rašoma. Nei Klaipėdos krašto spaudoje, nei pačioje Lietuvoje.

Neaiškūs ir atrinkimo (leidimo išvykti) kriterijai. Iš bendros situacijos galima nuspėti, kad nacistinė Klaipėdos krašto administracija buvo suinteresuota išsiųsti Lietuvon tuos lietuvius, kurių ūkiai buvo stambūs ir gerai prižiūrėti; gestapui ši repatriacija buvo legalus būdas atsikratyti nepaklusniais ir *nervus gadinančiais lietuviais*. Be to, organizuotai buvo iškeldinami lengvosios pramonės įmonių darbininkai. Kai kurie ir patys skubėjo palikti Klaipėdos kraštą. Legaliai išvykti stengėsi darbininkai ir tie, kurių giminės gyveno Lietuvoje.

Registracijos metu buvo užfiksuota prievartos atvejų iš vokiečių pusės. Štai viename perkėlimo komisijos protokole pažymėta:

> *1941 m. kovo 17 d. pas Priekulės komisijos rusų Ortsbevollmächtigter [teritorinis įgaliotinis – A. A.] atvyko valstietis Heinrich Karalius, kuris pareiškė, kad ką tik paleistas iš kalėjimo, buvo suimtas kovo 13 d. ir nuvežtas į Tilžę. Jis buvęs apkaltintas tuo, kad nenori savo valia persikelti į Lietuvos TSR dėl to, kad esąs sovietinis agentas,*

5 Žr. *GM*, p. 115–116.

6 SS Reicho fiurerio ir policijos vado parėdymas. 1941 02 28. *BArch,* R 59 / 283, S. 14.

todėl bus uždarytas dešimčiai metų į konclagerį, o šeimai liepta pasiruošti išvykti į Lenkiją.[7] *Tuomet Heinrich Karalius drauge su kitais suimtaisiais sutiko kuo greičiau registruotis ir išvykti į Lietuvos TSR. Kovo 17 d. juos susodino į policijos sunkvežimį ir atvežė į Priekulę. Kai išleido, pridūrė: jeigu neišvyksite, būsite vėl suimti.*[8]

Minimas Heinrich (Endrius) Karalius buvo spalvinga to meto figūra Klaipėdos krašte, jaunimo organizatorius ir numylėtinis. Lietuvos pilietybės optantas. Jo ūkis buvo pavyzdinis ir puikiai sutvarkytas. Vadinasi, geriau tegul išvyksta. Jis buvo užregistruotas ir priverstinai repatrijuotas į Didžiąją Lietuvą, o jo ūkis konfiskuotas Reicho naudai. Registracijos metu pasitaikė ir daugiau panašių atvejų.[9]

Nors, reikia pripažinti, kai kam repatriacija į Lietuvą pagelbėjo. Štai Priekulės mišriojoje komisijoje persikėlimui į Lietuvą 1941 m. sausio 27 d. užsiregistravo Alfonsas B., gimęs 1901 m. Kretingos apylinkėse, dirbantis kalviu pas Stragnų dvarininką Balcerį. Šeimoje – šeši vaikai. O po dviejų dienų, greičiausiai kaimyno įskųstas dėl registracijos, Alfonsas B. buvo suimtas, apkaltintas gaminęs draudžiamus lapėms medžioti spąstus, įkalintas Klaipėdos kalėjime ir uždaro teismo 1941 m. vasario 22 d. nuteistas kalėti 5 mėn. Tik registracijos išvykimui iš Klaipėdos krašto faktas padėjo ištraukti iš kalėjimo prasikaltusį kalvį.[10]

Beveik nieko tikro negalime pasakyti apie motyvaciją išvykti iš Klaipėdos krašto. Čia reikėtų atskirti dvi lietuvių grupes – Klaipėdos krašto kilminiai lietuviai (lietuvininkai) ir lietuviai iš Didžiosios Lietuvos. Gyventojų mainų kontekste abiejų šių grupių lietuvių motyvacija labai skiriasi. Didlietuviai gali kalbėti apie *repatriaciją* – grįžimą į Tėvynę. Kilminių Klaipėdos krašto gyventojų atžvilgiu jų tėvynė buvo ne Lietuva, o Klaipėdos kraštas. Buvusi Vokietija. Taigi jų apsisprendimo išvykti motyvų reikia ieškoti iš šalies. Tai galėjo būti gestapas, „paraginęs“ išvykti, bauginimai, suiminėjimai dėl pažiūrų... Šiandien nelengva vienareikšmiškai atsakyti, kiekvieno atvejis kitoks. Dalis lietuvininkų iš Klaipėdos krašto į Lietuvą išvyko sąmoningai, savo noru. Kitiems „į pagalbą“ atėjo gestapas. Tik įkalinę naciai privertė repatrijuoti jiems nepageidautinus Endrių Borchertą, Jurgį Lėbartą, Vilių Genutį (visi jie – Lietuvos optantai), gal ir dar kitus, kurių nežinome. Be to, buvo stengiamasi atsikratyti kai kuriais kaliniais lietuviais [žr. 35 priedą].

Dar mažiau galime pasakyti apie išvykstančiųjų motyvaciją. Motyvai tų, kuriuos bauginimais ar net suėmimais gestapas „paragino“ išvykti, suprantami. Mums būtų įdomesnis klausimas, kiek lietuvių išvyko savo noru, savo valia? Jokių objektyvių duomenų apie tai aptikti nepavyko. Todėl galime tik spėlioti, kad dalis vyko į Lietuvą pas gimines, kiti tikrai „sugrįžo“ į namus, treti laisvai pasirinko išvykimą. H. Stosunas savo knygoje teigia, kad *išsikelti iš Klaipėdos krašto norėjo*

---

7 Okupuotos Lenkijos teritorijoje tuo metu buvo įsteigtos pagrindinės iškeldinamųjų filtracijos (VoMi) stovyklos. Būtent į jas ir atveždavo visus perkeliamus etninius vokiečius. Be to, dažnai buvo gąsdinama Lenkija ta prasme, kad joje veikė koncentracijos stovyklos.

8 Paleistų iš kalėjimo, užsiregistravusių ir išvykusių sąrašas. *LCVA,* f. R-839, ap. 1, b. 211, l. 1. Dokumentas rusų kalba.

9 Visiškai identiškas istorijas Priekulės registracijos komisijai pateikė ir Riteinas Mikas, Viliaus (1899), gyvenęs Drukiuose; Pranas Pareigis (1910) iš Voveriškių, gyvenęs Kebeliuose. Jie buvo suimti gestapo, bet privalėjo būti paleisti kaip užsiregistravę išvykti. Ūkiai, aišku, liko. *LCVA,* f. R-839, ap. 1, b. 211.

10 Sąrašas suimtų ir išlaisvintų iš kalėjimo užsiregistravusių išvykimui į Lietuvos TSR Priekulės teritoriniame punkte. *LCVA,* f. R-839, ap. 1, b. 211, l. 4. Dokumentas rusų kalba.

daug lietuvių, kad net patys tarybinės komisijos nariai stebėjosi tokiu dideliu išsikeliančiųjų skaičiumi, nors jie Vokietijoje turi kur kas geriau <...>.[11]

Tikėtina, kad dalis išvykstančiųjų nei žinojo, nei suprato, kodėl ir kur turi išvykti. Vieni nežinojo, jog tuoj pat bus „paimti NKVD įskaiton", kiti nenujautė, kad netoli ir neilgam išvengs gestapo. Taip atsitiko Tilžės akto signatarui, garsiam Prūsų Lietuvos spaustuvininkui Enziui Jagomastui. 1941 m. kovo 21 d. jis su šeima „repatrijavo" iš savo gimtojo Panemunės kaimo Tilžės apskrityje į Tauragę, iš ten į Vilnių. Nepraėjus nė pusei metų, visa šeima gestapininkų buvo sušaudyta Paneriuose.[12]

Vyriausiasis saugumo policijos ir SD vadas
Vilniaus štabas
Operatyvinis būrys 3/A. Registr. Nr. 16/41
Vilnius, 1941 m. rugpjūčio 30 d.
Per kurjerį

Slaptas valstybinės svarbos dokumentas

Slaptajai valstybės policijai
Valstybės policijos skyriui
Asmeniškai ponui vadui arba jo pavaduotojui Tilžėje
Per operatyvinį būrį 3/A asmeniškai SS Standartenführer Jėgeriui Kaune

Sutuoktinių Emilio ir Onos Meklenburgerių reikalu

Pagrindas: 1941 m. liepos 24 d. raštas, II skyrius, D poskyris, 3a. Sl.

Su sutuoktiniais Meklenburgeriais pasielgta taip, kaip buvo pasiūlyta priešpaskutinėje aukščiau minėto rašto pastraipoje.

Taip pat pasielgta ir su seniu Jagomastu, jo žmona bei abiem čia gyvenusiais jų sūnumis.

Reicho interesai reikalauja šiuo atveju imtis griežčiausių priemonių. Todėl siūlau padaryti nekenksmingais, pasiunčiant į koncentracijos stovyklą, ir Tilžėje gyvenančius abiejų šeimų artimiausius gimines bei Drezdene-Lošvice šiuo metu esantį sūnų Emilį Jagomastą, gimusį 1910 m. rugpjūčio 4 d.

Pranešime Vyriausiajai reicho saugumo valdybai, kaip čionykščio operatyvinio būrio tyrimų rezultatą, prašau paaiškinti, kad čia suimtieji asmenys, matyt, priklausė lietuvių aktyvistų grupei, kuri visuomet veikė ir veiks „laisvos ir nepriklausomos Lietuvos naudai", o be to, mano pasieksianti savo tikslus tik kovodama prieš reichą.

Įgaliojus (*parašas neįskaitomas*)

Pg. Gražiūnas, A. *Lietuva dviejų okupacijų replėse: 1940–1944*. Vilnius: [Tėvynės sargas], 1996, p. 245.

---

[11] Stossun, H. *Die Umsiedlungen der Deutschen aus Litauen während des Zweiten Weltkrieges.* Marburg-Lahn, 1993, S. 70.

[12] Enzys Jagomastas, žmona Marta, sūnus Dovydas (persikėlėlio Nr. 629) nacių sušaudyti Paneriuose prie Vilniaus 1941 08 23 (drauge sušaudytas ir ne repatriantas sūnus Jurgis); Enzio Jagomasto duktė Mažosios Lietuvos kultūros veikėja Ona Vilmantienė su vyru žurnalistu Emiliu Vilmantu-Meklenburgu (persikėlėlio Nr. 632) buvo sušaudyti jau 1941 08 21 ten pat.

Nesuprasdami, kodėl juos ragina repatrijuoti, iš pradžių sutiko, o vėliau atsisakė savo ketinimų Jonas Jonelaitis, Janis Kuršius, Jonas Rassau (visi taip pat optantai). Pagrindinis atsisakymo motyvas – *nenorį gyventi sovietų okupuotoje Lietuvoje.*

Išvykti iš Klaipėdos krašto iš viso užsiregistravo 6572 asmenys, bet paskutiniu momentu 405 asmenys atsisakė išvykti. Priekulės punkte užsiregistravusiųjų ir atsisakiusiųjų išvykti pagrindiniai motyvai – *susiradau gerą darbą; šeimos nariai nenori išvykti; pavyko susitarti su vietine valdžia ir gavau leidimą pasilikti.*[13] Kitas istoriografijoje dažnai minimas atsisakymo motyvas – *mes norėtume gyventi Lietuvoje, bet į sovietinę Lietuvą nevažiuosime.* Kurios pusės propaganda čia turėjo didesnį poveikį, šiandieną sunku pasakyti.

Tačiau tie asmenys, kurie Klaipėdos krašte išvengė prievartinės repatriacijos į Lietuvą 1941 metų pavasarį, neilgai džiaugėsi galimybe gyventi Klaipėdos krašte. Kai kurie iš jų jau tų pačių metų rudenį prievarta buvo perkelti į Įsručio apylinkes arba netgi giliau į Rytų Prūsiją.

Išvykstama iš Klaipėdos krašto buvo per Tauragės ir Kretingos evakuacijos punktus. Taip šie du miestai per tokį trumpą laiką nuo Klaipėdos anšliuso dar kartą susidūrė su masiniu išvykimu, tik šį kartą viskas buvo griežtai reglamentuota ir organizuota.

Iš Klaipėdos į Kretingą per pasienio perėjimo ir patikrinimo punktą Bajoruose buvo išsiųsta vienuolika ešelonų. Šia kryptimi į Lietuvą daugiausia buvo iškeldinti fabrikų ir žemės ūkio darbininkai.

13 lentelė. Ešelonai, išvykę per Kretingos punktą

Ešelono numeris	Data	Žmonių skaičius
I	1941 vasario 05	398 (391)
II	1941 vasario 06	246
III	1941 vasario 12	483
IV	1941 vasario 16	499*
V	1941 vasario 18	499
VI	1941 vasario 24	546
VII	1941 vasario 27	564
VIII	1941 kovo 7	455 (442)
IX	1941 kovo 15	340** (337[14])
X	1941 kovo 22	166 (165[15])
XI	1941 kovo 24	6***
	Iš viso	4202 (4176)

LCVA, f. R-839, ap. 1, b. 246. * – išvyko tekstilininkai; ** – bendras turėjusių išvykti skaičius; *** – ar išvyko tik tiek, nepavyko nustatyti.

[13] *LCVA*, f. R-839, ap. 1, b. 211, l. 12 ir kt.

[14] Šitokį skaičių randame Atvykusių ir apgyvendintų iš Vokietijos gyventojų santraukoje 1941 m. kovo 15 d. imtinai. *LCVA*, f. R-754, ap. 3, b. 15, l. 32.

[15] Šitokį skaičių randame Atvykusių ir apgyvendintų iš Vokietijos gyventojų santraukoje 1941 m. kovo 22 d. imtinai. *LCVA*, f. R-754, ap. 3, b. 15, l. 37. 1941 03 24 duomenimis, kovo 24 d. per Kretingos evakuacijos punktą atvyko 4 asmenys (vyrai, lietuviai), kurie buvo priskaičiuoti kaip papildymas prie kovo 22 d. ešelono Nr. 10 skaičiaus. Ibid., l. 35.

Šia kryptimi į Lietuvą išvažiavo fabrikų ir žemės ūkio darbininkai. Pvz., 1941 m. vasario 16 d. sieną kirto 499 tekstilininkai. Fabrikų darbininkai lietuviai buvo iškeldinami planingai. Žemės ūkio darbininkai, tarnavę pas ūkininkus, siekė išvykti todėl, kad jų darbo sutartys jau buvo pasibaigusios.

Per Kretingą iš Klaipėdos krašto buvo iškeldinta per 4 tūkst. asmenų. Paskutiniu – XI ešelonu – 1941 m. kovo 24 d. buvo išsiųsti kalėjusieji Klaipėdos ir kituose Rytprūsių kalėjimuose asmenys[16]. Šio ešelono sąraše yra šešios pavardės, nors kiti dokumentai liudija, kad paleistų iš kalėjimų ir užregistruotų perkeldinti į Lietuvą buvo 8 asmenys.[17]

Vienu paskutinių transportų išvyko visi iki tol Klaipėdoje dirbę dar galutinai nelikviduotų ar iš dalies veikusių lietuviškų įstaigų ar pramonės įmonių atstovai (pvz., *Pienocentro* atstovas Feliksas Gasparavičius, kuris buvo įgaliotas Klaipėdos uoste priiminėti importuojamas mašinas ir pienininkystės reikmenis[18]) ir paskutiniai *Maisto* darbininkai drauge su vadovybe. *Maisto* darbininkų išvykimas užtruko, nes ilgai buvo delsiama perduoti pačios bendrovės turtą. Labiausiai buvo diskutuojama dėl galutinių įvertinimo sumų. Pagrindinių dokumentų ruošimą vilkino vokiečių pusė, reikalaudama preciziško tikslumo.[19]

Kiti Klaipėdos krašto lietuviai, dauguma iš Šilutės, Viešvilės, Tilžės apylinkių, buvo išsiųsti per Lauksargių pasienio punktą į Tauragę. Ešelonų, išmokėtų pašalpų ir kitokių sąrašų analizė pagal išvykusiųjų pavardes akivaizdžiai rodo, kad didžioji dalis „repatrijuojančiųjų" – didlietuviai. Kilminių krašto gyventojų galėtume suskaičiuoti apie 20–30 šeimų.

Tilžės gestapas, kuris buvo atsakingas už pasienio su Vokietija tarnybų darbą, 1941 m. kovo 31 d. patvirtino galutinius iškeldinimo į Lietuvą duomenis: Klaipėdos krašte užsiregistravo 6572, išvyko 6167 asmenys. Išvykusiųjų transportuose nerasta užregistruotų 405 asmenų iš Klaipėdos krašto.[20]

Labai įdomios baigiamosios vokiečių perkeldinimo komisijos narių pastabos apie Klaipėdos krašto gyventojus. Vokiečių komisijų nariai buvo atsiųsti iš reicho, daugelis pirmą kartą susidūrė su Rytų Prūsija ir Klaipėdos kraštu bei gyventojais, tad jų nuomonė ir vertinimai nėra paveikti jokių išankstinių nuostatų:

---

16 Išvykusiųjų XI (kai kuriuose dokumentuose šis ešelonas numeruojamas X papildomu) ešelonu kalinių sąrašas: ūkininkas Jurgis Margis, Miko (g. 1879), Nr. 942; batsiuvys Jurgis Juraška, Jono (g. 1906), Nr. 943; prekybininkas Petras Tamašiūnas, Jono (g. 1904), Nr. 944; stalius Vilhelmas Genutis, Martyno (g. 1906), Nr. 945; prekybininkas Jurgis Lyliškis, Jurgio (g. 1911), Nr. 946; darbininkas Ignas Runkaitis, Igno (g. 1874), Nr. 947. Visi jie vėliau išvyko į Kauną, išskyrus J. Jurašką, kuris buvo išsiųstas į Plungę. *LCVA*, f. R-839, ap. 1, b. 212, l. 5. – Ne visi galėjo džiaugtis, ištrūkę iš gestapo nagų. Antai V. Ginutis, Lietuvos optantas, 1941 m. birželį buvo NKVD suimtas, išsiųstas į Sevurallagą, 1942 10 30 Ypatingojo pasitarimo nuteistas penkeriems metams. – *Lietuvos gyventojų genocidas...*, p. 291.

17 Paleisti iš kalėjimo dėl persikėlimo į Lietuvą buvo dar Vladas Rutkevičius, Stanislovo (g. 1922), juodadarbis, nuteistas 1941 02 25 ketveriems metams, ir Albertas Mykolaitis, Fridricho (g. 1901), Klaipėdos gubernatūros vertėjų biuro vedėjas, suimtas 1941 01 14 dėl priešiškų Vokietijai pasisakymų, jam uždrausta būti Vokietijos teritorijoje. Kaip ir ar jie išvyko į Lietuvą, nepavyko nustatyti. *LCVA*, f. R-839, ap. 1, b. 211, l. 11.

18 *Pienocentro* raštas iš Vokietijos repatrijuojamų lietuvių Priėmimo komisijai Kretingoje, 1941 02 26. *LCVA*, f. R-839, ap. 1, b. 137, l. 153.

19 Iš TSRS atstovo ir Vokietijos reicho įgaliotinio turto perėmimui bendro pasitarimo, vykusio 1941 03 19 Klaipėdoje, protokolo. *PAAA*, R-112955.

20 Tilžės gestapo pranešimas. *BArch*, R 58 / 794, S. 93.

Baigiamieji pastebėjimai. Bendrai yra nustatyta, kad mišriakalbių Klaipėdos krašto gyventojų [t. y. dvikalbiai, lietuvių ir vokiečių kalbomis kalbantys kilminiai krašto gyventojai – A. A.] ateities perspektyvos Vokietijoje yra abejotinos. Daug kartų susidarė toks vaizdas, kad visi lietuviai, kurie neišsikelia, praranda savo darbo vietas ir yra kitaip išstumiami iš Klaipėdos krašto. Vokiečių komisijos narių nuomonės pasidalija. Vieni laikosi pozicijos, kad šiame krašte kaip tautiškai pažeidžiamoje pasienio teritorijoje gali pasilikti tik patikimi vokiečiai; kiti mano, kad nereikėtų iškeldinti per daug, nes lietuviams išvykus labai trūktų darbo jėgos.[21]

Šiais pastebėjimais vokiečių komisijos nariai netyčia pataikė į taktą. Nes ir Tilžės gestapas, ir Rytprūsių pasienio policija buvo įsitikinę, kad neiškeldintus per repatriaciją lietuvius, kurie ateityje negalės turėti Vokietijos pilietybės, iš pasienio zonos vis tiek reikia pašalinti. Taip buvo nubrėžta tolesnio elgesio ir veiksmų strategija pasilikusių Klaipėdos krašte lietuvių atžvilgiu.

Persikėlimas iš Lietuvos į Vokietiją

Dabar trumpai apžvelgsime persikėlusių iš Lietuvos į Vokietiją grupę.

Šiuo atveju buvo numatyti gana griežti kriterijai, ką galima laikyti tikruoju etniniu vokiečiu (*Volksdeutsche*), kam leidžiama persikelti. Klaipėdos krašto kilminiai gyventojai idealiai atitiko daugelį atrankos kriterijų:

- jie buvo gimę Vokietijos valstybėje,
- buvo evangelikų liuteronų tikėjimo,
- puikiai kalbėjo vokiškai.

Be to, egzistavo ir itin slapti nurodymai, kuriems asmenims reikėtų „patarti“ repatrijuoti iš Lietuvos į Vokietiją. Klaipėdos krašto gyventojai (ir ypač jų vaikai), kurie po Klaipėdos anšliuso buvo pasitraukę į Lietuvą ir galėjo kreiptis dėl repatriacijos patys, buvo tarp jų.[22]

Daugelis klaipėdiškių, po 1939 m. anšliuso atsidūrusių Lietuvoje, vylėsi sugrįžti į gimtąjį kraštą, kur buvo likęs jų turtas, giminaičiai, o neretai ir šeimos. Neafišuojamas jų išvykimo iš Lietuvos motyvas – grėsmė iš bolševikinio režimo struktūrų. Taip didelė dauguma klaipėdiškių lietuvių, kurie 1939 arba 1940 metais pabėgo ar buvo ištremti, per repatriaciją dabar legaliai ketino sugrįžti į namus. Bent jie taip tikėjo.

Tiesą sakant, nustatyti tiksliai, kiek klaipėdiškių lietuvių pasinaudojo šia repatriacija ir išvyko iš Lietuvos, beveik negalime. Neturime kriterijų, kaip juos išskirti iš bendros beveik 50 tūkstančių išvykstančių asmenų, kurių vardai / pavardės buvo vokiški, o tikyba evangelikų, masės. Kaip minėta, dauguma Klaipėdos kraštą palikusių lietuvininkų susibūrė Kaune. Galime pamėginti pasinaudoti vienu archyviniu fondu – išvykusiųjų iš Kauno palikto turto aprašais.[23] Yra išlikę 1144 asmenų ir vokiškų organizacijų palikto turto Kaune perėmimo aktai. Pagal šiuos sąrašus beveik be abejonių randame 25 klaipėdiškius. O tai yra tik 2,18 proc. nuo bendro sąrašo fonde. Manytina, kad ir skaičiuojant pagal kitus kriterijus geriausiu atveju galėtume rasti 4–5 procentus klaipėdiškių, kurie iš Lietuvos išvyko į Vokietiją, pasinaudoję šia Gyventojų mainų sutartimi.

---

21 Baigiamosios pastabos. *BArch,* R 58 / 794, S. 75.

22 Apie tai detaliau žr. Arbušauskaitė, A. *GM*, p. 81 ir toliau.

23 *Kauno apygardos archyvas,* f. R-292. Pagal 1 apyrašą jame yra 26 bylos, kuriose sąrašai sugrupuoti pagal abėcėlę.

Repatriacijos būdu Lietuvą paliko tarnavę kariuomenėje klaipėdiškiai (pvz., Herbertas Macnorius[24]), taip pat suimtieji ir kalėjusieji Lietuvos kalėjimuose (ypač Marijampolėje, Kaune ir Vilniuje). Nors čia sunkiau ką nors apie klaipėdiškius pasakyti, nes stokojame tikslių žinių apie paleistus dėl repatriacijos kalėjusius asmenis. Štai vienas skaudus atvejis – lietuvininkas Jurgis Gvildys, buvęs Klaipėdoje saugumo kvotos skyriaus viršininkas, Lietuvos optantas; 1940 m. suimtas NKVD kaip Lazdijų policijos viršininkas, kalintas Marijampolės ir Kauno kalėjimuose. Jo byloje yra visi dokumentai, liudijantys, kad turėjo būti paleistas iš kalėjimo kaip repatrijuojantis. Jurgio Gvildžio pėdsakai dingę iki šiol neaiškiomis aplinkybėmis. Vyrauja gandai, kad buvo nužudytas nacių.[25]

Randame archyvinių dokumentų, liudijančių, kad ir Lietuvoje registracijos metu pasitaikydavo prievartos faktų. Pvz., grasinant susidoroti su tėvais, gyvenusiais Klaipėdos krašte, prievartine tvarka išvykimui iš Lietuvos buvo užregistruotas Vilius Pitkunigis.[26] Nujautė savo likimą. Jis buvo suimtas, kai tik transportas kirto sieną, ir uždarytas į konclagerį. O štai Fricas Stikliorius (gimęs Klaipėdoje 1929 m.) tikrai nesitikėjo, kad bus suimtas, kai 1941 m. vasario 17 d. atvyko į mišriąją komisiją Vilniuje užsiregistruoti repatriacijai. Apkaltintas tradicine formuluote – *vokiečių žvalgybos agentas*, kaltas neprisipažino. Mišriosios komisijos vokiškoji pusė pareiškė protestą, bet iš pradžių gavo atsakymą – atseit trūkę dokumentų, tačiau vėliau sovietinė pusė turėjo nusileisti ir davė sutikimą Fricui Stikloriui išvykti į Vokietiją pagal kilmę.[27]

Pasitaikė ir linksmesnių išvykimo variantų. Antai klaipėdiškis Jonas Skvirblys po Klaipėdos anšliuso dirbo Šiaulių muitinėje iki sovietinės okupacijos pradžios. Tuomet buvo ir iš pareigų atleistas, ir dokumentai atimti. Prasidėjus registracijai išvykti į Vokietiją, kilo didžiulis klausimas, – kaip gauti bent kokius dokumentus, įrodančius klaipėdietišką kilmę. Pagelbėjo tėvo atsitiktinai surastas Pirmojo pasaulinio karo metų pažymėjimas – *Kriegsverienstkreuz*. Šis pažymėjimas paliudijo apdovanojimą už gerą maisto (bulvių, grūdų) pristatymą valdžiai. Šiuo „dokumentu" nešini Skvirbliai atvyko į mišriąją komisiją ir buvo pripažinti esą „tikri" vokiečiai. Šitaip galėjo palikti Lietuvos TSR ir išvykti į Vokietiją.[28]

Tiksliau galime nustatyti, kas iš Lietuvos optantų išvyko kaip „repatriantai". Minėtame *Optantų sąraše* yra pažymėti išvykusiems suteikti persikėlėlio numeriai – EWZ.[29] Pagal byloje užfiksuotus repatriacijos registracijos ir EWZ numerius galime teigti, jog iš klaipėdiškių optantų tikrai 1941 metais repatrijavo (arba vėliau buvo traktuojami kaip repatriantai) 134 asmenys (tarp jų 79 vyrai, 55 moterys; 37 vaikai). Visi tikėjosi grįšią į gimtinę, o buvo nugabenti ir apgyvendinti specialiose VoMi stovyklose. Šiose stovyklose atvykusieji buvo tikrinami rasiniu, antropologiniu, kalbiniu, konfesiniu ir kitokiais kriterijais, nustatant galutinę konkretaus asmens

---

24 Žr. Arbušauskaitė, A. *Optantai...*, p. 114.

25 Žr. Arbušauskaitė, A. *GM*, p. 80; *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. 7546/3. Taip pat žr. Pėteratis, V., Reizgys, J., Stiklorius, J. *Mažosios Lietuvos garbinga praeitis...*, p. 193.

26 Žr. Arbušauskaitė, A. *Optantai...*, p. 123.

27 *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. P-6535.

28 Kaip mes aplankėme Dariaus ir Girėno žuvimo vietą // Pėteratis, V., Reisgys, J., Stiklorius, J. *Mažosios Lietuvos garbinga praeitis...*, p. 102–103.

29 Žr. Arbušauskaitė, A. *Optantai...*, p. 35–57.

„TVIRTINU"—„УТВЕРЖДАЮ"

Forma № 1
Форма № 1

194 m. г. 15/II dieną дня

Areštą sankcijonuoju
Арест санкционирую
П. Лубницкий

LIETUVOS YPATINGASIS ARCHYVAS
K-1 ap. 58, b. 12535 l. 2

Parašas VRLK organo viršininko, tvirtinančio areštą
Подпись нач. органа НКВД утверждающего арест

Prokuroro parašas—Подпись прокурора

ЗАМ НАЧ ВИЛЕНСКОГО ГОР УНКВД
МАЙОР ГОСУД.БЕЗОПАСНОСТИ:-
/ БЫКОВ

194/ m. г. февраля 17 dieną дня

LTSR PROKURATŪRA

Nutarimas
(areštui)
Постановление
(на арест)

Гор. Вильно, 194I m. г. февраля "15" dieną дня

Aš, Liet. TSR VRLK Я, Ст. Оперуполномоченный (pareigos—должность) 3 Отдела УГБ Вилен Гор. (skyrius ir organas—отдел и орган)

УНКВД Лит. ССР

Лейтенант Госбезопасности - ШУСТЕР
(vardas ir pavardė—звание и фамилия)

išžiūrėjęs gautą Liet. TSR VRLK medžiagą apie nusikalstamą veiklą
рассмотрев поступившие в НКВД Лит. ССР материалы о преступной деятельности СТИКЛЕРИУСА

Фрица Кристофовича, I909 года рождения, уроженец Клайпеды, по
(pavardė, vardas, tėvo vardas ir kt.—фамилия, имя, отчество)

национальности литовца, женатого, по профессии учителя, прожив.-
(nustatymo duomenys—установочные данные)

гор. Вильно, Сераковская ул., дом № 8, кв. 3

Radau:
Нашел:

СТИКЛЕРИУС Фриц Кристофович подозревается в том, что
(bet kuria forma plačiai išdėstyti—в произвольном изложении дается развернутая,

является агентом немецкой разведки, по заданию которой в ап-
arešto būtinumo motyvus—мотивировка необходимости ареста,

реле месяце I940 года прибыл из Клайпеды в Литву, оставив семью
duoti parodymų—приводятся выдержки из показаний,

в Клайпеде.
aktų revizijų ištraukas—выдержки из актов обследования ревизий,

"29.I.I94I г. на комиссии по репатриации немцев на
ir kt.—и т. д.

вопрос немецкого территориального представителя пункта г. гор. Вильно БУХГАРТА, СТИКЛЕРИУСУ - почему он уехал из Клайпеды, в то время, как семья осталась там?

СТИКЛЕРИУС многозначительно переглянулся с переводчицей БУХГАРТА, привлеченной им к работе, в числе пяти активистов из местной организации "Культфербанд" г-жой ФРИТЧЕ и отве-

2.

5, Kleikamtike marija dirba vaikų daržeI Vilniaus m. kur ~~ne~~ žinau
6, Pempe Erich. bet tikrai ne žinau ir kur gyv ne žinau.
7, Gailius Albinas buvęs valdininkas klaipedos kraste. gyv kaune Darbininkų g-vė № nežinau
· Daugiau [tokių] pažistamu Vilniuje ir kaune ne turiu, o taipat ir klaipedai.
Klausimas. no kurio laiko ~~nu~~ priklausia į kultur ferlanda. ir ka pažystat iš tas arganizacijos.?
Atsakimas. kultur ferlando naris ne esu tik paskutiniu laiku užsiriašiau del iš važiavimo ir iš tas arganizacijos nariu ne pažistų.
Klausimas. kada ir ko buvat užvirbotas. vakiečiu žvalgiba "gestapo,,?
Atsakimas. į vakiečių žvalgiba užvirbatas ne buvau ir tokiais reikalais ne usiųmdiniejau.
Klausimas. ojus sakotie ne teisibe todel pre šito klausimo sugrįšim.
Protakolas užrašitas iš mano žodžių teisingai ir perskaititas. Stiglorius
beto: aš vena pažistu iš kultur ferlando Malinius bet jo vardo ne žinau.—

Подпись Stiglorius

Fragmentai iš NKVD sukurptos bylos, Fricui Stikloriui atvykus į registracijos komisiją.
LYA, f. K-1, ap. 58, b. P6535

paskirtį, – ar jis tinkamas kaip tikras arijas germanizuoti užimtas teritorijas, ar jį dar reikėjo šiek tiek „apvokietinti".

Susigaudyti, *kas yra kas* tarp atvykusiųjų iš Lietuvos, EWZ ir kitoms persikėlėlių tarnyboms stengėsi padėti Lietuvos etninių vokiečių kultūrinė organizacija – Kultūrferbandas (toliau – KB), tiesioginė nacistinės ideologijos diegėja ir puoselėtoja Lietuvoje. Palikus Lietuvą, nebeliko ir jokių suvaržymų veikti pagal savo įsitikinimus.[30] Lietuvos etninių vokiečių KB vadovybė įsikūrė Karaliaučiuje.[31] Gerai pažinodami Lietuvos tvarką, žmones, jie galėjo daryti tiesioginę įtaką tolesniam repatriantų likimui.

Aišku, pirmiausia derėjo informuoti visas persikėlėlių tarnybas apie kai kuriuos *kenksmingus* repatriantus. Pvz., tuoj pat po perkėlimo EWZ Informacijos skyrius iš Oskaro Reichardto, Lietuvos KB vado, gavo kelis sąrašus, kuriuose buvo „supažindinama" su kai kuriais atvykusiaisiais. Mūsų tyrimo kontekste savotiškai įdomus yra dešimties asmenų klaipėdiškių, kurie visi charakterizuojami kaip *priešiški vokiečiams,* sąrašas[32]. Tai: Klaipėdos proceso[33] teisėjas Monstavičius, atkreipiamas dėmesys į jo *chikanösen* metodus ir priešiškumą viskam, kas vokiška; stambus pirklys iš Klaipėdos M. Reišys (*Raischies*)[34]; Direktorijos prezidentas Simaitis[35]; J. Tolišius (*Tolischius*)[36], lietuviškosios direktorijos juriskonsultas; Vanagaitis, vadinamas 1923 metų sukilimo *iniciatoriumi*[37]; Klaipėdos mokyklų referentas Klemas[38]; Klaipėdos direktorijos prezidentas M. Reisgys (*Reisgies*)[39]; R. Liormanas[40], Klaipėdos komendantas, pristatomas kaip *renegatas* ir su-

---

30 Dera pasakyti, kad iki šiol nėra išnagrinėtos tarpusavio sąsajos tarp Lietuvoje veikusios etninių vokiečių kultūros draugijos KB ir Klaipėdos vokiškųjų organizacijų. Kokia buvo jų įtaka vienos kitai, kokia priklausomybė nuo Vokietijos politikos, kokie konkretūs veiklos uždaviniai ir principai buvo formuluojami abiem organizacijoms, – iki šiol netyrinėti klausimai. Lietuvos etninių vokiečių Kultūrferbandas ir Klaipėdos vokiečių Kultūrferbandas – skirtingos organizacijos, jų veikla mūsų tyrimo kontekste niekur nesutaps.

31 Buvo adresu Königsberg Pr., Steindamn 7. Jos vadui Oskarui fon Reichardtui buvo pavaldi Valdyba, Kultūrferbando įstaiga ir laikraščio *Deutschen Nachrichten* redakcija (redaktorius *Arthur Hoffmann*).

32 O. Reichardo pranešimas EWZ. *BArch*, R 69 / 1182, S. 79.

33 Čia kalbama apie nacių teismo procesą 1934 12 14 – 1935 03 26 (vadinamoji E. Noimano ir T. Zaso byla), kur pirmą (ir vienintelį) kartą tuo laikotarpiu buvo teisiami nacių ideologijos šalininkai. Apeliacinių rūmų prokuroro padėjėjas Dionizas Monstavičius buvo vienas teismo kaltintojų. Atvykęs kaip repatriantas į VoMi stovyklą, buvo suimtas ir išvežtas į Zaksenhauzeno koncentracijos stovyklą.

34 Martynas Reišys (1891–1955) – Klaipėdos krašto visuomenės ir politikos veikėjas, laivininkystės bendrovės *Sandėlis* steigėjas, Čekoslovakijos garbės konsulas Klaipėdoje. Lietuvos optantas. Repatrijavo į Vokietiją, buvo nacių suimtas, kalintas Klaipėdos kalėjime. Vėliau gyveno Vakarų Berlyne.

35 Eduardas Simaitis (1897–1942) – mokytojas, 1932 m. Klaipėdos krašto direktorijos pirmininkas, populiarus visuomenės veikėjas. Lietuvos optantas. Tuoj po repatriacijos suimtas, 1942 11 24 žuvo Zaksenhauzeno (*Sachsenhausen*) koncentracijos stovykloje.

36 Jonas Tolišius (1887 – po 1962 JAV) – advokatas, visuomenės veikėjas, 1932 m. Klaipėdos krašto direktorijos pirmininkas. Lietuvos optantas. Repatriavęs į Vokietiją J. Tolišius buvo nacių nuolat tardomas ir tremiamas iš vietos į vietą.

37 Jonas Vanagaitis (1869–1946 Kaselyje) – žymus Mažosios Lietuvos visuomenės ir kultūros veikėjas, Lietuvos optantas.

38 Adolfas Klemas (1904–1989) – pedagogas, kultūros veikėjas, Šilutės gimnazijos steigėjas ir direktorius bei Klaipėdos gubernatūros švietimo reikalų patarėjas, 1941–1945 m. buvo dvejus metus kalintas už lietuvišką veiklą, vėliau ištremtas.

39 Martynas Reisgys, jaun. (1886–1942) – aktyvus lietuvininkas, kultūros ir politikos veikėjas, du kartus Direktorijos pirmininkas. Kalėjo Dachau ir Mathauseno koncentracijos stovyklose. Šeimai buvo pranešta, kad M. Reisgys 1942 04 02 miręs.

40 1938 m. lapkričio mėn. atšaukus karo padėtį Klaipėdos krašte, ilgametis Klaipėdos krašto karo komendantas pulkininkas Raimundas Liormanas (1892–1979) perkeltas į Raseinius komendantu. Atvykęs į VoMi stovyklą kaip repatriantas, buvo suimtas ir kalintas Tilžėje. Paleistas tik tada, kai jaunesnysis sūnus žuvo Rytų fronte.

sisiekimo ministras Germanas[41], nurodęs, jog dalyvavęs 1923 m. Klaipėdos sukilime; Adomas Molinus (*Adam Mollinus*) – gyveno Šilutėje ir buvo laikraščio *Memellandische Rundschau* antrasis redaktorius, slaptasis lietuvių agentas. Gyveno labai vargingai, turėjo nemažą būrelį vaikų. Noimano-Zaso procese buvo pagrindinis liudininkas, teisiamas ir nubaustas 1 m. 6 mėn. kalėti, bet Respublikos prezidento nuo bausmės atleistas[42]. Po Klaipėdos anšliuso A. Molinus gyveno Kaune, 1941 m. Tilžės gestapo buvo suimtas ir sušaudytas.[43]

Ir literatūroje, ir liudininkų prisiminimuose randame akcentuojant tą E. Vaiczėkerio notą, pagal kurią visiems repatrijuojantiems Klaipėdos krašto politikos ir kultūros veikėjams registracijos metu buvo žadėta *nekeršyti ir ateityje nepersekioti jų už buvusią lietuvišką veiklą*. Gal taip ir būtų buvę, jei ne Lietuvos etninių vokiečių KB vadovybės „geranoriškas“ priminimas apie tuos žmones. Bet šėtoniškas darbas buvo padarytas, o daugelio Klaipėdos krašto garsių ir nusipelniusių žmonių vietoj „grįžimo į tėvynę“ laukė kalėjimai ir koncentracijos stovyklos.

Dar iškalbingesnis, kultūrferbandiško vertinimo prasme, yra 24 asmenų, turinčių aukštąjį mokslą, sąrašas.[44] Supažindinsime tik su kai kurių apibūdinimais: teologijos profesorius kunigas Wilhelm Gaigalat[45], 70 m. amžiaus, *neapkenčiantis viso, kas vokiška, nacional-lietuviškos sąmonės*; Johann Paupers, 35 m., mokykloje ir bažnyčioje *pasisakęs už lietuviškus interesus vokiškų [interesų] sąskaita*; 33 m. advokatas Gustav Pudimat, 37 m. inžinierius Georg Lange apibūdinami kaip *nepatikimi ir politiškai nepastovūs*; 47 m. inžinierius Johann Sabaliauskas vadinamas *lietuviškuoju fašistu*, o Karo mokyklos dėstytojas 59 m. Marian v. Reinhard[46] yra visiškai *priešiškas vokiškumui* dėl savo prorusiškos ir procarinės orientacijos; paminėti ir kai kurie kiti lietuviai, pasisakę prieš *vokiškumą*.

Taigi Lietuvos folksdoičai nieko nepamiršo, suskaičiavo visas visų „nuodėmes“. Negalime paneigti, jog tokios charakteristikos negalėjo neturėti įtakos repatrijavusių asmenų tolesniam likimui VoMi ir EWZ sferoje.

Kam priklauso klaipėdiškiai Lietuvos optantai?

Bet skaudžiausias smūgis repatriantams buvo smogtas kitu aspektu.

Nei VoMi, nei EWZ nevedė statistikos pagal tautybę; mat *a priori* buvo laikomasi nuomonės, kad visi atvykusieji yra „vokiečiai“. Bet visos tarnybos, galiausiai net pats A. Hitleris, turėjo

41 Inžinierius K. Germanas vėliau vokiečių okupuotoje Lietuvoje bus generaliniu susisiekimo tarėju lietuviškoje tarėjų administracijoje.

42 Valstybės saugumo policijos Klaipėdos apygardos viršininko Kazlausko pranešimas Klaipėdos krašto gubernatoriui, 1936 01 18. *LCVA,* f. 923, ap. 1, b. 1196, l. 238.

43 Anušauskas, A., Sviderskytė, G. *XX amžiaus slaptieji archyvai.* Vilnius: Versus aureus, 2008, p. 57.

44 Originale sąrašas vadinamas *Akademiker deutschfeindlich. BArch*, R 69 / 1182, S. 80–81. – Cituodami paliekame originalo pavardžių formas.

45 Prof. V. Gaigalaitis (1870–1945) ir žmona *Marie Dietze* (1875–1965), VoMi stovyklose patikrinti rasiškai, kaip Lietuvos optantai neteko persikėlėlio bilieto ir visų teisių.

46 Marijus Julijus Reingardas (1881 Ukmergėje? – ?) – vyriausias sūnus Hanau grafų ir Žečpospolitos karo vadų palikuonių šeimoje, Rusijos imperijos kadrinis karininkas, imperatoriaus skyrimu Rusijos karo atašė Romoje.

atvirai pripažinti, kad atvykusiųjų *Volksdeutsche* iš Lietuvos grupėje *lietuviai sudaro didelę dalį*. Dr. Kristupas Gudaitis apibendrina taip:

<...> mes niekados ir labiausiai „repatrijuodami" nesijautėme vokiečiais.[47]

Visi minėti dokumentiniai ir antropologiniai-rasiniai patikrinimai vedė link svarbiausio veiksmo – repatriantų įpilietinimo, taigi nustatymo – esi / nesi vokietis, tinki būti vokiečiu ar ne. Tai buvo ne tiek pilietybės klausimas, kiek išlikimo konstanta tomis sąlygomis.

Minėtos citatos autorius – medicinos daktaras Kristupas Gudaitis, daugiau nei dešimtį metų buvęs Lietuvių evangelikų sąjungos pirmininku, nuo 1938 m. Lietuvos evangelikų liuteronų konsistorijos prezidentas – buvo EWZ pareigūnų įvertintas kaip *politiškai nepatikimas* (*politisch-unzuverläßig*), ir jo įpilietinimo klausimas užkliuvo ilgam.[48]

Įpilietinimo vilkinimas buvo praktikuojamas ir atžvilgiu tų Klaipėdos krašto gyventojų, kurie po krašto aneksijos buvo atsisakę priimti Vokietijos pilietybę. Štai čia ir iškilo nenumatytas klausimas, – kaip reikėtų traktuoti Lietuvos optantus klaipėdiškius ir kaip spręsti jų įpilietinimą? Klausimai, į kuriuos reikėjo juridiškai atsakyti, buvo šie:

- kokios valstybės piliečiai dabar yra klaipėdiškiai optantai? Faktą, kad gyvenusieji Lietuvoje jos inkorporacijos į TSRS metu trumpai „pabuvo" sovietiniais piliečiais, vokiečiai ignoravo;[49]
- gal Klaipėdos krašto gyventojai, repatrijavę į Vokietiją iš Lietuvos, automatiškai įgijo (= atgavo) Vokietijos pilietybę po to, kai Lietuvos valstybė prarado savo juridinį valstybingumą?
- ar galima Lietuvos optantams klaipėdiškiams, ir jei galima, tai kokiu pagrindu, suteikti Vokietijos pilietybę?

Tarp EWZ, VoMi, Vokietijos užsienio reikalų ministerijos, Vidaus reikalų ministerijos ir RSHA kilo audringa diskusija. Reicho saugumo tarnyba, apsvarsčiusi klausimą, laikėsi nuostatos, kad

klaipėdiškiai optantai toliau turi būti traktuojami kaip neturintys pilietybės. Apie pilietybės suteikimą tokiems asmenims negali būti ir kalbos, kadangi jie priklauso lietuvių tautai.[50]

Juridinę diskusiją tarp įstaigų išsprendė Reicho vidaus reikalų ministras. 1941 m. spalio 6 d. jo įsakymas skelbė:

Lietuvos optantų klaipėdiškių įpilietinimas yra iš viso nesvarstytinas, jie yra neturintys pilietybės svetimšaliai.

---

[47] Arbušauskaitė, A. *GM*, 47 priedas.

[48] Asmens byla dėl įpilietinimo. *LCVA*, f. 1173, ap. 6, b. 60.

[49] Baltijos valstybes inkorporavus į TSRS, 1940 m. rugsėjo 7 d. TSRS Aukščiausiosios Tarybos dekretu VISI tų valstybių piliečiai automatiškai buvo pripažinti TSRS piliečiais.

[50] RSHA raštas Gumbinės apygardos prezidentui ir Tilžės policijos įstaigai. Pasirašė Kröning. *BArch*, R 69 / 1183, S. 1 ir 26. – Tas pačias nuostatas taikyti buvo nurodyta ir po 1939 kovo mėn. Klaipėdos aneksijos į Lietuvą pasitraukusiems lietuviams, 1941 m. repatrijavusiems į Vokietiją. – URM 1941 12 04 raštas Gumbinės apygardos prezidentui. *BArch*, R 49 / 780.

„Nesvarstytinas“[51] reiškė tik tai, kad nėra ko ginčytis dėl tų klaipėdiškių, kurie kartą jau atsisakė Vokietijos pilietybės ir apie kuriuos visame diskusijų susirašinėjime kalbama kaip apie *renegatus, išdavikus* ir pan. „Neturintys pilietybės svetimšaliai“ reiškė *apatridai*, atsidūrę Vokietijoje karo metu. Tomis aplinkybėmis Lietuvos optantų klaipėdiškių statusas buvo tragiškas. Ką reiškė *asmuo be pilietybės* VoMi stovyklose? Tai reiškė nepaprastai daug – jie nebebuvo toliau traktuojami kaip persikėlusieji, iš jų buvo atimti persikėlėlių bilietai[52], kartu jie neteko visų įstaigų paramos. Kiekvienas privalėjo pasirūpinti savimi pats. Daugelio asmens dokumentuose buvo įspaustas ženklas *LitOptant*, ir kiekvienas Vokietijos valdininkas, pamatęs spaudą, žinojo, kaip turi elgtis.

Apie išgyvenimus dėl įpilietinimo procedūros savo atsiminimuose vaizdžiai papasakojo prof. Vilius Gaigalaitis. 1939 metais, po Klaipėdos krašto aneksijos, jis drauge su žmona Marie Sophie Dietze, vokietaite iš Frankfurto, optavo Lietuvos pilietybę (optacijos Nr. 150). 1940-ųjų vasarą Lietuvai praradus nepriklausomybę, jis pasinaudojo galimybe kaip tikros vokietaitės šeimos narys per Kretingos priėmimo komisiją išvykti iš Lietuvos. Bet Vokietijoje V. Gaigalaičio laukė:

> <...> *Policijos Prezidija pasikvietė ir reikalavo jau (jai) atiduoti asmens liudijimą ir už tai priimti svetimšalių pasą.* <...> *aš visgi stengiaus prieš atidavimą, tai mane aštriai išbarė ir grasino išgabenti transportu į užsienį arba į kalėjimą. Tai sakiau, jog sutinku grįžti į Lietuvą, bet apie tai nieko nenorėjo žinoti.* <...> *tuom tapė mumdviem repatriantų (grįžtančiųjų) teisės atimtos.* <...> *mes buvome* <...> *padavę prašymą mus vėl Vokietijoje įpilietinti, jeib tokiu būdu neturėtumėme kokių nemalonumų ir nuostolių.* <...> *galiau 1942 m. rugsėjo mėn. 2 d. Valdžios Prezidentas Wiesbadene mums davė žinią, kad mūsų prašymas atmestas. Mums buvo vis iš naujo prikišama, kad mes optavę už Lietuvą, mes būtumėme turėję vokiečiais pasilikti. Bet kaip aš galiu vokiečiu pasireikšti, kad aš lietuvis iš gryno lietuviško kraujo esmi?*[53]

Galiausiai iš neįpilietintų asmenų buvo atimti persikėlėlio (EWZ) bilietai, kartu ir persikėlėlio statusas, vieni buvo apgyvendinti Reiche, jei turėjo giminių, o kiti ilgam įstrigo VoMi stovyklose. Daugeliui Lietuvos optantų klaipėdiškių pilietybės klausimas išsispręs tik gerokai po karo, tačiau ne Tėvynėje. Bet tai – kitų pasakojimų tema.

Čia reikėtų sugrįžti prie klausimo, suformuluoto anksčiau: *daug ar mažai yra apie 300 Lietuvos optantų*? Pagal tai, kaip įnirtingai nacistinės Vokietijos biurokratinė mašinerija dėl jų ginčijosi ir su jais „kovojo“, atrodo, kad ši mažytė saujelė žmonių sudarė „didžiulę grėsmę“ Didžiajam Vokietijos reichui. Kerštas buvo baisus. Atsisakius Vokietijos pilietybės, iš jų buvo atimta ir Tėvynė.

Tačiau „tie užsispyrę lietuviai“ nenorėjo taikytis su tokia padėtimi. Jie užvertė įvairias žinybas prašymais, todėl kartais vienam ar kitam pavykdavo nors trumpam iš VoMi stovyklos sugrįžti į Klaipėdą. Bet čia tuoj pat atitinkamai reaguodavo vietinis gestapas: *unerwünschte Ele-*

[51] *Die Einbürgerung der Litauen-Optanten. Erlaß vom 6.10.1941. Reichsminister der Innern.* – Šis įsakymas dar kartą buvo pakartotas 1942 12 22. Jo originalo nepavyko pamatyti, bet visi **įgyvendinamieji** aktai remiasi šiuo įsakymu arba jį cituoja.

[52] 1942 m. balandžio mėn. visiems VRM ir EWZ skyriams buvo išsiuntinėtas *Lietuvos optantų sąrašas*, kad pagal jį būtų patikrinti visi persikėlėliai. Buvo įsakyta per Klaipėdos policiją ir VoMi vizų skyrių nustatyti visų optantų adresus; suradus, jog EWZ juos per neapsižiūrėjimą įpilietino, buvo įsakyta persikėlėlio bilietus konfiskuoti. *BArch*, R 49 / 780.

[53] Gaigalaitis, V. *Atsiminimai*. Klaipėda, 1998, p. 79, 83, 84.

menten mieste! *Jie kelia didelį pavojų valstybei!* Tučtuojau tokiems asmenims įteikdavo pranešimą su nurodytu išvykimo iš miesto ir Klaipėdos krašto terminu. Juridinį tokių reikalavimų pagrindą sudarė įstatymai apie pasienio zoną ir apie svetimtaučius. Šitaip kaip „svetimtaučiai" savo gimtajame Krašte negalėjo net paviešėti *renegatai* Jonas Tolišius[54], Marija Brakienė[55], Jurgis Brūvelaitis[56] ir kiti Lietuvos optantai.

Toji aplinkybė, kad Lietuvos optantai klaipėdiškiai neteko persikėlusiojo teisių, dar kartą skausmingai atsiliepė 1942 metais, kada prasidėjo nacių okupantų vykdoma Lietuvos kolonizacija. Kai kurie folksdoičai (*umsiedleriai*) gavo teisę grįžti į Lietuvą, Klaipėdos kraštą ar netgi atgauti savo ūkį. Lietuvos optantams, oficialiai *svetimšaliams*, tokia galimybė buvo neprieinama.

Tikroji esmė atsiskleidžia šioje citatoje:

> Vokietijoje šiuo metu yra apie 300 vadinamųjų optantų. Jie yra lietuviai, anksčiau vadinami „Prūsų lietuviais", Klaipėdos krašte ir aplink Tilžę gyvenusieji. Po Klaipėdos krašto sugrįžimo į Reichą jie optavo už Lietuvą ir ten persikėlė gyventi.<...> Šie optantai dėl gresiančio bolševikinio pavojaus ieškojo prieglobsčio Vokietijoje. Tačiau [dabar] jiems neleidžiama ne tik sugrįžti į Lietuvą, bet ir apsigyventi Klaipėdos krašte. Taigi jie yra dvigubai baudžiami už savo, taip sakant, politinį išsigimimą (*politische Unart*) – optuoti už Lietuvą. Tie žmonės jokiu būdu nėra nusistatę prieš Vokietiją, jie nelinkę konspiracijai, nė vienam iš jų atskirai negali būti priekaištaujama, išskyrus tai, kad vieną kartą jie ne už Vokietiją, bet už Lietuvą optavo.
>
> Baumgärtelio paaiškinimas dr. Kleistui. Berlynas, 1943 08 12
> *BArch*, R 6 / 118, S. 16

Klaipėdiškių lietuvių puoselėtos viltys per repatriaciją sugrįžti į namus žlugo – jie buvo *dvigubai baudžiami*.

Klaipėdos krašto lietuviai nacių režimo gniaužtuose

Mėgindami įvertinti nacistinės administracijos veiksmus Klaipėdos krašto lietuvių atžvilgiu, negalime nutylėti ir fakto, kad apie 180 žymiausių lietuvininkų veikėjų buvo suimti, uždaryti į kalėjimus ar koncentracijos stovyklas. Tikslios statistikos negalime įvardyti, nes apie kai kuriuos asmenis informacijos nepavyksta surasti. Nemažai jų žuvo. Paminėsime tik keletą iš jų: Gestapo rūsiuose arba koncentracijos lageriuose žuvo Kristupas Paura[57], Albertas Karolis Jonušaitis (Jonuschat)[58], Alvinas Gailius (Gailus), Vilius Endrius Gailius (Wilhelm Heinrich

[54] Jono Tolišiaus asmens bylos. *LCVA*, f. 1633, ap. 4, b. 839; f. 1173, ap. 7, b. 94.
[55] Žr. Brakų asmens byla. *LCVA*, f. 1633, ap. 4, b. 96.
[56] Žr. J. Brūvelaičio asmens byla. *LCVA,* f. 1633, ap. 4, b. 115.
[57] Kristupas Paura (1893–1941?) – Prūsų lietuvių kultūros ir visuomenės veikėjas, Lietuvos optantas. Koncentracijos stovykloje žuvo (?) / nusižudė (?).
[58] Albertas Karolis Jonušaitis (1888 Ropkojuose – 1942 Štuthofe) – aktyvus visuomenės ir švietimo veikėjas; 1939 kovo mėn. pasitraukęs į Kauną, ten Tilžės gestapo nurodymu suimtas.

Gailus)[59], Jurgis Gvildys, Martinas Reisgys ir kiti, kovoję už lietuvišką identitetą Klaipėdos krašte. Ne visus žinome.

Kai kurie šių (ir ne tik šių) asmenų gyvenimo istorijų momentai verčia susimąstyti apie žmoniškumo esmę apskritai. Pvz., kartais žuvusiųjų koncentracijos stovyklose pelenai būdavo grąžinami šeimai. Kaip pasityčiojimas atrodė reikalavimas apmokėti tokios pelenų urnos persiuntimo išlaidas. Šitaip atsitiko su žymaus sakytojo Jono Kopūsto (Janis Kapusts) pelenais.[60] Kitas pavyzdys: kai šeimai sugrąžino urną su žymaus mokytojo Jono Purvino (Johann Purwins), kovotojo už lietuvių kalbą krašto mokyklose, palaikais, tą urną palaidoti Šilutės kapinėse buvo leista tik pastačius antkapį su vokišku užrašu.

Ne visi klaipėdiškiai lietuviai buvo linkę susitaikyti su tomis sąlygomis, kurios jiems buvo primestos. Antai garsus žurnalistas, Lietuvos optantas Jonas Grigolaitis (Johann Griegoleit) už savo prolietuvišką veiklą ketverius metus praleido koncentracijos stovyklose. Jis buvo suimtas jau pirmajame VoMi lageryje. Jo arešto orderyje sakoma:

> *<...> reikia manyti, kad jis savo laisvę panaudos antivokiškai propagandai. Todėl aš nusprendžiau jį suimti. Heydrich.*

Pasibaigus Antrajam pasauliniam karui, J. Grigolaitis, buvęs nacių kalinys Nr. 40627, kreipėsi į Vokietijos teisėsaugos organus, reikalaudamas kompensacijos už patirtas kančias. Vysbadeno (Wiesbaden) administracija, o vėliau ir teismas jo prašymą kelis kartus atmetė. J. Grigolaitis bylą pralaimėjo, prarado sveikatą ir 1957 metais mirė.

Antrojo pasaulinio karo pabaiga Prūsų lietuvių ir kitų Klaipėdos krašto gyventojų gyvenimo kelius pasuko tolyn nuo Tėvynės.

Apie *Flucht* Vokietijoje žino kiekvienas vaikas

Kažkada, prieš dvidešimt metų, pačioje Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo pradžioje, kalbėjomės su vokiete istorike Ruth Kibelka apie šiuolaikinės kartos istorinę atmintį. Diskutavome, ką dabartinis jaunimas žino ne tik apie karą, bet ir apie pokarį, ką girdėjo apie Rytų Prūsijos gyventojus, jų likimus, visišką gyventojų pasikeitimą šioje žemėje – kas, kada, kodėl ir pan. Tuomet mano kolegė nusijuokusi pasakė: *ką jau ką, bet kas buvo Flucht, Vokietijoje žino kiekvienas vaikas.*

Nesinaudosime didžiule šito klausimo istoriografija, pateiksime tik tris amžininkų liudijimus.

---

59 Vilius Endrius Gailius (1911 – apie 1945) – mokytojas Šilutės apskrities mokyklose, provokiškos Direktorijos atleistas iš pareigų. Po anšliuso mokytojas Kaune, Vilijampolėje, 1941 m. kaip repatriantas grįžo į tėvynę, 1942–1945 kalėjo nacių koncentracijos stovykloje, ten žuvo.

60 Janis Kopūstas – Smeltės sakytojas, po 1939 m. anšliuso atsisakęs pasirašyti pasižadėjimą nelaikyti pamaldų lietuvių kalba. Laidodamas mirusįjį kapinėse lietuviškai pasimeldė, todėl buvo suimtas. 1942 m. kalėjime žuvo. *MLE,* II t., p. 291.

Vadas be pasekėjų

Turgaus gatvėje, prie buvusios taupomosios kasos (*Sparkasse*), stovi atviras vežimas, prie kurio prikalta maža lentutė su užrašu „Gut Bauskorallen“ (Baukštininkų dvaras). Vežime pristatyta apie tuziną aukštų pieno kanių, o ant plokščios lentinės sėdynės sėdi, su vokiečiams tipiška pažliūžininko kepure (*Skimütze*) civilis žmogus. Pagaliau vežimas ir jame sėdįs žmogus nebūtų jau kas tai ypatinga, jei vienas ar kitas retas praeivis neatsisuktų, lyg norėdamas būti užtikrintas, kad anas žmogus yra jam pažįstamas. Taip, tai jis – dr. N e u m a n n, buvęs Klaipėdos nacių ir Ordnungsdiensto vadas, apdovanotas dviem dvarais ir aukštais nacių ordinais už Klaipėdos krašto „išlaisvinimą“. Ką jis tą dieną ant pieno vežimo sėdėdamas ir ko tai belaukdamas galvoja, težino jis vienas. Gal jis prisimena, kaip tos pačios Turgaus gatvės šaligatviai 1939 m. kovo 23 d. buvo pilni žmonių ir kaip jis su Hitleriu triumfaliai ta gatve važiavo.

Neužilgo atsiranda vežikas, kuris atsiseda šalia dr. Neumann'o, pavaro arklį, ir pieno vežimas pranyksta Turgaus bei Biržos gatvės sankryžoje...[61]

Iš sugauto „liežuvio“[62] Ėmerio apklausos 1944 m. lapkričio 5 d.

<...> 1944 m. rugpjūčio mėn. buvo paskelbtas karinės valdžios įsakymas evakuoti visus Klaipėdos krašto gyventojus. Pagal šį įsakymą, gyventojai privalėjo išsivaryti su savimi galvijus ir išsivežti visą mantą. Gyventojai šį įsakymą pildė nenoriai. Iš Klaipėdos mieste gyvenusių 40 tūkst. civilių per aštuonias evakuacijos dienas mieste teliko ne daugiau 10 procentų gyventojų, t. y. – keturių tūkstančių. Mieste liko veikti tik gyvybingai svarbios įmonės (vandentiekis, elektros stotis, kanalizacija). Visų įmonių įrengimai, buvo išvežti į Vokietiją.

<...> Evakuacija vyko garlaiviais, geležinkeliais ir sausumos keliais.

Po aštuonių evakuacijos dienų situacija šiek tiek pasikeitė, frontas stabilizavosi, Raudonoji armija sustojo. Tuomet valstiečiams buvo leista sugrįžti į namus ir nuimti derlių. Dauguma ūkininkų sugrįžo į gimtąsias vietas. Paskui juos siekė sugrįžti ir miestiečiai, nors karinė valdžia visaip stengėsi tai sukliudyti. Nepaisant to, į Klaipėdą pavyko sugrįžti 10 tūkstančiui gyventojų; dauguma tai buvo moterys ir vaikai.

1944 m. spalio 7 d. buvo paskelbtas pakartotinis įsakymas evakuoti sugrįžusius krašto gyventojus, išskyrus vyrus, kurie privalėjo likti savo ūkiuose ir toliau nuiminėti derlių. Spalio 8 ir 9 dienomis vyko organizuota visų Krašto gyvenamųjų vietovių evakuacija. Įsakymas buvo įvykdytas. Spalio 9 d. iš Klaipėdos miesto Tilžės link išvyko paskutinis geležinkelio transportas su evakuotaisiais ir į jūrą išplaukė paskutinis garlaivis.

1944 m. spalio 10 d. Klaipėdoje buvo likę tik valdininkai ir šiek tiek civilių gyventojų, statančių gynybinius įrengimus.

Iki evakuacijos Klaipėdos mieste dirbo nemažai užsieniečių, atvežtų priverstiniams darbams, bei karo belaisvių. Buvo ir rusų karo belaisvių, apie 1000 asmenų. Visi užsieniečiai ir karo belaisviai buvo evakuoti drauge su civiliais į Vokietiją. <...>

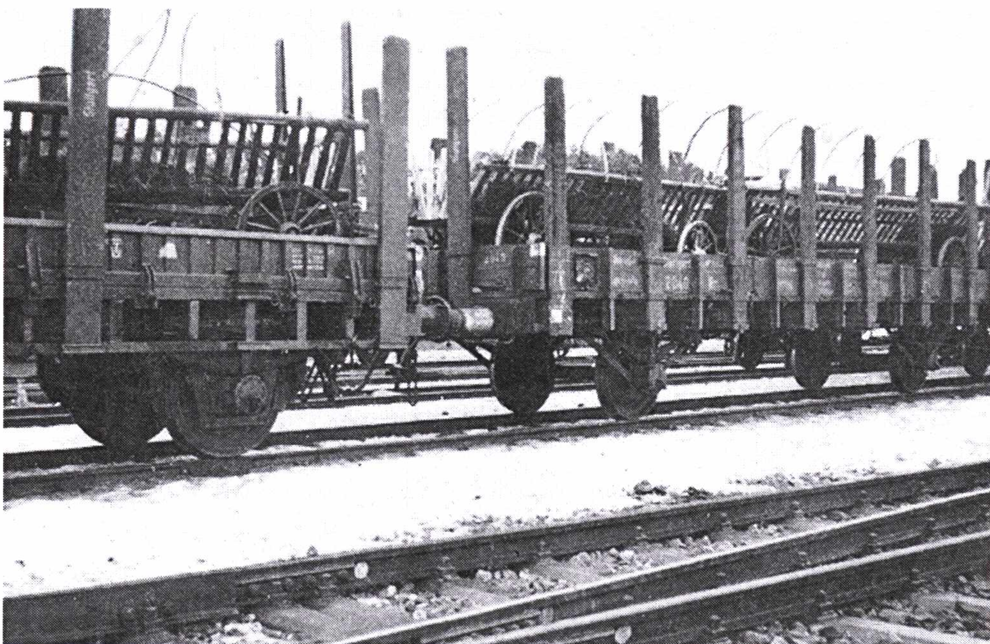
---

61 Epizodas iš str. Kaip jie paėmė Klaipėdą // *Lietuvos pajūris*, 1971, Nr. 2/3, p. 14.

62 „Liežuviu“ buvo vadinamas iš priešo teritorijos atgabentas gyvas liudininkas, kai trūkdavo karinės ar operatyvinės informacijos. Pagal suimtojo Ėmerio apklausos protokolą 1944 m. lapkričio 4–8 d., apklausą vykdė NKVD operatyvinės grupės Klaipėdos skyriaus viršininkas saugumo kapitonas Kuzminas. *LYA*, f. K-1, ap. 3, b. 1209, l. 6–7 apv.

Evakuacija iš Šilutės
Asmeninė kolekcija

Apie evakuaciją, jos organizaciją, eigą, vargus ir kančias daug galima sužinoti ir iš prisiminimų, tiek vokiečių, tiek ir lietuvių. Antai vienas klaipėdiškis, pasitraukimo metu buvęs paauglys, sako: *o mums, vaikams, tai buvo įdomus nuotykis.*

Šiuo atveju nesiremsime atsiminimais, nuspalvintais skirtingų emocijų. Kai kurie klausimai reikalingi dokumentuoto atsakymo. Lieka nemažai nežinomųjų. Pvz., kur ir kaip dingo visi kaliniai; kaip buvo evakuojamas leprozoriumas bei kokia lemtis laukė paskutinių ligonių kai kuriose ligoninėse ir pan. Evakuacija iš Rytų Prūsijos (ir Klaipėdos krašto) – atskiro tyrimo dalykas.

1945-ųjų sausio mėnesio pabaigoje Raudonosios armijos kariai, įžengę į Klaipėdos miestą ir kraštą, rado jį t u š č i ą.

Toks atsakymas į 1939-ųjų ANŠLIUSĄ.

P A B A I G A

Šiandien jau nebesiginčijama, kodėl ir kaip 1939 metais Klaipėda buvo atplėšta nuo Lietuvos; daugeliui, regis, akivaizdūs ir Vokietijai nuolaidžiaujančios vyriausybės veiksmų rezultatai. Šiandien laikai ir žmonės visiškai pasikeitę; kuo tolyn, tuo gilyn Klaipėdos įvykiai ir pats Klaipėdos kraštas tolsta nuo mūsų. Tad galime kalbėti tik apie mūsų kolektyvinę atmintį, klausdami savęs: ar mums reikia apie tai žinoti, kalbėti, rašyti?

Taip, pripažįstame – tarpukario Lietuva nesugebėjo įsiklausyti į Klaipėdos krašto specifiką, labiau rūpėjo UOSTAS nei žmonės. Taip, nenuneigiama – Vilnius visuomet buvo artimesnis Lietuvai nei Klaipėda... Lietuvoje visa karta buvo užauginta su šūkiu *Mes be Vilniaus nenurimsim!* Panašaus šūkio Klaipėda niekuomet neturėjo.

Kodėl apie tai kalbu? Todėl, kad ir iš 2010-ųjų metų pozicijos matau labai panašų požiūrį į dabartinį Klaipėdos kraštą ir šiandieninius jo žmones. Egzistuoja ir tai, ką pavadinčiau *atriektos riekės* efektu.

Buvusius Klaipėdos krašto gyventojus labai savotiškai, tarsi iš pasalų, palietė pirmieji nepriklausomos Lietuvos kuriami įstatymai: pilietybės, žemės nuosavybės restitucijos ir žemės reformos bei tremtinio teisinio statuso įstatymai. Šie pirmieji įstatymai buvo visiškai nepritaikomi Klaipėdos kraštui. Tiesiog apmaudu minėti, kad kilminis krašto lietuvis, kurio protėviai čia gyveno keletą šimtų metų, negalėdavo susigrąžinti žemės, nes nepriklausomybę atkuriančios Lietuvos teismai pripažindavo tik 1940 m. birželio mėn. žemės nacionalizaciją. O Klaipėdos kraštas 1940 metais nebuvo Lietuvos Respublikos jurisdikcijos veikimo lauke. Apie tai pirmuosiuose nepriklausomos Lietuvos įstatymuose nebūdavo kalbama. Įstatymų leidėjas paprasčiausiai *pamiršo* faktą, kad Klaipėdos kraštas buvo atplėštas nuo Lietuvos jau 1939 m. kovo mėn.

Panašiai buvo „pamiršti“ ir Klaipėdos krašto gyventojai, nukentėję dėl repatriacijų, evakuacijų ir kitokių prievartinio iškeldinimo akcijų. Kai Lietuvoje pradėta garsiai kalbėti apie trėmimus į Sibirą ir tremtinių juridinio statuso įteisinimą, išvis nebuvo diskutuojama dėl Klaipėdos krašto buvusių gyventojų – ištremtų, repatrijavusių, išvarytų priverčiamiesiems darbams ir pan. – statuso. Nukentėjusių nuo *nacistinės okupacijos* paprasčiausiai „nebuvo“. Tokia nuostata susiformavo spontaniškai, nes buvo skubama kuo greičiau užgydyti sovietinės okupacijos traumas. Taip pirmieji nukentėjusių nuo okupacijos ir tremtinių žalos atlyginimo įstatymai, priimti 1992–1993 metais, Klaipėdos krašto ir jo gyventojų nelietė. Iš tikrųjų – tarsi *atriekta riekė* gyveno šalia buvusieji klaipėdiečiai, kurių įstatymų leidėjas atkakliai nenorėjo matyti. Tik 1997 m. pagaliau pavyko pramušti sieną ir įvardyti 1939 m. Klaipėdos krašto atplėšimą kaip OKUPACIJĄ, tuomet nuosekliai ir to krašto buvusieji gyventojai galėjo būti laikomi *nukentėjusiais nuo okupacijų*. Tai buvo legitimuota *Asmenų, nukentėjusių nuo 1939–1990 metų okupacijų, teisinio statuso įstatyme, 1997 m. birželio 30 d. Nr. VIII-342.*

Tik vienu atveju pravertė Lietuvos istorijos neišmanymas, nepadarydamas žalos Klaipėdos krašto gyventojams. Tai – *pilietybės įstatymas*, kuris vadovavosi nuostata, jog tikrasis Lietuvos pilietis gali būti tik tas, kuris turėjo Lietuvos pilietybę iki 1940 m. birželio 15 d. Reta sėkmė, kad

įstatymų leidėjas buvo *pamiršęs* – Klaipėdos krašto gyventojai būtent tą mėnesį ir tą dieną buvo Vokietijos piliečiai. Dėl tokio patogaus ir malonaus „užmaršumo" bent Lietuvos pilietybę visi klaipėdiškiai galėjo įgyti kartu su kitais Lietuvos gyventojais.

Atriektos riekės efektas pradeda pulsuoti, kai tik užeina kalba apie šio Krašto kultūros paveldą, ypač konfesinį. Jis iki šiol suvokiamas kaip *svetimas,* nepriimtinas. Tai atsitiko todėl, kad nutrūko kultūrinis perimamumas. Kilminiai Klaipėdos krašto gyventojai lietuviai XX amžiuje buvo tapę dviejų totalitarinių sistemų kruvino susirėmimo įkaitais. Viena pusė jiems keršijo už tai, kad jie atkakliai gynė savo prigimtinę teisę būti lietuviais, kita visą laiką negalėjo pamiršti, kad jie buvo buvę Vokietijos piliečiai. Abi totalitarinės sistemos žlugo, o Klaipėdos kraštas iš esmės neteko savo kilminių gyventojų (tiek lietuvių, tiek vokiečių). Savitas intelektinis, kultūrinis, moralinis ir dvasinis šio krašto potencialas buvo prarastas visam laikui. Tačiau materialusis paveldas, jo savitumas, jo „kitoniškumas" neišnyko. O Lietuva nesugeba jo ir po tiekos metų internalizuoti, priimti kaip savą. Tačiau gal aš klystu? Gal mums, XXI amžiaus žmonėms, to nereikia?

Kad *atriektos riekės* efektas veikia, rodo šiandieninių klaipėdiečių (ir ne tik) pastangos surasti atsakymą į diskusinį klausimą – *Lietuva jūrinė ar nejūrinė valstybė?* Ir pan. Galėčiau paminėti nemažai kitokių rūpimų dalykų, tačiau išeiname už šios monografijos ribų. Visame tame matau tebesidriekiančias Anšliuso proceso pasekmes.

Todėl šitą tyrimą galima laikyti tik žvalgomuoju toje *terra incognita,* kuri vadinasi Klaipėdos kraštas (1939–1944). Dėdama paskutinį tašką, jaučiuosi užčiuopusi ne vieną tirtiną ir analizuotiną dalyką. Aiškėja klausimai, į kuriuos reikės pagaliau atsakyti. (O šaknys slypi praeityje.)

Pvz., gal reikėtų diskutuoti (ir nuspręsti) dėl Klaipėdos krašto gyventojų privačių – šiandien vadinamų *fizinių* – asmenų prarasto turto apskaičiavimo ir kompensavimo.[1] Išanalizavus (atlikus bent *kontent-analizę*) tūkstančius pareiškimų-prašymų, 1939–1940 metais rašytus Klaipėdos reikalams komisijai prie Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerijos, išgirstume skurdo ir kančių simfoniją, tačiau taip pat pamatytume ir visuminį asmeninių netekčių vaizdą. Šiandien, ko gero, nebėra prasmės ieškoti ekonominės praradimų išraiškos piniginiais ekvivalentais, bet palaikyčiau visų netekčių įvertinimą moraliniu aspektu. O tos klišės – *viską nurašė vykęs karas* (kurią ir pati kartais pavartoju) – istoriniame naratyve derėtų apskritai atsisakyti. Iki šiol lieka neįvertinta socialinė ir ekonominė žala, kurią patyrė paprasti darbininkai, tarnautojai ir kiti lietuviai dėl Klaipėdos krašto netekties. Skriauda liko ir liko giliai įsišaknijusi į lietuvio sąmonę, lemdama mūsų šiandieninį mentalitetą.

Tokia yra liūdnoji Klaipėdos krašto istorija.

---

[1] Regis, panašios nuomonės laikėsi ir Vokietija, dar 1952 m. rugpjūčio 14 d. priėmusi įstatymą [*Gesetz über den Lastenausgleich*] dėl prarasto turto, turėto teritorijose, kurios po Antrojo pasaulinio karo nebepriklausė Vokietijai. Tam reikalui buvo įsteigtas Bairoite [*Bayreuth*] specialus archyvas, kuriame yra visa tų teritorijų dokumentacija, ypač kadastrinė, ir teikiama dokumentinė pagalba visiems privatiems asmenims dėl jų prarasto turto.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Archyviniai šaltiniai

Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA)

Fondas 123 – Klaipėdos–Šiaulių prekybos institutas, 1934–1940
Fondas 377 – Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerija
Fondas 378 – Lietuvos Respublikos VRM saugumo departamentas, 1919–1940
Fondas 383 – Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerija, 1916–1940
Fondas 387 – Lietuvos Respublikos finansų ministerija; Prekybos departamentas
Fondas 391 – Lietuvos Respublikos švietimo ministerija, 1919–1944
Fondas 418 – Centralinis statistikos biuras, 1930–1941
Fondas 608 – Kunigaikštienės Birutės karininkų šeimų moterų draugija, 1925–1940
Fondas 645 – Klaipėdos miesto magistratas. Klaipėda, 1888–1945
Fondas 755 – Lietuvos bankas
Fondas 922 – Lietuvos Respublikos Prezidento kanceliarija
Fondas 923 – Lietuvos Respublikos Ministrų kabinetas, 1918–1940
Fondas 927 – Lietuvos Respublikos finansų ministerija; mokesčių departamentas
Fondas 929 – Krašto apsaugos ministerija; Lietuvos kariuomenės štabas
Fondas 1032 – Finansų ministerija; Muitinės ir pereinamieji punktai
Fondas 1096 – Lietuvos Respublikos VRM Kretingos apskrities viršininkas, 1919–1940
Fondas 1156 – Klaipėdos valstybinės amatų mokymo įstaigos, 1936–1939
Fondas 1173 – Iš Vokietijos gautų trofėjinių dokumentų apie Lietuvos gyventojus kolekcija, 1920–1948
Fondas 1217 – Lietuvos Respublikos VRM Klaipėdos krašto pasienio policija. Klaipėda, 1927–1939
Fondas 1302 – Klaipėdos Lietuvos Raudonojo Kryžiaus ligoninė, 1933–1939
Fondas 1343 – Klaipėdos Vytauto Didžiojo gimnazija, Klaipėda; Šventosios Vytauto Didžiojo gimnazija, Palanga, 1939–1944
Fondas 1406 – Šv. Vincento a' Paulo draugija, 1920–1940
Fondas 1452 – Klaipėdos krašto vokiečių politinės organizacijos, 1923–1944
Fondas 1466 – Bajorų kalėjimas
Fondas 1493 – Lietuvos Respublikos Klaipėdos krašto gubernatorius, 1924–1939
Fondas 1498 – Klaipėdos krašto lietuviškųjų organizacijų komitetas, Lietuvos Respublika, Klaipėda, 1934–1939
Fondas 1501 – Klaipėdos krašto komendantūra
Fondas 1573 – Šilutės valsčiaus teismas, 1832–1944
Fondas 1615 – Klaipėdos miesto policijos valdyba, 1877–1940
Fondas 1633 – Klaipėdos policijos direktorija, 1938–1944
Fondas 1634 – Klaipėdos krašto kriminalinės policijos įstaiga, 1919–1939
Fondas 1636 – Klaipėdos krašto direktorija. Klaipėda, 1890–1940
Fondas 1734 – Lietuvos Raudonojo Kryžiaus draugija, 1919–1944
Fondas 1740 – Klaipėdos krašto nukentėjusiems šelpti komitetas, 1939–1940
Fondas R-378 – LTSR maisto pramonės liaudies komisariatas, 1940–1941

Fondas R-754 – LTSR liaudies komisarų taryba; Ministrų taryba, 1940–1973
Fondas R-764 – LTSR žemės ūkio komisariatas; Žemės ūkio ministerija
Fondas R-839 – TSRS delegacija jungtinėje TSRS–Vokietijos komisijoje gyventojų perkėlimui, 1941
Fondas R-1314 – Lietuvos generalinės srities Žemės ūkio vadyba. Administracijos departamentas
Fondas R-1572 – Šilutės darbo birža, 1940–1944
Fondas R-1608 – Vokietijos Raudonojo Kryžiaus Klaipėdos skyrius

Lietuvos ypatingasis archyvas (LYA)

Fondas 1771 – Lietuvos komunistų partijos Centro komitetas
Fondas 3377 – Partijos istorijos institutas prie LKP CK
Fondas K-1 – LTSR valstybės saugumo komitetas (KGB)

Kauno apygardos archyvas (KAA)

Fondas 219 – Kauno miesto savivaldybė
Fondas R-292 – Kauno miesto DŽDT Vykdomasis komitetas

Vokietijos valstybės archyvas Berlyne (Bundes Archiv, Berlin – BArch)

R 6 – Akten des Reichsministeriums für die besetzen Ostgebiete (Užimtų Rytų kraštų ministerija)
R 49 – Akten des Reichskommissars für die Festigung deutschen Volkstums – (RKFDV – Reicho komisaras vokietybei stiprinti)
R 58 – Akten des Reichssicherheitshauptamtes (RSHA – Vyriausioji Reicho saugumo valdyba)
R 69 – Akten der Einwandererzentralstelle (EWZ – Centrinė imigrantų tarnyba)
R 1501 – Akten des Reichsministerium des Innern (Vidaus reikalų ministerija)

Vokietijos užsienio reikalų ministerijos politinis archyvas, Bona–Berlynas (das Politische Archiv des Auswärtigen Amts – PAAA)

Akten der Handelspolitischen Abteilung (Ekonominės politikos skyrius)
R-112950; R-113455; R-28870
Handakte Clodius – R-105951

Publikuotų dokumentų rinkiniai

Akten zur deutschen Auswärtigen Politik. Serie D. – ADAP.
Jahresmitteilungen des Statistischen Amts der Stadt Memel für das Jahr 1942. Memel, 1942.
Klaipėdos Krašto Valdžios žinios. Klaipėda, 1920–1939. (Nuorodose – KKVŽ).
Lietuvos TSR istorijos šaltiniai (1919–1940). Vilnius, 1961, T. IV. (Nuorodose – LIŠ).

Meldungen aus dem Reich. Die geheime Lageberichte des Sicherheitsdienstes der SS 1938–1945. Hrsg. BOBERACH, Heinz. I t. 1984–1985. (Nuorodose – Boberach).

Statistikos biuletenis. Lietuvos finansų ministerija. Kaunas: Centralinis statistikos biuras, 1923–1940.

Vyriausybės žinios. Lietuva, Vyriausybė. 1918–1940. Kaunas: Lietuvos valstybės spaustuvė. (Nuorodose – VŽ).

СССР и Литва в годы Второй мировой войны. Том 1. СССР и Литовская республика (март 1939 – август 1940 гг.). Сборник документов. Сост. А. КАСПАРАВИЧЮС и др. Vilnius: LII leidykla, 2006.

Monografijos ir straipsnių rinkiniai

ANYSAS, Martynas. *Kova dėl Klaipėdos. Atsiminimai 1927–1939.* Chicago: Kultūrai remti draugija, 1978.

ANUŠAUSKAS, Arvydas, SVIDERSKYTĖ, Gražina. *XX amžiaus slaptieji archyvai.* Dvylika istorijos detektyvų. Vilnius: Versus aureus, 2008.

ANUŠAUSKAS, Arvydas. *Lietuvos slaptosios tarnybos, 1918–1940.* Vilnius: Mintis, 1998.

ARBUŠAUSKAITĖ, Arūnė. *Gyventojų mainai tarp Lietuvos ir Vokietijos pagal 1941 m. sausio 10 d. sutartį.* Klaipėda: S. Jokužio leidykla-spaustuvė, 2002.

ARBUŠAUSKAITĖ, Arūnė. *Lietuvos optantai: klaipėdiškiai, 1939 m.* Klaipėda: S. Jokužio leidykla-spaustuvė, 2001.

ARBUŠAUSKAITĖ, Arūnė. Deutschlands Politik gegenüber den litauischen Bürgern des Memellandes 1939 bis 1944 // Christian Pletzing (Hg.) *Vorposten des Reichs? Ostpreußen 1933–1945.* (Colloquia Baltica 3). München: Academia Baltica, S. 151–174.

BRAKAS, Martynas. *Mažosios Lietuvos politinė ir diplomatinė istorija.* Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų l-kla, 1995.

BUBNYS, Arūnas. *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944).* Vilnius: LGGRTC, 1998.

Einwohnerbuch für Stadt und Landkreis Memel. Memel, 1942.

GAIGALAITĖ, Aldona. Klaipėdos krašto užgrobimas 1939 metais // *LTSR MA darbai.* A ser., T. 2 (7). Vilnius, 1959, p. 21–30; 105–130.

GAIGALAITIS, Vilius. *Atsiminimai* / Sud. A. Kaukienė. MLF, Klaipėda: KU leidykla,1998.

GELŽINIS, Martynas. *Mūsų gimtinė Mažoji Lietuva.* MLF. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.

GRAŽIŪNAS, Albinas. *Lietuva dviejų okupacijų replėse,* 1940–1944. Vilnius: [Tėvynės sargas], 1996.

GRYBKAUSKAS, Saulius. Lietuvos vyriausybės reakcija į nacistinės Vokietijos politiką Klaipėdos krašto lietuvių atžvilgiu (1939 03 23 – 1940 06 15) // *Genocidas ir rezistencija: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras.* Vilnius, 1998. Nr. 1 (3), p. 72–80.

GRIGOLAITIS, Jonas. *Nacių pragare: kalinio Nr. 40627 išgyvenimai nacių koncentracijos stovyklose 1941–1945.* Dillingen: Mūsų kelias, 1948.

JAKUBAVIČIENĖ, Ingrida. Valstybės saugumo policijos pastangos įsiskverbti į Klaipėdos krašto nacistines organizacijas 1930–1939 metais // *Istorija,* 2008, LXXII/72, p. 40–51.

JAKUBČIONIS, Algirdas. *Lietuvos muitinės.* Vilnius: Diemedis, 1999.

JUŠKA, Albertas. *Mažosios Lietuvos mokykla.* MLF. Klaipėda: KU leidykla, 2003.

KRIKŠČIŪNAS, J. Kiek nukentėjo mūsų žemės ūkis, atskyrus Klaipėdos kraštą // *Tautos ūkis,* 1939 04 01, Nr. 13, p. 291–293.

KRIKŠTOPAITIS, Bronius. *Jūros keliais (Jūrų kapitono atsiminimai).* Čikaga: „Draugo“ sp., 1979.

KURSCHAT, Heinrich A. *Das Buch vom Memelland. Heimatkunde eines deutschen Grenzlandes*. Oldenburg, 1990.

LIEKIS, Šarūnas. „Laivyno paradas“ ir neįvykusi Klaipėdos okupacija 1938 m. Nežinomi Lietuvos ir Vokietijos santykių puslapiai // *Genocidas ir rezistencija*, 2004, Nr. 2 (16), p. 162–171.

LYMANTAS, Ansas. *Man knietėjo pasakyti, kas gulėjo ant širdies*. MLF. Vilnius: Pradai, 2001.

MIKULICZ, Sergiusz. *Kłajpeda w polityce europejskiej 1918–1939*. Warszawa: Książka i Wiedza, 1976.

NAVICKAS, Konstantinas. *TSRS vaidmuo, ginant Lietuvą nuo imperialistinės agresijos 1920–1940 metais*. Vilnius: Mintis, 1966.

PĖTERATIS, Vilius, REISGYS, Jurgis, STIKLORIUS, Jonas. Mažosios Lietuvos garbinga praeitis, liūdna dabartis ir neaiški ateitis. Serijos *Lietuvininkai kalbėjo, tebekalba, bet nebekalbės*. Antroji knyga, Pirmoji dalis. MLF. Vilnius; Antroji knyga, Antroji dalis. MLF. Vilnius: Romuna, 2003.

PURVINAS, Martynas. *Klaipėdos krašto mokyklų draugijos istorija* [studija]. MLF. Kaunas: Spindulys, 1995.

RAŠTIKIS, Stasys. *Kovose dėl Lietuvos. Kario atsiminimai*. D. 1–2. Fotografuotinis leidimas. Vilnius: Lituanus, 1990.

ROBINZONAS, Jokūbas. *Klaipėdos krašto Konvencijos komentaras*. I tomas. Kaunas: Spaudos fondas, 1934.

RUDYS, Bronius. Klaipėdos turto repatriacija // *Tautos ūkis*, 1939, Nr. 29/30, p. 581.

RUDYS, Bronius. Klaipėdos uosto laisvoji zona // *Tautos ūkis*, 1939 04 01, Nr. 13, p. 295–296.

SCHÄTZEL, Walter. *Das Reich und das Memelland*. Berlin: Junker and Dinnhaupt, 1943.

STRAKAUSKAITĖ, Nijolė. Lietuviškos mokyklos Klaipėdos krašte 1923–1939 metais // *Klaipėdos ir Karaliaučiaus kraštas XVI–XX a.* Acta Historica Universitatis Klaipedensis, VIII. Klaipėda, 2001, p. 42–49.

SURGAILIS, Gintautas. Antrojo pasaulinio karo pabėgėliai ir internuotieji Lenkijos kariai Lietuvoje (1939 09 – 1940). Vilnius: LKA, 2005.

ŠADŽIUS, Henrikas. Audringieji 1938–1939 metai / Lietuva 1940–1941 metais (1) // *Gimtasis kraštas*, 1988, gegužės 19–25 d., Nr. 21.

ŠEINIUS, Ignas. *Raudonasis tvanas*. Vilnius: Vaga, 1990.

ŠKIRPA, Kazys. *Lietuvos nepriklausomybės sutemos (1938–1940): atsiminimai ir dokumentai*. Chicago: Lietuvos kronika; Vilnius: Vilspa, 1996.

TAUBER, Joachim. Das Dritte Reich und Litauen 1933–1940. *Zwischen Lübeck und Novgorod. Wirtschaft, Politik und Kultur im Ostseeraum vom früher Mittalter bis ins 20 Jhr*. Lüneburg, 1996.

TAUBER, Joachim. Garsden, 24. Juni 1941 // *Annaberger Annalen*, No. 5, S. 117–134.

TAUBER, Joachim. Quellen zur Geschichte des Memelgebietes (1923–1939) im Litauischen Staatsarchiv in Vilnius. *Lietuvių kultūros institutas / Litauisches Kulturinstitut*. Jahrestagung 1993. Lampertheim, 1994, S. 25–38.

Tarybinės Klaipėdos istorijos klausimai. Vilnius: Mintis, 1977.

TARULIS, Albertas. Klaipėdos krašto pramonės netekus // *Tautos ūkis*. 1939 04 01, Nr. 13, p. 293–294.

TILITZKI, Christian. *Alltag in Ostpreußen 1940–45: die geheimen Lageberichte der Königsberg Justiz*. Leer: Verlag Gerhard Rautenberg, 1991.

TOLEIKIS, Martynas. *Ir Žodžiai tapo Kūnu*. Klaipėda: Vėjasparnis, 2008.

TRUSKA, Liudas. *Lietuva 1938–1953 metais*. Kaunas: Šviesa, 1995.

TURAUSKAS, Edvardas. *Lietuvos nepriklausomybės netenkant – įvykiai*. Kaunas: Šviesa, 1990.

URBŠYS, Juozas. *Atsiminimai*. Kaunas: Spindulys, 1990.

URBŠYS, Juozas. *Lietuva lemtingaisiais 1939–1940 metais*. Vilnius: Mintis, 1988.

VALSONOKAS, Rudolfas. Ūkiniai padariniai, atskyrus Klaipėdos kraštą // *Tautos ūkis*, 1939, Nr. 14–15, p. 317–318.

VAREIKIS, Vygantas. Klaipėdos krašto praradimas: tarp iliuzijų ir *Realpolitik* // *Kultūros barai*, 2009, Nr. 3, p. 68–75.

VASKELA, Gediminas. *Lietuva 1939–1940 metais. Kursas į valstybės reguliuojamą ekonomiką*. Vilnius: LII, 2002.

VISOCKAS, A. Šiaulių prekybos institutas ir jo veikla (1939–1944) // *Lietuvos istorijos metraštis 1985*. Vilnius, 1986.

WILLOWEIT, Gerhard. *Die Wirtschaftsgeschichte des Memelgebiets*. Bd. I–II. Marburg/Lahn, 1969.

ŽALYS, Vytautas. *Lietuvos diplomatijos istorija (1925–1940)*. T. 1. Vilnius: Versus aureus, 2007.

ŽEPKAITĖ, Regina. *Lietuva ir Didžiosios valstybės 1918–1939 m.* Vilnius: Šviesa, 1986.

ŽOSTAUTAITĖ, Petronėlė. *Klaipėda – Lietuvos uostas (1923–1939)*. Vilnius: Mokslas, 1990.

ŽOSTAUTAITĖ, Petronėlė. Klaipėdiečiai Lietuvos kariuomenėje 1930–1939 metais // *LTSR MA darbai*, A ser., T. 2 (107). Vilnius, 1989, p. 85–97.

ŽOSTAUTAITĖ, Petronėlė. *Klaipėdos kraštas 1923–1939*. Vilnius: Mokslas, 1992.

Periodika

DIRVA, Klyvlendas (JAV), 1938–1968.

XX AMŽIUS. Kaunas, 1936–1940.

JAUNOJI KARTA, Kaunas, 1938–1940.

KELEIVIS, Hanau, Hanoveris, 1949–1968.

KULTŪROS BARAI, Vilnius, nuo 1965.

LIETUWISZKA CEITUNGA, Klaipėda, 1877–1939.

LIETUVOS AIDAS, Vilnius, Kaunas, 1917–1940.

LIETUVOS KELEIVIS, Klaipėda, 1924–1939.

LIETUVOS PAJŪRIS, Monrealis, 1960–...

LIETUVOS ŽINIOS, Kaunas, 1922–1940.

MEMELER BEOBACHTER, Klaipėda, 1935–1939.

MEMELER DAMPFBOOT, Klaipėda, Vokietija...

NAUJASIS TILŽĖS KELEIWIS, 1924–1940.

NAUJIENOS. Čikaga, nuo 1914...

NEPRIKLAUSOMA LIETUVA, Torontas, Monrealis (Kanada), nuo 1940...

PASAULIO LIETUVIS, 1937–1940.

SANTARA, Klaipėda, 1936–1939.

TARYBINĖ KLAIPĖDA, Klaipėda, 1945–1990.

TAUTOS ŪKIS, Kaunas, 1930–1940.

TĖVIŠKĖS ŽIBURIAI, Torontas (Kanada), nuo 1949.

VAIRAS, Kaunas, 1929–1940.

VAKARAI, Klaipėda, 1936–1939.

PRIEDAI

Kaunas, 1939 m. balandžio 13 d.

Nr. 640

Vyriausybės Žinios

I DALIS

		Psl.
4654.	Lietuvos Respublikos ir Vokietijos Valstybės sutartis dėl Klaipėdos krašto perleidimo	143
4655.	Vyresniesiems eiguliams, eiguliams ir miško sargams šelpti fondo įstatymas	146
4656.	Žemės reformos įstatymo pakeitimas	146
4657.	Diplomatinių bei tarnybinių pasų ir vizų taisyklių pakeitimas	146
4658.	Tautos Ūkio Tarybos statutas	147
4659.	Krašto Statybos Komiteto statutas	147
4660.	Teismų archyvams tvarkyti taisyklės	148
4661.	Nuo kiaulių raudonligės skiepijimo taksa	149
4662.	Alkoholinių gėrimų parduotuvėms tvarkyti taisyklių pakeitimas	149
4663—4665.	Kainų Tvarkytojo įsakymai	150

— 4654 —

Lietuvos Respublikos ir Vokietijos Valstybės sutartis, pasirašyta **tūkstantis** devyni šimtai trisdešimt devintais metais kovo mėnesio dvidešimt antrą dieną Berlyne, kurios turinys pažodžiui toks:

LIETUVOS RESPUBLIKOS IR VOKIETIJOS VALSTYBĖS SUTARTIS DĖL KLAIPĖDOS KRAŠTO PERLEIDIMO

Lietuvos Respublikos Prezidentas

ir

Vokietijos Reicho Kancleris

nusprendė valstybių sutartimi sutvarkyti Klaipėdos Krašto sujungimą iš naujo su Vokietijos Reichu, šiuo išlyginti esančius tarp Lietuvos ir Vokietijos klausimus ir tuo būdu atidaryti kelią draugingam formavimuisi santykių tarp abiejų kraštų.

Šiuo tikslu paskyrė įgaliotiniais:

Lietuvos Respublikos Prezidentas:

Lietuvos Užsienio Reikalų Ministrą poną

J. U r b š į

ir

Pasiuntinį Berlyne poną

K. Š k i r p ą,

Vokietijos Reicho Kancleris:

Reicho Užsienio Reikalų Ministrą poną

Joachim von R i b b e n t r o p'ą,

kurie pasikeitę savo įgaliojimais, rastais sudarytais gera ir tinkama forma, susitarė dėl šių nuostatų:

1 straipsnis

Versalio sutartimi nuo Vokietijos atskirtas Klaipėdos Kraštas, skaitant nuo šios dienos, vėl sujungiamas su Vokietijos Reichu.

2 straipsnis

Iš Klaipėdos Krašto bus tuojau evakuotos Lietuvos karinės ir politinės pajėgos. Lietuvos Vyriausybė

Der Präsident der Republik Litauen und der deutsche Reichskanzler haben sich entschlossen, durch einen Staatsvertrag die Wiedervereinigung des Memelgebiets mit dem Deutschen Reich zu regeln, hiermit die zwischen Litauen und Deutschland schwebenden Fragen zu bereinigen und so den Weg für eine freundschaftliche Gestaltung der Beziehungen zwischen den beiden Ländern zu eröffnen.

Zu diesem Zwecke haben zu Bevollmächtigten ernannt:

Der Präsident der Republik Litauen:

Den Aussenminister Herrn Juozas U r b š y s

und den Gesandten in Berlin Herrn Kazys Š k i r p a

Der Deutsche Reichskanzler:

Den Reichsminister des Auswärtigen Herrn

Joachim von R i b b e n t r o p

die sich nach Austausch ihrer in guter und gehöriger Form befundenen Vollmachten über folgende Bestimmungen geeinigt haben:

Artikel 1

Das durch den Vertrag von Versailles von Deutschland abgetrennte Memelgebiet wird mit Wirkung vom heutigen Tage wieder mit dem Deutschen Reich vereinigt.

Artikel 2

Das Memelgebiet wird sofort von den litauischen Militär-und Polizeikräften geräumt werden. Die li-

rūpinsis, kad evakuojant Kraštas būtų paliktas tvarkingoje būklėje. Abi šalys, kiek tai reikalinga, paskirs komisarus, kurie turi įvykdyti perdavimą tų žinybų, kurios nėra Klaipėdos Krašto autonominių įstaigų žinioje.

Sutvarkymas kitų iš suvereniteto pakeitimo išplaukiančių klausimų, ypačiai ūkinių ir finansinių klausimų, valdininkų klausimų, lygiai kaip pilietybės klausimų paliekamas rezervuotas atskiram susitarimui.

3 straipsnis

Kad būtų atsižiūrėta ūkinių Lietuvos interesų, Lietuvai bus įsteigta Klaipėdoje laisvo uosto zona. Detalės bus atskirai nustatytos, vadovaujantis pridėto prie šios sutarties priedo pagrindais.

4 straipsnis

Sustiprinti savo nutarimui patikrinti draugišką plėtojimąsi santykių tarp Lietuvos ir Vokietijos abi šalys įsipareigoja nevartoti viena prieš antrą jėgos ir neremti iš trečios pusės prieš vieną katrą atkreipto jėgos pavartojimo.

5 straipsnis

Ši sutartis įsigalioja ją pasirašius.

Tam patvirtinti abiejų šalių įgaliotiniai šią sutartį pasirašė.

Sudaryta du originalai lietuvių ir vokiečių kalbomis.

Berlynas, 1939 m. kovo mėn. 22 d.

J. Urbšys
K. Škirpa

Joachim v. *Ribbentrop*

tauische Regierung wird dafür Sorge tragen, dass das Gebiet bei der Räumung in ordnungsmässigem Zustand belassen wird. Beide Teile werden, soweit erforderlich, Kommissare ernennen, die die Uebergabe der nicht in den Händen der autonomen Behörden des Memelgebiets befindlichen Verwaltungen durchzuführen haben.

Die Regelung der übrigen sich aus dem Wechsel der Staatshoheit ergebenden Fragen, insbesondere der wirtschaftlichen und finanziellen Fragen, der Beamtenfragen, sowie der Staatssangehörigkeitsfragen, bleibt besonderer Vereinbarung vorbehalten.

Artikel 3

Um den Wirtschaftsbedürfnissen Litauens Rechnung zu tragen, wird in Memel für Litauen eine Freihafenzone eingerichtet werden. Die Einzelheiten werden nach den Richtlinien der disen Vertrage beigefügten Anlage besonders geregelt werden.

Artikel 4

Zur Bekräftigung ihres Entschlusses, eine freundschaftliche Entwicklung der Beziehungen zwischen Deutschland und Litauen sicherzustellen, übernehmen beide Teile die Verpflichtung, weder zur Anwendung von Gewalt gegeneinander zu schreiten, noch eine gegen einen der beiden Teile von dritter Seite gerichtete Gewaltanwendung zu unterstützen.

Artikel 5

Dieser Vertrag tritt mit der Unterzeichnung in Kraft.

Zu Urkund dessen haben die beiderseitigen Bevollmächtigten diesen Vertrag unterzeichnet.

Ausgefertigt in doppelter Urschrift, in litauischer und deutscher Sprache.

Berlin, den 22. März 1939.

J. Urbšys
K. Škirpa

Joachim von *Ribbentrop*

Neskelbtina

Klaipėdos Uosto
bendrovės su aprėžta atsakomybe sutartis

I. Bendrovės vardas ir tikslas

§ 1

Lietuvos Respublika, atstovaujama Finansų Ministro Kaune ir Prūsija, atstovaujama Oberprezidents — Vandens Kelių Direkcija — Karaliaučiuje/Pr. plačiai atsižvelgdamos Lietuvos ūkio ir tranzito interesų, sudaro bendrovę su aprėžta atsakomybe vardu „Klaipėdos Uosto bendrovė su aprėžta atsakomybe" Klaipėdoj.

§ 2

Verslamonė apims Prūsijos uosto valdybos perleistų nuomon, remiantis 1939 m. kovo mėn. 22 d. Lietuvos Respublikos ir Vokietijos Reicho valstybių sutartimi dėl Klaipėdos Krašto prijungimo prie Vokietijos Reicho ir 1939 m. gegužės mėn. 20 d. Lietuvos-Vokietijos laisvo uosto sutarties 1 ir 2 p. p., uosto įrengimų, perkrovimų ir sandelių įtaisymų laisvo uosto zonoje valdymą, veikimą ir nuolatinį išlaikymą.

II. Pagrindinis kapitalas

§ 3

Bendrovės pagrindinį kapitalą sudaro 100.000 Rm.

Šiame pagrindiniame kapitale bendrininkė Lietuvos Respublika dalyvauja 60.000 Rm. įnašu, o bendrininkė Prūsija 40.000 Rm. įnašu.

§ 4

Pagrindinius įnašus reikia pilnai įmokėti gyvais pinigais trijų mėnesių lakotarpyje bendrovę įregistravus.

§ 5

Dalis verslamonėje galima perleisti tik visiems bendrininkams sutikus. Lietuvos Respublika jau dabar pareiškia sutinkanti, kad Prūsija perleistų dalį savo dalies verslamonėje Klaipėdos miestui. Prūsija pareiškia sutinkanti, kad Lietuvos Respublika perleistų suinteresuotoms tranzito susisiekimu per laisvąjį uostą ūkiškoms įmonėms visą savo dalį arba jos dalis.

III. Bendrovės Valdyba.

§ 6

Bendrovė bus atstovaujama teisme ir už teismo reikalų vedėjo, kuris bus skiriamas ir atleidžiamas administracijos tarybos.

Reikalų vedėjo pareigų ėjimo laikas baigiasi kas kartą uždarius paprastą bendrininkų susirinkimą trečiais po reikalų vedėjo išrinkimo bendrovės veikimo metais.

Nesant reikalų vedėjo, bendrovei atstovaus prokuristas, kuris bus skiriamas ir atleidžiamas taip pat administracijos tarybos.

Reikalų vedėjo veikla bus tvarkoma bendrininkų išleisimos tarnybos instrukcijos.

Bendrovės reikalų vedėjas turi būti Lietuvos pilietis, o prokuristas Vokietijos pilietis.

IV. Administracijos taryba

§ 7

Administracijos taryba sudaroma iš 5 narių, kurious 3 paskirs Lietuvos Respublika ir 2 Prūsija. Kiekvienam nariui turi būti paskirtas pavaduotojas.

Administracijos tarybos narių pareigų ėjimo laikas baigiasi kas kartą uždarius paprastą bendrininkų susirinkimą trečiais po administracijos tarybos išrinkimo bendrovės veikimo metais.

Kiekvienas bendrininkas turi teisę atšaukti savo paskirtus administracijos tarybos narius ir jų vietoje paskirti likusiam pareigų ėjimo laikui kitus narius.

Pasibaigus pareigų ėjimo laikui, administracijos tarybos nariai pasilieka tarnyboje tol, kol įvyks nauji paskyrimai.

Jei kuris narys prieš pasibaigiant pareigų ėjimo laikui išeina, tai likusiam pareigų ėjimo laikui turi būti paskirtas kitas.

Administracijos tarybos narių asmens pakeitimas nėra reikalingas nei pranešimo teismui, nei viešo paskelbimo.

§ 8

Administracijos taryba išsirenka iš savo tarpo pirmininką ir pirmininką-pavaduotoją.

Administracijos tarybą šaukia pirmininkas arba jo pavedimu reikalų vedėjas. Posėdis turi būti sušauktas dviejų savaičių laikotarpyje, jeigu reikalų vedėjas arba mažiausia 2 administracijos tarybos nariai raštu to prašo, nurodydami svarstysimuosius dalykus. Administracijos taryba gali daryti nutarimus dalyvaujant daugiau, negu pusei savo narių. Jei kurio dalyko svarstymas yra atidėtas dėl to, kad susirinkimas neturi teisės nu-

tarti, tai dėl šio dalyko galima padaryti nutarimą, net tuo atveju, jei dalyvaus mažiau kaip pusė narių, antrame susirinkime, kuris turi būti sušauktas įsakmiai nurodant į šitą pasekmę.

Administracijos tarybos nutarimai daromi paprasta balsų dauguma. Nurodytu § 9 skaitline 2 atveju yra reikalingas vienbalsiškas nutarimas.

Balsavimas raštu arba telegrafu skubiais atvejais yra leidžiamas ir nešaukiant posėdžio.

§ 9

Administracijos taryba sprendžia:

1. Reikalų vedėjo paskyrimą ir atleidimą.
2. Prokuristo paskyrimą ir atleidimą.
3. Metinio balanso ir pelno bei nuostolių sąskaitos patikrinimą.
4. Reikalų vedimo priežiūrą.
5. Rinkimus ūkio ekspertų, kurių pagelba bus daromi įstatymų nustatytieji arba administracijos tarybos pripažintieji reikalingais tyrimai.

V. Bendrininkų susirinkimas

§ 10

Paprastasis bendrininkų susirinkimas šaukiamas kasmet prieš pasibaigiant bendrovės veikimo metų pirmiesiems trims mėnesiams.

Nepaprastas bendrovės susirinkimas turi būti neatidėliojant sušauktas, jeigu atrodytų, kad bendrovės interesai to reikalauja, ypač, jeigu iš metinio balanso arba iš sudaryto bendrovės veikimo metų bėgyje balanso paaiškėtų, kad pusė pagrindinio kapitalo žuvo.

§ 11

Bendrininkų susirinkimas sprendžia:

1. Metinio balanso ir pelno ir nuostolių nustatymą.
2. Pajamų ir nuostolių padalinimą iš įnašų į pagrindinį kapitalą santykio.
3. Atsakomybės nuėmimą nuo administracijos tarybos.
4. Atsakomybės nuėmimą nuo reikalų vedėjo.
5. Atlyginimo pretenzijų, kurias turi bendrovė į reikalų vedėją arba į administracijos tarybos narius, iškėlimą.
6. Investicijoms, kurių vertė prašoka .....Rm. leidimą.
7. Leidimą disponuoti bendrovei priklausančiu nekilnojamu turtu.
8. Leidimą įsipareigoti bendrovės vardu virš ..... Rm.
9. Papildomo kapitalo padidinimą ir sumažinimą.
10. Bendrovės sutarties pakeitimą.
11. Bendrovės likvidavimą.

§ 12

Bendrininkų susirinkimo nutarimo galiojimui pakanka paprastos paduotų balsų daugumos.

Nutarti dėl § 11 skaitmenyse 3, 9, 10 ir 11 išvardintų dalykų reikalingas vienbalsiškumas.

§ 13

Bendrininkų susirinkimas šaukiamas administracijos tarybos pirmininko arba reikalų vedėjo registruotais laiškais, pranešant mažiausia prieš 2 savaites apie dienotvarkę.

Susirinkimo vieta, bendrai imant, yra Klaipėdos miestas.

Susirinkime pirmininkauja administracijos tarybos pirmininkas, jam negalint, jo pavaduotojas.

Bendrininkų priimtieji nutarimai turi būti įtraukti į atskirą knygą ir pirmininko pasirašyti.

Susirinkimas yra nereikalingas, jeigu visi bendrininkai raštu sutinka su padarysimais nutarimais arba su balsavimu raštu.

VI. Bendrovės veikimo metai ir balansas

§ 14

Bendrovės veikimo metai apima laikotarpį nuo sausio 1 d. ligi gruodžio 31 d.

Pirmieji bendrovės veikimo metai prasideda nuo bendrovės įregistravimo į prekybos registrą dienos ir baigiasi 1939 m. gruodžio 31 d.

§ 15

Reikalų vedėjas sudarys pirmųjų kiekvienų bendrovės veikimo metų trijų mėnesių laikotarpyje balansą su pelno ir nuostolių apskaičiavimais ir pateiks jį administracijos tarybai padaryti nutarimą, o taip pat dviejų sekančių mėnesių laikotarpyje bendrininkų susirinkimui patvirtinti ir atsakomybei nuimti. Tuo pačiu metu turi būti pateikta pereitų bendrovės veikimo metų darbų apyskaita.

VII. Bendrovės skelbimai

§ 16

Bendrovės skelbimai dedami Vyriausybės Žiniose, Vokietijos Reicho ir Prūsijos valstybės žiniose, ir Memeler Dampfboot'e.

VIII. Likvidacija

§ 17

Bendrovės likvidacijos atvejuje po likvidacijos likusios sumos bus išdalintos tarp bendrininkų pagal pagrindinių įnašų santykį.

P r i e d a s
prie 1939 m. kovo mėn. 22 d. Lietuvių-Vokiečių sutarties 3 straipsnio

Pagrindiniai dėsniai įrengti lietuvių laisvo uosto zonai Klaipėdoje

I.

Vokiečių Uosto valdyba Klaipėdoje, kuri dėl Klaipėdos krašto sujungimo su Vokietijos Reichu perima valdymą pereinančio Reicho nuosavybėn ligšioliniais Lietuvos Valstybinio turto Klaipėdos uoste, sudarys su įsteigsima Lietuvos ir Vokietijos Vyriausybių sutarimu bendrove (Klaipėdos Uosto bendrove), kurioje vyraujančioji kapitalo dalis bus lietuviška, privatinės teisės sutartį apie žemiau išvadinamų uosto įrengimų Klaipėdoje perleidimą ir privilegijuotą naudojimą. Šioje sutartyje bus sutarti šie dalykai:

1. Uosto valdyba perleidžia Klaipėdos Uosto bendrovei išnuomotinai 99 metams naudojimą Klaipėdos uosto įrengimų, vandens ir žemės pietų, kurie bus pakankamo, tiksliau sutarsimo, dydžio. Uosto bendrovė įpareigota duoti galimumo naudotis uosto įrengimais visiems bendro susisiekimo reikalams.
2. Atsižvelgiant į Lietuvos Vyriausybės padarytas uosto plote investicijas, nuoma yra laikoma atlyginta.
3. Klaipėdos Uosto bendrovė perima jai išnuomotinai perleistų plotų ir įrengimų užlaikymą, eksploatavimą ir eventualų tolesnį plėtojimą. Uosto rinkliavos imamos bendrovės naudai. Šių rinkliavų dydis bus nustatytas Uosto valdybos, Bendrovės pasiūlymų pagrindu.

II.

1. Klaipėdos Uosto bendrovei bus suteiktos toli einančios mokesčių lengvatos.
2. Bus įrengtos laisvos sritys, dėl kurių vietos ir ribų turima susitarti.
3. Muitų kontrolė vykdoma laisvųjų sričių sienoje. Kitais atžvilgiais visos Vokiečių suverenumo teisės išnuomotame plote ir laisvose srityse lieka nepaliestos.
4. Susisiekimas su laisvomis sritimis geležinkeliu su Kretinga bus palengvintas tuo būdu, kad bus įvestas laisvas nuo muito prekių tranzitas, taikant atitinkamus tarifus, uždarais traukiniais, dėl to detaliau susitarus suinteresuotoms Lietuvių ir Vokiečių žinyboms.
   Be to, ir šiaip susisiekimas (vandens ir sausumos keliais) tarp Lietuvos ir laisvųjų sričių bus kiek galima palengvintas veikiančių Vokiečių nuostatų ribose.
5. Iškylantieji sąryšy su Lietuvos laivų stacijonavimu Klaipėdos krašto vandenyse, ypač mokesčių pobūdžio, klausimai atitinkamų Lietuvių ir Vokiečių įstaigų bus sutvarkyti vadovaujantis palankumo principu.

J. URBŠYS
K. ŠKIRPA

Joachim v. RIBBENTROP

LCVA, f. 383, ap. 8, b. 967, l. 158–159

Kaunas, 1939 m. lapkričio 13 d.

Nr. 676

Vyriausybės Žinios

— 5000 —

ANTANAS SMETONA, Lietuvos Respublikos Prezidentas, sveikina visus, kurie skaitys šį raštą: Sutartis tarp Lietuvos Respublikos ir Vokietijos Reicho dėl Klaipėdiškių pilietybės, kurios turinys pažodžiui toks:

Sutartis tarp Lietuvos Respublikos ir Vokietijos Reicho dėl Klaipėdiškių pilietybės

Lietuvos Respublika ir Vokietijos Reichas susitarė sutartinai sutvarkyti iš Klaipėdos Krašto sujungimo su Vokietijos Reichu kylančius pilietybės klausimus.

Tam reikalui paskyrė įgaliotinius:

LIETUVOS RESPUBLIKOS PREZIDENTAS

Poną Juozą *Sakalauską*,

Užsienių Reikalų Ministerijos Juriskonsultą, ir

Poną Antaną *Jakobą*, Vidaus Reikalų Ministerijos Juriskonsultą;

VOKIETIJOS REICHO KANCLERIS

Poną Dr. Adolf *Siedler*, Reicho Užsienių Reikalų Ministerijos Pasiuntinybės Patarėją-Referentą, ir

Poną Dr. Hans *Globke*, Reicho Vidaus Reikalų Ministerijos Patarėją.

Įgaliotiniai, patikrinę įgaliojimus susitarė štai kaip:

1 straipsnis

Lietuvos pilietis, kuris

1. 1924 m. liepos mėn. 30 d. arba optuodamas Lietuvos pilietybę buvo nustojęs Vokietijos pilietybės, arba

Vertrag zwischen der Republik Litauen und dem Deutschen Reich über die Staatsangehörigkeit der Memelländer

Die Republik Litauen und das Deutsche Reich sind übereingekommen, die Staatsangehörigkeitsfragen, die sich aus der Wiedervereinigung des Memellandes mit dem Deutschen Reich ergeben, vertraglich zu regeln.

Zu diesem Zwecke haben zu Bevollmächtigten ernannt:

DER PRÄSIDENT DER REPUBLIK LITAUEN

Herrn Juozas *Sakalauskas*,

Justitiar im Ministerium der Auswärtigen Angelegenheiten, und

Herrn Antanas *Jakobas*, Justitiar im Ministerium des Innern;

DER DEUTSCHE REICHSKANZLER

Herrn Dr. Adolf *Siedler*, Vortragenden Legationsrat im Auswärtigen Amt, und

Herrn Dr. Hans *Globke*, Ministerialrat im Reichsministerium des Innern.

Die Bevollmächtigten haben sich nach Prüfung ihrer Vollmachten über folgendes geeinigt:

Artikel 1.

Ein litauischer Staatsangehöriger, der

1. die deutsche Staatsangehörigkeit mit dem 30. Juli 1924 oder auf Grund seiner Option für die litauische Staatsangehörigkeit verloren hat oder,

2. yra vokiečių tautybės ir Lietuvos pilietybę įgijo optavimu, arba

3. gimimu, legitimacija ar ištekėjimu išveda savo pilietybę iš nr. 1 ar nr. 2 nurodytų asmenų,

laikomas Vokietijos pilietybę įgijusiu 1939 m. kovo mėnesio 22 dieną.

Tai netaikoma tiems lietuvių tautybės asmenims, kurie prieš šios sutarties pasirašymą savo gyvenamąją vietą iš Klaipėdos Krašto perkėlė į Lietuvą. Gyvenamoji vieta laikoma perkelta, jeigu asmuo savo nuolatinio apsigyvenimo vietą yra apleidęs, būdamas pasiryžęs į ją nebegrįžti.

2 straipsnis

Kas 1 str. įgijo Vokietijos pilietybę, jeigu jis yra lietuvių tautybės, gali ligi 1939 m. gruodžio mėnesio 31 d. pareikšti Lietuvos Generaliniam Konsulatui Klaipėdoje norįs turėti Lietuvos pilietybę. Lietuvos pilietybė bus laikoma įgyta, išdavus liudijimą, kad pareiškimas patenkintas.

Vyro pilietybės pareiškimas apima jo žmoną, tėvo pareiškimas — jo santuokinius vaikus ligi 18 m. amžiaus, motinos pareiškimas — jos pavainikius vaikus ligi 18 m. amžiaus.

Lietuvos vyriausybė praneš ligi 1940 m. balandžio mėn. 1 d. Vokietijos vyriausybei sąrašą asmenų, kurie p. 1 numatyta tvarka bus įgiję Lietuvos pilietybę.

3 straipsnis

Jei aukščiau nurodytais nuostatais bus įgyta vienos valstybės pilietybė, tuo pat bus nustota kitos valstybės pilietybės.

4 straipsnis

Šita sutartis turi būti ratifikuota. Ratifikavimo dokumentais turi būti, kiek galima greičiau, pasikeista Berlyne.

Sutartis įsigalioja ratifikavimo dokumentais pasikeitimo dieną.

Tam patvirtinti įgaliotiniai šitą sutartį pasirašė ir pridėjo savo antspaudus.

2. deutscher Volkszugehöriger ist und die litauische Staatsangehörigkeit durch Option erworben hat, oder,

3. seine Staatsangehörigkeit von einer unter Nr. 1 oder Nr. 2 bezeichneten Person durch Geburt, Legitimation oder Eheschliessung ableitet, hat mit Wirkung vom 22. März 1939 die deutsche Staatsangehörigkeit erworben.

Dies gilt nicht für einen litauischen Volkszugehörigen, der vor der Unterzeichnung dieses Vertrages seinen Wohnsitz aus dem Memelland nach Litauen verlegt hat. Eine Verlegung des Wohnsitzes wird angenommen, wenn der Beteiligte den Ort der ständigen Niederlassung mit der Absicht nicht mehr zurückzukehren verlassen hat.

Artikel 2.

Wer gemäss Artikel 1 die deutsche Staatsangehörigkeit erworben hat, kann, wenn er litauischer Volkszugehöriger ist, bis zum 31. Dezember 1939 durch Erklärung vor dem litauischen Generalkonsulat in Memel auf die litauische Staatsangehörigkeit Anspruch erheben. Der Erwerb der litauischen Staatsangehörigkeit tritt mit der Aushändigung einer Bescheinigung über die Annahme der Erklärung ein.

Die Anspruchserhebung des Ehemannes erstreckt sich auf die Ehefrau, die des Vaters auf die ehelichen Kinder unter 18 Jahren, die der Mutter auf die unehelichen Kinder unter 18 Jahren.

Die Litauische Regierung wird der Deutschen Regierung bis zum 1. April 1940 ein Verzeichnis der Personen mitteilten, die auf dem in Absatz 1 vorgesehenen Wege die litauische Staatsangehörigkeit erworben haben.

Artikel 3.

Der gemäss den vorstehenden Bestimmungen eingetretene Erwerb der Staatsangehörigkeit des einen Staates hat den gleichzeitigen Verlust der Staatsangehörigkeit des anderen Staates zur Folge.

Artikel 4.

Dieser Vertrag soll ratifiziert werden. Die Ratifikationsurkunden sollen möglichst bald in Berlin ausgetauscht werden.

Der Vertrag tritt am Tage des Austausches der Ratifikationsurkunden in Kraft.

Zu Urkund dessen haben die Bevolmächtigten diesen Vetrag unterzeichnet und mit ihren Siegeln versehen.

Sudaryti du originalai lietuvių ir vokiečių kalbomis.	Ausgefertigt in doppelter Urschrift in litauischer und in deutscher Sprache.
Kaunas, 1939 m. liepos 7 d.	Kaunas, den 8. Juli 1939.

pas. *J. Sakalauskas*
„ *A. Jakobas*
„ Dr. *Adolf Siedler*
„ Dr. *Hans Globke*

Aš, ANTANAS SMETONA, Lietuvos Respublikos Prezidentas, išžiūrėjęs ir susipažinęs su kalbamąja sutartimi, pasirėmęs Lietuvos Konstitucijos 112 straipsniu, pareiškiu, kad jai pritariu, ją priimu, ratifikuoju ir Lietuvos Respublikos vardu pasižadu nelaužomai jos laikytis.

Šiam patvirtinti aš šį raštą pasirašau ir pridedu Respublikos antspaudą.

Padaryta tūkstantis devyni šimtai trisdešimt devintų metų rugsėjo mėnesio vienuoliktą dieną Kaune.

A. Smetona
J. Černius

Ratifikacijos dokumentais pasikeista 1939 metų lapkričio 9 dieną Berlyne.

5 priedas

Diplomatų mintys apie Klaipėdą

1938–1939 metais daug kam knietėjo klausimas, – o kas bus su Klaipėda? Atsiims Hitleris ją ar ne? Ką reikėtų daryti? Kaip elgtis? Šie klausimai rūpėjo ir užjūrio kraštuose gyvenantiems lietuviams.

Čia skelbiami dokumentai yra tarsi dviejų diplomatų duetas.

Povilas Žadeikis – gimė 1887 m. Varnių valsčiaus Pareškečio kaime, valstiečių vaikas, sugebėjęs 1912 m. Sankt Peterburgo universitetą baigti įgydamas chemiko diplomą. Vėliau – dalyvavimas Pirmajame pasauliniame kare, 1918 m. grįžimas į Lietuvą ir vėl kovos savanorių gretose. Padarė politiko ir diplomato karjerą, pradėjęs nuo Lietuvos konsulo JAV (1923 m.) pakopos iki Lietuvos Respublikos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Vašingtone (1935–1957). Buvo pulkininkas leitenantas.

Diplomato darbas turi savo taisykles. Viena jų – užrašyti visus pokalbius ir kontaktus, kurie nutinka darbo metu. Šitaip atsiranda toliau publikuojamas 1 dokumentas – užrašytas pokalbis su Jonu Tolišiumi, apsilankiusiu Lietuvos Respublikos pasiuntinybėje JAV 1939 m. sausio 24 d. Šis slaptas dokumentas skiriamas Lietuvos Respublikos URM Politikos departamentui. Kas ir apie ką kalbama, išaiškės. Tačiau pokalbis su J. Tolišiumi Povilui Žadeikiui, matyt, sukėlė didelį rūpestį, – o ką dar įmanoma padaryti? Kaip išsaugoti Klaipėdos kraštą? Šitas patriotinis nerimas, regis, ir paskatino diplomatą kitą dieną dar kartą sėsti prie stalo ir parašyti šį kartą savo paties mintis ir savo paties pasiūlymus. Šį sykį rašoma pačiam Užsienių reikalų ministrui J. Urbšiui. Taip atsiranda publikuojamas 2 dokumentas.

Abiejų dokumentų nei rašyba, skyryba, nei leksika netaisyta.

1 DOKUMENTAS

Nr. 347/sl. 1939 m. sausio mėn. 25 d.

Užsienių Reikalų Ministerijos
Politikos Departamentui,
K a u n e

<u>Iš pasikalbėjimo su p. Jonu Tolišiu iš Klaipėdos</u>

Jonas Tolišius, buvęs apie 15 metų atgal New Yorko Štato advokatas, o vėliau sugrįžęs į Klaipėdą ir buvęs ten rodos tūlą laiką teisių patarėjas, vakar 24-I, užėjo į Pasiuntinybę ir aš turėjau su juo pasikalbėjimą apie Klaipėdos padėtį. Užsienių Reikalų Ministerijai be abejo yra gerai žinomas p. J. Tolišiaus asmuo ir jo rolė kaipo tarpininko, tačiau vis dėlto nebus pro šalį apie pasikalbėjimą pranešti.

Paklaustas, kaip jis įvertina Klaipėdos Krašto praeitį, p. Tolišius pasisakė, kad tai yra Lietuvos valdžios klaidų litanija: Lietuvos valdžia, aklai pasitikėdama signatoriams, varinėjusi aukštą politiką – kalbėjusi tik su Paryžium, Londonu, Roma, dirbusi Ženevoje ir Hagoje, bet pamiršusi dirbti su Klaipėdos lietuviais, jais nepasitikėjusi; ekonomiškai atbaidžiusi laukininkus nuo Lietuvos ir apsodinusi visas įstaigas savo dažnai nevykusiais valdininkais gelžkely, pašte, muitinėse ir t. t. Kaip laukininkas galįs remti didlietuvius, kad už bekoną tegauna pav. 45 centus, o anoje pusėje Nemuno vokiečiai moką 55 centus. Gal mažmožis, bet laukininkui, agitatorių kurstomam, to pakanka, kad nusistatytų prieš „naujus ponus“, kurie jų nesupranta; per formalumus Lietuvos valdininkai nematę tikrosios lietuvių klaipėdiečių

reikšmės: kai šie nuvykdavo į Kauną, tai didlietuviai užpildydavę jiems, degtinės privaišindavę, pažadais kišenius prikamšydavę, bet svečiams išvykus viskas būdavę užmiršta.

Kodėl Lietuvos vyriausybė negalėjo paimti klaipėdiečių jaunimą į savo globą, duoti jiems tarnybas D. Lietuvoje ir pamokinus ir padarius gerais patriotais paskirti valdininkais Klaipėdos Krašte? Kiekvienas toks valdininkas, turėdamas plačią giminę ir pažintis, rinkimų metu būtų buvęs nepamainomas agitatorius ir Klaipėdos lietuviai nebūtų nuėję į vokiečių partijas, kaip kad dabar atsitiko. Sugriuvus kolektyvaus saugumo planams per Hitlerio laimėjimus, sugriuvusi ir Lietuvos padėtis tame krašte, nes pasirodė esanti be šaknų, nesirūpinta ar nepaisyta padaryti nuolatinos patikimos atspirties Klaipėdos Krašte žemaitiškoje liaudyje. Klaipėdiškiai esą prirašė Kaunui daugelį memorandumų, bet Kaunas buvęs visą laiką kurčias.

Paklaustas, kaip įsivaizdina Klaipėdos Krašto ateitį, – pasisakė: Krašto likimas vargu bepriguli nuo Lietuvos; atrodo, kad ir klaidas taisyti yra jau per vėlu; tik nebent „laimė“ galėtų Klaipėdą išgelbėti dėl Lietuvos, sakysim, jei Berlynas įsiveltų į karą prieš prancūzus (dėl Tuniso ar ko kito). Vokiečiai dar nepasitenkintų Klaipėdos sau grąžinimu, jie siektų toliau į Lietuvą.

Nuo ko priguli Klaipėdos klausimo išsprendimas? – nuo Berlyno. Klaipėdos šeimininkas dabar yra tapęs Neumanas. Bertulaitis yra lietuvių tėvų vaikas ir buvęs laikas, kad Gubba ir kiti vokiečiai jo nemėgę kaipo žemaičio, bet vietoje pasidaryti Lietuvos tarnautoju, yra perėjęs tarnauti vokiečiams: iš dviejų ponų stipresniam ponui tarnauti. Taip jaučiasi didžiuma Klaipėdos lietuvių, visai nebūtinai vokiečiai.

Kaunui tenka „tartis“ su Berlynu, gi Berlyno referentas Klaipėdos klausime yra Dr. Neumanas; Berlynas klausys Neumano, o Neumanas vargu tarsis su Kaunu ar Kauno skirtu gubernatoriu, nes Lietuvos valdžioje esą žmonės, kurie jį patupdę į kalėjimą.

Ponas Tolišius pasirodė esąs didelis pesimistas, o gi jis yra vienas iš Lietuvos talkininkų. Ką jau besakysi apie šiaip sau piliečius. Ponas J. T. primena ir tai, kad ši vyriausybė privalėtų ūmai pašalinti visas savo klaidas, aprūpinti talkininkus, duoti Kraštui pajusti, kad Lietuva yra jam ne pamotė, bet geroji teta.

P. ŽADEIKIS
Įgaliotas Ministras

P. S. Tolišius savaitės laiku sakėsi grįžtąs į Klaipėdą; čia jis atvykęs kokių tai palaikų reikalais.

LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1082, l. 204–205

2 DOKUMENTAS

Nr. 350/sl 1939 m. sausio mėn. 26 d.

Ponui Užsienių Reikalų Ministrui,
K a u n e

Dar Klaipėdos krizio temomis

Manau, kad ne tik užsieniuose, bet ir pačioje Lietuvoje nėra tiksliai suprantama ir įvertinama, kodėl Klaipėdos krašto žemaičiai bevelyja politiškai dėtis prie vokiečių, bet ne prie Lietuvos. Užsienis sprendžia iš rinkimų išdavų ir yra linkęs manyti, kad Klaipėdos kraštas yra tikrai jei ne germaniško kraujo, tai bent

germaniškos kultūros. Mes, lietuviai, žinom, kad didžiuma Klaipėdos krašto gyventojų yra prūsų lietuviai, kurie yra greičiau mišinys žemaičių ir kuršių, bet ne lietuvių aukštaičių. Jei žemaičiai skaitomi dideli užsispyrėliai ir atkaklūs kovotojai, tai apie Klaipėdos krašto žemaičius tenka žinoti, kad jie yra bent ne mažiau, o rasi daug daugiau užsispyrėliai negu Žemaitijos žmonės. Žemaičio tipas yra toks, kad jis, sykį ant ko supykęs, lengvai nedovanos, – greičiau visą savo turtą praras besibylinėdamas, betgi bandys „pastatyti ant savo".

Į Klaipėdos krašto žemaičius jokis Lietuvos gubernatorius dar nebandė prakalbėti žemaitiškai; žemaičiams lietuvis būdavo visad svetimas žmogus, tuo labiau klaipėdiškiams. Mažai kas Lietuvoje tą psichologinę pusę yra studijavęs ir supratęs. „Lietuviai, – sako klaipėdiškiai, – leišau, musiška nepašnek". Tad klaipėdiškiams Lietuvos tvarka ir atrodo lyg naujų „ponų" tvarka, žemesnės betgi kultūros svetimų ponų tvarka. Tų „naujų ponų" gubernatoriai ir valdininkai neprabilo dar klaipėdietiškai. Tas dar būtų ne taip jau svarbu, jeigu tie „nauji ponai" nebūtų jų apvylę savo pažadais, kurių stipriausias bene yra tas, kad jie nėra skaitomi autonomiški. Jokios autonomijos nematė: juos valdė arba vokiečiai, ar didlietuviai. Jie neįstengia įvertinti apturėtų ekonominių progų, bet mato, kad dvarai perkami didlietuvių ir jiems netenka, ir nauji dvarininkai neateina į jų susirinkimus. Jie turi eilę įvairių priekaištų tiems „naujų ponų" valdininkams.

Išvadoje, klaipėdiečiai užsispyrė ir eina prieš savo geradarius – Lietuvą, nors jie ir žino, kad eidami su vokiečiais gali sau daug kuom pakenkti. Kurstomi vokiečių, įpykę ant lietuvių, – žmonės pasidaro nesukalbami ir tai yra matoma rinkimų išdavose. Dėl to kaltinti vien vokiečius vargu yra galima.

Lietuva, norėdama valdyti Klaipėdą, bent pradžioje turėjo pasekti išbandytą romėnų praktiką: *divide et impera*. Didžiausia Lietuvos politikų klaida rodosi tame, kad leido Klaipėdos Krašto lietuviškai gyventojų daliai susidėti su vokiška dalim. Bene yra ir kitas svarbus dalykas: Klaipėdos miestas Klaipėdos Krašte yra galva, yra veik viskas. Krašto Direktorija, susidedanti iš mažamokslių, turi nusilenkti prieš mokytą ir galingą burmistrą; išvadoje Klaipėdos miesto burmistras, vokiškoji miesto taryba rodosi turi daugiau įtakos į krašto seimelį ir direktoriją, negu gubernatorius ir jo patarėjai.

Kad sumažinus Klaipėdos miesto vokišką įtaką ir kad patraukus nevokiškąją krašto gyventojų didžiumą prie Lietuvos, reikalingas planas, planingas darbas visos Lietuvos ir Lietuvos draugų Klaipėdoje. Aš bent nesu girdėjęs, kad tokis planas buvo. Sumažinimui Klaipėdos miesto įtakos į Seimelį ir Direktoriją bene patarnautų priemonė perkeliant Seimelį ir Direktoriją iš Klaipėdos miesto ir Krašto vidurį – į Šilutę, nors, žinoma, dabarties laiku ši priemonė sutiktų nenugalimą pasipriešinimą. Klaipėdos pasilaikymo planą sudarant susirastų gal ir praktiškesnių priemonių.

P. ŽADEIKIS
Įgaliotas Ministras

LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1082, l. 206–207

III /k. Viršininkui

Lietuvos Respublika
K.A.M.
II PĖST.DIVIZIJOS ŠTABAS
I skyrius
1939 m.kovo mėn.24 d.
Nr.191

Š I A U L I A I

Nuorašas.
Slaptas /oper./

Žemėlapiai:1:400.000 /Lietuvos/
1:100.000

S

Išsiuntinėta:III.24.
Gauta: III.24.

ĮSAKYMAS EVAKUOTI KLAIPĖDOS KRAŠTO ĮGULAS
/Iki III.23.1800 v.duotų žodžių įsakymų santrauka ir patvirtinimas/.

I. VOKIETIJOS vyriausybė pareikalavo KLAIPĖDOS kraštą perleisti VOKIETIJAI,pasižadėdama nepažeisti mūsų interesus KLAIPĖDOS krašte.

Mūsų vyriausybė,atsižvelgdama į bendrą politinę padėtį,nusprendė šį Vokietijos vyriausybės reikalavimą patenkinti.

II. Vykdant mūsų vyriausybės sprendimą,III PD yra įsakyta atitraukti iš KLAIPĖDOS krašto kariuomenės dalis ir įstaigas vengiant ginkluotų susidūrimų su vokiečių kariuomenės dalimis ir karinėmis organizacijomis.

Vokiečiams veržiantis į Didžiąją Lietuvą-gintis.

III. Gautam įsakymui įvykdyti reikalinga atitraukti KLAIPĖDOS krašte dislokuotas dalis bei įstaigas,nelaukiant sąlyčio su vokiečių kariuomenės daliniais.

Iki pasitraukimo intensyviai evakuoti valdinį turtą.

Nesiduoti kariuomenės daliniams nuginkluojamiems vietinių karinių organizacijų.

IV. U Ž D A V I N I A I

A. 6.PĖSTININKŲ PULKUI

1. Paliekant ant žmonių vieną eilę intendantūros turto ir ginklus - - šaudmenis faktinai žmonių sudėčiai pagal normas,visą kitą turtą evakuoti į KRETINGĄ ir PLUNGĘ.
2. XX šaulių rinktinės (KLAIPĖDOS apskrities š.kuopa) ginklavimo ir intendantūros turtą evakuoti kartu su 6.PP turtu,paimant rūbus iš tų šaulių,kurie galės atiduoti.
3. KLAIPĖDOS komendantūrą evakuoti į ŠIAULIUS.
4. Karių šeimas evakuoti į PLUNGĘ.
5. Turto evakuacijai panaudoti galimus surinkti KLAIPĖDOJE ir KRETINGOJE sunkvežimius ir esamus KLAIPĖDOJE geležinkelio riedmenis.
6. Traukinius su turtu siųsti su stipria apsauga,taip pat turėti priemonių galimoms kliūtims stotyse ir geležinkelyje pašalinti.
7. KLAIPĖDOS kreivines perduoti vokiečių kariuomenės atstovams, paskiriant du karininkus su reikalingu personalu.
8. Pulko vorai išeiti iš KLAIPĖDOS III.23.naktį nevėliau 0300 v.
   Vorai vadovauti pačiam pulko vadui.
   Žygiakelis:plentas KLAIPĖDA,KRETINGA.
9. Atvykus į KRETINGĄ-Didžiosios LIETUVOS sienoje išstatyti sekimą ir apsaugą.
   Vokiečiams puolant vykdyti D7K.

III p. diviz. štabas, III skyr.
1939 m. kovo m. 27 d.
Nr 3313 Pried. — lap.

B. 7.PĖSTININKŲ PULKUI

1. Evakuavus svarbesnį turtą,PAGĖGIŲ įgulą atitraukti į TAURAGĘ, nelaukiant sąlyčio su vokiečių kariuomene.
   Vietinėms KLAIPĖDOS krašto organizacijoms puolant,priešintis.
2. Pirmoje eilėje duoti priemonių Kar.Št.II skyriaus atstovo PETRUŠKEVIČIAUS byloms evakuoti.
3. Sieną su KLAIPĖDOS kraštu sekti,į rytus į upės JŪRA žvalgymui panaudoti 3.KP patrulius.
   Saugai Up.EŽERŪNA riboje pasirengti gintis.
   Vokiečiams veržiantis į DIDŽIĄJĄ LIETUVĄ - gintis,juos perspėjus,pagr.jėgomis-vykdyti D7K.

C. PLUNGĖS ĮGULOS VIRŠININKUI

Rūpintis evakuojamu iš KLAIPĖDOS karinio bei karių privatinio turto,taip pat karių šeimų sutalpinimu.

D. KRETINGOS it TAURAGĖS APSKRIČIŲ KOMENDANTAI

turi uždrausti savo rinktinių šaulių daliniams ir pavieniams šauliams įžengti į KLAIPĖDOS kraštą.

Be to:

1. Neatidėliojant prisidėti prie pasienio policijos sutvarkymo DIDŽIOSIOS LIETUVOS sienoje.
2. Nuginkluotiems pasienio policijos pareigūnams apginkluoti leidžiu laikinai panaudoti šaulių rinktinių ginklus.

V. R Y Š I A I

6.PPV vadovietė - KRETINA;
7.PPV " - TAURAGĖ.

VI. ŽINIŲ RINKIMAS

6.ir 7.PP vadams visomis galimomis priemonėmis rinkti žinias apie padėtį D.LIETUVOS sienoje ir KLAIPĖDOS krašte. Ypatingai svarbias žinias siųsti taip pat ir Kar.Št.II skyriui (betarpiai).

VII. TIEKIMUI-EVAKUACIJAI NURODYMAI

1.Intendantūra.

Pinigai,maistas ir pašaras.

Pinigai,pagal anksčiau patiektus kredito valdytojams piniginius reikalavimus,pulkas nuo III.23 dienos gaus per Lietuvos Banko KRETINGOS skyrių arba per Taupomąsias Kasas PLUNGĖJE.

Duona ir kitus produktus daliniai,dislokuoti KRETINGOS rajone,gauna iš PLUNGĖS.

Kiauleną mėsą ir lašinius per„Maisto" skyrių ŠIAULIUOSE. Tuo reikalu reikalavimus kreipti į "Maisto" ŠIAULIŲ skyriaus direktorių.

Transportas.

Pulkui iki atskiro įsakymo leidžiama samdyti iki 40 arklių.

2. D e g m e n y s

a) Auto priemonėms degmenimis pasirūpinti iš vietos išteklių.
Nesant galimumui gauti iš vietos išteklių-reikalauti iš KRETINGOS aps.komendanto.

b) KRETINGOS komendantas sustabdys pardavimą degmenų privatiniams reikalams KRETINGOJ ir PALANGOJ.PALANGOS išteklius atgabenti į KRETINGĄ.
Reikalui praėjus pardavimo uždraudimą atšaukti.

c) Atsižvelgiant į nedidelius degmenų išteklius KRETINGOS apskrity,PLUNGĖS įgulos viršininkas pasirūpins pirmu traukiniu išsiųsti KRETINGOS komendanto valdžion 850 litrų motorino iš PLUNGĖJE esančių išteklių.

Div.generolas /-/ RĖKLAITIS,
Divizijos vadas

Gen.št.pulkininkas /-/ URBŠAS,
Štabo viršininkas

Nuorašas tikras.

Gen.št.pulkininkas ltn.
I skyriaus viršininkas

G A U N A:

V Y K D Y T I:

6.pėst.pulko vadas............	1	egz.
7. " " "	1	"
KLAIPĖDOS kr.kom-tas..........	1	"
KRETINGOS aps. "	1	"
TAURAGĖS " "	1	"
PLUNGĖS įgulos v-kas..........	1	"
Div.Intendantas...............	1	"
Div.Št.III sk.v-kas...........	1	"

Ž I N O T I:

Kar.Štabo Viršininkas...	1	egz.
Kar.Tiekimo V-kas.......	1	"
I Pėst.Divizijos Vadas..	1	"
II " " " ..	1	"

Atspausdinta 13 egz.
Išsiuntinėta 12 "

Div.Št.I sk.lieka 1 egz.

LCVA, f. 511, ap. 1, b. 529, l. 8–9

7 priedas

Vokietijos reicho kanclerio Adolfo Hitlerio kalba, pasakyta Klaipėdos teatro balkone 1939 m. kovo 23 d.

(*Oficiali versija, paskelbta DNB 23.3.1939*)

Memeldeutsche! Volksgenossen und Volksgenossinnen!

Im Namen des ganzen deutschen Volkes begrüße ich euch heute und freue mich, euch aufzunehmen in unser Großdeutsches Reich. Ich führe euch damit zurück in jene Heimat, die ihr nicht vergessen habt und die auch euch nie vergessen hat. Im Namen dieses deutschen Volkes spreche ich euch aber auch den Dank aus für euer tapferes, mannhaftes und unerschütterliches Verharren auf eurem Recht und auf eurer Zugehörigkeit zum Deutschen Reich. Ich habe geglaubt, diesem Dank keinen besseren Ausdruck verleihen zu können, als daß ich eurem Führer soeben jenes Abzeichen verliechen, das die besten Kämpfer unseres neuen deutschen Reiches auf ihrer Brust tragen. Denn daß ihr diesen heutigen Tag feiern könnt, verdankt ihr nicht einem Zufall, sondern einer unermeßlichen Arbeit, einem sehr schweren Kampf und sehr harten Opfern. Ihr seid einst von einem Deutschland in Stich gelassen worden, das sich der Schmach und Schande ergeben hatte. Jetzt seid ihr zurückgekehrt in ein gewaltiges neues Deutschland, das wieder unerwird, sondern das bereit und entschlossen ist, sein Schicksal selbst zu meistern und zu gestalten, auch wenn dies einer anderen Welt nicht gefällt. Für dieses neue Deutschland treten heute über 80 Millionen Deutsche ein. Ihr werdet nun einmünden in diesen großen Strom unseres nationalen Lebens, unserer Arbeit, unseres Glaubens, unseres Hoffens, und wenn notwendig, auch unseres Opfers. Ihr werdet das mehr verstehen als andere Deutsche, die das Glück besitzen, im Herzen unseres großen Reiches wohnen zu dürfen. Ihr seid Grenzland, und ihr werdet es empfinden, was es heißt, nicht verlassen zu sein, sondern hinter sich ein gewaltiges Reich, eine große geschlossene Nation zu wissen. So wie ihr Leidtragende der deutschen Ohnmacht und Zerplitterung ward, waren es andere Deutsche auch. Aus Not und Leid ist uns aber jetzt eine neue Gemeinschaft erwachsen. Daß sie niemals mehr zerbrechen soll, das sei unser Wille und unser Entschluß, und daß keine andere Macht der Welt sie jemals brechen oder beugen soll, das sei unser Schwur. Die 20 Jahre Elend und Leid sollen uns für alle Zukunft eine Warnung und eine Lehre sein. Was wir von der übrigen Welt zu erwarten haben, wissen wir. Wir haben nicht die Ansicht, ihr deshalb ein Leid zuzufügen. Allein das Leid, das sie uns zugefügt hatte, mußte ein Ende finden.

So begrüße ich alte deutsche Volksgenossen als die jüngsten Bürger unseres Großdeutschen Reiches. So wie es in dieser Minute alle Deutschen im ganzen Reiche tun, so wollen auch wir unsere Liebe, unsere Anhänglichkeit und unsere Opferbereitschaft, unseren Glauben, unsere Treue und unsere Zuversicht ausdrücken im Kampfruf: Unser Volk und unser Deutsches Reich - Sieg-Heil!

Iš: Max Domarus. *Hitler: Reden und Proklamationen* / Bd. 2, Hlbd. 1. 1939-1940. München, Süddeutscher Verlag, 1965

Asmeniškai

VALSTYBĖS SAUGUMO DEPARTAMENTO
BIULETENIS Nr. 26
Kaunas, 1939 m. sausio 31 d.

K l a i p ė d o s   k r a š t a s

Direktorijos narių charakteristika

Willy Bertuleitis, gimęs 1900 m. gegužės 29 d. Bendikuose, Klaipėdos aps., kilimo lietuvis. Politinėje veikloje pradėjo dalyvauti „Sovog" organizacijoje. 1933 m. liepos 5 d. Priekulėje Sovog partijos susirinkime Bertuleitis kalbėjo, kad jau atėjęs laikas naujajam sąjūdžiui – nacionalsocializmui. Patarė rašytis į Sovog, nes šiaip pavirsią žemaičiais. Ir kituose Sovog susirinkimuose Bertuleitis tą patį kalbėjo, be to, ragino nepirkti iš Didžiosios Lietuvos ūkininkų lietuvių.

1933 m. liepos 11 d. jis dalyvavo Sovog patikėtinių suvažiavime. Nuo to laiko jis dalyvaudavo visuose svarbesniuose pasitarimuose vokiečių konsulate Klaipėdoje. Būdamas labai patikimas Sovog veikėjas, jis buvo išrinktas Dr.Neumanno pavaduotoju ir Gropiškiuose įsteigtos darbo stovyklos vedėju.

~~Kai~~ 1934 metų pradžioje suėmus Sovog ir CSA veikėjus, Bertuleitis, nujausdamas, kad tos partijos bus uždraustos, tarėsi su kitais veikėjais išplėsti nelegalų veikimą. Landschaftsbanke, kurio direktorius buvo pats Bertuleitis, buvo įsteigtas fondas politiniams vietos vokiečių kaliniams šelpti. Suėmus Dr.Neumanną, Bertuleitis stengėsi išplėsti veikimą jaunimo organizacijose ir rūpinosi naujos partijos įkūrimu: norėjo visas vietos vokiečių partijas suburti į vokiečių frontą.

Būdamas Landschaftsbanko direktorium ir duodamas kam nors paskolą, nuteikdavo prieš lietuvius ir verbuodavo narių Sovogui.

1934 m. kovo 27 d. kartu su kitais Sovog veikėjais buvo suimtas. Kariuomenės teismas jį Sovog byloje nuteisė 10 metų sunkiųjų darbų kalėjimu. 1938 m. vasario 15 d. Respublikos Prezidento malonės aktu iš kalėjimo paleistas. Kalėjime jis sėdėjo nuo 1934 m. kovo 27 d. Iš kalėjimo paleistas, jis vengė bet kokio veikimo, tačiau 1938 m. rugsėjo mėnesį kartu su Dr.Neumannu dalyvavo nacionalsocialistų kongrese Nuernberge. Prasidėjus seimelio rinkimų kampanijai, Bertuleitis joje dalyvavo. Viename priešrinkiminiame susirinkime jis smarkiai puolė lietuvius ir pranašavo jiems tik 2 atstovus.

Dabar Bertuleitis priklauso tai vietos vokiečių vadų grupei, kuri norėtų, kad Klaipėdos kraštas tuojau atitektų Vokietijai. Jis yra Karaliaučiaus politikos šalininkas, o šie šalininkai norėtų prieš Berlyno norą atimti Klaipėdos kraštą. Bertuleičio politika yra dviveidė: lietuviams žada viena, o vokiečiams – kita. Jis yra

griežtas nacionalsocializmo šalininkas: tik perėmęs krašto direktoriją, privertė visus autonominių įstaigų tarnautojus įsirašyti į SA, nes šiaip žadėjo juos išsiųsti ten, kur nei saulė, nei mėnulis nešviečia.

Herbertas Boettcheris, gimęs 1907 m. balandžio 26 d. Klaipėdoje, advokatas. Jo tėvas advokatas buvo 1930–31 m. Klaipėdos krašto direktorijos pirmininku. Tėvui būnant direktorijoje, Herbertas Boettcheris jau buvo griežtas nacionalsocialistinio sąjūdžio šalininkas. 1932 m. jo tėvo laidotuvių metu, atėjus lietuviškos direktorijos pirmininkui Simaičiui atiduoti velioniui paskutinę pagarbą, Herbertas Boettcheris Simaitį demonstratyviai paprašė pasišalinti iš Boettcherių namų.

1932–33 metais Boettcheris kartu su kitais jaunesniaisiais vokiečių veikėjais: Borchertu, Meyeriu ir kitais pradėjo skleisti tarp vietos vokiečių nacionalsocialistines idėjas ir rėmė nacionalsocialistinio sąjūdžio akciją. Įsisteigus Sovog partijai, jis buvo paskirtas propagandos vadovu. Likvidavus 1934 metais Sovog partiją, jis buvo patrauktas kaltinamuoju ir 1934 m. kovo 26 d. buvo suimtas, bet už turto laidą 20.000 Lt tų pat metų balandžio 18 d. paleistas iki teismo. Sovog byloje jis nubaustas 8 metus sunkiųjų darbų kalėjimu.

1937 m. rugsėjo 8 d. Šventės proga jam kalėjimo bausmė sumažinta iki 6 metų, ir tų pat metų lapkričio 23 d. nuo likusios bausmės buvo atleistas.

Sugrįžęs apsigyveno Pagėgiuose, vertėsi advokatavimu. Čia gyvendamas vėl pradėjo aktyviai dirbti vokiečių politinėse organizacijose. Atnaujino ryšius su likusiais Sovog partijos ir grįžusiais iš kalėjimo veikėjais, buvo pirmųjų Memeldeutscher Kulturverbando steigėjų eilėse. Dar prieš karo būvio atšaukimą susidarius vokiečių trims srovėms, jis buvo lietuvių atžvilgiu radikaliausios srovės šalininkas, kuriai vadovavo Stahlis, Rademacheris, Seidleris ir kiti. Jie pirmieji pasiryžo vietos gyventojų politinį veikimą tvarkyti sudetų veikimo pagrindais. Išėjus iš kalėjimo, jam buvo pavesta ir toliau tęsti buvusios Sovog partijos darbą.

Dr.Boettcheris, grįžęs iš kalėjimo, gavo 1.000 markių pašalpos iš Karaliaučiaus universiteto studentų „Lithuanios" korporacijos, kuriai jis priklausė studijuodamas. Vokietijoje studijuodamas, vedė vieno garsaus vokiečių teisininko dukterį. Jo uošvis ir dabar turi įtakingą vietą Vokietijos teismų žinyboje.

Adolfas Monienas, gimęs 1894 m. rugpjūčio 5 d. Prilackene, Fischausen aps., Vokietijoje. 1925 m. buvo Jonelaičio knygyno vedėju, o šiame knygyne būdavo slepiama komunistų literatūra. Labiausiai Monienas išgarsėjo būdamas Arbeiterpartei (komunistų) šulu. Leido komunistinės minties laikraštį „Arbeiter-Zeitung". 1925 m. gegužės 11 d. viešame darbininkų susirinkime ir 1926 m. kovo 8 d. politiniame susirinkime gyrė SSSR tvarką. Turėdavo slaptų ryšių su

Didžiosios Lietuvos ir Vokietijos komunistais. Per kratą 1926 m. gruodžio 18 d. pas jį buvo rasta daug komunistinių spausdinių, kuriuos sakėsi gavęs iš Didžiosios Lietuvos komunistų. Klaipėdos krašto socialdemokratai vokiečiai, jo supratimu, einą išvien su kapitalistais, todėl netinką darbininkų reikalams ginti. Lygiai tokius šūkius tada prieš socialdemokratiją vartojo kominternas.

Monienas buvo smarkus komunistas iki nacionalsocialistų įsigalėjimo Vokietijoje. Įsigalėjus nacionalsocialistams, Arbeiterpartei pradėjo nykti. Kai jo partijos nariai pasidavė nacionalsocialistinei srovei, ir pats Monienas nuėjo jų pėdomis. Per 1935 m. krašto seimelio rinkimus Monienas dalyvavo kartu su kitais vokiečiais bendrame sąraše - Einheitslistėje. Atsilygindama už paramą, Einheitslistė jį išrinko krašto seimelio vicepirmininku ir Einheitslistės frakcijos pirmininku. Seimelyje Monienas jau puolė lietuvius, kai buvo svarstomi darbininkų reikalai. Komunistas Monienas pavirto tokiu nacionalistu, kad net tie patys darbininkai, kuriems jis anksčiau atstovavo, pradėjo juo nepasitikėti. 1937 m. rugsėjo 26 d. krašto seimelio posėdyje jis griežtai pasisakė prieš žemės nusavinimą Klaipėdos apylinkėje. Jo supratimu, ne centro vyriausybė, bet tik autonominė valdžia galinti nusavinti žemę. 1938 m. gegužės 12 d. seimelyje kalbėjo prieš įstatymų vetavimą. 1938 m. gegužės 25 d. jis labai puolė centro vyriausybę dėl pasų išdavinėjimo Klaipėdos krašto gyventojams - reikalavo, kad pase būtų pažymėta „Klaipėdos krašto gyventojas". 1938 m. spalio 6 d. seimelyje seimelio vardu protestavo dėl Gubernatoriaus vetuoto įstatymo, kuriuo direktorija įgaliojama anuliuoti dėl riaušių prie keleivinių vokiečių laivų suimtųjų bylą. Tada jis reikalavo duoti Klaipėdos kraštui, pasak jo, statutu garantuotas teises. 1938 m. spalio 26 d. Monienas smarkiai puolė centro vyriausybę dėl karo būvio Klaipėdos krašte.

Dar pažymėtina, kad būdamas 1935 m. seimelio vicepirmininku, Monienas dažnai vykdavo tartis įvairiais reikalais į Vokietiją. Jo perdidelis pataikavimas nacionalsocializmui ir palaidas gyvenimas atšaldė nemaža jo šalininkų. Per paskutiniuosius krašto seimelio rinkimus 1938 m. gruodžio 11 d. Monienas nebuvo išrinktas.

Norėdamas atsilyginti už visokias paslaugas, Dr.Neumannas įgaliojo Monieną sukurti darbo frontą (Arbeitsfront). Darbo frontą Monienas turėtų sukurti iš Pannarso vadovaujamų vokiečių darbininkų profesinių sąjungų. Ligšiol tik jaunieji darbininkai sutinka rašytis į darbo frontą, o senesnieji priešinasi.

Otto Sziegaudas, gimęs 1886 m. gegužės 31 d. Trakininkų k., Pagėgių aps., ūkininkas. Po Ženevos susitarimo įėjo krašto direktorijos nariu ir iš karto pradėjo akciją prieš lietuvius. 1930 m. reikalavo iš Šilutės Herderio mokyklos iškelti lietuvių privatinę mokyklą ir atsisakė bendradarbiauti su Reizgio direktorija. Sziegaudas tuo laiku priklausė Landwirtschaftspartei. 1932 m. po Boettcherio direktorijos paleidimo, gubernatorius pasiūlė Sziegaudui sudary-

ti direktoriją, tačiau pastarasis nesutiko. Tais pačiais metais Sziegaudas įėjo į Schreiberio direktoriją nariu nuo Landwirtschaftspartei. 1933 m., kada pradėjo organizuotis Sovog, Sziegaudas kartu su kitais tam pritarė.

1933 m. Sziegaudas buvo direktorijos pasiūlytas Klaipėdos uosto direkcijos nariu. Schreiberio direktorija jį pasiūlė kaip savo ištikimą žmogų. Būdamas uosto direkcijoje jis ėjo ir direktorijos nario pareigas. 1934 m. liepos 31 d. Sziegaudas direktorijos iš uosto direkcijos nario pareigų atšauktas. 1935 m. rugpjūčio 14 d. Sziegaudas dalyvavo pasitarime dėl krašto seimelio rinkimų ir kartu su kitais sutiko būti Landwirtschaftspartei atstovu, tačiau jeigu kitos partijos įsijungs į Einheitslistę. Sziegaudas tuo laiku jau buvo policijos priežiūroje ir todėl pareiškė, kad negalį nieko veikti.

1935 m. Sziegaudas būdamas krašto direktorijos nariu, nusistatė valyti jos įstaigas nuo lietuvių valdininkų. Būdamas direktorijoje jis tvarkė žemės ūkį ir, be to, buvo policijos decernentu. Jis priešinosi saugumo policijos veikimui Klaipėdos krašte ir visą laiką buvo prieš ją varomos akcijos iniciatorium.

Direktorijos nario pareigas jis gudriai panaudodavo prieš lietuvius krašte. Pvz., 1937 m. buvo dalinamos ūkininkams pašalpos. Kad neįtartų direktorijos, jog ji pašalpas dalina šališkai, buvo renkamos žinios per valsčių viršaičius, tačiau Sziegaudas taip sutvarkė, kad žinios būtų renkamos per jo patikėtinius, ir geresnieji lietuviai pašalpų negavo.

Sziegaudas viešai prieš lietuvius nekovoja, tačiau, kur gali, stengiasi lietuvynei pakenkti. Direktorijos narių posėdžiuose jis pasipriešindavo pirmininko Baldžiaus kartais rodomiems centro vyriausybei lojalesniems mostams.

Aug. Povilaitis
Departamento Direktorius

LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1082, l. 197–200

NETENKANT KLAIPĖDOS

Alfonsas Neverdauskas

Įsakymo belaukiant
(ištraukos)

Buvo susidariusi nepavydėtina padėtis. <...> Nors Klaipėdos krašto likimas Centrinės vyriausybės vadovų parašu jau buvo nuspręstas, tačiau sprendimas buvo laikomas paslaptyje nuo tų, kurie su ginklu rankoje stovėjo krašto sargyboje.

Bet uždangą reikėjo nutraukti. Paslaptis buvo atidengta didelio įtempimo momentu sausu įsakymu: *Nuimti sienos apsaugą ir pasitraukti iš Klaipėdos krašto.* Jokių smulkesnių nurodymų, jokio atsitraukimo plano. Ir štai vyrai <...> sargybos viršininko bute minėtą įsakymą paskelbus, žvilgtelėję viens į kitą, sustingo, liežuviai neklausė, lūpos drebėjo, krūtinėje nebetilpo širdis. Pagaliau po ilgesnės nejaukios tylos vienas iš pareigūnų paklausė:

– Viršininke, lauksime ar tuoj pat už ginklų, ir maunam per marias. Kitaip naciai mus išsmaugs kaip šuniukus. Juk mes čia jau esame beteisiai žmonės.

– Tu teisus. Bet nepamiršk, jog esame surišti su drausme ir įsipareigojimu, – atsakė sargybos viršininkas.

– Tad išeitų, jog mes turime laukti, kol kas susimylės ir kaip poniukus iš čia išgabens, – ironiškai pridūrė kitas.

– O kas darytina su šaulių ginklais ir būrio turtu? Juk jei būtų leista, tai aš per marias perkeldinčiau, ir visa tai atsidurtų saugioje vietoje, – prasitarė šaulių būrio vado pavaduotojas.

– Aš manau, jog pirmoje eilėje reikia rasti išeitį, kaip iš čia išgabenti šeimas, – įsiterpė iki tol tylėjęs kitas pasienietis.

Besvarstant atsitraukimo reikalą, sučirškė telefonas. Sargybos viršininkui atsiliepus, suskambo šie žodžiai:

– Čia rajono viršininkas. Nuo sienos apsauga nuimta ir buvusi siena tarp Lietuvos ir Vokietijos panaikinta. Mes turime iš čia išnykti. Supranti? Mes turime iš Klaipėdos krašto išsinešdinti.

Klapt ir padėjo ragelį.

<...> Jau apie 10 val. ryto į Juodkrantės sargybos viršininko butą septynių uniformuotų vietos bernų lydimas įžengė politinis vadovas, daug kartų karo komendanto baustas, Heinrich Pietsch ir Klaipėdos krašto policijos obervachmistras Fritz Regge. Sargybos viršininkui tarpduryje pasirodžius, jį pasveikino Heil Hitler sveikinimu ir ironiškai šypsodamasis užklausė: *Darf ich Ihren so begruessen?* [Ar aš galiu Jus taip pasveikinti?] Pro praviras duris pastebėjęs, jog sargybos viršininkas ne vienas, nedrąsiai pradėjo dėstyti, kad atvyko, girdi, savo apsaugon paimti visus valdiškus ir šaulių būrio bei tarnautojų nuosavus ginklus ir šaudmenis. Įsidrąsinęs paprašė juos išeiti į kiemą.

– Ginklų kol kas niekam neatiduosiu. Su įsakymu juos priėmiau ir be įsakymo jų niekas negalės paimti, – griežtai atsakė sargybos viršininkas.

– Tai mes būsime priversti iš jūsų ir jūsų sargybos tarnautojų jėga paimti...

– Vadinasi, jūs atvykote ne ginklų paimti, bet mus nuginkluoti, – atkirto jam sargybos viršininkas.

– Taip... – Pašiepiančiai atsiliepė už vachmeisterio stovėjęs Juodkrantės kaimo seniūnas Fritz Rėzas.

– Ak šitaip... Tai prašau...

Atidaręs duris į savo butą, kur vyrai su paruoštu ginklu laukė įsakymo nuo įsibrovėlių gintis, <...> bet nacis, pamatęs, jog jėga neįveiks, <...> pradėjo aiškinti, kad jis ne prievartauti atvyko, o tik vykdąs iš aukščiau jam duotą įsakymą.

– Matote, – įsiterpė sargybos viršininkas, – ir aš turiu gauti įsakymą. Ir jei jį gausiu, bus viskas tvarkoje.

Kai naciai išėjo į kiemą ir tarpusavyje kažką tarėsi, tuo metu sargybos viršininkas paskambino Nidos rajono viršininkui ir pranešė jam apie turimą reikalą su vietos naciais. Rajono vadas liepė nesipriešinti ir ginklus atiduoti.

<...> vos spėjus naciams su ginklais išsinešdinti, vėl sučirškė telefonas:

– Čia Nidos rajono viršininkas. Rytoj su į Klaipėdą plaukiančiais garlaiviais iki vieno organizuotai išvykstame ir mes. Visi turi būt uniformuoti. Pasiimkit šeimas ir nepalikit daiktų. Klaipėdoje susitiksime, o ten pažiūrėsime, kaip toliau kraustysimės.

<...> Pasamdyti žvejai per naktį vežė tarnautojų mantą ir krovė į garlaivį. Prie išvykstančių pasieniečių prisidėjo pašto tarnautojai ir lietuvių vaikų darželio vedėja. Dar prieš aušrą su šeimomis buvo susikraustyta į iš anksto pasamdytą ir nuosavais pinigais apmokėtą garlaivį. Šeimos buvo nugrūstos į apatinę garlaivio patalpą, o daiktai sukrauti laivo denio viename kampe. Mat kitame gale žvejai buvo susikrovę į Klaipėdos turgų gabenamas dėžes su žuvimis. Tad garlaivis buvo kimštinai prigrūstas vyrų, moterų, senių, jaunų ir vaikų, nes be pasitraukiančiųjų ir žvejų, tuo pačiu laivu į Klaipėdą vyko ir vokietininkai pasitikti atvykstančio Hitlerio <...>.

Visas tekstas yra: *Lietuvos policija. Įstatymų ir tvarkos tarnyboje.* Red. Apolinaras Bagdonas. Čikaga: Krivulė, 1974, p. 399–402

A. Pleškys

<...> Tuo metu gyvenau Klaipėdoje, Giruliuose. Ten gyveno nemažas skaičius lietuvių, daugiausia įvairių įstaigų tarnautojai. Vieni turėjo pasistatę nuosavas vilas, namus, kiti nuomojo. Į darbą ir atgal važinėdavome traukiniais. Kelionė užtrukdavo apie 10 minučių. Traukinys kas rytą į Klaipėdos geležinkelio stotį ateidavo apie 7.30 val. Galima buvo važinėti ir autobusu, bet reikėjo toliau paėjėti link jūros ir nusileisti į pakalnę. Tas nebuvo taip patogu gyvenantiems arčiau stoties.

1939.3.14 Hitleriui okupavus Čekoslovakiją, visoje Vakarų Europoje pasidarė labai nerami ir įtempta politinė padėtis. Tuo laiku mūsų spaudoje pasirodė žinia, kad Lietuvos užsienio reikalų ministras p. Juozas Urbšys išvyksta į Europą, Romą ir grįždamas užsuksiąs į Berlyną būk tai išsiaiškinti su vokiečių valdžia Klaipėdos krašto ateities reikalus. Pačioje Klaipėdoje ir visame krašte politinė padėtis diena po dienos darėsi vis neramesnė ir nebepakenčiama. Vietiniai vokiečiai naciai, kurstomi iš Reicho, vis aukščiau kėlė savo galvas ir su Lietuvos valdžia visai nebesiskaitė. Jau nuo 1938 m. vėlybo rudens Klaipėdos žydai pradėjo išsipardavinėti savo namus, baldus, daiktus ir nemažais skaičiais apleisti miestą. Maždaug 1938 m. gruodžio ir 1939 m. sausio mėnesį ant kai kurių užeigos namų – restoranų, kavinių ir karčiamų durų pradėjo pasirodyti užrašai Juden nicht erwünscht (žydai nepageidaujami), nors Lietuvos konstitucija ir Klaipėdos statutas visiems savo piliečiams garantavo lygias pilietines teises. Vakarais vis dažniau ir dažniau naciai gatvėse pradėjo demonstruoti savo galią. Ištisos jų kolonos, rikiuotės tvarkoje dažniausiai Liepojos gatve (ilgiausia miesto pagrindinė gatvė) žygiuodami dainuodavo šitokias nacių dainas: „Adolf Hitler unser Fuerer“ (Adolf Hitler mūsų vadas) arba „Heute gehört uns das Deutschland, morgen die ganze Welt, wir werden weiter marchieren wen alles in Scxherban fält“ (šiandien priklauso mums Vokietija, rytoj visas pasaulis, mes toliau žygiuosime, kai visas pasaulis į šipulius subyrės) ir t. t. Lietuvos valdžios jėga – komendantas ir kariuomenė jau net nebebandė tokių iššokių drausti. Kiekvienam patriotui lietuviui buvo liūdna ir skaudu, matant savo valstybėje tokius įvykius. Taip pat neretas atsitikimas būdavo, kai uniformuoti nacių jaunuoliai vienur ir kitur krašte pradėdavo užpuldinėti mūsų pasienio policininkus.

1939 m. kovo 21 d. vakare, prieš 10 val. pastačiau savo radijo ant Kauno radijo stoties, bene ką nors naujesnio išgirsiu apie užsienių reikalų ministro J. Urbšio susitikimą ir pasitarimą su vokiečių užsienių ministru J. von Ribbentrop. Tą dieną ministras J. Urbšys jau turėjo būti Berlyne. Išklausiau visas Kauno radijo žinias, apie ministro J. Urbšio pasitarimą su ministru J. von Ribbentropu nei žodžio. Sugiedojo Lietuvos himną ir Kauno radijas nutilo. Tuojau greit pasukau ant Londono MMC radijo bangos, 10 val. vakaro iš Londono buvo duodamos žinios vokiečių kalba. Labai nustebau, kad laike žinių anglai pranešė, kad Vokietijos valdžia Lietuvos vyriausybei įteikusi notą su griežtais ir grasinančiais reikalavimais – „mit drastische und drohende Forderunger“. Tas mane labai nustebino ir sujaudino, kodėl Lietuvos valdžia tokį svarbų lietuvių tautai įvykį slepia. Ir su skaudama širdimi nuėjau miegoti.

Rytmetyje kaip kiekvieną rytą sėdau į traukinį ir išvažiavau į Klaipėdą, į tarnybą. Kaip visada, 7.30 val. traukinys sustojo Klaipėdos stotyje. Išlipęs iš traukinio stotyje jokio nervuotumo, didesnio judėjimo ir jokio kariuomenės dalinio nepastebėjau. Darbą banke kaip visuomet pradėjome 8 val. ryto. Maždaug po pusvalandžio vicedirektorius Jonas Kybrancas (klaipėdiškis) kai kuriems tarnautojams pusiau pašnibždomis pasakė, kad 6-tas pėstininkų pulkas ir komendantūra iš Klaipėdos jau išsikraustė. Ta žinia mane kiek sukrėtė ir netiesiogiai patvirtino vakarykštį Londono radijo pranešimą, bet kad viskas tokiu žaibo greitumu vystytųsi, nesitikėjau. Iš kur p. J. Kybrancas tą skaudžią žinią buvo patyręs, jo nepaklausiau. Galimas daiktas, kad iš gubernatūros. Su gubernatoriumi p. V. Gailiumi ir gubernatūros patarėju dr. M. Anysu (abu klaipėdiškiai) buvo geri pažįstami ir draugai. Gubernatūra, Žemės bankas ir Paštas stovėjo greta vienas kito prezidento Antano Smetonos alėjoje, kuri po kelių dienų buvo pavadinta Adolf Hitler Strasse ar Allee, gerai nebeprisimenu.

Apie 9 val. ryto pasigirdo stiprus lėktuvų ūžimas, ko niekada nebūdavo, ir fabrikų sirenų staugimas, švilpimas ir rėkavimai gatvėse. Išbėgau į gatvę pasižiūrėti, kas ten dedasi. Visai žemai kone namų stogus siekdami praskrido du vokiečių kariniai lėktuvai, juos pažinau iš ženklų ant uodegos ir sparnų, ir apskridę porą kartų ratu aplink miestą, dingo. Tuojau pro namų langus pradėjo plevėsuoti 3-iojo Reicho raudonos vėliavos su viduryje balto rato juodu Hackenkreuzu – užlaužtais galais kryžiumi, o dauguma gyventojų lyg išprotėję, ypač jaunuoliai ir uniformuoti, rėkė: *Wir sind wieder ins Reich* (Mes vėl esame Reiche) <...>.

Naujienos, Chicago, Ill, Oct. 2, Oct. 3–5, 1981

A. Rinkūnas

Kaip vokiečių rudmarškiniai užėmė Šilutę

<...> Miestelyje buvo šiek tiek iš Didžiosios Lietuvos atkeltų tarnautojų. Dauguma jų valgydavo vienintelėje lietuviškoje valgykloje, kuri greitai tapo mūsų visų nuolatinio susitikimo vieta.

Gimnazijos mokiniai buvo labai įvairūs. Iš pačios Šilutės buvo tik keli. Dauguma mokinių buvo suvežami kasdien pašto autobusais. Dalį jų atveždavo iš Nemuno žemupio lietuviškųjų kaimų, glūdinčių deltos pelkėse, neretai vasarą tik laiveliu pasiekiamų. Kiti buvo tarnautojų vaikai, atvežti iš Rusnės miestelio ir iš geležinkelio stotelių. Du autobusai ateidavo iš Didžiosios Lietuvos pusėje esančio Žemaičių Naumiesčio, kuriame tada buvo tik pradžios mokykla.

Rudmarškiniai užima paštą

Vieną 1939 m. kovo popietę mūsų valgyklą pasiekė liūdna žinia: Lietuvos valdžia turėjo nusileisti Hitlerio reikalavimui ir atiduoti Klaipėdos kraštą vokiečiams. Raminomės ir bandėme tuo netikėti, bet vėlyvesnės vakarienės metu į valgyklą įpuolė trys mūsų pasienio policininkai, be diržų, be kepurių, ir jų pirmas sakinys buvo: „Ponai, kas čia darosi?“ Pasirodo, jiems bestovint ant mūsų sienos ties Rusne ir tebevykdant įsakymą kiekvieną nelegaliai einantį per sieną perspėti, o po to šauti, – sieną užplūdo rudmarškiniai vaikėzai. „Negi į vaikus šaudysi, – teisinosi policininkai, – tai mes ir atbėgome pas jus.“ Mums visiems tai buvo naujiena, kurios Šilutėje negalėjome patikrinti, nes policija buvo vokiška.

Mane ta žinia ypatingai sujaudino, nes aš buvau vietos šaulių būrio vadas (būrys buvo sudarytas daugiausia iš paštininkų) ir savo žinioje turėjau didoką ginklų sandėlį viename geležinkelio stoties namelyje. Čia buvo keli sunkieji maksimo kulkosvaidžiai, keli lengvi čekoslovakiški Bruno, daug šautuvų, granatų ir net kardų. Taigi, pašaukęs savo vyrus, turėjau pakankamai ginklų miesteliui užimti. Vis dėlto nedrįsau savo vieno sprendimu tai padaryti, bandžiau paskambinti savo šališkam viršininkui – Klaipėdos krašto komendantui ir šaulių rinktinės vadui. Buvo jau vėlus laikas. Ilgai neatsakė telefonas. Matyt, žmogus ramiai miegojo. Pagaliau atsiliepė piktas balsas su tokiu atsakymu: „Leitenante, nesikarščiuok! Viskuo yra pasirūpinta. Eikite miegoti“. Ir padėjo triūbelę.

Kaip įsakė, taip padariau, bet visą naktį negalėjau užmigti. Man vis rūpėjo, kas bus, jeigu tie vokietukai išplėš mūsų ginklų sandėlį? Nemažai šautuvų buvo įvairių šaulių kuopų dovanotų ir turėjo plokštelę su įrašu „Broliams klaipėdiškiams – N. N. šaulių būrys“. Nebeiškentęs paryčiais nuėjau sandėlio patikrinti. Laimei, jis buvo dar neišplėštas.

Rytą pusryčių metu valgyklą pasiekė žinia, kad prie iš Vokietijos atėjusių vokietukų prisijungė dalis Herderio gimnazijos mokinių [Herderio gimnazija buvo vokiška – A. A.] Vietiniai vokiečiai jiems parūpino ginklų, tad jie jau užėmė Šilutės paštą, kuris pagal Konvenciją buvo Lietuvos centrinės vyriausybės žinioje. Priėjęs prie telefono bandžiau į paštą skambinti. Atsiliepė vokiškas negirdėtas balsas „Amt“, vadinasi, – tik tarnybiniai pasikalbėjimai teleidžiami. Buvo aišku, kad telefono centrinę tikrai užėmė vokiečiai.

Sujudimas gimnazijoje

Artėjo 8 valanda – laikas eiti į gimnaziją. Tuo metu naujieji rūmai buvo jau pastatyti, ir gimnazija ten įsikūrusi. Gimnazijoje radau savotišką paniką. Ją daugiausia kėlė autobusais suvežti mokiniai. Jie buvo išgirdę, kad vokiečiai pašto autobusus atėmė, kad mergaitės koridoriuose verkė kartodamos: „Kaip mes grįšime namo?“ Direktorius V. Bajoras buvo kažkur dingęs, tad man teko perimti jo pareigas. Nuraminęs mokinius ir pradėjęs pamokas, ėjau į paštą pasižiūrėti, kas ten darosi. Paštą radau veikiantį normaliai, tik telefono centrinėje sėdėjo vokietukė ir prie jos – kažkoks gimnazistas su šautuvu. Panašus gimnazistas vaikščiojo ir apie pašto kieme sustatytus autobusus. Paprašiau į šalį vieną paštininką, kuris buvo mano pavaduotojas šaulių būryje, ir pradėjome tartis, ką daryti. Jis buvo drąsus ir pasakė: „Nesirūpinkite mokinių grąžinimu namo. Leiskite man su pora vyrų pasiimti truputį ginklų iš sandėlio, įskaitant maksimą.“

Pagal vokišką tvarką, Klaipėdos krašto mokyklose mokslo metai turėjo baigtis kovo gale. Ir nuo balandžio pirmos dienos prasidėti nauji. Ta taisykle pasinaudodamas, paprašiau mokytojus tuoj pat išvesti mokiniams metinius pažymius ir paskelbti atostogas. Naujas sunkumas susidarė su mokytojų algomis, kurios būdavo išmokamos mėnesio gale. Algų pinigai jau buvo pervesti į Lietuvos banko skyrių Šilutėje, tačiau trūko direktoriaus V. Bajoro, kurio parašu galėjo būti tie pinigai iš banko išimti. Vis dėlto banko direktorius sutiko patikėti mano parašu, ir mokytojai savo pinigus tą pačią dieną gavo.

Užtrukęs kiek banke, grįždamas pamačiau mokyklos autobusus jau stovinčius gimnazijos kieme. Už vairų sėdintieji šauliai pasisveikino kariškai. Vienas jų pirštu parodė ant sėdynės ramiai „miegantį“ maksimą. Vėliau paaiškėjo, kad priartėję autobusai prie buvusios Klaipėdos krašto sienos rado medinę barikadą, bet maksimui paleidus keletą šūvių, niekas neišėjo tos barikados ginti. Pirmasis autobusas, palengva važiuodamas, nesunkiai ją nustūmė.

Nuleisti Lietuvos vėliavą

Praėjo pora dienų. Išgirdau, kad į Šilutę atvažiavo keli gestapininkai (nacių saugumo policija) ir užėmė vienintelį čia esantį viešbutį. Buvau savotiškai patenkintas, nes maniau, kad jie bus geresni, negu miestelyje karaliaujantieji ginkluoti vaikėzai.

Ir štai vieną rytą matau pro raštinės langą, kad į gimnazijos kiemą atžygiuoja gimnazistų būrys, vadovaujamas vieno vyresnio žmogaus, apsirengusio ruda nacių uniforma. Palikęs jaunuolių būrį kieme, vyresnysis atėjo pas mane į raštinę. Tuoj pažinau, kad tai buvo vienas man matytas Herderio gimnazijos mokytojas. Nacistiškai pasisveikinęs, jis pareiškė atėjęs perimti gimnaziją. Lietuviškąją vėliavą aš privaląs nuleisti, o jis jos vietoje iškabinsiąs savo atsineštą nacišką vėliavą su hitlerine svastika. Po to aš, sekretorė ir, jei norės, vienas kitas mokytojas, dar galėsime vieną kitą dieną į šiuos rūmus įeiti, bet nieko neišsinešti.

Pasakiau tam vadui, kad mudu abu esame Klaipėdos krašto tarnautojai, ir paprašiau, kad jis man parodytų gimnazijos perėmimo raštišką įsakymą. To jis neturėjo. Tada jis kaukštelėjo kulnais, pakėlė naciškai ranką, išėjęs išrikiavo savo būrį ir išsivedė.

Grįžo jis su ta pačia procedūra sekančią dieną ir padėjo ant stalo Klaipėdos krašto direktorijos švietimo inspektoriaus įsakymą gimnaziją perduoti. Padėjau ant stalo visus raktus, bet atsisakiau pats judinti lietuvišką vėliavą. Tai jis padarė pats, iškėlęs jos vietoje nacišką, o būrio gimnazistai ta proga sugiedojo nacių himną.

Pajutau gestapo pirštą

Grįžęs namo, norėjau tuoj pat iš Šilutės išvažiuoti, bet gimnazijoje dar buvo likęs vienas kitas nebaigtas darbelis, tad nutariau dar dieną palaukti. Rytą prie gimnazijos durų jau stovėjo uniformuotas rudis su šautuvu, tačiau nekliudė man įeiti.

Neilgai trukus suskambėjo telefonas, ir vokiškas balsas man liepė tuoj pat ateiti į minėtą viešbutį. Žinant, kas tame viešbutyje buvo apsistojęs, pasidarė kiek nejauku ir gailėjausi, kad neišvažiavau vakar. Nuėjęs radau prie durų juodai apsirengusį gestapininką, kuris mane nuvedė pas viršininką.

Vyresnio amžiaus gestapininkas sėdėjo už stalo, prie kurio prisiartinęs pamačiau kažkokią apyskaitą su mano parašu. Gestapininkas atsistojo ir, prinešęs prie manęs dokumentą, piktu balsu pasakė: „Tai ką. Už Lietuvos pinigus papirkinėjai vokiečių vaikus?" Paprašiau, kad duotų man tą dokumentą pasižiūrėti. Gavęs jį, pamačiau, kad tai buvo stipendijų lapas. Tos stipendijos buvo duodamos neturtingų Nemuno žemupio žvejų vaikams, lankantiems mūsų gimnaziją. Stipendijos nebuvo visai mažos, tai gal šiek tiek padėjo ir tėvams. Prisiminiau tada ir tai, kaip čia pateko mano parašas. Tuo metu aš dar nėjau direktoriaus pareigų. Tebebuvo V. Bajoras, bet aš buvau stipendijoms skirstyti būrelio pirmininkas, tad minimą lapą ir pasirašiau.

Viršininkas liepė mane uždaryti į atskirą viešbučio kambarį, kur turėsiu palaukti kelias valandas, kol jis susisieks su Klaipėda, tada paaiškės mano tolimesnis likimas. Laimei, Klaipėdos gestapo viršininkams tas dalykas atrodė per smulkus ir įsakė paleisti.

Dėžę su savo daiktais buvau išsiuntęs traukiniu į Tauragę. Jau buvau vedęs ir mano žmonelė mokytojavo netoli Žemaičių Naumiesčio. Išvažiavau dviračiu. Taip ir baigėsi mano dienos Šilutėje.

1939 m. autorius buvo gimnazijos mokytojas, direktoriaus Viliaus Bajoro pavaduotojas
Tėviškės žiburiai, 1984. I. 19

Julius Balčiauskas

1939 m. kovo 22 d. Klaipėdos krašto anšliuso nuotaikos

Šilutės Lietūkio centras Saugose įkūrė skyrių. Jame paskyrė dirbti Vilių Jokumaitį kaip skyriaus vedėją, mane kaip apskaitos vedėją. Trečiadieniais Saugose suvažiuodavo dideli turgūs, darydavome gan didelę prekių apyvartą. Lietūkis turėjo gerbtiną žodį. Mums už prekystalio talkino Anna Mestarytė ir Trautė Kuršaitytė.

Apie galimą Klaipėdos krašto anšliusą girdėjome per Karaliaučiaus radiją. Be to, buvo aišku, kad prieš porą mėnesių lietuviška saugumo tarnyba pasitraukė į krašto gilumą. Saugose žydelio Izako universalinė prekyba išsikėlė nežinoma kryptimi. Šilutėje, taip pat ir Saugose, vakarais gatvėmis marširuodavo rudmarškiniai SA bei juodomis uniformomis ordnungsdinstai, dainuodavo nacistines dainas, nepamiršdavo ir iššūkių „Juden und žemeiten raus“ – „žydai ir žemaičiai, lauk“. Lietuvininkų neskirdavo nuo žemaičių. Tai buvo visai aišku apie artėjantį anšliusą.

Štai ir kovo 22 d. anšliusas. Skaudžiai išgyvenome. Lietuva neteko Klaipėdos, neteko brangaus uosto.

Tą dieną apie 11 val. plentu Tilžė–Klaipėda srautu važiavo kariškas motorizuotas transportas. Neilgai trukus keletas rudmarškinių atsinešė kopėčias ir mūsų reklaminės iškabos „Lietūkis“ atsuko varžtus ir tėškė ant žemės apie 2-jų metrų ilgio skardos iškabą. Mudu su Viliumi užsidarėme prekybos langines, užsirakinome duris. Po poros valandų beldžiasi į duris su įsakymu įleisti tarnybą. Atrakinus duris įėjo keturi rudmarškiniai, iškratė mūsų kišenes, nusegė tarnybinius, špagatui pjaustyti peilius, nuo sienos nukabino du Viliaus medžioklinius šautuvus, apsidairė gal dar ką tinkamo pamačius. Nė neatsisveikino, apsisuko ir išėjo. Tai tikras apiplėšimas. Kitą dieną vėl beldžiasi griežtu tonu komendanto įsakymas įleisti. Įsileidome. Įėjo aukštas vyras juoda SS uniforma, kepurėje kaukolės ženklas. Iškelta ranka sutrenkė batų kulnais ir pasisveikino: „Heil Hitler“, mes privalėjome taip pat atsakyti. Paklausė, kodėl uždaryta parduotuvė, atsakėme, kad siaučia chuliganizmas. Įsakė atidaryti ir prekiauti. Patikino, jeigu kas bandys pažeisti tvarką, tereikia pranešti komendantūrai, nusikaltėlis bus labai griežtai nubaustas.

Nuo tos dienos nusikaltėlių neliko, normaliai dirbome toliau. Kiekvienos dienos prekių likutį turėjome pranešti komendantūrai. Supirktų grūdų likutį parduoti gyventojams. Saugose prekyba veikė iki birželio mėnesio, vėliau prekių likučiai buvo pervežti į Lietūkio centrą Šilutėje. Baigus darbą kreipiausi į vyriausią Lietūkio centrą Kaune ir buvau paskirtas dirbti Plungės skyriuje. <...>

Publikuota internetiniame Šilutės laikraščio *Šilokarčiama* priede *Šilainės sodas*, 2007 m. kovo 16 d., Nr. 5 (28)

Jurgis Janušaitis

Klaipėdos krašto netenkant...

Kovo 23-ji diena Lietuvos valstybės istorijoje pasiliks amžiams... Po 25 metų norėtųsi grįžti į anuos laikus ir bent keliomis mintimis prisiminti anas Lietuvai ir lietuviams skaudžias dienas.

Kai 1923 metais sausio mėn. 15 dieną Klaipėdos kraštas grįžo Lietuvai, Lietuvos vyriausybė tuojau pat kreipė ypatingą dėmesį į šio krašto administravimą, nors pats kraštas ir valdėsi autonominiu būdu. Iš pagrindų pertvarkė Klaipėdos uostą, pritaikant jį naudotis net patiems didiesiems laivams; statė mokyklas; sėkmingai tvarkė centro valdžiai priklausančias įstaigas, kaip paštą, geležinkelius, bankus, lietuviškas mokyklas, pasienio policiją, muitines. Žodžiu, Klaipėdos kraštas įgavo gyvybingumo, gi Lietuvai buvo gyvybinis reikalas tobulinti uostas ir išlaikyti ekonominį krašto gyvenimą galimai palankesnėse sąlygose. Klaipėdos krašto gyventojai, gavę autonomiją, naudojosi ypatinga išimtimi, o tarnautojai buvo net privilegijuoti.

Iš šalies žiūrint atrodė, kad šio krašto gyventojai turėtų būti labai patenkinti ir laimingai bei gražiai sau gyventi. Tačiau gyvenantiems vietinėse sąlygose ir jaučiant visą gyvenimo pulsą, atrodė kiek kitaip. Tiesa, daug gerų lietuvių veikėjų krašte visa širdimi dirbo Lietuvos gerovei. Per penkiolika metų buvo išaugę tvirtų organizacijų, chorų ir šiaip kultūrinių vienetų. Tačiau šalia to, kita gyventojų dalis laikėsi pasyviai arba širdyje nešiojo pagiežą „žemaičiams“, kaip jie mus dažnai vadindavo.

Jie save laikė tikraisiais to krašto šeimininkais, gi visus kitus laikė tik atklydėliais. Dažnomis progomis net tų pačių įstaigų tarnautojai tai pabrėždavo. Ir „Klaipėda klaipėdiečiams“ šūkis, dažnai jų kartojamas, virto visuotinu. To pasėkoje jautėmės lyg pamotės vaikai ir taip ligi paskutinės dienos ta padėtis pasiliko.

Kai 1938 m. rudenį buvo panaikintas taip vadinamas karo stovis, tas momentas klaipėdiečių buvo ypatingai atšvęstas; eitynėmis, kalbomis ir net grasinimais centro valdžios skirtiems tarnautojams bei įstaigoms. Po karo stovio panaikinimo vietiniai vokietininkai žymiai laisviau pasijuto. Gyvenimas pasikeitė jų naudai. Vakarais pamatėme būrius atvokietinto jaunimo maršuojant aikštėse. Mokyklinio amžiaus vaikai jau pratinami kariškam žygiui. Vyksta kariniai apmokymai. Gatvėse pasirodo juodose uniformose vyriškiai ir prie žydų krautuvių atsiranda jų sargybos. Prie žydų krautuvių iškabinami grasinantieji užrašai ir žydų bendruomenėje kyla sąmyšis. Vokietininkai iš Heimatdienst radijo stoties klausosi propagandinių pranešimų. Klaipėdos krašto laisvas gyvenimas vis daugiau naciškų organizacijų spaudžiamas. Lietuviškos organizacijos neberodo budrumo ir vietiniai buvę veiklūs lietuviai darosi neutralūs. Ši būklė savo kulminacinį punktą pasiekė 1939 metų kovo mėn. 22 ir 23 dienomis, kada Hitleris atplėšė nuo Lietuvos šį kraštą.

Šia proga pagyvenkime anų lemties dienų nuotaikomis. Pasitenkinsiu savos apylinkės – Šilutės apybrėžomis, nes tuo laiku čia gyvenau ir čia visą tą tragediją išgyvenau.

Kelias dienas prieš tai buvo jaučiamas savotiškas įtempimas. Gandas vijo gandą, bet nieko tikro. Dirbdamas Šilutės pašte, turėjau galimybę telefonu greitai ir visur susisiekti. Tačiau niekur niekas nieko tikro nežinojo. Gi didžioji paslaptis artėjo greitai, keldama daug abejojimų, rūpesčių ir baimės. Jautėme, kad kas nors įvyks, bet niekada netikėjome, kad tai bus galutinas atsisveikinimas su Klaipėdos kraštu, kuriam tiek daug sielos įdėjome. Aukštesnieji pareigūnai paaiškindavo, kad neskleistume gandų, užtikrindami, kad viskas tvarkoje. Bet susiraminimo neradome.

Kovo 22 dienos rytas išaušo pavasario gražumu. Ramiai valgiau savo kambarėlyje vokietės šeimininkės atneštus pusryčius ir kaip paprastai užsukau vokiečių Heimatdiensto radijo stotį pasiklausyti, ką šneka vokiečiai. Ir vos atsukęs radijo aparatą išgirstu rėkiantį balsą:

„Vom jetzt an das Memelland ist frei“ – ir vokiečių orkestras sugroja „Deutschland, Deutschland über alles“. – Gerklėje pastrigo kąsnis ir nemalonus jausmas perbėgo visą kūną. Nejaugi atėjo nebeišvengiama nelaimė Lietuvai? Ir po kelių minučių kartoja radijo tą patį pranešimą. Ir aidi trankūs maršai...

– Tai ne sapnas, tai tikrovė. Klaipėdos krašto netenkame, – tariau pats sau ir užsimetęs paltą skubu į pašto įstaigą, žiūrėti, kas ten dabar daroma. Tarpduryje sutinku savo šeimininkę, kiek susirūpinusią, bet nieko nepasisakome, ir aš isskubu į gatvę.

Tilžės gatvėje visiška ramybė. Nei gyvos dvasios ir šalutinėse gatvėse. Nuostabu. Kur tai galėjo visi išsidanginti? Juk žmonės turi eiti darban. Mokyklos kieme nematyti vaikų. Kažkas nepaprasto.

20 minučių prieš aštuonias atsirandu įstaigoje. Nustebau. Pilna įstaiga piliečių; rankose pinigų taupomosios knygelės. Tada ėjau Šilutės pašto vyr. kasininko pareigas ir drauge išmokėdavau iš taupomųjų kasų indėlius. Žmonių veidai apgaubti gilaus rūpesčio. Man pasirodžius, minia sujudo.

– Greitai išmokėk pinigus! – šūktelėjo žmonės ir klojo knygutes ant stalo.

Visas tas reginys sujaudino mane. Paskubomis išdalinau užpildyti indėliams atsiimti blankus, o pats ėmiau iš eilės mokėt pinigus.

Įstaigoje labai mažai tebuvo tarnautojų. Klaipėdiečiai pašto tarnautojai buvo atvykę išeiginėmis eilutėmis, be uniformų. Visi šventadieniškai nusiteikę ir nekalbūs. Tik tarp savęs būreliais susibėgę nuošaliai nuo didlietuvių tarnautojų šnekučiavosi. Tik vienas laiškininkas Bumbulis atėjo uniformuotas ir ruošėsi pradėti eiti pareigas. Kai kiti jam prikišo, kad nusiimk uniformą ir sveikinkis kaip kiti, šaukdamas Heil Hitler, jis ramiai atsakė, kad čia Lietuva, ir jis jokių fiurerių nepripažįstąs. Pasirodo, jis tikrai buvo lietuvis!

Kai kasoje pritrūkau pinigų, skubiai parašiau reikalavimą Lietuvos banko Šilutės skyriui, kad išmokėtų 30,000 litų ir pasiunčiau valdininką ir du laiškininkus pinigų parnešti. Bet po valandos jie grįžo tuščiomis su pranešimu, kad bankas jau užimtas vietinių nacių ir kad gatvėmis žygiuoja uniformuoti Ordnungsdiensto vyrai. Nebegalėjau patenkinti visų prašymų ir kiti žmonės keikdami išsiskirstė be pinigų.

Nujausdamas nelemtų įvykių artėjimą, rūpestingai užbaigiau kasos knygą ir sutvarkiau dokumentus, kad galėčiau ramiai pasišalinti.

Šią mintį besvarstant, į įstaigą įvirto buvusių pašto tarnautojų, už nacišką veiklą anksčiau iš tarnybos atleistų, ir dar nepažįstamų vyriokų. Visi apsiginklavę surūdijusiais šautuvais ar kardais. Tuojau įsibrovė į raštinę ir pradėjo keikti, grasinti. Mes tylėjome ir dirbome savo darbą, nors darbas nebesisekė. Po keiksmų tirados gauja ėmė plėšti nuo įstaigos sienų paveikslus: Lietuvos Vytį, Prezidento, dr. Basanavičiaus portretus, juos metė žemėn ir su sunkiais batais, keikdami, daužė rėmus, stiklus ir pačius paveikslus. Pagaliau, apspjaudę sumindžiotus ir išniekintus Lietuvos valstybės ženklus, kvatodamiesi išėjo. Tai buvo pats skaudžiausias momentas, širdyje skausmas neapsakomas. Gilus liūdesys apgaubė visą mūsų laisvės rytmetį.

Įstaigoje naciai pastatė ginkluotas savo sargybas, o prie visų durų stiprią apsaugą. Apie 12 val. dieną įstaigon atvyko su sąrašu ir kiti uniformuoti naciai, areštavo valdininką Viktorą Radzevičių ir techniką Mamertą Baranauską. Juos iškeltomis rankomis išsivarė iš įstaigos, iškratė ir uždarė kalėjiman tardymui. O jie buvo tik eiliniai tarnautojai. Radzevičius geras sporto mėgėjas, o Baranauskas nebuvo net veiklus lietuvių organizacijose, tik mėgstąs pašposauti vyrukas. Tai buvo ženklas, kad areštuos daugiau asmenų.

Apie tai tuojau pranešu tuo laiku pašto viršininko pareigas ėjusiam S. Glionertui ir pasakau, kad kasa paruošta perdavimui.

Viršininkas taip pat buvo pasimetęs ir nežinojo, ką bedaryti, ir mane prašo pasilikti iki galo. Bet tuo tarpu mechanikas Antanas Misiūnas ir prižiūrėtojas Jonas Karla atskuba pas mane ir praneša, kad esu ieškomas ir kad jau antrą kartą atvykstą uniformuoti vietiniai naciai ir klausią mano pavardės. Bet jie atsakę, kad toks jau anksti rytą pasitraukęs į Tauragės Naumiestį ir jo čia nebesą. – Bet saugumo dėlei reikėtų pasišalinti, - draugiškai pataria visada malonus ir geras mūsų mechanikas Misiūnas. Čia pat sumetame planą. Pro duris išeiti nėra galimybės – areštuos nacių sargyba. Nutariame, kad turiu pasislėpti Pagėgių rajono viršininko Prano Lukošiūno raštinėje, esančioje pašto įstaigos trečiame aukšte, palėpėje ir laukti įvykių raidos ir situacijos pasikeitimo.

Pro kambario langą dabar matau visą Šilutės rytinį kraštą ir pagrindines gatves. Dabar galiu sekti visą judėjimą ir matyti įvykius.

Ryšius su manim palaikyti pasisiūlo mano geras bendradarbis Alfredas Hofmanas, kurį taip pat daug kas laikė nepatikimu, bet šiuo atveju jis pasirodė patvariausias, ir telefonininkė Marytė Megytė, kuri pradėjo centrinėje budėti popietinėje pamainoje. Taigi mano slėptuvę težinojo ryšininkai, mechanikas ir Alfredas, kurs painformavo dar kelius prietelius. Kas dešimt minučių tyliai suskambėdavo telefonas ir man neatsiliepus, o tik klausant, Alfredas ar Marytė pranešdavo, kas kur vyksta ir kokia yra situacija. Protarpiais Alfredas atnešdavo cigarečių, kurių surūkiau daug, ir užkandžių, kurių visai negalėjau praryti. Įtampa didelė. Diena slenka pasakiškai lėtai. Sunkumas tarytum kalnu gula krūtinę. Likimas nežinomas.

Pro langą regiu, kaip siautėja vadeivos ir eiliniai vietiniai naciai. Tilžės pagrindinėje gatvėje išsirikiavo mokyklų mokiniai su nacių vėliavėlėmis rankose ir valandų valandas šaltokame ore stovėjo, laukdami pražygiuojant Hitlerio kariuomenę. O ji nesirodė. Tik vienas atidengtas automobilis su keliais uniformuotais nacių kariškiais praūžė, ir vėl viskas nurimo... Pagaliau atėjo vėlyvoji popietė. Nuėmė nuo gatvės išsirikiavusius vaikus, įstaigoje sumažino sargybas. Pranešimai iš mano sekėjų darosi man palankūs. Artėjo prieblanda, o su ja ir daug galimybių. Pasilikti! Gal bėgti? Temstant į raštinę ateina rajono prižiūrėtojas Avižinis. Suteikia man pačias paskutines informacijas. Šis žmogus gyveno tame pačiame name gretimame su manim kambaryje ir ką tik buvo buvęs namuose. Pasakojo, kad šeimininkei yra įsakyta, kai tik aš pasirodysiu namuose, tuojau užrakinti kambario duris (gyvenau antrame aukšte) ir tuojau pranešti nacių ordnungsdienstui (tvarkos tarnybai). Sakė, kad mano taip kruopščiai rinktos lietuviškos knygos visos kambaryje sudraskytos ir viskas išversta. Protarpiais atvyksta vyrai pasitikrinti, ar dar nesu sugrįžęs. O šeimininkė esanti labai jų pusėn nusiteikusi. Patarė į namus negrįžti.

Tuo momentu iš apačios paskambina Alfredas ir tyliai sako:

– Sargybinis bėra tik prie langelio, įstaigoje. Lauko durys nesaugomos. Vietinių tarnautojų nėra, išskyrus budintį įstaigoje. Palankiausios sąlygos bėgti. Aš, sako, nesirodysiu. Leiskis žemyn. Kelias laisvas. Sudie! – Baigė Alfredas pranešimą, o moteriškas Marytės balsas tyliai pritarė: – Laimingai!

Ryšys nutrūksta. Nebėra ko laukti. Ponas Avižinis, stambus vyras, pritaria minčiai ir skubiai paduoda man paltą. Abu leidžiamės laiptais žemyn. Įstaigoje ramu. Palengva tamsėja prieblanda, bet žmonės dar pažįstami.

– Aš tave palydėsiu. Jeigu kas mus užpultų, aš trenksiu smūgį, o tu, Jurgi, bėk lauko gatve. Apsaugosiu. – Labai nuoširdžiai kalbėjo tas mano paskutinis iš draugų, kuris pasiryžo kartu išgyventi dar vieną dramatinę sceną.

Tik pasiekus gatvę, viena vokietė mergina ėmė šaukti:

- Raus Šemaitten! – bet mes tuojau pasukome į nuošalesnę gatvę; norėjome atsisveikinti su p. Glionertu, einančiu Pašto viršininko pareigas.

Jį ir simpatingą žmonelę Ireną, taip pat pašto tarnautoją, radome namuose. Pasidalinę trumpais, bet gausiais išgyvenimais, atsisveikinome. Irutė verkė ir kelionei dar davė atsigerti šilto pieno. Juk keliaujame nežinion, ir nežinai, ką sutiksi. Visur ginkluotos gaujos. Atsisveikinome, ir tamsoje išnyko jų lango žiburiai. Pasukame miškeliu pro geležinkelio stotį. Stotis apšviesta, ir kaip tik iš palengvo atskuba pirmas traukinys iš Pagėgių. Jis apkaišytas vainikais. Minia šūkauja. Kas per žmonės buvo, sunku pasakyti. Bet ne vokiečių kariuomenė, kurios vietos naciai taip laukė. Prisiminė stotis ir senas lietuvių veikėjas, veteranas, garbusis Jurgis Lėbautas. Jo tikrai nebėra, nes naciai jam būtų sudrumstę ramybę. Pro Šveicarijos slėniu vadinamus miškelius pasiekėme plentą, einantį į Naumiestį. Dar kokį puskilometrį lydėjo mane Avižinis. Nieko nebesutikome, tik juodoji naktis gaubė žemę.

Viduryje plento nuoširdžiai atsisveikinu savo gerą ir mielą palydovą ir išsiskiriame karštai plakančiomis širdimis. Ir vėl tas pats – O kas toliau?

Dabar žygiuoju plentu susimąstęs. Plente ties kaimais ar pašto agentūromis stovėjo būriai vokietininkų. Jie krėtė kiekvieną praeivį ar pravažiuojantį. Sulaiko ir mane. Jau prieš 100 metrų šaukia – Halt! Sustok! – Priartėję iškrato ir patikrina dokumentus. Visa laimė, kad turėjau tik tarnybinį Pašto valdybos pažymėjimą, kuriame nebuvo nusakyta darbo vieta, o tik pareigos. Tuo remiantis jiems pareikšdavau, kad buvau atvykęs tarnybos reikalais Šilutėn, o dabar nebėra galimybių kitaip grįžti, nes visos susisiekimo priemonės konfiskuotos, todėl priverstas esu eiti pėsčias. Patikėdavo.

Vidurkelyje mane betikrindami pamatė atvažiuojantį vežimą. Sulaiko. Vargingas arklelis. Vežimo šiauduose įsirausęs sėdėjo sukūdęs žmogutis. Vokietininkai puolėsi prie jo, mane palikę, ir jį su visais ratais išvertė ant plento. Ėmė šaukti – „Jude! Jude!", o šis buvo tikras žemaitis ir negalėjo suprasti jų rėkavimų.

Kai ginklų šiauduose nerado, senelį vienas vaikėzas pastūmė vežimo link ir liepė paimti mane ir vežti. Senelis buvo laimingas, kad taip baigėsi. Jam paaiškinau, kad vokietininkai jį palaikę už žydą ir, ko gero, būtų sumušę, tik kai išaiškinau, kad tai ūkininkas iš Žemaitijos, tai aprimo. Kelionė ir man pasidarė malonesnė. Kalbėjomės su seneliu apie viską, ir jis džiaugėsi, kad laimingai ištrūkęs iš tų nevidonų.

Prie Klaipėdos krašto sienos stovėjo stipri sargyba, kuri iš tolo prožektoriais pasitikdavo plentu atvykstančius ir sulaikydavo. Sulaikė ir mus, ir jau buvo besiruošią kratyti ir apklausinėjimui varyti į būstinę, kai pamačiau pakelėje su mašina stovintį Naujoką. Jam linktelėjau galvą. Tai buvo tas pats, su kuriuo važinėdavome po Šilutės apskritį, darant paštuose revizijas. Su juo daug kartų teko važiuoti kaipo taksi šoferiu. Jis tuo vertėsi. Buvo nuoširdus, o anomis tarnybos dienomis jam visada priklausydavo mano geri pietūs su geru išgėrimu. Jis mane labai mėgo. Už tai pamatęs mane tuojau kreipėsi į tos gaujos vadą, sakydamas: „Paleiskite jį vykti laisvai, jis mano geras pažįstamas ir geras žmogus". Vadas peržvelgė mane ir senuką nuo galvos ligi kojų ir mostelėjo ranka Naumiesčio pusėn.

– Hans! – ištarė gaujos vadas, o Naujokas paspaudė ranką ir palinkėjo laimingos kelionės.

Taip baigėsi pirmasis dramos aktas. Klaipėdos krašte švitėjo raketos, girdėjosi rėkavimai. Tik [Lietuvos] pasienyje buvo ramybė ir tyla. Pasienio sargybiniai ir kariuomenės daliniai Žemaitijos lygumose buvo išsidėstę kovai, žinant, kad Hitleris yra žvėris plėšrus ir buvo nepasotinamas. Tai įrodė istorija.

Kovo 23 dieną atžygiavo vokiečių kariuomenė, žygiavo nevaržoma ir niekieno nesulaikoma. Jai mojo vokietininkai ir ją pasitiko vietos nacių jau susiformavusios organizacijos. Sako, buvo daug „džiaugsmo".

Laikas, įvykiai ir žmonės, kaip matome, buvo liudininkais, kaip vėliau geso vokiškos didybės žiburiai anoje pusėje Nemuno ir kaip vėl Klaipėdos kraštą su visa Didžiąja ir Mažąja Lietuva užplūdo kitokios spalvos skėriai – šį kartą iš Rytų.

Istorija, tad, tekalba toliau.

Naujienos, 1964 m. kovo 30–31 d.

ATSIŠAUKIMAI

Kariai!

Mūsų brangi Tėvynė, o kartu su ja ir visi mes pergyvename labai rimtą momentą. Tokiais rimtais momentais visų tautiečių akys žiūri į mus, ir kiekvienas mūsų žodis ar žingsnis yra atidžiai sekami ir vienaip ar kitaip aiškinami.

Mes negyvename vienais jausmais. Visi mūsų sprendimai išplaukia iš mūsų karštų širdžių ir šalto proto. Taip galvojant mums nebuvo netikėti paskutinieji įvykiai Klaipėdos krašte, taip pat, kaip mūs nenustebino ir Lietuvos vyriausybės sprendimas Klaipėdos krašto reikalu. Mes nepasiduodame vien tik patriotinių jausmų bangai, nes gerai suprantame ir žinome, kokiomis sąlygomis ir aplinkybėmis visi tie įvykiai vyko.

Kariuomenė visada buvo ir yra bene patriotiškiausias junginys visame tautos kūne. Tautos nepriklausomybės gynimas yra mūsų svarbiausias uždavinys. Todėl, kada ateis reikalas ginti Lietuvos nepriklausomybę, mūsų tarpe neatsiras nė vieno, kuriam kiltų bet kokių abejonių dėl tokio uždavinio reikalingumo ir naudingumo. Mes gerai žinome, kad nepriklausomybė yra brangiausias tautos turtas, kuris turi būti ginamas visomis priemonėmis, t. y. ir ginklu. Šioje kovoje geriau yra garbingai žūti ar net tą ginkluotą kovą prieš stipresnį priešą garbingai pralaimėti, bet tik bejėgiškai nepasiduoti. Kodėl? Todėl, kad tokioje kovoje pralietas kraujas bus naši dirva, iš kurios išaugs naujos jėgos ir nauji argumentai kovoje už savo tautos laisvę ir nepriklausomybę. Štai kodėl mes neabejojame dėl savo nepriklausomybės ir nebijome viešai ir atvirai pasakyti, kad jei pavojus liestų dabartines mūsų žemes, o tuo pačiu ir mūsų Tėvynės nepriklausomybę, tai mes jų be kovos jokiu būdu neatiduosime.

Mūsų didelis pageidavimas būtų, kad visi be išimties mūsų tautiečiai nenusimintų ir nenustotų vilties, drąsos ir pasitikėjimo savimi.

Ryžtingai turėsime pergyventi šį labai rimtą mūsų Tėvynei momentą, turėsime prisitaikinti prie naujų gyvenimo sąlygų ir toliau dirbti ir budėti. Šie svarbūs įvykiai privers daug ką iš mūsų tautiečių rimčiau pagalvoti apie bendruosius visos tautos reikalus, apie realų ir radikalų visų mūsų jėgų subūrimą visos Tėvynės labui, kad bendromis jėgomis greičiau padarytume savo Tėvynę kultūringą, atsparią ir saugią.

O mes, kariai, būkime visada, bet ypač dabar vykstančių įvykių akivaizdoje, drausmingi, vieningi, susiklausę ir drąsūs, niekada neužmiršdami, kad „tas laisvės nevertas, kas negina jos“.

Brigados generolas Stasys Raštikis, 1939 m. kovo 23 d.

Perskaityta per radiją ir paskelbta spaudoje.
Spausdinama pagal St. Raštikis. *Kovose dėl Lietuvos*. I dalis, p. 545–546

Lietuvos piliečiai ir pilietės!

Hitlerinė Vokietija pagrobė Klaipėdos kraštą. Ji ruošiasi pagrobti ir visą Lietuvą. Nes Čekoslovakijos pavyzdys rodo, kad Hitleris nepasitenkina vadinamomis vokiškomis sritimis, ir jis grobia viską, ką tik gali pagrobti ir ką jam leidžia pagrobti. Šiame grobime Hitleris, be to, nepaiso jokių sutarčių ar pažadų. Todėl, nežiūrint į dabar pasirašytą sutartį, kuria neva pripažįstamos dabartinės Lietuvos naujos sienos, – Lietuvai pavojus netekti nepriklausomybės gresia kiekvieną dieną.

Šiandien organizuodami savo krašto gynimą mes turim atminti Čekoslovakijos pamoką, kuri rodo, kad kapituliacinė begalinių nuolaidų politika negali išgelbėti krašto nepriklausomybės. Nesigynusi Čekoslovakijos tauta susilaukė vergijos. Ir už tai atsakomybę neša ne Čekoslovakijos liaudis, kuri buvo pasiryžusi gintis, o pardavikiškoji reakcinė buržuazija, kuri vesdama kapituliacinę politiką galutinai pardavė Čekoslovakiją.

Piliečiai ir pilietės! Mes kviečiam visus už Lietuvos nepriklausomybės gynimą stovinčius sluoksnius suvienyti savo jėgas kovai prieš gresiančią vokiečių okupaciją. Mes kviečiam dar labiau sustiprinti kovą prieš voldemarininkus – Hitlerio agentus, vokiečių okupacijos ruošėjus. Reikia stiprinti ginkluotas krašto pajėgas, reikalaukim. Kad visa liaudis būtų apmokoma ginklo vartojimo, kad ji būtų apginkluota. Reikia kovoti dėl teisių liaudžiai organizuotis ir mobilizuoti savo jėgas. Visur ir visose vietose turi būti organizuojami nepriklausomybės gynimo komitetai. Užsienio politikos srity turim kovoti prieš tas nuolaidas vokiečiams, kurios laidotų mūsų nepriklausomybę, reikia stengtis sudaryti Pabaltės šalių karo sąjungą prieš gresiančią joms vokiečių okupaciją, pasinaudoti Lenkija, kiek ji nusistačiusi prieš Lietuvos okupavimą iš Vokietijos pusės, o ypatingai remtis Sovietų Sąjunga, ne kartą padėjusia apginti Lietuvos nepriklausomybę.

Tai tas, kas Lietuvai šiandien reikalinga. Kas nesirūpina krašto apgynimu, kas savo darbais neužtikrina krašto saugumo, tas yra Lietuvos išdavikas, jos priešas. Užtat reikia budėti visur ir visur, kad mus neištiktų Čekoslovakijos likimas. Išdavikams ir kapituliantams ne vieta nei visuomeninėse organizacijose, nei kariuomenėje, nei valstybės aparate, nei, pagaliau, vyriausybėj. Mes turim kovoti ir prieš provokacinį elementą, suinteresuotą sprogdinti Lietuvą iš vidaus mūsų priešų naudai.

Ne pasyvumas gali išgelbėti Lietuvą. Stiprinkim tautos pasitikėjimą savo jėgomis, jos pasiryžimą aukoti savo gyvybę už Lietuvą. Tik vieninga tauta, pasiryžusi gintis, išsaugos savo nepriklausomybę.

Lietuvos Komunistų partijos
Centro komitetas
1939 m. kovo 23 d.
LKP CK spaustuvė „Spartakas“
LCVA, f. 378, ap. 10, b. 186, II tomas, l. 34–35

16 priedas

Lietuvos visuomene!

Iš protėvių paveldėję tvirtą būdą ir susivaldymą kad ir kritiškiausiais momentais šaltai svarstyti nors ir sunkiausius klausimus, šiandien ypač sunkią pareigą ir atsakomybę turime prieš savo Tėvynę ir būsimąsias kartas.

Išmokę didžiausiose audrose ir nelaimėse kieta valia ir pasiryžimu vieningai spręsti savo likimą, šią rimtą valandą parodykime momentui reikalingą susivaldymą ir rimtį. Užmiršę visokius asmeninius ir srovinius samprotavimus, rimtimi, tvarka ir pasiryžimu parodykime visapusišką valstybės ir tautos reikalų supratimą, susiburkime vienybėn, nes visi jaučiame ir suprantame pavojaus didumą.

Žinokime, kad kurstymas ir tvarkos ardymas yra ginklas, nukreiptas prieš visos Lietuvos nepriklausomybę.

Rimti ir susikaupę žemiau pažymėtų organizacijų vadai šventai tiki, kad kiekvienas lietuvis šią rimtą valandą savo pareigą Tėvynei atliks.

Ats. plk. ltn. P. Gužas,
Lietuvos Savanorių Sąjungos
Pirmininkas
Plk. P. Saladžius,
Lietuvos Šaulių Sąjungos
Vadas
Dir. Vl. Tiškus,
Jaunųjų Ūkininkų Ratelių Sąjungos
Vyriausias Vadovas
V. Augustauskas
Kūno Kultūros Rūmų
Direktorius
Dr. P. Slavėnas,
Lietuvos Vakarų Sąjungos
Korp. Pirmininkas
Gyd. J. Alekna,
Lietuvos Skautų Sąjungos
Tarybos Pirmininkas
Dr. J. Leimonas
„Pavasario“ Federacijos
Vadas
Dr. J. Pankauskas,
Katalikų Veikimo Centro Valdybos
Pirmininkas
A. Jurskis,
VDU Studentų Atstovybės
Pirmininkas
Dir. M. Kviklys,
Lietuvos Tautininkų Sąjungos
Generalinis Sekretorius
Dr. D. Cesevičius,
Korp. „Neo-Lithuania“ Filistrų
Sąjungos Pirmininkas
Pr. Šulaitis,
Darbo Rūmų Pirmininkas
Adv. R. Skipitis,
Užsienių Lietuviams Remti Draugijos
Pirmininkas
A. Kaulėnas,
„Jaunosios Lietuvos“ Sąjungos
Vadas
1939 m. kovo 23 d.

XX amžius, 1939 03 23, Nr. 67

Atskyrus Klaipėdos kraštą netekome (santrauka 1939 m. kovo 31 d.)

1. ŽEMĖS ŪKIS

Netekome

Sodybų	12 565	4,4 %
Trobesių	38 697	4,1 %
Įv. žemės ūkio mašinų per	55 000	16,2 %
Ariamos žemės, ha	111 700	4,0 %
Pievų, ha	25 690	3,7 %
Ganyklų, ha	30 840	6,9 %
Bendrai ž. ū. naudojamų plotų, ha	168 810	4,4 %
Pasėlių ploto, ha	92 100	4,1 %

Metinio derliaus (tonomis)

Grūdų	100 000	5 %
Sėklų	260	0,7 %
Šakniavaisių	263 800	7,6 %
Dobilų	107 000	8,46 %
Šieno	131 000	11,7 %

Galvijų ir paukščių (vnt.)

Arklių	33 000	6 %
Karvių	46 500	6 %
Kitų raguočių	24 000	6 %
Kiaulių	100 000	8 %
Avių	16 000	2,5 %
Žąsų	40 000	1,5 %
Vištų	300 000	6,4 %
Ančių	16 500	10,5 %
Kalakutų	4400	3,6 %

Netekome:

65 pieninių, arba 23,4 %, kurios sunaudodavo 33,6 tūkst. tonų pieno, arba 6,6 % bendro sunaudojimo pieninėse; kurios pagamindavo 428 tonų sviesto, arba 2,2 % bendros pieninių gamybos, ir 1535,6 tonų sūrio, arba 83 % bendros sūrio gamybos pieninėse; 33 1000 ha miškų, arba 3,6 %, su metiniu kirtimu 50 000 kietmetrių, arba 1,8 %; žuvų metinės gaudos – 1000–1500 tonų už ½ mljn. Lt, arba 46 % bendros vertės.

2. PRAMONĖ

Pramonėje (nuo 5 darbininkų) netekome

Įmonių sk.	215	15,2 %
Jose darbininkų	9138	26,1 %
Mechaninės jėgos (pirminės)	27 115	77,4 %
Mechaninės jėgos (antrinės)	12 212	27,0 %
Metinės gamybos mljn. Lt	109,3	27,0 %

Neskaitant investuoto kapitalo, kurio vertė be pramonės surašymo nežinoma.

3. PREKYBA

Netekome:

uosto, per kurį ėjo $^4/_5$ Lietuvos užsienio prekybos, kurin buvo tik Lietuvos investuota ligi 40 mljn. Lt (iš bendrų investicijų Klaipėdos krašte apie 180 mljn. Lt);

1600 prekybos įstaigų, arba 9 % su 3600 tarnautojų, arba 18 %.

Eksporte netekome:

visos eilės prekių: celiuliozės, faneros, lentų, degtukų šiaudelių, sūrio – bendrai apie 44 mljn. Lt, arba 20 % eksporto, 1937 m. išėjusio iš Klaipėdos krašto.

Importe:

Klaipėdos krašte figūravo suma 59 mljn. Lt, arba 27,7 % bendro importo.

Žinoma, žymia dalimi šią prekybą dabar perims Didž. Lietuvos ūkis, bet pilnas atsiradusios spragos užkimšimas nebus lengvas.

4. FINANSAI

Viešųjų organų pajamos siekė arti 26 mljn. Lt (ir tiek pat išlaidos), t. y. 6,2 % visų (valstybės ir savivaldybių) viešųjų pajamų. Viešosios skolos užsieniui Klaipėdos krašte siekė 7,5 mljn., arba 8,7 %.

Vietos kredito įstaigose ir Didž. Lietuvos įstaigų filialuose Klaipėdos krašte buvo 52,5 mljn. Indėlių, arba 14,5 % visų Lietuvos indėlių, ir išduota 120,8 mljn. Paskolų, arba 21,05 % visų paskolų.

5. SUSISIEKIMAS

Netekome 160 km plačiųjų, arba 12,9 %, ir 129 km siaurųjų geležinkelių, arba 23,1 %, 475 km plentų, arba 24,3 %.

Klaipėdos krašte buvo įregistruota 536 automobiliai, arba 23,3 %; 35 autobusai, arba 10,5 %, 123 autosunkvežimiai, arba 16,6 %.

Centralinis Statistikos biuras

Pagal: *LCVA,* f. 383, ap. 7, b. 2180, l. 196, 197

14 lentelė. Klaipėdos krašto muitinėse palikto (ir neatgauto) turto bendra vertė litais

Eil. Nr.	Pavadinimas	Vertė litais
1.	Klaipėdos uosto muitinėje	1 306 486, 64
2.	Klaipėdos geležinkelio muitinėje	148 251, 25
3.	Pagėgių muitinėje	377 873, 43
4.	Panemunės muitinėje	300 434, 22
5.	Smalininkų muitinėje	16 255
6.	Nidos muitinėje	15 719, 40
7.	Rusnės muitinėje	12 736, 46
8.	Šilininkų muitinėje	31 741
9.	Viešvilės muitinėje	4 200
Iš viso		2 213 727,50

Pastaba: *skaičiuojama visas kilnojamasis (svarstyklės, keltuvai, inventorius) ir nekilnojamasis turtas (sandėliai, pastatai).*

LCVA, f. 388, ap. 3, b. 1547, l. 59; A. Jakubčionis. *Lietuvos muitinės...,* p. 157

19 priedas

Lietuvos Garlaivių savininkų bendrovės laivai

S ą r a š a s
variklinių laivų, kurie pasiliko Klaipėdoje

Capella	Stovi Klaipėdoje
Vilijampolė	Stovi Klaipėdoje
Ryklys	Stovi Klaipėdoje
Linksmutė	Stovi Klaipėdoje
Ella	Stovi Rusnėje, pakeliui į Kauną
Paveliuonis	Stovi Smalininkuose, pakeliui į Kauną

S ą r a š a s
baidokų, kurie pasiliko Klaipėdos krašte

Fortūna	Pakrautas prekių, pakeliui į Kauną	Yra Rusnėje
Lituanica	Pakrautas prekių, pakeliui į Kauną	Yra Rusnėje
Archė	Pakrautas prekių Kaunui	Klaipėdoje
Mituva	Pakrautas prekių Kaunui	Klaipėdoje
Veliuona	Pakrautas prekių Kaunui	Klaipėdoje
Laimė	Pakrautas prekių Kaunui	Klaipėdoje
Ida	Pakrautas prekių Kaunui	Klaipėdoje
Emilis	Bulvės Klaipėdos kraštui	Klaipėdoje
Rimgaila		Stovi Klaipėdoje
Šešupė	Popiermalkės, CF	Klaipėdoje
Augustė	Popiermalkės	Klaipėdoje
Žvaigždė	Popiermalkės	Klaipėdoje
Laisvė	Popiermalkės	Klaipėdoje
Jūra	Popiermalkės	Klaipėdoje
Banga	Popiermalkės	Klaipėdoje
Klaipėda	Popiermalkės	Klaipėdoje
Albatros	Popiermalkės	Klaipėdoje
Undinė	Pakrautas drebulės	Klaipėdoje
Lėlytė	Pakrautas drebulės	Klaipėdoje
Aras	Tuščias	Klaipėdoje
Carmen	Tuščias	Klaipėdoje
Vilkija	Tuščias	Klaipėdoje

Pastaba: *baidokai Fortūna ir Archė priklauso Klaipėdos krašto piliečiams, o visi likusieji – Didž. Lietuvos piliečiams. CF – Celiuliozės fabrikas.*

LCVA, f. 383, ap. 8, b. 897, l. 7

20 priedas

Petras Šernas (1897 Brigiškiuose – 1988 Toronte) – ekonomistas, visuomenės veikėjas. Žemės banko Klaipėdos skyriaus valdytojas. 1941 m. gavo policijos paliepimą išvykti (t. y. „išsitremti patiems") iš Klaipėdos krašto kaip pasienio zonos ne vėliau kaip spalio 31 d. Apsigyvenimo vietą šeima turėjo pasirinkti pati. Šernai – šeimos galva Petras, žmona Erika, sūnūs Gytis ir Valentinas, taip pat dukros Aldona ir Irena – išvyko į Karaliaučių. Pakartotinas raginimas išvykti buvo 1943 m. birželio 29 d. Tuomet buvo įvardytos net vietos, kur šeima negali apsigyventi: Varta, Dancigas, Ž. Silezija. Šernų šeima pasirinko Drezdeną. Po karo atsidūrė Toronte, Kanadoje. Aktyvūs išeivijos veikėjai, palaikantys glaudžius ryšius su Klaipėda.

Vertimas

Policijos prezidentas

Diplomuotam komersantui
Ponui Petrui Šernui
Hindenburg gatvė 8a

Jūsų 1941.11.6 prašymas leidimui apsigyventi yra atmestas.

Policinio svetimšalių įstatymo 5 paragr. 1 punkto 1938 m. rugpjūčio 22 d. (RGBL.1S1033) potvarkio 1939.9.5 (RGBL.1S1667) redakcijos apie elgesį su svetimšaliais pagrindu jums yra uždrausta apsigyventi Rytprūsiuose, Dancige, Vakarų Prūsijoje, Vartoje ir Ž. Silezijoje.

Šis draudimas taikomas ir jūsų žmonai Erikai, gim. Trumpjohn, ir jūsų nepilnamečiams vaikams Gyčiui, Aldonai, Irenai, Valentinai.

Jūs esate raginamas dabartinę gyvenamąją vietą apleisti iki š. m. liepos 20 dienos.

Pasipriešinimas šiam uždraudimui (pasilikimas dabartinėje vietoje ilgiau nei nurodytas laikas, apsigyvenimas aukščiau išvardytose srityse be specialaus mūsų leidimo) gresia kalėjimu ir pinigine bauda arba viena iš šių bausmių, remiantis policinio svetimšalių įstatymo 13 par. 1 p. pagal 1939.9.5 redakciją.

Šį potvarkį leidžiama apskųsti. Skundą galima raštiškai pateikti man dviejų savaičių laikotarpiu po potvarkio paskelbimo.

Paliekama jūsų nuožiūrai dėl užsiėmimo pasirinkimo Reicho srityse, kurių neapima draudimas apsigyventi, tarpininkavimui būti pristatytiems čia valstybinėje darbo biržoje.

Patvirtinta

Pastaba: Dokumentai iš Šernų šeimos archyvo

Der Polizeidirektor. Memel, den 22. September 1[illegible]

II

An

Herrn Petras [illegible]

in Memel

G.P.Z.U. Adolf Hitler-Strasse 13.

Auf Grund der Ausländerpolizeiverordnung vom 22.8.1938 (RGBl.I S. 1053) in Verbindung mit der Grenzzonenverordnung vom 2.9.1939 (RGBl.I S. 15[illegible] ff.) verbiete ich Jhnen nebst Jhrer Familie hiermit den Aufenthalt in der durch Verordnung vom 17.8.1937 (RGBl.I S. [illegible]) nebst Abänderung vom 16.6.1940 (RGBl.I S. 881/82) bestimmten Grenzzone und in den eingegliederten Ostgebieten für immer. Sie haben die Grenzzone bis spätestens 27. 10. 1941 zu verlassen.

Sofern Sie dieser Verfügung nicht oder nicht rechtzeitig nachkommen, können Sie durch polizeiliche Zwangsmassnahmen dazu angehalten werden; ausserdem haben Sie Bestrafung zu gewärtigen.

Gegen das Aufenthaltsverbot ist die Beschwerde zulässig, die binnen 2 Wochen nach Zustellung der Verfügung bei mir eingelegt werden kann. Die Einlegung der Beschwerde hätte jedoch keine aufschiebende Wirkung, weil die Durchführung der Verfügung aus Gründen des öffentlichen Jnteresses geboten ist.

Bis zu dem für das Verlassen der Grenzgebiete festgesetzten Zeitpunkt haben Sie mir Jhren neuen Wohnort schriftlich mitzuteilen.

Jn Vertretung:

Der Polizeipräsident in Königsberg (Pr)

Fernsprecher 24011

Geschäftszeit: Montags bis Freitags: 9—13 Uhr
Sonnabends: 9—12 Uhr

Postscheckkonto: Königsberg (Pr) Nr. 2376 Staatliche Polizeikasse
Reichsbankgiro: Reichsbank Königsberg (Pr) 9/1413
Staatliche Polizeikasse

Geschäftszeichen: II 1 d
(In Eingaben und bei Geldsendungen angeben)

zu ....

Königsberg (Pr), den 29.6.1943
General-Litzmann-Str. 3/7

~~Einschreiben!~~

An den

Dipl. Kaufmann
Herrn Petras S e r n a s
h i e r

Hindenburgstr. 8 a

Die beantragte Aufenthaltserlaubnis vom 6.11.1941 wird versagt.

Auf Grund des § 5 Abs. 1 der Ausländerpolizeiverordnung v. 22. August 1938 (RGBl. I S. 1053) in der Fassung der Verordnung über die Behandlung von Ausländern v. 5.9.1939 (RGBl. I S. 1667) wird Ihnen der Aufenthalt in Ostpreußen, Danzig-Westpr., Wartheland und Niederschlesien verboten.

Dieser Verbot wird auch auf Ihre Ehefrau Erika geb. Fremjahn und auf Ihre minderjährigen Kinder Gytis, Aldona, Irene und Valentinas erstreckt.

Sie werden aufgefordert, den hiesigen Ort bis zum 20. Juli d. Js. zu verlassen.

Zuwiderhandlungen gegen das Aufenthaltsverbot (Verbleiben am hiesigen Ort über die gesetzte Abzugsfrist, der Aufenthaltnahme in den oben bezeichneten Gebieten, ohne besondere Erlaubnis von hier aus) sind durch § 13 Abs. 1 der Ausländerpolizeiverordnung in der Fassung der VO. v. 5.9.1939 mit Gefängnis und mit Geldstrafe oder mit einer dieser Strafen bedroht.

Gegen diese Verfügung ist die Beschwerde zulässig. Die Beschwerde ist binnen zwei Wochen nach Bekanntgabe der Verfügung schriftlich bei mir einzulegen.

Es wird Ihnen anheimgestellt, wegen Vermittlung einer Beschäftigungsstelle in Gebietsteilen des Reichs, auf die sich das Aufenthaltsverbot nicht erstreckt, bei dem Landesarbeitsamt, hier, vorstellig zu werden.

I.A.
gez. Kraenz.

Beglaubigt:
Gerstenberger
Polizei-Kanzleiangestellte

Viena iš daugelio lietuvininkų šeimų

„Hotel Schwarzer Adler" 1941/42 savininko Miko Ašmio šeima.
Iš kairės: dėdė Wilhelm Klimkeit, Grete Aszmies, Hedwig Aszmies,
mama Elze Aszmies, Tėtis Mikas Aszmies, Anita Aszmies, Johann Aszmies.
Asmeninė kolekcija

Ašmių giminės protėviai Prūsų Lietuvoje minimi nuo XVI amžiaus

Mikelis (Mikas) Ašmys (Michel Aszmies). Gimė 1893 03 08 Grėžių kaime, Priekulės parapija. Tėvai – Kristupas ir Urtė Ašmiai, šeimoje buvo šeši vaikai. Mikas – jauniausias vaikas šeimoje. Per Pirmąjį pasaulinį karą tarnavo kaizerio kariuomenėje, Rytų fronte sužeistas – turėjo vieną skeveldros dalį galvoje ir vieną kojoje. Grįžęs studijavo Klaipėdos žemės ūkio mokykloje. 1921 m. Priekulėje vedė ūkininkų dukrą **Elzę Klimkeit** (g. 1900 03 22), pirko ūkį Jakštelių kaime, prie Šilutės. Ūkyje įvedė sėjomainą, prie ūkio įsteigė pieninę. Jo ūkis buvo pavyzdinis. Padėjo įsteigti privačią lietuvišką pradinę mokyklą Jakštelių kaime pas ūkininką Blanką. Ten buvo tik vienas kambarys visoms 8 klasėms. Mokytojai apsigyvendavo pas Ašmius. Mikas taip pat vadovavo mokyklos tarybai. Įsteigė ir vadovavo jaunųjų ūkininkų rateliui. Už aktyvią lietuvišką ir pažangią veiklą Mikelis Ašmys buvo apdovanotas keliais medaliais.

Keletą kartų buvo renkamas į Klaipėdos krašto seimelį. Kadangi dėl seimelio posėdžių dažnai tekdavo vykti į Klaipėdą, Mikas Ašmys 1937 metais pardavė ūkį ir nusipirko Klemiškės dvarą prie Klaipėdos. Tame dvare buvo užveisęs karpių, taip pat darydavo naminį vyną.

1941 metais pavasarį dėl lietuviškos veiklos su šeima buvo ištremtas iš Klaipėdos krašto. Jo Klemiškės dvaras buvo konfiskuotas. Tuomet įsigijo Įsrutyje viešbutį Hotel Schwarzer Adler, Hindenburg Str. 48. 1942 m. viešbutį išnuomojo, su šeima persikėlė gyventi ir dirbti į valdišką dvarą Rittergut Lazerkeim (bei Seerappen, Krs. Samland) administratoriumi. Ten gyvendamas Mikas Ašmys turėjo kas tris savaites registruotis policijoje, neturėjo teisės atvykti į Klaipėdos kraštą. Baigiantis Antrajam pasauliniam karui, paimtas į Volkssturmą. Apie dvi savaites kasė apkasus netoli Karaliaučiaus. 1945 m. sausio mėn. iš ten pasišalino, grįžo į namus ir mėgino su šeima pasitraukti į Vakarus. Deja, nesuspėjo, nes tą naktį (sausio 31 d.) pabėgėlius pasivijo Raudonoji armija.

Tuomet Miko Ašmio šeima pamėgino sugrįžti atgal į Klaipėdos kraštą, bet prie Karaliaučiaus Mikas buvo paimtas į rusų nelaisvę, įkalintas Tauragės kalėjime. 1945 metų vasarą išgabentas į Rusiją (prie Gorkio?). Ten neaiškiomis aplinkybėmis žuvo.

Žmona Elzė su dviem dukrelėmis taip pat atsidūrė Tauragės PFL (patikrinimo-filtracinis lageris). Iš lagerio buvo paleistos, Elzė pakeliui į namus susirgo šiltine ir mirė 1945 06 12 Vileikių kaime pas seniūną Šlėmą. Ten pat, Vileikių kapinėse, ir palaidota. Dukros Anita ir Hedwig liko našlaitės.

Miko ir Elzės Ašmių vaikai:

Jonas Maksas Ašmys (Johannes Max Aszmies) (1924 06 24 Jakšteliuose – 1945 Kopenhagoje). 1942 m. pašauktas į vermachtą, apmokytas Gumbinėje. 1943 m. pasiųstas į Rytų frontą, vėliau į Rytprūsius. Buvo sužeistas, plaučiuose įstrigo skeveldra, gydėsi Osterodės, Karaliaučiaus karo ligoninėse. 1945 m. balandžio mėn. ligoninę per Piluvą laivais išgabeno į Kopenhagą. Mirė 1945 04 27 Kopenhagos karo ligoninėje.

Greta Ašmytė-Baltaduonienė (Elze Grete Aszmies) (1924 08 29 Jakšteliuose – 1993 04 10 Toronte). Garsi tautodailininkė, skautininkė. Apie ją – MLE, I, 82.

Hedwig Eva Ašmytė (Hedwig Eva Aschmies-Mitzkus) (1930 06 22 Jakšteliuose – ?). Karo pabaigoje iš Tauragės PFL 1945 m. gegužės mėn. išsiųsta į Klaipėdos ligoninę dėl dizenterijos. Deja, traukiniai iki Klaipėdos nevažiavo. Pakelyje Hedwiga atsidūrė tėvo brolio Jono Ašmio šeimoje Griežių kaime. Drauge su pussesere Marie Ašmyte-Girgždiene ieškojo mamos ir sesers Anitos. Vasaros pabaigoje pas Šlėmas surado vieną Anitą ir parsivežė į Griežes.

1949 m. Hedwiga persikėlė gyventi į Šilutę, dirbo lentpjūvėje matuotoja-rūšiuotoja. 1953 01 20 gimė dukra **Sigrida Margareta Ašmytė**. 1965 m. rugpjūčio mėn. su Sigrida ir seserimi Anita persikėlė į VDR, Radeburgą prie Drezdeno, pas pusseserę Annemarie Preikschas-Purwins.

Anita (Anna Maria Aschmies) Ašmytė-Krakaitis (1934 04 23 Jakšteliuose). 1945 m. sausio mėn. per Tauragės PFL grįžo į Klaipėdos kraštą, apsistojo Vileikių kaime pas Šlėmą. Po motinos mirties t. m. birželio 12 d. Anita kurį laiką liko gyventi pas Šlėmas. Rugpjūčio mėn. ją surado sesuo Hedwig ir pusseserė Marie Ašmytė-Girgždienė ir parsivežė į Grėžių kaimą.

1945–1946 mokslo metais Anita mokėsi Vanagų pradžios mokykloje, 4 klasėje. 1949 m. ištrėmus M. Ašmienę į Sibirą, prisiglaudė giminaičio Viliaus Kybranco šeimoje Pėžaičiuose. Dirbo buhalterės, sąskaitininkės, sekretorės darbus įvairiose įstaigose. 1965 m. rugpjūčio mėn. emigravo į VDR, Radeburgo miestą, ir ten pasiliko gyventi. 1970 m. sesers Gretos iškvietimu iš Leipzigo išvyko į Kanadą, Torontą. Nuo 1994 m. pensininkė.

Autorė dėkoja Anitai Ašmytei-Krakaitis už informaciją.

Klaipėdos krašto gubernatūros tarnautojų sąrašas 1939 m. kovo mėn.

Eil. Nr.	Pavardė, vardas šeimos sudėtis	Kategorija	Užimamoji vieta	Nuo kada valstybės tarnyboje
1.	Dr. Anysas Martynas Vedęs, žmona netarnauja Turi du vaikus	XV	Patarėjas (ekonomikos reikalams)	1920 11 18
2.	Jurkūnas-Šeinius Ignas Vedęs, žmona netarnauja	XV	Patarėjas (spaudos reikalams)	1919 01 01
3.	Klemas Adolfas Vedęs, žmona netarnauja Turi vieną vaiką	XV	Patarėjas (švietimo reikalams)	1923 10 06
4.	Morkus Pranas Vedęs, žmona tarnauja Valstybės teatre Turi vieną vaiką	XV	Patarėjas (administracijos reikalams)	1919 01 08
5.	Brakas Martynas Vedęs, žmona netarnauja Turi vieną vaiką	XV	Patarėjas (teisių reikalams)	1939 01 01
6.	Kukutis Mikas Vedęs, žmona netarnauja Turi vieną vaiką	XIV	Reikalų vedėjas	1919 02 02
7.	Rimdžius Anicetas Vedęs, žmona netarnauja Turi vieną vaiką	XIII	Referentas (darbo reikalams)	1919 04 27
8.	Klimaitis Martynas nevedęs	XIII	Referentas (tarnybų reikalams)	1939 01 05
9.	Bruzdeilynas Hansas Nevedęs	XIII	Referentas (piliečių ir svetimšalių reikalams)	1939 02 01
10.	Baltrušaitis Gaudentas Nevedęs, išlaiko motiną	XI	Vyr. buhalteris (ėjo antraeiles kasininko ir ūkio vedėjo pareigas)	1921 04 15
11.	Pėteris Jurgis Vedęs, žmona tarnauja Klaipėdos krašto gubernatūroje, Turi vieną vaiką	X	Sekretorius I eil.	1922 03 15
12.	Kežėlis Jonas Vedęs, žmona netarnauja Turi vieną vaiką	IX	Buhalteris II eil.	1925 04 06
13.	Žilinskas Bronius Vedęs, išsiskyręs	IX	Sekretorius II eil.	1919 05 27

14.	Algminavičienė Ona Vyras tarnauja Pasienio policijoje Turi du vaiku	IX	Kasininkė	1919 04 10
15.	Enzikaitis Jurgis Vedęs, žmona netarnauja	VIII	Sekretorius	1919 03 22
16.	Užpurvis Martynas Nevedęs	VIII	Sekretorius	1927 07 01
17.	Bakūnas Vladas Vedęs, žmona tarnauja Sviesto kontrolėje Turi vieną vaiką	VIII	Registratorius (ėjo bendro skyriaus sekretoriaus pareigas)	1935 11 01
18.	Stasiulis Kazys Nevedęs	VII	Jaun. valdininkas (sąskaitininkas)	1927 09 22
19.	Šlažus Jonas Vedęs, žmona netarnauja Turi vieną vaiką	VII	Jaun. valdininkas	1924 09 08
20.	Dugnaitė Ema Netekėjusi	VII	Jaun. valdininkė	1923 03 06
21.	Mundrienė Zuzana Ištekėjusi, vyras tarnauja Klaipėdos krašto komendantūroje Turi vieną vaiką	VII	Mašininkė	1922 05 15
22.	Pėterienė Janina Ištekėjusi, vyras tarnauja Klaipėdos krašto gubernatūroje Turi vieną vaiką	VII	Mašininkė	1927 04 01
23.	Germavičiutė Emilija Netekėjusi	VII	Mašininkė	1927 09 25
24.	Bertulaitytė Trudė Netekėjusi	VII	Mašininkė	1926 05 01
25.	Mikšys Vladas Vedęs, žmona netarnauja Turi vieną vaiką	VII	Šoferis mechanikas	1925 05 01
26.	Baltrušaitis Juozas Nevedęs	III	Šveicorius	1923 02 22
27.	Pempė Vilius Nevedęs	III	Šveicorius (pasiuntinys)	1934 07 01
28.	Žarinskas Jonas Nevedęs	II	Kurjeris (pasiuntinys)	1938 12 01
29.	Zairys Stasys Nevedęs		LOK tarnautojas, dirbo Gubernatūroje registratoriumi	1938 11 01
30.	Klimkaitytė ?	n. d.		

LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1060, l. 270–271; pareigos patikslintos pagal kitus sąrašus

Lietuvos Generalinis Konsulatas
Klaipėdoje
Litauisches Generalkonsulat
in Memel

Klaipėda
Memel, 19...... m. .... mėn. ...... d.

Duotas pasas Nr. ....

Serijos ....

Prašoma atydžiai atsakyti į klausimus.
Um ausführliche Beantwortung der Fragen wird ersucht.

Pareiškimas

pilietybei patikrinti ir pasui gauti.

Fragebogen

zur Feststellung der Staatsangehörigkeit und zur Erlangung eines Passes.

1. Pavardė / *Name* ....
2. Vardas / *Vorname* ....
3. Tėvo ir motinos vardas ir pavardė / *Name und Vorname des Vaters und der Mutter* ....
4. Pilietybė / *Staatsangehörigkeit*
   - Dabar / *Jetzt* ....
   - Prieš išvažiavimą iš Lietuvos / *Vor der Ausreise aus Litauen* ....
5. Tautybė / *Nationalität* ....
6. Tikyba / *Konfession* ....
7. Užsiėmimas / *Beruf*
   - Dabar / *Jetzt* ....
   - Prieš išvažiavimą iš Lietuvos / *Vor der Ausreise aus Litauen* ....
8. Kokį mokslą išėjęs ir kame / *Welche Schule besucht und wo* ....
9. Kokią kalbą namuose vartoja / *Muttersprache* ....
10. Ar moka prašytojas Lietuvių kalbos; gerai, blogai / *Hat der Gesuchsteller Kenntnisse der litauischen Sprache; gute, geringe* ....
11. Kada yra gimęs (metai, mėnuo, diena) / *Wann geboren (Tag, Monat, Jahr)* .... Amžius / *Alter* ....
12. Kame (kur) gimęs / *Geburtsort*
   - Kaimas arba miestas / *Dorf oder Stadt* .... Valsčius / *Amt* ....
   - Apskritis / *Kreis* .... Paštas / *Post* ....
   - Rėdyba (gubernija) / *Gouvernement* .... Kame krikštytas / *Taufkirche* ....
13. Kur yra gimę tėvai / *Geburtsort der Eltern*
   - Tėvas (kaimas, valsč., apskr., gubern.) / *Vater (Dorf, Amt, Kreis, Gouvernement)* ....
   - Motina / *Mutter* ....
14. Tėvo ir motinos pilietybė / *Staatsangehörigkeit des Vaters und der Mutter*
   - Dabar / *Gegenwärtig* ....
   - Prieš karą / *Vor dem Kriege* ....
15. Kur tėvai gyvena (jų adresas) / *Wohnort der Eltern (genaue Adresse)* ....
16. Ar yra prašytojas vedęs (ištekėjusi), ar ne / *Ist der Gesuchsteller verheiratet oder ledig* ....
17. Kaip yra atliktos jo jungtuvės (civiliai arba bažnyčioje) / *Wie ist seine Ehe geschlossen worden (standesamtlich oder kirchlich)* ....
18. Prašytojo šeimynos narių skaičius ir amžius / *Anzahl und Alter der Familienmitglieder des Gesuchstellers* ....
19. Kur prašytojo šeimyna gyvena / *Wohnort der Familie des Gesuchstellers* ....
20. Dabartinė prašytojo gyvenimo vieta ir nuo kurio laiko / *Gegenwärtiger Wohnsitz des Gesuchstellers und seit wann* ....
21. Gyvenamoji vieta prieš karą ir kiek metų gyventa / *Wohnsitz vor dem Kriege und wie lange gewohnt* ....

22. Gyvenamoji vieta prieš metus
Wohnsitz vor einem Jahr

23. Kada ir kodėl išvažiavo iš Lietuvos
Grund der Ausreise aus Litauen und wann ausgereist

24. Ar turi Lietuvoje kokį turtą ir kame
Ist in Litauen Eigentum oder sonstiges Vermögen vorhanden, wo und welches

25. Kame turi Lietuvoje giminių ir pažįstamų (adresas) ir kokį turtą jie turi
Adressen der Eltern oder Bekannten in Litauen, welches Vermögen besitzen sie

26. Ar nebuvo Lietuvoje valdininku Rusų valdžios, arba Vokiečių, arba Lenkų okupacinės valdžios, ir kokias pareigas ten ėjo
Ist der Gesuchsteller in Litauen Beamter der russischen Regierung, der deutschen Regierung oder der polnischen Okkupationsverwaltung gewesen, und welche Stellung hatte er inne

27. Kaip atliko karinės tarnybos pareigas? a) ar Lietuvos armijoje, b) ar Rusų, ar kitoje armijoje
Wie hat der Gesuchsteller seiner Militärpflicht genügt a) Litauischen Armee, b) Russischen oder einer anderen Armee

28. Ar tarnavo prašytojas Raudonojoje armijoje, kada į ją įstojo, ar savanoriu, ar mobilizuotas, kokią vietą ten užėmė
Diente der Gesuchsteller in der Roten Armee, Datum des Eintritts, Angabe ob freiwillig eingetreten oder mobilisiert, welche Stellung hatte er inne

29. Ar priguli prašytojas prie draugijų ir kokių
Gehört der Gesuchsteller einem Verein an und welchem

30. Kokiam reikalui prašo paso
Zu welchem Zwecke wird der Pass beantragt

31. Jei kelionei, tai kur keliauja ir kokiu tikslu
Bei Reisepass Angabe des Reiseziels und Zweckes

32. Kokios yra sveikatos
Gesundheitszustand

33. Kokius prideda dokumentus
Welche Legitimationen werden beigefügt

34. Adresas
Adresse

35. Čia paduotas žinias tikrinu savo parašu
Die Richtigkeit der oben aufgeführten Angaben bestätige ich mit meiner Unterschrift

Asmens aprašymas
Personalbeschreibung

Ūgio
Gestalt

Plaukų
Haar

Akių
Augen

Veido
Gesichtsform

Ypatingos žymės
Besondere Kennzeichen

Parašas
Unterschrift

Tikrumas nurodyto asmens aprašymo ir parašo tvirtinamas.
Die Angaben obiger Personalbeschreibung und Unterschrift werden hiermit bestätigt.

Policijos parašas ir antspaudas
Unterschrift und Stempel der zuständigen Polizei

Galioja:
nuo 19
iki 19
Paimta konsul. mok. Lt.
Pasą išrašė:

Parašas

LCVA, f. 383, ap. 2, b. 21, l. 7

KLAIPĖDIŠKIŲ LIETUVIŲ SAVIŠALPA   IR-496

Eil. 6

Kaunas,

IR-496

Bendro likimo D r a u g e !

Šių laikų didžių politinių įvykių audra išblaškė daug ir mūsų tautiečių iš brangios tėvų šalies - Mažosios Lietuvos. Ten lietuviais amžius gyvenę, turėjome dabar apleisti tą mums šventą tėvų žemę. Kiek tas mums skaudu, gali tiktai tas suprasti, kursai savo gimtą šalį tikrai myli ir yra patsai panašų likimo smūgį pergyvenęs. Šis nepaprastas įvykis paliečia todėl giliai kiekvieną iš mūsų, o yra kartu reikšmingas ir visai mūsų tautai.

Nebetekę savo gimtosios šalies, atskirti nuo giminių ir prietelių, radome dabar prieglaudą pas savo tautos motiną - Didž.Lietuvą. Daugumoje čia esame jau aprūpinti darbu ir duona ir kuriame sau naują gyvenimą. Bet ir prie geriausių norų, atitinkamos vietos ir įstaigos ne visur gali tiek padėti, kiek reikalas prašosi. Todėl ir mūsų liko draugų tarpe dar yra ir bus nemažai visokios bėdos. Ypatingai sunkioje padėtyje yra dalis klaipėdiškių moksleivių, kurie, apleidę viską, čia nori baigti pradėtus mokslus motinos kalboje ir lietuviškoje "Šviesoje ir "Tiesoje".

Gyvenant dabar nepaprastus ir sunkius laikus, kiekvienas, kas tik gyvenime geriau pastatytas, ypatingai privalo pasirūpinti ir dėl savo artimo, bendro likimo žmogaus. Tokiu atveju nedera tiktai laukti arba prašyti vien viešosios pagalbos, bet reikia nuoširdžiai, labdarybai ir artimo meilei, t.y. savišalpai, atidaryti širdis ir gelbančias rankas.

Šios prievolės šaukiami, mes žemiau pasirašiusieji klaipėdiškiai lietuviai sudarome "Klaipėdiškių Lietuvių Savišalpą" ir pavedame šios savišalpos valdymą, įnašų inkasavimą, pašalpų paskirstymą ir t.t. šiems asmenims:

1) Dr. Valteriui D i d ž i u i, gyv.Kaune, Prūsų g-vė 4 Nr.
2) Jonui K y b r a n c u i, " Kaune,Žemaitės g-vė 9 Nr.
3) Povilui L o k i u i, gyv. Kaune, Žemaitės g-vė 9 Nr.

Gelbančių rankų parama yra skubiai reikalinga, todėl be didžių formalumų, o geriausiai nuoširdžiu savitarpiu pasitikėjimu turime tuojau pradėti savišalpos darbą.

Mes žemiau pasirašiusieji, mūsų pašalpos privalančių bendro likimo draugų ir draugių vardu, tad ir prašome mūsų išteklių turinčių

prietelių tuojau laisvu noru sutikti mokėti dėl šios savišalpos kiekvieną mėnesį tam tikrą mokestį ir tam reikalui užpildyti ir sugrąžinti nurodytu adresu čia pridėtą blanką Nr.........

Tą mokestį prašome įnešti vėliausia iki kiekvieno mėnesio 10 dienos į Žemės Banke Kaune p. Dr. D i d ž i o vardu atidengtą papr. ein.sąskaitą Nr.2804 tiesiog, arba pašto perlaida. Mokestį mokantiems asmenims bus atsiųsta kas pusmetį savišalpos apyskaitos nuorašai.

Brangūs Tėvų šalies nebetekusieji Draugai ir Draugės!

Mūsų yra Lietuvoje apie šimtas asmenų, kurie gauname tarnybų algas arba turime kitų pajamų. Jeigu mes visi per šį sunkmetį sulyg pajėgumo ir laisvu noru punktualiai mokėsime tam tikrą mokestį, surinksime bendrai nemažą sumą, kuri yra labai reikalinga, nes vien iš Klaipėdos krašto išsikėlusiai moksleivijai pašelpti jau dabar reikėtų turėti nemažai pinigų.

Todėl šioję likimo nepaprastoje valandoje būkime visi tikrai didūs ir nuoširdžiai duokime savo paramą, kurios ypatingai mūsų jaunuoliai - moksleiviai ~~iš~~ mūsų didžiai laukia. Tą darydami būsime ne tiktai pavyzdingi tautiečiai, bet tuo pačiu pareikšime ir savo gilią ir nepalaužiamą meilę mūsų taip mylimam Tėvų Kraštui.

Šių laikų gyvenimas reikalauja iš žmonijos nepaprastai daug aukų, kai kur pačias skaudžiausias. Tad atneškime ir mes vieningai ir mielai savąsias aukas mūsų tautos į vargą patekusių Pajūrio vaikų labui.

Visus susirašinėjimus prašome siųsti šiuo adresu: Jonui KYBRANCUI, Kaunas, Žemaitės g-vė Nr.9, but.2.

Laukdami draugiškos paramos siunčiame širdingų sveikinimų

Viktoras G a i l i u s

Dr. Martynas A n y s a s	Jonas A n y s a s
Jurgis A š m y s	Martynas B r u z d e i l i n a s
Martynas B u n d a l i s	Jonas D ė c k y s
Dr. Valteris D i d ž y s	Prof.Dr.Vilius G a i g a l a i t i s
Alvinas G a i l i u s	Jonas G r i g o l a i t i s
Martynas J a n k u s	Kristupas K i k u t i s
Adomas K y b r a n c a s	Jonas K y b r a n c a s
Martynas K l i m k a i t i s	Povilas L o k y s
Kun.Lic.Jonas P a u p e r a s	Eduardas S i m a i t i s
Erdmonas S i m o n a i t i s	Mykolas Š l a ž a
Maksas T r a u š y s	Vilius T r u m p j o n a s

MLIM, IR-496

Išmokėta pagal p. Šeiniaus rezoliuciją

m/reg. Nr.	436	Vanagaitienė Marija	Lt.	800.-
"	977	Armonaitė Ona	"	100.-
"	1197	Lukauskas Stasys	"	400.-
"	1195	Brundelis Martynas	"	35.-
"	1658	Vėsulas Erichas	"	30.-
"	1650	Brundelis Martynas	"	30.-
"	1574	Butkus Simas	"	10.-
"	1551	Šlakaitis Simas	"	30.-
"	1549	Ostrauskienė Zosė	"	25.-
"	1548	Žiauga Antanas	"	20.-
"	1538	Vedeckienė Sofija	"	40.-
"	1535	Vaitkai	"	30.-
"	1720	Kontrimas	"	20.-
"	1706	Beržanskaitė Zuzana	"	20.-

LCVA, f. 1734, ap. 1, b. 450, l. 104

Rašyba adaptuota

Vidaus Reikalų Ministerijos
Socialių Reikalų
G. p. Inspektoriui

S. Ruškys
M. Darbininkų g-vė 63a
Kaunas

P r a š y m a s

Šiuomi aš esu materialios būklės dėlei priverstas kreiptis ir prašyti iš Jūsų kaip galint skubios paramos.
Suteikiu apie savi žinių.
Gimęs esu 1910 m. Rietavo val. Piaulių k. Telšių ap. Mano tėvas 1915 m. mirė vokiečių nelaisvėje, motina grįžo į Lietuvą 1919 m. Aš 1927 m. išvažiavau į Klaipėdą, kurį laiką tarnavau pas ūkininką, 6 metus tarnavau pas žvejus Juodkrantėje, likusį laiką dirbau Kopų inspekcijoje. 1932 m. dirbau Juodkrantėje priešrinkiminėje agitacijoje. 1933 m. savo pastangom ir įsteigiau, ir pirmininkavau V. V. S-gos [...] Patrių skyriui. 1935 m. Juodkrantėje per rinkimus vokiečiai smarkiai sudaužė galvą ir sužeidė kairiąją ausį; dėl galvos ūžesio sunkaus darbo negaliu dirbti. Po kovo 22 d. patekau į vokiečių darbo stovyklą į Trappen Ragainės ap. Liepos 24 d. vežant į Instenburgą pabėgau, parbėgau į Kauną, laikiną paramą gavau iš p. Markelio, buvusio Klaipėdos kopų inspektoriaus, iš p. dirigento J. Kačinsko, Kauno radiofono orkestro vedėjo ir maisto už 12 Lt. iš Žmogaus globos draugijos. Laikinai darbą gavau pas p. inž. Manomaitį statyboje, bet sveikatos dėlei galiu dirbti į savaitę 2-3 dienas, sveikatos atžvilgiu jaučiuos kas dieną silpniau.
Mano visa manta paliko Klaipėdoj, neturiu nė pinigų, nė maisto, nė buto, nė žmogiškam apsirengimui drabužių. Ant gatvės išmaldos nenoriu prašyti, prie nusikalstamo darbo irgi savigarba neleidžia, o pragyvenimo šaltinio neturiu. „Darbo“ 34 Nr. buvo atspausdintas atsišaukimas dėl mano dabartinės padėties, bet paramos negavau.
Atsižiūrint į mano dabartinę padėtį, aš esu įsitikinęs, kad atkreipsite dėmesio ir padarysite kokį žygį dėl mano dabartinio skurdo, o gavęs mano sveikatai atitinkamą darbą aš Valstybei atsilyginsiu sąžiningu savo pareigų ėjimu.
Taigi, gerbiamas p. Inspektoriau, prašau padėkite man išeiti iš teip sunkios padėties, už ką aš Jums labai būsiu dėkingas, nes gyvenimo kitos išeities neturiu kaip savižudyba.
Skubiai laukiu Jūsų atsakymo.
S. Ruškys (parašas)

LCVA, f. 1734, ap. 1, b. 450, l. 74.

Klaipėdos Krašto Nukentėjusiems Šelpti Komitetui

Tamošius Vilius
(pavardė ir vardas)

Klaipėda, Palangos g. 14
(kur gyveno Klaipėdos krašte)

Tauragė, Bažnyčios g. 7
(dabartinė gyvenamoji vieta)

Registracijos Nr.

Pareiškimas Nr. 576

Prašau Komitetą skirti man vienkartinę pašalpą Lt 30,– arba kas mėnuo Lt ...... ir duodu apie save šias žinias:

1. Esu 21 metų amžiaus, gimęs Vanagų kaime, Klaipėdos apskr.
(nurodyti kur)
2. Šeimos sudėtis: nevedęs, tėvas darbininkas gyv. Klaipėdos mieste, dabar iš tarnybos paleistas ir negali manęs šelpti.
(kur kas gyvena)
3. Darbingas: a) specialybė moksleivis
b) miesto darbininkas –
c) lauko „ –
4. Nedarbingas: a) dėl ligos –
b) „ nesveikatos –
c) „ šeimos reikalų –
d) „ –
(kur reikia pabraukti)
5. Nejudomojo turto: neturiu jokio
turiu
(koki ir kur)
6. Kitos žinios Mokinuosi Tauragės Mokyt. Semin. III. kurse. Gavau Klt. valstyb. stipend. Nes dabar iš tėvų neišgaunu paramos, negaliu pragyventi ir esu priverstas prašyti pašalpos ...
7. Paso Nr ir išdavimo įstaigos pavadinimas № 101906 Klaipėdos Miesto Policijos Valdybos

Už žinių tikrumą atsakau

Kaunas, 1939 m. balandžio m. 14 d.

Tamošius
(parašas)

Pareiškimo atkarpa Nr. 576

Klaipėdos Krašto Nukentėjusiems Šelpti Komiteto IŽDININKUI

Išmokėkite Tamošiui Viliui

vienkartinės pašalpos Lt 30,–

1939 m. IV – 14 d.

Pašalpų skirstymo Komisijos Pirmininkas

Lt ...... pašalpos gavau 1939 m. ...... d.

Parašas ......

Išmokėjau: *Komiteto Iždininkas* ......

Vilniaus sp.

LCVA, f. 1734, ap. 1, b. 450, l. 2

LAIPĖDIŠKIŲ REGISTRACIJOS
BIURAS
KAUNAS, DUONELAIČIO GT. 2 b.
TEL. 20630 NR. (VISĄ LAIKĄ)
24301 NR. (RŪMŲ CENTRINĖ IKI 14 VAL.)

Nr. 10.

Klaipėdos kraštą apleidusiems
registracijos biuro

ŽINIŲ LAPAS

1. Pavardė Jazdauskas
2. Vardas ir tėvo vardas Izajus, Petro s.
3. Gimimo laikas 1908.VII.6.
4. Gimimo vieta Žem. Kalvarijoj, Plačiškių gp.
5. Tautybė Lietuvis
6. Pilietybė Lietuvos
7. Tikyba R. Katalikas
8. Mokslo cenzas Mokyt. Seminarijos I kursą
9. Specialybė (užsiėmimas)? Darbininkas
10. Kokių svetimų kalbų moka vokiečių, rusų, lenkų.
11. Ar teismo baustas ir už ką? nebaustas
12. Kur gyveno Klaipėdos krašte? Klaipėdoj, Medžiotojų g. 3 nr.
13. Nuo kada gyveno Klaip. krašte (su pertraukomis ar be)? Nuo 1934 m. gegužės 4 d. be pertraukos.
14. Asmens dokumentai (jų išdavimo įstaiga, vieta, laikas ir nr. nr.) Klaip. krašto vidaus pasas Nr. 103392/492 išduotas Klaipėdos nu. apsr. V-ko 1935.VII.23 d.
15. Ar turėjo Klaipėdos krašto gyv. požymį (jei taip, tai kada ir kieno išduotas; nr.)? Klaipėdos kr. gyv. požymį 1935 m. Klaipėdos apskr. V-ko išduotas
16. Šeimos padėtis; ar su šeima išvyko; teigiamu atveju, šeimos narių vardai ir amžius Su šeima: 1) žmona Ona, 2) duktė Dermeti Emanuė, 3) sūnus Romualdas, 10 mėn. ir 4) žmonos motina Kotrinė Šliuožienė.

Vardai .... Amžius ....

17. Kas dar iš šeimos narių pasiliko Klaipėdoje ir nori išvykti Nėra

Vardai .... Amžius ....

18. Kur paskutiniu laiku tarnavo? (pažymėti įstaigą ir pareigas, algą, iki kurio laiko tarnavo; jei vertėsi savistoviai, pažymėti prekybos, pramonės įmonių pavadinimą ir vietas, kontorų, kabinetų ir kt. įstaigų vietas) Žemės Banko statyboj iki 1939.III.22 d. gaudamas 1 Lt. į valandą.
19. Iš ko mano pragyventi Ieškosiu darbo
20. Tikslus laikas, kada išvyko iš Klaipėdos 1939.III.30 d. išvyko žmona, o aš pats 1939.IV.3 d.
21. Kur apsigyveno Žmona su vaikais Butingių km. Dadonys vl. o aš pats Kaune, be nuolat. gyv. vietos
22. Ką gali pasakyti apie paskutinę padėtį Klaipėdoje prieš pat išvykstant ....
23. Kas pažįsta (nurodyti bent 2 asmenis) Česlovas Daunantas, gyv. Kaune, Vydūno al. 4. ir Adolfas Daunantas gyv. Vydūno al. 4. Česlovas Daunantas tarnauja Valst. saug. D-te.

Žinios tikros: I. Jazdauskas
(parašas)

Žinias surašiau
1939 m. balandžio mėn. 24 d.
Kaune

„Sp." Nr. 695 – 39 m.

LCVA, f. 1734, ap. 1, b. 437, l. 10

Klaipėda, 1939 mt. liepos mėn. 29 d.

Užsienių Reikalų Ministerijai
Klaipėdos Reikalams Komisijai

Pasikalbėjimas su komisaru Bertulaičiu.

Šiandiena komisaro Bertulaičio sekretorius telefonu man pranešė, kad komisaras norėtu šiandiena su manimi pasimatyti.

11 valandą ryto nuvykau pas komisarą, kuris pasikalbėjimo pradžio je man pareiškė, kad jis šiomis dienomis buvo Berlyne ir įteikė Auswertigesamtui prašymą paliuosuoti jį iš Reicho komisaro pareigų. Dabar jis jau yra gavęs iš Ausw. Amto atsakymą, kad jo prašymas patenkintas ir kad nuo š.m. rugpiūčio mėn. 1 dienos jis iš komisaro pareigų atleidžiamas ir kad neužbaigtas bylas Auswert. Amtas paveda jam perduoti Gumbinės Regierungsprezidentui.

Užklaustas p. Bertulaitis kokiais motyvais jis prašė Reicho vyriausybę iš tų pareigų atleisti man paaiškino, kad svarbiausias motyvas jo "atsistatydinimo" buvęs tas, kad jis iki šiam laikui negalėjo pasiekti konkrečių perdavimo priėmimo darbe rezultatų. Nors mūsų asmeniniai santikiai ir nuoširdus, paremti gera valia bei noru greitai bei teisingai išspręsti problemas susijuses su krašto perleidimu priėmimu, bet Lietuvos Vyriausybės įstaigos per savo komisarą nuolatos daro kliutis greičiau reikalą užbaigti. Girdi Lietuvos komisaras kiekvieną dieną ateina vis su naujais reikalavimais, kurių patenkinti jis negalįs nes neturi tam reikalui įgaliojimų o vilkinti reikalą ėsą beprasminga nes visvien mes neprieisime prie konkrečių rezultatų. Beto jis ėsąs paskirtas Deutsche Banko direktorium ir naujos pareigos reikalauja iš jo daug laiko bei atydumo todėl šiais motyvais remiantis jis prašė Auswertigesamto jį nuo komisaro pareigų atleisti.

Savo vardu pareiškiau apgailestavimą, kad p. Bertulaičio asmeny aš netenku partneriaus su kuriuomi jau suradau bendrą kalbą ir su kuriuomi per mūsų bendradarbiavimo laiką padaryta daug darbų, kurie padėjo išsklaidinti įvairius nesusipratimus, kylančius iš krašto perėjimo Reicho suverenitetui. Padėkojau jam taippat už jo nuveiktus darbus pabrieždamas, kad jo geros valios dėka daugelis mūsų su Vokietija 1939 mt. gegužės mėn. 20 d. sutarties nuostatų, išplaukiančių iš tarpysavio reikalo supratimo jau yra įvykdinta

Toliau jo paklausiau ar dabar jau jis nesirūpina tolymesniu perdavimo priėmimu darbu ir ar iki rugpiūčio mėn.dar galima kai kuriuos reikalus su juomi atlikti.Jis man pranešė,kad iki pirmadienuo dar jis eina komisaro pareigas todės aš dabar dar galiu kreiptis į jį įvairiais liečiančiais perdavimą priėmimą reikalais.Pasinaudodamas šia proga iškėliau šiuos klausimus:

1.Ar p.komisaras sutiktu pasirašyti perėmimo aktus įvairių valdinių įstaigų,kuriuose būtų pažymėta,kad Lietuvos Vyriausybės komisaras rezervuoja sau teisę reikalauti iš Reicho Vyriausybės atlyginimą už padarytas įstaigose investicijas.Į tai jis man pranešė,kad gal jis ir sutiktu tokį aktą pasirašyti bet turėtu pridėti akte prierašą,kad tasai klausimas gali būt išspręstas tiktai Berlyne,nes jis nėsąas įgaliotas šios rušies klausimus spręsti.Beto jo kadencija jau baigiasi ir jis neužinteresuotas šį klausimą formaliai užbaigti.

2.Bertulaitis taippat iškėlė policijos laivelių kalsusimą.Jis manes užklausė ar mes darėme kokius nors žygius šiuo reikalu.Jam atsakiau,kad gavus iš Tamstos neigiamą atsakymą,kad policijos laiveliai priklauso prie uosto valdybos ir todėl negali būti išduoti aš apie ta pranešiau savo vyriausybei,kuri matomai kreipėsi į Berlyną šiuo reikalu.Jis man atsakė,kad paskutiniams savo su Auswertigesamtu pasikalbėjime buvo jis užklaustas kiek tie laiveliai galia kainuoti.Jis atsakęs apie 100 tūkstančių markių.Jam buvo patarta del to menkniekio nesiginčyti ir laivelius išduoti.Bertulaitis manes prašė pirmadieny pristatyti jam prašymą laivelius perduoti mums.Prašymą žadėjo patenkinti.

3.Del įvairių atskirų pieliečių pretenzijų už paliktus ar konfiskuotus daiktus kaip tai brauningus revolverius ir t.t.pranešiau Bertulaičiui,kad Komisarijatas nuolatos gauna iš įvairių piliečių prašymus grąžinti jems paliktus jų Klaipėdos Krašte daitkus.Del paliktų daiktų ar ginklų Komisarijatas kreipėsi į Gestapo,kuris visai nesenai pranešė Komisarijatui,kad šiuo reikalu reikalinga kreiptis į Miesto Policiją. Kreiptasi ir į Miesto Policiją,kuri Komisarijatą pasiuntė pas Reicho komisarą.Nors jau keliosdešimits reikalavimų grąžinti privačių asmenų turtą jau ~~xxxxxxx~~ pasiųsta Reicho komisarui bet iki šiam laikui atsakymo dar negavome.Į tai Bertulaitis pranešė,kad jis gavo visus Komisarijato raštus bet atsakyti į juos negalėjo,nes ėsą jam neįmanoma per policija surinkti paliktus daiktus bei ginklus.Šiuo reikalu jis

kalbėjęs Auswertigesamte ir sužinojęs,kad Reicho Vyriausybė sutiktu pamokėti Lietuvos Vyriausybei tam tikrą sumą ir privačių asmenų reikalavimų bylą užbaigti.Jam pabriežiau,kad toksai klausimo išrišimas vargu ar būtų praktiškas,nes atskiri piliečiai,turį į Vokietiją pretenzijų už paliktus arba iš jų konfiskuotus daiktus,jei būtų susitarta tai prasme,kad Vokietija pamoka tam tikrą Lietuvai fiksuotą sumą,galėtu vėliau reikšti Lietuvos Vyriausybei pretenzijas,kurių dydį būtų sunku nustatyti.Pavizdžiui pilietis turėjęs Klaipėdoje medžioklinį šautuvą nors ir nedidelės vertės vėliau pareikštų mūsų Vyriausybei pretenziją/piniginę/gana aukštesnę negu patsai šautuvas vertas.Taip, kad iš asignuoto Lietuvai už privačias nuosavybes fondo mokant piliečiams už paliktus ar atimtus daiktus pinigus,greitu laiku paskirtas fondas išsisemtu ir mūsų vyriausybei priėmusiai tokį pasiūlymą prisieitu iš savo lėšų mokėti atskiriems piliečiams pretenzijas už paliktus daiktus.Su tuo samprotavimu Bertulaitis sutiko bet taippat pareiškė, kad toksai yra Auswertigesamto nusistatymas ir jis nemato kitokio kelio šias smulkias pretenzijas sureguliuoti.Jam pranešiau į tai,kad geriausias būdas šį reikalą sutvarkyti tai pavesti Gestapui,kad pastarsai duotų gyventojams įsakymą sunešti į paskirtas vietas ginklus.Aš visai neabejoju,kad tai būtų geriausia priemonė,kuri nekainuotu Reichui pinigų ir būtų geriausias klausimo soliucija. Į tai Bertulaitis atsakė,kad šiuo reikalu prisieis man tartis su Regierungsprezidentu Gumbinėje.

4.Toliau Bertulaitis iškėlė lietuvių darbininkų apmokėjimo klausim Jis turįs žinių,kad lietuviai darbininkai gautas Klaipėdos Krašte mar kes pargabena Lietuvon.Žydeliai iš darbininkų markes superka už pusę kainos.Už marką jie duoda tik vieną litą.Ateity Bertulaičio pareiškim lietuviams darbininkams atlyginimas bus mokamas litais ir jems bus du tas leidimas tuos litus išvežti Lietuvon.

5.Kalbant apie vietos policiją ir Gestapo veiklą vietoje ryšium su darbininkais Bertulaitis išsireiškė,kad Klaipėdoje buvęs koks tai policijos valdininkas Gilvydis,kuris jei pasirodytu Klaipėdoje ar bendrai Vokietijoje"mes jam tuojau sprandą nusuktume".

6.Bertulaičiui taippat priminiau apie buvusios Gubernatūros valdininkų maudymosi budelę.Man atvykus Klaipėdon maudymosi budelė buvo užanspauduota.Padarius atatinkamus Wasseramte žygius antspaudos buvo

nuimtos ir budele naudojosi Konsulato valdininkai. Dabar budelė vėl užantspauduota. Pasiteiravus Wasseramte apie motyvus kodėl budelė užanspauduota patirta, kad budelės nuosavybės klausimas nėra aiškus. Jei budelė priklauso uosto valdybai, tai anots Wasseramto Konsulato valdininkai neturi teisės budele naudotis.

Bertulaičiui pabrfiežiau, kad toksai Wasseramto nusistatymas yra juokingas neišlaikąs kritikos. Jei budelė ir priklausytu uostui ir jei būtų išaiškinta, kad uosto valdybos turtas in corpore pereina dabartiniam Wasseramtui, tai visgi Konsulato valdininkai, kurie budelėje laikė savo asmenininius daiktus, jos neišsineštu. Mano žiniomis, jam paaiškinau budelė priklausę ne uosto valdybai ar gubernatūrai bet gubernatūros valdininkams todėl nėra jokio pamato ją antspauduoti. Bertulaitis žadėjo tuojau šį reikalą išaiškinti.

7. Lietūkio Katyčių Skyrius turėjo prekių, kurias pardavė Katyčių Valščiaus Viršaitis. Gavęs už prėkes pinigus apie 7.000 markių jas įnešė Banke į Sperrkonto. Lietūkis kreipėsi į Karaliaučiaus Devisenstelle iš kurio gavo leidimą pinigus pervesti Lietūkiui į Klaipėdą. Nežiurint kad leidimas gautas viršaitis pinigus pervesti atsisako. Prašiau Bertulaičio, kad jis paveiktu į valščiaus viršaitį pinigus pervesti Klaipėdon.

8."Maistas" dalį savo inventoriaus nori tuojau pervežti į Lietuvą. Nors jau keleta kartu jis kreipėsi į viėtos Prėkybos Rūmus su prašymu duoti leidimą baldus išvežti leidimo negavo. Prie progos įteikiau Bertulaičiui prašymą leisti Maisto inventorių tuojau išvežti. Iš pradžiu Bertulaitis purtėsi. Girdi Maista palieka Klaipėdoje ir jam nėra reikalo likviduotis ir savo inventorių vežti Lietuvon. Žadėjo sekmadieny pagalvoti ir prašė, kad aš pirmadieny vėl pas jį užeičiau. Galimas daiktas leidimas bus gautas.

9. Komisaro pareigų perdavimas Gumbinės Regierungsprezidentui sudaro daug Lietuvos komisarui nepatogumų. Vykti kiekviena karta traukiniu tai reiškia sugaišti visą dieną brangaus laiko. Traukinys iš Klaipėdos išeina 7 valandą ryto ir grįžta atgal 11 valandą vakare. Todėl skubiai reikalinga išspręsti susisiekimo priemonės klausimą. Prašyčiau tuojau prisiųsti Konsulatui automobilį arba jei automobilio nėra ir jei Ministerija manytu, kad geriau būtų jei automobiį pirktu konsulas/einant pono ministro Čarneckio pareiškimu/prašyčiau tuojau suteikti man 7000 litų avansą automobiliui pirkti.

LCVA, f. 383, ap. 2, b. 20

UŽSIENIŲ REIKALŲ MINISTERIJAI

Mokyklų Patarėjo Martyno LACYČIO (Latzitis)
dėl apgynimo jo Klaipėdos Krašte užtarnautų
teisių

PRAŠYMAS

Aš, Martynas LACYTIS (Martin Latzitis), gimęs 1886 m. sausio mėn. 23 d. Klaipėdoje, stojau, išlaikęs reikalingus egzaminus 1907 m. gegužės mėn. 1 d., kaip liaudies mokytojas, į viešąjį mokyklos darbą Klaipėdos Krašte.

Atlikęs vokiečių karinę prievolę 1909/10 metais, dalyvavau Didžiajame kare 1914–1918 metais vokiečių armijoj karininku ir kuopos vadu.

Po karo dirbau Klaipėdos miesto liaudies mokykloje. Sukilimo metu sukilėlių vado p. Budrio buvau Klaipėdos miesto komendantu paskirtas ir atlikau reikalingas pareigas nuo 1923 m. sausio mėn. 17 d. iki gegužės mėn. pradžios. Likvidavus Klaipėdos miesto komendantūrą vėl pradėjau mokymo darbą. Mokiau Klaipėdos miesto vad. Ferdinando liaudies mokykloje ir vėliau Vytauto Didžiojo gimnazijoje.

Nuo 1927 m. gegužės mėn. 1 d. man, kaip mokyklų patarėjui, buvo pavesta Klaipėdos apskrities ir nuo 1937 m. gegužės mėn. 1 d. Pagėgių apskrities I rajono mokyklų priežiūra. Š. m. vasario mėn. 7 d. buvau naujosios Direktorijos be jokio pagrindo į Vytauto Didžiojo gimnaziją grąžintas. Užtarnautų teisių man tuomet neatėmė.

Grąžinus Vokietijai Klaipėdos Kraštą, name š. m. kovo mėn. 23 d. suėmė ir 15 dienų kalėjiman uždarė. Pirmą ir antrą dieną buvau su apie 50 kalinių, iš dalies pasižymėjusiais lietuviais, kalėjimo koplytėlėj uždarytas. Mūsų tarpe buvo ir vokiškos kilmės žmonių, apie kuriuos nežinojome, kodėl juos suėmė. Kada nebebuvo vietos, mes sėdėjome ir gulėjome vyras prie vyro ant paskleistų šiaudų, antrą dieną vakare buvom išskirstyti į atskiras patalpas. Mano kambaryje buvo 14 lovų; jame patalpino nuo 30 iki 32 vyrų, kur gulėjome ant sutrupėjusiais šiaudais prikimštų maišų. Mus prižiūrinti policija mane praminė kambario seniūnu ir jauni vyrukai, kurie iš dalies Klaipėdos, iš dalies Vokietijos policijai priklausė, pareikalavo pašiepiančiu būdu, kad aš savo gabumus, kaip buvęs Klaipėdos komendantas, parodyčiau. Man įsakė, kad aš areštantus išrikiuočiau, ir kaip tik durys prasivers „Achtung" surikčiau ir praneščiau, kiek vyrų kambaryje yra. Po aštuonių dienų mane uždarė su dar keliais areštantais mažesniame kambaryje ir taip pat reikalavo, kad tokią tvarką pravesčiau, man įsakydami: „Erziehen Sie die Leute militärisch".

Pabuvus daugiau kaip savaitę kalėjime, pradėjo mane tardyti. Tardymui buvau nuvežtas į Palangos gatvę, kur vokiečių Geheime Staats-polizei tardymus vedė. Buvo surašytas mano amžiaus bėgis; be to, buvau paklaustas, kokios kilmės esu. Paklaustas, kaip aš, buvęs vokiečių armijos karininkas, galėjęs sutikti vesti lietuvišką komendantūrą sukilimo metu, atsakiau, kad esu lietuvis ir žinodamas, kad prancūzai lenkams Klaipėdos Kraštą atiduoti nori ir Vokietija priglaudimui prie Lietuvos sutikimą davusi, aš Klaipėdos lietuvių ir p. Budrio paprašytas komendantūrą perimti sutikau. Man tardytojai užmetinėjo, kad aš tuo metu vokiečius skriaudęs ir gal iš to ką pasipelnyti norėjęs, į ką atsakiau, kad šitas tik pramanyta ir kad aš tik daug darbo turėjau ir kasdien gyvybė pavojuje buvo.

Užrašinėjant mano išsitarimus, norėjo užfiksuoti, kad aš dabar vokiečių Reicho pilietis pastojęs, jaučiuosi vokietis esąs. Ir man į šitą atsakant, kad aš lietuvis gimęs ir savo nusistatymo nekeisiu, man norėjo prikišti, kad jeigu Vokietija man aukštą vietą duotų, – aš vokiečiu pasidaryčiau. Į šituos užmetinėjimus atsakiau, kad labai neteisinga, jeigu mane prie šitokios rūšies žmonių priskaityt norėtų.

Tardymą tęsiant mane norėjo kaltinti, kad aš vokiečius Klaipėdos Krašte skriaudęs, įrodžius, kad aš laikausi Klaipėdos Krašto konvencijos ir Klaipėdos Krašto Direktorijos parėdymų ir jeigu aš lietuviškumą kėliau, tai tas buvo būtinai reikalinga, nes lietuviai nuolat nusiskųsdavo, kad jų kalba mokyklose neužtektinai pabojama, kas tikrenybėj ir atitiko. Paklaustas, kodėl mokytojai dėl manęs skundžiasi, atsakiau, kad tai tik tie yra, kurie neatbojant mano įspėjimo, prieš Lietuvos įstatymus nusižengė, ir aš teisme prisiekęs teisybę pasakyt turėjau. Man primetė, kad aš mokyklas lankant, Neumano partijos sveikinimo būdą „Heil" nepabojau, ir į jį pašiepiančiai atsinešiau, į ką aš atsakiau, kad mano viršenybė Krašto Direktorija dėl įvedimo šitokio sveikinimo nei jokio įsakymo nebuvo davusi, ir aš nežinau, kada aš šitą sveikinimą pašiepęs būčiau. Taip pat man užmetė, kad aš „Ryto" kokiam ten priešvokiškam posėdyje 1934 m. dalyvavęs. Pabrėžiau, kad aš apie tokį posėdį nieko nežinau.

Ir viso buvau tris kartus tardytas, bet jokių nusikaltimų man įrodyti negalėjo.

Po pirmojo tardymo turėjau pasirašyti, kad jeigu aš pasilikčiau Klaipėdos krašte, aš laikyčiaus lojaliai, ir pabočiau Vokietijos įstatymus, ką aš pasirašiau. Po antrojo ir trečiojo tardymo liepė pasirašyti, kad aš, kaip nepageidaujamas asmuo, per tris savaites Klaipėdos kraštą apleisti turiu. Aš į šitą atsakiau, kad aš nieko nenusikaltau ir kad aš prašau dar kartą tuo reikalu į aukštesnę instanciją kreiptis. Priminiau, kad aš kaip valdininkas viso trisdešimts tarnybos metų turiu, ir paklausiau, ar mano užtarnautos teisės pabojamos bus. Man atsakė, kad aš visgi esu už Lietuvą dirbęs ir turiu į Lietuvą kreiptis. Tada man pastatė ultimatumą arba į kalėjimą grįžti, arba pasirašyti – po ko aš pasirašiau. Dar dvi dienas mane kalėjime palaikius, buvau pašauktas, ir turėjau pasirašyti, kad aš per penkias dienas – iki balandžio mėn. 12 d. – Klaipėdos Kraštą apleisiu ir nebegrįšiu, nes tada liksiu suimtas ir į koncentracijos stovyklą išgabentas.

Likęs Vokietijos valdiškų organų be jokio pagrindo nuskriaustas, kreipiuosi į Lietuvos Užsienių Reikalų Ministeriją padaryti reikalingų žygių dėl mano reikalavimų ir teisių apgynimo.

Su aukšta pagarba

A. Lacytis

Šiauliai, 1939 m. IV. 24 d.
Dariaus-Girėno gatvė Nr. 21

LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2181, l. 159–160

31 priedas

Patyrimo aktas.

1940 mt. birželio mėn. 22 d. Aš Tauragės apskr. policijos Batakių nuovados polic. B. Rauba pasirėmęs Baudž. Proc. Įst. 48 ir 49 str. gavęs raštą iš Tauragės apskrt V-ko

apie Preikšaitį Joną

neviešai tyrinėjau dalyką ir gavau šias patyrimo išdavas:

1. Pil. Preikšaitis Jonas, 21 met. amž.

gyv. Užkertenių km. Batakių valsč. Tauragės apskr.

pasakė, kad aš išvykau į Vokietiją/Klaipėdos kraštą/ 1937mt. gegužės mėn. 23 dieną ant uždarbių, nes tuo laiku girdėjau, kad Klaipėdos krašte yra mokamos didesnės algos. Nuvykęs apsigyvenau, ir dirbau pas ūkininkus už samdinį. 1939 mt. pavasarį kaip užėmė Klaipėdos kraštą Vokietijos kariuomenė aš nesuspėjau pabėgti į Lietuvą, ir likausi ten pat dirbti pas tą patį, ūkininką Rudaitį gyv. Aukštvilkių km. Tilžės- Ragainės apskrt. Ten bedirbdamas 1940 m. vasario mėn. 27 dieną tėvų pasiųstame laiške kurį aš gavau tik 1940 m. balandžio mėn. 9 dieną radau tėvų parašytą, kad kuo greičiausiai grįžčia į namuš nes 1919 mt. gimimo vyrai yra šaukiami į kariuomenę, o aš kaip tik tais metais ir esu gimęs. Tą laiška gavęs nuvykau į Tižės miestą, darbininkų registracijos biura "Arbeitsa." ir ten to biuro Viršininko paprašiau kad jis mane leistų išvažiuoti Lietuvon su Lietuvos konsulato žinia, ir jam aš pasisakiau kad man būtinai reikia grįžti Lietuvon, nes reikia stoti kariuomenėn. Tuomet tas vokiečių valdininkas atsakęs" tai ką ar jau negerai pas mus Vokietijoje kad nori važiuoti Lietuvon, per žiemą mes tave čia išmaitinom o dabar pabėgi." Tuomet aš jam pasakiau, kad ką nori tai daryk bet aš turiu važiuoti Lietuvon. Tada jis atsakęs " tai ką tamsta padarysi tvarką Vokietijoje kaip mes turime daryti." Tada jie mane areštavo ir įmetė į Lauksargių kalėjimą kuriame jie mane išlaikė per naktį. ir ant rytojaus tai rodos buvo gegužės mėn. 9 dieną atėjo į kalėjimą trys vokiečių žandarai ir paėmę mane išgabeno sienos link ir pervedė per Plikiškės pereinamąjį punktą. Pervedę per punktą jie mane čia ir paleido. Klaipėdos krašte būdamas išsireikalavau užsienio pasą iš Lietuvos konsulato Klaipėdoje ir kurį gavau 1939 metais gruodžio mėn./ 13 dieną Nr. Ser. OC 019647

Daugiau nieko. Parodymas man perskaitytas. J. Preikšaitis

5. Pil. B. Rauba met. amž.

LCVA, f. 383, ap. 2, b. 20, l. 186–187

32 priedas

ŽINIOS IŠ OKUPUOTO KLAIPĖDOS KRAŠTO

Aš, žemiau pasirašęs, turėjau šių metų kovo mėn. 22 d., okupuojant vokiečiams Klaipėdos kraštą, jį apleisti. Gi mano brolis Dovas, kuris yra paveldėjęs tėvų ūkį Antleičių kaime, Pagėgių apskritis, kiek vėliau keturių SA nepažįstamų vyrų vėlai vakare jėga iš lovos buvo į kiemą išvilktas ir tenai taip smarkiai mušamas nei su kojomis spardomas, kad net buvo dantų išmuštų. Po nežmoniško kankinimo, kada jis jau buvo nustojęs sąmonės, buvo šitų banditų priverstas šaukti „Heil Hitler“. Po to jie neišpažintais pasišalino.

Antrą Velykų dieną vėlai vakare ūkininko seniūno Eglyno, gyv. Žagarų kaime, Klaipėdos apskritis, kieme pasigirdo smarkūs šaudymai. Po dešimties minučių smarkaus šaudymo įsiveržė į jo gyvenamą namą su atkištais ginklais rankose vokiečių pasienio policijos valdininkai drauge su keletais Klaipėdos krašto vokiečiais šaukdami: „Rankas aukštyn ir už lauke atsiradusius negyvus mes neatsakome“. Drauge įsiveržusieji su policija piliečiai puolė savininką Eglyną ir prispaudę jam ginklą prie krūtinės, apdaužę kumštimis veidą, išmušę keletą dantų ir apspardę kojomis, policijai prižiūrint, ėmė kratyti. Bekratydami atradę mano keletą fotografijų pareiškė, kad jas perduosią pasienio policijos rajonui ir paraginsią mane, pabėgusį į Didž[iąją] Lietuvą, čia per savo agentus mane gyvą pagauti ir pas save atgabenę pakarti.

Kitą dieną po šito įvykio Eglynas buvo pašauktas policijon, kur buvo priverstas pasirašyti, kad kratą bedarant jis nebuvo nuskriaustas. Be to, buvo mėginama jam įrodyti, kad jis buvo draudęs savo sūnums įsirašyti į SA. Po kiek laiko policijon taip pat buvo pašaukti ir jo sūnūs, iš kurių norima buvo išgirsti, jog tėvas jiems yra neleidęs įsirašyti į SA.

Dar priduriu, kad mano žmona likusi jų tėvų ūky, t. y. Žagarų kaime, Klaipėdos apskritis, pas Eglyną, yra policijos priežiūroj, kuri yra griežtai jai įsakiusi kiekvieną iš manęs gautą laišką neatplėštą tuojau pristatyti jai [policijai] peržiūrėti. Taip pat yra įspėta, kad dėl vieno nepristatyto savo vyro laiško, policijai sužinojus, ji bus sušaudyta.

1939.V.25.

M. Kiauka (parašas)
Klaipėdos krašto pabėgėlis

LCVA, f. 383, ap. 2, b. 20, l. 480–481

Lietuvos Generalinis Konsulatas
Klaipėdoje

Klaipėdos krašto prie Vokietijos prijungimo
metinių sukaktuvių minėjimas Klaipėdoje
1940 m. kovo mėn. 22 ir 23 d.d.

Š.m. kovo mėn. 22 ir 23 d.d. Klaipėdoje buvo iškilmingai paminėtos vienerių metų sukaktuvės nuo Klaipėdos krašto prijungimo prie Vokietijos.

Apie sukaktuvių iškilmes vietos spaudoje jau buvo pranešta iš anksto, kelias dienas prieš minėjimą. Taip pat per spaudą, vietos kreisleiterio buvo įsakyta visiems gyventojams sukaktuvių minėjimo dienomis papuošti savo namus vėliavomis. Kovo mėn. 22 d. namai vėliavomis buvo papuošti nuo 14 val. ir kovo mėn. 23 d. - per visą dieną. Be pasipuošimo vėliavomis, daugelio krautuvių parodomieji langai buvo papuošti Reicho kacnlerio Hitlerio paveikslais. Nemažai langų su tokiais paveikslais buvo iliuminuoti. Kai kuriuose languose buvo išstatyta būdingesnių nuotraukų iš Hitlerio lankymosi Klaipėdoje 1939 m. kovo mėn. 23 d. Nors š.m. kovo mėn. 23 d. buvo darbo diena, tačiau sukaktuvių minėjimo dėlei iki 14 val. visos įmonės nedirbo ir krautuvės iki tos val. buvo uždarytos. Tai buvo padaryta dėlto, kad įmonių darbininkams ir krautuvių personalui davus galimybės dalyvauti iškilmėse.

Iškilmės prasidėjo Klaipėdos miesto teatre kovo mėn. 22 d 16 val. įvykusiu iškilmingu aktu, kuriame dalyvavo tik apie 400 kviestųjų svečių - kariuomenės, partijos, organizacijų ir visuomenės atstovų /miesto teatre tėra tik 400 sėdimų vietų/. Teatre buvo suvaidinta misterija, kurią paruošė miesto bibliotekos direktorius Dr. L i e t z , ilgesnį laiką sėdėjęs Lietuvos kalėjime, kaipo Neumano ir Sasso bylos dalyvis. Po iškilmingojo akto prasidėjo eisena su fakelais per miestą. Adolfo Hitlerio aikštėje buvo parengta tribūna, kurioje eisenos metu matėsi tvirtovės komendantas jūrų kapitonas von Bredov, Klaipėdos kreisleiteris Grau /jis buvo vyriausias iškilmių vadovas/ iš Karaliaučiaus atvykęs Gauleiterio E. Kocho atstovas Organisationsleiter'is Dargel, Šilutės kreisleiteris Bingau /buvęs Klaipėdos krašto seimelio atstovas/ ir daug kitų partijos ir organizacijų atstovų. Pro juos pražygiavo visa eisena, kurioje

dalyvavo kariuomenė /pėstininkai ir jūrininkai/, SS, SA, policija, HJ ir 1400 darbininkų. Eisenos metu kaip tik pasitaikė labai blogas oras, tai gal būt ir dėlto publikos buvo neperdaugiausiai. Jokių ovacijų eisenos metu nebuvo sukelta.

Sekančią dieną, t.y. kovo mėn. 23 d., iškilmės prasidėjo jau 8 val. ryto teatro aikštėje. Čia buvo išsirikiavę kariuomenės daliniai, SS, SA. Mat sukaktuvių minėjimo proga Klaipėdoje stovinčiam kariuomenės pėstininkų daliniui buvo įteikta vėliava. Vėliavos įteikimo proga tvirtovės komendantas jūrų kapitonas von Bredov pasakė kalbą, kuri kaip kariškio kalba buvo grynai karinio turinio.

Po vėliavos įteikimo ir parado maršo, toje pat teatro aikštėje įvyko /11 val./ NSDAP manifestacija /Groskundgebung/, kurios metu buvo atidengta,prie Klaipėdos miesto teatro, paminklinė lenta su įrašu:"Hier verkündete am 23. März 1939 der Führer uns die Freiheit". Ta proga Organisationsleiteris Dargel pasakė kalbą, kurioje daugiau kalbėjo ne apie Klaipėdą, bet apie... anglus.

Pažymėtina, kad kovo mėn. 23 d. iškilmėse dalyvavo ir Dr.Neumann - klaipėdiškių vokiečių judėjimo vadas. Jis dabar yra kariuomenėje ir matomai gavęs atostogų tesuspėjo atvykti tik kovo mėn. 22 d. vakare.

Po iškilmių teatro aikštėje vėl įvyko eisena, kurioje dalyvavo vakarykščių iškilmių dalyviai. Altenbergo g. /čia yra persikėlusi Klaipėdos apskr. valdyba/ eisenos žiūrėjo v.Bredov, Dargel, Dr.Neumann, Bingau, Grau, Karschies ir kt Kaip ir vakarykščios, taip ir šios eisenos metu jokių ovacijų niekam nebuvo sukelta, nors čia publikos buvo žymiai daugiau, kaip vakarykščią dieną.

Bendrai minėjimo iškilmės praėjo galima sakyti kukliai, nors labai organizuotai, tvarkingai. Jokių išsireiškimų prieš Lietuvą ar lietuvius, nei vadovų kalbose, nei publikoje nebuvo išgirsta, nors teko maišytis publikos tarpe kalbant lietuviškai. Prie to, kad nebuvo jokių išsireiškimų ir išsišokimų prieš Lietuvą ir lietuvius, gal būt prisidėjo ir ta aplinkybė, kad minėjimo išvakarėse "Memeler Dampfboot" buvo įdėtas to laikraščio vyr. redaktoriaus M. Kakio vedamasis, kuris, turint galvoje minėjimo prasmę ir esamas sąlygas, reikia laikyti net ir labai korektišku Lietuvos ir lietuvių atžvilgiu.

Minėjimo iškilmės buvo užbaigtos kovo mėn. 23 d. šaulių name, kur įvyko balius. Čia buvo pasakyta tik sveikinimo kalba, o paskui buvo meninė dalis ir "linksmoji dalis". Baliuje taip pat dalyvavo ir Dr.Neumann.

Mačius visas iki šiol Klaipėdoje įvykusias vokiečių demonstracijas ir manifestacijas, gaunasi įspudis, kad didžiausioji demonstracija buvo 1938 m. lapkričio mėn. 1 d. - karo stovio Klaipėdos krašte panaikinimo proga. Nei vėliavų skaičiumi, nei minios didumu, nei entuziazmo išraiškos atžvilgiu, iki šiol nėra įvykę Klaipėdoje tokių iškilmingų ir trukšmingų demonstracijų, kaip tada - 1938.XI.1 d. Net Führerio Klaipėdon atvykimo proga, 1939 m. kovo mėn. 23 d., nebuvo parodyta tiek pompastiško entuziazmo, kaip 1938.XI.1 d.

Klaipėdos krašto prie Vokietijos prijungimo sukaktuvės buvo minimos ir Šilutėje, tačiau apie ten įvykusį minėjimą ir pačiame "M.D." buvo paminėta labai trumpai.

LCVA, f. 383, ap. 2, b. 20

Teismo Kalėjimo viršininkas
Rusnė, 1940 m. gegužės 29 d.

Metinė ataskaita

Teismo kalėjimas Rusnėje, prieš Klaipėdos krašto atskyrimą, buvo pritaikytas laikyti daugiausiai 12 kalinių. Lietuviško periodo metu jis buvo įrengtas 50-iai kalinių, neatliekant jokių statybos darbų. Sugrąžinus Memelio kraštą 1939 m. kovo 22 d., jame kalėjo iš viso 23 vyrai ir 5 moterys. Priežiūrą atliko du priežiūros valdininkai.

Pagal naujus nurodymus iš šio kalėjimo 1939 m. balandžio 13 d. 24 kaliniai vyrai ir vienas prižiūrėtojas buvo pervesti į Klaipėdos kalėjimą. Tai atlikta todėl, kad Rusnėje nebuvo įdarbinimo galimybių, kai tuomet Klaipėdoje skubiai reikėjo darbo jėgos.

Darbo administravimo teisė [Arbeitsverwaltungsordnung] čia – buvusiame Klaipėdos krašte – įsigaliojo 1939 m. gegužės 1 d. Tą dieną kalėjime buvo kalinių – 3 vyrai ir 2 moterys. Laikui bėgant kalinių skaičius vis mažėjo, ir 1939 m. rugpjūčio 1 d. šiame kalėjime buvo tik vienas tardymo izoliatoriaus kalinys [Untersuchungsgefangener]. Nesant užsakymų darbams, kaliniai nebuvo užimti arba buvo pritraukti smulkiems namų darbams, už kuriuos negavo atlygio.

1939 m. lapkritį pagal vyr. prokuroro nurodymą čia patalpinta 12 kalinių vyrų, nuteistų ilgesniam laikui, tarp jų ir paaugliai... Kadangi negauta [darbo] užsakymų, tai ir jie nebuvo užimti.

1940 m. vasario 9 d. jie pervesti į atitinkamas įkalinimo įstaigas.

1940 m. vasario ir kovo mėn. kalėjime kalinių būta keletą dienų, šiaip šis kalėjimas buvo tuščias.

Ar ateityje bus per mėnesį bent po tris kalinius, labai abejotina.

Kadangi trūksta užsakymų darbams, tai ir ateityje nesitikima užsakymų kaliniams. Be to, šiuo metu justicijos prižiūrėtojas turi atlikti ir prižiūrėtojo vaidmenį...

Šiuo metu yra 3 kaliniai, sėdintys tardymo izoliatoriuje.

Užsakymų ir darbų žurnalas buvo pildomas tik tais atvejais, kai jie vyko.

Naujų užsakymų ir darbų žurnalai neužvesti.

Likučių atlyginimams nebeliko.

Teismo patarėjas (parašas)

LCVA, f. 1631, ap. 1, b. 44, l. 53–53 apv.

PALEISTI KALINIAI KLAIPĖDIEČIAI

1. **Rutkevičius** Vladas, Stanislovo, 1922, Telšių aps., lietuvis, nevedęs, juodadarbis, gyvena Klaipėdoje. 1941 vasario 25 d. nuteistas 4 m. kalėjimo už vištų vagystę. Sėdėjo kalėjime 4 mėn. iki teismo. Paleistas ryšium su persikėlimu į Lietuvą. – Nr. 853.
2. **Mykolaitis** Albertas, Fridricho, 1901, Šiaulių aps., lietuvis, nevedęs, Gubernatūros tarnautojas (vertėjų biuro vedėjas), gyveno Klaipėdoje. Suimtas nuo 1941 sausio 14 d. dėl priešiškų Vokietijai pasisakymų. Jam uždrausta būti Vokietijos teritorijoje – Nr. 827..
3. **Margys** Jurgis, Mykolo, 1889, Telšių aps., lietuvis, vedęs, valstietis, gyveno Tilžės aps. Endriušių k. Kalėjime nuo 1940 gruodžio 6 d. už skolų nesumokėjimą ir ūkio nuslėpimą. Šeima gyvena ūkyje Endriušiuose. – Nr. 942.
4. **Juraška** Jurgis, Jono, 1906, Klaipėdos aps., lietuvis, vedęs, batsiuvys, gyveno Klaipėdoje. Kalėjime sėdi nuo 1940 rugpjūčio 5 d. Nuteistas 2 metams už netinkamą pasisakymą prieš valdžią. Šeima persikėlusi į Lietuvą. – Nr. 943.
5. **Tamošiūnas** Petras, Jono, 1904, Utenos aps., lietuvis, vedęs, prekybininkas, turėjo savo krautuvę. Gyveno Tilžėje. Nuteistas 14 metų kalėti už Vokietijos reicho išdavystę. Žmona liko gyventi Tilžėje, Tauragės gtv. 9. – Nr. 944.
6. **Genutis** Vilhelmas, Martyno, 1906, Šilutės aps., Metirkviečių k., lietuvis, vedęs, stalius, gyveno Klaipėdoje. Nuteistas 2 metams už dokumentų klastojimą ir melagingus parodymus. Sėdi kalėjime nuo 1940 liepos 4 d. – Nr. 945.[1]
7. **Liliškis** Jurgis, Jurgio, 1911, Klaipėdos aps., Vilkyčių k., lietuvis, vedęs, prekybininkas, turėjo savo krautuvę, gyveno Klaipėdoje. Suimtas 1940 balandžio mėn. Nuteistas 4 metams kalėjimo. Šeima išvykusi į Lietuvą. – Nr. 946.
8. **Ronkaitis** Ignotas, Ignoto, 1874, Kretingos aps., Dovilų k., lietuvis, išsituokęs, juodadarbis, gyveno Klaipėdoje. Suimtas 1938 gruodžio mėn. Nuteistas 3,5 metų kalėjimo už dokumentų klastojimą ir melagingus parodymus. – Nr. 947.
9. **Baužys** Alfonsas, Juozo, 1901, Sediškiuose Kretingos vlsč, gyv. Voveriškiuose. Turi žmoną ir 6 vaikus, dirbo kalviu pas Balcerį. Užsiregistravo išvykti 1941 sausio 27 d., o po dviejų dienų suimtas kaip be leidimo medžiojęs lapes. Sėdėjo Klaipėdos kalėjime, uždaro teismo buvo nuteistas 5 mėn. kalėjimo; išleistas kaip užsiregistravęs repatriacijai.
10. **Klimašauskis** Jonas, Juozo, 1911, g. Kairiškiuose Raseinių apsk. Tarnavo pas Balcerį, suimtas, teistas ir paleistas drauge su Baužiu.

11-12-13 atvejai aprašyti knygos tekste p. 00.

Mišrios komisijos 1941 03 26 Užregistruotų perkėlimui asmenų, paleistų iš kalėjimo, sąrašas. LCVA, f. R-839, ap. 1, b. 211, l. 11.

[1] Kita jo pavardės forma – Ginutis Vilius. Lietuvininkas, Lietuvos optantas.

DARBO UŽMOKESČIO LIETUVOJE IR KLAIPĖDOS KRAŠTE PALYGINAMOJI STATISTIKA

15 lentelė. Oficialiosios statistikos žinios apie vidutinį darbininkų darbo užmokestį 1938 m. liepos mėn. (litais per dieną)
Pasiskirstymas regionais, pagal dirbančiųjų lytį ir kai kurias pramonės grupes

V y r a i

Pramonės grupės	tekstilės	medžio	popieriaus	maisto produktų	elektra, dujos	vidutiniškai	kvalifikuoti[1]
Kaunas	5,60	4,85	5,85	5,45	7,00	5,55	9,75
Didžiosios apskritys	3,60	3,65	3,80	4,25	4,40	4,10	6,80
Klaipėdos kraštas	7,20	7,55	9,05	8,00	9,55	8,00	11,35
Lietuva	5,20	5,35	7,80	5,15	7,45	5,45	9,10

M o t e r y s

Pramonės grupės	tekstilės	medžio	popieriaus	maisto produktų	drabužiai avalynė	vidutiniškai
Kaunas	4,85	3,70	4,65	4,20	3,80	4,35
Didžiosios apskritys	2,65	2,50	3,40	3,10	3,45	2,90
Klaipėdos kraštas	4,70	4,95	-----	5,00	4,30	4,80
Lietuva	4,05	4.30	4,40	3,90	----	3,90

Paruošta pagal LIŠ, t. IV, p. 694

Ir plika akimi matome, kad visi vidutiniai darbo užmokesčio rodikliai Klaipėdos krašte yra aukštesni už Didžiosios Lietuvos rodiklius (atitinkamai 8,00 ir 5,45). Ypač aukšti Klaipėdos krašte dirbančių kvalifikuotų darbininkų užmokesčio rodikliai (11,35). Tokių nefiksuojama nė vienoje kitoje vietoje. Tekstilės pramonėje Klaipėdos krašto darbininkų vyrų atlyginimas (7,20) už Kaune dirbančių vyrų atlyginimą (5,60) yra didesnis 1,3 karto, o už Klaipėdos krašte dirbančių moterų (4,70) – pusantro karto. Vienas iš žemesnių Klaipėdos krašto darbininkų vyrų vidutinių užmokesčių yra dirbančių maisto produktų pramonėje (8,00). Šis vidurkis bendrą

[1] Kvalifikuotais darbininkais buvo laikomi tie, kurių darbo apmokėjimas buvo tarifinis: staliai, šaltkalviai ir pan.

Lietuvos vidurkį viršija pusantro karto. Mažesnis vidutinis moterų darbo užmokestis (3,90) nei darbininkų vyrų (5,45) buvo bendra tendencija visose Europos šalyse; visos Lietuvos atveju galime tik konstatuoti, kad Klaipėdos krašte dirbančių moterų darbo užmokestis buvo aukštesnis už vidutinį darbo užmokestį (atitinkamai 4,80 ir 3,90); tik Kauno tekstilės įmonėse dirbusiųjų vidutinis darbo užmokestis šiek tiek viršijo klaipėdiečių moterų uždarbį (atitinkamai 4,85 ir 4,70).

16 lentelė. Oficialiosios statistikos žinios apie metinį žemės ūkio darbininkų darbo užmokestį (su išlaikymu) 1938 m. (litais)

Apskritys	Vyrui (Bernui)	Pusberniui	Merginai (Mergai)	Pusmergei	Piemeniui
LIETUVA	325	215	250	175	120
Kaunas	270	175	207	128	95
Kėdainiai	310	200	258	165	112
Raseiniai	280	180	222	143	95
Šakiai	295	195	249	168	120
Vilkaviškis	310	220	275	190	122
Marijampolė	285	185	240	154	103
Alytus	230	149	175	115	90
Seinai	230	147	174	118	90
Trakai	230	153	167	110	85
Ukmergė	270	198	235	148	107
Utena	320	220	256	174	126
Zarasai	325	210	252	162	110
Rokiškis	390	256	301	211	140
Panevėžys	390	258	299	200	127
Biržai	420	307	340	250	150
Šiauliai	385	254	310	214	145
Mažeikiai	335	221	264	197	141
Telšiai	330	209	247	163	119
Kretinga	370	246	270	193	124
Tauragė	295	175	220	132	89
Klaipėda	405	305	370	290	140
Pagėgiai	455	355	390	300	165
Šilutė	400	300	345	270	140
KLAIPĖDOS KRAŠTAS	420	320	368	287	148

Paruošta pagal *Lietuvos statistikos metraštis*, 1938, XI t. Kaunas, 151 psl.
Iš suvestinės lentelės *LIŠ*, t. IV, p. 695

Žymiai aukštesni atlyginimai buvo ir už žemės ūkio darbus. Palyginsime visos Lietuvos, kai kurių apskričių, taip pat ir Klaipėdos krašto žemės ūkio darbininkų metinius darbo užmokesčius. Čia nevertinsime fakto, kad pačiame Klaipėdos krašte yra fiksuojami ryškūs skirtumai tarp užmokesčio atskirose apskrityse; mes lyginsime tik bendrą vidutinį rodiklį. Šis rodiklis, lyginant su apibendrintu visos Lietuvos rodikliu, yra aukštesnis nuo 1,2 (piemens) ar 1,3 (berno) iki 1,64 (pusmergės) karto. Atkreiptinas dėmesys, kad Klaipėdos krašto rodikliai yra didesni už kaimyninės Tauragės apskrities rodiklius, mažesni nuo 2,17 karto (pusmergei) iki 1,8 karto (mergai) ar 1,6 karto (piemeniui). Skirtumai tarp Klaipėdos krašto užmokesčio rodiklių ir kitos kaimyninės apskrities – Kretingos žemės ūkio darbininkų užmokesčio rodiklių yra šiek tiek mažesni (nuo 0,45 iki 0,8).

Taigi net paviršutiniška darbo užmokesčio palyginimų analizė paaiškina, kodėl buvo stengiamasi persikelti gyventi ir dirbti į Klaipėdos kraštą. Ir nacių režimo metais tendencijos išliko beveik tos pačios, nepaisant korekcijų, kurias padiktavo vykstantis Antrasis pasaulinis karas.

37 priedas

Kai kurie Klaipėdos miesto gyventojų socialiniai-demografiniai rodikliai

17 lentelė. Klaipėdos / Memelio gyventojų civilinės būklės dinamika

Metai	Santuokos	Gyvi gimę kūdikiai			Negyvi gimę kūdikiai	Mirusieji		Natūralus prieaugis
		Santuokoje	Nesantuokiniai	Išviso		Iš viso	Iki 1 metų amžiaus	
1942	453	903	160	1063	14	477	85	+586
1941	431	981	140	1121	23	522	76	+599
1940	541	1266	118	1384	29	506	80	+878
1939	709	1031	94	1125	34	533	119	+592
1938	489	1114	86	1200	48	613	93	+587

Civilių gyventojų socialinių-demografinių procesų tyrimas karo metais – apskritai retas dalykas. Šį kartą turime galimybę pažiūrėti, kokie procesai ir kaip jie vyko klaipėdiečių asmeniniame – šeimos – gyvenime. Penkerių metų (1938–1942) laikotarpis pakankamas, kad atsiskleistų dinamikos intensyvumas ir kryptys.

Pagrindinės konstantos, turėjusios įtakos socialiniams-demografiniams procesams šeiminiame gyvenime per šių penkerių metų laikotarpį, buvo dvi – Klaipėdos / Memelio miesto politinio-administracinio statuso pasikeitimas ir vykstantis karas.

Ko gero, paskutinė paminėta aplinkybė buvo pagrindinė priežastis, kodėl 1939 metais beveik pusantro karto išaugo santuokų skaičius (709) palyginti su 1938 metais (489). Matyt, prieš įsitraukiant į vermachto gretas siekta susitvarkyti šeimos padėtį – kaip esminį sėkmės ir saugumo garantą. Aukštas santuokų skaičius dar laikėsi 1940 metais, vėliau jis nuslūgo žemiau prieškarinio lygio.

Įdomūs gimstamumo rodikliai. Aukštas gimusiųjų lygis 1940 metais sietinas su vadinamuoju „kalėdinių vaikų" bumu. Mat 1940 ir 1941 metais gimstamumo pikas buvo rugsėjo mėnuo. Tai buvo rezultatas specialių potvarkių išleisti karius iš Rytų fronto kalėdinių atostogų. Apskritai galima teigti, kad gimstamumas kariaujančioje Vokietijoje buvo skatinamas tiek santuokoje, tiek ir ne santuokoje. Tai įrodo beveik du kartus (nominaliais dydžiais) padidėjęs nesantuokinių gimusių gyvų kūdikių skaičius lyginant 1938 metus (86) su 1942 (160). Įdomios ir proporcijos tarp kūdikių, gimusių santuokoje ir ne santuokoje. 1938 metais nesantuokinių kūdikių gimė 13 kartų mažiau nei santuokinių; o 1942 m. šis santykis yra tik 5,6 karto. Procentine išraiška gyvų nesantuokinių kūdikių 1938 m. gimė 7 procentai, o 1942 m. – 15 procentų. Tad kokia metodika beskaičiuotume, išvada tokia pati – nesantuokinių vaikų skaičius per penkerius metus padidėjo dvigubai. Tai rodo ir didelius pokyčius vertybinių orientacijų sistemoje.

Kalbant apie gimstamumą pagal 17 lentelėje esančius rodiklius, sunku paaiškinti, kodėl per penkerius metus labai akivaizdžiai – beveik pusketvirto karto – karo metais sumažėjo negyvų gimusių kūdikių skaičius. Rezultatas, be abejonės, yra pozityvus, bet kokios to priežastys? Atsakymo reikėtų ieškoti už statistikos ribų.

18 lentelė. Klaipėdos / Memelio miesto amatininkai 1940 ir 1942 m.

Amatas / amatininkai	Įmonės ir dirbtuvės		Meistrai ir pameistriai	
	1940 m.	1942 m.	1940 m.	1942 m.
Mėsininkai	35	23	65	86
Kepėjai	39	29	131	125
Vyriškų drabužių siuvėjai	56	93	54	120
Moteriškų drabužių siuvėjai	96	50	42	93
Batsiuviai	58	52	42	97
Staliai	26	14	131	77
Dailidės	4	4	3	5
Elektrikai	6	5	50	19
Mechanikai	6	5	5	7
Šaltkalviai, kalviai ir pan.	39	20	116	53
Aukštybinių ir požeminių statinių statyba	23	12	265	311
Kirpėjai	34	22	72	108
Dažytojai	20	13	116	61
Kiti	72	49	104	153
Iš viso	514	391	1196	1315

Kasdieniame gyvenime nė vienas neapsieiname be žmonių, tenkinančių elementarius buitinius mūsų poreikius. Šiai socialinio gyvenimo sričiai priskirtini amatininkai. Turime šiek tiek elementarios statistinės informacijos apie Klaipėdos / Memelio miesto amatininkus. Šį kartą galime palyginti pokyčius tarp 1940 ir 1942 metų; abeji šie metai – įnirtingo karo metai, taigi turėjo vienodą poveikį svyravimams amatininkijos srityje.

Įdomi viena tendencija – per dvejus metus 1,3 karto sumažėjo bendras dirbtuvių, smulkių įmonių, verslo įmonėlių skaičius. Greičiausiai tai susiję su ekonominiais karo meto reikalavimais ir apribojimais. Tuo pat metu meistrų ir pameistrių, t. y. asmenų, besiverčiančiųjų amatais, bendras skaičius šiek tiek ūgtelėjo. Tai ypač akivaizdu siuvimo versle. Beveik du kartus sumažėjo moteriškų drabužių siuvyklų, bet tiek pat kartų išaugo pačių siuvėjų skaičius. Vyriškų drabužių versle tendencija kitokia: gerokai padaugėjo ir siuvyklų, ir siuvėjų. Uostamiestį karo metais tiesiog pripildė kariškiai, jūreiviai ir kitokių „vyriškų" profesijų žmonės, kurių pagrindinis poreikis ir net reikalavimas buvo visą laiką atrodyti tvarkingai, pasitempus. Tai ir lėmė pokyčius kai kuriose aptarnavimo sferose. Įdomiausias paveikslas atsiskleidžia kirpėjų amato srityje: kirpyklų gerokai sumažėjo, tačiau kirpėjų padaugėjo pusantro karto.

19 lentelė. Pragyvenimo minimumo lygis vidutiniais dydžiais 1942 metais (lyginamasis mėnuo – 1939 m. gegužė – 100)

Laikas	Išlaidų sektorius					Bendras vidutinis dydis, skaičiuojamas tūkstančiui gyventojų
	Maisto išlaidos	Būsto išlaikymas	Šildymas ir apšvietimas	Apranga	Kitos išlaidos	
Sausis	105,4	94,0	113,8	108,0	109,2	104,8
Vasaris	101,5	94,0	113,8	106,9	109,2	102,7
Kovas	112,5	94,0	113,8	107,9	109,2	108,5
Balandis	98,4	94,0	113,8	107,5	108,3	100,9
Gegužė	102,2	94,0	113,8	104,3	108,3	102,5
Birželis	102,7	94,0	113,8	104,6	109,2	103,0
Liepa	103,7	94,0	113,8	104,0	107,8	103,2
Rugpjūtis	110,9	94,0	113,8	105,5	108,3	107,2
Rugsėjis	101,8	94,0	113,8	105,9	108,3	102,4
Spalis	104,0	94,0	113,8	116,0	108,3	104,9
Lapkritis	106,4	94,0	113,8	109,8	111,4	105,8
Gruodis	113,8	94,0	113,8	103,5	111,4	108,9

Vidutiniai dydžiai yra skaičiuojami tūkstančiui gyventojų, o pragyvenimo minimumo rodiklis yra agreguotas rodiklis, apimantis skirtingų statistinių matų ir socialinių reikšmių visumą. Todėl jį vertinti galėtume iš esmės tik turėdami daugiau papildomos statistinės informacijos, ko šiuo metu nėra. Tačiau Klaipėdos statistikos tarnybos suvestinėse yra šiek tiek duomenų ir apie 1941 metus. Jais pasinaudosime. Lentelės pavadinime nurodytas 1939 m. gegužės mėnesio pragyvenimo minimumo vidurkio dydis kaip 100 procentų yra tik atspirties taškas palyginti ir nustatyti pragyvenimo minimumo rodiklių kitimo intensyvumą bei kryptį.

Iš pateiktos lentelės galime spėti, kad kasdienio vartojimo prekių kainos per 1942 m. nesikeitė. Vidutiniai skaičiai 1942 m. buvo 0,9 procento mažesni už 1941 metų rodiklius, bet palyginimui paėmę tik gruodžio mėn. rasime, kad 1942 m. gruodyje buvo beveik 5 procentais aukštesni už 1941 m. gruodžio rodiklius. Maisto produktų suvartojimas 1942 m. palyginus su 1941 m. sumažėjo 2,9 procentų, nepaisant kai kurių maisto produktų (pvz., bulvių) kainų padidėjimą 1942 m. beveik dešimtadaliu lyginant su 1941 m., bet 20 procentų sumažėjo daržovių kainos, o 1942 m. gegužės mėn. sumažintos alaus kainos sumažino ir bendrą vidurkį.

Išlaidos sektoriuose *Būstas* ir *Šildymas-apšvietimas* buvo stabilios, nes stabilios buvo kainos. Jeigu palyginsime su 1939 m., matysime, kad būsto išlaikymo išlaidos yra sumažėjusios, tačiau tai suprantama, kadangi tais metais beveik nebuvo jokių gyvenamųjų namų statybų, nebuvo atliekamas būstų remontas. Šildymo ir apšvietimo lygio žymus pakilimas lyginant su 1939 m. paaiškinamas visų pirma malkų kainų šoktelėjimu. Tai, be abejonės, siejasi su medienos pramonės apribojimais ir perorientavimu karo tikslams. Tačiau šie abu išlaidų sektoriai –

Būstas ir *Šildymas-apšvietimas* – yra municipalinės dispozicijos objektai. Ir miesto valdžia yra suinteresuota palaikyti ir garantuoti tam tikrą (pra)gyvenimo sąlygų pastovumą.

O sektoriuje *Apranga* matome, kad išlaidos vartojimui nuolat kinta. Tai natūralu, nes čia viskas priklauso nuo pačių vartotojų. Imant apibendrintai, 1942 m. vidurkis yra 6,3 procento didesnis už 1941 m. vidurkį ir tai galima būtų paaiškinti naujų gyvenamųjų barakų atvežtinei darbo jėgai statyba (kai kurių įmonių teritorijoje).

Kitos išlaidos taip pat priklauso nuo vartotojų ir rodo tam tikrą kitimą. Mat padidėjo kai kurios namų apyvokos išlaidos, o 1942 m. lapkričio 12 d. pakeltos omnibusų važiavimo kainos savaime padidino ir išlaidas,

Čia pateiktos statistinės lentelės atskleidžia įdomias socialines-demografines Klaipėdos miesto gyventojų ir jų kasdienio gyvenimo charakteristikas. Kad tuo buvo rūpinamasi, leidžia teigti, jog Vokietijoje ir karo metais buvo stengiamasi išlaikyti bent pagrindinius išorinius socialinio gyvenimo atributus, taip suteikiant pastovumo ir būtinumo – *kitaip nebus* – įspūdį.

Paruošta pagal
Jahresmitteilungen des Statistischen Amts der Stadt Memel
für das Jahr 1942. Memel, 1942

KLAIPĖDA (MEMEL) ANSCHLUSS AND THE POPULATION OF THE REGION (1939-1944)

Summary

In the late 20th c, a specific tradition formed in Lithuanian historiography: historical research into Klaipėda Region would either end by 22-23 March 1939 or start by the autumn of 1944 or 28 January 1945. The two dates meaningful for the history of Klaipėda Region became a kind of a cognitive framework. The gap of almost six years turned out to be „the most obscure period" in the gnoseological sense.

It was impossible to study the period in question for no sources were left, or they were inaccessible; moreover, there was nobody to study it for, as the native inhabitants were gone. The territory was populated by Russian speaking people transferred from all the Soviet Union or by Lithuanians from Lithuania Major who did not feel any need to learn about the past of the region.

Another factor responsible for the gap in the studies was rather long general hesitance on the part of Lithuanian historians in studying the period of the Nazi occupation in Lithuania (1941-1944). Therefore, Klaipėda Region in the said period became a double *terra incognita.*

In the 21st c., with the changes in the geopolitical and historical situation in Europe, the need emerged to view the past from the perspective of modern times. The circumstances were favourable for the researchers, and the first articles and monographs bridging the gap of ignorance appeared (A. Bubnys, S. Grybkauskas, V. Vareikis and other).

The aim and the objectives of the present monograph *Memel Anschluss and the Population of the Region(1939-1944)* is to shed light on the period that is practically obscure. No research was conducted in the field, and the period is documented merely by the memoirs of emigrees who lived in Klaipėda Region in the period of 1939–1944.

The empiric basis of the monograph consists of archival documents, the periodicals of the analyzed period, memoirs, as well as numerous interviews and recorded life stories of the natives of the region. Undoubtedly, a preliminary hypothesis might state that Klaipėda and Klaipėda Region at the time were no different from other cities and regions of Nazi Germany fighting a complex war. That would be a partial truth. However, in those years, Klaipėda Region was inhabited by people of two nations: Germans and Lithuanians. The latter were also different: some coming from the so-called Lithuania Major who were Catholics, and others coming from Prussia who were Evangelical Lutherans. The two groups of Lithuanians were united merely by the same language and national blood, while their political and cultural orientations were completely different. Therefore, the principal aim of the present research is to find out the attitude of the new German (Nazi) administration towards all the Lithuanians in the region. All the historical and political peripeteia in Klaipėda Region before the period

of 1938-1939 are *a priori* considered to be known to the reader.

The monograph consists of six chapters, with the themes of each one representing an individual research theme. A common thread that unites them is the chronological boundaries and the subject of the research, i. e. the population of Klaipėda Region

Chapter 1, *On the Eve*, aims to highlight the key moments of the Lithuanian – German relationships in 1938-1939 that made a direct impact on the further development of the events. As early as in the summer of 1938, major clashes between Lithuanians and fascist-oriented German happened one after another, especially upon arrival of German passenger ships to the port of Klaipėda. Germany presented an 11-point-document to Lithuania to the effect of how the latter should observe the Statute of Klaipėda Region (the document served as a kind of the Fundamental Law for Klaipėda/Memel Region). All the moves made by Lithuania in 1938 could be termed as continuous concessions to German demands and a step-by-step retreat from Klaipėda Region. The general geopolitical situation in Europe (the Anschluss of Austria, the Munich Pact, and the annexation of Sudetenland) clearly demonstrated that the return of Klaipėda to the German Reich was only a matter of time.

After the election to the *Seimelis* (a legislative body of Klaipėda Region) on 11 December 1938, conspicuously lost by the Lithuanian parties, massive and public terrorization of the Lithuanian population started. Nazi repressive organizations were set up: *Ordnungdienst* (Order Police) and SA *(Sturmabteilungen)*, storm troops, called brownshirts because of their brown uniforms. Those organizations were specifically trained for the coming Anschluss.

In the monograph, the concept of *Anschluss* is understood by the author not as a short-term action (tear-away, occupation, or capture), but as a long-term process into which Germany, Lithuania, and Klaipėda Region evolved, each in its own unique way.

Chapter 2 of the monograph focuses on the principal events of sovereign Lithuania‘s transfer of Klaipėda Region to the disposal of the German Reich, i. e. Anschluss. As is known, the Treaty of Memel Transfer was signed in Berlin late in the evening of 22 March 1939.

In the environs of Tilsit, mobile military units were stationed in advance. In the evening before the signing of the Treaty, the units crossed the Louise bridge and entered the territory of the Republic of Lithuania. They reached Klaipėda/Memel on March 23, around 8 o‘clock in the morning. However, there was nothing for them to do. The local police, the *Ordnungdienst*, and the storm troopers led by specially drafted SS officers had already captured the Governor‘s Office, the port, the Commandant‘s Headquarters, the radio station, banks, railroads, the largest industrial companies, gymnaziums, and higher schools.

For the transfer of the territory, the two states – Lithuania and Germany - appointed their own commisioners (Jonas Norkaitis and Willi Bertuleit) who had to take care of the evacuation or liquidation of the enterprises and organizations. As everything had to be completed fast, and the Lithuanian organizations did not have any retreat plans in advance, the process caused a lot of confusion and panic, especially because the ways of retreat or liquidation of the army, border police, schools, institutions, and organizations were different. Chapter 2 of the book presents the story in detail.

The sudden military invasion into the region and the general confused situation caused spontaneous flight of the Lithuanian inhabitants from the territory (Chapter 3 is devoted to

the refugee situation). Both civil servants and industrialists, workers and farmers fled from the region in a hurry. They retreated in the directions of Palanga, Kretinga, Gargždai, and Tauragė. Around 2 o‘clock of March 23, the border of Klaipėda Region was closed. The flow of the refugees was somewhat slowed down, however, the process acquired an illegal character. Finally, on March 27, Germany and Lithuania signed a special agreement on leaving the territory. Those leaving after March 27 were to have German passports and to obtain exit and return visas. The latter were issued by the Consulate General of the Republic of Lithuania, established in place of the hurriedly eliminated Governor‘s Office (which represented the only guarantor of the power of the state of Lithuania in Klaipėda Region)[1]. Before obtaining a visa, Lithuanian inhabitants had to get a permission for leaving from Klaipėda administration. That was not easy, as the new Nazi administration kept finding fault in order to delay the issuing of a required permission.

On 1 May 1939, 10,231 people (including 5,206 males and 5,025 females, and, in terms of nationality, 8,924 Lithuanians and 1,307 Jews) were officially registered as Klaipėda Region refugees in Lithuania. The number is imprecise, as not all the categories of newcomers from Klaipėda territory were registered as refugees; the number could have been much greater and amounted to 12,000 – 13,000 (see 1, 2, 3 Pictures).

Chapter 3 presents a story of a warm meeting of refugees by the Lithuanian society. The situation was made even more difficult by the absence of Lithuanian laws that would define the status of such people. The term *refugee* was not totally appropriate for that context, as Lithuanians fled from Lithuania to Lithuania (just a different one). Moreover, the authorities were not prepared to deal with huge flows of people who had to be accomodated, fed, sometimes dressed and provided medical aid, and offered all kinds of assistance. Those were people who had lost home and jobs. It was the Lithuanian Red Cross and numerous public organizations that shouldered the responsibility of providing assistance and relief. They set up refugee feeding and reception points and organized collection of money, clothes, and food. As that happened to be an Easter week, the children of refugees were organized different festivals.

The drama of the Klaipėda Region refugees in Lithuania demonstrated the capability of the Lithuanian society to get together and combine their efforts in a case of disaster. However, the Cabinet of Ministers of Lithuania and President of the Republic fell short of expectations.

The issue of employment of the Klaipėda Region refugees turned out to be quite complicated, as the majority of them were skilled workers of no use to Lithuania. The refugees were offered less qualified jobs which most of them turned down. Thus, e. g., female workers of Klaipėda textile factories refused to work as maids or nannies, as those were lower prestige jobs. Moreover, most of the refugees had lost their skills of agricultural work over their 10 to 16 years‘ life in Klaipėda Region, and therefore they turned down the proposals of work as farm hands. As a result, a large part of the refugees later went back to Klaipėda to stay and work.

---

1 The Consulate General was set up in Klaipeda upon the transfer of the Tilsit Consulate and recruitment of some new staff. It started work in April. Economist Antanas Kalvaitis, previous Consul of Tilsit, became Consul General. Lietuvininkas Viktoras Gailius, the last Governor of Klaipėda, was appointed Comissar for Interior Affairs in the Government in Klaipėda.

Chapter 4 of the monograph presents social life in Klaipėda Region, officially called *Memelgebiet,* in 1939-1944. As early as in the first days after the Anschluss, changes were made in the administrative structure of the Region. The Central Office for Memel Affairs (*Zentrale für die Überleitung des Memelgebiets*), headed by Stuckart, was set up under the Foreign Ministry, and direct administrators of the Region were appointed: those were Klaipėda Landrott (the Head of the County) Strauss, Šilutė Landrott Buttkereit, and Pagėgiai Landrott Schlenther. In July 1939, three new Kreisleiters, i. e. County Nazi leaders, were appointed: the City of Klaipėda/Memel was headed by Grau, a Nazi and a former teacher, the County of Klaipėda/Memel by Karschies, and the County of Šilutė by merchant Bingau. It was Dr. W. Brindlinger who was first appointed Chief Burgomaster of the City of Klaipėda/Memel, and he was substituted for by Kurt Lange in January 1940. The Gestapo in Klaipėda/Memel was first headed by Rausch, and later, by Frohwan.

Pagėgiai County was abolished and merged with the County of Tilsit; in Šilutė County, some rural administrative units and villages were abolished. Native Germans of the territory were apointed Heads of the local administrative bodies.

On 1 May 1939, all the autonomous bodies of Klaipėda Region were abolished, and the territory annexed to Gumbinnen government region (*Regierungbezirk)* of the Prussian Province of East Prussia.

The economic assessment of Klaipėda Region was of some interest. The representatives of the German Reich, upon having studied all the indicators, came to the conclusion that it was on the verge of total decline. It had to be urgently restored, and a special programme was developed for the purpose. President of Gumbinnen government sought to get the largest possible financing for the „neglected „ region. Regretfully, the beginning of the war between Germany and Poland on September 1 1939 essentially revised the plans, as, in accordance with the wartime laws, general ban on constructions was issued; moreover, Klaipeda became a border zone city with a border zone regime.

Fast and effective integration of the Region into the system of the German Reich was impeded by the Lithuanian state-owned property that remained in Klaipėda territory. Fierce negotiations took place over it; the issue was partially resolved by the General Compensation Agreement adopted on 10 January 1941, and the remaining property-related issues were solved by the war of Germany and the USSR that broke out on 22 June 1941.

After the annexation of the territory, part of Lithuania-owned railway transport, the property of *Maistas* and *Lietūkis* companies, timber meant for export, etc., remained in Klaipėda. In total, the property of the state of Lithuania was worth ca 24,5 billion Litas (see 6, 7 Tables). Moreover, a number of private business enterprises and other property was also left there. Special attention of the new administration was focussed on the joint Lithuanian – Jewish property, as any Jewish property was expropriated in compliance with the laws promulgated in Germany in 1938 and later. The agricultural and real estate property acquired by Jews and Lithuanians during the period of independent Lithuania was to be „returned" to the Reich. On 15 January 1940, a special Act on the expropriation of the „enemy" property was promulgated (*Verordnung über die Behandlung feindlichen Vermögens. – Reichsgesetzblatt. 1940, I. S. 1645.)*

The Jews' property was considered to be "enemy's" property. Before Lithuania lost independence, litigations started and continued for a long time, as Lithuanian owners tried to

preserve or recover their share of the joint property. Lithuania's incorporation into the USSR was a favourable circumstance for Germans. Due to it, Lithuanians turned into Soviet citizens, and after the war broke out in June 1941, they were considered to be citizens of an "enemy state". Therefore, both Lithuanian and Jewish property left in Klaipėda Region was treated as "enemy's" property and dealt with accordingly.

Despite the property issues and the war, the economic life on the Memelgebiet was developing in an active and planned way; the majority of the labour were Lithuanians. It was extremely difficult to estimate their number in the region, as in the border zone with Lithuania, a „swinging" migration of the labour force predominated; moreover, a number of seasonal farmhands were employed. In cases of a shortage of workers, prisoners of war and people brought for forced labour were used. Due to a shortage of archival materials, it was also difficult to establish the number and the exact location of forced labour camps.

The most significant part of the chapter was the analysis of the establishment of a free port zone and the start of its functioning. A free port in the state of Lithuania, as long as it remained sovereign, was a significant aspect in the general geopolitical context. Regretfully, with the loss of Lithuania's sovereignty and its incorporation into the USSR, the Lithuanian property that had remained in Klaipėda Region was claimed by Moscow as a „legitimate" successor to the Lithuanian property. The claims also included the free port zone. Germany had to take urgent measures and to close the free zone. Thus, the dream of Lithuanians to own a port collapsed.

Some examples of the demographic situation in the period of 1938 to 1944 are introduced in Chapter 5; the chapter also comments on a favourable view of the new administration of German natives on the territory. Thus, e. g., the latter benefited from compensation policies: they were awarded Klaipėda Region (*Memelgebiet*) medals or monetary compensations for the „sufferings caused by Lithuanian occupants". Most frequently, Germans complained about „having suffered" because of their German origin: their salaries were cut down or pensions calculated in a wrong way. Some of them received compensations amounting to 3, 000 – 4,000 Reichsmark.

The chapter analyzes an issue of special significance, i. e. the citizenship of the population on Klaipėda Region. Part of Prussian Lithuanians (the so-called *Lietuvninkai)* refused to accept the German citizenship; in compliance with a special agreement on the option of citizenship, they could retain their Lithuanian citizenship. They were called *Lithuanian optants* and were few in number: 303 applicants, and a total of 585 with family members inluded (see 6, 7, 8 Pictures). In Klaipėda Region at that time, they were considered to be alien, and under constant supervision from the Gestapo, they sought to leave for Lithuania. The Nazi had a lot of trouble with them: by origin, they ought to have been German citizens, and they refused to be ones. Therefore, a number of problems related to their property or a change of the place of residence, as well as other legal issues, arose. Thus, being a Lithuanian optant in Germany at war was a heroic deed, especially when one had to constantly fight for one's Lithuanian identity: Lithuanian schools were closed, Lithuanian organizations suspended, and since 1940, church services in Lithuanian were banned, too.

The last chapter of the book is devoted to particularly difficult and complex vicissitudes of fortune for the Klaipėda Region population. The Population Exchange Agreement, signed in

Kaunas on 10 January 1941,[2] provided the Gestapo with a legal way of getting rid of disobedient and stubborn Lithuanians or squaring accounts with them. The Agreement provided for the transfer of ethnic Lithuanian Germans (*Volksdeutsche*) from Lithuania to Germany, and of Lithuanian or Russian nationals from the occupied regions of Klaipėda/Memel and Suwalki to Lithuania. Over a short period of February – March 1941, ca. 50,000 *Volksdeutsche* left Lithuania, and 6,167 people from Klaipėda Region and 14, 5 thousand from Suwalki Region came to Lithuania.[3]

It was a National Socialist thesis of *one territory, one nation* that served as an ideological basis for the transfer of the population. The process was named by a mitigatory term of *repatriation (Umsiedlung* in German): the *Volksdeutsche* were believed to be returning to their historical Fatherland. The forcible and ideological character of the transfer is proved by the fact that, on both sides, it was implemented by the principal repressive structures: the SS and Gestapo on one side and the NKVD on the other side.

It should be remembered that Lithuanians of Klaipėda Region at that time (the spring of 1941) occured on both sides of the exchange line. Some of them who resided in Lithuania tried to seize the opportunity and return to the native land on the basis of a repatriation idea. Those who had stayed on Klaipėda Region and found it difficult to adapt to the Nazi regime were also enabled to escape and return to Lithuania. Therefore, two counter-flows could be witnessed, and they will be discussed separately.

First, in the case of repatriation from Klaipėda Region to Lithuania, the criteria of selection (i. e. granting a permission to leave) remained obscure. It was the workers and those who had relatives in Lithuania who were in a hurry to leave legally. Moreover, light industry workers were evacuated from the territory in an organized way.

During the registration, cases of violence were reported, when a good farmer or a successful businessman was forced to leave the Region by means of their imprisonment and physical or psychological threats (due to the fact that, upon their leaving, the remaining property was immediately nationalized).

Some time later, in 1941, after the war with the USSR had broken out, the Gestapo made attempts to find the *Lietuvininkai* who had tried to escape from Nazi persecution by repatriation and lived on the territory of Lithuania. The arrested and tortured to death or shot dead people made a rather long list.

A brief overview of the *Volksdeutsche* who moved from Lithuania to Germany for permanent residence follows. In the present case, rather strict criteria were set to establish who were to be considered true *Volksdeutsche* and thus were allowed to leave. The natives of Klaipėda Region perfectly met all the selection criteria: they were born in the German state, belonged to the Evangelical Lutheran Church, and spoke fluent German. Most of Klaipėda/Memel residents who appeared in Lithuania after the *Anschluss* had hopes of returning to the native land where their property, relatives,

2 On that day, a long diplomatic marathon between Germany and the USSR that started in August 1939 came to an end. On 10 January 1941, 6 final treaties were signed in Moscow, Riga, and Kaunas. One can find abundant literature in German on Umsiedlung of 1941. The author wrote a monograph on the subject in Lithuanian.

3 The figures vary in different documents. The author uses the report of the Tilsit Gestapo, 31-03-1941, on the final results of repatriation – BArch, R 58/794. S. 93-103.

and frequently also families had remained. The official motive of their leaving was the threat coming from the structures of the Bolshevik regime. Thus, the vast majority of Lithuanians from Klaipėda, who fled or were deported in 1939 or 1940, could legally return to their homes.

For a number of Lithuanian residents of Klaipėda, the hope of returning home as fast as possible turned into a long, painful, and indefinitely long period of waiting. On leaving Lithuania, all the *Volksdeutche* were first taken into special camps in Poland. In them, all the repatriants were examined and screened with reference to the anthropological, racial, language knowledge, and political reliability criteria. In compliance with the outcomes, the group of the person's value and „racial purity" was established.

After all the checking and screening, the issue of granting citizenship (*Einbürgerung*) to repatriants was dealt with. At that point, the subject of *Lithuanian optants* unexpectedly emerged. The problem was unforeseen, therefore, departments got involved in fierce debates.

The following questions were to be answered:

- citizens of which state were the Lithuanian optants from Klaipėda to be considered?
- could they have automatically regained the German citizenship after Lithuania's losing its legal sovereignty in 1940? The fact that some Klaipėda-residing Lithuanians, including the optants, had managed to live as Soviet citizens for half a year (they were automatically granted the citizenship of the USSR) did not interest German public servants; they saw it as not serious and totally unimportant.
- on what basis then could the optants of Lithuania become German citizens?
- or could they become German citizens at all?

The discussion was joined by all official institutions related to the population transfer (RSHA (*Reichssicherheitshauptamt*, or Reich Security Head Office), the Ministries of Justice and of the Interior, the police and Gestapo, and even the SS Reichsführer H. Himler).

Upon analysing the issue, the Reich Security Service took the view that

> *„Klaipėda optants are to be further regarded as having no citizenship. The issue of granting citizenship to such people is out of the question, as they belong to the Lithuanian nation".*[4]

The final word in the discussion belonged to the Minister of the Interior. On 22 December 1942, he announced the official re-interpretation:

> *„the issue of granting German citizenship to Lithuanian optants shall not be discussed in principle. They shall be aliens without citizenship".*[5]

The final decision was made, and practical activities started. *Umsiedler Ausweiss* (resettlers' identity cards) were taken away from the transferred people, and simultaneously they lost all

---

4 RSHA letter to President of Gumbinnen and the Police of Tilsit. – BArch, R 69 / 1183, S. 1 und 26.

5 The first Act was: Die Einbürgerung der Litauen-Optanten. Erlaß vom 6.10.1941. Reichsminister der Innern. – We failed to find the Act, however, it was mentioned and cited for a number of times in other documents.

the resettlers' rights and financial support. The optants received *Fremdenpass* (alien's passport) with an entry *Staatenlos, früher Litauer* (,stateless, formerly Lithuanian'), or *Litauenoptanten* (,Lithuanian optants'), and no institution of the Reich, except for the police and the Gestapo, was any longer responsible for them. Not only did they have to find the places to live and to work, but they also had no possibility to return to Klaipėda Region, i. e. Motherland.

However, „the mulish Lithuanians" did not want to accept the situation. They kept applying to different departments, and incidentally one or another individual managed to return to Klaipėda/Memel for at least a short time. In such cases, the local Gestapo would react immediately: there were *unerwünschte Elementen* (,undesirable elements') in the city, and „they presented great threat to the city". Such people were immediately handed a notice indicating the deadline for them to leave the City and the territory of Klaipėda Region. The legal basis of such a requirement was the Laws on the Border Zone and on Aliens.

When attempting to assess the actions of the Nazi administration with regard to Lithuanians of Klaipėda Region, we have to mention the fact of 180 outstanding activists of the *Lietuvninkai* being arrested, imprisoned, or sent to concentration camps. Precise statistics can not be presented, as it was impossible to find information about a number of those people: some of them perished, and some remained unknown.

Some aspects of the life stories of the people known to us make one reflect on the essence of humaneness in general. Thus, e. g., the ashes of some people who had died in concentration camps were returned to their families. The requirement to pay the postal expenses for sending the urn with ashes looked like mockery. That happened to the family of a well-known preacher of God's word Kopustas. In another case, when the family was posted the urn with the ashes of Johann Purwins who promoted the use of the Lithuanian language in the schools of the Region, the urn could only be burried in Šilutė cemetery after erecting a tombstone with a German inscription.

At the end of the book, the reader will find a large chapter of appendices which includes the principal treaties regulating the legal status of Klaipėda Region and its population in 1939-1944 and a number of personal authentic documents.

Conclusions

The conclusions were formulated not only on the basis of the facts named in the book, but also after assessing the later, post-war, events, i. e. Stalin deportations and mass migration of the Klaipėda Region population to Germany in 1958-1960. Therefore, the author concludes that native Lithuanians of that land turned into hostages of a bloody clash between two totalitarian systems. On the one hand, they were avenged for defending their inborn right to be Lithuanians, on the other hand, the fact that they were former citizens of Germany could not be forgotten. Both totalitarian systems collapsed, and Klaipėda Region essentially lost its native inhabitants (both Lithuanians and Germans). The unique intellectual, cultural, moral, and spiritual potential of the Region was lost forever.

When writing the final sentence, the author is aware of how many questions awaiting answers remain in the *terra incognita* called Prussian Lithuania.

ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ

A

Alekna Jurgis 83, 87, 93, 108, 109, 117, 118, 257
Alekna T. 148
Andrašiūnas 63, 64, 117
Anysas Martynas 29, 43, 68, 70, 113, 117
Antanaitis 117
Anušauskas Arvydas 206
Apulskis Julijonas 183
Arbušauskaitė Arūnė Liucija 171, 195, 201, 202
Arminaitė Vlada 88
Ašmiai 265–266
Ašmys Vilius 171
Ašmytė Marija 121
Augustaitis Jonas 148, 154, 158

B

B. Alfonsas 197
B. Hermanas 192
Bagdonavičius Vaclovas 8
Bajoraitė Lidija 122
Bajoras Endrius 121, 122
Bajoras Vilius 75
Bakūnas Vladas 11, 58, 70, 72, 78
Balceris 197
Balčiauskas Julius 249
Baldžius (Baldschus) Augustas 25, 33
Balsys Eduardas 40
Balšaitytė Marija 81
Baltris Ansas 118
Baltrūnaitė Elžbieta 40
Baltrušaitis Gaudentas 70
Baltrušaitis Juozas 70
Baltuška Petras 148
Bančkauskas Vilius 183
Baranauskienė 72
Barma Petras 183
Bastiane 78
Baškys Jonas 122
Baumgärtel 209
Bedalytė Marytė 103
Behl 84–85
Bėras 129
Bėrendas (Behrend) 36
Bertulaitis Vilius (Willy Bertuleit) 16, 33–37, 47, 50, 55, 56, 58, 60, 61, 63, 66, 71, 77, 79, 238–241, 277–280
Bertulaitytė Trudė 70
Beržinskis Valteris 171
Biotcheris Herbertas (Böttcher Herbert) 34, 37, 43, 47, 182, 238–241
Betke Willy 31
Bingau Fricas 31, 33, 34, 129
Biržienė Ieva 178
Blašin Sergej 189
Blažauskienė V. 101
Bobys Jokūbas 118
Borchertas Endrius 43, 180, 184, 197
Bortkevičiūtė Viktorija 94
Brakas Adomas 45, 124, 180
Brakas Martynas 11, 12, 58, 70, 74, 148, 154, 158, 159, 170
Brakienė Marija 209
Brindlingeris Vilhelmas 22, 25, 129, 130
Bronislava J. 186
Bruzdeilynas Hansas 70, 170
Bruzdeilynas M. 58
Brūvelaitis Jurgis 190, 209
Bubnys Arūnas 8, 10
Budrys Jonas 31
Bukovski von 85
Bundelis Martynas 118
Buntinai 175
Butkeraitis Valteris (Buttkereit Walter) 42, 129
Butkevičius Liudvikas 88

C

Cechlinas Erichas (Zechlin Erich Wilhelm) 187
Cenfeldas Artūras 40
Cesevičius D. 257
Ciplijauskas Juozas 80–84

Č

Čaplikas Kazys 97
Černius Jonas 56, 57

D

Dailidė Pranas 88
Dailydė 89
Dambrauskas Tomas 89
Dargis L. 84
Daugirdas Adomas 48, 154, 158
Deksnytė Elena 81
Dervonskienė Stasė 183, 184
Dervonskis Juozas 183, 184
Didžys Valteris 45
Dietze Marie Sophie 208
Dymša Leopoldas 61, 130, 154, 182
Dirmeitis Antanas 90
Drevinskas 60
Dubinskas 93
Dugnaitė Ema 70
Dugnius Hermanas 154, 155, 158
Dvarionienė 183, 186
Dziubinskas J. 84, 85

E

Eitavičius Alfonsas 183
Ėmeris 211
Endrikaitis Vilhelmas 121
Endzikaitienė Anė 121
Enzikaitis Jurgis 70
Esenas (Essen) 129, 165

F

Feslingas Michaelis 57
Fleischer 56
Frikas Vilhelmas (Frick Wilhelm) 50
Frovenas (Frohwann) Erichas 129
Frumanaitė Lybė 81

G

Gabalytė Ona 81
Gaigalaitė Aldona 10
Gaigalaitis Vilius 118, 206, 208
Gailius (Gailus) Alvinas 31, 121, 210
Gailius Viktoras 31, 33, 34, 40, 43, 47, 58, 62, 63, 68–71, 79, 84, 85, 113, 117, 188
Gailius Vilius Endrius (Wilhelm Heinrich Gailus) 121, 210
Galdikienė Magdalena 88
Galvanauskas Ernestas 74
Garfunkelis L. 171
Gasparavičius Feliksas 60, 200
Gatavis Mikas 121
Gelžinis Martynas 12, 17, 20, 21, 34, 171
Gelžinius Vilius 171
Genys 23, 64, 65
Genutis Vilius (Vilhelmas) 197, 200
Germanas Kazys 55, 206
Germanavičiūtė Emilija
Gertvilis Jonas 189
Giačienė Ona 188
Giedraitis 125
Gildė Gustavas 179
Gintalas P. 27
Gira Liudas 88
Gylys Vytautas 31
Grau Kurtas 129, 130
Gražiūnas A. 198
Grefė (Greffe) 37
Grybkauskas Saulius 10
Grigaliūnienė 88
Grigolaitis Jonas (Johann Griegoleit) 210
Gringauzas S. 171
Grudzinskas Vladas 22, 48, 154
Gudaitis Kristupas 207
Gudaitis Mikas Otonas 118, 190
Gudauskis Jonas 55
Gurevičius Jokūbas 40
Guzaitė Ona 81
Gvildys Jurgis 202, 210

H

Henkelis (Henkel) 37
Heydrich 210
Himleris (Himmler) Heinrichas 195
Hitleris Adolfas 25, 37, 42, 50, 51, 54, 63, 64, 167, 180, 184, 185, 206, 237
Hochė (Hoche) 129
Hunebelienė A. 87
Huvė (Huwe) 129

I

Indrišiūnas Julius 52, 55,
Isakovitz Klara 189

J

Jablonskis Jonas 148
Jagomastai 198
Jagomastas Emilis 198
Jagomastas Enzys 198
Jagomastas Jurgis 122
Jagst 166
Jakobsenas 18
Jakubavičienė Ingrida 10
Jakubčionis Algirdas 66, 67
Jakubonis A. 94
Jakulis Z. 116, 117
Jančiauskis Julijonas 183
Jankauskas Antanas 183, 185, 186
Jankauskas Stasys 148
Jankus Klemens 166
Jankus Martynas 30, 40, 117, 127
Janulaitis 184
Janušaitis Jurgis 250–254
Jėgeris 198
Jekelis A. 80
Jokubauskas Vytautas 63
Jonelaitis Jonas 199
Jonušaičiai 26, 175
Jonušaitis (Jonuschat) Albertas Karolis 210
Jonušys Benys (Benediktas) 30
Jucevičiūtė 76
Juodelis Pranas 104
Juodikienė 90
Juodkazis 94
Juozupaitytė Birutė 122
Juozupaitis Gustavas 118
Juraška Jurgis 200
Jurgelaitis Michaelis 57
Jurgutis Povilas 189
Jurkūnas-Šeinius Ignas 87, 117, 118
Jurskis Algirdas Florijonas 88, 257
Juška Albertas 177
Juška Antanas 76
Juškevičiūtė Bronislava 183

K

Kairytė Marija 81
Kalniškis D. 189
Kalvaitis Antanas 58, 59, 63, 65, 84, 139, 142, 171, 177, 178, 180, 184, 185, 187
Kalvis Jonas 122, 171
Kaplan Rebekka 162
Kapust 185
Karalius Endrius (Heinrich) 196–197
Karosas Juozas 75
Karšis (Karschies) M. 38, 129
Kasneris 94
Kasparaitytė Olga 81
Kaulėnas Alfonsas 88, 257
Kaunas Domas 80, 82
Kaupas Zigmas 183
Kavoliūnas 73
Kazanskis 65
Kėželis Jonas 70
Kiauka Maksas 118
Kibelka Ruth 210
Kybrancas Jonas 29, 31, 40, 43, 78, 114, 117, 121
Kybrancas Vilius 190
Kleinaitis Martynas 75
Kleistas 209
Klemas Adolfas 58, 74, 117, 205
Klimaitis Mikas 70
Klim(k)aitis Pranas 40, 78
Klimkaitytė Marija 122
Kochas Erichas (Koch Erich) 19, 48, 50, 58, 61, 76, 129, 130, 132, 133, 154, 178

Kontautas Petras 19
Kopūstas Jonas (Janis Kapusts) 210
Kosakaitis K. 88
Kraftas (Krafft) 28
Krauze Eduard 149
Kröning 207
Kubilius Jurgis 17, 31
Kubilius Martynas 171
Kukutis Mikas 70
Kundrotas 188
Kungis Ignas 128
Kunkytė Grėtė (Kunkis) 170
Kuprionytė Otilija 81
Kuršaitis 22
Kuršius Janis 199
Kuzminas 211
Kuzminskas Stasys 148
Kvauka (Kwauka) Paulius 24

L

Labokas Vaclovas 90–92
Lacytis Martynas 281–282
Langė Georg 206
Langė Kurtas 129
Lauks Ewald 145
Leimonas Juozas 88
Lekšas Kristupas 190
Lenkevičius Fricas 171
Leonas Silvestras 55
Lėbartas Jurgis 118, 197
Lyliškis Jurgis 200
Lymantas Ansas 12, 18, 47
Liekis Šarūnas 50
Liachovičienė Nina 122
Liachovičius Ado 122
Liorenčius Vilius 181, 182
Liormanas Raimundas 205
Lipčius Martynas 121
Litvinovas M. 12
Lokys Paulius (Povilas) 74
Lozoraitis Stasys 86, 182
Lukauskas Jonas 183
Lukauskas Stasys 118

M

Macnorius Herbertas 202
Mačiulis Tadas 183
Makies Elisabeth 145
Marcinkevičienė Sofija 87
Marcinkevičius Mykolas 98,
Margis Jurgis 200
Martinaitytė Juzė 81
Martius 159
Mazuhr Frida 164, 167
Mažylis Pranas 109
Meikis E. 190
Meklenburgeriai Emilis ir Ona 198
Merkys Antanas 31, 88
Mejeris (Meyer) 164, 167
Meier 158
Merkys V. 146
Mickevičiūtė Liuda 90
Mikojanas Anastazas 159
Mykolaitis Albertas 200
Mikšys Vladas 70
Mikuličius S. (Mikulicz Sergiusz) 10, 132, 162
Mikulskis Alfonsas 113, 114
Mikužis Jonas 94, 95, 96, 97,
Mileška Vladas 88, 127
Mileris 104
Milkeraitis Richardas 170
Milmantavičienė O. 94
Mironas Vladas 33, 55
Misevičius Eduardas 97
Misiūnaitė Elena 122
Misiūnaitė Nina 122
Molinus Adomas (Molinnus Adam) 206
Molotovas Viačeslavas 10, 159
Monynas (Monien) Adolfas 34, 56, 238–241
Monkutė 80,
Monstavičius Dionizas 205
Montvila J. 148
Morkus Pranas 99, 117
Mošinskis A. 84
Motužis Kazys 183
Musteikis Kazys 55

N

Nagevičius 85
Nainys Jonas 91
Narakas Juozas
Navakas Jonas 88,
Navickas Konstantinas
Neverdauskas Alfonsas 242–243
Noimanas Ernstas (Neumann Dr. Ernst) 17, 20, 23–25, 27, 29, 34–37, 43, 48, 50, 51, 54, 58, 76, 81, 129, 143, 167, 193, 205, 206, 211
Norkaitis Jonas 55, 58, 60, 61, 71, 81, 133, 148, 153

O

Olišauskas 66
Oželis Karolis 118

P

Paibrekis Mykolas 183
Pajaujis Juozas 29, 43, 48
Pakalniškis Jonas 57, 169
Palavykas Mikas 190
Palkus Wilhelm 166
Palmeris 37
Panaras Mikas 171
Pankevičiūtė Galina 81
Panneck Herman 166
Parčevskis 80
Pareigis Pranas 197
Pauliukaitė Morta 81
Paupers Johann 206
Paura Kristupas 209
Pažučinskas Adolfas 188
Pempė Erikas 171
Pempė Vilius 70
Peterat 31
Pėterienė Janina 70
Pėteris Jurgis 70
Petkevičius Tadas 148
Petrokas 79
Piaulokienė-Dreižytė Ona (Ana) 183, 185
Pikčilingienė Pranciška 87, 109
Pitkunigis Vilius 202
Pleškys A. 244–245
Plėvė (Plehwe) 40
Pocius Jonas 183
Poška Juozas 19
Povilius 98
Pozdniakovas N. 12
Pudimat Gustav 206
Puleikytė Aniceta 103
Puodžius Mikas 121, 122
Puodžius Vilius 122
Puodžienė Bronė 122
Purėnai Antanas ir Liuda 109
Purvinas Jonas (Purwins Johann) 121, 210
Purvinas Martynas 25, 171, 178, 180
Purvinas Mikas 141
Pusdešris Juozas 95
Pūtvis Stasys 57

R

Rademacher Ernst 42
Radušis Kazys 148
Ramonas Kazys 183
Rassau Jonas 199
Raszawitz Otto 190
Raštikis Stasys 51, 52, 255
Raušas (Rausch) 129
Razutis Simonas 183
Reisgys Jurgis 121
Reisgys Mikas 95, 205
Reišys (Reischies) Martynas 146, 158, 205
Reizgys (Reisgies) Martynas 77, 117, 210
Reinhard Marian v. 206
Reichardtas (Reichardt Oscar von) 205
Ribentropas Joachimas (Ribbentrop Joachim von) 10, 52, 57, 133, 148
Rimdžius Anicetas 109
Rimka A. 148
Rinkūnas A. 246–248
Riteinas Mikas 197
Robinzonas Jokūbas (Robinson Jacob) 167
Romeikaitė Stasė 81
Rubinšteinas R. 171
Runkaitis Ignas 200
Ruseckienė L. 177

Rusteika Steponas 87
Rutkevičius Vladas 200

S

Sabaliauskas Johann 206
Sadauskas Vladas 55, 58
Saladžius Pranas 88, 257
Santvaras 93
Šnurė Karlas Julius (Schnurre Karl Julius) 129
Segalsonas Jurgis 40,
Sidzikauskas (Pranas?) 70
Simaitis Eduardas 121, 180, 205
Simonaitytė Ieva 124
Simonaitis Erdmonas 78, 121, 180
Skaisgiris Juozas 55,
Skipitis Rapolas 88, 257
Skrinskienė 188
Skučas Kazys 125
Skvirblys Jonas 202
Skvirblys Vilius 74
Sližius Jokūbas 154
Sližys Balys 48, 146
Smetona Antanas 118
Spiriajevas Eduardas 8
Srėbalius Jonas 183
Sruoga Juozas 55
Sruoga Kazys 60
Stankūnas D. 139, 143, 175, 176, 179
Stankus Stasys 67
Statkus Vytautas 148, 154
Stikliorius Fricas 202, 203, 204
Stikl(i)orius Jokūbas 118, 170
Stosunas (Stossun) H. 197
Stropus 90
Stulpinas A. 158
Sukutas Mikalojus 85
Surgailis Gintautas 14
Sutkus Jonas 74
Sviderskytė Gražina 206
Schwarze 145

Š

Šakenis Konstantinas 55, 57
Šaknys Ansas 40
Šakovas Morisas 109
Šarauskas Juozas 88
Šaulys Jurgis 16,
Šeinius Ignas (Jurkūnas)
Šelmytė Antanina 81
Šernas Petras 148, 190, 262–264
Šimkus Mikelis 118
Škirpa Kazys 58, 66, 177
Šlaža Mykolas 121
Šlažus Jonas 70
Šlenteris Fricas (Schlenther) 129
Šmitas Vilius 171
Šmitas (Schmidt) 178
Šnurė 133, 148, 153, 159
Šramkė Karlas 86
Šreiberis (Otto Schreiber) 25
Šrioderis (Schröder) 186
Štrausas (Strauss) Karlas 129
Štukartas (Stuckart) 129
Šukys L. 77
Šulenburgas (Schulenburg Friedrik Werner von der) 159

T

Tamašauskas 186
Tamašiūnas Petras 200
Tamošaitis Izidorius 88
Tamulis Vladas 103, 104, 105, 107
Tauberis Joachimas (Tauber Joachim) 10, 162
Tydeck Georg 166
Tijūnėlis Juozas 58
Tilitzki Christian 10
Tiškus Vladas 88, 257
Tobašus 94
Toleikis Jonas 117, 121
Toleikis Martynas 72, 85, 178, 179
Tolišius (Tolischius) Jonas 121, 205, 209, 231–233
Tolišius Mikelis 180, 190
Tonkūnas Juozas 55
Trakis Hansas 42, 171
Trapikas H. 60
Tresnikovas 104
Trukanas Kazys 29, 43, 76, 78, 86, 121, 171

Trumpjonai 175
Tumas Hermanas 118, 154, 156
Turauskas Edvardas 171, 187
Tūbelienė Jadvyga 88

U

Uogintaitė Elžbieta 103
Urbšys Juozas 43, 52, 55–57, 133, 148, 152, 180
Utaraitė Ulė 81
Užpurvis Jonas 178
Užpurvis Martynas 70

V

Vaiczėkeris E. F. (Weizsäcker) 180, 206
Vainauskas Pranas 67, 68, 154
Vaišnoraitė Nastė 81
Vaitkūnas Pranas 87, 113
Valaitis Jurgis 40
Valančius 29
Valganas Fricas (Walgahn Fritz) 36
Vanagaitienė Marija 118
Vanagaitis Jonas 118, 205
Vanagas-Simonaitis J. 109
Vareikis Vygantas 10, 16
Vasalauskaitė Marija 81
Vaskela Gediminas 10, 147
Vėberis (Weber) 35
Vencelytė-Kikutienė Mėta 25
Verkulevičiūtė Daiva 8
Vėrmanas Ernstas (Wörmann Ernst) 20, 177
Verpečinskas Stasys 141
Vėsulas Artūras 85
Vydūnas 45
Viesulas (Vėsuls) Jurgis 121, 188
Vilgalis Hansas (Jonas) 122, 171
Viliušis J. 57
Vilovaitis G. (Willoweit Gerhard) 10
Volotkienė S. 94

Z

Zaborskas 72
Zasas Teodoras (Saas Theodor) 17, 24, 35, 129, 167, 205, 206
Zauka Alfonsas 87
Zaukelis 144
Zaukenas (Saucken Reinhold von) 37
Zdanavičius Juozas 97
Zairys Stasys 70
Zubaitis Jurgis 66, 188
Zubraitė Irena 40
Zubrickas 117
Zurau (Suhrau) Ernestas 22

Ž

Žadeikis Povilas 109, 231–233
Žalys Vytautas 10
Žalkauskas Karolis 31
Žepkaitė Regina 10
Žilinskienė Ksavera 88
Žilionis 117
Žilius Endrius 171
Žilius Ignas 183
Žilius-Jonyla Jonas 31,
Žygaudas Oto (Sziegaud Otto) 34, 56, 238–241
Žostautaitė Petronėlė 10, 21, 77, 147, 160
Žukauskaitė 103
Žulytė Paulina 81
Žvilius Martynas 29, 179, 184, 190

Arūnė Liucija Arbušauskaitė. *Anšliusas ir Klaipėdos krašto gyventojai (1939–1944)*
Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla

Monografijoje aprašoma, kodėl ir kaip Lietuvos Respublika 1939 m. neteko Klaipėdos krašto; pirmą kartą nagrinėjama Klaipėdos krašto pabėgėlių padėtis Didžiojoje Lietuvoje; parodoma, kokios buvo naujos nacistinės administracijos nuostatos Klaipėdos krašte gyvenusių lietuvių atžvilgiu; kaip buvo sprendžiamas Klaipėdos krašto lietuvių pilietybės klausimas ir kokią įtaką kilminių Krašto gyventojų likimams turėjo Gyventojų mainų sutartis, pasirašyta 1941 m. sausio 10 d. Atskleidžiama, kaip buvo kuriama Laisvoji uosto zona ir kodėl žlugo ši idėja. Monografijoje pateikiama autentiškų dokumentų, analizuojama iki šiol nežinota 1938–1942 metų demografinė statistika. Monografija skirta visiems, besidomintiems XX a. Lietuvos istorija.

Klaipėdos universiteto leidykla

Arūnė Liucija Arbušauskaitė
Anšliusas ir Klaipėdos krašto gyventojai (1939–1944)
Monografija

Klaipėda, 2010

Redagavo Roma Nikžentaitienė
Maketavo Karolis Saukantas
Viršelio dailininkė Laura Tūnik

SL 1335. 2010 12 24. Apimtis 39 sąl. sp. l. Tiražas 300 egz.
Išleido ir spausdino Klaipėdos universiteto leidykla, Herkaus Manto g. 84, 92294 Klaipėda
Tel. (8 46) 398 891, el. paštas: leidykla@ku.lt; interneto adresas: http://www.ku.lt/leidykla/

34,30 LT